

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**1950'Lİ YILLARDA ABD İLE BULUŞMA: ANTI-
KOMÜNİZM, MODERNLEŞMECİLİK VE
MANEVİYATÇILIK**

Doktora Tezi

CANGÜL ÖRNEK

İstanbul, 2010

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**1950'Lİ YILLARDA ABD İLE BULUŞMA: ANTI-
KOMÜNİZM, MODERNLEŞMECİLİK VE
MANEVİYATÇILIK**

Doktora Tezi

CANGÜL ÖRNEK

Danışman: DOÇ. DR. AHMET DEMİREL

İstanbul, 2010

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

SIYASET BİLİMİ VE ULUSLAR ARASI İLİŞ. Anabilim Dalı ULUSLARARASI
İLİŞKİLER Bilim Dalı Doktora öğrencisi CANGÜL ÖRNEK nın 1950' Lİ
YILLARDA ABD İLE BULUŞMA: ANTI- KOMÜNİZM, MODERNLEŞMECİLİK VE
MANEVİYATÇILIK adlı tez çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun 19.07.2010 tarih
ve 2010-14/20 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile Doktora
Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 28.7.2010

- 1) Tez Danışmanı : DOÇ. DR. AHMET DEMİREL
2) Jüri Üyesi : PROF. DR. GÜNAY GÖKSU ÖZDOĞAN
3) Jüri Üyesi : PROF. DR. FULYA ATACAN
4) Jüri Üyesi : PROF.DR.BÜŞRA ERSANLI
5) Jüri Üyesi : YRD.DOÇ.DR.ZEYNEP GÜLER

ÖZET

Bu çalışmada 1950'li yıllar Türkiye fikir hayatında öne çıkan farklı siyasi düşünce çevrelerinin, Türkiye'nin ABD ile yakınlaşma sürecini nasıl karşıladıkları ve ABD kaynaklı fikirlerden nasıl etkilendikleri incelenmiştir. 1950'lerde yoğunlaşan Soğuk Savaş'ın aynı zamanda bir fikir mücadelesi olduğu tezinden hareketle, inceleme, Batı'da hakim olan Soğuk Savaş ideolojisi bağlamına oturtulmuştur. Aslında Türkiye'nin Batı'yla ve batı düşüncesiyle teması, Osmanlı modernleşme hareketleriyle başlamıştır. Dolayısıyla ABD ile Soğuk Savaş bağlamında kurulan bu ilişkinin, Batı ile ilişkiler ve batılılaşma mirasından nasıl etkilendiği ve bu mirası ne yönde değiştirdiği de çalışmanın konusu olmuştur. Böylece 20. yüzyılın ortasına kadar Fransız, Alman ve kısmen İngiliz düşünce dünyasıyla tanışık olan düşünce çevreleri için, ABD ile artan düşünsel etkileşimin yarattığı yenilikler de alınmıştır. Öte yandan, Soğuk Savaş bağlamını doğru anlamak için mutlaka ele alınması gereken anti-komünizmin ABD'ye yaklaşımı nasıl etkilediği de incelenmiştir. Böylece Batı ile ilişkilerin 1950'lere devrettiği miras, Soğuk Savaş ideolojisinin aydınlar üzerindeki etkisi ve anti-komünizm bir zemin olarak kabul edilmiştir. Dahası Türkiye'de aydınların, ABD ile buluşmaya gösterdikleri olumlu ve olumsuz tepkinin anlaşılması açısından, ABD'nin Türkiye'de yürüttüğü kültürel diplomasisinin belli başlı özelliklerinin incelenmesine de bu çalışmada yer verilmiştir. Türkiye'de birbirleriyle çatışan farklı siyasi düşünce çevrelerinin ABD'ye aynı biçimde olumlu baktıkları gözlemlenmiştir. Bunun nedenleri üzerinde durulurken siyasi düşüncüyü belirlemesi bakımından önemli olan üniversiteler ve sosyal bilimler disiplinlerindeki Amerikan etkisine bakılmıştır. Türkiye düşünce dünyası incelenirken modernleşmeci-Kemalist çevrelerle, İslamcı-muhafazakar çevreler üzerinde durulmuştur. Bu iki kesimin ABD'yle ilişkilere olumlu bakmalarının tarihsel ve ideolojik nedenleri olduğu gibi, Türkiye içindeki siyasi çekişmenin de yaklaşımların olumlu olmasına katkıda bulunduğu savunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Amerika Birleşik Devletleri, Aydınlar, Soğuk Savaş, Sosyal Bilimler, Anti-Komünizm

ABSTRACT

This study analyzes how different intellectual circles of the 1950s approached to Turkey's affiliation with the US and how they were affected from the American thought. Since the Cold War is a 'struggle of ideas', the hegemonic Cold War ideology is embraced as the main context. The affects of anti-communism on the attitudes of different intellectual circles are also examined. In fact the acquaintance of Turkish thinkers with the West and western thought went back to the times of Ottoman modernization. Therefore this study tries to answer how the relation founded with the US was influenced from this heritage of westernization and in what way this relation had transformed that heritage. Thus this study also deals with the changes occurred for those opinion circles which had been familiar with European thought. In this regard the past relations with the West, the affects of the Cold War ideology and anti-communism are assumed as the basis of the analysis. Furthermore, in order to have a complete picture of American influence, the features of the US cultural diplomacy carried out in Turkey are exposed. It is observed that different intellectual circles shared common affirmative opinions towards the US. It is the task of this study to focus on two conflicting sectors of political thought which are Kemalist-modernist and Islamist-conservative groups. It is defended that besides historical and ideological reasons for their positive viewpoint on the US and Turkey's relation with the US, domestic political controversies had also contributed to the attitude they developed.

Keywords: United States of America, Intellectuals, Cold War, Social sciences, Anti-communism

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	vi
KISALTMALAR	ix
1. GİRİŞ	1
2. II. DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA ABD İLE KURULAN DOSTLUĞUN TARİHSEL VE GÜNCEL KOŞULLARI	11
2.1. 1950'lere Zemin Sunan Tarihsel Miras	13
2. 1. 1. Bir Miras: Batılı Güçlerle Sergüzeşt.....	13
2. 1. 2. Anti-Komünist Birikimin Temelleri	21
2.2. II. Dünya Savaşı Öncesinde ABD ile Kurulan İlişkiler	25
2.3. II. Dünya Savaşı Sonrası Yeni Dünya, Yeni Türkiye, Yeni İlişkiler.....	31
2.3.1. Sovyetler Birliği ile ABD Arasında Türkiye	31
2.3.2. İlişkinin Yapısal Temelleri: Programlar, Raporlar, Mümessiller	36
2.3.3. ABD Etkisine Zemin Sunan Siyasal ve İdeolojik Koşulların Oluşması	42
2.3.3.1. Soğuk Savaş Tipi Demokrasi ve Eleştirinin Susturulması	43
2.3.3.2. ABD'den Demokrasi Beklentisi	49
2.3.3.3. ABD'nin Türkiye Düşünce Dünyasına Hitabı	51
2.3.3.4. ABD'nin Kültürel Etkisi: Kültürel Alanın Hollywoodlaşması.....	54
3. “KIZIL ON YILDAN” KORKU İMPARATORLUĞUNA: ABD'DE SAVAŞ SONRASINDA FİKİR İKLİMİ VE SOSYAL BİLİMLER NASIL DEĞİŞTİ?	60
3.1. ABD'nin Dönüşümünü Anlamak: 1930'dan 1950'ye Politizasyon Dalgasından Büyük Korkuya	62
3.1.1. 1930'lar: Faşizm ve Aydınların Politizasyonu	62
3.1.2. Soğuk Savaş ve Aydınlar	68
3.1.3. McCarthycilik ve Anti-Entelektüel Rüzgar	76
3.1.4. Halksız Demokrasi Formülasyonuna Doğru.....	81

3.1.4.1. <i>Alt Sınıf Korkusundan Elitist ya da Ampirik Demokrasiye</i>	88
3.1.5. Antikolektivizm, Planlama ve Kalkınmacılık.....	91
3.2. Amerikan Soğuk Savaş İdeolojisi, Avrupa Aydınları ve Anti-Komünizm	93
3.3. ABD’de Soğuk Savaş Sosyal Bilimleri	99
4. TÜRKİYE ÇALIŞMALARI IŞIĞINDA, MODERNLEŞMENİN MODEL ÜLKESİNDE KÜLTÜREL PROGRAM	108
4.1. Soğuk Savaş’ta ABD’nin Yeni Coğrafyaları Tanıma Bilimi: Bölge Çalışmaları.....	109
4. 2. Türkiye Çalışmaları: Bir Model Ülke Olarak Türkiye	118
4. 3. Anti-Komünizmi Kendinden Menkul Bir Ülkede Kültürel Program	125
4. 4. Kore Savaşı: ABD ile “Dostluğun” Yeni Eşiği	137
5. ABD, TÜRKİYE’DE ÜNİVERSİTELER VE SOSYAL BİLİMLER	144
5. 1. Sosyal Bilimlerin Amerikan Etkisiyle Dönüşümü.....	146
5. 1. 1. 1950’lerde Le Play Okulu ve Amerikan Sosyolojisi Etkisi Altında Türkiye’de Sosyoloji.....	146
5. 1. 2. 1950’lerde Psikoloji: ABD ile Bir “Yeniden Kuruluş”	156
5. 1. 3. 1950’lerde Kamu Yönetiminden İşletme Yönetimine	163
5. 1. 4. Siyaset Bilimi Disiplininin Kuruluşuna Doğru.....	175
5.2. Yükseköğretimde Amerikan Etkisinin Kurumsal Ayakları.....	180
5.3. ABD Modeli ve Yeni Üniversiteleri.....	189
5.3.1. ABD Modeli Bölge Üniversiteleri.....	199
6. ANTI-KOMÜNİZMİN ŞEMSIYESİ ALTINDA: MODERNLEŞMECİ AYDINLARIN AMERİKASI.....	201
6.1. Soğuk Savaş İdeolojisinin Ayak Sesleri ve Fikir Hareketleri: Totalitarizm, Demokrasi, Liberalizm	203
6.2. Anglo-Amerikan Modeli Demokrasi Ve Özgürlük: Hür Fikirler	216
6.3. Forum: ABD Dostluğu ve Anti-Komünist Sosyal Demokrasi	224
6.3.1. Soğuk Savaş Koşullarında Kemalizm ile Liberalizm Sentezi	227
6.3.2. Soğuk Savaş Koşullarında Demokrasi: Nasıl Bir Şey?	231
6.3.3. Planlama, Kalkınma ve Amerikan Modeli	233
6.3.4. Soğuk Savaş Sosyal Demokrasisi	238

6.3.5. Ortadoğu'ya Bakış: Anti-Sömürgeciliğin Evcilleştirilmesi Mümkün mü	245
6.3.6. Amerikan Karşıtlığının Nüveleri.....	248
7. MANEVİYATÇILIĞIN SOĞUK SAVAŞ BULUŞMASI.....	252
7.1. Osmanlı'da İşlamlık ve Batı	253
7.2. Soğuk Savaş'ın Belirleniminde Cumhuriyet Dönemi İşlamlığı	261
7.2.1. Anti-Komünizm Ekseninde Bir Yeniden Bölünme: Maneviyat ve Maddiyat Dünyası.....	262
7.2.2. "İmanlı Batı" Olarak ABD.....	268
7.2.3. "Maddiyatçılar" Cephesi ya da Müfrit Kemalizm Olarak Komünizm	274
7.2.4. Kapitalist Demokrasi ve İşlamlar.....	280
7.2.5. Bir Çelişki: İşlam Birliği "Hür Dünya" ile Uzlaşır mı?.....	287
8. SONUÇ	296
KAYNAKÇA.....	308

ÖNSÖZ

Uzun bir sürecin ve yoğun bir emeğin sonucu olan bu çalışma, birçok kurumun ve kişinin desteğini almadan yazılamazdı. Her yerde zor ve meşakatli olan araştırma süreçleri; arşivlerin sınırlı, kütüphanelerin birçoğunun yetersiz olduğu Türkiye’de araştırmacıların önüne aşılması gereken pek çok engel çıkarıyor. Tüm bu engelleri insanların yardımlaşması olmadan tek başına aşmak gerçekten imkansız. Bu nedenle yaklaşık dört yıllık bir sürede yazılan bu tezin her aşamasında insanlara manevi olarak borçlanarak yol aldım. Adını saydığım ya da sayamadığım bu insanlara ne kadar teşekkür etsem de bu çalışmaya yaptıkları katkının hakkını verebilmem mümkün değil.

Her şeyden önce bir doktora çalışmam boyunca aksatmadan 6 ayda bir toplanan tez izleme jürime çok şey borçluyum. Danışmanım Doç. Dr. Ahmet Demirel, bana güvendiği ve nezaketiyle beni desteklediği için kendisine teşekkür etmek istiyorum. Odasındaki kitaplığı öğrencilerine her zaman bonkörce açtığı için çok şanslıyız. Yine tez izleme jürimde yer alan Prof. Dr. Günay Göksu Özdoğan eleştirilerini can kulağıyla dinleyip not aldığım, analitik düşünme yeteneğiyle ve sorduğu sorularla beni pek çok konuda yeniden düşünmeye sevk eden kişi oldu. Yaptığı katkı için kendisine minnettarım. Jürimin bir diğer üyesi Yıldız Teknik Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Fulya Atacan her 6 ayda bir katıldığı jüri toplantılarında beni ilgiyle dinledi, çalışmam için değerli önerilerde bulundu. Öğrencinin yolunu açmayı, yapıcı olmayı gözeten bu insanların düzenli olarak çalışmamı izlemesi beni heveslendirdi, her seferinde onların önüne katkı yapabilecekleri bir metin koymaya sevk etti. Bu nedenle kendimi şanslı hissediyorum.

Bölümümüzün diğer öğretim üyelerine de akademik çalışma yapmayı mümkün kılan düzeyli bir ortam sağladıkları ve yardımlaşmaya, paylaşmaya açık oldukları için müteşekkirim. Bu kişiler arasında akademik katkılarıyla olduğu kadar, sahipleniciliği ve

sevgisiyle öğrencilerinin yolunu açan Prof. Dr. Büşra Ersanlı'ya duyduğum minneti ayrıca belirtmeliyim. Yine bir zamanlar aynı bölümde kendisinden ders aldığım Prof. Dr. Sema Erder'in tecrübesine ve "geleneğe dayanan" tarzına çok şey borçluyum.

Kurumsal düzeyde de küçük ya da büyük çok sayıda destek aldım. Öncelikle TÜBİTAK'a tez kapsamında yaptığım yurtdışı araştırmasını mali olarak desteklediği için teşekkür ediyorum. ABD'de The George Washington Üniversitesi'nde kaldığım süre boyunca en iyi olanaklardan yararlanmamı sağlayan Prof. Nathan Brown'a ayrıca teşekkür etmek istiyorum.

İstanbul'da yüksek lisans ya da doktora tezi yazan pek çok öğrenciye olanaklarını sunan Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi gerçekten eşsiz bir kurum. Bu kurumu eşsiz kılan pek çok çalışan arasında Seyfi Berk'i ve Kamber ismini ayrıca anmadan olmaz. İşini bu kadar seven, araştırmacıya yardımcı olmak için ellerinden ne gelirse yapan bu güzel insanların bu tezin her aşamasında emeği olduğunu vurgulamak istiyorum. Pek çok öğrenci gibi verdikleri emek için kendilerine minnettarım.

Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi'nde tezim üzerine çalışırken bana yol arkadaşlığı yapan, yemek ve çay aralarını keyifli kılan güzel dostlarımın hepsinin adlarını burada anmam mümkün değil ancak Mehmet Beşikçi'ye ve Sinan Dinçer'e, bana, belki kendilerinin bile farkında olmadıkları kadar moral verdikleri için teşekkür ediyorum.

Doktora eğitimine birlikte başladığım, birlikte ders aldığım, doktora yeterlilik sınavına hazırlandığım dostlarım Ayşem Biriz Karaçay ve Sezgi Durgun... Tez yazma sürecinde birbirimize destek olarak, zor zamanların üstesinden birlikte gelerek yol aldık. Onlar olmasaydı, bu süreçte nasıl yol alabilirdim, tahayyül bile edemiyorum.

İnsanların zor zamanlarında en büyük destekçileri tabii ki en yakınları oluyor. Bu süreç boyunca bazen çekilmez birine dönüştüğüm halde beni sabırla destekleyenler arasında ailemin ayrı bir yeri var; başta sevgili eşim Turan olmak üzere. Onun katkılarını, desteğini, sevgisini kelimelerin dile getirmesi mümkün değil. Bu çalışma her zaman biraz da onun eseri olacak. Sevgili ailem; birbirinden güzel kardeşlerim ile annem ve babam... Bu güzel, yaşamayı seven ailenin bir ferdi olarak dünyaya gelerek baştan şanslıyım. Anneciğim ve babacığım bana “adalet fikri”yle tanışmadan önce “adalet duygusunu” verdiler. Dünyada hep adaleti arayan insanlar olarak hayat felsefemi, dünyaya bakışımı ne çok etkilediler... Bu hayat felsefesini ve dünyaya bakışı çıkarırsanız bu çalışmadan geriye hiçbir şey kalmaz. Onlar bu çalışmanın asıl mimarları... İnşa ederken yapılan hatalar, bırakılan eksikler ise bana ait.

KISALTMALAR

<i>ABD</i>	Amerika Birleşik Devletleri
<i>a.g.e.</i>	Adı geçen eser
<i>a.g.y.</i>	Adı geçen yayın
<i>bkz.</i>	Bakınız
<i>CHP</i>	Cumhuriyet Halk Partisi
<i>DP</i>	Demokrat Parti
<i>ECA</i>	Economic Cooperation Administration (Ekonomik İşbirliği Yönetimi)
<i>HUAC</i>	The House Committee on Un-American Activities (Temsilciler Meclisi Amerikan Karşıtı Faaliyetleri İzleme Komitesi)
<i>JMMAT</i>	Joint American Military Mission for Aid to Turkey (Türkiye'ye Yardım için Birleşik Amerikan Askeri Misyonu)
<i>MSA</i>	Mutual Security Agency (Karşılıklı Güvenlik Ajansı)
<i>NATO</i>	North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
<i>NYU</i>	New York University (New York Üniversitesi)
<i>ODTÜ</i>	Ortadoğu Teknik Üniversitesi
<i>USIA</i>	United States Information Agency (Birleşik Devletler Haberler Ajansı)
<i>USIE</i>	United States Information and Exchange (Birleşik Devletler Enformasyon ve Değişim)
<i>USAID</i>	United States Agency for International Aid (Birleşik Devletler Uluslararası Kalkınma Ajansı)
<i>USIS</i>	United States Information Service (Amerikan Haberler Merkezi)
<i>OTÜ</i>	Ortadoğu Teknik Üniversitesi
<i>SBF</i>	Siyasal Bilgiler Fakültesi

<i>TODAİE</i>	Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü
<i>YMCA</i>	Young Men's Christian Association (Genç Hıristiyan Erkekler Birliği)
<i>VOA</i>	Voice of America (Amerikanın Sesi)

GİRİŞ

Yaklaşık üç yüzyıllık batılılaşma/modernleşme tarihinde Batı ile ilişkiler Türkiye aydını için her zaman paradoksal bir nitelik taşımıştır. Batı kaynaklı fikir akımları, evrenselleştiği ölçüde, Osmanlı İmparatorluğu döneminden başlamak üzere Türkiye aydınının başlıca beslenme, hatta kendi dünya görüşünü tanımlama kaynağıdır. Öte yandan Batı, kapitalizmin yayılmasıyla birlikte dünyanın farklı coğrafyalarında hakimiyet kuran siyasi güçleri ifade eder hale gelmiştir. İmparatorluğun ve daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin var olma mücadelesinde bu güçlerin muazzam yayılmasına karşı ayakta kalabilmek için yine Batı'ya öykünerek kendisini dönüştürmesi gerekmiştir. *Doğu Sorunu*'nun dünya siyasetini kasıp kavurduğu dönemde yıkımın eşiğinde duran Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi aralarında İmparatorluk topraklarını paylaşma mücadelesi veren Batılı devletlere karşı, bazen bir Batılı güce bazen diğerine yaslanmak zorunda kalması, İmparatorluğu kurtarmaya kafa yoran aydınların tarihsel hafızalarında bu çelişkiyle yer etmiştir.

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte kapitalist dünyaya liderlik edecek yeni bir gücün, ABD hegemonyasının yükselişi başlamıştır. I. Dünya Savaşı ve ardından gelen 1929 Bunalımı sonucunda içe kapanma bir zaruret haline gelirken, bir sömürge İmparatorluğu olan İngiltere de zayıflayarak uluslararası siyasette boşluklar bırakmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında ABD bu boşluğu doldurmuş, bir yandan uluslararası anti-komünizmin lider ülkesi olarak, savaştan yıkımla çıkan Avrupa'nın yeniden yapılanmasına el atmış, diğer yandan ise sömürgecilik sonrası dönemde "kalkınma" arayışına giren Üçüncü Dünya'nın önüne kapitalist bir alternatifle çıkmıştır.

Uluslararası koşulların da müsaadesiyle yüzyılın ilk yarısını kısmi bir izolasyon içerisinde geçiren Türkiye'de, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde egemen kesim geleceğini ABD hegemonyasının etki alanına girmekte bulmuştur. Halbuki 1940'ların ikinci yarısından önce, gerek Osmanlı İmparatorluğu döneminde gerekse Cumhuriyet'in ilk

yıllarında, ABD ile ilişkiler ticaret, eğitim ve kültür sahalarıyla sınırlı kalmış; bu alanlarda yürütülen ilişkiler ise hiçbir zaman Avrupa ile olduğu kadar yoğun olmamıştır. ABD'nin Türkiyeli aydınların gündemine girmesi, esas olarak I. Dünya Savaşı'nın sonunda uluslararası düzenin yeniden yapılandırılması tartışmaları sürerken, ortaya atılan Wilson ilkelerinin Osmanlı topraklarını ilgilendiren maddeleri üzerinden olmuştur. Savaşta yenilen İmparatorluğun elde kalan topraklarının ittifak devletlerince işgal edilmesi üzerine başlayan kurtuluş arayışlarında, Amerikan mandasının bazı aydınlar tarafından bir çözüm olarak ortaya atılmasıyla ABD hakkında ilk kez yoğun olarak tartışma yürütüldüğü görülür. Ancak Anadolu'da başlayan kurtuluş mücadelesiyle manda tartışmaları da rafa kaldırılmıştır. Cumhuriyet'in kurulmasından sonra ABD ile diplomatik ilişkiler başlamışsa da, bu ilişkilerin Türkiye için belirleyici önemde olduğunu söylemek mümkün değildir. Dolayısıyla II. Dünya Savaşı'nın ardından başlayan yeni dönem, ilişkilerin seyrinde bir sıçrama olarak nitelenebilir. Henüz birkaç yıl önce Türkiye'ye neredeyse tamamen yabancı bir güç olan ABD; kısa süre içerisinde siyasi, ekonomik, askeri, kültürel alanlarda Türkiye'yi etkileyen, yönlendiren bir ülke haline gelmiştir. ABD ile kurulan bu ilişkiyle birlikte, Batı'nın da ifade ettikleri değişmeye başlamıştır. Bu değişimin temel nedeni, buluşmaya olanak sağlayan ve bu çok boyutlu ilişkinin üzerine oturduğu zeminin Soğuk Savaş olmasından kaynaklanmaktadır. Soğuk Savaş Batısı olarak ABD, her şeyden önce anti-Sovyet, anti-komünist bir güçtür ve ortaklığı esas belirleyen de bu nitelikler olmuştur.

1945 sonrasında Türkiye'nin ABD yörüngesine girmesini açıklayan yazın, esas olarak bu ilişkinin siyasi ve askeri boyutunu incelemeye yoğunlaşmıştır. Türkiye'nin ABD ile müttefik olmak konusunda gösterdiği heveskarlık, bölgesel dengelerle ve Türkiye'nin güvenliğini tehdit altında görmesiyle açıklanmakta; özellikle Sovyetler Birliği'nin II. Dünya Savaşı sonrasında, 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması'nı yenilemek için Türkiye'den toprak talebinde bulunduğu ve Boğazlarda yeni bir rejim kurulmasını şart koştuğu iddiasının iktidarı güvenlik kaygısına düşürerek ABD'ye ittiği tezi genel kabul görmektedir. Halbuki, Türkiye'nin ABD'ye doğru itildiği savı, ABD tarafından Türkiye ekonomisine yön verilmesi, Türkiye'de neredeyse her bakanlıkta bir ABD'li uzman bulundurulması, Türkiye üniversitelerinin ABD modeliyle kurulması gibi ilişkilerin çok

daha geniş ve derin etkisini açıklamaktan uzaktır. Bu çalışmada Amerikan etkisinin bu çok boyutluluğu göz önünde bulundurularak, “güvenlik kaygısı” tezinin ABD’nin herhangi bir müttefikten öte, neredeyse Türkiye’ye “içkin” bir güç olmasını açıklamaktan uzak olduğu düşüncesinden hareket edilmektedir.

Bu geniş ve derin etkiyi açıklayabilmek için toplum sathında bir kültürel analiz yapılması mümkündür. Ancak bu çalışmanın kapsamı siyasi-ideolojik tartışmalarla, bu bağlamda siyasi düşünceyle sınırlandırılmıştır. Diğer bir deyişle, kültürel analizden ziyade, düşünce dünyası ve ideolojiler alanının analizine başvurulmaktadır. Bu bağlamda esas olarak belirli aydın gruplarının ya da tekil aydınların görüşleri ele alınmaktadır. Böyle bir sınırlama, ABD’nin Türkiye kategorisindeki ülkelerde özellikle bürokrat ve aydın sınıfın desteğini kazanmaya özel bir önem vermesi nedeniyle de anlamlıdır.

ABD ile içine girilen işbirliğinin siyasi ve askeri düzlemde çıkılarak, ideolojik etkileşimin boyutları ve derinliği ile açıklanması, ilişkilerin sekteye uğradığı tarihsel kesitlerde dahi bu etkinin neden ortadan kalkmadığını kavrayabilmek açısından da önem taşımaktadır. Bu bağlamda bu tezde Türkiye düşünce hayatını oluşturan aralarında çeşitli aydın gruplarının da bulunduğu kesimlerin ve kurumların ABD ile girilen etkileşimden paylarına düşeni, bu etkileşime gösterdikleri olumlu ve olumsuz tepkileri anlamak amaçlanmaktadır.

Bu çerçevede, bu çalışmanın konusu, ABD ile buluşmanın 1950’li yıllarda Türkiye’de düşünce hayatının farklı bölgeleri tarafından nasıl karşılandığını, Türkiye’nin Batı ile çelişkili tarihine, Türkiye’nin 1945 sonrası geçirdiği iç dönüşüme ama esas olarak Soğuk Savaş’ın siyasi-ideolojik atmosferine bakarak açıklamaya çalışmaktır. “Bağımsızlık” söyleminin bonkörce kullanıldığı bir ülkede, ABD ile buluşmanın Türkiye’de dönüştürmediği alan kalmadığı halde, neredeyse her kesim tarafından sorunsuz bir şekilde kabul görebilmiş olması “bu kabulün nasıl mümkün olduğu” sorusunu fikirler ve ideolojilere odaklanarak yanıtlamayı anlamlı kılmaktadır. Üstelik bu buluşmaya genel

olarak olumlu bakan farklı kesimler, Türkiye iç politikasında birbirleriyle çatışma içerisinde olan, birbirlerini iktidar alternatifi olarak gören kesimlerdir.

Çalışmanın bu çerçeveye doğrudan ilişkili bir diğer amacı ise ABD'nin Türkiye'de ideolojiler alanına hangi kanallardan etki ettiğini; bu etkiye aracılık eden kurumlar, aydın çevreleri ve konular üzerinden anlamaktır. Ancak burada “etki” ilişkinin yönü açısından nötr anlamda kullanılmakta; yani “empoze etmek” gibi tek taraflı bir süreç olarak görülmemektedir.

Netice olarak, Amerikan etkisinin Türkiye'nin birçok alandaki dönüşümüne yön verecek kadar yoğunlaşmış ve kabul görmüş olmasının, “dışsal gücün belirleyiciliği”nden ibaret bir açıklaması olamayacağı düşünülmektedir. Tarihin özgün bir döneminde ortaya çıkan bir örtüşme etkinin bu derece yoğun olmasına neden olmuştur. Bu örtüşmenin, Türkiye'nin kendi düşünsel-ideolojik birikimi ile içerideki siyasi mücadelelerin ve ABD'nin liderlik ettiği uluslararası anti-komünizm ile ABD'nin Türkiye'deki düşünce hayatına yönelik bilinçli müdahalelerinin bir bileşkesi olduğu iddia edilmektedir.

Bu buluşmaya zemin sunan Soğuk Savaş, özellikle ideolojik boyutuyla, düşünce hayatı üzerindeki etkisiyle Türkiye'de yeterince irdelenmemiştir. Son yıllarda, Türkiye dışında, Batı ve Batı dışı akademik dünyada Soğuk Savaş'ın kültürel ve ideolojik boyutunun yeniden değerlendirildiği görülmektedir. Bu analizler aracılığıyla siyasi tarihe de yeniden bakma eğilimi baş göstermiş, böylece Soğuk Savaş'taki bağlanma biçimlerine dair bilgi birikimini zenginleştiren katkılar yapılmıştır. Kültürel ve ideolojik boyutların aynı zamanda bir “fikirler” ve “ideolojiler” mücadelesi olan Soğuk Savaş'ı “soğuk savaş” yapan esas unsurlar olduğu kabulünden hareket eden bu çalışmalar yeni bir literatür oluşturmaya başlamıştır. Söz konusu literatüre tezin farklı bölümlerinde yürütülen tartışmalarda yeri geldiğinde başvurulmaktadır. Ancak Türkiye'de Soğuk Savaş ideolojisi üzerine bir yazın oluştuğunu söylemek mümkün değildir. Kültürel alana ilişkin az sayıdaki çalışmada ise kültürel tüketim üzerinden toplumda oluşan ABD imgesi ya da ABD menşeli kültürel ürünlerin etkisi incelenmektedir. Ancak ABD'nin ve Soğuk Savaş ideolojisinin Türkiye

düşünce dünyası üzerindeki uzun erimli etkisi, Türkiye aydın geleneği üzerinde bıraktığı iz, bakir başlıklar olarak kalmaya devam etmektedir.

Kuşkusuz Soğuk Savaş ideolojisinin köşe taşı olan anti-komünizmin geçmişi Türkiye’de de dünyada da Soğuk Savaş’ın çok öncesine dayanmaktadır. Ancak Soğuk Savaş geçmişten gelen bu mirası yeniden işleyerek büyük ve kapsamlı bir mücadeleye dönüştürmüştür. Türkiye aydınının ABD’nin önderlik ettiği bu mücadele içerisinde özellikle siyasi ve ideolojik tartışmalarda nerede durduğu önemli inceleme başlıklarından biridir.

Bu çalışma dönem olarak 1945’ten başlayarak ABD’nin Türkiye’deki etkisinin her alanda hissedilmeye başlandığı 1960’a kadarki dönemi kapsamakla birlikte, esas olarak ABD’nin düşünce dünyasında daha yoğun olarak tartışıldığı 1950’li yıllara odaklanmaktadır. 1960 sonrası, yükselen ABD karşıtlığı nedeniyle ABD’nin algılanışı bakımından yeni bir döneme işaret etmektedir.

Çalışma düşünce dünyasına yoğunlaştığı için inceleme, yöntemsel olarak “eylemin” analizinden ziyade, “fikirlerin” analizi üzerinden yapılmıştır. Bu bağlamda belli fikir çevrelerinin takip ettiği, tartışmaları belirlemekte ağırlığa sahip olan dergiler ana malzemeyi oluşturmuştur. Bu dergiler iki grupta ele alınmıştır: Kemalist-modernleşmeci aydınların düşüncelerini temsil edenler ve İslamcı-muhafazakar kesimler tarafından çıkarılan dergiler. Böylece söz konusu dönemde içeride mücadele içerisinde olan iki farklı kesimin bakış açısını ortaya koymak mümkün olabilecektir. ABD’nin Türkiye düşünce dünyasına seslenme biçim ve yöntemlerini ortaya koyabilmek; bu alanda nasıl bir programla hareket edildiğini açıklayabilmek için ABD’nin Maryland eyaletinde College Park’ta bulunan *The National Archives*’da (Ulusal Arşiv) bulunan diplomatik belgelerden yararlanılmıştır. Büyük çoğunluğu *US Department of States Decimal Files, Cultural Affairs Near East* (ABD Dışişleri Bakanlığı’nın Kültürel İşler Yakındoğu) başlığı altında sınıflandırılan bu belgeler, 1950’lerde Türkiye’de yürütülen kültürel faaliyetlere, bu faaliyetlerin hangi amaçla planlandığına ve hangi kesimleri hedeflediğine ilişkin zengin bir

malzeme sunmaktadır. Tezde kullanılan bir diğerk belge kaynağı ise ABD’de bulunan *Rockefeller Vakfı*’na ait arşivdir. Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminden başlayarak Cumhuriyet Türkiyesinde de özellikle eğitim ve sağlık gibi konularda yardım faaliyetleri örgütleyen Rockefeller Vakfı’nın, 1950’li yıllarda Türkiye’de sosyal bilimler araştırmalarına ve üniversitelere verdiği mali yardıma ilişkin belgeler, ABD’nin sosyal bilimleri ne yönde teşvik etmeye çalıştığını anlamak isteyenler için önemli bir arşivdir.

İkinci bölümde, II. Dünya Savaşı sonrasında ABD ile çok boyutlu yakınlaşmayı olanaklı kılan tarihsel zemin ve 1950’lere dair güncel nedenler ele alınmaktadır. Bu bağlamda öncelikle Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılmaya yüz tuttuğu dönemden Cumhuriyet tarihine, Batı ile ilişkilerin çelişkili doğası ele alınacaktır. Bu birikimin 1950’ler düşünce hayatının şekillenmesinde, özellikle ABD’ye gösterilen yaklaşımlar üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir. Bir Soğuk Savaş buluşması olan Türkiye-ABD ilişkilerini söz konusu kesimler nezdinde meşrulaştıran anti-komünist birikim de bu bölümde irdelenmektedir. Bu iki başlığın ele alınmasıyla, ABD’nin kabul görmesinin Türkiye düşünce dünyasından kaynaklanan nedenlerinin sergilenmesi amaçlanmaktadır. Aynı bölümde ABD ve Türkiye ilişkilerinin tarihsel seyri ve II. Dünya Savaşı sonrasında açılan yeni dönem incelenmektedir. Böylece 1950’li yıllara gelindiğinde ilişkinin nasıl evrildiği ve ulaştığı çok boyutluluk; siyasi, ekonomik, askeri, kültürel ilişkilere değinilerek ortaya konulmuş olacaktır. Bu bölümün gerek tarihsel analizle, gerekse savaş sonrasında ilişkilerin güncel durumunu tasvir ederek sonraki bölümlere zemin hazırlaması amaçlanmaktadır.

Çok partili hayata geçilmesiyle birlikte, Türkiye’de bazı kesimler, Sovyetler Birliği ve diğerk ittifak üyeleriyle birlikte Nazi Almanyasına karşı savaşmış olmasının da verdiği umutla, ABD’nin Türkiye’yi demokrasiyi geliştirmek yönünde samimi olarak zorlayacağı beklentisine kapılmışlardır. *Üçüncü bölümde*, bu beklentinin neden gerçeği yansıtmadığı, ABD’nin biçimsel bir “çok partili” siyasi yapının ötesine geçen; demokratik hakların genişletilmesi, katılım kanallarının açılması yönünde bir basınç yapmaktan neden uzak olduğu, bu ülkenin savaş sonrasında geçirdiği iç dönüşüm incelenerek açıklanacaktır.

Bu dönüşüm, ABD’de düşünce ve ifade özgürlüğünü kısıtlayan oldukça baskıcı bir atmosfer yaratmış ve demokraside halk katılımının sınırlandırılması tartışmalarına da kapı aralamıştır. Bu dönüşümü açıklamak üzere, ABD’de anti-komünizmin kökenleri ve 1950’ler McCarthyliği üzerinde durulacağı gibi, ABD aydınını halk hareketlerinden çekinerek egemen çevrelere yakınlaştıran ve entelektüel Soğuk Savaş’ı yüklenen kesimlerden biri haline getiren ideolojik-teorik tartışmalar üzerinde de durulacaktır. Yine bu çerçevede, düşünce dünyasının bir parçası olarak kabul edilebilecek Amerikan sosyal bilimlerinin bu politikalara nasıl eklemendiği üzerinde durulacaktır. Amerikan sosyal bilimleri, Soğuk Savaş’ta başta Batılı sosyal bilim üretimi olmak üzere pek çok ülkede sosyal bilim üretimini belirler hale gelmiştir. Dolayısıyla Soğuk Savaş’ı düşünce dünyası ve ideolojiler üzerinden açıklayabilmek için ABD’deki savaş sonrası sosyal bilim anlayışının köşe taşlarını ortaya koymak gerekmektedir. Bu bölüm, ABD’de işlerin II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye’de bazı aydınların zannettiği gibi gitmediğini; savaştan sonra ABD’nin Soğuk Savaş politikaları doğrultusunda içeride siyasi ve ideolojik yapısını yeniden yapılandırıldığını anlatmayı amaçlamaktadır. Bununla bağlantılı bir diğer amaç ise ABD’deki düşün tartışmalarını ana hatlarıyla ortaya koyarak, sonraki bölümlerde bu tartışmaların Türkiye’ye yansımalarını çözümleyebilmektir.

Dördüncü bölümün konusunu, ABD’nin Türkiye’deki aydın-yönetici çevreyle ilişki kurmak, onlara ABD’yi tanıtmak ve sevdirmek için geliştirdiği yöntemler ve bu yöntemlerin altında yatan yaklaşımların açıklanması oluşturmaktadır. Bu açıklama için ABD’nin Türkiye’de yürüttüğü “kültürel programa” odaklanılmakta ve bu programın çeşitli öğeleri gerekçeleriyle birlikte ele alınmaktadır. Bu analiz ABD’nin Türkiye’ye ve Türkiye’de aydın ve yönetici sınıflara ilişkin değerlendirmelerini de kapsamaktadır. ABD, Marshall Planı’nın başlatılması ile ağırlık verdiği “kültürel programı” büyük ölçüde Türkiye’ye ilişkin gözlemleriyle ve bilgi birikimiyle şekillendirmiştir. Bu nedenle, ABD diplomatlarının bilgi birikiminin kaynağı olan ve Amerikan sosyal bilimlerinin Soğuk Savaş’la birlikte gelişen uzvu olarak nitelenebilecek bölge çalışmaları üzerinde durulmuş, Osmanlı ve Türkiye çalışmalarının nasıl bir Türkiye portresi çizdiği de bu bölümde ele alınmıştır. ABD’nin Marshall Planı kapsamına alınan Türkiye ile daha yakından

ilgilenmesi, özellikle aydınların ve bürokratların “akıllarını ve gönüllerini kazanmaya” önem vermeye başlaması, bu kesimlerin önüne bir model konulmasını da gerektirmiştir. Bu model Amerikan sosyal bilimlerinde, özellikle bölge çalışmalarında giderek popülerleşen bir yaklaşım olan “modernleşme teorisi”ne dayanmaktadır. Modernleşme teorisi, kalkınma arayışındaki Üçüncü Dünya ülkelerinin aydın-bürokrat sınıflarının önüne gelenekselden-moderne doğru evrimci bir yöntemle ilerleyen kapitalist bir yol haritası koyma iddiasındadır. Türkiye’yi modernleşme paradigması çerçevesinde inceleyen Amerikan sosyal bilimlerinin analizleri anlatılırken, modernleşme teorisinin öngördüğü anlamıyla “modernleşmecilik” üzerinde ayrıca durulmaktadır.

Çalışmanın son üç bölümünde Türkiye düşünce hayatının farklı bölmelerinin; ABD’yi, ABD’deki fikir tartışmalarını nasıl yorumladıkları ve Türkiye’de hemen her alanda varlığını hissettiren ABD’nin bu etkisini nasıl karşıladıkları üzerinde durulmaktadır.

Beşinci bölümde, Türkiye’de siyasi düşüncenin önemli kaynaklarından biri olagelmış üniversiteler; üniversitelerin de sosyal bilim disiplinleri üzerinde durulmaktadır. Üniversite bileşenleri, ABD’nin kültürel programı tasarlanırken hedef kitle olarak belirlenen başlıca kesimler arasında sayılmaktadır. Türkiye’de ABD’deki fikir tartışmalarını yakından izleyenler de sosyal bilimciler olmuştur. Öte yandan dünyada Amerikan sosyal bilimlerinin artan hegemonyasının, Türkiye gibi Amerikan etkisine olabildiğince açık bir ülkede, sosyal bilim disiplinlerini etkilememesi düşünülemez. Tüm bu nedenlerle üniversitelerin ABD ile kurdukları düşünsel ilişki ve somut işbirlikleri bir bölümde ele alınmaktadır.

Bu bölümde sosyal bilimlerde ABD’nin diğer alanlarla karşılaştırılmayacak kadar önemli bir etkisi olduğu iddia edilmekte, hatta fiilen pek çok sosyal bilim disiplinin kuruluşuna katkı yaptıkları gösterilmektedir. Dolayısıyla, Türkiye’yi analiz eden Türkiyeli sosyal bilimcilerin büyük ölçüde ABD’de geliştirilen yöntem, konu ve yaklaşımlardan esinlendikleri belirtilmektedir.

Altıncı bölümün konusu, bu çalışmada “modernleşmeci aydınlar” olarak adlandırılan, Kemalist ya da - rejime eleştiriler getirmekle birlikte- Kemalist paradigmayı reddetmeyen kesimlerin ABD karşısındaki tutumudur. Bu analiz, üç dergiye, diğer bir deyişle üç aydın ya da aydın çevresine odaklanılarak yapılmıştır. Hüseyin Cahit Yalçın, Türkiye’yi Avrupa’da yapılan tartışmalarla tanıştıran *Fikir Hareketleri* dergisi bunlardan biridir. Soğuk Savaş öncesinde çıkan bir yayın olmakla birlikte, erken bir dönemde sayfalarına taşıdığı totalitarizm tartışmasıyla ve anti-Marksist yazılarıyla Soğuk Savaş ideolojisinin erken bir örneğini vermiştir. Ali Fuat Başgil ve Ahmet Emin Yalman işbirliğinin ürünü olan *Hür Fikirler* dergisi ise “Hür Dünya” iddiasının, Soğuk Savaş’ın diliyle “hürriyet” kavramının işlenmesi bakımından önemlidir. Son olarak, 1950’ler düşünce hayatını damgasını vuran *Forum* dergisi incelenmektedir. *Forum*, birçok açıdan istisnai bir yere sahip bir yayındır. Kemalist aydınların ABD’ye yaklaşımlarını çok yönlü bir biçimde ortaya koyan *Forum*, güçlü bir anti-komünist vurguya sahiptir. ABD’deki pek çok fikir tartışmasından Türkiye’deki okuyucuyu haberdar eden de *Forum*’dur. Bu yönüyle *Forum* hem Türkiye’deki demokrasi tartışmalarına ilişkin önemli bir birikim oluşturmuş hem de etkili bir Soğuk Savaş yayıncılığı yapmıştır. Bölümün ana eksenini de *Forum*’da yapılan tartışmalar oluşturmaktadır.

Türkiye düşünce dünyasının geleneksel kanadında yer alan İslamcı düşünürlerin ya da fikir çevrelerinin ABD algıları, Soğuk Savaş ve “Hür Dünya” algıları *yedinci bölümde* ele alınmaktadır. Modernleşmeci-Kemalist kesimlerden sonra, Kemalist reformları şiddetli bir biçimde eleştiren İslamcıların fikirlerinin incelenmesi, içeride çatışma içerisinde olan iki farklı kesimin Amerikan etkisine neden olumlu tepki verdiklerini açıklayabilmek için tercih edilmiştir. Bu bölümde İslamcı ideoloji merkeze alınmış olsa da, yapılan çözümleme, İslamcılığın dönemin milliyetçiliğini ve genel olarak sağcı düşünceyi etkileme kapasitesi göz önüne alındığında, aslında daha geniş bir çevrenin ABD karşısındaki tutumlarının anlaşılmasını sağlama avantajına sahiptir. Öte yandan bu bölümde, ABD’de ve Avrupa’da komünizme karşı muhafazakar değerlerin daha fazla vurgulanıyor olmasının bu kesim tarafından nasıl yorumlandığı da anlaşılmaya çalışılmıştır. Türkiye’de İslamcılar başta olmak üzere komünizme karşı manevi değerleri savunanların, uluslararası alanda

komünizme karşı dini-muhafazakar değerleri öne çıkaran kesimlerle içine girdiği “maneviyatçı ittifak” bu bölümün konusu olmuştur. Böylece bu ittifakın İslamcıların ABD algılarını ne yönde etkilediği de yapılan analizin bir parçası olmuştur.

II. Dünya Savaşı sonrasında yeni bir canlanma dönemine giren İslamcı düşüncenin temel tezlerinin ve ele aldıkları konuların incelenmesinde, dönemin öne çıkan bazı isimlerin yanı sıra, bu isimlerin yazılarının yayınlandığı dergilerden de yararlanılmaktadır. Bu dergiler *Büyük Doğu*, *Sebilürreşad*, *İslâm*, *Türk Düşüncesi*, *Selâmet*, Taceddin Öney’in *İslâm Dünyası* ile Raif Ogan’ın *İslâm Dünyası*’dır.

2. II. DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA ABD İLE KURULAN DOSTLUĞUN TARİHSEL VE GÜNCEL KOŞULLARI

İkinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1945 yılı Türkiye için bir arayış döneminin açılışıdır. Savaşın bitmesiyle, içeride yeni siyasi yapının temellerinin atıldığı, dışarıda ülkeyi demirleyecek güvenli bir limanın arandığı belirsizlikle dolu birkaç yıl geçirilmiştir. Çok geçmeden yeniden yapılanmakta olan düzenin temel belirleyenlerinin çok partili bir siyasal yapı ile ABD dostluğu olduğu ortaya çıkacaktır. Bu iki parametre etrafında yapılan tartışmalar ve analizler, Türkiye'nin uzun yıllar çok fazla değişmeden kalan siyasi ve iktisadi yapısının niteliğini anlamak bakımından önemlidir.

Her ne kadar dışında kalmış olsa da, savaş, Türkiye tarihinin dönüm noktalarından biri olarak kabul edilebilir. Dünya savaşa doğru giderken Kemalist devrimlerin ürünü olan uygulamalar sürmekte, tek partili iktidar mekanizması kısa süreli denemeler dışında esnetilmeden işlemekteydi. Ancak 1937 tarihinde, yani savaştan hemen önce, anayasaya giren Altı Ok'la birlikte aslında rejim bir kurumsallaşma dönemine girmiştir. Yani Kemalist devrimlerle öngörülen dönüşümün sınırlarına gelindiğine ilişkin kuvvetli veriler bulunmaktadır. Savaş sonrasının ise 1930'lara kıyasla bir "atılım" dönemi olarak görülemeyeceği çok geçmeden anlaşılmıştır. İnönü idaresi savaştan hemen sonra attığı adımlarla bunu net olarak gösterecektir. Öte yandan uluslararası koşullar da göz önüne alındığında savaş sonrasında 1930'ların içe kapanık politikalarının sürdürülemeyeceği de kısa süre içerisinde anlaşılacaktır. Bu hem iktisadi hem de siyasi politikalar için geçerlidir.

Cumhuriyetin kısa geçmişine bakıldığında savaş sonrasında en önemli yeniliklerinden biri, Türkiye'nin ABD ile kurduğu ve en azından 1950'lerin sonuna kadar neredeyse sarsılmadan yürüttüğü yakın ilişkidir. Bu ilişkideki yakınlık dozu, ABD'nin Türkiye'de kazandığı etkinlik, egemen sınıfların bu etkinliği tüm uzuvlarıyla desteklemekte gösterdikleri kararlılık düşünüldüğünde oldukça çarpıcıdır. Çarpıcılığı biraz da Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren yönetici kadronun, Osmanlı'nın Batılı güçlerle

ilişkinin yarattığı korku mirasının etkisi altında, ülkenin bağımsızlığının üzerine titrediği iddialarından kaynaklanmaktadır. Bağımsızlığa hanel getireceği çekincesiyle borç almaktan bile imtina ettikleri –ne kadar gerçeği yansıttığından bağımsız olarak- neredeyse genel bir kanı haline gelmiştir. Öyleyse, önce ülkeyi tahlil etmek üzere gönderilen danışman heyetleriyle, daha sonra eğitimden sağlığa tüm sosyal yapıyı, iktisadi politikaları ve orduyu yeniden şekillendirmek üzere uzmanlarıyla Türkiye’ye yerleşen; filmleri, müzikleriyle, popüler dergileriyle kültürel dokuya nüfuz eden bir Batılı gücün bu emsalsiz etkisi karşısında neden uzun yıllar ciddi bir refleks gösterilmemiştir? Bu sorunun egemen sınıflar açısından yanıtının verilmesi görece kolaydır. Ancak ABD ile dostluğun düşünsel ve ideolojik yansımalarına bakıldığında, yani bu ilişkinin farklı kesimler tarafından hangi gerekçelerle kabul gördüğü ve meşrulaştırıldığı incelendiğinde tablo daha karmaşık bir hal alır. En azından 1950’li yılların sonuna kadar ABD ile ilişkilere kendisini ifade edebilen tüm siyasi-ideolojik konumlanışları bağlayan bir kutsiyet ve dokunulmazlık atfedilmiştir. Başka bir deyişle, Türkiye ile ilgili projeleri çatışan, iktidar alternatifini olarak açık ya da örtük biçimde mücadele eden kesimlerin, nedenleri farklı da olsa bu yakın ilişkiyi olumladıkları görülmüştür.

ABD varlığının ve etkisinin düşünsel düzeyde farklı kesimler tarafından neden bu derece kabul gördüğünü anlamak için öncelikle Türkiye’nin savaş sonrasına devrolan düşünsel-ideolojik miras üzerinde durulmalıdır. Bu mirasla taşınan bazı eğilimler, savaş sonrasının ve özellikle de 1950’lerin özel koşullarıyla, yeni siyasi ve ideolojik temalarıyla da birleşerek ABD’nin adeta, Türkiye’ye içkin bir güç olarak kabul görmesini mümkün kılmıştır. Bu mirasın düşünce dünyasının farklı bölmelerine devrettikleri her zaman aynı değildir. Ancak Batı ile ilişkilerin, fikir adamlarının, aydınların dünyalarında bıraktığı derin izler farklı düzeyde ve biçimde de olsa bir ortak hafızaya işaret ettiği öne sürülebilir. Yine egemen çevreler ve ideolojik yelpazenin farklı bölmelerinde konumlanan fikir adamları için bir diğer ortak nokta, komünizm düşmanlığıdır. ABD’ye hayırhah bakan çevreler, gerek kendi güncel siyasi-ideolojik duruşlarının bir sonucu olarak, gerekse tarihten süzülerek gelen ideolojik mirasın etkisi altında aynı zamanda ödünsüz anti-komünistlere

dönüşmüşlerdir. Anti-komünizmin bu etkisine değinmeden ABD'yle koşulsuz dostluğu açıklayabilmek mümkün değildir.

2.1. 1950'LERE ZEMİN SUNAN TARİHSEL MİRAS

2.1.1. Bir Miras: Batılı Güçlerle Sergüzeşt

Osmanlı İmparatorluğu'nda faaliyet yürüten sivil Amerikalılara ve Amerikan kurumlarına özellikle 19. yüzyılda rastlanılmakla birlikte, Türkiye açısından bu ülkenin Batılı güçler arasından sıyrılarak öne çıkması İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasındadır. Türkiye'deki düşünürlerin ABD'yi yakından tanınması, bu ülkedeki fikir tartışmalarını yoğun olarak takip etmeye başlamaları da ancak bu süreçten sonra gerçekleşmiştir. Ancak ABD'nin de bir parçası olduğu Batı dünyasıyla ilişkiler çok daha eskiye gitmektedir. Bu ilişkinin inişleri ve çıkışlarıyla genel etkisi kuşkusuz bir Batılı güç olarak ABD'ye yaklaşımı belirleyen unsurlardan biri olarak görülmelidir. Dolayısıyla, ABD'yle yakınlaşma siyaseti karşısında takınılan tavır, öncelikle İmparatorluk ve Cumhuriyet kadrolarının, fikir adamlarının Batılı güçlerle yaşanan deneyimden edindikleri dersler, bu derslerin yol açtığı alışkanlıklar üzerinden değerlendirilmelidir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı ile ilişkileri, İmparatorluğun Batı'yı model aldığı modernleşme girişimleri, Batılı güçlerin müdahaleleriyle içinden çıkılmaz hale gelen ulusal sorunlar, Batılı ülke sermayedarlarına tanınan imtiyazlar, emperyalist paylaşım mücadelesinin İmparatorluğun topraklarına yönelmesi gibi bir dizi tarihsel olgunun kesişimi olarak ele alınmalıdır. Bu olgular kesişimi, Batı dendiğinde çelişkili bir algı yaratmaktadır. Batı bir yanıyla medeniyeti temsil etmiştir; bu yönüyle Osmanlı reform hareketinin başlıca esin kaynağı olmuştur. Öte yandan özellikle 19. yüzyılda Batı pek çokları için İmparatorluğu bir paylaşım coğrafyası olarak gören "Doğu Sorunu"nun öznelereinden müteşekkildir. Bu nedenle, yani İmparatorluğu nasıl paylaşacakları konusunda aralarındaki rekabeti dindiremeyen Batılı güçler karşısında bu güçlerden birine

yaslanarak ayakta kalma stratejisi izlenmesi, Osmanlı aydınını gayri ihtiyari çelişkili bir konuma sürüklemiş; pragmatik bir tavır almaya sevk etmiştir. Tabii bahsedilen yaklaşım, İmparatorluğun güçten düştüğünün anlaşılmasından sonra gelişmiştir; yoksa klasik dönemde bu duyguların hakim olmadığı, tersine Osmanlı'nın Batı ile ilişkilerini bir üstünlük ve kibirle yürüttüğü bilinmektedir.

Osmanlı aydını İmparatorluğun içeride ve dışarıda yaşadığı sarsıntıların temelinde özellikle Batı karşısında devletin zayıflamasını görmüş ve bu nedenle güçlü olmaya her daim bir çare olarak bakmıştır. Mardin, Osmanlı aydınları arasında müspet bilime duyulan hayranlıkla birlikte, Batı'yı bilimle bir tutan ve aynı zamanda güçlü olmaya prim veren bir uygarlık olarak gören bir kuşağın yetiştiğini söylemektedir.¹ Müspet bilime duyulan hayranlık güçlü Batı imgesinin beslenme kanallarından biridir. Ancak, belki daha önemli olan, aydınların Batı'da özellikle siyasi ve askeri devlet gücünü görmüş olmaları ve İmparatorluk adına bu güce öykünmeleridir. Bu anlayış, Cumhuriyet döneminde de devam etmiş, İmparatorluk dönemine özlem duyanlar açısından İmparatorluk güçle özdeşleştirilmiştir.

İşin ilginç yanı; Osmanlı aydını İmparatorluğu Batılı güçlerin himayesini aramaya itecek kadar zayıflatan failer arasında yine bu güçleri görmektedir. Dış müdahaleler var olan yapısal sorunları kronikleştirmiş, bu sorunların yarattığı çatlakları derinleştirici sonuçlar üretmiştir. Örneğin, İmparatorluğun sermaye birikiminin yetersizliği, özel mülkiyetin sınırlılığı gibi nedenlerle bir türlü güçlendirilemeyen sanayi altyapısının, 1838 Baltalimanı Ticaret antlaşmasıyla çöküş noktasına geldiği açıktır.² Bu antlaşmadan sonra İmparatorluğun bir yarı-sömürgeye dönüşme süreci³ hız kazanmış, iç pazar yabancı mallarla dolup taşmış, artan ithalatı karşılamak üzere yapılan borçlanma yabancı finans

¹ Mardin bu kuşak için dinsel değerlerin milli gücü artırdıkları oranda önem taşıdıklarını söylemektedir. Mardin, Şerif. "Baticılık", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları, (Tarih Yok), s. 248.

² Mardin, Tanzimat'ı başlatanların devletlerin birbiriyle ticaret alanında amansız bir savaşa girmiş olduklarını çok iyi anlamadıklarını söylemektedir. A.g.y. s. 246.

³ Boratav, yarı sömürgecinin özellikleri arasında hammadde ihracatçısı, sınaî mali ithalatçısı olmak; dış borçların yarattığı iktisadi, askeri, siyasi bağımlılık gibi belirleyici nitelikleri saymaktadır. Bkz. Boratav, Korkut. *Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1987, ss. 11-13.

sermayesinin İmparatorluktaki nüfuzunu artırmıştır. Sonuç olarak, 19. yüzyılın son çeyreğine iflas etmiş bir mali yapıyla girilmiştir.

Önce İttihat ve Terakki, daha sonra Cumhuriyet kadrolarında bu iktisadi çöküşün acı hatırasının canlı kaldığı tahmin edilebilir. Ancak bu çöküşün başlıca nedenlerinden biri olan bağımlılık ilişkisinin çok boyutlu bir eleştirisinin yapıldığını söylemek mümkün değildir. Sonuçları itibariyle siyasi ve askeri bağımlılığı beraberinde getiren iktisadi bağımlılık eleştirisi, düşünce dünyasının kıyılarında kalmış, hararetle siyasi tartışmaların gölgesinde önemsizleşmiştir.

Esasında iktisadın Batı etkisinden kurtarılması modernleşme döneminde hem Batıcıların hem de Türkçülerin vurguladıkları bir noktadır. Ancak iktisadi alandaki bağımlılığın sadece Osmanlı'ya özgü olmayan kapitalist-emperyalist sistemin dünya çapındaki örgütlenmesinin bir neticesi olduğu ve iktisadi, siyasi, askeri boyutlarının birbirini bütünlendiği çok fazla algılanmamıştır. İktisadi bağımlılığın İmparatorluğu çöküşe doğru götürdüğünü algılayanlar ise kapitalistleşme dışında bir alternatif geliştiremedikleri oranda dış unsurun yerine yerli unsuru geçirmek dışında bir çözüm önerisi getirememişlerdir. Türkçülerden önce iktisadi durum üzerine yazan Yeni Osmanlılardan bazı kalemler “yerli tüccar zümresi” oluşturulmasını isterken bir tür “iktisadi millileştirme” talep ediyorlardı.⁴ Bilindiği gibi, Türkçüler arasında bu bağlamda iktisadi bağımlılığa dikkat çeken kişiler Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Tekin Alp ile Parvus takma adıyla bilinen ve Türk Yurdu'nda uyarı dolu yazılar kaleme olan Alexander Helphand olmuştur.⁵ Özellikle I. Dünya Savaşı'na giderken ve savaş yıllarında, daha çok Alman tarihçi okulunun etkisiyle ortaya konan görüşler neticesinde bir “milli ekonomi” yaratılması gerektiği noktasında birleşilmiştir. Ancak bahsedilen düşünürlerin de etkisiyle yaygınlaşan

⁴ 1850'lerin ikinci yarısında yürütülen bu tartışmada özellikle Namık Kemal'in ve Ahmed Mithat Efendi'nin görüşleri için bkz. Mardin, Şerif. “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İktisadî Düşüncenin Gelişmesi (1838-1918)”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* Cilt 3, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, ss. 623-628.

⁵ Bu isimlerden Parvus'un fikirleri Osmanlı'yı kapitalist-emperyalist sistem içerisinde incelemesi bakımından özgün görünmektedir. Ancak Parvus da sonuç olarak milliyetçi ekonomi politikalarını, yerli ticaret ve sanayi burjuvazisinin yaratılmasını savunuyordu. Zürcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 182.

“milli ekonomi” görüşünün uzantısı olan korumacı yaklaşım, çok boyutlu bir emperyalizm eleştirisine dönüşmemiş, özel olarak iktisadi alanda yabancı sermayenin reddi gibi sonuçlar doğurmamıştır.⁶

Batı ile ilişkinin, Osmanlı modernleşme sürecinden Cumhuriyet’e devrolan eleştirisinin keskinleştiği başlık bağımlılık ilişkileri değil, kültürel yozlaşma ve tüketimcilik olmuştur. Batı tipi yaşam, giyim, eğlence alışkanlıkları ve bunların körüklediği tüketimcilik öncelikle edebiyat eserlerinde dillendirilmiştir. Öte yandan bu kültürel eleştirinin hedefi Batı’nın kurduğu tahakkümün kültürel alandaki yansıması olmaktan çok, Batılı gibi yaşayan kesimlerin eleştirilmesine,⁷ kısmen bir modernleşme aleyhtarlığına dönüşmüştür. Öyle ki, II. Dünya Savaşı sonrasında Batı ile ilişkili dar bir çevreyle sınırlı kalmayan, altsınıflar arasında da yayılan Amerikan kültürel etkisine dair eleştiriler bile büyük oranda bu mecrada kalmıştır.

Bu durum Berkes’in söylediği gibi belki “kafalarımızda ekonomik zihniyetin yokluğundan”⁸ değil ama aydınlar arasında ekonomi politiğin ilgi görmemesinin; 19. ve 20. yüzyıllarda Batı düşüncesini sarsan Marksizme, tek başına Marksizm kaynaklı olmayan emperyalizm eleştirisine başvurulmamış olmasının ve topluma bakmaktan çok devletin bekasıyla ilgilenilmiş olmasının bir neticesidir. Bu açıdan Taner Timur’un şu sözleri oldukça yerindedir:

“XIX. yüzyılda batı etkisinin Osmanlı İmparatorluğunda yarattığı fikir hareketleri de, batıdaki aksine, bir sınıf karakterinden mahrumdur. Bunlar temel felsefi sorunlardan veya belli bir tarih felsefesinden kaynak almıyorlardı. Batıda hakim sınıfların, idealizmin muhtelif şekillerine dayanan felsefesine karşılık işçi sınıfına maledilmek üzere önce mekanist sonra da diyalektik bir metoda dayanan materyalist felsefe gelişmişti. Oysa Osmanlı

⁶ Dönemin yönetici sınıfının yabancı sermaye konusunda, özellikle İttihat ve Terakki iktidarı döneminde daha kontrollü olmaya çalıştığı bilinmektedir. Ancak yabancı sermayeye ihtiyaç olduğu ve yerli-yabancı ortaklığı ile sorunun çözülebileceği düşünülmüştür. Bu konuda bkz. Toprak, Zafer. *Türkiye’de ‘Milli İktisat’ (1908-1918)*, Ankara: Yurt Yayınları, 1982, ss. 69-98.

⁷ Mardin, bu eleştirinin cemaat normlarına uymayanlara uygulanan sosyal denetimin bir yönü olduğunu öne sürmektedir. Bkz. Mardin, Şerif. “Tanzimat’tan Sonra Aşırı Batılılaşma”, *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991, s. 46.

⁸ Berkes, Niyazi. *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1975, s. 19.

İmparatorluğundaki fikir akımları daha çok ‘devlet kurtarma’ ihtiyacına cevap veriyorlardı ve bu yüzden de sistemli bir dünya görüşü halini alamadılar.”⁹

Bu anlayış neticesinde, “milli iktisat” politikası güden İttihat ve Terakki yönetimi iktidar yıllarında bağımlılığın kilit araçlarından biri olan kapitülasyonları kaldırarak önemli bir adım atmışsa da, “millilik” İmparatorluk içinde servetin el değiştirmesi anlamında uygulanmıştır. Bu oldukça bilinçli bir politikadır. İttihatçıların özellikle savaş yıllarında sürdürdükleri iktisadi politikalar her ne kadar devlet eliyle sanayileşmeyi teşvik eden, korumacı politikalar olarak görünse de iktisadi bağımsızlığın ilke olarak benimsendiğini söylemek zordur. Savaş yılları korumacılığı nesnel olarak dayatmış; korumacılığın en uç noktasında İttihatçılar yabancı sermayenin yerli sermayeyle işbirliği halinde ülkeye girmesini savunmuşlardır.¹⁰ İttihatçıların iktisadi politikalarının iki yönü dikkat çekicidir: birincisi, özellikle Almanya’nın iktisadi çıkarları doğrultusunda oldukları görülmektedir; ikincisi, dünya ekonomisiyle bütünleşmenin objektif koşullarını değiştirmekten çok, bütünleşmeyi sağlayan faktörleri değiştirmeye yönelik olmalarıdır. Nitekim Rum ve Ermeni aracılardan yerine Müslüman ve Yahudileri geçirme çabası içerisine girmişlerdir.¹¹

İttihat Terakki ile başlayan, Cumhuriyet tarihinde sürdürülen Türk ve Müslüman burjuva sınıfı yaratma projesinin Gayrimüslimleri hedefe yerleştirmesi, İmparatorluğu yıkıma götüren ulusçuluk akımlarının yarattığı milliyetçi tepki ile de bilenmiştir. Ayaklanan ulusların Batılı güçlerden gördüğü destek, çoğu durumda İmparatorluk yöneticilerinin elini kolunu bağlamış ve hem “ittihad” ümitlerini boşa çıkarmış, hem de ayaklanan milletlere karşı öfkeyi büyütüştür. Burada önemli olan nokta, gerek İmparatorluğun içine düştüğü bağımlılık mekanizması, gerekse ulusçuluk akımlarının Batı’dan destek bulması karşısında tepkinin “içe dönmesidir.” Yani bağımlılık mekanizmasının aracısı olarak görülen ya da ulusal bağımsızlık talebiyle ayaklandıklarında kendilerini güçler çekişmesinin içinde bulan halklar tepkinin de yöneldiği kesimler olmuştur. Bu tür işbirliği eleştirileri Türkiye siyasi tartışmalarının en keskin silahlarından

⁹ Timur, Taner. *Türk Devrimi: Tarihî Anlamı ve Felsefî Temelleri*, Ankara: Sevinç Matbaası, 1968, s. 85.

¹⁰ Toprak, a.g.e., ss. 90-91.

¹¹ Keyder, Çağlar. “İktisadi Gelişmenin Evreleri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınları, (Tarih Yok), ss. 1065-1073.

biri olurken, bağımlılık mekanizmalarını kuran yönetici kesimlere ya da müdahaleci Batılı güçlere aynı şiddetle yöneltilmemiştir. Nitekim, örneğin, Cumhuriyet tarihinin uzunca bir evresinde ABD ile çok boyutlu bir işbirliği geliştirilmiş ancak marjinalize edilmeye çalışılan sol kesimler de dış düşmanla işbirliği yapmakla, “Moskofçulukla” suçlanmıştır.

Batı ile ilişkinin bahsedilen karakteri kimi zaman doğrudan kimi zaman ise dolaylı olarak topyekün batılılaşmacı bir modernleşme projesinin yürütüldüğü Cumhuriyete devrolmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında izlenen politikaların İttihatçıların politikalarıyla özellikle iktisadi sahada bir kopuş getirdiğini söylemek mümkün görünmemektedir.¹² Siyasi alana bakıldığında ise Lozan’da Batılı güçlere yaklaşma siyaseti güdüleceğinin işaretleri verilmiştir. Bu açıdan özgünlük gösterdiği iddia edilen dönem daha çok 1930’lu yıllardır. 1930’larda dış politikada herhangi bir ülkeyle angajmana girmeyen, içeride devlet öncülüğünde bir sanayileşme hamlesi yürüten iktidarın siyasi hattını bağımsızlık tercihidenden içerideki zorunluluklar ve dünya koşulları belirlemiştir. Bilindiği gibi iki dünya savaşı arası dönem Batılı emperyalist ülkelerin bir paylaşım mücadelesinin yükünü henüz atamadıkları, savaşın yaralarını sarmaya ve iç krizleriyle başa çıkmaya çalıştıkları yıllardır. 1929 yılında patlak veren dünya buhranı içe kapanma eğilimini tüm dünyada artırmıştır. Üstelik 1930’lu yılların önemli sanayi tesislerinin kurulması da dış finansmanla, hatta Karabük örneğinde olduğu gibi, Türkiye’de nüfuzunu artırmak isteyen Batılı güçler arasında bir rekabet yaratılarak mümkün olabilmiştir.¹³ Özellikle 1930’ların son yıllarında İngiltere ve Almanya arasındaki çekişmeden yararlanmayı gözetken bu politika belirginleşmiş; savaş boyunca iki blok arasında bir denge politikası yürütülmüştür. Bu bir bağımsız kalma politikası olmaktan ziyade, kimin kazanacağına karar verememe durumunda ibreyi üstünlük sağlayan tarafa doğru hızla çevirebilme politikasıdır. Üstelik önde gelen kadroların, fikir adamlarının tutumlarına bakıldığında 1930’lu yıllarda faşizmin yükselişiyle birlikte kendisini hissettirmeye başlayan Alman kalkınmasına hayranlığın, savaş sırasında açık bir Nazi taraftarlığına dönüştüğü görülür. Hatta bazı Pantürkçü çevreler Kafkaslarda Alman planlarının bir parçası olma hülyalarıyla hareketlenmişlerdir.

¹² Boratav, a.g.e., s. 28.

¹³ Avcıoğlu, Doğan. *Türkiye’nin Düzeni*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1968, s. 257.

Olgusal olarak açık olan bu tabloya ideoloji düzleminde bakıldığında, II. Dünya Savaşı sonuna kadarki Cumhuriyet tarihinde aykırı ses Kadrocular olarak bilinen gruptan gelmiştir. Kemalizme anti-emperyalist bir renk vermeye niyetlenen Kadro hareketi içerisinde komünist hareketten koparak gelen isimlerin de etkisiyle Batı'nın sömürgeci ve emperyalist siyasetinin yoğun biçimde işlendiği görülür. Ancak Batı'nın politikalarına yapılan eleştiriler, içeride yürütülen kapitalistleşme sürecine itiraz etmeyen, bu anlamda emperyalizmi bir “dış düşman” olarak tanımlayan bir içeriktedir. Kadrocuların emperyalizm başlığındaki bu yaklaşımı sınıf yerine milliyeti geçiren¹⁴ sorunlu bir yaklaşımdır. Ancak Kemalist ideolojiyi şekillendirme gayreti içerisindeki Kadrocuların bu görüşlerinin, iktidarın Batı karşısındaki politikalarını biçimlendirdiğini söylemek mümkün değildir. Zaten bilindiği gibi çok geçmeden dergi kapatılmış, hatta dergiyi çıkaran isimler dağıtılmıştır.

Kadrocularla ilgili bir not 1950'li yılları anlamak bakımından da önemlidir. Bilindiği gibi, bu dergi çevresi Türkiye'nin dünyadaki yerini “mazlum milletler” olarak tanımladıkları geri kalmış, sömürgeleştirilmiş ülkelerin yanında görmüştür. Kurtuluş Savaşı sırasında Sovyetler Birliği ile ilişkilerin sıcak olduğu dönemde Mustafa Kemal'in de daha çok pragmatik kaygılarla benzer bir söylemi dillendirdiği görülür.¹⁵ Ancak bu söyleme bir ideolojik tercih muamelesi yapmak, Türkiye'nin özellikle Mustafa Kemal'in liderliğinde dış politikasını bu tercihle şekillendirdiğini söylemek yanlış olur. Üstelik Türkiye aydınınının geniş bir kesimi dünyaya bakarken kendini “mazlum milletlerin” değil, “güçlülerin” cephesinde görmek istemektedir. Unutulmamalıdır ki, hiç sömürgeleştirilmemiş, üstelik geniş bir coğrafyada hakimiyet kurmuş bir İmparatorluk tarihi üzerinde oturulmaktadır.

Bu tabloya bakıldığında, Türkiye aydınını kuşatan geçici tepkisellikler dışında, Batılı güçlerle ilişkilerin radikal bir eleştirisinin yapıldığı, bu eleştirinin siyasete yön

¹⁴ Küçük, Yalçın. “Cumhuriyet Döneminde Aydınlar ve Dergileri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları, Yıl ?, s. 140.

¹⁵ Timur Atatürk'ün bu söyleme başvurduğunu ancak kurtuluş mücadelesi bitir bitmez Sovyetlere mesafe koyduğunu, Lozan'da Sovyet desteğine tenezzül etmediğini söyler. Bkz. Timur, a.g.e., s. 130.

verdiğini söylemek mümkün görünmemektedir. Bu açıdan Şevket Süreyya'nın şu sözlerini düşünce tarihi açısından istisna kabul etmek gerekir:

“Çünkü bizim neslimiz Garba düşman, Şarka ise kırgındı. Garp bize daima oyun oynamıştır, bizi daime haksız çıkarmıştır diye düşünürdük. Garp, bizim varlığımızın, vatanımızın, dinimizin düşmanıdır diyorduk:

‘Garbın cebîn-i zalimi, affetmedim asla seni,

Türküm ve düşmanım sana kalsam da bir kişi’

Bu bir şiirdi ki, o zamanın bütün gençleri ezber bilirdik”¹⁶

Batı'ya duyulan öfkenin dozu bu denli yüksek olsa da bu anlayışın siyasette ciddi bir izdüşümüne rastlamak mümkün değildir. Kapitalizmi kökten reddetmeyen bir emperyalizm eleştirisi¹⁷ ve sömürge yönetimleri karşısında direngen bir bağımsızlık mücadelesi özellikle 1940'lardan itibaren dünyayı sarsmış, ancak Türkiye'deki tartışmalara çok az sirayet etmiştir. Bunda şarkçı bir yaklaşıma her zaman mesafeli olunmasının da payı vardır. Öte yandan özellikle Ortadoğu'daki kapitalist olmayan yol denemeleri ve Arap dünyasının Batı karşıtı tutumu, uzun süre Türkiye'deki yaygın Arap düşmanı tutuma çarpmıştır.¹⁸ İslamcı çevrelerde dahi egemen olan bu Arap karşıtı düşünüş, diğer pek çok faktörün yanı sıra, özellikle yakın coğrafyaya ve burada yaşayan halklara, bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğu'nun kurduğu egemenliğin etkisiyle yukarıdan bakma eğiliminin bir uzantısıdır.

¹⁶ Aydemir bu satırları Bakü'deki Doğu Halkları Kurultayı'na katılma heyecanını anlatmak için yazmıştır. Doğu halklarının garba karşı uyanışı olarak gördüğü gelişmeler Aydemir'i heyecanlandırmış görünüyor. Ancak buradaki Şarkçılık kalıcı ve sistemli bir hareket olarak görülemez. Aydemir, Şevket Süreyya. *Suyu Arayan Adam*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1979, s. 183.

¹⁷ Latin Amerika'da Peron bunun en iyi örneğidir. Türkiye'de özellikle 1960'lara kadar benzer bir hareketin temeli hiç olmamıştır.

¹⁸ Özdalga, Ortadoğu'daki radikalleşmeyle birlikte “Türk İslamı” vurgusunun arttığından bahsetmektedir. Bkz. Özdalga, Elisabeth. “The Hidden Arab: A Critical Reading of the Notion of ‘Turkish Islam’”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 42, No.4, July 2006, s. 551.

2.1.2. Anti-Komünist Birikimin Temelleri

Türkiye’de resmi çevrelerin; modernleşmeci, milliyetçi ya da İslamcı kesimlerin düşünce dünyalarının asgari müştereklerinden biri, nedenleri farklılaşsa da, komünizme karşı beslenen derin kuşku ve antipatidir. 1950 öncesi Cumhuriyet tarihinde, komünizm düşmanlığının gündelik siyasetin ana gündem maddeleri arasına girmesi 1930’ların ikinci yarısına rastlar. Bu gerçek, 1920’lerin anti-komünizmden, anti-Sovyetizmden arı olduğu anlamına gelmez; ancak anti-komünizmin ve anti-Sovyetizmin 1930’larda iktidar çevreleriyle de içli dışlı bir kesim tarafından yaygın ve açık bir propaganda şeklinde yürütüldüğü biçiminde yorumlanmalıdır. Almanya ve İtalya’da faşist hareketlerin güçlenmesinden cesaret alan, II. Dünya Savaşı’nın ilk yıllarında özellikle Almanya’nın Sovyetler Birliği’ne saldırmasıyla coşan komünizm karşıtlığı Soğuk Savaş anti-komünizminin öncüsüdür. Ancak Pantürkçülerin liderliğini yaptığı komünizm düşmanlığının bu kesimlerle sınırlanamayacak bir tarihsel ve yapısal kökü vardır. Bu kök yüzünden, Pan-Türkçülerin Sovyet karşıtlığı ile bezeli müfrit komünizm düşmanlığı, “Hür Dünya”yla bütünleşme sürecinde resmi ideolojinin öne çıkan temalarından birine, Soğuk Savaş “anti-komünizmine” dönüşebilmiştir.

Tarihsel olarak bakıldığında, komünizm karşıtlığını besleyerek Soğuk Savaş anti-komünizminin oluşmasını sağlayan çok sayıda kaynaktan söz edilmelidir. Kuşkusuz bunların başında sınıflar mücadelesi fikrinden duyulan rahatsızlığı saymak gerekir. Sınıfların varlığının inkar edilmesi, sınıf çatışmasından korku duyulması komünizm karşıtlığının çıkış noktalarından birini teşkil etmektedir. Cumhuriyetin kurucu kadrolarının bu rahatsızlığı taşıdıkları söylem ve eylemlerinde de görülür. Kemalist ideoloji, özellikle 1930’lardaki olgunlaşmış haliyle sınıfların varlığını inkar ederken, halkçılık ilkesiyle parçaların bütün içinde eridiği organik bir toplum modelini veri alıyordu. Bu anlayışın ürünü kimi zaman sınıfların varlığını reddeden, kimi zaman ise sınıfların belli bir toplumsal işbölümü içerisinde birbirini tamamladığını öne süren bir söylem olmuştur.¹⁹ Tabii, sınıf

¹⁹ Meslek zümrelerini birbirini bütünleyen organlar olarak gören bu korporatist dünya görüşünün bir analizi için bkz. Parla, Taha. *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

siyasetinin reddi sadece söylem düzeyiyle sınırlı kalmamış, yasal düzenlemeler ve zor yoluyla sınıf mücadelesinin boy vermesinin önü alınmaya çalışılmıştır.

Kemalist ideolojinin komünizm karşıtlığı, halkçılık ilkesiyle açık bir biçimde sergilendiği gibi, bütüncül bir toplum yaratma amacıyla ve dolayısıyla milliyetçi bir ulus inşa etme projesiyle yakından alakalıdır. Benzer bir “milletin bölünmez bütünlüğü” kaygısıyla, Kemalizmle özdeşleştirilemeyecek milliyetçi-ırkçı grupların söylemlerinde de güçlü olarak yer bulur. Ancak ulusçu anlayış dışında, Kemalizmin tutumuna kaynaklık eden önemli tarihsel faktörlerin rolünden söz edilmelidir. Kemalist kadronun tarihsel deneyimlerine bu gözle bakıldığında ulusal kurtuluş savaşındaki Sovyet faktörü önemli bir etken olarak dikkat çekmektedir. Sovyet faktörü, Sovyetlerin Anadolu’daki mücadeleye verdikleri askeri, maddi ve siyasal desteğin de ötesinde; 20. yüzyılın başında Sovyet iktidarının kurulmasıyla birlikte, Türkiye’nin de bir parçasını oluşturduğu coğrafyadaki yeni dengeler anlamında ele alınmalıdır. Daha açık bir deyişle; Sovyetlerin kurtuluş mücadelesine yaptıkları yardımların yanı sıra, Anadolu’daki mücadelenin Sovyetlere yakınlaşması ihtimali ve Anadolu’nun kuzeyindeki sosyalist iktidarın bölgesel dengeler üzerindeki ağırlığı, işgalcileri hesaplarını gözden geçirmeye sevk etmiştir. Öte yandan, başta İngiltere olmak üzere emperyalist ülkeleri kuşkuya düşüren bu işbirliği, Kemalist iktidarı özellikle işgalin sonlanmasından sonra bu kuşkuları gidermek üzere harekete geçmeye itmiştir.²⁰ Esasında İngiltere Mustafa Kemal’in anti-komünist ve anti-Sovyetik çizgisini yorumlamakta ve bu tutumdan yararlanmakta başarısız olmuştur.²¹ Buna rağmen

²⁰ Yerasimos Lozan görüşmelerinin başlaktan hemen sonra Türkiye’nin benimsediği politika ile ilgili şunları yazıyor: “Böylece, temsilciler Lozan’a doğru yola çıkmadan önce Türk-Sovyet ilişkileri hiç bir hayale yer bırakmayacak kadar açıktır. Türk Hükümeti, herhangi bir ortak diplomatik cephe kurmayı düşünmediği gibi, Rusya’nın konferansa katılmasını Batı ile anlaşma olanaklarını azaltan bir dene olarak görmektedir.” Yerasimos, Stefanos. *Türk-Sovyet İlişkileri: Ekim Devriminden “Millî Mücadele”ye*, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1979, s. 491. Yerasimos Lozan’da özellikle Boğazlar meselesi görüşülürken Türkiye’nin İngiltere ile işbirliğini ayrıntılı olarak açıklamaktadır. Bkz. a.g.e, ss. 483-513.

²¹ Bu yıllarda ABD’nin Kemalist hareketi ve bölgedeki dengeleri daha farklı yorumladıkları görülmektedir. ABD’li Amiral Bristol Temmuz 1920’de ABD Dışişleri Bakanlığı’na şöyle yazmıştır: “Bugünkü durumda Türkler, Bolşevik yardımını aramaya mahkûm edilmiştir. Elde edebildiğim bilgilere göre, Türkler Bolşevikliğe sempati beslemiyor, Bolşeviklere katılmak istemiyorlar, ancak Yunan ve Avrupa saldırganlığına karşı kendilerini korumak için son çare olarak Bolşevik yardımını arıyorlar. Bolşeviklik Türkiye’de yayılıyorsa sanıyorum bunun suçluları başta Büyük Britanya ve Yunanistan, daha az derecede Fransa ile İtalya olacaktır. (...) Birleşik Devletler Bolşevikliğin yayılmasına karşı ise, o zaman Türkiye’de

kısa bir süre sonra Mustafa Kemal önderliğindeki kadronun bu tutumu iki taraf arasında ilişkilerin yeniden kurulmasında da kilit rol oynamıştır. Lozan görüşmeleri ve antlaşması, emperyalist ülkeler açısından Türkiye'nin gitmek istediği yola ilişkin belirsizliğin giderilmesine de katkı yapmıştır.

Bilindiği gibi Mustafa Kemal önderliğindeki kadro dışında, Türkiye'yi bağımsızlığına kavuşturmak ve yeni bir iktidar tesis etmek isteyen başka odaklar da Anadolu'daki mücadelede etkin olmaya çalışmışlardır. 1920 güzünde Anadolu'daki mücadelenin nasıl seyredeceği belirsizliğini korurken, sol akımların önem kazanmaya başladığı görülür. Bu odaklardan biri olan ve Bakü'de kurulduktan sonra Anadolu'ya geçen önderleri Trabzon'da katledilen Türkiye Komünist Partisi, Sovyetlerin desteği nedeniyle Mustafa Kemal ve ekibinin tedirginlik duyduğu hareketlerden biridir. Anadolu'daki kurtuluş mücadelesinin liderliğini elinde tutmak isteyen Mustafa Kemal, solun tasfiyesine dönük girişimlerde bulunur. Mustafa Kemal'i resmi bir komünist partisi kurmaya iten²² nedenler arasında bu iç iktidar mücadelesinin önemi teslim edilmelidir. Dolayısıyla, başta komünistler olmak üzere sol hareketlerin ortadan kaldırılması, Kemalist hareketin bir iktidar gücüne dönüşümünde belirleyici aşamalardan biri olmuştur.

Gerek Kemalist ideolojinin sınıf mücadelesine kapalılığı, gerekse kuruluş yıllarında sola karşı yürütülen mücadele özellikle resmi düzlemde komünizm karşıtlığını besleyen iki önemli kanal olmuştur. Ancak komünizme karşı düşmanlığın esas dışavurumu ve resmi makamlarla temas içerisinde olan daha geniş bir çevre tarafından körüklenmesi yukarıda da belirtildiği gibi 1930'lu yılların ikinci yarısındadır. Bu dönemde önderliği, Alman faşizminden esinlenen ve savaş başladığında Nazi Almanyası'nın Sovyet topraklarında ilerlemeye başlamasıyla birlikte Alman planlarında yer kapmaya heveslenen

Bolşevikliğin yayılmasına yol açma eğilimi gösteren bugünkü politikaya kesinlikle muhalefet edilmelidir.” Duru, Orhan. *Amerikan Gizli Belgelerinde Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2001, s. 101-102.

²² Mustafa Kemal bu sol hareketi ezmek için Ocak 1921'de harekete geçti. Zürcher'e göre sebep aşırı solun bir tehdit oluşturması değildi. Ancak Sovyetlerin desteğini sağlamak isteyen Mustafa Kemal için Enver Paşa'nın varlığı bu yola başvurmayı gerektirmişti. Zürcher, a.g.e., s. 230. Tunçay ise sola karşı mücadelenin bir aracı olarak tasarlanan resmi T.K.F.'nin kuruluşunun asıl maksadını iç politikayla alakalı görür. Bkz. Tunçay, Mete. *Türkiye'de Sol Akımlar*, Cilt 1, İstanbul: BDS Yayınları, 1991, s.94.

Pan-Türkçüler ele almıştır.²³ Alman propagandasının da etkisinde kalan bu grubun ırkçı ve anti-Sovyet söylemi resmi makamlardaki kimi isimleri de cezbetmiş, Nazi yanlılığı ve Sovyet düşmanlığı Alman ordularının Sovyet topraklarında ilerlediği 1941 ile 1943 yılları arasında doruğa ulaşmıştır. Bu yıllarda cüret kazanan anti-Sovyetizm savaşın bitmesiyle birlikte geçici bir süre için geriye çekilmiştir. Anti-Sovyetizmin yeniden yükselişi ise Sovyet yönetiminin savaş sonrasında Türkiye'ye yeni taleplerde bulunduğu söylenmesiyle ve ABD liderliğinde Soğuk Savaş'ın başlamasıyla birlikte gerçekleşmiştir.

Dikkat çekilmesi gereken bir nokta, Türkiye'nin savaş yıllarında ve hatta bir ara dönem istisna tutulursa savaşın ardından sergilediği anti-Sovyetik ve komünizm karşıtı tutumu açısından, daha sonra yan yana geleceği Batılı güçlerle bir eşzamanlılık içerisinde olmadığıdır. Diğer bir deyişle, aynı dönemde benzer bir tutumun Türkiye'nin bir parçası olmak istediği Batı dünyasınca benimsendiğini söylemek mümkün değildir. Sovyetlerin Nazi Almanyası'na karşı verdikleri savaş, Avrupa'da komünistlerin anti-faşist direnişte oynadıkları öncülük ABD kamuoyunda da paylaşılan bir Sovyet sempatisi yaratmıştır. ABD'de Soğuk Savaş ideolojisinin kurumlar içerisinde ve kamuoyunda yaygınlaşmasına kadar dünyanın geleceğine ilişkin iyimserliğin eşlik ettiği bu sempati hakim duygu olarak varlığını sürdürmüştür. Türkiye ise Soğuk Savaş'a çok daha öncesinden taşıdığı koyu bir komünizm düşmanlığıyla girmiştir. Üstelik bu düşmanlık resmi çevreler dışında da paylaşılmaktadır. Türkiye'deki anti-Sovyetizmin ve komünizm düşmanlığının bu "yerliliği" Soğuk Savaş boyunca ideoloji düzleminde ABD ile girilen etkileşimi doğru tahlil etmek açısından göz önünde bulundurulmalıdır.

Soğuk Savaş'ın başlamasıyla birlikte, anti-komünist histeri hem Amerikan düşünce hayatında hem de Türkiye düşünce hayatı üzerinde ezici bir baskı kurmuştur. Bu baskının ağırlığı belki de dünyanın hiçbir ülkesinde bu ülkelerdeki kadar ağır hissedilmemiştir. Bu histeri, çoğu durumda gerçekle bağlarını koparmış, her tür aykırı fikri

²³ Özdoğan, Türkiye'yi savaşa sokmak isteyen Almanların yararlandığı Pan-Türkçüler'den, Almanya'nın Türkiye'nin kendi yanında savaşa girebileceği yönündeki beklentisini sürdürmek isteyen Türk makamlarının da yararlandığını belirtmektedir. Bkz. Özdoğan, Günay Göksu. *"Turan" dan "Bozkurt" a: Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, ss. 126-127.

karalamının, gayri-meşru ilan etmenin bir yöntemi olarak kullanılmış; bu anlamda bir kampanya şeklinde yürütülmüştür. “Anti-komünizmi” bir hareket haline getiren de bu kampanyadır. Özellikle Türkiye’de yukarıda tarihsel ve yapısal kökü olduğu söylenen komünizm düşmanlığını 1940’ların ikinci yarısına kadar “anti-komünizm” olarak; yani sistemli bir hareket olarak tanımlamak doğru olmayacaktır. Bu yıllarda birincisi sınıf mücadelesine duyulan düşmanlık, ikincisi ise anti-Sovyetizmle körüklenen ve gerçek bir temeli olsun ya da olmasın egemen sınıfların duyduğu korkuya dayanan bir komünizm karşıtlığından söz edilmelidir.

Öte yandan, II. Dünya Savaşı sonrası çok partili hayata geçen Türkiye’ye bakıldığında anti-komünizmin başka bir biçimde daha işlevlendirildiği görülür. Bu yıllarda zaman zaman çatışmaya dönüşen siyasi rekabete rağmen anti-komünizm bir ortak payda, birleştirici bir ortak düşman yaratmıştır. Komünizmin bir dış güçle ilişkilendirilmesi, komünizme karşı mücadeleyi bir “ulusal politikaya” dönüştürmüştür; partiler, hükümetler, programlar değişse de komünizmle mücadele politikası değişmemiştir. Aynı şekilde sosyalist aydınlar bir tarafa bırakılacak olursa, farklı ideolojilerden beslenen fikir çevrelerinin uzlaşma, yakınlaşma ve kimi zaman eklemlenme noktası anti-komünizm olmuştur.

2.2. II. DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE ABD İLE KURULAN İLİŞKİLER

Türkiye düşünce hayatının geçmişten getirdiği birikim, II. Dünya Savaşı sonrasında yeni müttefik ABD’yle işbirliğinin memnuniyetle karşılanmasına zemin sağlamıştır; ancak ABD’yle ilgili ön kabuller ve bu ülkeyle kurulmuş bulunan sınırlı ilişkiden edinilen deneyim de kolaylaştırıcı faktörler olarak dikkate alınmalıdır.

Öncelikle Batılı güçlere dair Batı’dan kopmaya varmayan ancak özellikle yönetici kadroyu temkinli olmaya sevk eden deneyimin bir benzerinin ABD ile yaşanmamış olmasının önemi teslim edilmelidir. Avrupa içindeki çıkar çatışmalarından kendisini izole

etmeye çalışan ABD, bu siyasetine yön veren Monroe doktrinine II. Dünya Savaşı sonrasında kadar büyük oranda bağlı kalmıştır. ABD'nin "Avrupa işlerine karışmama"²⁴ doktrinini daha önce I. Dünya Savaşı'na katılarak ve Wilson ilkelerini ilan ederek kısmen deldiği belirtilmelidir. ABD'nin 19. yüzyıl boyunca daha çok kendi etrafındaki coğrafyaya yoğunlaşmış olması, Türkiyeli aydında ABD'nin diğer Batı devletleri gibi "emperyalist" bir ülke olmadığı kanısını uyandırmıştır. Öte yandan, ABD'nin Avrupa siyasetine müdahale ettiği her iki dünya savaşında savaşın dengelerini değiştirmiş olması ve kapitalizmin ABD'de ulaştığı ölçek aydınlarında "güce duyulan hayranlığı" tetiklemiştir.

ABD ile ilişkilerin geçmişine bakıldığında ilk doğrudan temasın ticaret sahasında olduğu görülür.²⁵ Güçlenen ABD kapitalizmi özellikle 1700'lerin sonundan itibaren Akdeniz ticaretinin bir parçası olma çabası içerisine girmiştir.²⁶ Bağımsızlık sonrasında ABD'liler önemli ticaret merkezlerinden İzmir'de bir konsolosluk kurmak istemiş, fakat Osmanlı'nın isteksizliği nedeniyle bu talep karşılıksız kalmıştır.²⁷ İki ülke arasında 1830 yılında ABD'ye bazı ticari haklar tanıyan Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması imzalanmıştır.²⁸ Ancak siyasi ve ticari ilişkiler uzunca bir dönem daha sınırlı kalacaktır.

Osmanlı coğrafyasıyla sınırlı temasına rağmen ABD'nin 19. yüzyıl paylaşım mücadelelerine damgasını vuran "Doğu Sorunu"na kayıtsız kaldığı söylenemez. Özellikle iç savaşın ardından ABD kapitalizminin hızla büyüyen pazar arayışlarının uyandırdığı yayılcı güdü, ABD'yi bu paylaşım mücadelesiyle yakından ilgilenmeye sevk etmiştir. Doğu Sorunu'nda ön planda yer almak yerine Avrupa güçlerin birbirleriyle çekiştiği

²⁴ Monroe Doktrinin "Avrupa işlerine karışmama" anlamına gelmekle birlikte, yükselen ABD kapitalizminin genişleme eğilimine gem vurmamış ve ABD'nin özellikle kendisine yakın olan Latin Amerika ile Uzak Asya'da işgallerle genişlediğini, genişleme güdüsü nedeniyle çeşitli savaflara girdiğini anlatan bir çalışma için bkz. Ataöv, Türkkaya. *Amerikan Belgeleriyle Amerikan Emperyalizminin Doğuşu*, Ankara: Sevinç Matbaası, 1968.

²⁵ Bkz. Gordon, Lealand James. *American Relations with Turkey, 1830-1930: An Economic Interpretation*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press; London: H. Milford, Oxford University Press, 1932.

²⁶ Osmanlı ile ABD arasındaki ilk temas 1700'lerin sonunda İmparatorluğun bir parçası olan Garp Ocakları'nda gerçekleşmiştir. Bu bölgede ticaret yapan Amerikalı tüccarlar Kuzey Afrika korsanlarına karşı can ve mal güvenliklerini sağlamaya çalışırlar.

²⁷ Erhan, Çağrı. *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, Ankara: İmge Kitabevi, 2001, s. 73.

²⁸ Tercüme hataları nedeniyle bu antlaşma konusunda da anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Armaoğlu, Fahir. *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 1.

sahnenin hemen gerisinde kendisine yer açmaya çalışan ABD, başta Boğazlardan geçiş sorunu, Girit Sorunu, Bulgaristan ve Makedonya olayları, Ermeni sorunu, Arap milliyetçiliğinin yükselmesi, Filistin'e Yahudi göçü gibi önemli gündem maddeleriyle yakından ilgilenmiştir.²⁹ Ancak hiç birine doğrudan müdahil olmaya kalkışmamıştır.

Özellikle 19. yüzyılın sonunda ABD'li misyonerlerin de yardımıyla İmparatorluğu terk ederek bu ülkeye göç eden Hıristiyan nüfus ABD'nin Doğu Sorunu'na ilgisini artırmış ve ABD'de Osmanlı aleyhtarı olarak nitelenebilecek bir kamuoyu oluşturmuştur. Bu kesimler arasında ABD'ye giden Ermenilerin, Ermeni sorununa dikkat çekmeye dönük gayretleri önemlidir. ABD'nin Doğu Sorunu'na dolaylı da olsa müdahil olabilmesini sağlayan bu göçmen nüfus, sonraki yıllarda da ilişkilerin sürekli bir ögesi haline gelecektir.

Neticede ABD, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ilkesel olarak barışçı bir tutum takınmamıştır; ancak İmparatorluk 19. yüzyılda henüz ABD kapitalizminin yayılma alanının dışında, Avrupalı güçlerin çatışma alanı dahilinde kalmaktadır.

İmparatorluk döneminde esas öne çıkan kültürel ve dini temaslardır. 1800'lerin başında izlerine rastlanmaya başlayan ABD'li Protestan misyonerler, Anadolu dışında Osmanlı'nın Lübnan, Suriye gibi bölgelerinde çalışmışlardır. Bu çalışmalarını yönlendiren ve yöneten kuruluş ise Amerikalı Protestanların misyoner örgütü olan American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) olmuştur. Misyonerlik faaliyetleri, Müslümanları din değiştirmeye ikna etmekten ziyade Hıristiyan Osmanlıları hedef kitle olarak belirlemiş; özellikle Ermenilerle yoğun biçimde ilgilenilmiştir.³⁰ Tanzimat yıllarında misyonerlerin faaliyetlerinden rahatsız olan Osmanlı Hıristiyan kiliselerinin şikayetleri konuyu bir soruna dönüştürmüştür.³¹ Ancak Osmanlı idarecilerinin bu faaliyetleri büyük bir sorun olarak gördükleri söylenemez.

²⁹ Erhan, a.g.e., s. 265-266.

³⁰ Misyonerler İngiltere'ye baskı yaparak Ermenilerin bir millet olarak tanınmasını sağlamışlardır. Fendoğlu, Hasan Tahsin. *Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerika İlişkileri, 1786-1929*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2002, s. 221.

³¹ A.g.e., s.207.

Dolayısıyla 20. yüzyıl öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun misyonerlerin yarattığı kısmi rahatsızlık dışında ABD'yle ciddi bir biçimde çatışması söz konusu olmamıştır. Zaten düşük yoğunluklu temaslar nedeniyle, Osmanlı'da ABD neredeyse hiç bilinmemektedir. İlişkinin etkisinin en yoğun olduğu eğitim sahasında ise durum farklıdır. İmparatorluktaki ABD'li eğitim kurumları misyonerlik faaliyetlerinin bir uzantısı olarak kurulmuştur. 1820'lerden sonra açılan okulların sayısında bir artış gözlenir ve çok geçmeden yüksekokul (college) açılmasına karar verilir.

Bu eğitim kurumları arasında, 1863 tarihinde eğitime başlayan Robert Kolej'in özel bir yeri vardır.³² Kolej her ne kadar ABCFM'ye bağlı bir misyoner okulu olmasa da gerek okulun açılmasında Cyrus Hamlin tarafından sağlanan kaynaklar, gerekse eğitimin niteliği açısından bakıldığında bu okul da misyonerlik faaliyetlerinin bir uzantısı olarak değerlendirilmektedir. 1871-72'de ise İstanbul'da Amerikan Kız Koleji açılmıştır. Bundan sonra Anadolu'nun farklı yerlerinde daha çok Hıristiyan çocuklarına eğitim vermek üzere yüksekokullar açılmıştır.³³

1950'lere gelene kadar ABD ile ilişkilerin en önemli boyutunu eğitim alanındaki bu faaliyetler oluşturmaktadır. Özellikle yüksekokulların açılması, Türkiye'nin eğitimli insan gücünün kayda değer bir bölümünün bu okullarda yetiştirilmiş olması oldukça önemlidir.³⁴ Öte yandan, misyoner okullarında İngilizce dışındaki dillerde eğitim ve edebiyata verilen önem nedeniyle Ermeni ve Bulgar dillerinin gelişimine katkıda

³² Robert ABD'nin Ortadoğu'daki ilk eğitim kurumudur. Robert'ten sonra Beyrut'ta Suriye Protestan Koleji (bugünkü Beyrut Amerikan Üniversitesi'nin öncülü) açılmıştır.

³³ Kocabaşoğlu'nun verdiği bilgiye göre şu kolejler ABCFM'ye bağlı olarak açılmıştır: Antep'te 1876 yılında Merkezi Türkiye Koleji (Central Turkey College), Harput'ta 1878 yılında Fırat Koleji, Merzifon'da 1886 yılında Anadolu Koleji, Maraş'ta 1882 yılında Merkez Türkiye Kız Koleji, Tarsus'ta 1888 yılında Aziz Pavlos Enstitüsü, İstanbul'da 1890 yılında İstanbul Kız Koleji, İzmir'de 1903 yılında Uluslararası Kolej. Bkz. Kocabaşoğlu, Uygur. *Anadolu'daki Amerika*, Ankara: İmge Kitabevi, 2000, ss.138-164.

³⁴ 1900'lü yıllarda İstanbul ve Anadolu'da 400'ü aşkın okulda 17.500 öğrencinin okuyor olmasının küçümsenecek bir olgu olmadığını vurgulayan Uygur Kocabaşoğlu, elindeki verileri Yusuf Akçura'nın verdiği mektepleşme rakamlarıyla karşılaştırdıktan sonra, bu okullardaki öğrenci sayısının 1913-14 yıllarında İmparatorluk dahilindeki sultanlıyelerde ve idadiyelerde okuyan öğrencilerin yaklaşık yarısına tekabül ettiğini belirtmektedir. Bkz. a.g.e., ss. 167-168. Bu oran gerçekten çok yüksektir.

bulunulması,³⁵ okulların dini kılıfına rağmen pozitif ve liberal bir eğitim verilmesi, müfredatın okulun bulunduğu yörenin ihtiyaçlarına uyarlanması; kadın eğitiminin çok kısıtlı olduğu bir ülkede kızların yükseköğretim tahsili verilmesi³⁶ yapılanların eğitim üzerinde ne kadar derin izler bırakmış olabileceğini göstermektedir.

Kocabaşoğlu bu okullar sayesinde yaşanan her türlü olumsuzluğa rağmen, Amerika'nın ehven-i şer bir devlet imajını sürdürdüğünü söylemekte ve Birinci Dünya Savaşı'nın ardından bir grubun Amerikan mandası istemesinde bu okulların rolü ve payı olduğuna haklı olarak dikkat çekmektedir.³⁷

Gerçekten de Anadolu'daki kurtuluş mücadelesinin başlangıç yıllarında bir kesimin desteklediği ABD mandası siyasetinin öncülerinde yer alan Halide Edip Adıvar Üsküdar'daki Amerikan kolejinde eğitim görmüş bir aydındır. Yine aynı grup içerisinde yer alan, Türkiye siyasi hayatının önemli figürlerinden ve en tutkulu ABD taraftarlarından olan Ahmet Emin Yalman da yükseköğretimini ABD'de tamamlamıştır.

ABD'nin "manda" isteyen kesimler vasıtasıyla, 19. yüzyıl boyunca uzaktan izlediği İmparatorluğun kaderi hakkında söz sahibi haline gelmiş olması ilginçtir. ABD mandasının savunulmasında, ABD Başkanı Wilson'ın adıyla anılan ilkelerin, Anadolu üzerinde Türklere egemenlik hakkı tanıdığı fikri kadar, ABD'nin diğer Batılı güçlerden farklı olarak "emperyalist" amaçlar peşinde koşmadığı inancı da etkili olmuştur.³⁸ Diğer bir deyişle ABD en tehlikesiz büyük güç olarak görülmüştür.³⁹ Bu doğrultuda çalışmak üzere 1918'de Wilson Prensipleri Cemiyeti kurulmuştur. Bilindiği gibi, mandacılık tartışması Erzurum ve Sivas kongrelerine de damgasını vurmuş ancak milli mücadelenin başlamasıyla

³⁵ Thomas, Lewis V. ve Richard N. Frye. *The United States and Turkey and Iran*, New York: Archon Books, 1971, ss. 140-141.

³⁶ Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 168.

³⁷ A.g.e., s. 168.

³⁸ Osmanlı'nın son döneminde benzer bir inanç Almanya için de taşınmıştır.

³⁹ Yalman, Ahmed Emin. *Turkey in My Time*, Norman: University of Oklohama Press, 1956, s. 73.

rafa kalkmıştır. Yine de Halide Edip, Ahmet Emin gibi isimler II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan müttefiklik ilişkisinin de önde gelen savunucuları olmuşlardır.⁴⁰

Aslında 20. yüzyılın başında, ABD mandası taraftarlarının ABD'nin emperyalist bir ülke olmadığı sanısını çelen gelişmeler yaşanmamış değildir. Örneğin, savaştan önce gündeme gelen Chester Projesi'yle, ABD'liler diğer emperyalist ülkelerin de ilgilendiği Musul petrol bölgesine ulaşmayı tasarlamışlardır. 1900'lü yıllarda Türkiye'ye gelerek Ottoman American Development Company adlı şirketi kuran Albay Colby M. Chester'in ismini taşıyan projeye göre, inşa edilecek demiryolu hattı 99 yıl işletilecek ve demiryolu hattının iki yanında 20 km'lik bir alandan çıkarılan madenler işletilebilecekti. Nitekim Musul'un Türkiye toprakları içerisinde yer almayacağı anlaşılınca proje de bir köşeye bırakılmıştı. ABD'nin bu tür girişimlerine rağmen, Ortadoğu bölgesindeki çıkar çatışmalarında çizdiği düşük profil kendisi aleyhine bir kamuoyu oluşmasını sağlamıştır.

Öte yandan, ABD ile Osmanlı İmparatorluğu savaşta farklı cephelerde yer almış olsalar da aralarında ciddi bir karşı karşıya geliş yaşanmamış olması ABD'ye negatif duygular beslenmemesinin nedenleri arasında sayılmalıdır. Üstelik I. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle başlayan işgal yıllarında uzun süre İstanbul'da kalan ABD'li Amiral Mark Bristol'un aralarında Mustafa Kemal'in de bulunduğu kişilerle dostluk ilişkisi kurduğu bilinmektedir. Bristol, Cumhuriyet döneminde de ilişkilerin iyi seyretmesine katkıda bulunmuştur.

Cumhuriyet'in kurulmasının ardından ABD yönetimi Türkiye ile ilişkilerini ağırdan almış, ilk diplomatik temas 1927 yılında kurulmuştur.⁴¹ Ancak resmi diplomatik temaslar dışında da ABD'lilerle bazı alanlarda işbirliği yapılmıştır. Bu yıllarda gerçekleşen

⁴⁰ Yalman, basım tarihi 1956 olan kitabında ABD mandasının tartışıldığı yıllardan bahsederken, o zaman istenenin II. Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleştiğini söylemektedir. Yalman, o yıllarda bu gerçekleştirilebilmiş olsaydı "(...) Avrupa'daki ve Asya'daki gelişmelerin yönü, Amerikan halkına maddi bir külfet getirmeden, barış ve ilerlemeye çevrilmiş olurdu" demektedir. Bkz. a.g.e., s. 74.

⁴¹ Aslında Lozan görüşmeleri sırasında iki devlet arasında bir anlaşma imzalanmıştır. Ancak anlaşma, Ermenistan meselesi ve ABD'li eğitim kurumlarının, Lozan'daki yabancı okullar konusundaki hükümlerle Türkiye devletinin kontrolüne sokulmasının yarattığı tepki neticesinde ABD senatosunda reddedilmiştir. Ülman, Haluk. *Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri*, Ankara: Sevinç Matbaası, 1961, s. 14.

önemli bir gelişme, ABD’li filozof John Dewey’in Mustafa Kemal’in davetiyle yaptığı Türkiye ziyaretidir.⁴² Dewey, ziyareti vesilesiyle Türk eğitim sistemine ilişkin bir rapor hazırlamış; Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı Talim ve Terbiye Dairesi onun önerisi üzerine kurulmuştur.

Görüldüğü gibi tek tük önemli gelişmeler yaşanmışsa da II. Dünya Savaşı ufukta görününceye kadar iki ülkenin ilişkileri rölantide götürülmüştür. Ancak savaşın ardından yakınlaşma baş döndürücü bir hız kazanmıştır. 1945 ile 1947 arasındaki kararsız ara dönemden çıkıldığında 1947-1948 döneminde ABD, salt ikili ilişkilerin geliştirildiği bir müttefik olmaktan çıkmış, Türkiye’nin siyasi, iktisadi, askeri yapısının şekillendiren başlıca güce dönüşmüştür. Bu noktada, kritik faktörlerden biri Sovyetler Birliği’ne karşı cepheleşmenin yarattığı ortaklık olmuştur.

2.3. II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI YENİ DÜNYA, YENİ TÜRKİYE, YENİ İLİŞKİLER

2.3.1. Sovyetler Birliği ile ABD Arasında Türkiye

1945 yılında, Sovyetler Birliği, 1939’dan beri sıcak tuttuğu Montrö Boğazlar Sözleşmesi’nin değiştirilmesi teklifinin⁴³ yanı sıra, 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması’nın yenilenmesi için masaya yeni koşullar koymuştur. Moskova’da yapılan Molotov-Sarper görüşmesinde Sovyetler Birliği’nin anlaşmayı yenilemek için Türkiye’nin doğusundan toprak ve Boğazlardan üs talep ettiği, Montrö’nün gözden geçirilmesini yeniden gündeme getirdiği söylenmiştir. Sovyetlerin talepleri arasında toprak ve üs olup olmadığı, dile getirildiyse bile bu taleplerin ne kadar ciddi olduğu kesin olarak bilinemese de, Türkiye’nin bu konuyu özellikle ABD’nin desteğini almak için olabildiğince kullandığı bilinmektedir. Bir yoruma göre Molotov-Sarper görüşmesi, gündeme getirilen

⁴² Dewey’in bu ziyareti için bkz. Wolf-Gaza, Ernest. “John Dewey in Turkey: An Educational Mission”, *Journal of American Studies of Turkey*, No.3, 1996, ss. 15-42.

⁴³ Sovyetler, yapılacak düzenlemeyle Boğazların ortak savunulması, Karadeniz’e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine Boğazların mutlak kapatılması gibi öneriler sunmuştur. Sever, Ayşegül. *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu 1945-1958*, İstanbul: Boyut Kitapları, 1997, ss. 17-18.

isteklerin Türkiye açısından vahametinden çok daha büyük bir olaya dönüştürülmüştür.⁴⁴ ABD'nin en azından ilk aşamada Türkiye'nin Sovyet tehdidi altında olduğu yönündeki iddiaları pek ciddiye almadığı anlaşılmaktadır. Bu döneme ait ABD resmi belgelerinde "Türkiye'de alarmı gerektirecek bir durum olmadığı" belirtilmiştir.⁴⁵ Nitekim Türkiye görüşmeyi ABD'lilere iletildiğinde aldığı ilk tepki Molotov-Sarper görüşmesinin "dostça" bulunduğu olmuştur. Bunun üzerine Türkiye Sovyetler Birliği karşısında yeterince sert tavır almadığını düşündüğü ABD'yi tehlikenin büyüklüğüne ikna etmeye çalışmıştır.⁴⁶ Türkiye'nin ikna çabalarına rağmen ABD Truman Doktrini'nin ilanına kadar Türkiye politikasında önemli bir yön değişikliğine gitmemiştir. ABD'nin Türkiye politikasında kayda değer bir değişiklik yapmamasında, ABD ile Sovyetlerin savaş yıllarından kalan iyi müttefiklik ilişkisi kadar, savaş döneminde uyguladığı politikanın yarattığı antipati nedeniyle Türkiye'nin uluslararası alanda yalnızlaşmış olmasının da payı vardır.

Öte yandan Türkiye'nin sadece Sovyet tehdidini değil, içeride komünizm tehdidini abartarak ABD'nin desteğini sağlamaya çalıştığı bilinmektedir. Tan matbaasının tahrip edilmesi, üniversiteden solcu öğretim üyelerinin tasfiye edilmesi, 1951 tevkifatı gibi anti-komünist eylemlerin iç politika boyutu olduğu kadar, ABD'yi Türkiye'de ciddi bir komünizm tehdidi olduğuna ikna etmek amacıyla da düzenlendiği belirtilmelidir.

İlişkilerde dönüm noktası ise 1946 yılının ilk ayları olmuştur. Yunanistan ve İran'daki gelişmeleri değerlendiren ABD, Soğuk Savaş'a uygun pozisyon almaya başlayınca Türkiye politikası da bundan etkilenmiştir. Bu çerçevede 1946 yılının Nisan ayında 16 ay önce ölmüş olan Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Münir Ertegün'ün naaşını taşıma gerekçesiyle Türkiye'ye gönderilen Missouri savaş gemisi İstanbul'da demirlemiştir. Gemi abartılı sevinç gösterileriyle karşılanır. Birkaç ay sonra 7 Mayıs 1946'da ABD ile Türkiye arasında imzalanmış olan Ödünç Verme ve Kiralama

⁴⁴ Oran, Baskın (Ed.). *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 502.

⁴⁵ Ahmad, Feroz. *The Turkish Experiment in Democracy, 1950-1975*, Boulder, Colorado: Westview Press, 1977, s. 337.

⁴⁶ Sever, ABD'nin ilk tepkisini ve Türkiye'nin ikna girişimlerini anlatırken, İngiltere'nin de ABD'yi sertleşmeye teşvik ettiğini vurgulamaktadır. Sever, a.g.e., ss. 24-25.

Yasası'ndan doğan borçları silinir. 1947 yılında ise Türkiye Truman Doktrini çerçevesinde ABD yardımı almaya başladığında⁴⁷, “kıızıl tehlike” efsanesi tıpkı Türkiye'yi kavurduğu gibi ABD'yi de kasıp kavurmaktadır.

Truman Doktrinini, 1948 yılında imzalanan Marshall Planı takip etmiştir. Marshall Planı kapsamına girerek ABD'den mali kaynak almayı başaran Türkiye'nin, uluslararası iktisadi işbölümü içerisinde, yeniden inşa edilen Avrupa ekonomisi için tarım ürünü tedarik eden bir ülke olması öngörülmekteydi. Türkiye kendisine biçilen tarım ülkesi rolünü çok fazla sorgulamadan benimsemiştir.⁴⁸ Bu arada Batı bloğu tarafından oluşturulan her türlü kuruma üye olmaya, her türlü anlaşmaya taraf olmaya dönük yoğun bir çaba içerisine girilmiştir. İki ülke ilişkilerinin dönüm noktası ise, Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesiyle yolu açılan NATO üyeliği olmuştur. Bu adımdan sonra Türkiye-ABD ilişkisinin, Batı ile ilişkiler tarihinde daha önce benzeri olmayan mutlak bir angajmana dönüşmesiyle birlikte, ABD ile dostluk hem bir vatanseverlik ölçüsü haline getirilmiş, hem de partiler üstü bir devlet politikası mevkiine çıkarılmıştır.

NATO'ya kabul edilen Türkiye'nin, 1950'lerin başından itibaren İngiltere tarafından Ortadoğu'da kendisine biçilen role uygun olarak⁴⁹ bu bölgede İngiltere'nin çıkarlarını da gözetecek bir Sovyet karşıtı ittifak politikası içerisinde yer alması istenmiştir. Türkiye'nin NATO üyeliğine kabul edilmesi karşılığında Ortadoğu'da kendisine verilecek vazifeleri üstlenmesi istenmiş; böylece oluşturulan Ortadoğu Komutanlığı'na katılımı başlayan, 1955 yılında Bağdat Paketi'nin kurulmasıyla yeni bir boyuta ulaşan Ortadoğu

⁴⁷ McGhee, anılarında Truman Doktrini'nin şekillenmesi aşamasında, Yunanistan'da komünistlerin verdiği mücadele ve İran'daki Sovyet askeri varlığının esas faktörler olduğunu, bölgenin güvenliğine ilişkin endişelerin artmasıyla Türkiye'nin kapsam içerisine alındığını anlatmaktadır. Bkz. McGhee, George. *ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu...* Ankara. Bilgi Yayınları, 1992, ss. 52-76.

⁴⁸ ABD yardımları söz konusu olduğunda sonraki yıllarda da eleştiri yapılırken yardımın miktarının yetersizliği ile yetinilmiştir. Bu tür eleştirilerin de ABD'den çok hükümetleri hedef aldığı anlaşılmaktadır. McGhee, DP'nin Dışişleri Bakanı Köprülü ile yaptıkları görüşmede, Köprülü'nün kendisine yardımların yetersizliği eleştirisinin hükümeti yermek niyetiyle yapıldığını söylediğini aktarır. Bkz. a.g.e., s. 175.

⁴⁹ Süveyş Kanalı'nı elinde tutmak isteyen İngiltere Türkiye'nin NATO üyeliği konusunda bir süre ayak diremiştir. İngiltere Türkiye'ye Ortadoğu'da görev verilmesini savunmuştur. Türkiye bu engeli aşabilmek için İngiltere'yi ikna etmek adına Ortadoğu'da istenen rolü oynayacağını taahhüt etmiş, İngiltere'nin direnci böylece kırılabilmiştir. Bu nedenle, NATO üyeliği Türkiye'yi Ortadoğu'daki Batı yanlısı ittifak girişimlerinin bir parçası haline getirmiştir. Bu konuda bkz. Sever, a.g.e., ss.78-85.

gündemi açılmıştır. Başlangıç aşamasında Ortadoğu ile ilgilenmek konusunda gönülsüz davranan Türkiye'yi ikna eden tek başına İngiltere'nin NATO'ya üyelik için koyduğu önkoşul değildir. Bu bölge Soğuk Savaş'ın önemli cephelerinden biri haline gelince ve Arap ülkelerinde Sovyetlere yakınlaşan Batı karşıtı siyasi hareketler güç kazanmaya başlayınca ABD'nin de Türkiye'yi Ortadoğu'yla ilgilenmek yönünde teşvik ettiği görülür. Bu sırada Türkiye'de büyükelçilik yapmakta olan McGhee Türk yetkililerin Ortadoğu'ya açılmak konusundaki isteksizliklerini kırmak üzere pek çok girişimde bulunduğunu anlatmaktadır. Yetkililere ABD'nin Latin Amerika'da oynadığı rolü örnek gösteren McGhee⁵⁰, somut olarak ise, Türkiye'nin bölgedeki nüfuzunu artırmak için Ortadoğu'dan öğrenci kabul edebileceğini, diğer ülkelere profesörler ve uzmanlar gönderebileceğini söylemiştir.⁵¹ Bu önerilerin, kapılarını bölge öğrencilerine açan Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nin kurulması ve bölge ülkelerinin kamu yöneticilerini yetiştirilmesini üzerine alan Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü gibi adımlarla gerçekleştirilmeye çalışıldığı görülecektir.

Türkiye'nin 1950'ler boyunca "Hür Dünya" adına Ortadoğu ile ilgilenmeyi sürdürmesi, bu bölgede Batı'yı zora sokan bazı gelişmelerin ve arayışların Türkiye'nin de gündemine girmesine yol açmıştır. Ancak Türkiye resmi düzeyde, "üçüncü yol" kavramı etrafında tartışılan ve Bağlantısızlar Hareketi'yle Ortadoğu'yu da içine alacak şekilde dünya çapında örgütlenen bu yeni arayışlara yakınlık duymamıştır. Türkiye, bilakis bölge ülkelerinin emperyalist ülkelerle sürtüşmelerinin arkasındaki tarihsel nedenleri ve ulusçu güdüyü hiçbir biçimde anlayışla karşılamamış, bu tavrında kimi zaman Batılı ülkeleri bile zor durumda bırakan bir hoşgörüsüzlük göstermiştir.⁵² Resmi politika düzeyinde Türkiye'nin Batı yanlılığında herhangi bir esneme yapılmazken, Türkiyeli aydınların Üçüncü Dünya aydınlarının önemli bir bölümünü önüne katan bu rüzgarın etkisine kapılıp kapılmadıklarına bakıldığında ise, yine devlet politikasına paralel bir yaklaşımın egemen olduğu görülmektedir. İleride *Forum* dergisi çevresi üzerinden daha ayrıntılı olarak

⁵⁰ McGhee, a.g.e., s. 189.

⁵¹ A.g.e., s. 192.

⁵² Türkiye'nin Irak'taki devrim ve Suriye'nin Sovyetlerle ilişkilerini geliştirmesi karşısında sergilediği hiddetli tutum örnek olarak verilebilir.

inceleneceği gibi, özellikle DP'ye mesafeli duran çevrelerde Türkiye'nin bu tür arayışlar karşısında sergilediği kraldan çok kralcı tavrı eleştirilmiş, ancak bu eleştiri en azından 1950'li yıllar boyunca söz konusu arayışlardan ciddi biçimde esinlenmeye yol açmamıştır. Hatta bu tür aydın çevrelerinin Ortadoğu'ya bakışını büyük ölçüde Soğuk Savaş ve anti-Sovyetizm belirlemiştir.

Soğuk Savaş politikalarını esnetmemekte kararlı davranan Türkiye Sovyetler Birliği ile ilişkilerini de aynı mantıkla yürütmüştür. Nitekim Kruşçev'in iktidara gelmesiyle Türkiye ile ilişkilerini iyileştirmek yönünde çaba gösteren Sovyetler Birliği'nden uzanan el ilk aşamada sıkılmamıştır. Sovyetler ile ABD arasında gelişen ve détente olarak adlandırılan “yumuşama” politikası Menderes yönetimi tarafından Türkiye'nin Soğuk Savaş'taki önemini azaltacağı düşüncesiyle olumlu karşılanmamıştır. Türkiye, Ahmad'ın dediği gibi kendisini uzun sürecek bir Soğuk Savaş'a uyarlamıştır.⁵³

Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sonrasında ABD'yle, kısa süren bir kararsızlık döneminin ardından girdiği balayı 1960'lara kadar sürmüş, bir yandan Türkiye'nin dışarıda yerleştiği uluslararası konumun başlıca belirleyeni olmuş; öte yandan ülke içinde her sahada önemli bir dönüşüm başlatmıştır. Bu yakınlaşmanın itici gücü olarak Sovyet tehdidine işaret etmek birkaç açıdan eksik ve hatalıdır. Birincisi, Türkiye'nin Sovyet tehdidi konusunda kopardığı gürültüye rağmen tehdidin büyüklüğüne ilişkin iddiaların gerçeği ne kadar yansıttığı belirsizdir. ABD başından itibaren bu iddialara temkinli yaklaşmıştır. Nitekim Türkiye'nin Truman Doktrini çerçevesinde yardım almasına ABD'de bazı çevrelerin itiraz ettiği bilinmektedir. İkincisi, Sovyet tehdidi iddiası her şeyden önce bir iki ülke arasındaki ilişkilerin çok boyutluluğunu ve her alanda ABD'nin önerdiği politikaların itiraz görmeden uygulanmasının nedenlerini açıklamaktan uzaktır. Örneğin, bağımsızlık ve kalkınmaya önem verdiği söylenen Cumhuriyet ideolojisinin, Türkiye'yi tarımsal üretime ve bağlı sanayileşmeye teşvik eden ABD yönlendirmesiyle neden çatışmaya girmediği açıklanamamaktadır. Üçüncüsü, Sovyet tehdidinin, Türkiye'nin Soğuk

⁵³ Ahmad, a.g.e., s. 395.

Savaş'ta Üçüncü Dünya ülkelerinde gündeme gelen arayışlara, bazen Batılı müttefikleriyle farklı tavrı alacak kadar sert tepki göstermesine yol açtığını söylemek mümkün değildir.

Üstelik içeride ve dışarıda izlenen bu politikalar muhalefet partilerinden, solcu bazı aydınlar dışında farklı aydın çevrelerinden kayda değer bir eleştiri de almamıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin 1945 sonrası gönüllü olarak kabullendiği Amerikan etkisinin, güvenlik kaygılarının ötesindeki nedenleri üzerinde durulmadan açıklanması mümkün değildir. Bu nedenle Türkiye aydınına geçmişten devrolan ideolojik mirasa, bu mirasa savaş sonrasında eklenen güncel siyasal gelişmelere ve ideolojik tutumlara vurgu yapmak önem taşımaktadır.

2. 3. 2. İlişkinin Yapısal Temelleri: Programlar, Raporlar, Mümessiller

Türkiye'nin savaş sonrasında ABD'nin liderliğindeki "Hür Dünya"ya katılması salt bir siyasi bütünleşme süreci olmamıştır. Dünya genelinde iktisadi sahada kapitalist ülkelerin içine girdiği iktisadi uluslararasılaşma eğilimi, büyük ölçüde ABD'in telkin ettiği politikalar aracılığıyla Türkiye'yi de içine almıştır. Bu bağlamda Türkiye bir yandan kapitalist blok içerisindeki işbölümüne eklenirken, diğer yandan içeride bu uluslararasılaşma eğilimiyle güç kazanan sermaye kesimlerinin kendilerine daha güvenli hale geldiği yeni bir evre açılmıştır. ABD ile dostluktan maddi olarak yarar gören bu kesimler, bu dostluğun önde gelen destekçileri olmuşlardır. Öte yandan, iktisadi politikalara ABD yönlendirilmesiyle verilen biçim, Türkiye'yi sosyo-ekonomik alanda bazı köklü dönüşümlerin yolunu açmıştır. Dolayısıyla, ABD ile ilişkilerin bu boyutu üzerinde durmak Amerikan etkisini ve bu etkinin nasıl karşılandığını anlamak bakımından önem taşımaktadır. Amerikan etkisinin bu boyutu siyasi, ideolojik ve kültürel boyutlar açısından kurucu niteliktedir.

Öncelikle savaş sonrasında kapitalist bloğun uluslararası iktisadi yapısını büyük oranda ABD'nin şekillendirdiğini söylemek yerinde olacaktır. ABD bir yandan savaşın yol açtığı yıkımı gidermeye çalışan Avrupa ekonomilerini yardım programlarıyla desteklerken, öte yandan 1930'ların içe kapanık korumacılığının geride bırakıldığını gösteren liberal bir

uluslararası iktisat politikasını kurumsallaştırmaya girişmiştir. Bu yönde Bretton Woods sisteminin temelleri atılmıştır. ABD'nin bu girişimlerinin Türkiye'ye de yansması olmuştur. 7 Eylül 1946'da alınan kararlarla Türk lirasının değeri yeniden belirlenmiş, böylece Bretton Woods sistemi içerisinde yer almanın ve Uluslararası Para Fonu'na katılmanın yolu açılmıştır.

ABD uluslararası iktisadi ve siyasi ilişkileri yönlendirirken, Türkiye'ye kapsamlı doğrudan müdahalelerini Truman Doktrini ve Marshall Planı kapsamındaki yardımlarıyla yapmıştır. Truman yardımının askeri niteliği ön plandadır. Marshall yardımları ise iktisadi yapıdan başlayarak sivil ve askeri bürokrasinin⁵⁴ yeniden şekillenmesine kadar uzanan bir dönüşüme yol açmıştır. Bu yardım programlarının yürütülmesi için kurulan yardım idarelerinin çok sayıdaki askeri ve sivil personeli⁵⁵ Türkiye'de uzun yıllar sivil ve askeri bürokrasiyle iç içe çalışmıştır. Özellikle Marshall Planı vesilesiyle, her ne kadar yardım miktarı beklenerin altında kalmış olsa da, ABD'nin Türkiye'deki etkinliği birkaç yıl içinde görülmemiş bir güce ve yaygınlığa kavuşmuştur. Plan kapsamındaki faaliyetlere ilişkin olarak Türkiye'de basına yayın yasakları getirilirken, ABD basın kuruluşlarına tamamen serbest bir biçimde, üstelik bir denetim işleviyle yayın yapabilme hakkı tanınması ABD'ye verilen ilk belirgin tavizlerden biri olmuştur.

Bu yıllarda Türkiye'yi ziyaret eden ABD'li uzmanların hazırladığı raporlar hem politikaları şekillendirmiş, hem de Türkiye'deki yönetici kadrolar ve aydınlar için uzun süre birer başvuru kaynağı olmuştur. Özellikle 1947 yılında Türkiye'ye gelen Max Weston Thornburg'un hazırladığı rapor Marshall Planı kapsamındaki yardımlara da yön vermiştir. Thornburg raporu, Türkiye'nin genel iktisadi görünümüne dair açıklamalarıyla, bu açıklamalardan yola çıkarak iktisat politikalarında devletçiliğin terk edilmesi ve özel sektöre öncelik verilmesi gibi telkinlerde bulunmasıyla söz konusu kesimleri etkilemiştir.

⁵⁴ Marshall planı hazırlanırken ekonomik tamir üzerinde durulmaktaydı. Ancak 1951 yılından itibaren ABD'nin verdiği yardımlarda ağırlık askeri yardımlara kaydırılmıştır.

⁵⁵ McGhee, 1970 yılında bu personelin sayısının 25 bini bulunduğunu belirtmektedir. McGhee, a.g.e., s. 165. Personelin Türkiye'deki ikametleri ile bu esnada karşılaşılan sorunların çözümünü düzenlemek için, 1954 tarihli Kuvvetler Statüsü Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmayla ABD'li personelin eylemleri Türk hukuk sisteminin dışına çıkarılmış, adeta bir dokunulmazlık güvencesine kavuşmuştur.

Savaş sonrasında hazırlanan ve devletin sanayi alanındaki faaliyetlerine öncelik veren İvedili Plan yapılan öneriler doğrultusunda değiştirilmiştir. Planı hazırlayan Şevket Süreyya Aydemir ise bakanlıktaki görevinden uzaklaştırılmıştır.⁵⁶ Türkiye'nin Marshall Planı içerisine alınabilmesi için kalkınma planında özellikle tarım ve ulaşım başlıklarında değişiklikler yapılması istenmişti.⁵⁷ Bu doğrultuda hazırlanarak İvedili Plan'ın yerini alan ve Vaner Planı olarak bilinen 1947 planı ise ulaştırma ve haberleşme yatırımlarının yanında üretimde tarıma ağırlık vermeyi öngörüyordu.

Dönemin basını tarafından “Türk dostu” ilan edilen Thornburg'un ardından bu kez Dünya Bankası'nın Türkiye'ye bir heyet gönderdiği görülür. James Barker'ın liderliğindeki heyetin gözlem ve tavsiyelerini topladığı Barker raporunda, Thornburg raporundaki tavsiyeler yinelenmiş; sanayiye öncelik verilmesine karşı çıkmıştır.⁵⁸ Yine ABD telkiniyle 1954 yılında çıkarılan Petrol Kanunu ABD petrol şirketlerinin avukatlığını da yapan Max Ball isimli bir ABD'linin hazırladığı tasarıya uyularak düzenlenmiş ve kabul edilmiştir. Kanun petrol sektörünü yabancı petrol şirketlerine tamamen açmıştır.

İktisadi kalkınmada tarıma öncelik tanınması toprak sahibi sınıfın özellikle DP iktidarıyla birlikte var olan koşullardan en fazla yararlanan kesimler arasına girmesine yol açmıştır. Öte yandan, aslında savaş boyunca vurgun ve karaborsacılıkla güçlenen ticaret sermayesi de savaş sonrasında ABD ile yakınlaşmanın ve uygulanan iktisadi programın kendilerine yeni kapılar açtığını fark edecektir. Dış ticaretin liberalleştirilmesi ve yabancı sermayeyi teşvik amacıyla çıkarılan 1951 ve 1954 tarihli kanunlar⁵⁹ ithalat-ihracat mümessilliği yapan ve ABD şirketleriyle çalışan kesimlerin büyük kazançlar elde etmesini sağlamıştır. Avcıoğlu, 1950'li yıllar boyunca yabancı sermaye miktarı sınırlı kaldığı halde

⁵⁶ Avcıoğlu, a.g.e., s. 277.

⁵⁷ Bu değişikliklerle Türkiye Avrupalı ülkelerin gıda ve hammadde deposu haline gelecekti. Sanayide ise değerli madenlerin ve özellikle ABD'nin silah sanayisi için önem verilen kromun çıkarılması isteniyordu. Erhan, Çağrı. “ABD ve NATO'yla İlişkiler”, Baskın Oran (Ed.). *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt 1 içinde (522-575), İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 540.

⁵⁸ Avcıoğlu, a.g.e., ss. 271-272.

⁵⁹ Eroğul, yabancı sermayeyi ülkeye sokma çabalarının 1947 yılında CHP iktidarı döneminde başladığına, çıkarılan kararnameler yetersiz kalınca 1950'de ilk defa yabancı özel sermaye yatırımlarını teşvik için bir kanun çıkarıldığına dikkat çekmektedir. Eroğul, Cem. *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2003, ss. 107-108.

görüneni çok aşan ölçüde dışarıya bağlı yerli kapitalist imal edildiğine dikkat çekmektedir. Çünkü çoğu durumda yabancı sermaye yerli sermaye ile iştirak halinde çalışmış ya da lisans ya da mamulün adını satarak iş yapmıştır. Ancak bu yolla Türkiye’de bir kapitalist sınıfın gelişmesine katkıda bulunmuştur.⁶⁰

Hükümetin ABD telkiniyle hayata geçirdiği bir diğer yapısal dönüşüm ise ulaşım sahasında gerçekleşmiş, demiryolu inşa politikası yerini karayollarına bırakmıştır. Bu kararın alınmasında 1947 tarihli Amerikan Federal Yollar İdaresi’nin Umum Müdür Yardımcısı Hilt’in hazırladığı rapor etkili olmuştur.⁶¹ Bu doğrultuda çıkarılan bir kanunla 1950 yılında Karayolları Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Karayollarının öne çıkması tarımsal ürünün pazara ulaştırılması gereğiyle açıklandığı gibi, karayolları yapımında askeri gerekçelerin de rol oynadığı bilinmektedir. Karayolları Genel Müdürlüğü’nün kurulmasının önemi sadece iktisadi ve askeri nedenlerle sınırlı değildir. ABD’li uzmanlarla çalışan ve kendileri de ABD’de eğitim gören bir yüksek bürokrat tipolojisinin yetişmesinde bu kurum önemli işlev üstlenmiştir.

Türkiye’deki iktisadi yapıyı uluslararası kapitalist sisteme ve savaş sonrası hakim hale gelen serbest ticaret rejimine uyarlayan ilk adımlar CHP döneminde atılmış, DP de aynı yolda ilerlemeyi sürdürmüştür. Bu açıdan, kimi tökezlemeler dışında, iki parti arasında ciddi bir farklılıktan söz etmek mümkün değildir.⁶² Zaten 1950’lerde uygulanan iktisadi politikaların başlangıcı için 1940’ların sonlarına gitmek gerekmektedir. Bu açıdan özellikle 1947 yılının bir dönüm noktası olduğu söylenmelidir. Truman Doktrini çerçevesinde Türkiye’nin yardım almaya başladığı 1947 yılında toplanan CHP Kurultayı’nda yapılan

⁶⁰ Avcıoğlu, Coca-Cola gibi lisans ya da mamul adı satan firmaları örnek olarak vermektedir. Avcıoğlu, a.g.e., s. 325.

⁶¹ Bu rapor üzerine hazırlanan 9 yıllık bir planla toplam karayolunun devlet yoluna ek olarak 26 bin kilometrelik il yolu ve 15 bin kilometrelik köy yoluyla birlikte toplam 200 bin kilometre yol yapılması hedefleniyor. Tekeli, İlhan ve Selim İlkin. “Türkiye’de Ulaştırmanın Gelişimi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 10, İstanbul: İletişim Yayınları, Yıl ?, s. 2763. Bu plan büyük oranda gerçekleştirildiğinde, ulaşımın kolaylaşması ve kır-kent entegrasyonu ile önemli bir sosyal dönüşümün de önü açılmış oluyordu.

⁶² Timur, CHP’nin bir yandan özel teşebbüsçü bir iktisat politikasının esas aldığını ancak öte yandan devlete sınıflar üstü bir görev atfeden “halkçılık” ilkesiyle sınıfları kaynaştırmaya çalışan tutumundan vazgeçemediğini söylemektedir. 1947 tarihli Sendikalar Kanunu, 1949 tarihli Esnaf Dernekleri Kanunu gibi düzenlemeleri örnek vermektedir. Timur, Taner. *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991, s. 99.

program değişikliği ile özel sektöre öncelik verilmesi öngörölmüş; iktisadi kalkınmada tarıma öncelik verilmesi benimsenmiştir. Muhalefet yıllarında Petrol Kanunu görüşmeleri sırasında CHP “kapitülasyonların” geri getirildiği eleştirisi yapılmış olsa da, ABD ile kurulan iktisadi bağımlılığa ve yapısal dönüşümlere yol açan ilişkilerin CHP döneminde kurulduğu bilinmektedir. Üstelik CHP’nin ileriki yıllarda da benzer bir politika izlediği görölmüştür.⁶³

ABD ile girilen iktisadi ilişkileri emperyalizmin Türkiye’ye girişi olarak eleştiren solcu aydınlar hariç tutulursa, farklı siyasal yönelimlere sahip aydın çevrelerin yardımlar, raporlar, yerli sermaye çevresiyle girilen ilişkiler gibi vasıtalarla iktisadi ve sınıfsal yapıda gerçekleştirilen dönüşümleri olumlu karşıladıkları anlaşılmaktadır. Öncelikle iktisadi kalkınma tartışmalarının dar bir çevrede yapıldığı ve genel olarak aydınlar arasında yaygın bir ilgiyle karşılanmadığı söylenmelidir. Bu tür tartışmalara yoğun ilgi gösteren Kemalist aydınlar ise, özellikle DP döneminde izlenen iktisat politikalarını eleştirmekle birlikte, DP yönetimini çoğunlukla ABD ya da uluslararası kuruluşlar tarafından yapılan uyarıları dikkate almamakla suçlamışlardır. Dolayısıyla, savundukları kalkınma paradigması ABD’nin telkin ettiğinden çok da farklı olamamıştır. Bu koşullar altında, 1930’ların iktisat ideolojisine atfen sanayileşmeyi üstün tutan kalkınma söyleminin Kemalist aydınların dünya görüşünde gerçekten ne kadar yer ettiği sorgulanmalıdır. Keza aynı çevrelerin iktisadi bağımsızlık başlığındaki hassasiyetlerinin derinliğine ilişkin olarak da benzer bir değerlendirme yapılabilir.

Nitekim 1950’ler boyunca ABD’nin Türkiye’nin önüne koyduğu iktisadi kalkınma reçetesi, özel sektörün önemine ve liberal bir iktisat rejiminin üstünlüğüne inanan bir aydın kesim tarafından desteklenmiştir. Öte yandan yukarıda da bahsedildiği gibi bu iktisat politikalarından yararlanarak zenginleşen bir sermaye kesimi, başta ticaret sermayesi olmak üzere ABD ile kurulan yakın ilişkilerin başlıca savunucuları arasında yer almıştır.

⁶³ Avcıoğlu, a.g.e., s. 328.

Bu yıllarda ABD'nin ilgi alanına Türkiye'deki sınıf hareketinin de girdiği görülür. Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişiklikle sınıf esasına dayalı dernek kurmanın serbestleşmesi üzerine hızla gelişen sınıf örgütlenmeleri -ki tarihe 1946 sendikacılığı olarak geçecek kadar çarpıcı bir büyüme kaydedilmiştir- bu alanın kontrolünün önemine işaret etmektedir. Zaten Marshall Planı'nın sendikal alandaki yansıması komünizme düşman, ABD yardımlarına açık bir sendikal çizginin hakim kılınmasıdır⁶⁴ ki bu da Türkiye'deki örgütlenmeleri yönelik müdahalelerin çerçevesini oluşturmuştur. Bu bağlamda Türkiye'ye daha fazla ilgili gösteren ABD'li sendikacıların, 1950'ler boyunca ağırlıklı olarak Marshall Planı'nda sendikalar için ayrılan payın kullanılmasıyla yapılan mali yardımlar ve sendikal eğitimler yoluyla Türkiye'deki sendikacılık hareketini şekillendirmeye çalıştıkları görülür.

İlk işçi konfederasyonu olan Türk-İş'in kuruluşunda da, sendikal birlikleri konfederasyonlaşmaya ikna eden AFL-CIO Avrupa Temsilcisi Irving Brown'un etkisi büyüktür. Brown, Kenan Öztürk'e verdiği mülakatta Türkiye'ye gelişlerini ve faaliyetlerini anlatırken, sendikalar arasında partileri destekleme eğilimini fark ettiklerini ve buna engel olmaya çalıştıklarını kaydeder.⁶⁵ Sendikal alanı partiler üstü gören bu yaklaşım, sendika siyaset ilişkisini koparan anti-komünist ABD sendikacılığının bir ürünüdür.⁶⁶ Uzun yıllar ABD sendikacılık anlayışı sendikal hareketi belirlemiş; sendikalar eğitim, finansman gibi

⁶⁴ Soğuk Savaş'ın başlamasıyla birlikte ABD, uluslararası sendikal harekete dönük bir dizi müdahaleye girişmiştir. Sendikaların siyasete bulaşmamasını vaaz eden, hedefi sendikal alanda faaliyet gösteren komünistler ve sosyalizm eğilimli sendikalar olan Amerikan sendikacılığının taşıyıcıları, tek tek ülkelerde sendikalar ve konfederasyonlarla ilgilenmiş; gerekli gördüklerinde buralara mali yardım aktarmış, gerektiğinde sendikacıları eğitim almak üzere ABD'de ağırlamıştır. Uluslararası sendikal hareket içerisinde ilk ciddi bölünme ise Marshall Planı'nda destek tartışması üzerinden yaşanmıştır. Marshall Planı'nı desteklemek üzere kurulan Ekonomik Sendikal İşbirliği adlı örgüt, 1948 yılında Londra'da bir konferans düzenlemiş ancak Marshall Planı'na karşı olanların katılmadığı konferans Dünya Sendikalar Federasyonu'nda yaşanan bölünmenin de somut göstergesi olmuştur. 1949 yılında ikinci bir sendikal merkez olan ABD'nin etkisinin belirleyici olduğu Uluslar arası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu kurulmuştur. Bkz. Öztürk, Kenan. *Amerikan Sendikacılığı ve Türkiye, İlk İlişkiler: AFL-CIO'nun Avrupa Temsilcisi Irving Brown ile Söyleşi*, İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2004.

⁶⁵ A.g.e., s. 19.

⁶⁶ Brown'un şu sözleri bu tarz sendikal yaklaşımı özetler niteliktedir: "Biz sendikalara yardım etmek istiyorduk, çünkü biz hür sendikacılık taraftarıydık. Herhangi bir hükümetin sendikacılığına karşıydık. Özellikle Rus sistemine, sendikaların partinin, hükümetin aracı olduğu komünist sisteme karşıydık." A.g.e., s. 28.

başlıklarda ABD'lilerle işbirliği yapmışlardır.⁶⁷ Türkiye'de sendikal hareketin esas radikalleşmesi politikleşmesiyle ve ABD sendikacılığının belirlenimi altındaki Türk-İş'ten kopuşla başlamıştır.

2. 3. 3. ABD Etkisine Zemin Sunan Siyasi ve İdeolojik Koşulların Oluşması

Savaş sonrası tüm dünyada aydınlar kendilerini yeni bir karşı karşıya gelişin, Soğuk Savaş ideolojik mücadelesi içerisinde bulmuşlardır. ABD liderliğindeki cephede Soğuk Savaş ideolojisi şiddetli bir anti-komünizmle bezenmiş, demokrasi ve özgürlüklerin sınırlarını yeniden çizmeye girişmiştir.

Soğuk Savaş döneminin çarpıcı yönlerinden biri, kapitalist bloğun lideri olarak hegemonyasını dünya çapında inşa etmeye başlayan ABD'nin bilim ve sanat alanında bir merkez haline gelmiş olmasıdır. Yüzyıllara dayanan bir birikim üzerine oturan Avrupa ise, savaşta yaşadığı yıkım sonucunda bu alana büyük kaynaklar ayıran ABD karşısında bilimsel ve sanatsal üretimin merkezi olma niteliğini yitirmeye başlamıştır.⁶⁸ Avrupa düşünce hayatının sol ideolojiyle ilişkisi göz önüne alındığında, sol düşünceden arındırılmış Soğuk Savaş ABD'sinin yeni merkez olarak yükselmeye başlamasıyla yaşanan kırılmanın önemi anlaşılabilir. ABD'nin bu yükselişi, kültür ve sanat faaliyetlerinden, fen ve sosyal bilimler alanındaki çalışmalara kadar, farklı alanlardaki düşünsel üretimi Anglo-Sakson geleneğinin ve ABD'deki hakim Soğuk Savaş atmosferinin etkisi altına sokmuştur.

Bu koşullar altında Türkiye düşünce dünyasının Avrupa'yı gölgede bırakacak biçimde yükselişe geçen ABD'nin etkisinden ve Soğuk Savaş ideolojisinin kültür-sanat başta olmak üzere düşünsel üretim alanında yarattığı tahribattan etkilenmemesi zaten düşünülemezdi. Üstelik modernleşme sürecinin başından itibaren Türkiye düşünce dünyası

⁶⁷ Sendika liderlerinin ABD'de eğitilmesi Türkiye'nin ilk sendikacılar kuşağına damgasını vurmuştur. Sendikacılar eğitim nedeniyle ya da ABD sendikalarıyla temas için sık sık ABD'ye davet edilmişlerdir. Ali Rauf Akan bu gezilere katılan ve daha sonra ABD işçileri ve sendikaları hakkında yazılar yazan bir gazetecidir.

⁶⁸ New York'un modern sanatın merkezi olarak bilinen Paris'ten nasıl rol çaldığını anlatan *How New York Stole the Idea of Modern Art*, ABD'nin yükselişini çarpıcı bir biçimde anlatmaktadır. Bkz. Guilbaut, Serge. *How New York Stole the Idea of Modern Art*, Chicago, London: University of Chicago Press, 1983.

Batı ile sürekli bir etkileşim içerisinde olmuş, buradaki yeni eğilimler çok geçmeden Türkiye'ye taşınmıştır. Savaş sonrasında da bu düşünce alışverişi sürmektedir. Nitekim bu yıllarda düşünce dünyasında etkili olmaya başlayan yeni kuşak aydınlar eskilere nazaran ABD'yi daha iyi tanımaktadırlar. Bir bölümü eğitimlerini bu ülkede almış, gittikçe artan sayıda kişi ise Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemi aydınları gibi yabancı dil olarak Fransızca ya da Almanca yerine İngilizce öğrenmeye başlamıştır. Bu kuşağın entelektüel gıdasını Anglo-Sakson geleneğinden ve fikir hayatından almaya başlaması yeni bir aydın kuşağının doğuşuna da işaret etmektedir. Bu aydın kuşağının doğuşu ideolojik düzlemde Amerikan etkisine aracılık eden bir kesimin ortaya çıkması bağlamında önemlidir.

2.3.3.1. Soğuk Savaş Tipi Demokrasi ve Eleştirinin Susturulması

Aydınların içinde soluk alıp verdiği fikir atmosferinin kimyasını değiştiren Soğuk Savaş ideolojisinin en iddialı olduğu başlıklardan biri “demokrasi”dir. Bu başlık Türkiye'yi sadece düşünsel düzeyde değil, somut siyasi düzlemde de yakından ilgilendirmektedir. ABD ile dostluğun altın çağı olarak nitelenebilecek 1945'lerin sonu ve 1950'li yıllar, içeride siyasal sistemin Batılı anlamda çok partili bir demokrasi olarak yeniden inşa edilmesiyle birlikte, Türkiye “demokrasinin” ne olduğu, sınırlarının nasıl genişletilebileceği gibi tartışmalara sahne olmuştur. Çok partili hayata adım atan ve halkın siyaset sahnesinde bir biçimde boy gösterdiği Türkiye'de “demokrasi” tartışması, doğal olarak “Hür Dünya” demokrasilerinin neyi demokrasi adına hoş gördüğünü, neyi gayrimeşru ilan ettiğini referans noktası olarak almıştır. Bu bağlamda demokrasiyi tartışmaya başlayan Türkiye'nin bu başlıkta ABD'nin telkinlerinden ya da ABD'de yürütülen tartışmalardan etkilenmiş olması olağandır.

Türkiye'de çok partili hayata geçişin nedenleri üzerine üretilen yazın da, Türkiye'nin iç koşullarıyla birlikte dış ortamdan kaynaklanan nedenler üzerinde de durur.⁶⁹

⁶⁹ Nihal Kara, çok partili sisteme geçişe ilişkin literatürde yer verilen dış ortamdan kaynaklanan nedenleri özetlerken; uluslararası ortamdaki demokratik eğilimlerin genel etkisi, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin güvenliğini tehdit ettiğini düşünen yöneticilerin uluslararası topluluk dışında kalmayı göze alamaması, demokrasiye geçişin yabancı devletlerin baskısı sonucu gerçekleşmesi, ABD yardımının demokratikleşme koşuluna bağlanması ve İsmet İnönü'nün dış ortamı algılayışı gibi tezleri sıralamaktadır. Kara, Nihal.

Savaşı, Sovyetler Birliği, ABD ve İngiltere'nin öncülüğündeki “demokrasi cephesinin” kazanmasından sonraki dünya koşullarında, özellikle savaşın son yıllarında Almanya ile geliştirdiği ilişkiler nedeniyle Türkiye'nin itibarı epey zedelenmiş bulunmaktaydı. Dolayısıyla savaş sonrası ortama uyum sağlamak ve oluşturulmakta olan uluslararası teşkilatlara katılmak isteyen Türkiye'nin faşizmden fazlasıyla esinlenen siyasi yapısı üzerinde oynama yapması bir bakıma ülkenin itibarını yeniden kazanmasını da sağlayacak bir adım olarak tasarlanmıştır. Kuşkusuz bu kaygının çok partili hayata geçişte iç dinamiklerin etkisini önemsizleştirecek bir ağırlık taşıdığı söylenemez ancak önemli faktörlerden biri olarak dikkate alınması gerekir.

Öte yandan aynı dış koşullar demokrasinin sınırlarının oldukça dar tutulmasında da pay sahibidir. Çünkü ABD başta olmak üzere Batı'da, faşizme karşı ortak mücadelenin yerini çok geçmeden komünizme karşı kutsal savaş almıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin içeride solu dışarıda tutarak, emek hareketini sınırlandırarak kurmaya çalıştığı demokrasi idaresi, dışarıda önceliğin sistemin istikrarına verilmesi ve anti-komünizmin demokrasi anlayışını dar sınırlar içerisine hapsetmesi nedeniyle uluslararası meşruiyet sıkıntısı çekmemiştir.

Timur, Türkiye'de hakim hale gelen ABD yanlısı politikanın asıl dayanağı “bir yandan savaş içinde palazlanan egemen sınıfların çok partili hayatın getireceği ‘tehlikeli’ fikirlere karşı korkuları, öte yandan da ufukta beliren Amerikan sermayesine aracılık özelemleridir” demektedir.⁷⁰ Nitekim biçimselliği öne çıkan, halkın genel çıkarlarının azınlıktaki sermaye çevrelerinin çıkarlarına kurban edildiği bir demokrasinin inşasına böylece girişilmiştir.

Demokrasi kavramıyla birlikte, özgürlükler de Soğuk Savaş ortamında hem ABD'de hem de Türkiye'de ağır yara almıştır. Türkiye'de bir yandan ABD'ye komünizm tehlikesi olduğunu ispatlama gayretiyle girişilen baskı hareketleri, diğer yandan anti-

“Türkiye’de Çok Partili Sisteme Geçiş Kararının Nedenleri”, *Yapıt*, Sayı 8 (İnönü Özel Sayısı), Aralık-Ocak 1984-1985, ss. 64-68.

⁷⁰ Timur, a.g.e., s. 49.

komünizmi sabit bir demokrasi kavrayışı, ülkede boğucu bir ortam yaratmıştır. Böyle bir ortamda, 1945 sonlarında hükümetin teşvikiyle ve güvenlik kuvvetlerinin hoşgörüsüyle yürütülen ve ABD'deki McCarthyciliğe benzeyen uygulamalar, giderek döneme damgasını vuran bir cereyan halini almıştır.⁷¹

Bu aşamada iki noktaya dikkat çekmek gerekiyor. Birincisi, II. Dünya Savaşı'nın bitişini takip eden ilk yıllarda ABD'de –her ne kadar devlet katında komünizme karşı mücadelenin ilk işaretleri belirmişse de- geniş kesimler açısından Sovyetler Birliği dost bir ülkedir. Faşizme karşı ortak mücadelenin kazanılmış olması, ABD'de hem genel bir iyimserlik havası yaratmış hem de Sovyetler Birliği'ne karşı olumlu duygular beslenmesini sağlamıştır. Dolayısıyla, ABD'nin anti-komünist mücadelenin liderliğine soyunması sürecinde, içeride bu sempatinin ortadan kaldırılması ve anti-komünist bir kampanyanın başlaması için biraz zaman geçmesi gerekmiştir. Bu açıdan ABD için dönüm noktası 1947 yılıdır; Truman doktrini bu dönüm noktasının dış ilişkilerde en somut ifadesi olmuştur.

İkincisi, “Türkiye'nin McCarthyciliği”, anti-komünizmin tarihsel kökleri ve içerideki siyasal dengeler düşünüldüğünde öncelikle “yerli” karakterlidir. Diğer bir deyişle, esin kaynağının ABD'deki uygulamalar olduğunu söylemek en azından başlangıç safhası için tam olarak doğru değildir. 1945 yılının Aralık ayında Tan gazetesi başta olmak üzere ilerici yayınlara yönelik saldırı, henüz ABD cephesinden komünizme karşı topyekün bir savaşa girilmeden gerçekleştirilmiş; böylece yeni kurulan çok partili siyasal yapıda muhalefetin solla ilişkisi başlamadan kesilmiştir.⁷² Ancak demokrasi adına işçi sınıfına dair, sola dair her şeye yasak konulmuş olmasında ABD örneğinin cesaret verici olduğu, zaman içerisinde bu ülkedeki uygulamalardan daha açık bir biçimde esinlendiği söylenebilir. Nitekim 1948 yılında DTCF'den Behice Boran, Niyazi Berkes, Pertev Naili Boratav'ın atılmasına neden olan tasfiye girişimi, ABD'de üniversite öğretim üyelerine

⁷¹ A.g.e., s. 49.

⁷² Tan gazetesinin basılması olayının yeni kurulan DP'nin solcu aydınlarla kurabileceği ilişkiyi kesme amacı taşıdığı belirtilmektedir.

karşı yürütülen tasfiye operasyonlarının bir benzeridir.⁷³ Ancak bu örnekte bile doğrudan bir etkileşimden bahsedilip bahsedilemeyeceği açık değildir. Zamanla yürütülen kampanyaların benzerlikleri artmış, Türkiye’de de tıpkı ABD’de olduğu gibi anti-komünist cadı avı çığırından çıkmış, olur olmaz her şeyin altında komünistlerin arandığı komplocu bir zihniyet günlük siyasete hakim hale gelmiştir. Örneğin, irtica hareketlerini bile komünistlerin imal ettiği ileri sürülmüştür.⁷⁴

1950’li yıllara gelindiğinde ardı ardına gerçekleştirilen baskı ve sindirme kampanyalarıyla ülkede bir “korku” atmosferi yaratılmıştı. Tan gazetesi baskını, Truman Doktrini ile kurulmak istenen ABD hegemonyasına karşı çıkan Mehmet Ali Aybar’ın çıkardığı *Hür ve Zincirli Hürriyet*’e yönelik baskı ve saldırılar izlemiştir. Aynı zamanda Ankara’da DTCF öğretim üyelerinin tasfiyesine girişilmiştir. Öte yandan Nazım Hikmet’in uzayan hapisliği, Sabahattin Ali’nin öldürülmesi aydınları dehşete düşürmüştü, birçoğunu sindirmiştir. 1940’ların son yıllarından başlamak üzere 1950’ler boyunca yaşananlar sonucunda ülke, gözü pek bir aydın kuşağından yoksun kalmış, seslerini çıkarmaya çalışan aydınlar ise uzun süre kendilerini dolaylı yollardan ve üstü kapalı bir üslupla ifade etmek zorunda kalmışlardır. Uygulanan baskının sonuçlarını öncelikle edebiyat alanında gözlemlemek mümkündür. Bu yıllarda edebiyatta toplumsal temaların yerini bireysel öyküler almış, bireyin iç dünyasında yaşadığı sorunlar gittikçe daha fazla işlenir olmuştur.⁷⁵

⁷³ 1947 yılında Truman hükümetinin yeni sadakat-güvenlik programı kamu çalışanlarına yönelik tasfiye operasyonlarının yolunu açmıştır. Bu tasfiyelerin üniversitelerde nasıl yürütüldüğünü, öğretim üyelerinin üniversitelerden nasıl kovulduğunu kapsamlı bir biçimde anlatan bir çalışma için bkz. Schrecker, Ellen W. *No Ivory Tower, McCarthyism&The Universities*, New York, Oxford: Oxford University Press, 1986.

⁷⁴ Örneğin, DP programında irtica ve ırkçılığın aşırı sol hareketler tarafından kullanıldığı iddia edilmiştir. Eroğul, a.g.e., s. 99.

Ahmet Emin Yalman, Türkiye’de ve diğer Müslüman ülkelerde kızıl ajanların gerici ya da aşırı milliyetçi ajitatörler rolünü oynadıklarını, bir tür komünist sızma taktiği olarak bu tür hareketlerin Moskova’dan destek aldıklarını öne sürdükten sonra bu hareketlere örnek olarak Büyük Doğu, İslam Demokrat, Nurculuk ve Milliyetçiler Derneği’ni örnek olarak vermiştir. Bkz. Yalman, a.g.e., s. 250.

⁷⁵ 1950’lerin genç edebiyatçı kuşağı arasında bireyselliği merkeze alan, varoluşçuluktan esinlenen bir eğilim belirmeye başlar. Bu kuşağın önemli temsilcileri arasında Vüsat O. Bener, Demir Özlü, Ferit Edgü, Orhan Duru, Yusuf Atılgan, Bilge Karasu ve Tahsin Yücel sayılabilir. 1950’ler edebiyatçıları üzerine doktora tezi yazmış olan Mustafa Kurt, dönemin yazarlarının Avrupa’daki varoluşçuluk akımından etkilendiklerini ve Camus, Sartre, Kierkegaard, Nietzsche, Heidegger gibi isimleri okuduklarını belirtmektedir. Bu tartışma ile ilgili olarak bkz. Kurt, Mustafa. “1950 Sonrası Türk Edebiyatında Varoluşçu Felsefeden Etkilenen Yazarların Romanlarında Yapı, Tema ve Anlatma”, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Gazi Üniversitesi SBE, 2007. Bu

Bu uygulamalarla Türkiye’de demokrasi, işçi sınıfından, sosyal haklardan, sosyalist hareketlerden ve bunları savunan aydınlardan arındırılmış bir içeriğe kavuşturulmuştur. Çok partili hayata geçme kararından kısa süre sonra kurulan Türkiye Emekçi Köylü Partisi ile Türkiye Sosyalist Partisi yine kısa sürede kapatılmış, 1951 TKP Tevkifatı ile komünist harekete darbe vurulduğu gibi, çok sayıda solcu aydın hapse atılmıştır.⁷⁶ Eroğlu, özellikle Kore Savaşı’yla içeride oluşan ortamın bu yönde kullanıldığını söyleyerek, bu dönemi “beyaz yıldırı” dönemi olarak adlandırmakta, bu bağlamda Ceza Kanunu’nun 141. ve 142. maddelerinde gerçekleştirilen değişikliklere dikkat çekmektedir.⁷⁷ Dolayısıyla yıldırı sadece fiili uygulamalar düzeyinde kalmamış, sola ve işçi sınıfına karşı yasalar da “tek parti dönemi” baskıcılığını aratmamıştır.

Solun bastırılması, anti-komünizmin bir hareket haline gelmesine ve Türkiye tarihinde eşine rastlanmayan bir düzeye ulaşmasına yol açtığı gibi, ABD ile kurulan ilişkilerin eleştirilmesinin de önünü kesmiştir. Amerikan yardımlarını “Tarihimizin en kritik anlarından birini yaşıyoruz: İstiklâlimize tehlikededir. Ve işin korkunç tarafı şudur ki, istiklâlimize kasdedenler bu sefer ordularla değil, bir yardım teklifinin yaldızlı paravanası arkasına gizlenerek üzerimize yürüdükleri için, Türk milleti kuşkulandırmıyor”⁷⁸ ifadeleriyle eleştiren *Zincirli Hürriyet*’in başına gelenler bunun en açık delilidir. Tartışma yaratan sayıları ve on binlerce okuruyla Türkiye’nin en önemli siyasal mizah yayınlarından biri olan *Markopaşa* da türlü baskı yöntemiyle susturulmadan önce ABD’nin “dost” yüzünün arkasındaki çıkarıcılığı teşhir etmekteydi. *Markopaşa*’nın ABD’ye ve Türkiye’deki Amerikan etkisine yönelttiği eleştiri okları ABD yardımlarından, ABD sermayesinin Türkiye’ye girişine, her alanda ABD’nin taklit edilmesinden, bu ülkeden gelen tüketim biçimlerine kadar farklı konulara yönelmiştir. Amerikan etkisini her alanda teşhir eden ve

kuşağın ortaya çıkmasında Avrupa’daki varoluşçu akım kadar, içeride toplumsal temaların dile getirilmesini zorlaştıran baskı ortamının etkisi olduğu söylenebilir.

⁷⁶ Tevfik Çavdar, McCarthy hareketinin 1950’lerin başından itibaren Türkiye’de de yansımaları bulunduğunu söylemekte ve 1951 Tevkifatını bu açıdan değerlendirmektedir. Çavdar, dava süresince Türkiye’de tam bir McCarthy havası estirildiğini söylemektedir. Çavdar, Tevfik. *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1950-1995*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2000, ss. 38-43.

⁷⁷ A.g.e., s. 106.

⁷⁸ Aybar, Mehmet Ali. “Herşeyden Evvel ve Herşeyin Üstünde İstiklâl”, *Zincirli Hürriyet*, Yıl 1, Sayı 1, 5 Nisan 1947, s. 4.

ABD ile işbirliğini itibarsızlaştıran tavrıyla *Markopaşa*'nın yayınlanabildiği sürece oldukça önemli bir işlev yüklendiği belirtilmelidir.⁷⁹ Üstelik sadece Türkiye'deki Amerikan etkisi eleştirilmemiş, ABD'deki siyasi-sosyal düzenin bozukluklarına da dokundurulmuştur.⁸⁰ Bu tür yayınların susturulması aydınların ve halkın ABD ile yakınlaşmanın yarattığı sorunlara ilişkin daha uyanık, daha eleştirel bir tutum geliştirmesi imkanını da oldukça sınırlandırmıştır. Üstelik bu yıllarda eleştirel yayıncılık kadar eleştirel politik etkinlikler de engellenmiştir. Bu engellenmenin bir örneği, Türkiye'nin Kore Savaşı'na katılmasına karşı çıkan Barışseverler Derneği üyelerinin derdest edilmesi ve susturulmaya çalışılmasıdır. Fiziki şiddetin yanı sıra, ABD'nin eleştirilmesi "Moskofçuluk" yapmakla, Sovyetler Birliği'ne destek vermekle itham edilerek eleştirenler üzerinde baskı kurulmuştur.

Bu boğucu siyasi ortam, Türkiye'nin herhangi bir yöneliminin ve tabii ki kutsiyet atfedilen Soğuk Savaş politikalarının köklü biçimde eleştirilmesini ya da alternatif bir politika önerilmesini neredeyse imkansız kılmıştır.⁸¹ Aydınların önemli bir bölümü bu ortam nedeniyle sinmiş ya da eleştirilerinin dozajını azaltmıştır. Öte yandan, ABD ile çok

⁷⁹ Bu tür eleştirilere bir örnek olarak şu satırlar verilebilir: "Amerikanın Türkiye'ye kazık atmaya başlamasının üçüncü yıl dönümü münasebetsizliği ile Markopaşa Trumana ve Amerikan milyarderlerine hitaben aşağıdaki mesajı, deliğe girerim korkusu ile gönderememiştir:

Bu hava selferleri çağında ve atom devrinde fennî tenakkilerin iki memleketi birbirine yaklaştırmak için, Türkiye'nin altına uskur takılarak yüzdürülmek suretile veyahut tepesine pervane takılıp uçurulmak suretile, çok yakında Amerikaya getirileceğine hiç şüphemiz kalmamıştır.

Harp artığı eski ve yırtık otomobil lâstiklerinden yaptığımız Kovboy çikletlerini, Türk milleti evde sokakta, vapurda trende çiğneye çiğneye demokrasi gevişi getirmekte ve Türk gençliği ağızlarında şişirdiği çiklet balonlarını şerefimize patır patır patlatmaktadır. Çiklet namı altında yutturduğunuz eski kamyon lâstiklerini çiğnemekten Türk milletinin konuşmağa vakti kalmamıştır. Bu çiklet nam demokratik icadınızla halka konuşmak fırsatı vermediğiniz için, hükümetimiz namına size teşekkür sunarız." "Markopaşa'nın Amerikan Milyarderlerine Mesajı", *Markopaşa*, Yıl 1, Sayı 2 (25), 5 Kasım 1948, s. 1.

⁸⁰ Dünyaya demokrasi dersi veren ABD'nin yüzlerce kralın kurduğu bir demokrasi olduğunu söyledikten sonra otomobil kralları, petrol kralları, demir çelik kralları, vb. gibi büyük kapitalistleri sıralamaktadır. "Merhumpaşanın Konferansları: Krallar Cumhuriyeti", *Merhumpaşa*, Yıl 1, Sayı 4, 1 Kasım 1947, s. 3; Amerika'da basın para babalarının çıkarlarını savunduğu söylenmektedir: "Amerikada Basın Hürriyeti", *Merhumpaşa*, Yıl 1, Sayı 4, 1 Kasım 1947, s. 2. *Merhumpaşa*, *Markopaşa*'nın devam ismidir. Dergi sık sık kapatıldığı için farklı isimlerle yayın hayatını sürdürmek zorunda kalmıştır.

⁸¹ Bu yıllarda ABD ile yürüttükleri ilişkiler nedeniyle hükümetlerin birkaç konuda eleştirildiği bilinmektedir. Bu konulardan biri Marshall Planı kapsamında alınan yardımlardır. Yardım miktarının beklenenden az olması ve buna karşılık Yunanistan'ın aldığı yardımlar eleştirilere yol açmıştır. Türkiye'nin NATO kapısında uzun süre bekletilmesinin yarattığı hayal kırıklığı da eleştirilerin kaynaklarından biridir. Türkiye'nin hak ettiği NATO üyeliğini alınmadığını düşünen *Hürriyet*'ten Sedat Simavi Kore savaşını eleştiren az sayıdaki köşeyazarından biri olmuştur. Simavi'nin yazıları için Bkz. Acar, Ayla. "Soğuk Savaş Yıllarında Amerikan Kültürünün Türkiye'ye Girişinde Basın (1945-1960)", *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, 2008, ss. 59-62.

yönlü temasın getirdiği yenilikler, yeni fikirler; bunlara uyum sağlamakta zorlanan 1950 öncesinin öne çıkan bazı aydınlarını köşeye atmıştır. Bu yıllarda özellikle Kıta Avrupası geleneğiyle yetişen, o kalıplarla düşünen aydınların kendilerini yeniden üretmekte zorlandıkları görülmektedir. Bazıları yeni dönemde de kabul görebilmek kaygısıyla eski görüşlerinden feragat etmiş, yeni ortama ellerinden geldiğince uyum sağlamaya çalışmışlardır.⁸² Aralarında Alman yanlılarının da bulunduğu bir bölümü ise bu kez komünizme karşı demokrasi savunucusu, ABD yanlısı isimlere dönüşmüşlerdir.⁸³

ABD'yi adeta dokunulmaz kılan bu atmosfer, siyasi ve ideolojik alanda birbirleriyle mücadele içerisinde olan kesimlerin Sovyet destekçiliği ya da komünizm savunuculuğunu birbirlerine karşı suçlama aracı olarak kullanmalarıyla iyice baskıcı hale gelmiştir.

2.3.3.2. ABD'den Demokrasi Beklentisi

Aslında savaşın son bulduğu yıllarda Türkiye'deki solcu aydınlar arasında ABD'ye ilişkin değerlendirmelerin peşinen olumsuz olduğu söylenemez. ABD'nin Sovyetler Birliği ile ilişkisinin henüz bozulmadığı bu yıllarda, bu kesimler içeride Alman hayranlığıyla yükselen faşizme ve CHP iktidarının baskıcı politikalarına karşı yürüttükleri mücadeleye ve demokrasinin geliştirilmesi taleplerine dayanak olarak ABD'yi Türkiye'deki iktidara örnek göstermişlerdir. Özellikle hürriyetler bahsinde ABD'deki uygulamaların, ABD ile dostluğu önem veren bir iktidarı ikna edeceği düşünülmüş olmalıdır. ABD'den demokrasi adına beklenti içerisinde olan bu aydın kesiminin bu beklentilerini uzun süre korudukları, Tan matbaasının basılmasının ardından Sertellerin

⁸² Bu koşullara uyum sağlamakta zorluk çeken aydınlardan biri Hilmi Ziya Ülken'dir. Kıta Avrupası düşünce geleneğinden etkilenen bir aydın olan Ülken uyum sağlama yönünde çaba göstermiştir. *Tarihi Maddeciliğe Reddiye* ismi kitabı bunun bir örneğidir. Ancak felsefe ağırlıklı formasyonu ve Fransızca bilmesi, Ülken'i, İngilizce bilmenin ve ampirik çalışmaların moda olduğu bir dönemde ister istemez kıyıya itmiştir.

⁸³ Sertel, dönemin koşullarına göre taraf değiştiren bu kesimleri şu sözlerle yermektedir: "Faşizm yıkıldı, faşist milliyetçiler derhal demokrat kesildiler. Fakat öyle bir demokrat ki demokrasinin müdafaası, muhafazakar Churchill'in, emperyalist ve kapitalist Tori'lerin müdafaası oldu. Churchill, "Ben Nasyonalistim" dediği için az daha ağzını öpeceklerdi." Churchill ve partisi seçimleri kaybetti. Yerine sosyalist parti geldi. Evvelsi gün faşizmin, dün liberal demokrasinin müdafaasını yapanlar, bugün hemen sosyalist oluverdiler." Sertel, Sabiha. *Roman Gibi*, İstanbul: Ant Yayınları, 1969, s. 307.

gazete yazıları nedeniyle aleyhlerine açılan davalardaki savunmalarından anlaşılmaktadır. İktidara yönelik eleştirilerinin dava konusu yapılması karşısında özellikle Zekeriya Sertel ABD'den örnekler vererek kendisini savunmuştur.⁸⁴ Sertel, bu ülkede devlet yöneticilerine yöneltilen eleştirilerin nasıl hoşgörüle karşılandığını anlatmış ve savunmasını kısmen bu iddiasına dayandırmıştır.

Serteller örneğinde görülen ABD'ye hayırhah bakışın tek nedeni, Türkiye'deki iktidara karşı demokrasinin genişletilmesi için yürütülen mücadelede, ABD'deki uygulamaların bir manivela olarak kullanılabilmesi düşüncesi değildir. Özellikle savaşın hemen sonrasında, ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki müttefiklik ilişkisinin bozulmamış olması nedenlerden bir diğeridir. Öte yandan, ABD de bu yıllarda henüz Soğuk Savaş ABD'si olmaktan uzaktır. Komünist Parti'nin gittikçe artan baskılara rağmen kayda değer bir üye ve sempatican kitlesine sahip olduğu, sol fikirlerin ifade edilebildiği bir ülkedir. Nitekim ilginç bir biçimde Türkiye'nin iki önemli kadın aydınının Marksizmle ABD'de tanışmalarıdır. Sabiha Sertel, 1920'lerde gittiği ABD'de, üniversitede bir profesörün ek okuma olarak verdiği Engels'in Ailenin Kaynağı ve August Bebel'in Kadın ve Sosyalizm kitaplarıyla kafasındaki sorulara yanıt bulabildiğini söylemektedir.⁸⁵ Behice Boran'ın da benzer bir anısı vardır. Boran, Karl Marx ismini ilk kez Michigan Üniversitesi'nde sosyoloji bölümündeki profesörlerden birinin aynı bölümde doktora yapan oğlu ile teorik konularda tartışırken işitir ve Marx'ı okumaya başlar.⁸⁶ Marksizm okumalarının yanı sıra 1930'lar ABD'sindeki derin sınıf çelişkileri de Boran'ı toplumu anlamakta Marksizme daha fazla başvurmaya itmiştir.⁸⁷ Sertel'in ve Boran'ın hayatlarını değiştiren bu tesadüfler,

⁸⁴ Zekeriya Sertel, eski ABD Devlet Başkanı Roosevelt'in eşi Eleanor Roosevelt'e servetiyle ilgili bir soru sorulması karşısında Roosevelt'in açıklama yaptığını söylemekte ve "İşte demokraside kontrolün kıymet ve ehemmiyeti buradadır. Demokrasi; parlamento, partiler ve matbuat gibi bir çok kontrol cihazları kurmuştur. Bu cihazlar vatandaşın vergisini kullanan hükümet erkânını daimî surette kontrol altında bulundurlar." Sertel, Sabiha ve Zekeriya Sertel. *Davamız ve Müdafamız: Makaleler, İddianameler, Müdafaaalar, Mahkeme Kararları, Yargıtay Kararları*. İstanbul: F-K Basımevi, 1946, s. 9.

⁸⁵ Sertel, bu kitapları okuduktan sonra kafasının altüst olduğunu, ufkunun değiştiğini ve ondan sonra sosyalizme ait kitapları büyük bir ilgiyle okuduğunu anlatmaktadır. Bkz. Sertel, Sabiha, a.g.e., ss. 41-42.

⁸⁶ Atılğan, Gökhan. *Behice Boran: Öğretim Üyesi, Siyasetçi, Kuramcı*, İstanbul: Yordam Kitap, 2007, s. 37.

⁸⁷ Atılğan, *Akis* dergisinde çıkan bir yazısından şu satırları aktarıyor: "1930'ların Amerika'sı... Roosevelt'in New Deal'i... Büyük buhran sonrası... O zamanın Amerika'sı etkiledi beni. Bir tarafta lüks, refah, öbür

Marksizmin muteber olmayı sürdürdüğü ABD'de 1950'lere kadar olasıdır. Ancak 1947'den itibaren ABD'de radikal bir ideolojik dönüşüm başlatılacak, 1950'lerin ABD'si “tesadüfen Marksizmle tanışılan” bir ülke olmaktan böylece çıkacaktır.

Sertellerin, DP'nin kuruluş döneminde, Türkiye'deki en önde gelen ABD savunucularından Ahmet Emin Yalman'la Tan gazetesinde birlikte çalışmaları da ABD'ye yaklaşımları konusunda göz önüne alınması gereken bir olgudur. Esasen Sertellerin bu tavrı ABD hakkındaki olumlu kanaatlerinden ziyade Türkiye'ye ve sosyalizme ilişkin fikirlerinden kaynaklanmaktadır. Türkiye'nin önünde sosyalizme gitmek gibi bir seçenek olmadığı; öncelikle burjuva devriminin tamamlanması ve bu çerçevede önceliğin demokrasi ve özgürlüklerin genişletilmesine verilmesi gerektiği fikri, Sertelleri demokrasi ve özgürlükler başlığında “burjuva demokrasisini geliştirmeye niyetli” çevrelerle –DP ile ilişkilerinde olduğu gibi- yan yana gelmeye ya da bu yönde iktidara baskı uygulanmasını – ABD'den beklentileri gibi- kabul etmeye sevk etmiştir.

Halbuki kısa süre içinde, ABD'nin Türkiye'de demokrasinin geliştirilmesi, katılım kanallarının açılmasıyla pek de ilgilenmediği anlaşılacaktır. ABD'nin bu yönde Türkiye'ye baskı yaptığına ilişkin emare olmadığı gibi, Soğuk Savaş'ın başlamasıyla birlikte ABD'nin kendi içinde son derece otoriter eğilimler belirmeye başlamış; işbirliği içerisinde olduğu ülkelerde ise komünizme karşı ve ABD çıkarları lehinde olduğu sürece benzer eğilimleri kendisi desteklemeye başlamıştır.

2.3.3.3. ABD'nin Türkiye Düşünce Dünyasına Hitabı

1950'li yıllarda ABD Türkiye'deki okumuş kesimlere iki yoldan seslenmiştir. Bu yollardan birincisi, “dolaylı hitap” olarak nitelenebilir çünkü bu yolla sadece Türkiyeli aydına seslenmek amaçlanmamış, ABD'nin Soğuk Savaş'ın başlamasıyla hegemonya kurmayı önemseydiği kültür, sanat ve bilim alanında başta Avrupa olmak üzere tüm dünyada artan etkisi Türkiye'ye de ulaşmıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi, ABD Soğuk Savaş'ın

tarafına sefalet, işsizlik. Ama istihsal bol. Bu tezat çarptı beni...(...), “Aracının Kızı Behice Boran”, *Akis*, Sayı 5, 1967, s. 6'dan aktaran Atılğan, a.g.e., s. 39.

başlamasıyla birlikte, Avrupa'nın savaş sonrası içine düştüğü yıkımın verdiği avantajla kültür-sanat alanında Avrupalı aydınları etkilemek yönünde girişimlerde bulunmuş, bu konuda Avrupa'da solun entelektüel alandaki gücü dolayısıyla zorlu bir mücadeleye girişmiş, Avrupa düşünce dünyası için çekim noktası haline gelmeye çalışmıştır.

ABD, ikinci bir yoldan, “doğrudan hitap” ederek de ülkelerin aydınlarına ulaşmaya ve düşünce dünyaları üzerinde belli bir etki yaratmaya çalışmıştır. ABD'nin “kamu diplomasisi” başlığı altında ele alınan girişimleri, bu ülkenin siyasi, askeri ve iktisadi nüfuzuna eşlik etmiştir. Bu çerçevede özellikle ülke aydınlarının ABD'ye ve ABD'nin hedeflerine yakınlaştırılması ve aynı zamanda sosyalist ideolojiden, Sovyetler Birliği'nden uzak tutulması hedeflenmiştir. Türkiye'de Avrupa ülkelerindeki kadar kapsamlı olmasa da benzer hedeflerle tasarlanan bir kültürel program uygulanmıştır.

ABD ile hitap ettiği aydınlar arasında bu tür bir iletişim kurulabilmesinin önkoşulu ise ilgili ülkenin tarihsel ve kültürel farklılıklarının kavranması, ilgilenilecek coğrafyanın tanınmasıdır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD üniversitelerinde öne çıkmaya başlayan bölge çalışmaları bu ihtiyacın karşılanmasında önemli bir rol üstlenmişlerdir. ABD'de genel olarak Ortadoğu bölgesine ilginin artmasıyla birlikte Osmanlı tarihi çalışmalarının yaygınlaşması, özel olarak ise modernleşen Türkiye'nin merak uyandırması, Türkiye araştırmalarının gelişmesini sağlamıştır.⁸⁸ Osmanlı ve Türkiye çalışmaları ABD'lilerin Türkiye'yi nasıl gördüklerini anlamak bakımından önemli bir giriş noktasıdır. Burada üretilen yazın “kamu diplomasisinin” şekillenmesine de etki etmiştir.

Soğuk Savaş ideolojiler arası bir mücadele olduğu oranda, ülke halklarına sunulan gelecek tasarımları arasında da bir mücadele olmuştur. Bu anlamda “kafaları ve gönülleri kazanmak” için etkili propaganda yöntemlerinin geliştirilmesinden daha fazlasına ihtiyaç

⁸⁸ Savaş sonrasında Batı akademisinde Türkiye incelemeleri de yer bulmaya başlamıştır. Bu ilginin en dikkate değer ürünü ise, Türkiye'yi anlamak isteyenler için hala temel bir eser olarak kabul edilen Bernard Lewis'in *Modern Türkiye'nin Doğuşu* isimli kitabı olmuştur. Lewis, 1961 yılında yayınlanan bu kitabı yazmadan önce Osmanlı tarihi üzerine çalışmaya başlamıştır. Lewis, bu çalışmalarıyla bir yandan Ortadoğu'nun geri kalmışlığını sömürgeciliğe bağlayan yaklaşımlara Batı'dan bakan bir alternatif getirmeye çalışmış, bir yandan da Soğuk Savaş için önemli olan Ortadoğu coğrafyasında Batı'nın karşılaştığı sorunların kaynağına inmeye çalışmıştır.

duyulmaktaydı. Dünyanın yıkıcı bir savaştan çıktığı ve sömürgeciliğin miadını doldurduğunu gösteren olayların hız kazandığı bir dönemde, ABD liderliğindeki kapitalist blok, gerçek sorunlara çözüm getirdiği ve yeni geleceğin inşasında yol gösterici olduğu öne sürülebilecek bir stratejiye ihtiyaç duymaktaydı.

Savaşın yıktığı Avrupa için geliştirilen model, Avrupa içi bütünleşmeyi artırmak ve kıtasal ölçekte bir imar planını yürürlüğe koymak olmuştur. Yeniden yapılanmanın aracı olarak tasarlanan Marshall Planı, Avrupa için kaynakların etkin dağılımını düzenleyen bir kapitalist planlamanın hayata geçirilmesini öngörmüştür. Matematiksel modellere ve tekniklere dayanan bu planlama anlayışı liberalizmle uyumlu bir müdahalecilik örneğidir. Bu çerçevede sınıf ilişkileri de yeniden düzenlenmiş, devletin arabuluculuğunda işçi sınıfının ve sermaye sınıfının bir araya geldiği korporatist örgütlenmeler yaratılmıştır.⁸⁹ Fransız planlaması olarak adlandırılan piyasanın öngörü yeteğini geliştirmeyi esas alan planlama yöntemi⁹⁰ Sovyet planlamacılığının karşısına “demokratik” planlamacılık olarak konmuştur. Bir yandan liberal planlama anlayışı ile Sovyetler Birliği’ndeki sosyalist kalkınmaya alternatif oluşturulmaya çalışılırken, diğer yandan ticaret serbestisinin gözetildiği politikalar hayata geçirilmiştir. Devlet müdahalesine daha fazla alanın açıldığı bu politikalar Avrupa’da refah devleti uygulamalarının da doğuşuna işaret etmiştir.

Az gelişmiş ülkeler için geliştirilen strateji ise daha kapsamlı bir siyasi-iktisadi dönüşüm öngörmüştür. Bu ülkelerde iktisadi kalkınmanın yanı sıra, anti-komünist bir “demokrasi” ve “özgürlükler” rejiminin tesis edilmesi istenmiştir. Bu ülkelere Batılı kapitalist ülkelerin izlediği yolu izleyerek kalkınabilecekleri ve demokratikleşebilecekleri vaaz edilmiştir.⁹¹ Kuramsal karşılığını modernleşme teorisinde bulacak olan bu strateji

⁸⁹ Berend, Ivan T. *An Economic History of Twentieth-Century Europe: Economic Regimes from Laissez-Faire to Globalization*, New York: Cambridge University Press, 2006, 212-215.

⁹⁰ A.g.e., s. 223.

⁹¹ Packenham siyasi gelişmenin demokrasi anlamında kullanıldığını, İngiliz ve Amerikan demokrasisinin, demokrasinin standardı olarak görüldüğünü, demokrasinin siyasi rekabet, çoğulculuk, poliarki, düzenli ve geniş katımlı seçimler, alt sistem otonomisi, elitlerin halk taleplerine duyarlılığı, baskı grubu gibi niteliklerle tanımlandığını belirtmektedir. Packenham, Robert A. *Liberal America and the Third World: Political Development Ideas in Foreign Aid and Social Science*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1973, ss. 202-204.

önerisi, sosyalist kalkınmacılığa karşı bir alternatif olarak sunulmuştur. Demokrasinin kapitalizmin doğasında olduğuna inanan bu modernleşmeci anlayış, az gelişmiş ülkeler için siyasi ve iktisadi istikrarı başlıca hedefler arasında görmektedir. Nitekim 1950'lerin sonlarına doğru istikrarın sağlanması yolunda "otoriter" eğilimlere destek verilmiştir. Ayrıca Batılı olmayan toplumlarda modernleşme için dış etkenin yoğun itici gücü kaçınılmaz sayılmıştır.⁹² Bu dış etken, iktisadi alanda yol gösterici raporlar, uzmanlar ve bir kaynak mekanizması olarak dış krediler biçiminde somutlanmaktadır. Öte yandan modernleşme sürecinin yürütülmesinde sürecin gerekliliklerini kavrayan, dışarıyla işbirliği içerisinde davranabilecek bir "yerli aydın" kesimin öncülüğüne ihtiyaç olduğu da modernleşmeciler tarafından vurgulanmıştır.

Bir kısmı sömürgeciliğe ya da kalıntılarına karşı mücadele eden bu ülkelerin Soğuk Savaş'ta takınacakları tavrın, kalkınma arayışlarıyla yakından ilgili olduğunu gören ABD, kapitalist sistem içerisinde iktisadi kalkınma vadeden modernleşme teorisini bir politika aracı olarak gündemine almıştır. Siyasi gelişmeyi de içeren ve Marksizme alternatif olma iddiasındaki modernleşme teorisinin model ülkelerinden biri Türkiye olmuştur. Ayrıca 1950'lerden başlamak üzere Türkiye'ye önerilen politikaların arkasındaki teorik varsayım da modernleşmeciliktir. ABD modernleşmeciliğinin Türkiye'nin okumuş kesimleri ve bürokratları arasında kayda değer bir etki yarattığı da söylenebilir.

2.3.3.4. ABD'nin Kültürel Etkisi: Kültürel Alanın Hollywoodlaşması

1950'li yıllarda başta Hollywood filmleri olmak üzere ABD menşeli kültürel ürünlerin Türkiye'deki etkisi muazzamdır. Popüler kültürel tüketim alanını neredeyse tek başına işgal etmeye başlayan ürünleriyle ABD'nin izleri saç modellerinden giyim tarzlarına, yeme-içme kültüründen danslara; büyük şehirlerde yaşayanların gündelik hayatlarında gözlemlenebilmektedir. Özellikle kentlerdeki gençler arasında yaygınlaşan Amerikan kültürü, Türkiye'de daha önce pek bilinmeyen bu ülkeye dair bir imaj yaratmıştır.

⁹² Köker, Levent. *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, s. 47.

Gündelik hayattaki yaygın kültürel etkiyi, ABD'nin diplomatik temsilciliği aracılığıyla kamuoyu oluşturma ve de aydın ve bürokratları etkilemek amacıyla sürdürülen kültür çalışmalarından ayrı olarak ele almak gerekir. Ancak ikisinin birbirini beslediği de göz ardı edilemez. Üstelik, ABD mallarının ve kültürel ürünlerinin kitlesel tüketiminde bu ülkenin diplomatik temsilcilikleri de devrededir. Örneğin, Hollywood filmlerinin Türkiye gösterimleri için işletilmesi gereken mülkiyet hakları prosedürünün izlenmesi konsoloslukların görevleri arasındadır.⁹³ Yine Amerikan kitaplarının yayınlanması, günlük dergi ve gazete dağıtımı gibi konularda da konsolosluklar devreye girmektedir.

Bu yıllarda ABD'ye yönelik yaygın sempati yarattığı söylenebilecek, kamuoyunda ABD'nin dost bir güç olduğu fikrinin işlenmesine vesile olan iki olaydan bahsedilebilir. Bunlardan birincisi, Missouri'nin ziyaretiyle⁹⁴ başlayan ve sonraki yıllarda da devam eden ABD askeri gemilerinin Türkiye limanlarına yaptıkları ziyaretlerdir. Bu ziyaretler basında

⁹³ “1951 yılında ‘1886 tarihli Uluslararası Bern Telif Hakları Protokolü’nün imzalanmasının ardından kabul edilen ‘Fikir ve Sanat Eserleri Yasası’ ile ülke Amerikan yayınları ile dolmuştur. Protokole göre, yayım tarihinin üzerinden 10 yıl geçmiş olan kitaplar protokole dahil ülkelerde telifsiz yayımlanabilecektir. Demirtaş Ceyhun o dönemi şöyle anlatmaktadır:

‘DP Hükümetinin bu protokolü imzalamasının hemen ertesi gününden itibaren Amerikan elçiliklerindeki görevlilerin koltuklarının altlarında ilk yayım tarihlerinin üzerinden 10 yıl geçmiş kitaplarla [Türkiye’nin Bern Sözleşmesini imzaladığını, artık bu kitabı yayımlarlarsa tek kuruş telif ödemeyeceklerini] söyleyerek, kimse yüz vermeyince bu kez kitapları Türkçe’ye çevirtip [çeviri ücreti istemeyeceklerini] belirterek, olmadı [şayet bu kitabı basarsanız, hem telif ve çeviri ücreti ödemeyeceksiniz hem de Amerika Hükümeti bu kitaptan bin adet satın alacak] diyerek yayınevi yayınevi dolaşmaya başlayınca gerçekten de sözcüğün tam anlamıyla Amerika ile ilgili kitap yayımlamamış yayınevi kalmamıştır daha ülkede 1953 yılında.’ Demirtaş Ceyhun, Amerikalıların satın aldıkları biner adet kitapları daha sonra üzerine “Amerikan halkından Türk halkına armağandır” diye basıp Türk ordusuna verdiğini, Genelkurmay’ın buyruğuyla bütün birliklerde akşam dinlenme saatinde askerlere okutulduğunu da söylemektedir. Cumhuriyet gazetesinin bir haberinde de Amerikan Haberler Servisi’nin 1025 İngilizce kitabı, Heybeliada’daki Deniz Harp Okulu’na “takdim ettiği” bildirilmektedir. 1959 yılında döviz sıkıntısı nedeniyle Kambiyo Müdürlüğü tarafından kitapçılara bir tezkere gönderilerek gazete, kitap ve mecmua ithalinin durdurulduğunun bildirilmesine karşın, Amerikan yayınları bu kapsamın dışında bırakılmıştır.” Acar, a.g.e., s. 166.

⁹⁴ Missouri’nin gelişi şerefine şu önlemler alınmıştır: “Missouri’nin ziyareti nedeniyle, Tekel İdaresi tarafından üzerinde her iki ülkenin bayrağının ve Missouri’nin silüetinin yer aldığı Missouri adlı lüks bir sigara ve kibrit çıkartılmıştır. Posta idaresi ise Missourili pullar başmıştır. Merkez Bankası gemilerde birer büro kurarak denizcilerin Türk lirası ihtiyacını karşılamıştır. Taksim-Dolmabahçe arasına otobüs seferleri konmuş, Dolmabahçe ile gemiler arasında bir telefon hattı kurulmuştur. Otobüs ve tramvaylarda Amerikan denizcileri ücretsiz seyahat etmektedir. Sinema ve tiyatrolarda 80 kişilik yer ücretsiz olarak Amerikalı denizcilere ayrılmıştır. İstanbul Belediyesi Amerikalılara mahcup olmamak için şehre çeki düzen vermiş ve Karaköy’den Besiktas’a kadar kıyı seridindeki binalar ile Beyoğlu’nun bir kesimindeki binalar aynı renkte boyatılmıştır.” *Cumhuriyet*, 5 Nisan 1946, aktaran Acar, a.g.e., s. 36.

büyük tezahüratla karşılanmış; gemiler limanlara demirlediklerinde ziyaretçi akınına uğramış, İstanbul'da kayıkçılar insanları gruplar halinde gemilere taşımıştır.⁹⁵

ABD'ye yönelik sempatinin artmasına vesile olan ikinci olay Kore Savaşı'dır. Kore Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Türk askerlerinin kahramanlıklarına ilişkin haberler gazete sütunlarını doldurmuş, halk arasında Türkiyeli askerlerin aynı cephede birlikte savaştıkları “dost” ABD'lilere duyulan sempati artmıştır. Bu sempatinin popüler kültürdeki yansımaları gösteren bir örnek “Dostluk Şarkısı” adını taşıyan ve 1954 yılında İzmir Fuarı'nda ücretsiz dağıtılan plakttır. Bu plağın varlığını hatırlatan Mehmet Ö. Alkan, sonradan ABD'ye yerleştiğini belirttiği Celal İnce'nin seslendirdiği şarkının nakaratını şöyle aktarır: “Amerika, Amerika/Türkler dünya durdukça/Beraberdür seninle/Hürriyet savaşında.”⁹⁶ Plağın “Gerek Türk ve gerekse Amerikan tarihi, hürriyet uğrunda büyük emek sarf etmiş ve hatta bu uğurda canı pahasına çarpışmış kahramanlarla doludur. Her iki milletin tarihinde bu mümtaz evlatların hürriyet mefkûresi uğrunda veciz sözleri gayet parlak bir yer işgal eder” cümleleriyle başladığı; “hürriyet” temasının öne çıktığı plakta Roosevelt, Jefferson, Washington, Henry, Namık Kemal, Atatürk, Ziya Gökalp'in “hürriyet” konusundaki sözlerinin seslendirildiği de belirtilmektedir.⁹⁷

ABD'nin bu derece yaygın bir kültürel etki yaratabilmesini sağlayan faktörlerden biri, her alanda ABD'ye benzemekte gösterilen heveskarlıktır. 1957 seçimlerinden önce 20 Ekim'de Celal Bayar Taksim'deki seçim konuşması sırasında “Biz memleketimizde Amerikalıların ilerleyişleri seyrini takibe çalışmaktayız. Öyle ümit ediyoruz ki, 30 sene sonra bu mübarek memleket 50 milyon nüfusu ile küçük bir Amerika olacaktır” ifadelerini

⁹⁵ Yazar Naim Tiralı, kayıkçıların 25 kuruşa insanları gemilere taşıdığını “Yirmi Beş Kuruşa Amerika” adlı hikayesinde anlatmaktadır. Bkz. Tiralı, Naim. *Yirmi Beş Kuruşa Amerika*, İstanbul: Yazko, 1983.

⁹⁶ Şarkının devamındaki sözleri için Bkz. Melih Aşık, *Milliyet*, 18 Kasım 1999, aktaran Oran, Baskın. “Amerika İmajı”, Baskın Oran (Ed.) *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* Cilt 1 içinde (493), İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 493.

⁹⁷ Alkan, Mehmet Ö. “Kore’de Birleşen, Kıbrıs’ta Ayrılan Yollar: Türkiye’de Amerikan İmajının Değişimi (1945-1980)”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 118, Ekim 2003, ss. 54-55.

kullanması⁹⁸ dönemin ruhuna ilişkin çok şey söylemektedir. Bu ifade, devletin de gündelik hayatta gözlemlenen Amerikan etkisinden memnuniyet duyduğunun bir göstergesidir.

ABD dostluğu ve Soğuk Savaş çekişmeleri çocukların oyunlarına kadar sinmiştir. 1940'lı yılların sonunda İzmir'de çocukların söyledikleri bir oyun şarkısının sözleri ise şu şekildedir: “Bir-iki-üçler, yaşasın Türkler/Dört-beş-altı, İtalya (veya Polonya battı)/Yedi-sekiz-dokuz, Alman (veya Ruslar domuz)/ On-onbir-on iki, Amerika birinci.”⁹⁹

Bu yıllarda basında ABD ile dostluğun candan savunucusu bir gazeteci türü de peyda olmuştur; bu isimler de ABD'nin kültürel etkisinin taşıyıcısı olmuşlardır. En önde gelen temsilcileri Vatan'dan Ahmet Emin Yalman olan bu gazeteciler, ABD misyon görevlileri ile yakın arkadaşlıklar kurmuş, ABD'yi sık sık ziyaret etmiş ve ABD'nin Türkiye'ye tanıtılmasında öncü bir rol oynamışlardır. Öne çıkan isimler arasında Ahmet Emin Yalman'dan başka Akşam'dan Ahmet Şükrü Esmer ve Cumhuriyet'ten Abidin Dav'er'i de saymak gerekir. Vatan'a ABD muhabirliği yapan Altemur Kılıç ile Cumhuriyet'in özel ABD muhabiri olan Reha Oğuz Türkkan da dönemin basınında ABD ile ilgili önemli haber kaynakları arasında yer almışlardır.

Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın 1954 yılının 27 Ocak gününden başlayarak 19 Şubat'a kadar süren 40 günlük ABD seyahati Türkiye'de büyük olay olmuştur. Cumhurbaşkanı ABD'yi bir uçtan diğerine gezerken, Türkiye'de basın ABD konusunda dizi yazılar yayınlamıştır. Bayar'ın gün gün ne yaptığı, kimlerle görüştüğünü aktaran gazeteciler, haberlerini, ABD'ye ilişkin çeşitli gözlemlerle süslemişlerdir.¹⁰⁰

⁹⁸ “Küçük Amerika” ifadesinin ilk kez Nihat Erim tarafından 1949 yılında İzmit Halkevi'nde Marshall Planı'ndan bahsederken kullanıldığını söylemektedir. Erim şöyle demiştir: “Eğer bir dış felakete uğramazsak ben memleketin yakın geleceği için çok nikbinim (iyimserim). Çünkü yakın bir gelecekte Türkiye küçük bir Amerika haline gelecektir” *Vatan*, 20 Eylül 1949, s.3, aktaran Acar, a.g.e., s. 70.

⁹⁹ Baskın Oran, a.g.e., s. 493.

¹⁰⁰ Bu gezi hakkında Donanma Dergisi bir ek yayınlamıştır. Bir kitap hacminde olan bu ekte Bayar'ın gezisinden fotoğraflar ve basında yer alan haberler yer almaktadır. Özenle hazırlanmış olduğu anlaşılan bu ekte verilen bilgiler, geziye ne kadar büyük önem atfedildiğinin de göstergesidir. Bkz. Bars, Hayri. “Türkiye III. Reiscumhuru Sayın Celâl Bayar'ın Birleşik Amerika Devletlerini Ziyaretleri”, 407 Sayılı Donanma Dergisi Eki, İstanbul: Deniz Basımevi, 1954.

Amerikan yaşam tarzının Türkiye’de, en azından tabaka arasında, yaygınlaşmasında *Resimli Hayat*, *Hayat*¹⁰¹, *Yedigün*, *Ses*, *Bütün Dünya* gibi dergilerin büyük katkı yaptığı belirtilmelidir. Bu dergiler dışında abonelik sistemiyle Türkiye’ye ABD gazeteleri ve dergileri getirilmiş, ilgisine ulaşan bu dergiler ABD’nin özellikle gündelik hayatına ilişkin bilgiler vermişlerdir.

ABD hayat tarzının geniş kitlelerce benimsenmesinde en önemli araç diğer araçlarla kıyaslanamayacak kadar etkili olan Hollywood sinemasıdır. Kendisinden önce sinema piyasasına hakim olan Mısır sinemasını saf dışı bırakan Hollywood, insanların az sayıdaki boş zaman eğlencelerinden birinin sinemaya gitmek olduğu bir dönemde, Türkiye’deki tüm sinema salonlarını işgal etmiş, basın Hollywood ünlülerinin haberleriyle dolmuş, gazeteler ayrı Hollywood ekleri çıkarmışlardır.¹⁰²

Bütün bu görsel araçlarda kadınların önüne ABD’li orta sınıf, bakımlı kadın imajı çıkarılmıştır. Bakımlı kadının aynı zamanda çok iyi bir eş ve anne olarak yansıtıldığı bu kadın profili, kentli nüfusa sunulan ABD imajının önemli bir bileşenidir. Böylece, bir yandan Amerikan yaşam tarzına hayranlık duyulması sağlanırken, öte yandan Türkiye pazarına girmeye başlayan ABD malları için piyasa yaratılır. Özellikle mutfaklarda kullanılan beyaz eşyaların kadın imajıyla iç içe bir biçimde sunulduğu belirtilmelidir. Bu ürünler Türkiye’nin satın alma gücü düşünüldüğünde oldukça pahalıdır ve dar bir kesim tarafından satın alınabilmiştir. ABD ürünü bir buzdolabı alamayanlar için ve özellikle genç kadınlar için ABD mallarının adresi kentlerde kurulan ABD pazarlarıdır. ABD’li personelin beraberinde Türkiye’ye getirdiği eşyalarla kurulan Amerikan pazarlarının cazibesi gün geçtikçe artmış, bu pazarlarda bulunan küçük aletler, makyaj malzemeleri, ikinci el çamaşırlar kapış kapış satılmıştır.

¹⁰¹ *Hayat* dergisi ABD’nin *Life* dergisinin bir taklididir. *Bütün Dünya* ise Nebioğlu Yayınevi tarafından *Reader’s Digest* dergisinin Türkçe’ye çevrilmiş olarak yayınlanmış halidir.

¹⁰² Hollywood filmleri bir biri ardına gösterime girerken, anti-komünizmden nasibini alan filmler de olmuştur. Bunlardan biri Hemingway’in ünlü eserinden uyarlanan “Çanlar kimin için Çalıyor” ile “Vatan ve Aşk” filmleridir. Bu filmlerin gösterimine komünizm propagandası yaptıkları gerekçesiyle engel olunmuştur. Cantek, Hollywood filmlerinin anti-komünizmden nasibini almasını ABD’deki McChartyciliğin etkilerine bağlamaktadır. Cantek, Levent. *Cumhuriyetin Bülüğ Çağı: Gündelik Yaşama Dair Tartışmalar (1945-1950)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 158.

Bu yıllarda Türkiye’de ABD varlığını simgeleyen şeylerden biri Hilton Oteli’dir. 1955 yılında açılan İstanbul’daki Hilton Oteli, büyük ilgiyle karşılanmıştır. Otelin açılışı ve daha sonra otelde gerçekleşen olaylar da basında geniş yer bulmuştur.¹⁰³

İzmir Fuarı her yıl açılan büyük ABD pavyonlarıyla ABD’nin ve ABD’linin Türkiye’ye tanıtılmasında etkili organizasyonlardan biri haline gelmiştir. ABD’yi daha fazla tanımak isteyenlere broşürlerin, kitapların dağıldığı standın yanı sıra; bu ülkeye seyahat etmek isteyenler için Türkiye Turizm Kurumu’na ait Tarsus gemisinin seferleri de tanıtılmıştır.¹⁰⁴

Sonuç olarak tarihsel sorunlarından Batılı güçleri sorumlu tutan ancak Batı gibi olmak, yani güç ilişkilerini değiştirerek basamak tırmanmak ve bunu yaparken de pragmatik bir tavırla kendi güvenliğini sağlamak için bir Batılı güce yaslanmak dışında bir çözüm üretmeyen; anti-komünizmi güçlü bir siyasi gelenek Soğuk Savaş’ın kutuplaştırıcı ortamında doğal mecrası içerisinde ABD ile buluşmuştur. ABD ile buluşan Türkiye bir siyasi yeniden yapılanma döneminden geçmektedir. Bu siyasi yeniden yapılanmanın ana belirleyicisi ABD olmasa da, ABD ile kurulan anti-komünist ittifak 1950’li yıllar demokrasininin sınırlarının dar tutulmasının önemli nedenlerinden biri olmuştur. Aynı süreçte ABD de hegemonik bir güç olma, “Hür Dünya”nın liderliğine soyunma sancıları içerisindeydi. Bu dönüşüm Soğuk Savaş ABD’sinin de kozasından çıkmasıyla sonuçlanmıştır.

¹⁰³ Acar, a.g.e., ss. 218-219.

¹⁰⁴ A.g.e., s. 230.

3. “KIZIL ON YILDAN” KORKU İMPARATORLUĞUNA: ABD’DE SAVAŞ SONRASINDA FİKİR İKLİMİ VE SOSYAL BİLİMLER NASIL DEĞİŞTİ?

Türkiye’de çok partili yaşama geçişle birlikte siyasi demokrasinin genişletilmesi için iç faktörlerin yanı sıra uluslararası ortamın kolaylaştırıcılığından umutlu olan kesimlerin, özellikle ABD’den bu yönde bazı beklentileri olduğuna değinilmişti. *Tan* gibi solcu aydınların bulunduğu çevrelerde de gözlemlenen bu beklentinin nedenleri arasında, Alman faşizminin müttefikler tarafından yenilmesinin yarattığı iyimserliğin yanı sıra, ABD’nin henüz Soğuk Savaş öncesi dönemini yaşıyor olması yer alıyordu. Halbuki II. Dünya Savaşı’nın bitmesinden kısa bir süre sonra ABD de sarsıcı bir siyasi-ideolojik dönüşüm sürecine girmiş, Tancılar gibi sol çevrelere cazip gelebilecek boşluklarını hızla kapatmaya yönelmiştir. 1950’ler boyunca ABD’de uygulanan ideolojik şiddet ve kovuşturmalar, soruşturmalar, cezalandırmayla yürüyen fiziksel şiddet, Sovyetler Birliği’ne sempati besleyen tek bir aydına bile yaşam hakkı tanımayacak noktaya kadar sürmüştür. 1950’ler sonrası aydınları arasında Türkiye üzerindeki Amerikan etkisini olumlayanları, bu dönüşümün gerçekleştirilmiş olmasını da göz önüne alarak, ABD’ye ilişkin naif beklentiler içerisinde olan *Tan* gibi çevrelerden ayrı olarak düşünmek gerekir.

Öte yandan, aynı dönemde ABD’de “demokrasi” ve halk temsiliyeti konularındaki tartışmalar, klasik demokrasi teorilerinden uzaklaşmakta, Soğuk Savaş’ın hakim ideolojik atmosferi içerisinde yürütülmekteydi. Bilindiği gibi çok partili hayata geçilmesiyle birlikte Türkiye’de halkın siyasette daha görünür olduğu; mitingler, kahve toplantıları gibi “doğrudan” yollarla ve sandık başına gitmek gibi “dolaylı yollarla” siyasete etkide bulunduğu bir dönem açılmıştır. Halk katılımının çoğunlukla “yüzeysel” bir parti destekçiliğine indirildiği ancak yine de olabildiğince yükseltildiği ve söylemde de olsa yegane meşruiyet kaynağı ilan edildiği Türkiye’den farklı olarak, ABD’de aydınlar “demokrasinin” sağlıklı işleyebilmesi için katılım kanallarının sınırlandırılması üzerinde

durmaktaydılar. Bu yeni demokrasi ve katılım tartışmaları anlaşıldığında, ABD'nin özellikle 1950'lerin sonunda belirginleşen, Türkiye gibi ülkelerde sistem dışı dinamiklerin bastırılması ve ülkenin kapitalist bir modernleşme yoluna sokulması için otoriter bir siyasi yapıya ihtiyaç olabileceği yönündeki politika önerileri daha rahat anlaşılacaktır.

ABD'de Soğuk Savaş'ın başlangıç safhasında yürütülen anti-komünist kampanya, Türkiye gibi ülkelere, uygulanan baskı yöntemleriyle örnek teşkil etmiştir. Kamu görevlilerinden istenen “sadakat yeminlerinden”, bürokrasinin ve üniversitelerin sol eğilimlilerden temizlenmesine kadar varan anti-komünist kampanyaya aydınların önemli bir bölümü sessiz bir onay verirken, sağcı siyasetçiler bu kampanyaların vurucu gücü olarak sahne aldılar. Bu yıllar toplumdaki muhafazakar eğilimlerin kuvvetlendiği, aydın karışıklığının yaygınlaştığı bir dönem olarak tarihe geçti. ABD başkanlarının da içeriye ve dışarıya verdikleri mesajlarda “dini vurguları” öne çıkarmaları, anti-komünist mücadelelerine kutsiyet atfetmeleri koyu bir muhafazakarlığın güç kazanmasının etkenlerinden biri olarak görülebilir.

İçeride ve dışarıda Soğuk Savaş'ın gerektirdiği politikalar uygulanırken ABD'li aydınların desteği bu politikaların başlıca meşruiyet kaynaklarından biri olmuştur. Devlet ve aydınlar arasında, çıkış noktasını komünizme karşı mücadeleden alan işbirliği, ideolojik düzlemde bir meşuiyet tülü oluşturmanın ötesinde pratik bir boyut da içermiş, özellikle üniversiteler, uygulanan politikalar için gereksinim duyulan başlıca bilgi kaynaklarından birine dönüşmüştür. Savaş sonrasında Anglo-Sakson pragmatizm geleneğinin de beslediği yeni sosyal bilimler anlayışı, Türkiye'de yeni kuşak akademisyen ve aydınlar üzerinde bir hayli etkili olmuştur. Soğuk Savaş, ABD yönetimlerinin içeride aydınların farklı veçheleri olan desteğine ihtiyaç duyarken, Avrupa'dan başlamak üzere dışarıda da aydınların kazanılmasını önemli kılmıştır. Bunun en başlıca yolu ABD hegemonyasının fikir ve kültür alanında kurulmasıdır.

3.1. ABD'NİN DÖNÜŞÜMÜNÜ ANLAMAK: 1930'DAN 1950'YE POLİTİZASYON DALGASINDAN BÜYÜK KORKUYA

3.1.1. 1930'lar: Faşizm ve Aydınların Politizasyonu

1930'larda acımasız bir açlık ve işsizlik dalgası yaratan kriz, birkaç yıl içinde yeni bir toplumsal hareketlilik yaratarak en azından siyasi olarak nefes alınabilen bir döneme kapı aralamıştı. 1930'larda yükselmeye başlayan sistem dışı muhalefet ve örgütlenme dalgasını besleyen birden çok kaynak vardı. Bu kaynaklardan biri, özellikle büyük kentlerde yaşayanların hayatlarını çekilmez hale getiren ekonomik buhrandı. Kitlesel işten çıkarmalara¹⁰⁵, maaşların erimesine, kıtlıklara yol açan buhrana karşı bir direnç oluşturmak isteyen Amerikan işçi sınıfı 1930'lu yıllarda sendikaların saflarını daha büyük bir öfkeyle doldurmaya başladı. İşçi sınıfı hareketi Amerikan kapitalizmi kadar eski olan bir ülkede krize verilen ilk tepkinin örgütlenme olması doğaldı.¹⁰⁶

1930'ların sendikal örgütlülüğü yaşanan sıkıntılara duyulan öfkenin yanı sıra sendikalarda etkili olmaya başlayan radikal bir gücün Amerikan Komünist Partisi'nin etkisiyle de sistem için tehlike çanlarının çalmasına neden olmaktaydı. Özellikle Sanayi Örgütleri Kongresi (CIO) içinde Amerikan Komünist Partisi'nin artan etkisi sendikal faaliyetlerin radikalleşmesini de beraberinde getirdi. Komünist Parti bu yıllarda bir ara CIO'nun toplam örgütlülüğünün yüzde yirmisini oluşturan sendikalarda hakim durumdaydı. Daha da önemlisi New York, Illinois, California gibi önemli eyaletlerdeki CIO şehir konseyleri büyük oranda Komünist Parti'nin elindeydi. Büyük şehirlerdeki işçi hareketleri içindeki bu ağırlık partinin ülke çapında özellikle aydınlar arasındaki prestijinin kaynaklarından biri haline gelecekti.

¹⁰⁵ Kitlesel işten çıkarmaları Zinn şu örneklerle anlatıyor: "1929 yılının bahar aylarında 128 bin işçi çalıştıran Ford Motor Fabrikası'nın işçi sayısı 1931'de 37 bine düştü. 1930 yılının sonunda New England'daki 128 bin tekstil işçisinin neredeyse yarısı işten çıkarılmıştı." Zinn, Howard. *A People's History of the United States*, New York: Harper Collins Publishers, 2003, s. 387.

¹⁰⁶ Zinn, 1934-35 yılında kitlesel üretim yapan otomotiv, plastik, paketleme gibi üretim dallarında yüz binlerce işçinin örgütlenmeye başladığını ancak sonraki yıllarda sendikaların büyük oranda evcilleşmesiyle birlikte sendikal örgütlülüğün radikalleşmenin önünde engel olmaya başladığını da kaydetmektedir. A. g. e., 399- ???

Siyasi gelişmeler bağlamından bakıldığında, I. Dünya Savaşı'nın son yıllarında güç kazanmaya başlayan, başta aydınlar olmak üzere birçok toplumsal kesimi etkileyen savaş karşıtı hareketin, 1910'ların ikinci yarısını ABD tarihinin keskin siyasi mücadelelerle anılan bir dönemi haline getirdiği belirtilmelidir. Pasivistlerden, savaşı emperyalist sistemin bir paylaşım mücadelesi olarak gören çeşitli sol gruplara kadar geniş bir yelpazeyi içine alan bu savaş karşıtlığı, 1930'larda olgunluk dönemini yaşayacak olan aydınların siyasi düşüncelerini önemli oranda şekillendirmişti.

Ancak aynı dönem ABD tarihinde yeni bir sağ yükselişe ve sonraki yıllarda sol hareketlere karşı mücadele edecek politikacılara esin kaynağı olacak bir dizi uygulamaya da tanıklık edilmiştir. ABD halkının, kendi ülkelerinin I. Dünya Savaşı'na katılmasına gönülsüz olması nedeniyle ilk başta olumlu bir ortamda boy veren savaş karşıtı hareket için koşullar, Woodrow Wilson'un ABD'yi savaşa sokmaya hazırlanmasıyla hızla değişmiştir. Savaşa çocuklarını, yakınlarını, sevgililerini göndermek istemeyenlerin, büyük kapitalist ülkeler arasındaki çarpışmada halkların herhangi bir çıkarı olmadığını düşünenlere daha fazla kulak vermeye başlamasıyla siyasileşen savaş karşıtı duruş, Wilson'un savaşa katılma kararıyla birlikte, ABD'yi arkadan vurmakla itham edilmeye başlanacaktır. Siyasi atmosferdeki bu değişim savaş karşıtı tüm etkinliklerin şiddetle bastırılmasına, savaş karşıtı siyasi faaliyet yürütenlerin kovuşturulmasına ve cezalandırılmasına yol açmıştır. Devletin bu tutumunu aktif olarak destekleyen, hatta ABD'yi arkadan vurduğuna inandıkları savaş karşıtlarını, başta Alman göçmenleri hedef alarak¹⁰⁷, bizzat cezalandırmaya başlayan yeni sağ hareketin boy vermesiyle birlikte ülkede bir anda politizasyonun yükseldiği birkaç yıllık bir ara döneme girilir.

¹⁰⁷ Bu dönem Alman kökenli ABD'lilerden yeni bir düşman yaratıldığını söyleyen Bennett ABD'lilerin yeni düşmandan duydukları korkuyla; Almanların yiyecekleri zehirlediklerine, tıbbi malzemelere zarar verdiklerine inandıklarını söylüyor. Dahası, bu yıllarda devlet okullarındaki Almanca dersleri kaldırılıyor, Alman isimleri değiştiriliyor, restoranlardaki Alman yiyecekleri menülerden kayboluyor, Alman shepherd cinsi köpeğin adı Alsatian shepherd oluyor, Almanca çıkan gazeteler sokaklarda yakılıyor, Wagner, Schubert, Beethoven müzikal organizasyonlarda çalınmaz oluyor ve pek tabii ki Alman kökenlilere yönelik saldırılar artıyor. Bennett, David Harry. *The Party of Fear: From Nativist Movements to the New Right in American History*, University of North Carolina Press, 1988, s. 184.

Dalga fazla yükselmeden sönümlenmiş olsa da, bu kısa dönem içerisinde verilen mücadeleyle politikleşen, savaş karşıtı imza toplayan, gösteriler düzenleyen, konser salonlarını dolduran ABD'liler 1930'lu yıllara önemli bir siyasi deneyim devretmişlerdir.

Esasen 20. yüzyılın ilk yarısı o kadar büyük sarsıntılara, travmatik olaylara tanıklık etmiştir ki, bu dönemde belirmeye başlayan arayış, eskiye duyulan öfke ve bunlarla güçlenen toplumsal hareketler sadece ABD'de değil, dünyanın diğer coğrafyalarında da statükoyu sarsmaya başlamıştı. Yüzyılın başında patlak veren ve cephelerde, cephe gerisinde milyonlarca insanın ölümüne yol açan bir dünya savaşı ve bu savaşa baş kaldırarak gerçekleştirilen Bolşevik Devrimi; 1930'lu yıllarda dünyayı saran ekonomik buhran ve eş zamanlı olarak yükselmeye başlayan faşist hareketler... Tüm bu sarsıntıların Yeni Dünya'da da hissedilmeye başlandığı düşünülürse ABD'de bir kuşağın hızla radikalleşmesinin nedenleri daha iyi anlaşılabilir.

Ancak bu radikalleşmenin doruk noktalarından biri, ABD halkını Avrupa'da yaşananlara belki de ilk kez doğrudan tepki vermeye itecek kadar etkileyen olay, 1930'lu yılların ortasında dünya tarihinin belki de en geniş çaplı ve tutkulu uluslararası dayanışma eylemlerine yol açan İspanya İç Savaşı olmuştur. Her yerde olduğu gibi ABD'de de iç savaşta Franco'ya karşı savaşan cumhuriyetçileri desteklemek için büyük yardım kampanyaları organize edilmiştir. Cepheye gidip cumhuriyetçilerin saflarında bizzat çarpışmak için gönüllü olan ABD vatandaşlarının uluslararası ilişkileri güçlü olan Amerikan Komünist Partisi'ne başvurmaya başladıkları görülüyordu. Yüz kişilik ilk gönüllü birliği 1936 yılının sonunda İspanya'ya gitmek için New York'tan yola çıktı. Savaş boyunca üç bin ABD'li İspanya'ya ayak basacaktı. Gidenlerin yarısı geri dönemeyecektir.¹⁰⁸

¹⁰⁸ Klehr, Harvey. *The Heyday of American Communism, The Depression Decade*, New York: Basic Books, Inc., Publishers, 1984, s. 219.

İspanya, İtalya ve Almanya'da faşizmin siyasi ve toplumsal etkisinin yarattığı tepki ile politikleşen bu kuşak¹⁰⁹, faşizmin önüne geçemeyen liberal demokrasinin erdemlerine de sorgulamaya başlamıştır.¹¹⁰ Faşizm karşısında kötü bir siyasi sınav verilmesine ek olarak kapitalizmin krizinin yarattığı büyük hoşnutsuzluk radikal düzen değişikliği taleplerine ilgiyi artırmıştır.

Kapitalizmin sunduğu geleceğe umut bağlamaktan vazgeçen aydın kuşağının, ABD'deki liberal geleneği sorgulayarak içine girdikleri düşünsel macera, bazıları için gittikçe daha radikal toplumsal projelere ilgi duymakla sonuçlanmıştır. Bunlardan pek azı var olan komünist hareketin saflarına katılırken, önemli bir bölümü radikal bir dönüşümün nasıl sağlanabileceğine ilişkin arayışlarını sürdürmüştür. Aydınlar arasında Sovyetler Birliği'ndeki gelişmelere daha fazla ilgi duyulması bu dönemin dikkat çekici bir gelişmesidir.

Sovyetler Birliği'ne gösterilen ilgi, İtalya'da Mussolini, Almanya'da Hitler liderliğinde faşist hareketlerin güç kazanmaya başlamasıyla birlikte sempatiye evrilmiştir. Özellikle İspanya İç Savaşı'nda Franco'ya karşı cumhuriyetçilere yardım gönderen tek ülkenin Sovyetler Birliği olması, ABD'li aydınların genç Sovyetlere karşı derin bir minnettarlık ve takdir duymasına yol açmıştır. Sovyetler Birliği'nin aktif tarafgirliğine karşın Avrupalı güçlerin Franco'ya göz kırpan tarafsızlıkları ve Roosevelt liderliğindeki

¹⁰⁹ Faşizmin yükselişiyle beraber hızla sola kayan kuşak içerisinde Yahudiler özel bir grup oluşturmuştur. Özellikle Almanya'da Yahudiler için yaşamı çekilmez hale getiren anti-Semitizm, ABD'deki Yahudiler arasında anti-faşist eğilimi bilemiştir. Faşizm karşısında pasif bir politika benimseyen Batı Avrupa ülkelerine ve ABD'ye tepki duyan bu kesimler arasında Sovyetler Birliği'ne dönük sempatinin yaygınlaşmaya başlaması, ABD entelektüel hayatı üzerinde de etkide bulunmuştur. Savaş başladığında Avrupa'dan kaçarak ABD'ye sığınan Yahudilerin sayısı hızla artarken, solun entelektüel tabanı da genişlemiştir. Aralarında dünya çapında yazarların, sanatçıların, aydınların bulunduğu Yahudi göçüyle ABD'de sol tarihinin en kuvvetli dönemini yaşamıştır.

¹¹⁰ Bu entelektüellerden Edmund Wilson'un fikirlerindeki dönüşüm okumuş yazmış kesimin düşüncelerinde yaşanan kırılmanın en iyi örneklerinden biridir. Wilson, bu yıllarda ABD'de özgürlükçü aydınları arasında en prestijli dergilerden biri olarak rağbet gören *The New Republic*'in editöryükten bir arkadaşına yazdığı mektupta, ülkenin farklı yerlerini bir süredir dolaştığını, ekonomik krizin etkilerini gözlemlediğini, komünistlerin verdiği mücadeleyi izlediğini ve liberalizmin geleceği konusunda kaygılı olduğunu anlatır. 1931'in ilk aylarında yazdığı "İlericilere bir sesleniş" (An appeal to progressives) başlıklı yazısında ise liberalizmin yaşadığı psikolojik krizin, ekonomik sıkıntılardan daha sakatlayıcı olduğunu ve liberalizmin neredeyse iflas ettiğini belirtir. A.g.e., s. 77.

ABD hükümetinin tüm çağrılara rağmen tarafsızlık politikasını değiştirmemesi bu aydınlar tarafından faşizme karşı mücadelede kapitalist ülkelere güven duyulamayacağının bir göstergesi olarak kabul edilmiştir.

Eskisine göre sola daha sıcak bakmakla birlikte eleştirileri ve çözüm projeleri birbirinden oldukça farklılaşan bu aydın kuşağını politik olarak yan yana getiren deneyim faşizm karşıtı cephe örgütlenmeleri olmuştur. Merkezinde komünistlerin durduğu halk cephesi ya da demokratik cephe olarak örgütlenen bu ittifak politikası Avrupa’da olduğu gibi ABD’de de farklı kesimleri yan yana getiren bir örgütlenme deneyimi yaratmıştı. 1930’lar boyunca etkili olan politikanın 1940’lı yılların ortalarına geldiğinde güç kaybettiği görülmektedir. Savaştan sonra ise çok geçmeden tablo çarpıcı bir şekilde değişmiştir.

Değişim her şeyden önce maddidir. II. Dünya Savaşı Avrupa’da geriye milyonlarca ölü, milyonlarca göçmen, değişen sınırlar, bombalanmış şehirler, işsizlik ve açlık bırakarak sona ermiştir. Avrupa’nın hemen yanı başındaki Sovyetler Birliği’nin yalnız insan kaybı 20 milyon’du. Yüzyıl başında Avrupa’nın parlayan yıldızı olarak görülen Almanya, faşizme beşiklik etmenin yarattığı dehşet ve suçluluk duygusuyla ve tamamen yıkılmış şehirleriyle “tarihin sıfır yılını”¹¹¹ yaşamaktaydı. Avrupa’yı molozlar içerisinde bırakan savaş, Atlantik’in öte yakasında kendisini tarihinde hiç olmadığı kadar muzaffer hisseden, yeni misyonlara hazırlanan bir dünya gücüne yükselme olanağı yaratmıştır.¹¹² Gerçekten de savaşın bitiminde ABD’de her alanda bir iyimserlik dalgasının hakim olduğu gözlemlenebiliyordu. Bir kez Avrupa’daki savaşa son anda dahil olan ABD verdiği az sayıda kayba rağmen büyük kazançlar elde etmişti; Almanya’nın yarısı elindeydi, Japonya’da tam denetim kurmuştu. Savaşın bitiminde Japonya teslim olacağını bildirdiği halde bu ülkenin iki şehrini atom bombasıyla vurmuş, teknolojisinin üstünlüğünü tüm dünyaya kanıtlamış ve savaş sonrası rakiplerine gözdağı vermişti. Savaş boyunca ekonomik kayıplar vermek bir yana savaşın tedarikçisi olarak, içeride bir süredir uygulanan Keynesyen Yeni Düzen politikalarının da yardımıyla bunalım dönemini tamamen

¹¹¹ Roberto Rossellini’nin unutulmaz filmi “Almanya Yıl Sıfır”, 3. Reich’in molozları içerisinde hayata tutunmaya çalışan insanları anlatır.

¹¹² ABD’nin muzaffer hali Türkiye’de bu güce duyulan hayranlığın nedenlerinden biridir.

unutturacak bir refaha kavuşmuştu. Ancak savaşın sonu gelse de, ABD için kazanç evresinin henüz sonu görünmemekteydi; birkaç yıl içerisinde Avrupa'daki yıkımı kendisi için ekonomik bir artıya dönüştürmeye hazırlanıyordu.

1945 yılında ABD halkı kendi ülkesini işte böyle bir tablo içerisinde görüyordu. Aydınlar Avrupa'daki karamsarlıktan paylarına düşeni alsalar da, ekonomik buhran yılları ABD'sinde gözlenen çöküntünün, yerini refah dönemine bırakmasıyla duyulan rahatlama bu cenaha da sirayet etmekteydi. Bu iyimserlik, ABD'li aydınlarda Roosevelt döneminde içeride uygulanan müdahaleci politikaların savaş sonrasında da devam etmesine dönük bir beklenti yaratmıştır. Uluslararası gelişmeleri yakından takip eden aydınlar, dış politikada moral değerlerle hareket edilmesini, dünyanın yıkım görmüş yerlerinin onarılmasında ABD'nin aktif rol oynamasını ve faşizmin ardından başta Sovyetler Birliği olmak üzere müttefiklerle iyi ilişkiler kurulmasını teşvik eden yazılar yazıyorlardı.

Ancak herhalde aralarında, 1945 yılından sadece birkaç yıl sonra içeride ve dışarıda koşulların ne kadar kökten değişeceğini tahmin edebilen bulunmuyordu. Çok değil, henüz 1940'ların son yıllarında, içeride her yere sızan ve nihai olarak devleti ortadan kaldırmayı amaçlayan yıkıcı güçlere; dışarıda ise "şeytan" diye tanımlanan Sovyetler Birliği'nin dünyayı ele geçirme planlarına ilişkin yeni ifşaatlar yapan gazete manşetleriyle sarsılan bir toplum yaratılmıştır.

Topluma hakim olan bu paranoik ruh halinin yaratılması bakımından 1946-1948 dönemi kritik önemdedir. 1946 yılından itibaren Soğuk Savaş'ın gerektirdiği siyasi, ideolojik, toplumsal yeniden yapılanma yönünde adımlar atılmış, 1948 geldiğinde insanlar ya yeni düşmanın yapabileceklerine ilişkin korku senaryoları ile ikna edilmiş ya da büyük oranda susturulmuşlardı. Dolayısıyla, anti-komünist saldırınlığın simge ismi haline gelen Senatör McCarthy taarruza geçmeden çok önce toplumu ve aydınları bu darbelere açan bir ikna/şiddet dönemi yaşandığı göz önünde bulundurulmalıdır.

ABD bir yandan iç yapısının farklı öğelerini Soğuk Savaş eleğinden geçirirken, özellikle devlet kademelerinde sürdürülen dışa açılma tartışmaları da aynı süreç içinde bir

neticeye ulaştırılmış; ABD Avrupa'dan başlamak üzere savaş sonrası dünya düzenine doğrudan müdahale etmeye dönük tedbirleri almaya başlamıştır. İngiltere'nin Ortadoğu'da eski rolünü üstlenemeyeceğini bildirerek ABD'den öne çıkmasını talep etmesinden sonra Ortadoğu'da denklemin kurucu güçlerinden biri olarak yer almıştır.

3.1.2. Soğuk Savaş ve Aydınlar

ABD'de aykırı seslerin susturulması; bürokraside, medyada, eğlence sektöründen komünist oldukları savıyla çok sayıda ismin temizlenmesi anti-Sovyetik ve anti-komünist bir uzlaşmayla gerçekleştirilmiştir. Liberal ve muhafazakar aydınların büyük çoğunluğu ya yapılanları sessizce kabullenmiş ya da aktif olarak teşvik etmiştir. Bu kesimlerin onayı, yürütülen temizlik kampanyasına meşruiyet kazandırılmasına yaramış ve yapılanların karşısına dikilen az sayıda insan ise bedel ödemeyi göze alarak bu cesareti sergileyebilmiştir.¹¹³ Schrecker'in dediği gibi, "bu tam anlamıyla Amerikan tarzı bir bastırmaydı-şiddete başvurmeyen ve uzlaşmayla yürütülen".¹¹⁴

Bu uzlaşma siyasi atmosferin iyiden iyiye boğuculaşmasının da esas nedenidir; aydınlara ve toplumun bütününe uygulanan ideolojik şiddet gücünü buradan almıştır.

Uzlaşma içerisinde uygulanan ve anti-komünist olduğu kadar her tür köklü eleştiriye karşı da tahammülsüz olan şiddetin öncülüğünü, ironik bir biçimde, bir zamanlar radikal sol çevreler içerisinde bulunmuş kişiler yapmıştır. II. Dünya Savaşı'nın başlamasından yıllar önce ABD aydınları arasında etkili olan ve Sovyetler Birliği ile her türlü ilişkiyi reddeden, sosyalizme dair her şeye en hafif değimiyle şüpheyle yaklaşan bir grup adından sık sık söz ettirmekteydi. Bu grup 1930'ların başlarında komünist hareket içerisinde bulunmuş ancak kısa süre içinde dışarıya düşmüş bazı kişilerden ve Avrupa'dan

¹¹³ ABD'li oyun yazarı ve aydın Arthur Miller bu az sayıdaki kişiden biridir. Miller, anti-komünist yargılamaları Salem'deki 1692'deki cadı mahkemeleri üzerinden yerdiği alegorik oyunu *The Crucible* (Cadı Kazanı) ile akıntıya ters duran bir aydın olmuştur. Miller, çok geçmeden, HUAC'ın hedefi olmuş, 1954'te yurtdışına çıkmak istediğinde kendisine pasaport verilmemiştir. HUAC'a ihbarlarda bulunan ve bu nedenle küstüğü arkadaşı Elia Kazan ise Hollywood'un gözde yönetmenlerinden biri olmayı sürdürmüştür. Kazan, *The Crucible* oyununa *On the Waterfront* (Kaldırımlar Üzerinde) filmiyle yanıt vermiştir. Film ihbar etmenin bazı durumlarda gerekli olduğu mesajını vermektedir.

¹¹⁴ Schrecker, a.g.e., s. 9.

ABD'ye göçen bir kısmı Menşevik, bir kısmı Troçkist çevrelerden oluşuyordu. Soğuk Savaş'ın işaretleri belirmeye başladığında bu grup ABD yönetimini ve entelektüelleri her vesilede daha keskin bir tavır almaya çağıran tutumuyla, anti-komünist cephenin en atak bileşeni olmaya adaydı.

1930'lar boyunca kendisini düşünsel ve kültürel alanda var gücüyle önce Sovyetlere, sonraki yıllarda ise Sovyetlerin yanı sıra sola karşı da konumlandıran bu grup, *Partisan Review* dergisinin 1937 yılında yeniden yayına başlamasıyla¹¹⁵ etkinliğini artırmıştır. Derginin en dikkat çekici ismi ABD'de anti-komünist mücadelenin liberal cephedeki önde gelen temsilcilerinden biri olan Sydney Hook'tur. Hook derginin daha ilk sayılarından itibaren Sovyetler Birliği'nin totaliter bir ülke olduğunu savunan yazılarıyla dikkat çekmekteydi. Dergiye sürekli katkıda bulunan William Philips, Philip Rahv, James Burnham, Dwight Macdonald gibi diğer önemli isimler,¹¹⁶ Soğuk Savaş boyunca özellikle ABD'nin liberal aydınları arasında anti-komünist tutumlarıyla sivrilen kişiler olarak ün salacaklardır. Esasen bu yıllarda *Partisan Review* komünist hareketten kopan eski solcuların yanı sıra ABD solunda Sovyet düşmanlığının öncülüğünü yapan Troçkist isimleri de bir araya getiren bir yayın organı olmuştur. Dergi çevresi sosyal meselelerde devrimci dönüşümlerden yana bir tavır takınmaktan uzak durmakla beraber Sovyetler Birliği'ne sempati ile bakan aydınları özellikle hedef almış ve bunları “liberal totaliterler” olarak nitelemiştir.¹¹⁷ Aynı dönemde entelektüeller arasında yaygın bir biçimde takip edilen *The New Republic* ve *The Nation* gibi dergiler¹¹⁸ ise, Moskova Mahkemeleri gibi *Partisan*

¹¹⁵ *Partisan Review* 1934-1936 yıllarında komünistlerin öncülüğünde kurulan John Reed klüplerinin yayın organıdır.

¹¹⁶ Pells, dergide şiirleri, öyküleri ya da makaleleriyle boy gösteren dönemin önemli entelektüelleri arasında şu isimleri sayıyor: Edmund Wilson, Saul Bellow, Paul Goodman, Meyer Schapiro, Alfred Kazin, Leslie Fiedler, Daniel Bell, C. Wright Mills, Arthur Schlesinger, Diana Trilling, Pauline Kael, James Agee, Irving Howe, Harold Rosenberg, Richard Chase, Ralph Ellison, James Baldwin, Norman Mailer, Bernard Malamud, Robert Brustein. Bkz. Pells, Richard H. *The Liberal Mind in a Conservative Age: American Intellectuals in the 1940s and 1950s*, New York : Harper & Row, 1985, s. 73.

¹¹⁷ Tanımlama Dwight Macdonald'a aittir. Bu sırada İngiltere'de kendisini sosyalist olarak tanımlayan George Orwell yazarlar, çizerler, sanatçılar arasında Sovyetler'e sempatiyle yaklaşanlara benzer suçlamalar yöneltmektedir. Gleason, Abbott. *Totalitarianism: The Inner History of the Cold War*, New York: Oxford University Press, 1995, s. 45.

¹¹⁸ 1947 yılında *The New Republic*'in editörlüğünü Truman'ın kabinesinden kovduğu Ticaret Bakanı Henry Wallace üstlenmiştir. Wallace'ın editörlüğünde *The New Republic* Sovyetler'le dostluk politikası

Review'un ısrarla diline doladığı “büyük günahlara” rağmen¹¹⁹ halk cephesine ve faşizme karşı mücadeleye darbe vurmamak adına Sovyetler Birliği'ni eleştirmekten uzak duran ya da alt perdeden eleştiren bir yayının çizgisi izlemişlerdir.¹²⁰

Sovyetler Birliği karşıtı tutumunu Soğuk Savaş'tan çok daha önce netleştiren bu kesim, savaş sonrası dönemde gerek aydınlar arasında gerekse devlet kademelerinde kendilerine daha fazla kulak verilmeye başlandığını görmüş; aydınlar ile devlet arasında Soğuk Savaş'ın koşullandırdığı bir ilişki gelişmeye başlamıştır. Truman yönetiminin 1946 yılından itibaren o güne kadar kararsız, sallantılı bir görünüm veren dış politikayı Hür Dünya liderliğinin gerektirdiği politikalara kilitlemesiyle birlikte, anti-komünist liberal ve muhafazakar aydınlarla Soğuk Savaş mimarları ve yürütücüleri arasında savaş sonrası uluslararası ortama dair değerlendirmelerde bir ortaklaşma gözlemlenmektedir. Soğuk Savaş'ın kültürel/ideolojik boyutu önem kazandıkça devlet kurumlarıyla çeşitli düzlemlerde işbirliği içerisinde olan bu kesimin söylemleri de sertleşecektir. Bu işbirliği içerisinde, ABD hegemonyasının tüm dünyada, özellikle de azgelişmiş ülkelerde, tesis

geliştirilmesini isteyen ve Soğuk Savaş'a karşı çıkan bir çizgi izlemiştir. Bunlar dışında *Commentary* ve *The New Leader* isimli dergiler de entelektüeller tarafından takip edilen önemli dergilerdir. *Commentary* daha çok Yahudi entelektüellerine hitap ettiği için etki alanı biraz daha sınırlıdır. *The New Leader* ise Sosyal Demokrat Federasyon tarafından çıkarılan bir dergidir. Derginin esas yazı kadrosunu Sovyetler Birliği'nden ya da Doğu Almanya'dan göç eden, politik olarak Menşeviklere yakın olan Boris Nicolaevskii ve David J. Dallin gibi isimler oluşturmaktadır. Dergiye Troçkist Victor Serge, anarşist Max Nomad ve Paul Goodman dışında Sovyetler Birliği'ne karşı büyük kin besleyen John Dewey, Sidney Hook, Max Eastman, Melvin Lasky ve Irving Kristol gibi pek çok isim katkı yapmaktadır. Bu kadroyla *The New Leader* ABD'nin dış politikada Sovyetler'e karşı tavrını sertleştirmesini isteyen önemli yayınlardan biri haline gelmiştir.

¹¹⁹ Özellikle Troçki'nin Meksika'ya yerleşmesi ve burada yazdığı yazılarla Moskova Mahkemeleri'nin bir temizlik operasyonu olduğunu iddia etmesi ABD içinde de bu konudaki tartışmaları alevlendirecektir. ABD düşünce dünyasının önemli simalarından John Dewey öncülüğünde bir komisyon oluşturulmuş, bu komisyonun Troçki ile görüşerek Troçki'nin suçsuz olduğunu ilan etmesi yeni bir fırtına koparmıştır.

1939 yılında imzalanan Alman-Sovyet Paketi'nin aydınlar üzerindeki etkisi de tartışılan noktalardan biridir. Alman-Sovyet Paketi ilk başta bir şaşkınlık yaratmışsa da İngiltere ve Fransa'nın Çekoslovakya'nın Südetland bölgesini Nazi Almanyası'na bırakan Münih Anlaşması'na imza atmış olmaları ve birkaç yıl gibi kısa bir süre içinde Nazi Almanyası'nın Sovyetler Birliği'ne saldırması 1939 paktının soldaki olumsuz etkisinin varsayılandan çok daha sınırlı kalmasına yol açmıştır. Schrecker, a.g.e., ss. 54-55. Ancak 1930'lar boyunca Sovyetler Birliği'nin entelektüeller arasındaki prestijini çok fazla zedelemeyen bu gelişmeler, Hruşçov'un ünlü 20. kongre konuşmasından sonra yeniden gündeme gelmiş ve tarih yeniden yazılırken Sovyetler Birliği'nin “çürümüş, baskıcı” yapısının zamanında iyi anlaşılammış göstergeleri olarak o tarihte yer almışlardır.

¹²⁰ Klehr, a.g.e., s. 364.

edilmesini aktif biçimde savunmuş ve bu çerçevede rol üstlenmiş Soğuk Savaş aydın tipi de gelişmeye başlamıştır.

Dönerimin önemli aydınlarından Sovyet karşıtlığı ile nam salan James Burnham'ın Soğuk Savaş'ın yürütücü çevreleriyle ilişkisi bu işbirliğinin en bilinen örneklerinden biridir.¹²¹ Burnham *The Struggle for the World* (Dünya için Mücadele) ismini taşıyan ve Washington'da yaygın olarak okunduğu sanılan kitabında Truman doktrinin ve çevreleme politikasının Sovyet yayılmacılığına karşı tek yol olduğunu söylemiştir. Burnham bununla da kalmayarak ABD'li aydınları Avrupalı aydınlarla ilişki kurmaya ve onları ABD'nin tarafına çekmeye çağırır.¹²²

Ancak Burnham gibi “Soğuk Savaşçı” isimlerin etkili olabilmesi için Sovyetler Birliği'ne karşı topyekün mücadele çizgisinin alternatifsiz tek yol haline gelmesi gerekmiştir.

Harry Truman- Henry Wallace rekabeti bu açıdan bir dönüm noktasıdır. Başkanlık koltuğuna oturduğunda pek de popüler bir isim olmayan Harry Truman göreve başladıktan kısa süre sonra Sovyetler Birliği'ne karşı sertlikten yana olduğunu belli ettiğinde liberal aydınların önemli bir bölümü bu politikanın barış ortamını bozacağı endişesiyle başkanı eleştirmiştir. Bu kesimlerin başını 1946 yılında kabineden kovulduktan sonra *The New Republic*'in başına geçen Henry Wallace çekecektir. Wallace, Truman dış politikasını topa tutan yazılarıyla o güne kadar dış politikayla çok fazla ilgilenmemiş olan aydın kesimlere de ulaşmaya başlamıştı. Wallace, içeride Keynesyen politikaları, dışarıda Sovyetler Birliği ile gerginliği düşürücü bir yakınlaşma politikasını savunan ve bu nedenle de aydınlar arasında saygıyla karşılanan bir isimdi. Wallace'ın Truman doktrinini saldırganlıkla suçlaması ve atılan bu adımla barışın dinamitlendiğini söylemesi, anti-komünist çizgilerini ödün vermez bir tutuculukla savunanlar hariç tutulursa, genel olarak entelektüeller arasında Truman dış politikasına dair bir tereddüt yaratmıştı. Soğuk Savaşçılar, bu tezin karşısına

¹²¹ 1941'de yayımlanan *The Managerial Revolution* isimli kitabı, Daniel Bell gibi isimlerin tezlerinin erken bir ifadesidir. Burnham burada kapitalizmin dayanıklı olduğunu, sosyal devrimin kapitalizm içerisinde zaten gerçekleşmekte olduğunu iddia etmektedir.

¹²² Pells, a.g.e., s. 80.

Sovyet yayılcılığı teziyle çıkmış; Sovyetler Birliği, önce Doğu Avrupa'da önüne çıkan toprakları büyük bir iştahla yutmuş ancak doymak bilmez yayılcılığı nedeniyle Yunanistan gibi ülkelerde kendine bağladığı grupları kullanarak iktidarı ele geçirmeye çalışan bir tehlike olarak yansıtılmıştır. Bu yaklaşıma göre dünyadaki devrimci girişimlerin hepsi "Sovyet komplosuydu".

Wallace ise Sovyetler ile barışı olanaksızlaştıracak saldırgan politikalar yerine yönetimi Birleşmiş Milletler'i işletmeye çağırmakta; ABD'nin Avrupa'daki yıkıma gözünü kapatamayacağını, dolayısıyla savaş sonrası yeniden yapılanma için gereken kaynakları sağlamakta üzerine düşeni yapması gerektiğini söylemekteydi. Truman yönetimi bu taleplere yanıtını Marshall Planı ile vermiştir. Savaştan yıkılarak çıkan Avrupa'ya büyük maddi yardım öngören bu plan, o güne kadar ABD'nin Avrupa'daki müttefikleriyle birlikte hareket etmesi ve Avrupa'ya yönelik bir yardım planı geliştirmesi gerektiğini söyleyen Wallace önderliğindeki kesimleri siyasi olarak açıkta bırakmıştı. Wallace, her ne kadar Marshall Planı'nın saldırgan Truman Doktrini'nin başka bir yüzü olduğunu söylese de bu tezlerin etkisi sınırlı kalmış, plan Avrupa ile işbirliğini savunan liberal aydınların gönlünü çalan bir açılım olmuştur. Wallace'ın Truman yönetimine yönelik eleştirilerinde elini önemli oranda zayıflatan bu gelişmelerin ardından 1948 yılındaki başkanlık seçiminde aday olması ve yenilmesi siyasi sonunu hazırlayacaktır.

Wallace'ın siyasi sonunu hazırlayan bu süreç, Truman yönetiminin militan dış politikasına tereddütlü yaklaşan aydınların rezervlerini geri çekerek devletle işbirliğine girmelerinin önünü açmıştır. Bir dizi uluslararası gelişme ve içeride korku atmosferinin daha da yoğunlaşması bu yeni ilişkinin zemini kuvvetlendirmiştir.

Sovyetler Birliği'nin 1949 yılında atom bombasını geliştirdiğini açıklaması ve yönetimin bomba yapım sırlarının ABD'den sızdırıldığını iddia etmesi bu bağlamda önemli rol oynamıştır. Gözler bir anda Los Alamos'ta atom bombası geliştirilirken bu projede görev üstlenmiş olan bilim insanlarına çevirmiştir. Projenin başındaki Robert Oppenheimer HUAC (The House Committee on Un-American Activities – Temsilciler Meclisi Amerikan

Karşıtı Faaliyetleri İzleme Komitesi) tarafından atom sırlarını dışarıya sızdırmak şüphesiyle sorgulanmıştır. ABD yönetiminin ve gizli servisinin asıl hedefi ise Julius-Ethel Rosenberg çiftidir. Rosenberglar atom sırlarını Sovyetler'e vermekten suçlu bulunup 1953 yılında elektrikli sandalyede idam edildiklerinde, topluma komünist sızma girişimlerine karşı ne kadar acımasız olunabileceği mesajı da dehşet verici bir şekilde iletilmiş oluyordu.

Toplumun ve aydınların paralize olmasında Uzakdoğu'daki gelişmelerin de önemli etkisi vardır. Çin'deki Maocu devrimden sonra ABD'nin Kore yarımadasındaki savaşa taraf olması ve komünist güçlerle çarpışması toplumdaki tüm taşları yerinden oynatmıştır. Bir kez ABD, tarihinde ilk kez bir savaşı kaybetmenin eşiğine gelmiştir ki, ABD'nin toplumsal hafızası böyle bir durumla baş etmeye yardımcı olacak deneyimlerden yoksundur. Ancak esas fırtına savaşın sona ermesiyle birlikte 1953 yılının ortalarında komünistlerle işbirliği yapan ABD'li esirlerle ilgili haberler duyulmaya başlandığında kopmuştur.¹²³ Duruma açıklama getirenlerin bir bölümü, ABD askerlerinin zayıf psikolojisine işaret etmekte, bu zayıflığın kaynağı olarak ise cinsiyetçi bir yaklaşımla rahat bir ortamda, refah içinde büyümenin ve ağırlıklı olarak anne tarafından yetiştirilmenin yeterince erkek olmayan nesiller ürettiğini söylemekteydiler. Bu kesime göre ABD askerleri dejenere olmuş, değerlerini unutmuş bir kuşağı temsil ediyordu.¹²⁴ İkinci bir açıklama ise yaşananlara "daha bilimsel" yanıt geliştirmeye çalışan ve daha çok RAND gibi davranışsalci askeri sosyal bilim üreten "think tank" sosyal bilimcilerinden gelmiştir. Bu kesime göre esas neden, komünistlerin "beyin yıkama" taktiği idi. Komünist olmayı bir anomali olarak kabul eden bu yaklaşıma göre, Sovyetler Birliği ve Çin'de geliştirilen son derece güçlü bir beyin yıkama stratejisiyle insanların normal savunma mekanizmaları çökertiliyor ve kişi böylece teslim alınıyordu. Hatta CIA'ye bu konuda danışmanlık yapan Washington Psikiyatri

¹²³ Ron Robin kitabının Kore esirleri tartışmasıyla ilgili bölümünde bu açıklamaları ayrıntılı olarak açıklıyor. Bkz. Robin, Ran Theodore. *The Making of the Cold War Enemy: Culture and Politics in the Military-Intellectual Complex*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2001, ss. 162-181. Robin'in bu başarılı çalışması think tanklerde istihdam edilen davranışsalci sosyal bilimcilerin araştırmalarıyla yeni düşmanın tanımlamasındaki rollerini ayrıntılı olarak analiz ediyor.

¹²⁴ Bu tartışmanın ilginç yönlerinden biri ABD'li askerlerin zayıflığına örnek olarak Türk askerlerinin "dayanıklılığının" örnek olarak verilmesidir. Kore'deki esir kamplarında ABD'li askerlerin koşullara dayanamayıp öldüğü, ancak aynı koşullarda Türk askerlerinin neredeyse hiç kayıp vermediği iddia edilmiştir. Bkz. Robin, a.g.e., s. 164.

Topluluğu Başkanı Henry Laughlin doğrudan hiçbir savaş esiriyle görüşmeden, uzaktan gözlem yöntemiyle yaptığı araştırmanın ardından, beyin yıkama stratejisinin “diyalektik materyalizm ile doğrudan bağlantılı olduğunu” söylüyordu.¹²⁵

Resmi çevrelerden, sosyal bilimcilerden, uzman psikiyatristlerden gelen bu açıklamaların ardından popüler kültürde ABD’lileri ele geçirmeye ve emellerine alet etmeye çalışan komünistler teması bir patlama yapmıştır. Aileler “Komünistler çocuklarımızı nasıl ele geçirir” broşürleriyle aydınlatılmakta, Hollywood bir biri ardına benzer içerikli filmleri piyasaya sürmekteydi.¹²⁶

Aydınların önemli bir bölümü ABD’yi ele geçirme planlarını gülünç bulsa da Komünist Parti’nin bir fesat örgütü olduğunu ve ABD değerleriyle uyumsuz, dışarıdan gelen bir güç olduğunu kabul etmeye yatkın görünüyordu. Böyle bir kabul entelektüellerin toplumdaki radikal, komünist tüm seslerin susturulmasına dönük şiddetli müdahaleleri en azından “anlayışla” karşılamalarına yol açmıştır.

Entelektüel çevrelerde anti-komünizm farklı düşünsel konumları ortaklaştıran bir unsur haline gelmiş olsa da, kuşkusuz görüş farklılıklarını tamamen silememiştir. Örneğin, Sydney Hook ve John Dewey gibi liberaller, parlamenter siyaset, özel mülkiyet, bireycilik gibi değerlerin totalitarizmin en önemli panzehiri olarak görürken, ortodoks Marksizme besledikleri düşmanlık kadar burjuva değerleri olarak gördükleri bu yapılara da düşman olduklarını belirten entelektüeller çevreler de bulunmaktaydı.

Bu eğilimin dışında kalan az sayıdaki isim ise ABD’deki yeni uzlaşmayı bozacak kadar etkili olamamıştır. Bu isimlerden biri olan C. Wright Mills *The Power Elite* (İktidar Seçkinleri) isimli kitabıyla ABD’deki iktidar mekanizmasını askeri elitler, siyasi elitler ve ekonominin elitleri arasında bir koalisyon olarak tanımlamış, bu analiziyle Daniel Bell

¹²⁵ Robin, a.g.e., ss. 167-168.

¹²⁶ Beyaz perdede Soğuk Savaş’ın en çarpıcı ürünlerinden biri olarak kabul edilebilecek olan 1962 yapımı *The Manchurian Candidate* (Mançuryalı Aday) anti-komünist bir ailenin çocuğu olan Raymond’un komünistler tarafından ele geçirilmesini ve ABD başkan adaylarından birine suikast düzenlemek üzere yönlendirilmesini anlatmaktaydı. Bu tema sonraki yıllarda da Soğuk Savaş popüler kültürünün en sevdiği temalardan biri olacaktır.

başta olmak üzere ABD demokrasisinin üstünlüğünü savunan kesimler tarafından topa tutulmuştur. Marksist olmakla suçlansa da, ABD'deki iktidar yapısına ilişkin sınıfsal bir analizden ziyade Weberyen bir analiz yapmış olan Mills daha çok 1960'lerde etkili olan ve Sovyetler Birliği ile oldukça mesafeli "yeni solun" önemli isimleri arasında yer almıştır.

Süreç iki yönlü işlemiştir. Aydınların Truman yönetimiyle asgari müştereklerde uzlaştığı bu dönemde, büyük şehirlerin dar çevreleri dışındaki geniş yığınlarda her baskı dönemine eşlik eden bir dinselleşme dönemi başlamıştır. Bu tek başına ABD toplumunun tehlike hissettiğinde gösterdiği bir tepki değildir. ABD yönetimi aydınları Soğuk Savaş'a entegre ettiği dönemde topluma seslenirken şovenizmin ve dini duyguların gücüne başvurmuştur.¹²⁷ Üstelik bu yönelim ABD'nin Soğuk Savaş dış politikasıyla da ilişkisi vardır. Soğuk Savaş ve din üzerine çalışmalarıyla bilinen Diane Kirby, bu bağlamda Soğuk Savaş'ın öncü belgelerinden biri olarak kabul edilen ve ABD'nin hızla silahlanmasına yol açan NSC 68'e çekmektedir. NSC 68 jeopolitik bir değerlendirmeyle değil, iyi ABD ile kötü Sovyetler Birliği arasındaki apokaliptik mücadeleyi resmeden ifadelerle başlamaktadır.¹²⁸ Bir yönüyle NSC 68 meşruiyetini iyi ile kötü arasındaki bu savaşa, şeytana karşı maneviyatı güçlü özgür adamın savaşından almaktadır. ABD başkanları Truman'dan Reagan'a konuşmalarıyla bu manevi mücadeleye çağrı yapmışlardır.

Bu manevi mücadele çağrısıyla sadece ABD vatandaşlarına seslenilmemiş, bu ekseninde Hıristiyan dünyasını bir bütün olarak şeytana ya da ateizme karşı harekete geçirecek bir Soğuk Savaş stratejisi geliştirilmiştir. Truman yönetiminin ilk işaretlerini verdiği bu politika öncelikli olarak solun güçlü olduğu Avrupa'yı, sosyalist Doğu Avrupa'yı hedeflemiş olsa da, komünizme karşı maneviyat eksenli bir politikaya

¹²⁷ Bu sürecin sembollerinden biri 1954 yılında, bayrak törenlerinde okunan sadakat yeminine "tek ulus tek tanrı" ifadesinin eklenmesine karar verilmesidir. Aynı yıl kongre, tüm ABD madeni ve kağıt paralarının üzerine "Tanrıya Güveniriz" ("In God We Trust") ifadesi eklenmiştir. İki yıl sonra ise bu ifade resmi düstur haline gelmiştir. Kirby, Dianne. "Harry Truman's Religious Legacy: The Holly Alliance, Containment and the Cold War", Dianne Kirby (Ed.) *Religion and the Cold War* içinde (77-102) Gordonsville, VA, USA: Palgrave Macmillan, 2003, s. 96.

¹²⁸ Kirby, Dianne. "Religion and the Cold War-An Introduction", Dianne Kirby (Ed.) *Religion and the Cold War* içinde (1-22) Gordonsville, VA, USA: Palgrave Macmillan, 2003, ss. 1-2.

Müslüman din adamlarının da ortak edilmesi için bir takım girişimlerde bulunulmuştur.¹²⁹ Soğuk Savaş'ta Ortadoğu'nun önem kazanmaya başlamasıyla birlikte "komünizme karşı dinler buluşması" cazip bir Soğuk Savaş politikasına dönüşmüştür.

3.1.3. McCarthycilik ve Anti-Entelektüel Rüzgar

Muhafazakar sağ, 1950'li yıllarda toplumun gözleri önünde yürütülen gürültülü anti-komünist kampanyanın esas vurucu gücü olmuştur. ABD'de sağcılığın önü muhalefetin şiddetle bastırılması için daha önce de açılmış, yukarıda da bahsedildiği gibi, I. Dünya Savaşı yıllarında ve savaştan hemen sonra toplumdaki politikleşmeye karşı, özellikle kentlerde artan sosyal sıkıntılar nedeniyle patlayan grevlerin bastırılması için sağın sokak gücünden istifade edilmişti. Sağcı gruplar ve politikacılar komünist hareketin bu dönemde örgütlenmeye başlamasını da bahane ederek sorunların göçmen Ruslar tarafından kışkırtıldığını iddia etmiş ve göçmenlere saldırmış; 7 Kasım 1919 tarihinde yani Bolşevik Devrimi'nin yıldönümünde başlatılan operasyon kapsamında Rus işçilerin toplanma yerleri olarak bilenen yerlere ve işçi önderlerinin yaşadıkları evlere kolluk kuvvetleri tarafından yapılan baskınlarla birlikte aylar süren tutuklama kampanyaları başlatılmıştır. Komünist hareket bu baskılar sonucu yeraltına çekilmiştir. Bu olayların çarpıcı yönü, Bennett'in de belirttiği gibi, 1950'lerin anti-komünist ruhunun nüvelerini barındırıyor olmasıdır. Bennett bir ayırım noktası olarak 1920'lerde anti-komünist histerinin "Amerikan olmayan" fikirlerin taşıyıcıları olarak yabancıları, göçmenleri hedef aldığını söyler.¹³⁰ Ancak 1950'lerde hedef haline gelenler çoğunlukla ABD'nin kendi vatandaşları olsalar da, komünist ya da sol hareket içinde bulunanlar Rus ajanı olmakla ve dış güçlere hizmet etmekle suçlanmışlardır.

Yüzyıl başındaki dışlayıcı, şiddet yüklü sağ rüzgar 1950'lerde tekrar esmeye başladığında bu kez hedefte bürokratlar ve aydınlar bulunmaktaydı. Amerikan anti komünizminin simge ismi Senator Joseph McCarthy sahneye çıkmadan önce Temsilciler

¹²⁹ Kirby, Dianne. "Harry Truman's Religious Legacy: The Holly Alliance, Containment and the Cold War", a.g.e., ss. 93-94. Truman dönemindeki bu girişimler büyük oranda başarısızlıkla sonuçlanmış olsa da Soğuk Savaş boyunca çok sayıda dinlerarası buluşma gerçekleştirilmiştir.

¹³⁰ Bennett, a.g.e., s. 194.

Meclisi çatısı altında kurulan ve HUAC olarak kısaltılan bir araştırma komisyonu komünist sızma girişimlerini soruşturmaya başlamıştı. HUAC adını en çok Alger Hiss olayıyla duyurmuştur. Dışişleri Bakanlığı'nda çalışan Hiss, eski bir solcu olan *Time* editörü Whittaker Chambers¹³¹ tarafından Sovyet ajanı olmakla suçlanınca HUAC'a gönüllü olarak ifade vermeyi kabul etmiş, böylece uzun yıllar süren ve sonuçta Hiss'in hapse girmesiyle sonuçlanan dava başlamıştır. Bu dava bürokrasinin çeşitli kademelerinde görev yapan ve solla ilişkili olduklarından şüphelenilenlerin soruşturulmasında ve tasfiyesinde etkili olmuştur. Bu komitenin ön ayak olduğu bürokrasiyi hizaya getirme kampanyasında bayrağı zirveye taşıyan ise McCarthy'dir. McCarthy uzun süre sarsılmaz liderliğini yapacağı anti-komünist huruç hareketinin başlama işaretini, 9 Şubat 1950'de yaptığı ünlü konuşmasında ABD Dışişleri Bakanlığı'nı komünistlerin yuvalandığını iddia ederek vermiştir. McCarthy konuşmasında elinde Komünist Parti üyesi Dışişleri Bakanlığı mensuplarının listesi bulunduğunu iddia etmiştir. Bu iddialar üzerine senatoda oluşturulan bir komisyon McCarthy'nin suçladığı isimlerin sorgulanmasına başlamış, sorgulamalar sırasında McCarthy tarihe geçen bir demagog olarak ABD politikasında sivrilmeye başlamıştır.

McCarthycilik olarak adlandırılan bu sindirme operasyonu, anti-komünizmin doğasına uygun bir biçimde kısa süre sonra kendi ideolojik hattıyla uyuşmayan tüm seslerin bastırılmasına ve bir oto sansür mekanizmasının işlemeye başlamasına yol açmıştır. McCarthy'nin siyasi sonunun gelmesiyle tansiyonun düşmeye başlamış, hatta McCarthyciliğin "geçici bir sapma" olarak yansıtılmasıyla¹³², yürütülen operasyonun özellikle bürokrasiye çeki düzen verilmesinde ve bir aydın kuşağının sindirilmesindeki "geri alınamayacak" etkisi örtülmeye çalışılmıştır. Öte yandan McCarthy'nin sorgulamaları

¹³¹ Chambers "özgürlük ve totalitarizm arasındaki destansı mücadeleye" katkısı dolayısıyla Ronald Reagan tarafından Başkanlık Özgürlük Madalyası ile ödüllendirilir.

¹³² Türkiye'de bu yıllarda McCarthyçiliğe değinen az sayıdaki isimden biri olan Halide Edip Adıvar da, tüm yaşananların ardından McCarthy'nin itibar kaybetmesini, ABD demokrasisinin bu tür sapmaları telafi eden mekanizmasına bağlamıştır:

"Amerikada son zamanlarda, McCarthy adlı bir âyan âzası ötekine berikine (yalnız memurlara değil) hattâ Amerikanın dünyaca tanınmış âlimlerine dahi kızılık damgası basarak umumî efkâra curnal edip durmuştu. Fakat bu hareketinin karşılığını, âyan ve yüksek mahkeme âzasının seçtiği bir heyet, McCarthy'e ziyadesiyle vermiştir. Bu defa da seçimlerde hezimetle uğradığını yazan gazetelerin havadisi eğer doğrusu, umumî efkârın da bu curnalcılık ve iftira hareketine karşı cephe aldığını göstermektedir." Halide Edib, *Türkiye'de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri*, İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları Basımevi, 1955, s. 224.

sırasında karşısına aldığı aydınları suçlayan ve aşağılayan tavrı, bütün bu süreçte saydınların ABD değerleriyle uyumlayan “yabancılar” olarak yansıtılması toplumda anti-entelektüel duyguların kabarmasıyla aydınlar ve halk arasındaki yabancılaşmayı artırmıştır.

1954 yılının hemen ertesinde, ABD entelektüelleri arasında, muhalif olan her şeyin üzerinden bir silindir gibi geçen bu dehşetli histerinin nedenlerini açıklamaya dönük bazı kıpırtılar belirmeye başlamıştır. Bu tür çalışmalar arasında en fazla ses getireni, Daniel Bell’in editörlüğünde Talcott Parsons, Seymour Martin Lipset gibi dönemin ABD akademisinin önemli isimlerinin katkı yaptığı¹³³ *The Radical Right* (Radikal Sağ) başlıklı kitaptır. Sonraki yıllarda ilk yazılara yapılan eklerle yeni baskıları yapılan bu kitap, McCarthyçiliğe yol açan sosyal-psikolojik koşulların farklı isimler tarafından yapılan analizlerini derlemektedir.

1950’lerde McCarthyçiliğin de bir parçası olduğu radikal sağ tırmanışı açıklamak için ABD tarihinden 1950’lere devreden sağ birikim, etnik ayrımcılık, dini-mezhepsel çatışmalar, sınıfsal problemler gibi birçok neden sıralayan yazarlar, temel olarak ABD toplumundaki statü kaygılarının sorunların altında yatan dinamik olduğunu savunurlar. Statü kaygısından kasıt, büyük buhranın ardından girilen ekonomik iyileşme döneminde yoksul tabakalardan gelerek sınıf atlayan orta sınıfların yeni ulaştıkları statünün ellerinden kaymasından duydukları korku ve bu açıdan statülerine tehdit olarak gördükleri her gruba gösterdikleri tahammülsüzlüktür. Bu nedenle göçmenlerin, siyahların haklarını savunan entelektüellere de kuşkuyla yaklaşan yeni orta sınıfların, entelektüellerin kozmopolitizmine düşmanlık beslemeye, kendilerini tanımlayan etnik-dini-moral değerlere eskisinden daha fanatik bir biçimde sarılmaya başladıkları iddia edilmektedir. Yazarlar, toplumun çok farklı kesimlerini eline geçiren bir anomali olarak tanımladıkları radikal sağcılığın özellikle yoksullar arasından ve işçi sınıfı saflarında yaygın olarak gözlemlendiğini ve buralardan çıkıp alt orta sınıf statüsünün keyfini sürmeye başlayan kesimlerin öncülüğünde genişlediği tezinde ortaklaşmaktadırlar.

¹³³ Kitabın yazarları şunlardır: Daniel Bell, Richard Hofstadter, David Riesman, Nathan Glazer, Peter Viereck, Talcott Parsons, Alan F. Westin, Herbert H. Hyman’dır. Bkz. Bell, Daniel (Ed.) *The Radical Right, The New American Right Expanded and Updated*, Garden City, N.Y.: Anchor Books, 1963.

Görüldüğü gibi The Radical Right, yaşananlara sosyolojik ve psikolojik bir açıklama getirmeye çalışmaktadır. Dönemin sosyal dinamiklerini anlamak açısından bazı noktalarda ön açıcı olmakla birlikte kitabın en sorunlu yanı da yaptığı analizlerin sosyo-psikolojik boyutun ötesine geçmemesidir. Yaşananları Soğuk Savaş ideolojisinden tamamen kopuk olarak değerlendiren, toplumu esir alan anti-komünizmin eleştirisini yapmaktan kaçınan kitap, eksik olduğu kadar kimi noktalarda sorunlu açıklamalar getirmektedir. Kitapta sağcı anti-komünizmi yükselen alt orta sınıflara yükleyen analiz bu sürece öncülük eden ya da örtük onay veren kesimlerin yükünü hafifletmekte, bir anlamda yapılanları “nesnelleştirmekte” ve anonimleştirmektedir.

Bu dönemin liberal aydınları üzerine yazdığı kitabında Richard H. Pells, Bell öncülüğündeki yazarların açıklamalarını şöyle eleştirmektedir:

“Eğer biri Moskova’nın Amerikan demokrasisini sonunda yıkmaya dayanan dünya çapında bir komplo yürüttüğü iddiasını kabul ederse, eğer Marksizmi özünde bir casusluk ve yıkıcılık olarak tanımlarsa, eğer diğer ülkelerdeki devrimleri Sovyet saldırganlığı olarak görürse, eğer Rusya ile her karşılaşmanın dünya güç dengelerinde basit bir stratejik sınavdan öte moral ve kültürel bir haçlı seferi olduğunda ısrar ederse, eğer süreklileşen uluslararası krizlerin içeride özgürlüklerin kısıtlanmasını gerektirdiğini düşünürse –bu tezi muhafazakarlar kadar liberaller de kabul ediyor- o zaman Sağın devlet içindeki ihanete ve okullardaki sızmaya karşı savunmaya, medyayı soruşturmaya ve işbirliği yapmayan tanıkları kara listeye almaya ya da hapse göndermeye, ülkeyi geleneksel değerlerine döndürmeye ve dışarıda toptan bir zafer politikası izlemeye dönük vaazlarının hepsi fasit bir güvenilirliğe kavuşur.”¹³⁴

Pells, eleştirisine liberal entelektüellerin yaşananlar karşındaki tavrına dikkat çekerek devam eder ve bu kesimi modern Dr. Frankenstein’lar olarak tanımlar. HUAC’tan sadece sekiz, McCarthy’den ise sadece dört yıl sonra yarattıkları canavardan korkmaya başladıklarını söylemektedir. McCarthizmin liberallerin 1950’lerin ortasında kuşandıkları kendi militan anti-komünizmlerinin genişlemiş ve çarpılmış bir biçimi olduğunu söyleyerek bu kesime yüklenmeyi sürdürmektedir. Pells şöyle devam eder:

“Sağ baskı tekniklerini mükemmelleştirmiş olabilir, fakat sadakat yeminlerinden çok güvenlik risklerinden korkan, ülkenin okullarını komünist

¹³⁴ Pells, a.g.e., ss. 338-339.

öğretmenlerden temizlemek konusunda el birliği eden ve komünist sempatanların kültürel etkisini kınayan liberal politikacılar ve entelektüeller hiç de suçsuz değiller.”¹³⁵

Nitekim Daniel Bell’in, “The Dispossed” (Mülksüzler) başlığını taşıyan 1962 tarihli makalesinde sergilediği yaklaşım, Bell ve arkadaşlarının anti-komünizmden hiç de bağışık olmadıklarını göstermektedir. Bell, bu makalede radikal sağcıları eleştirirken bu insanların karşı koydukları komünistlerle aynı yöntemleri kullandığını vurgulamakta ve böylece hedefe yerleştirilenlere de sempati duymadığını ortaya koymaktadır.¹³⁶

Benzer şekilde Seymour M. Lipset de, *The Radical Right*'da yer alan “The Sources of the ‘Radical Right’” (Aşırı Sağın Kaynakları) başlıklı makalesinde, aşırı sağın anti-komünist mücadelesinde komünistlerin yöntemlerine çok benzer yöntemler kullandığını, bu açıdan –komünistlerin ‘sosyal faşizm’ tanımlamasına gönderme yaparak- ‘sosyal komünist’ olarak adlandırılabilceğini söylemektedir.¹³⁷ Lipset’in makalesinde dipnotta yer alan şu ifadeler yöntemleri eleştirilen aşırı sağın düşman tanımının paylaşıldığını göstermektedir:

“Bugünkü durum, tabii ki, geçmişteki vakalardan farklılık gösteriyor çünkü bugün doğrudan bir yabancı komplosu var; Komünist Parti. Fakat yeni sağ, geçmişte olduğu gibi bugün de Komünist olmayan muhalif düşünceleri yabancı güçlere bağlıyor.”¹³⁸

McCarthyci banal sağcılığın köklerini kitlelerin sağlıksız ruh halinde arayan bu tür yaklaşımların ABD’li entelektüeller üzerinde önemli etkileri olmuştur. Kitlelere duyulan güvensizlik entelektüellerin kitlesel hareketlerin dönüştürücülüğüne şüpheyle bakmalarına yol açmış, radikal olmayan bir değişim yöntemi olarak yasal süreçler öne çıkmıştır:

“Böylece, sivil haklara ve dış politika eğilimlerine odaklanma, gördüğümüz gibi, entelektüelleri müttefiklerini daha önce yaşadıkları ve önemsedikleri işçiler ya da köylüler arasından değil, zenginler ve hali vakti

¹³⁵ A.g.e., s. 339.

¹³⁶ Bell, Daniel. “The Dispossed”, Daniel Bell (Ed.) *The Radical Right, The New American Right Expanded and Updated* içinde (1-45), Garden City, N.Y.: Anchor Books, 1963, ss. 10, 13.

¹³⁷ Lipset, Seymour Martin. “The Sources of Radical Right”, Daniel Bell (Ed.) *The Radical Right, The New American Right Expanded and Updated* içinde (307-371), Garden City, N.Y.: Anchor Books, 1963, s.330.

¹³⁸ Lipset bu dipnotta ABD tarihinde daha önce ortaya çıkan extremist ajisasyonların da yabancı kumpasına işaret ettiklerini vurguluyor. Bkz. On bir numaralı dipnot, a.g.e., ss. 315-316.

yerinde olanlar arasından seçmeye sevk etmiştir. Aslında sivil hakların çoğunluk oyuyla değil (genellikle sempatik bulunmayan) fakat geleneksel kurumlar, sınıf ayrıcalıkları ve hukuki hayat boyu (judicial life-tenure) atanma korunduğu anlaşılınca da muhafazakar olmuşlardır.¹³⁹

3.1.4. Halksız Demokrasi Formülasyonuna Doğru

ABD’de anti-komünist rüzgarın şiddetlenmesiyle birlikte halk arasında anti-entelektüel önyargılar kuvvetlendiği ölçüde, entelektüeller de geriliğin kaynağı olarak gördükleri alt tabakaların siyasal sistem üzerindeki doğrudan etkilerinin sınırlandırılması gerektiği düşüncesine gittikçe daha fazla hak verir olmuşlardır. Bu durum kuramsal ve pratik düzeyde demokrasi tartışmasına da etki etmiştir. Kısaca “Halksız demokrasi formülasyonu” olarak nitelenebilecek bir yaklaşımın aydınlar arasında genel kabul görmesinde, kitle toplumu ve totalitarizm eleştirilerinin yanı sıra, ABD’de ve Batı Avrupa’da işlediği haliyle sistemin idealleştirilmesi ve radikal değişim taleplerinin istikrarsızlık kaynağı olarak olumsuzlanması önemli rol oynamıştır.

Bu bağlamda, öncelikle, 1930’larda Avrupa’da tartışılmaya başlanan ve 1950’lerde ABD’de büyük ilgi gören “kitle toplumu” kavramı üzerinde durmak gerekmektedir. Bu yıllarda kavrama, bir yandan popüler kültürün basit ve ucuz türlerinin yaygın dağıtımı ve tüketimi konusundaki kültürel eleştiri çerçevesinde, öte yandan halkın körü körüne siyasi bağlılıklarına ve “sürüleştirmesine” ilişkin tartışmalarda vurgu yapıldığı görülmektedir.

ABD’li aydınlar tarafından da okunan – ki bu yıllarda Türkiye’de de ilgiyle karşılanan- etkili Avrupalı yazarlardan biri olan José Ortega y Gasset, “kitle toplumu”, eleştirilerinin esin kaynaklarından biridir. *The Revolt of the Masses* (Kitlelerin İsyanı) kitabında Gasset, kitlelerin şiddet düşkünlüğünden, primitifliğinden ve barbarlığından

¹³⁹ Reisman, David ve Nathan Glazer. “The Intellectuals and the Discontented Classes”, Daniel Bell (Ed.) *The Radical Right, The New American Right Expanded and Updated* içinde (105-159), Garden City, N.Y.: Anchor Books, 1963, ss. 125-126.

bahsettikten sonra bireyselliğin kaybolduğu koşullarda insanların devlete hizmet etmek dışında kendilerini gerçekleştiremediklerini söyler. Bireyselliğin ezilmesini yaşanan buhranların nedeni olarak gören ve halkın siyasi sahnede oynadığı rolün bayağılaşmaya yol açtığını düşünen seçkinci muhafazakar Gasset, kitlesel hareketlere karşı kuşkuculuğun önde gelen isimlerinden olmuştur.

Bireyselliğin karşı karşı olduğu tehlikeye ilişkin vurgu, bir ideoloji doğrultusunda halkın politizasyonunu ve hareketlenmesini sistemin sağlığına zararlı kabul eden bir yaklaşımın boy vermesine zemin sunmuştur. Bu yaklaşımın dışavurumlarından biri totalitarizm¹⁴⁰ tartışmasıdır.

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte Avrupa ve ABD demokrasilerine karşı gösterilen istikrarsız bir saldırganlıktan ve tek elden yürütülen yıkıcı bir kampanyadan bahsedilmeye başlanmış; totalitarizm tüm bu kötü niyetlerin kendilerinde somutlandığı Nazi Almanyası ve Sovyetler Birliği'ni aynı tipolojinin farklı örnekleri olarak yansıtmak üzere kullanılmaya başlanmıştır. İronik bir biçimde kavram tanımladığı nesneyi toptanlaştırmakta, ideolojik ve sınıfsal farklılıkları önemsizleştirmekte, gücünü de buradan almaktadır. Bu kullanım Gleason'un deyiimiyle savaş boyunca faşizme karşı mücadeleyle yükselen enerjinin savaş sonrasında komünizme karşı mücadeleye akıtılmasını da sağlamıştır.¹⁴¹ Özellikle ABD'de solu hedef alan ve McCarthyilikle doruğuna ulaşan fiziksel şiddete, belli yönleriyle fiziksel şiddetten daha baskıcı olabilen bir ideolojik şiddet eşlik etmiştir.

¹⁴⁰ ABD'den önce Avrupa'da tartışılan totalitarizm kavramının bilinen ilk kullanımı 1923 yılı İtalyasındadır. İlk defa, Benito Mussolini'nin İtalyan siyasetinin karakteristiği olarak bilinen koalisyon hükümetlerini engellemek ve bir partinin parlamenter çoğunluğu elde etmesini sağlamak üzere önerdiği seçim kanunu değişikliğini eleştiren Giovanni Amendola isiminde bir gazeteci tarafından kullanılır. Amendola bir yazısında çoğunluk ya da azınlık sistemi dışında üçüncü bir sistem istendiğini söylemiş ve bunu "totaliter sistem" olarak adlandırılmıştır. Oldukça dar bir içerikle kullanılan kavram özellikle 1925 yılından sonra faşizmin yükseldiği İtalya'da devletin yurttaşların hayatlarının her alanına nüfuz etmesini ifade etmek için kullanılır olmuştur. Gleason, a.g.e., ss. 14-17. İtalya'da faşizmle birlikte doğan totalitarizm kavramı, Soğuk Savaş boyunca Marksizmi ve sosyalist ideolojiyi hedef tahtasına yerleştiren en atak ve toptanlaştırmacı kavramlarından biri olmuştur.

¹⁴¹ Gleason, a.g.e., s. 3

Soğuk Savaş boyunca Frankfurt Okulu totalitarizm tartışmalarına önemli teorik dayanaklar sunmuştur. Bu açıdan Max Horkheimer ve Theodor Adorno'nun *The Dialectic of Enlightenment* (Aydınlanmanın Diyalektiği) isimli kitaplarında geliştirdikleri tahlil dikkat çekicidir. Frankfurt Okulu'nun bu iki önemli ismi totaliterliği burjuva liberalizminin kalbinde gelişen bir olgu olarak kavradıklarını belirtse de, burjuva düşüncesinin yapı taşları olarak gördükleri doğanın insan tarafından tahakküm altına alınması, Kartezyen düşünce, Homo economicus üzerinden tüm aydınlanma geleneğini mahkum etme noktasına gelirler. Sonuç; aydınlanmanın totaliter olduğu çıkarımıdır. Bu yaklaşım burjuva liberalizminin kökten bir reddi gibi görünse de aynı gelenekten gelerek farklı bir aydınlanma vadeden Marksizmi reddetmeye çok yaklaşıldığı da dikkat çekmektedir.

Horkheimer ve Adorno'nun bu çalışmalarında sergiledikleri görüşler aynı zamanda Almanya'dan kaçan "sürgün" entelektüeller arasında yaygın olduğu gözlemlenen karamsarlığın da izlerini taşır. Bu karamsarlık zaman içinde devrimci dönüşümün mümkün ve istenir olup olmadığına ilişkin bir kuşku yaratmış, bu dönem Frankfurt Okulu temsilcilerini ütopyanın reddedilmesine kadar varan bir noktaya sürüklemiştir.

Frankfurt Okulu düşünürleri arasında totalitarizm kavramını ilk kullanan ise Herbert Marcuse olmuştur. "Totaliter Devlet Görünümündeki Liberalizme Karşı Mücadele" başlıklı makalesi Marksistlerin faşizm tanımlamasıyla büyük oranda örtüşmekte, faşizmi çökmekte olan emperyalist-kapitalist yapının bir hastalığı¹⁴² olarak tahlil etmektedir.¹⁴³ Faşizm eleştirisinin Sovyetler Birliği'ni içermesine dönük ilk çarpıcı girişimin sahibi olan Horkheimer ise "Autoritäre State" (Otoriter Devlet) başlıklı çalışmasında, Friedrich Pollock'un Sovyetler Birliği'ni de dahil ederek otoriter devletleri tanımlamak için geliştirdiği "devlet kapitalizmi" kavramını kullanmıştır. Horkheimer aralarında Franz Neumann, Otto Kircheimar ve A.R.L. Gurland'ın bulunduğu ve faşizmi açıklamak için teknelci kapitalizm kavramını kullanmakta ısrar eden isimlerle bir tartışmaya girmiştir.

¹⁴² Liberalizmin krizinden bahseden Frankfurt Okulu çevresi, ekonomik ilişkilerin işleyişini temel alarak toplumsal yapı analizi yapan Marksistlerden kendilerini baştan itibaren ayıran, estetik teorisiyle ve psikanalizle ilgilenen felsefi arka planı güçlü düşünürlerden oluşmaktaysa da bu ilk dönem faşizm analizinde ekonominin göz ardı edilmediği görülmektedir.

¹⁴³ Marcuse'un bu düşüncesindeki değişim için bkz. Gleason, a.g.e., ss. 34-35

Böylece Frankfurt Okulu tarihinde ilk kez hem de en önemli isimlerden Horkheimer tarafından faşizmle Sovyetler Birliği'ni net biçimde aynı kavramsal çerçevede ele alan bir analiz geliştirilmiştir. Aynı çalışmada Horkheimer eleştirel güçlerin kaynağı olarak ilgisini bireye yönlendirmiştir.¹⁴⁴

Totalitarizm kavramının çıkış noktasını oluşturan “toptanlaştırıcı iktidar karşısında bireyselliğin yitirilmesi” tezi, Frankfurt Okulu'nun ABD akademik çevreleriyle az sayıdaki ortak ampirik çalışmasının da çıkış noktasını oluşturmuştur. “Önyargı Araştırmaları” (Studies in Prejudice) genel başlığında bir araştırma projesi yürütmeye başlayan okul çevresinin bu proje kapsamındaki *Otoriter Kişilik* (Authoritarian Personality) başlıklı çalışmaları ABD akademisinde oldukça olumlu karşılanmıştır.¹⁴⁵ Bu çalışmada irrasyonallığı inceleyen araştırmacılar, -Soğuk Savaş boyunca ABD toplumunu esir alan irrasyonallığı sosyal ve tarihsel bağlamından kopararak, önyargılı kişilerin irrasyonel kararlar verdiği sonucuna ulaşmışlardır. Önyargılı otoriter kişiliğin iyileştirilmesinde

¹⁴⁴ Jay, Martin. *The Dialectical Imagination : A History of the Frankfurt School and the Institute of Social Research, 1923-1950*, London : Heinemann, 1976, ss. 33-35.

¹⁴⁵ Frankfurt Okulu'nun önde gelen isimlerinin yeni analizler geliştirirken ABD'deki akademik ve entelektüel ortamdaki kısmen etkilendikleri belirtilmelidir. Öncelikle Frankfurt Okulu'nun ilk döneminin en fazla vurgulanan temalarından biri olan teori-praksis ilişkisinin ABD yıllarında kaybolmaya başladığı görülür. Almanya yıllarında da örgütlü soldan uzak duran okul çevresi en azından analiz düzeyinde bu ilişkinin kopmazlığını büyük bir titizlikle savunmuşken, ABD'de teori yapmanın kendisinin praksis olduğu vurgusuyla siyasetle araya konan mesafenin açıldığı gözlemlenmektedir. ABD'de mesafeli durdukları ampirik çalışma metodunun kullanıldığı araştırmalar içerisinde de yer almışlardır. ABD akademisiyle kurdukları ilişkilerde, Viyana Çevresi'nden Paul Lazarsfeld'in Kolombiya'daki Uygulamalı Araştırmalar Bürosu (Bureau for Applied Research) bir buluşma noktası olarak işlev görmüştür.

Öte yandan Frankfurt Okulu analizleri özellikle 1960'ların sonundan itibaren aydınlanma düşüncesine yöneltilen eleştirilerin beslendiği kaynaklardan biri olarak büyük bir yaygınlık ve etki kazanmışsa da 1940'ların, 1950'lerin ABD'sinde ne kadar alıcı buldukları tartışmalıdır. Frankfurt Okulu'nun kurumsal tarihini yazan Martin Jay, okulun ABD'deki yılları üzerine yaptığı bir çalışmada bu dönem üretimini kapalı devre bir üretim olarak betimler. Jay, Martin. *Permanent Exiles: Essays on the Intellectual Migration from Germany to America*, New York: Columbia University Press, 1985.

Başta Adorno olmak üzere pek çoğunun yazılı üretimin Almanca yapılmasında ısrar etmesi -ki okulun dergisi bile Almanca çıkmaya devam etmiştir- ABD'deki entelektüel sığınmanın yarattığı hayal kırıklığı, Frankfurt Okulu'nun felsefi analizlerine karşın bu dönem ABD'de özellikle sosyal bilimcilere hakim olan ampirizm ve daha birçok neden Frankfurt Okulu çevresinin kendi içine kapalı bir tartışma yürütmesine yol açmıştır. Ancak Marcuse diğer meslektaşlarından farklı bir yol izleyerek, ABD'de de daha geniş çevrelere hitap etmeyi başarmıştır. Hohendahl, ABD'de 1950'lerde ve 1960'larda Eleştirel Teori'nin Frankfurt Okulu'yla en azından Horkheimer ve Adorno'nun çalışmalarıyla özdeş olmadığını, daha çok okulun üyesi olmuş ancak savaş sonrasında ABD'de kalmayı tercih etmiş Herbert Marcuse, Erich Fromm, Leo Lowenthal'le özdeşleştirildiğine dikkat çekiyor. Bkz. Hohendahl, Peter Uwe. *Reappraisals: Shifting Alignments in Postwar Critical Theory*, Ithaca and London: Cornell University Press, 1991, s. 198.

eğitimin rolüne vurgu yapılmış; “hoşgörü”ye yapılan vurguyla Frankfurt Okulu kendisini ABD’nin ılımlı, liberal kanadına yaklaştırmıştır.

Totalitarizm konusundaki fikirleriyle ABD’de etkili isimlerden biri haline gelen bir başka Avrupalı göçmen Hannah Arendt’tir. 1951 yılında yayınlanan, ancak etkisi daha çok 1960’lardan itibaren yoğun olarak hissedilen Hannah Arendt’in *The Origins of Totalitarianism* (Totalitarizmin Kaynakları) başlıklı eseri, 20. yüzyılın ilk yarısında gerçekleşen dramatik olayların nedenlerine ilişkin felsefi düzeyde bir çözümleme yapar. Arendt bu kitabında totalitarizmin doğuşunun nedenlerinden biri olarak, kitlelerin eylemi ve bireyselliğin yitirilmesi üzerinde durmuştur. Modern kitleyi ayaktakımından ayıran Arendt’e göre, modern zamanların kitleleri her türlü ortak çıkar ve aidiyet duygusunu kaybetmiş, bu kaybı bir üst tene teslim olarak gidermeye çalışan hastalıklı topluluklardır. Kitlesele izolasyon ve yalnızlıktan bahseden Arendt için sorun varoluşsalıdır. Sorunun ortaya çıkması ise sınıf, ulus gibi bütünlüklerin tarihsel olarak dağılmasının bir sonucudur. Arendt’e göre kökleri 19. yüzyıla giden ancak 20. yüzyılda da devam eden bu yıkım “ortak bir çıkar” etrafında bir araya gelemeyen insanların, kaybettikleri bütünlüğü “ırk” gibi bütünlüklerde aramaya başlamalarına yol açmıştır. Arendt’in Gasset’den bir sosyal bütünlük, ortak çıkar vurgusuyla ayrılan analizi, kendisine temel olarak Gasset’in yaptığı gibi bireysel var oluşun zedelenmesini alır ve modern zamanlarda kitle eylemlerini bir anomali olarak teşhis eder. Arendt’in Sovyetler Birliği’ni Nazizmle birlikte ele alarak analiz etmesiyle dikkat çeken çalışmasında, bu toptan yıkımın neden sadece belli coğrafyalarda totaliterlik ürettiği sorusuna yanıt olarak Pan-Germanizm ve Pan-Slavizmin sunduğu ideolojik kökenleri vurgulayan bir açıklama getiriliyor.

ABD’de çevrelerinden izole yaşayan Frankfurt Okulu temsilcilerinden farklı olarak bu ülkeye daha hızlı uyum sağlayan, önemli çalışmalarını bu ülkede tanımlayan ve ABD entelektüel çevreleri tarafından kucaklanan¹⁴⁶ Arendt’in totalitarizm analizi havanın

¹⁴⁶ Jay, Almanya’dan ABD’ye kaçan entelektüel göçmenlerle ilgili çalışmasının Arendt’le ilgili bölümünde Arendt’in 1975 yılındaki ani ölümünün ABD’de yarattığı yas havasını anlatıyor ve tartışmalı Eichmann kitabının yarattığı öfkenin kaybolduğunu söylüyor. Avrupa düşüncesinin izlerini taşıya da ABD siyasi ve

Soğuk Savaş'a döndüğü bir döneme doğmuştur. Arendt'in fikirleri, Sovyetler Birliği'ne yönelik eleştirilerin faşizmin elini güçlendirmek olarak gören hakim entelektüel havanın tamamen dağıldığı, ABD'de yeni düşmana ilişkin hızlı bir propaganda kampanyasının başlatıldığı bir dönemde tartışılmaya başlanmıştır. Örneğin, totaliter elitlerin insanları özgürlükten ve bireysellikten yoksunlaştırarak insan olana dair ne varsa ellerinden aldıklarını söyleyen Arendt, bu nedenle kötücül amaçlarını tüm dünyada gerçekleştirene kadar durmayacaklarını vurgularken, özellikle 1940'ların sonuna doğru sürekli olarak beslenen Sovyet saldırganlığı ve yayılmacılığı tezlerini isteyerek ya da istemeyerek söylemsel olarak desteklemiştir.

Totaliter Diktatörlük ve Otokrasi başlığını taşıyan 1956 yılındaki çalışmalarında Frankfurt Okulu'nun aydınlanmanın totaliter olduğu savına çok yakın görüşler dile getiren Sovyetolog Carl Friedrich ve Zbigniew Brzezinski'e göre ise sorunun kaynağında modernizm bulunmaktadır. İkiliye göre endüstrileşme, modern teknoloji ve kitlesel meşruiyet totaliter pratikleri mümkün kılarken, bu pratiklerin hakim olduğu tarihsel ya da güncel örnekler olarak Sovyetler Birliği ve Nazi Almanya'sına işaret etmişlerdir.

Modern zamanların "kontrolü" kolaylaştırıcı araçlar ürettiğine işaret eden tezlerle Sovyetlere yönelik eleştirilerin nesnel koşulları tarif edilirken, yine aynı koşullar, "var olanının olumlanmasına" dayanan tezlere dayanak olarak kullanılmıştır. Daniel Bell'in açtığı "ideolojilerin sonu" tartışması, batı toplumlarında refahın artmasıyla birlikte çelişkilerin azaldığı ve köklü dönüşüm vaad eden "ideolojilerin" zemininin kalmadığı savına dayanmaktadır. Bell'in çıkış noktası da Gasset gibi yazarların "kitle toplumu" eleştirisidir. Bell, ABD'de 1950'li yılların en etkili çalışmalarından biri olan *İdeolojinin Sonu*'nda kötümser ve elitist olarak suçladığı kitle toplumu yaklaşımını eleştirir ve, ilginç bir biçimde, anti-komünist olduğu kadar anti-Marksist de olan bu elitist tezlerin kökeninin Marx'ın yabancılaşma kavramı olduğunu iddia eder. İşçi sınıfının tarihsel rolüne işaret eden Marx'ın alt sınıfların kitlesel eylemlerine şüpheyle yaklaşan bu muhafazakar-liberal

düşünsel geleneğinden büyük oranda etkilenen Arendt'in yeni soldaki popülerliğine rağmen özgürlüğün savunulması için özel mülkiyetin gerekli olduğunu savunduğunu da vurguluyor. Jay, 1985, ss. 237-239.

tezlerin müessibi olarak ilan edilmesi, her şeyden önce Bell'in açtığı "ideolojinin sonu" tartışmasının esas hedefinin Marksizm olmasıyla ilgilidir.¹⁴⁷ Nitekim Bell, *İdeolojinin Sonu* (The End of Ideology) kitabında Marksist ideolojinin zemin yitirdiği iddiasını işlemekte; modern zamanlarda teknolojinin etkisiyle, toplumlardaki statü farklılaşması ile gittikçe karmaşıklaşan sosyal ve ekonomik yapının siyah ve beyaz şeklindeki ayrımları ortadan kaldırdığını iddia etmektedir.¹⁴⁸ Bell'in Batılı toplumlara ilişkin bu iyimser yaklaşımı, 1945 sonrası düzenin olumlanması olarak eleştirilmiştir. Entelektüeller arasında siyasi konularda bir konsensüs oluştuğunu, karma ekonominin ve siyasi çoğulculuğun ideolojinin sonunu getirdiğini söyleyen Bell, ABD'de entelektüellerin sistemle barışık iyimserliğinin bir örneğini vermiştir.

Böylece bir yandan Avrupa kaynaklı felsefi kötümserliğin beslediği kitle korkusu ve Marksizm olarak görülen "ideolojinin" bu biçimde negatif algılanışı, ABD düşün hayatında her tür kolektif siyasal eyleme, kitlesel örgütlenme teşebbüslerine ve köklü dönüşüm öngören mücadeleye karşı beslenen düşmanlığa felsefi-teorik boyut getirmiştir. Öte yandan özellikle refah devleti uygulamalarına ve çoğulcu siyasi yapıya referansla köklü dönüşümlere ihtiyaç kalmadığı iddiası ortaya atılmış, böylece aynı noktaya işaret etmiştir. Bu durumda ABD'de 1950'lerde yaygınlık kazandığı görülen bu eğilim, öncelikle Soğuk Savaş mücadelesinin ideolojik düzeyde yoğunlaştığı "demokrasi" başlığındaki tartışmalarda yansımaları bulmuş; halkın yönetime katılma biçimlerinin "sağlıklı bir çerçevede tutulması" ekseninde üretilen yeni fikirler tartışmalara yön vermiştir.

3.1.4.1. Alt Sınıf Korkusundan Elitist ya da Ampirik Demokrasiye

¹⁴⁷ Sosyalist bloktan aydınların "ideolojinin sonu" tartışmasına ilişkin değerlendirmeleri de aynı noktaya işaret etmektedir: "Görülüyor ki, ideolojisizleştirme kavramı hiç de 'ideolojinin sonunun' geldiğini halka söyleyen, edilgen yalnızca düşünceye dayanan, bütünüyle olumsuzlayıcı bir akademik kuram değildir. Marksist ideolojiyi ve onun temel bilimsel ilkelerini etkin bir biçimde yadsıyan, militan burjuvazisinin anti-komünist kavramıdır (...)", Girginov, Girgin ve Vladimir Mshvenieradze. *Günümüzde Anti-Sovyetizm, Anti-Komünizm*, İstanbul: Bilim Yayınları, 1978, s. 69.

¹⁴⁸ Dalton, Russell J. "Social Modernization and the End of Ideology Debate: Patterns of Ideological Polarization", April, 2005, ss. 2-3. <http://www.socsci.uci.edu/~rdalton/archive/jips06.pdf> (20 Nisan 2010)

Alt sınıflarda taban bulan toplumsal hareketlerin “medeniyet için zararlı” olduğu yönündeki tezlerin kabul görmesi, akla ilk olarak bu durumda halkın siyasete katılımının nasıl düzenleneceği sorusunu getirmektedir. Bu soruya yanıt verenlerden biri heterodoks iktisat geleneği içerisinde önemli bir yeri olduğu düşünülen Joseph Schumpeter’dir. Schumpeter *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi* (Capitalism, Socialism and Democracy) kitabıyla öncelikle ABD’deki demokrasi tartışmalarını etkilemiş, “elitist demokrasi” modeliyle demokrasi teorilerine yeni bir boyut getirmiştir.

Kapitalizmin geleceğine ilişkin kaygı besleyen Schumpeter, melankolik bir ruh haliyle yazdığı kitapta sosyalizmin geleceğini ve sosyalist demokrasi seçeneğini de tartışmıştır. Schumpeter’in bu çalışmasının en çarpıcı ve etkili bölümleri, klasik demokrasi doktrinini tartıştığı ve alternatif bir demokrasi modeli geliştirmeye çalıştığı yerlerdir. Burada Schumpeter, Rousseaucu “ortak irade” kavramına itiraz ederken, klasik demokrasi doktrininin tutarsızlıklarını ya da gerçek hayatta karşılık bulmayan yönlerini ele almaya çalışır. Demos’a gereğinden fazla güç verilmesinin tehlikeli olduğu varsayımından yola çıkan Schumpeter, oy kullanan halk ve temsilcileri arasında keskin bir ayırım gözetilmesinden, bir kez seçildikten sonra halkın yönetimle ilgili sorunlardan uzak tutulmasından yanadır.¹⁴⁹ Kitle toplumu eleştirilerine gönderme yaparak halkın sağlıklı karar verebilme yetkesini sorgulayan Schumpeter¹⁵⁰ özetle şöyle bir model savunmuştur:

“Başka türlü ifade etmek gerekirse, şu anda insanların görevinin bir hükümet çıkarmak ya da bir hükümet veya icra organı çıkaracak bir aracı yapı oluşturmak olduğunu görüşünü savunuyoruz. Ve şöyle tanımlıyoruz: demokratik yöntem, bireyin rekabetçi bir mücadele aracılığıyla insanların oylarını elde ettiği bir politik karara varmak için kurumsal düzenlemelerdir.”¹⁵¹

Schumpeter’in demokrasi kavrayışı geniş kitlelerin karar alabilme becerilerine duyduğu güvensizlik nedeniyle bir “elitler demokrasisi” arayışı olarak görülebilir.

¹⁴⁹ Held, David. *Models of Democracy*, Cambridge: Polity Press, 1996, s. 189.

¹⁵⁰ A.g.e., ss. 186-187.

¹⁵¹ Schumpeter, Joseph. *Capitalism, Socialism and Democracy*, New York: Harper, 1950, s. 269.

Schumpeter modelinde, II. Dünya Savaşı sonrasında ABD’de gelişen diğer demokrasi modelleri gibi siyasi alanı işleyişi bakımından iktisadi pazar mekanizmasıyla özdeşleştirme söz konusudur. Siyasetçiler müşterilerinden en fazla desteği almak için yarışan girişimciler olarak görülmüştür.¹⁵² Siyaseti bir meslek olarak gören Weber düşüncesinden yoğun olarak etkilenen Schumpeter’e göre bu modelde demokrasi ve özgürlüğün standardı liderlik yarışının herkese açık olması, seçim mekanizmasının işlemesidir.

Schumpeter modelinde iki ayrı bölme olarak ele alınan vatandaş ve seçilmiş liderlik arasındaki ilişki, demokrasiyi içerikten arındırılmış iyi işleyen bir seçim mekanizması olarak tanımlamaktadır. ABD’de siyaset bilimciler üzerinde etkili olan Schumpeter modeli karşısında, modeldeki vatandaş ve liderlik ayrımını aşmaya dönük arayışlar, “çoğulcular” olarak adlandırılan ekolün temel çıkış noktasını oluşturmaktadır. Amerikan düşüncesinde büyük ağırlığı olan faydacı okuldan etkilenen, felsefi akıl yürütmeden ziyade ampirik verilere dayanılarak geliştirilen çoğulcu demokrasi modeli, 1950’lerden itibaren demokrasi konusunda ABD’de yapılan teorik üretimin çerçevesini belirlemiştir. Oldukça etkili olan bu modelin dışına çıkan teorik arayışlar 1960’lı yıllarda, Marksizm’den esinlenen kişilerden gelecektir.

Önemli temsilcileri arasında Robert Dahl, David Truman gibi isimlerin bulunduğu siyasi çoğulcuların demokrasi modelinin temelinde, vatandaş ve siyasi temsilcileri arasında ilişki kuran aracı örgütler, baskı grupları, yer almaktadır. Buna göre vatandaşlar, toplum içerisinde üstlendikleri rollerden ve çıkar farklılıklarından kaynaklı olarak kümeleşirken, siyasi karar alma mekanizmasına sürekli etkide bulunurlar. Çoğulcular, bu aracı örgütlerin birden fazla güç odağı yarattığını ve böylece iktidarın tek elde toplanmasına, elitlerin belirleyiciliğine karşı bir teminat olduklarını varsaymışlardır.

ABD liberal düşüncesinin ve pragmatizminin siyaset teorisindeki uzantısı olarak görülebilecek bu model, Soğuk Savaş boyunca ABD kaynaklı demokrasi tartışmalarının

¹⁵² Held, a.g.e., s. 188.

başlıca teorik referansı olmuştur. Buna göre temel ikilik siyasi elitler ile birey olarak vatandaş arasındadır; demokrasiyi koruyan ise bu elitler üzerinde baskı uygulayan baskı gruplarıdır. Halkın katılımı bu düzeyde demokrasi için zorunlu iken, bu düzeyi aşan bir katılım tehlikeli olarak nitelenmektedir. Bu modelde siyasi alan, birden fazla çıkar örgütünün var olduğu, farklı kesimlerin çıkarlarının birbirleriyle rekabet içerisinde bulunduğu ve çıkarların maksimizasyonun hedeflendiği bir tür “piyasa” olarak kurgulanmaktadır. Schumpeter modelinde olduğu gibi, bu modelde de demokrasi, içerikten ziyade biçimle tanımlanmıştır.¹⁵³

Çoğulcu modelde çıkarların örgütlenmesinin, iktidarın tek elde toplanmasına engel ve istikrarın kaynağı olarak görülmesi de önemlidir. İstikrarın kutsandığı, radikal değişimin tehlike olarak algılandığı Soğuk Savaş ABD’inde siyasi çoğulcular demokrasiyi var olan üzerinden tanımlamış, kapitalist dünyadaki siyasi sistemi modellemişlerdir. Bu modelin kaynağı olan Batı Avrupa ve özellikle de ABD’deki işleyiş, modelin ideal olarak sunduğu durumun kendisidir.¹⁵⁴ Dolayısıyla daha iyi bir demokrasi arayışı içerisinde olan toplumlar için Batı’da işlemekte olan sistem ideal teşkil etmektedir.

Soğuk Savaş siyaset bilimi üzerine yazdığı eleştiride Ira Katznelson, ABD’nin Dahl, Key, Truman gibi liberal siyaset bilimcileri arasında Schumpeter’in bu elitist demokrasi tezinin kabul gördüğünü; demokrasinin erdemine inanan Dahl gibi siyaset bilimcilerin Schumpeter’in klasik ütopyik demokrasi teorisine gerçekçi alternatif bulma projesini geliştirmeye soyunduklarını belirtmektedir. Katznelson’a göre bu yaklaşım sadece “ortak çıkarın” varlığını reddederek “halk” kategorisinin anlamlı olmaktan çıktığını söyleyen Schumpeter’e bu konuda katılmakla kalmamakta, popülist bir yönelimin insanları anti-liberal bir siyasal mobilizasyona sürüklenme riskine de dikkat çekmektedir.¹⁵⁵

¹⁵³ Dahl, demokrasiyi biçimden yola çıkarak tanımlayan bu modele, bir diğer parametre olarak demokratik mekanizmanın işletileceği toplumun siyasi kültürünü eklemiştir.

¹⁵⁴ Held, a.g.e., s. 209.

¹⁵⁵ Katznelson, Ira. “The Subtle Politics of Developing Emergency: Political Science as Liberal Guardianship”, Noam Chomsky ve Laura Nader (Ed.) *The Cold War and The University: Toward Intellectual History of Cold War Years* içinde (233-258), New York: The New Press, 1997, s. 247.

Radikal değişimi tehlikeli gören, istikrarı kutsayan bu gerçekçilik¹⁵⁶ Soğuk Savaş boyunca toplumsal ve siyasal düzene ilişkin çeşitli analizlerle beslenmiştir. 1950’lerde Daniel Bell’in Marksizmi hedef alan “ideoloji” karşıtı çıkışı, Edward Shils’in elit teoriyi baz alarak seçkinlerin paylaştığı ortak bir ideolojinin ve toplum tasarımıının totaliter oligarşilere yol ağtığı yönündeki açıklaması ve aynı kabullerden hareket eden benzer analizler, bütüncül bir toplumsal düzen eleştirisinin ve bu eleştiriden yola çıkarak yeni bir sistemin kurulmasına yönelik örgütlü mücadelenin kaçınılması gereken bir tehlike olduğuna işaret etmektedir. Bu vurgu, ABD’deki ampirik felsefe geleneğiyle uyumsuz olması bakımından zaten bu ülke aydınlarına genel olarak uzak olan ütopyacı tasarımların tamamen terk edilmesine dair de bir çağrıdır. Nitekim Karl Popper’in liberal demokrasinin savunusu olarak kaleme aldığı, ütopyacı tasarımlara karşı çıkan ve bu yönleriyle Soğuk Savaş’ın kült eserleri arasında sayılan *The Open Society and Its Enemies* (Açık Toplum ve Düşmanları) kitabının da çıkış noktasıdır.

3.1.5. Antikolektivizm, Planlama ve Kalkınmacılık

Her türlü bütünlüğü tehlikeli ilan eden Soğuk Savaş ideolojisinin 1950’ler Anglo-Sakson entelektüel ve akademik çevrelerindeki popüler temalarından biri antikolektivizm olmuştur. Bu yıllarda kolektivizm eleştirisi denildiğinde akla gelen ilk isim Friedrich Hayek’tir. Hayek, *The Road to Serfdom* (Kölelik Yolu) adlı kitabında her türlü planlama faaliyetine, totalitarizme kapı aralandığını söyleyerek karşı çıkmış, “planlamanın diktatörlüğe neden olduğunu çünkü eğer geniş çaplı bir merkezi planlama mümkün olacaksa diktatörlüğün en iyi işleyen cebir aracı ve zor yöntemi olarak idealleri uygulamakta en etkili yol olduğunu” iddia etmiştir.¹⁵⁷ Kolektivizm ile birey özgürlüğü arasında uzlaşmaz bir çelişki olduğunu varsayan Hayek’in bu kitabına ön söz yazan Milton Freedman, yayın macerasını anlattığı bölümde ABD’de ilk kez 1944 yılında yayınlanan kitabın kısa sürede çok sattığını ancak oldukça sert olumsuz eleştiriler de aldığını

¹⁵⁶ Siyasi düzenleri, meşruiyet ve etkili olma gibi kriterlerle değerlendirerek istikrarlı, yarı-istikrarlı ve istikrarsız olarak tasnif eden ABD’nin ünlü siyaset bilimcilerinden Seymour Martin Lipset, *Political Man: The Social Bases of Politics* başlıklı çalışmasında, değişim gereğini istikrarsızlıkla, ideali de var olanın istikrarıyla özdeşleştirerek bu yaklaşımın önemli örneklerinden birini vermiştir.

¹⁵⁷ Hayek, Friedrich August. *The Road to Serfdom*, Chicago: Chicago University Press, 1994, s. 78

belirtmektedir.¹⁵⁸ Chicago okulunun önemli iktisatçıları arasında yer alan Hayek'in planlama karşıtlığı, dönemin ideolojik atmosferine son derece uygun olmakla birlikte, özellikle Avrupa'da savaş sonrası yeniden yapılanma döneminin devletin ekonomiye belli bir plan dahilinde müdahale etmesini gerekli kılması nedeniyle kapitalizmin dönemsel ihtiyaçlarına denk düştüğünü söylemek mümkün değildir. Bu nedenle Hayek'in gününün gelmesi için bu hibrid politikalar döneminin kapanması gerekmiştir. Yine de toplumsal ve ekonomik planlama öngördüğü için sosyalizmi embriyonik totalitarizm olarak tanımlayan Hayek'in, ekonomik uygulamalar bağlamında olmasa da ideolojik düzlemde fikirlerinin alıcı bulduğu görülecektir. Avrupa'da Hayek'in popülerleşmesini sağlayan isim Raymond Aron'dur. Fransız entelektüel dünyasını görece yakından takip eden Türkiyeli aydınların da fikirlerine rağbet gösterdiği Aron, *The Opium of the Intellectuals* (Aydınların Afyonu) adlı kitabında benzer düşünceleri sadece komünistlere karşı değil, Sovyetler Birliği'ne sempatiyle yaklaşan daha geniş bir aydın kesimine saldırmak için kullanmıştır.¹⁵⁹ Planlama düşüncesine savaş açan Aron, Avrupa'da Soğuk Savaş'ın kavgacı Avrupalı düşünürlerinden biri olarak ABD'de bilinen bir isimdir.

Savaş sonrasında devlet öncülüğünde yeniden yapılanan ve sınıflar arasındaki ilişkileri devletin hakemliğinde istikrara oturtan korporatist politikalara daha uygun fikirleri savunan kişi yine Joseph Schumpeter olmuştur. Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi siyaseti profesyonelleştirerek tanımını daraltan Weber geleneğini izleyen Schumpeter, ekonomi-siyaset ilişkisini klasik liberalizmden farklı olarak dışsal bir ilişki olarak görmez. Ancak Schumpeter düşüncesinde ekonomi, siyasetin ve ideolojik tercihlerin belirlenimi altına giremeyecek kadar teknikleştirilmiştir. Schumpeter'e göre siyaset yeterince dar tanımlandığı sürece iktisadin kapitalist ya da sosyalist örgütlenmesiyle yan yana gidebilir.

Schumpeter devletin iktisadi alana müdahale ettiği, ancak üretim araçlarının özel mülkiyetini ilga etmediği bir iktisadi düzen öngörmektedir. Devlet müdahalesi, rasyonel bir bürokrasi ve seçilmiş uzmanlar eliyle yürütülen merkezi planlama biçiminde

¹⁵⁸ Bkz. Milton Friedman'ın, Hayek'in adı geçen eserine yazdığı giriş, Hayek, a.g.e., ss. xvii-xx.

¹⁵⁹ Reisch, George. *How the Cold War Transformed Philosophy of Science, To the Icy Slopes of Logic*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005, s. 238.

somutlaşmıştır. Planlama ise her tür ideolojik niteliğinden arındırılmış; yatırım, üretim ve fiyatların öngörülebilmesine olanak sağlayan, teknik bir araç olarak düşünülmektedir.

Bu iktisadi modelin yürümesi bir yandan bir uzmanlar kadrosuna ihtiyaç doğurmakta, öte yandan siyaseti, tamamen teknik olarak yürütülmesi gereken iktisadi süreçlerin dışında tutmaktadır.

Keynesyen müdahaleci devlet, Schumpeter'in elinde teknisist bir planlama anlayışıyla donatılmış, ideolojiden arındırılmıştır. Dolayısıyla sosyalizmin sınıf ilişkilerinden yola çıkan ekonomiyle sınırlı olmayan planlama anlayışına kesinlikle prim vermeyen bir planlama yöntemi üzerinde durmuştur. Bu anlayışın siyaset alanındaki izdüşümü ise kendi teknikleri olan, yine ideolojiden arındırılmış, demokrasinin seçimden seçime oy kullanmakla sınırlandırıldığı bir model olmuştur. Schumpeter'in II. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin de etkisiyle Avrupa'da yükselişe geçen refah devletinin teorisine çok yaklaştığı belirtilmelidir.

Öte yandan Avrupa dışında sömürgeciliğin sonunun gelmesiyle ülkelerinin az gelişmişliğine çare arayan ve ekonomik kalkınmanın devlet eliyle yürütülmesi gerektiğini düşünen bir bürokrat ve aydın kesimin arayışlarına yanıt verilmesi gerektiği anlaşılınca, kapsamı ve hedefleri daraltılmış, piyasa için işleyen bir öngörü mekanizmasına dönüştürülmüş teknik bir araç olarak planlama Batı'nın reçeteleri arasında yer almıştır.

3.2. AMERİKAN SOĞUK SAVAŞ İDEOLOJİSİ, AVRUPA AYDINLARI VE ANTI-KOMÜNİZM

Savaşın sona ermesiyle birlikte Avrupa'nın yeniden yapılanması kapsamında hazırlanan Marshall Planı'yla yeniden yapılanma yardımlarını bir programa kavuşturan ABD'nin gündeminde, Avrupa'da solun siyasi gücünün ve özellikle aydınlar arasında sosyalizme duyulan sempatinin geriletilmesi de bulunmaktaydı. ABD'nin Avrupalı aydınların kazanılmasına yönelik girişimleri, "kültürel Soğuk Savaş" olarak

adlandırılmaktadır. Soğuk Savaş'ın ilerleyen safhalarında Birinci Dünya dışındaki ülke aydınlarını da hedefleyecek bir şekilde genişletilen –bu arada Türkiye aydınını da etkileyen- bu ideolojik mücadele girişimlerini anlayabilmek açısından öncelikle Avrupa'daki pratiğe yakından bakmak gerekmektedir. Avrupa'daki pratiğin incelenmesi başka bir nedenle de önemlidir: Avrupa'da yürütülen herhangi bir mücadele, kıtanın Avrupa dışıyla uzun bir geçmişe dayanan kültürel bağları ve etkisi üzerinden diğer ülkelere de ulaşmaktadır. Örneğin, Fransa'da Soğuk Savaş boyunca aydınlar arasında yaşanan bölünme ve ortaya atılan tezler, Fransa'nın dünya çapında bir kültürel merkez olması nedeniyle, pek çok ülke aydınını, bu arada Türkiye aydınlarını da etkilemiştir.

Kısacası; Soğuk Savaş'ta sosyalist bloğa karşı verilecek mücadelede insanların kalplerini ve akıllarını kazanmanın önemi anlaşılmaya başlanınca Avrupalı aydının ABD'ye sempati duyması için fikirlerle, oyunlarla, resimle, heykelle verilen bir mücadele başlamıştır.

ABD'nin en büyük yardımcısı Avrupa'daki girişimlerinin tutacağı toprağı yaratan anti-komünist birikim olmuştur. Özellikle İngiltere'de savaş öncesinde piyasaya çıkan totalitarizm eleştirileri, anti-komünist metinler ABD'li ve Avrupalı aydınlara Soğuk Savaş'tan çok daha önce sosyalizmin günahlarını anlatmaya başlamıştı. Bu açıdan örneğin; George Orwell'in kültürel savaştaki müstesna yeri bilinmektedir. Kendisini sosyalist olarak tanımlayan, İspanya İç Savaşı'nda komünistler ile diğer sol gruplar arasındaki sürtüşmeden komünizme dair büyük bir nefret üreten, Britanya'nın Burma'daki sömürge idaresinin eski bir memuru, ölümünden önce Sovyetlere sempati duyanlar da aralarında olmak üzere riskli bulunduğu tüm isimleri Gizli Servis'e ihbar eden¹⁶⁰ Orwell, çalkantılı bir kişisel yaşama sahip olduğu kadar etkili ve tartışmalı metinlere imza atmıştır. Ünlü kitabı 1984'te disütopyasını kaleme alan Orwell'in zannedildiği gibi Sovyetler Birliği'ni değil ABD'yi eleştirdiği söylene de –ki Orwell'de savaştan sonra ABD'deki gelişmelerin de kendisini

¹⁶⁰ Penguin Classics'in yayınladığı ve Orwell'in politik metinlerinin bir kısmını bir araya toplayan *Orwell and Politics*'in giriş bölümünü yazan Timothy Garton Ash, Orwell'in isimleri not ettiği defterini Gizli Servis'e vermediğini, elindeki isim listesini demokratik soldakileri Sovyetler'in propaganda saldırısından korumakla görevli Dış İşleri Bakanlığı'na bağlı Bilgi ve Araştırma Bölümü'ne verdiğini belirtiyor. Orwell, George. *Orwell and Politics*, New York: Penguin Classics, 2001, s. xvii.

korkuttuğunu belirtmiştir- kitapları Sovyetlere karşı mücadelenin kült metinleri haline getirilmiştir. Sovyetler Birliği'ne karşı keskin eleştirileriyle savaş öncesinden itibaren sivrilmeye başlayan Arthur Koestler ise bir zamanlar Almanya'da komünist parti saflarına katılmış bir isimdi.¹⁶¹ Koestler'in Moskova mahkemelerinden esinlenerek yazdığı anti-totaliter romanı *Darkness at Noon* (Öğle Karanlığı) 1941 yılında yayımlandıktan kısa süre sonra ABD'de basılmış, büyük bir okur kitlesi kazanmıştır.

Fransa'daki kültürel Soğuk Savaş, Sovyetler Birliği'ne sempati duyanlarla anti-Sovyetik olanları uzun yıllar sürecek bir çatışmanın içine sokmuştu. Bu ülkede anti-komünizmin en etkili ismi kuşkusuz Raymond Aron'dur. Aron, Fransız entelektüelleri arasında Sovyetler Birliği'ne karşı beslenen sempatiye başından itibaren alerji duymuş; Sovyetleri totaliter bir rejim olmakla suçlamış, Sovyetleri savunan aydınları ise totalitarizmi aklamakla itham etmiştir. Aron eleştirilerini Sovyetler Birliği'yle de sınırlamamış yazılarında soldaki devrim, proletarya gibi "mitlerin" gerçek dünyada karşılığı olmadığını kanıtlamayı amaçlamıştır. 1955'te basılan *The Opium of the Intellectuals* adlı kitabının ilk basımına yazdığı ön sözde hedefinin doğrudan komünistler olmadığını, komünist olmadıkları halde proletaryaya zarar vereceği endişesiyle Sovyetler Birliği'ni eleştirmemekte direnen aydınlar olduğunu söylemektedir.¹⁶² Aron'un hedefindeki kişilerden biri, belki de ilki, Fransa'nın en etkili dergilerinden birini çıkaran ve dünya çapında bir üne sahip olan Jean Paul Sartre'dir. Sartre Soğuk Savaş boyunca bu tavrından dolayı anti-komünist cephenin saldırılarını göğüslemek durumunda kalmıştır. Sartre dışında ünlü varoluşçulardan Maurice Merleau-Ponty de uzun süre saldırıların hedefindeki kişilerden biri olacaktır, Merleau-Ponty 1950'lerin başında eski pozisyonunu terk edecektir. Fransa'da entelektüel dünyayı ikiye Soğuk Savaş, Sartre'ın karşısına Albert Camus, Andre Gidé gibi isimleri çıkarmıştır.

¹⁶¹ Aralarında Koestler ve Spender'in olduğu isimlerin yıllar sonra kendilerini hangi duyguların komünist parti saflarına doğru sürüklediğini anlatan otobiyografik metinleri *The God That Failed* (Mağlup Olan İlah) isimli kitapta toplanmıştır. Kitap yayımlandığı zamandan itibaren büyük ilgi toplamış, Soğuk Savaş'ın en önemli yazılı ürünlerinden birine dönüşmüştür. Bkz. Crossman, Richard H. (Ed.) *The God That Failed*, New York: Columbia University Press, 2001.

¹⁶² Aron, kitabının 1955 yılındaki ilk basımına yazdığı önsözü alıntılanmaktadır. Bkz. Aron, Raymond. *The Opium of The Intellectuals*, New York: The Norton Library, 1962, ss. ix-xv.

İtalya'da anti-Sovyetizmin öncülüğünü yapan kişi, İtalyan Komünist Partisi'nden 1920'lerin sonunda ayrılan ve Stalin'i ağır biçimde eleştiren Ignazio Silone olmuştur. Hakkında 1919'dan 1930 yılına kadar faşist gizli polise ihbarcı olarak yardım ettiği söylentileri de olan Silone, 1930'da İsviçre'ye kaçmış, savaş sonrasında ülkesine geri dönerek İtalyan Sosyalist Partisi'nden milletvekili seçilmiştir. *Fontamara, Bread and Wines* (Ekmek ve Şaraplar) gibi kitapları İtalya'ya ayak basan ABD ordusu tarafından ülke çapında yaygın olarak dağıtılmıştır. Aydınların önemli bir bölümünün İtalyan Komünist Partisi'ne yakın olduğu İtalya, ABD'nin komünizm karşıtı mücadelesinde en çok önem verdiği ülkelerden biri olmuştur.

Avrupa'ya baktığında Washington'un kafasını en fazla meşgul eden ve çok geçmeden kültürel Soğuk Savaş'ın merkez üssü haline getirilecek şehir Berlin'dir. Müttefikler arasında bölünmüş olan Berlin savaşın bitimiyle birlikte Sovyetler Birliği ve ABD liderliğindeki Batı bloku arasında deyim yerindeyse dışa dış bir mücadeleye sahne olmuştur. Bu çerçevede, ABD kontrolündeki bölgede oluşturulan ABD'nin Almanya Yüksek Komisyonu (HICOG-U.S. High Commission for Germany) başta Alman basının yeniden yapılandırılması¹⁶³ olmak üzere tüm Batı Almanya'nın politik, sosyal ve kültürel hayatını yeni baştan düzenlemeye koyulmuştur.

Bu yıllarda Almanya'nın Batı bölgesinde gittikçe daha haşin bir anti-komünist çizgiye kayan Alman Sosyal Demokrat Partisi (SDP) ve bazı sendikaların da katkısıyla aydınlar arasında güçlü bir komünizm sempatisi oluşmasının önüne geçilmeye çalışılmaktaydı. Ancak aralarında ABD'de HUAC'ın önüne çıkan ve bir gün sonra

¹⁶³ ABD kontorülündeki bölgesinde HICOG tekrar basılacak olan gazetelere büyük bir titizlikle lisans dağıtmıştır. Demokratik basını destekleme gerekçesiyle başta Sosyal Demokrat Parti'ye yakın gazeteler olmak üzere pek çok yayına önemli ölçüde para yardımı yapılmıştır. HICOG'un kontrolü altında Nazilerden arındırma hedefiyle başlayan yaşamı yeniden yapılandırma misyonu bir süre sonra Nazilerle bağlantılı bazı unsurların aklanmasıyla birlikte ABD içinden tepki almaya başlar. Ancak Nazilerden arındırma önceliğiyle başlayan faaliyet, kısa süre sonra Demokratik Almanya'nın varlığı ve Batı Almanya'daki sol güçlerin etkinliği nedeniyle komünistlerin güç kazanmasının önlenmesine dönüşmüştür. Almanya'nın ABD kontrolü altındaki bu tür faaliyetleri Berghahn, kültürel Soğuk Savaş çerçevesinde anlatmaktadır. Berghahn, R. Volker. *America and the Intellectual Cold Wars in Europe: Shepard Stone Between Philanthropy, Academy, and Diplomacy*, Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2001.

Avrupa'ya geçen Bertolt Brecht'in¹⁶⁴ yanı sıra Karl Korsch, George Lukács gibi önemli isimlerin bulunduğu entelektüellere ev sahipliği yapan Doğu bölgesi entelektüel çekiciliğini korumayı sürdürmüştür.

Almanya'da *Partisan Review* dergisinin temsilciliğini yapan Mervin Lasky ile ABD'de "sol anti-komünistler" olarak nam salan Hook, Burnham, Bell, Schlesinger gibi isimler birbirleriyle bağlantı içerisindeydiler. Bu isimlere ek olarak Koestler ve Orwell'i, Oxford'un ünlü isimlerinden Isaiah Berlin'i, besteci Nicolas Nabokov'u, Fransa'dan Aron'u, İtalya'dan Silone, Chiaromonte gibi isimleri ve siyasi olarak merkezde duran ve Yeni Düzen politikalarının destekleyicisi olarak bilinen Bertrand Russell, Malcolm Muggeridge ve Stephen Spender gibi kişileri saymak gerekir.¹⁶⁵

Atlantik ötesini Avrupa aydın çevrelerine bağlayan bu ilişkiler ağı daha çok dönemin ünlü dergilerinin etrafında oluşturulmuştu. Ancak 1950 yılına gelindiğinde bu ağın kurumsallaştırılması ve böylece etkinliğini artırmasına yönelik bir plan geliştirilmiştir. 1950'de bir grup Uluslararası Kültürel Özgürlük Komitesi (CCF-International Committee for Cultural Freedom); yani kültürel Soğuk Savaş'ın bir cephe örgütüne dönüşecek olan oluşum üzerine çalışmaya başlamışlardır. Berlin'de düzenlenen, dönemin ünlü filozofları Benedetto Croce, John Dewey, Karl Jaspers, Jacques Maritain ve Bertrand Russell gibi isimlerin katıldığı bir toplantının ardından CCF resmen kurulur.¹⁶⁶ CCF'nin uzun yıllar Lasky üzerinden CIA tarafından finanse edildiği daha sonra ortaya çıkmıştır.¹⁶⁷

¹⁶⁴ HUAC'ın önüne çıkarak ifade veren Brecht, giydiği tulumla, içtiği puroyla, yaptığı şakalarla kendisini soruşturan senatörleri çileden çıkarmıştı.

¹⁶⁵ Berghahn, a.g.e., ss. 127-128.

¹⁶⁶ Kongrenin kurulduğu gün Kuzey Kore Güney'e doğru ilerlemeye başlar, Sovyetler Birliği'nin de Batı Almanya'ya saldıracağı söylentisi yayılır hatta bazı katılımcılar hayatlarından endişe etmeye başlarlar. Gleason, a.g.e., s. 90.

¹⁶⁷ Coleman, Peter. *The Liberal Conspiracy: The Congress for Cultural Freedom and the Struggle for the Mind of Postwar Europe*, New York: Free Press, 1989, ss. 5-7.

CCF'nin ABD ayağı olarak görülen Kültürel Özgürlük için Amerikan Komitesi'nin (ACCF- American Committee for Cultural Freedom) tarihi biraz daha eskiye gitmektedir. ACCF 1930'larda Hook ve Dewey öncülüğünde entelektüeller üzerindeki Sovyet etkisini kırmak üzere kurulmuş ancak savaş zamanında çalışmaları sekteye uğramıştı. Savaş sonrasında yeniden canlandırılmış olsa da, Avrupa'daki faaliyetler ile resmi bağı kurulmamıştır.

Şunu da belirtmek gerekir ki; Avrupa'da aydınlar arasında Sovyet karşıtlığı ve totalitarizm tartışmalarından beslenen anti-komünizm, doğrudan bir ABD yandaşlığına tedavül etmemiştir. Özellikle ABD'deki dev kültür endüstrisi ve bunun son derece niteliksiz, tüketime yönelik ürünleri Avrupalı aydınları bu yıllarda oldukça rahatsız etmiştir. Bu ürünlerin Avrupa'ya pazarlanması Avrupa'nın Amerikanlaşma kabusunu depreştirmiştir. ABD'nin yarattığı güncel kültürel yozlaşmanın yanı sıra ABD'nin kültürel olarak zayıf, geri bir ülke olduğu inancı da aydınlar arasında yaygın biçimde paylaşılan bir kanaattir. Örneğin, aydınlar arasında Sovyetler Birliği'ne yönelik eleştiriler 1950'lerde yoğunlaşmaya başlamışsa da, Fransa, kültürel anti-Amerikancılığın güçlü olması nedeniyle, Soğuk Savaş boyunca ABD'ye en az sempati besleyen Avrupa ülkelerinden biri olarak kalmaya devam etmiştir.

Bu gerçekten hareket eden, ikisi de ABD Yüksek Komisyonu'nun halkla ilişkiler görevlisi olarak Berlin'de bulunan Michael Josselson ve Nicolas Nabokov¹⁶⁸ gözü kör bir anti-komünist kampanya yürütmek yerine, Avrupalıların ABD'yi hor gören anti-Amerikancılıklarıyla mücadele etmeyi faaliyetlerinin temel felsefesi olarak görmüşlerdir. Ancak bunun için öncelikle sert bir anti-komünist mücadeleden yana olan isimleri ikna etmek ya da onların çıkardıkları engelleri aşmak gerekmiştir.¹⁶⁹ Bu ekip, Berlin'deki kültürel etkinlikleri ABD'nin yüksek kültürün yabancı olmadığını Avrupalılara kanıtlamak üzere yeniden ele almışlardır.

Kitlelere değil entelektüellere seslenen, kaba bir anti-komünizm yerine inceltilmiş, elitleştirilmiş bir kültürel rekabeti öngören bu yeni politikayı boşa çıkartmaya çalışırcasına işlemeye devam eden McCarthyci hezeyan, Avrupalı aydınların kalplerini ve akıllarını

¹⁶⁸ Josselson'un Baltık diasporasının bir üyesiyken, besteci Nabokov 1933 yılında ABD'ye kaçmış olan bir Beyaz Rus'tur. Nabokov'un etkileyici kişiliğinin yanı sıra derin kültürel birikimi onu Berlin'deki kültürel mücadelenin en değerli isimlerinden biri haline getirecektir. Josselson ve Nabokov'un faaliyetleri için bkz. Saunders, Frances Stonor. *The Cultural Cold War: The CIA and the World of Arts and Letters*. New York: New York Press, 2000.

¹⁶⁹ İlk karşılaşmaları engel Koestler olacaktır. Koestler'in komünistlere ve Sartrecılara karşı boy gösterilmek üzere CCF kongresinin 1951'de Paris'te yapılması teklifini reddeden Nabokov, Koestler'i küstürmüşse de, CCF'nin etkinliklerini "Koestlerleştirmek" yerine, "entelektüelleştirmek" ve "kültürelleştirmek" yönünde ilk çetin engeli de böylece aşmıştır. Berghahn, a.g.e., s. 133.

kazanmayı tahmin edilenden de daha zahmetli bir iş haline getirmektedir. 1950’li yılların ikinci yarısına kadar McCarthyliğin etkisinin azalması, ılımlıların şahin anti-komünistlere baskın çıkması mümkün olmayacaktır. Bu yıllarda Avrupa’da baş gösteren gelişmeler de açık savaştan ziyade nüfuz ederek yol almayı yöntem olarak benimseyen ılımlı anti-komünistlerin elini güçlendirmiştir. İngiltere’de İşçi Partisi’nin güç kazanması, Fransa’da, Almanya’da ve İtalya’da sosyal demokratların bir zamanlar komünistlerin oynadığı toplumsal alanı kapatmaya başlaması Avrupa’da ABD’ye daha olumlu bakan bir siyasal atmosferin oluşmaya başlaması ideolojik mücadelede ABD’nin üstünlük kurmasını kolaylaştıracaktır.

3.3. ABD’DE SOĞUK SAVAŞ SOSYAL BİLİMLERİ

ABD’nin içeride ve dışarıda inşa ettiği Soğuk Savaş hegemonyasının bir ayağı da ABD üniversitelerinin ve sosyal bilimler anlayışının bu hegemonyanın ihtiyaçlarına yanıt üretecek biçimde şekillenmesi ve diğer ülkelerdeki akademik üretimi belirleyen, dünya çapında merkezi bir konum kazanmasıdır. Savaşın ardından akademik araştırmalara ayrılan muazzam kaynaklar, Avrupa üniversitelerinin gerilediği koşullarda, bu ülkedeki akademik üretimin oluşan boşluğu doldurmaya başlamasına olanak sağlamıştır. Bu dönemin akademik üretimi, özellikle sosyal bilim disiplinlerinin içeriği açısından ele alındığında; Anglo Sakson ampirik geleneğinin etkisi altında, karşılaştırmalı siyaset gibi ABD hegemonyasıyla birlikte gelişen alanların parlak bir çıkış yaptığı ve sınıf tahliline alternatif oluşturan analizlerin yaygın bir kabul gördüğü genel bir çerçevenin hakim olduğu görülmektedir.

Soğuk Savaş yıllarında Amerikan sosyal bilimlerinin durumunu anlamak isteyenler için, sipariş üzerine askerler üzerinde yapılan ve 1949 yılında *The American Soldier* (Amerikan Askeri) adıyla yayınlanan araştırma sosyal bilimlerin fonksiyonu ve yöntemi açısından önemli bir örnektir. Yayınlandığı andan itibaren ilgiyle karşılanan bu dört ciltlik çalışma, Soğuk Savaş’ın sosyal bilimler üzerindeki etkisine ilişkin ilk çarpıcı eserdir. II. Dünya Savaşı sonrasında ABD’deki sosyal bilimciler, yaygın anketlere ve bu

anketlerden çıkan sonuçların sunumuna dayanan The American Soldier’da da görüldüğü gibi sosyal bilimleri istatistiğin işgaline açmışlardır. Davranışsalıcı, ampirik bir bilim anlayışının hüküm sürmeye başladığı bu dönemde insan bilimlerinin daha fazla niceliksel ve deneyci olması gerektiği fikri hızla yaygınlaşmaya başlamıştır. Özellikle sosyolojide kendisini daha keskin biçimde hissettiren bu metodolojik değişimle birlikte Chicago Okulu’nun vaka analizi bile kıyıya itilmiş, bunun yerini “büyük teorilere” burun kıvrıran, niceliksel analize ve anket veya deneylere yer açan bir metot almaya başlamıştır.

“Bu gelişmeleri tetikleyen nedir” sorusunun yanıtlarından biri, başta ABD ordusu olmak üzere çeşitli devlet kurumlarının sosyolojik ve psikolojik araştırmalara daha fazla kaynak aktarmaya başlamalarıdır. Aslında Roosevelt’in Yeni Düzen politikalarıyla birlikte devlet sosyal alanı daha iyi anlamak ve uygun müdahalelerde bulunmak üzere sosyal bilimcileri istihdam etmeye başlamıştır. Savaş sonrasındaki gelişmeler bir anlamıyla bu ilişkinin bir devamıdır. Devletten akan fonların yanı sıra, daha önce özel şirketler aracılığıyla yapılan bazı anketlerin ya da kamuoyu araştırmalarının üniversiteler eliyle yapılmaya başlanması, sosyal bilimcileri ölçüm uzmanlarına dönüştürmüştür. Tek tek disiplinlerin iç yapısını da etkileyen bu gelişmeler örneğin psikolojiye uygulamalı psikoloji alt dalının gelişmesine, sosyal psikolojinin hızla yapılanmasına yol açmıştır.

Bu gelişmeleri hızlandıran bir başka faktör Rockefeller, Ford, Carnegie gibi yardım vakıflarının sosyal bilimlere özel bir alaka göstermeye başlamalarıdır. Bunlar arasında Rockefeller’in sosyal bilimlere ilgisi yüzyılın başına kadar geriye gitmektedir. “Politik alanla” “sivil alan” arasında bir aracı rolü oynama iddiasındaki Rockefeller Vakfı’nın sosyal bilimlere gösterdiği ilginin nedeni, yüzyılın ilk yarısında ABD’de yaşanan sosyal çalkantıları analiz etme ve “düzeni sağlama” çabalarına katkıda bulunma isteğiydi.¹⁷⁰ Fisher’in de belirttiği gibi, bu yıllarda egemen sınıflar teknik uzman olarak nitelenebilecek aydınlara ihtiyaç duymaktaydılar. Sosyal bilimciler özellikle bilimsel nesnellik iddiasıyla bu rolü üstlenmişlerdir. Böylece sosyal sorunların yoğun olduğu bir

¹⁷⁰ Fisher, Donald. “The Role of Philanthropic Foundations in the Reproduction and Production of Hegemony: Rockefeller Foundations and the Social Sciences”, *Sociology*, Vol. 17. No. 2, 1983, ss. 206-233.

dönemde, “sosyal kontrol” mekanizmalarının etkili işlemesi için gerekli bilgi üretiminin sağlanmasına çalışılmıştır. Bu amaçla, sosyal bilimlere daha fazla kaynak aktarmaya başlayan Rockefeller Vakfı, vakfın bünyesinde oluşturduğu Sosyal Bilimler Araştırma Konseyi (Social Science Research Council- SSRC) ile daha sonra Soğuk Savaş başladığında sosyal bilimlerin yeniden yapılanmasında kritik rol oynayacak bir kurumu da yaratmış oldu. ABD akademisinde yeni bilim anlayışının öngörme yoluyla “insan davranışlarının kontrolü”¹⁷¹ temelinde şekillendiği düşünülürse, vakıfların genel “statükoyu koruma amacı”yla yeni dönemin ihtiyaçları arasında bir örtüşme olduğu görülecektir.

Savaş sonrasında SSRC örneğini takiben, ABD’nin en prestijli üniversitelerinde birbiri ardına ampirik çalışmalar yapmak üzere araştırma merkezleri kurulmuştur. Harvard’daki Sosyoloji Bölümü’nün başına Talcott Parsons getirilerek burası Sosyal İlişkiler Bölümü’ne dönüştürülmüş, kurulan Sosyal Araştırma Laboratuvarı’nın (Social Research Laboratory) başına ise *The American Soldier* araştırmasının yöneten Samuel Stouffer atanmıştır. Columbia Üniversitesi’nde Robert Merton ve Paul Lazarsfeld’in belirleyiciliği hızla artmış ve Uygulamalı Sosyal Araştırma Bürosu (Bureau of Applied Social Research) Sosyoloji Bölümü’ne entegre edilmiştir. 1947’de Ulusal Düşünce Araştırma Merkezi’ne (National Opinion Research Center) ev sahipliği yapan Chicago, sosyolojideki bu dönüşümle birlikte uzun yıllar süren ve bir ekol yaratan üstünlüğünü de kaptırmıştır.

Savaş sonrasında bir önemli gelişmesi ise, sosyal bilimlere ilgi göstermeye başlayan Ford Vakfı’nın aktardığı devasa kaynakla, kısa sürede üniversitelerin sosyal bilim araştırmalarının en büyük fon sağlayıcısı haline gelmesidir.

Bu dönemde vakıf fonlarının aktarıldığı sosyal bilim disiplinleri sosyoloji, psikoloji ve antropoloji olmuştur. Ancak başta Rockefeller olmak üzere pek çok araştırmaya kaynak aktaran vakıflar, her disiplinin kendi içinde çalışma yürütmesi yerine, yeni araştırma konuları ve metodunun da gerektirdiği disiplinler arası çalışmayı teşvik

¹⁷¹ Bennister, Robert. *Sociology and Scientism: The American Quest for Objectivity, 1880-1940*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1987, s. 6.

etmişler; araştırma merkezlerinin işleyişinde ve fon kullanımında disiplinler arası bir kural haline getirmişlerdir. Böylece bir yandan farklı tekniklerin kullanılmasında uzman kişiler büyük projeler etrafında bir araya getirilmiş, diğer yandan ise “davranışın” çok boyutlu bir analizini yapmak mümkün hale gelmiştir.

Yukarıda da açıklandığı gibi Soğuk Savaş dönemi sosyal bilimlerinde davranışsalcılığın yükselişi, gerek devletin çeşitli birimlerinin gerekse başlıca fon kaynağı haline gelen vakıfların bu tür araştırmalara yarattığı taleple yakından ilişkilidir. Bu talep zaman içerisinde akademinin dışında yarı-akademik araştırma yapan, karar vericilere yol göstermeyi amaçlayan uygulamaya dayalı politika üretmek üzere oluşturulan “düşünce kuruluşlarının” popülerleşmesine ve gittikçe daha fazla sosyal bilimciyi çekmesine yol açmıştır. Bu düşünce kuruluşlarının çatısı altında aynı masa etrafında yan yana gelen sosyal bilimci ile müşteri devlet ülkenin temel sorunlarına çare aramaya koyulmuşlardır. Masaya konulan konular organize suçlardan siyasal radikalizme, Üçüncü Dünya’daki devrimci hareketlerden Sovyetler Birliği’nin ekonomik gelişimine kadar ABD’nin içeride ve dışarıda politika geliştirirken bilgi sahibi olmak istediği farklı başlıkları kapsamaktadır.

Akademisyenleri, uzmanları ve devlet görevlilerini yan yana getiren bu tür büyük çaplı projeler, Soğuk Savaş’ta muteber hale gelen sosyal bilim anlayışını net olarak ortaya koymaktadır. Örneğin, bu tür projelerden biri olan ve 1950 yılında başlatılan “Project Troy” ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından finanse edilmiş, Harvard ve MIT tarafından yönetilmiştir. Troy, Sovyetler Birliği’ne ve Doğu Avrupa’ya yönelik elektronik propaganda kampanyasını koordine etmeyi amaçlamaktadır. Bu proje, psikoloji ve iletişim gibi Soğuk Savaş boyunca önemini koruyacak olan iki alanı kapsamıştır. Davranışsalcı sosyal bilimcilerin de dahil olduğu projenin sonuç metninden Robin şunları aktarıyor:

“İnsanların kalplerine ve akıllarına seslenecek olan stratejik silahlar hızlı ve toptan imha sağlamazlar fakat can alıcı noktanın yavaş yavaş erozyona uğramasını sağlarlar (...) Radyo dalgalarını ‘komünizme hakaretle’ doldurmak

yerine, rapor, ‘bizim çizgimiz daha ziyade ‘Stalinizm Marksizmin belli ideallerine ihanet etmiştir’ şeklinde olmalı demektir.”¹⁷²

Atom bombasının eşdeğeri psikolojik bir süperbomba icat etme peşindeki “Project Troy” akademisyenlerinin, savaş terminolojisini bu kadar içselleştirmiş olmaları da ayrıca dikkat çekicidir.

Savaş ve sosyal bilimler dendiğinde akla ilk olarak, ABD’nin ünlü düşünce kuruluşlarından biri olan RAND gelmektedir. RAND bünyesinde çalışan ekonomistler, savaş yıllarında lojistik planlamasında gösterdikleri yararlılıktan sonra, Soğuk Savaş operasyonlarına katkılarını “oyun teorisi” ile yapmışlardır. Stratejik karar vermenin matematiksel bir simülasyonu olarak görülebilecek ‘oyun teorisi’ RAND’ın davranışsalci okula ve ABD’nin yeni askeri-akademik müessesine en önemli katkısıdır. Oyun teorisi ABD’nin hakim liberal felsefesi ile de uyumludur. Kendi çıkarları peşinde koşan rasyonel bireylerin tüm koşulları değerlendirerek karar verdiklerini varsayan bu anlayış, özellikle 1960’lı yıllardan itibaren siyaset bilimini, psikolojiyi ve uluslararası ilişkiler alanını derinden etkilemiştir.

Buradan çıkan sonuç; 1950’lerin ABD’sinde sosyal bilimlerin konu, içerik, metot açısından ele alındığında Soğuk Savaş ideolojisinden bağımsız düşünülmesinin ve analiz edilmesinin mümkün olmadığıdır. Akademinin kayda değer bir bölmesi hükümetlerin anti-komünist mücadelesinin öncüllerini benimsemiştir. 1950’lerin akademisi, geleneksel felsefi ve metodolojik tutumuyla bu öncülleri harmanlamış, toplumdaki sorunları bir anomali olarak değerlendiren, ırk tartışmalarına gözlerini kapayan, her türlü radikalizmi bir hastalık olarak teşhis eden bir paradigma yaratmıştır.

Soğuk Savaş sosyal bilimlerinin böylece “Amerikanlaştırılması” genellikle dönemin pozitivist amprisizminin getirdiği “moral değerlerden arındırılmış saf bilim anlayışının” akademiye Soğuk Savaş’ta ideolojik cepheye sürmesine bağlanmaktadır. Bir yandan Yeni Düzen yıllarından itibaren başlayan, savaş boyunca devam eden, savaştan

¹⁷² Robin, a.g.e., s. 45.

sonra yeni bir yapıya kavuşan bir süreç içerisinde akademinin dışarıya –şirketlere, düşünce kuruluşlarına açıldığı- söylenmekte, bir yandan da ürettiği teknik dille kendisini toplumdan soyutlama eğiliminin akademik olmanın kriteri haline geldiği vurgulanmaktadır. Aslında çelişik gibi görünen bu iki eğilim 1950’ler boyunca birbirini beslemeye başlamıştır. Nesnel bilim anlayışı, etik duruştan arındırılmış saf bilim söylemi ABD’nin geleneksel değerlerinin tartışılmasını, sorgulanmasını imkansızlaştırmıştır. Burada bilimi ideolojiden arındırmaktan ziyade, Soğuk Savaş ideolojisi çerçevesinde Amerikan değerlerinin dokunulmaz kılınmasından bahsedilebilir.

Bilim felsefesi özelinde bakıldığında, örneğin; 1930’lardan itibaren ABD’de etkili olmaya başlayan Viyana Çevresi mantıkçı pozitivistizminin “bilimsellik” iddiasıyla, 1950’lerin sonunda bu grubun bir bölümünün RAND’a hizmet eder hale gelmiş olması arasında göz ardı edilemeyecek bir bağ vardır. Özellikle 1950’li yıllarda ideolojiden ve siyasetten arındırılmış bilim felsefesi, bilime teknisist bakış bu kesimi Soğuk Savaş ideolojisine hizmet eder bir konuma getirmiştir.¹⁷³ Halbuki aynı süreç içerisinde Viyana Okulu’nun “birleşik bilim” anlayışının gözden düştüğü bir dönem olmuştur.¹⁷⁴

Bilim felsefesini doğrudan ilgilendiren “değerler tartışması” Amerikan sosyal bilimlerinin daha bütünsel bir resmini çekebilmek için ihtiyaç duyulan parçayı tamamlamaktadır. Viyana Çevresi özelinde bahsedildiği gibi, bir yandan ABD’de pozitivist ampirik gelenek çerçevesinde, her türlü siyasi ve ideolojik tartışmadan azade bilim yapılabileceği iddia edilirken, diğer taraftan bilimin “gerçeği” ortaya çıkarmaya yetmeyeceği, insanın doğasında “bilinemez kötülükler” barındırdığı savları dillendirilmeye

¹⁷³ Reisch, a.g.e., ss. 344-368.

¹⁷⁴ Viyana Çevresi özet olarak metafiziğe karşı açtıkları savaşta mantıksal rasyonalizmle ampirisizmi birleştiren bir yöntem geliştirmişlerdir. Viyana Çevresi’nin bir başka iddiası ise ortak bir dilin geliştirilmesiyle “birleşmiş bilimi” mümkün kılmaktır. Avrupa’da yükselen faşizm Viyana Çevresi’ni de diğer Avrupalı bilim insanları gibi ABD’ye gitmeye zorlayınca tartışmalar da buraya taşınır. Bu ülkede uzun yıllar bilim felsefesi tartışmalarını belirleyecek olan Viyana Çevresi, II. Dünya Savaşı’nın sonundan itibaren etkisizleşmeye, hatta dışlanmaya başlanacaktır. Viyana Çevresi’nin ABD’de yükselişi ve düşüşü üzerine bir çalışma yapan Reisch bu itibar kaybını ABD’deki yeni entelektüel rüzgarla ilişkilendirmektedir. Reisch’a göre savaş sonrası ABD’de akademisindeki artan uzmanlaşma aşkı, birleşmiş bir bilim projesinin zeminini aşındırmıştır. Her türlü kolektivistime duyulan tepki, bireycilik övgüsü de tabloya eklendiğinde Viyana Çevresi Soğuk Savaş Amerikasını işgal eden anti-komünist, anti-kolektivist, bilim karşıtı havanın ağır basmasıyla kendisini dışarıda buluvermiştir. Reisch, a.g.e., s. 20.

başlanmıştır.¹⁷⁵ Bu “bilinemez kötülükler”, “şeytanlıklar” karşısında ABD’nin bireyci aynı zamanda muhafazakar değerlerinin üstünlüğüne sığınılması söz konusudur. Kimi ABD’li aydınların savunmaya başladığı bu iddialar, Soğuk Savaş’ın “komünist şeytanlıklar” ve kitlelerin irrasyonelliği propagandasına da gayet uygundur.

Bilim adına kendi teknik dillerini konuşmaya başlayan bilim insanlarının, alt sınıflardan kaçtığı tarihsel momentler aynı zamanda alt sınıflara da hitap eden bir entelektüel düşmanlığının boy vermesine elverişli olmuştur. Nitekim McCarthy’nin entelektüelleri, bilim insanlarını karşısına alıp saatlerce sorgulamasının ve küçük düşürmeye çalışmasının altında entelektüel düşmanı bir tavrın da yattığını görmek çok zor değildir.

Ancak Ellen Schrecker’in McCarthyciliğin üniversitelerde estirdiği sert rüzgarları anlattığı bir çalışmada belirttiği gibi kendilerini “bilime adanmış” akademisyenlerin yanı başında bir zamanlar komünist parti üyesi ya da sempatizanı olmuş ya da sadece sendikaya üye olmuş bilim insanları kurulan soruşturma komisyonlarında ifade veriyorlardı. Aralarından birçoğu işlerini kaybedecek, üniversite yönetimleri “komünist olmanın akademide bulunmaya ehil olunmadığının işareti” olduğuna hükmedecekti. Üniversitelerde yürütülen cadı avının yarattığı tahribatın boyutlarını tespit etmenin çok zor olduğunu söyleyen Schrecker yaşananların ne kadar derinden etkili olabileceğini şöyle anlatıyor:

“Marksizm ve uygulayıcıları tamamen yok edilmediyseler de marjinalize edildiler. Siyasi statükoya getirilen açık eleştiriler ortadan kayboldu. (...) Anekdotlar çok fazla fakat Amerikan akademisyenlerinin kendilerini ne kadar sansürlediklerini tam olarak belirlemek mümkün değil. Yazılmayan kitapları, öğretilmeyen dersleri ve gerçekleştirilmeyen araştırmaları ölçecek bir ölçü yok.”¹⁷⁶

Marksizmin marjinalleştirildiği Amerikan sosyal bilimleri, bir yandan ampirik araştırmalara hapsolürken öte yandan 1950’li yıllardan itibaren Weberyen geleneğin etkisi altında kalmıştır. Weber’in özellikle yöntemsel olarak sosyal bilimlere etkisi çok

¹⁷⁵ A.g.e., ss. 159-164.

¹⁷⁶ Schrecker, a.g.e., s. 339.

boyutludur. Ancak Weber'in "yorumlayıcı" bir yöntemle, farklı toplumların kendi özgün koşulları ve değerleri gözönünde tutularak anlaşılacağı düşüncesi, ABD'deki tarihsel sosyolojinin gelişimini belirlemiştir. Soğuk Savaş'la birlikte dünyanın farklı coğrafyalarında hakimiyet kurma mücadelesine girişen ABD'nin Batı-dışı toplumlara ilişkin bilgi ve analiz ihtiyacının karşılanmasında gereksinim duyulan "karşılaştırmalı" çalışmaların gelişimi açısından Weber yönteminin katkıları önemli olmuştur.

Kore Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, Amerikan toplumunun yayılmacı bir düşmanın dünyayı ele geçirdiğine, bu düşmanın içeriye de sızarak ülkeyi güçsüz düşürmeye çalıştığına inandırılması kolaylaştı. Korkunun esir aldığı toplumu silkelemesi gereken aydınlar da sürece örtük ya da açık destek verince ABD'deki fikir iklimi 1945 öncesiyle kıyaslanamayacak ölçüde değişti.

Öte yandan, ABD'de düşünce dünyasında Sovyetler Birliği ile Nazi Almanyasını eşitleyen tezler aynı dönemlerde popülerlik kazanmış; bu tür tezlere "kitle hareketlerinin" tehlikeli olduğu söylemiyle aydınlar ile yoksul kitleler arasındaki ilişki neredeyse koparılmıştır. Demokrasinin tanımının kuramsal olarak halk katılımı boyutundan bağımsızlaştırılmaya çalışılması, Avrupa'da 1930'larda gündeme gelen "elit kuramının" Amerikan sosyal bilimlerinde daha rahat kabul bulduğu bir ortam yaratmıştır. Sınıf analizi neredeyse tamamen unutulmuş ya da kuytulara itilmiştir. Öte yandan, devlet ve özel sektör fonlarıyla beslenen, kuramdan uzak ampirik ve en önemlisi köklü toplumsal değişimlere kapalı bir sosyal bilim anlayışı, Soğuk Savaş akademik üretimini belirler olmuştur. Bu sosyal bilim anlayışının daha sonra Türkiye araştırmalarını da belirleyecek en önemli özelliklerinden biri "istikrarıcı" bir uzlaşma anlayışının merkeze oturmuş olmasıdır. Düşünce dünyasındaki bu dalgaların Türkiye'ye simetrik olarak yansıdığını söylemek mümkün olmasa da, özellikle Avrupa'yı etki altına almasıyla Türkiye'de de tartışılmaya başladığı görülecektir.

Genel olarak denilebilir ki, Türkiye'deki düşünce dünyasını anlayabilmek için Avrupa'daki tartışmaları takip etme gerekliliği ortadan kalkmamıştır. Ancak Avrupa'da

faşizm deneyiminin yarattığı karamsarlık ve yıkımın güven duygusunu aşındırması; iyimserlik ve güvenle dolu yeni dünya gücü olan ABD'nin bu alanda bilim, sanat, fikir alanında hegemonya kurmasının önünü açmıştır. Bu hegemonyanın inşa edilme sürecinin ilk etkileri çok geçmeden Türkiye'ye ulaşmıştır.

4. TÜRKİYE ÇALIŞMALARI IŞIĞINDA, MODERNLEŞMENİN MODEL ÜLKESİNDE KÜLTÜREL PROGRAM

ABD, II. Dünya Savaşı ertesinde bir yandan kendi evinin içini toparlamaya, diğer yandan dünya çapında hegemonya inşasına yönelik açılımlara hız vermeye başlamıştır. Ortadoğu'dan Uzak Asya'ya, ABD nüfuzunun, önceleri oldukça sınırlı olduğu coğrafyalarla daha yakından ilgilenme gereği, bu coğrafyalara ilişkin bilgi üretimine de önem kazandırmıştır. Aralarında Türkiye'nin de bulunduğu farklı ülkelerin tanınması, bu ülkelere yönelik politikaların oluşturulabilmesi için diplomatik çalışmalar kadar, Amerikan sosyal bilimlerinin katkısına da ihtiyaç duyulmuştur. Dolayısıyla, 1950'li yıllardan başlamak üzere ABD'de devletin uluslararası politikasıyla, bu politikanın geliştirilmesi ve uygulanmasında gerekli bilgiyi sağlayan sosyal bilim üretimi arasında bir eşgüdüm sağlanması gerekmiştir. Bu bilgi akışı, ABD'nin ülkelerin her birinde toplumun hangi kesimine, ne üzerinden ve hangi araçlarla sesleneceğinin tasarlanması için de gerekmektedir.

Türkiye'de siyasi düşüncede Amerikan etkisinin hangi temalar ve kanallar üzerinden yer bulduğu, ABD'ye ilişkin fikirlerin nasıl oluştuğu gibi soruların yanıtları, bir yönüyle, ABD'nin Türkiye'de aydınlara ve genel olarak halka seslenme politikalarının analizinde yatmaktadır. Bu politikalar ABD'nin önceliklerinin yanı sıra, Türkiye'ye dair gözlemlerden, analizlerden ve ön kabullerden yola çıkarak şekillendirilmeye çalışılmıştır. Soğuk Savaş sosyal bilimlerinin katkısı bu noktadadır. Hedef, Sovyetler Birliği'nin hareket alanının sınırlandırılması, sosyalizmin çekiciliğinin mümkün olduğunca azaltılmasıdır. Öte yandan kapitalizmin alternatifinin reel olarak var olduğu koşullarda, Türkiye gibi ülkelere kapitalist bir kalkınma alternatifi sunulması ve bu alternatifin hayata geçirilmesinde yol gösterilmesi de amaçlanmaktadır. Daha somut olarak ise savaş sonrası yeniden yapılandırma çalışmaları, bu çalışmaların yürütülmesi için bilgi üretimine ihtiyaç

doğurduğu gibi, söz konusu ülkelere yönelik her türlü politikayı da belirleyen başlıca etken olmuştur.

4.1. SOĞUK SAVAŞ'TA ABD'NİN YENİ COĞRAFYALARI TANIMA BİLİMİ: BÖLGE ÇALIŞMALARI

ABD'nin Türkiye'ye ilişkin gözlem ve analizleri, kendisi dışındaki coğrafyaları tanımaya dönük çalışmalarının sadece bir parçasıdır. Bu nedenle, Türkiye'nin ABD'den nasıl görüldüğünü açıklamak için ilk başta ABD'de "farklı coğrafyalar" hakkındaki araştırma faaliyetlerini belirleyen yaklaşımlara ve araçlara değinmek gerekmektedir.

ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'nın ardından kapitalist bloğun lider ülkesi olarak üstlendiği sorumluluklar çok boyutludur. Öncelikle, Avrupa'nın yeniden yapılanması için gereken planların hazırlanmasına girişilmiş, bilindiği gibi Türkiye de bu çerçevede geliştirilen ünlü Marshall Planı'na dahil edilmiştir. Mali yardımın yanı sıra teknik yardımı da içeren yeniden yapılanma plan ve programları, ülkelerin sosyo-ekonomik yapısı başta olmak üzere farklı parametreleriyle daha iyi bilinmesini zorunlu kılmıştır. Sonraki yıllarda toplumsal hareketliliklerin ve devrimlerin patlak vermesiyle, sosyal dinamiklerin kontrol altında tutulmak üzere tanımlanması gibi yeni ihtiyaçlar baş göstermiştir. Gerek yeniden yapılandırma faaliyetlerinin başarısı, gerekse sosyal dinamiklerin kontrolü iki ana hedefle ilintilidir: ABD'nin hegemonyasının kurulması ve baki kılınması ile Soğuk Savaş'ta Batı bloğunun üstünlük kurması.

Savaşın ardından Britanya'nın dünya egemenliğinin gerilemeye başladığını gösteren emarelerin çoğalması, ABD'yi oluşan boşluğu doldurmaya sevk etmiştir. Ancak ABD'nin bu rolün hakkını vermesinin önündeki engellerden biri, Britanya'nın yüzyıllar içerisinde kurduğu sömürge ya da nüfuz bölgelerine ilişkin bilgi edinme mekanizmasının ABD'nin elinde bulunmamasıdır. Böyle bir mekanizmanın kurulabilmesi için dış ilişkilerle uzaktan ya da yakından bağlantılı devlet örgütlerinin yeniden yapılandırılması kadar, sosyal bilimlerin bu amaç doğrultusunda bir dönüşüm sürecine girmesi de gerekmiştir. Aslında ABD'nin böyle bir mekanizmanın kurulmasına sıfır noktasından başladığı söylenemez.

Henüz savaş sürerken etrafına topladığı aydınlar ve sosyal bilimcilerle etkili olarak çalışmaya başlayan Stratejik Hizmetler Ofisi (OSS-Office of Strategic Services) Soğuk Savaş yıllarına da önemli bir birikim devretmiş oluyordu. CIA'in öncülü olan Stratejik Hizmetler Ofisi, savaş sırasında, özellikle Avrupa'dan ABD'ye göç eden aydınların, akademisyenlerin katkılarıyla Avrupa'daki faşist ve anti-faşist dinamiklerin tespit edilmesine odaklanmıştır. Savaş sonrasında ise Soğuk Savaş'ın yüklediği yeni görevlere uygun biçimde yeniden yapılandırılmıştır.

Savaşın son bulmasıyla birlikte üniversitelere de bu kapsamda yeni görevler düşmüştür. Üniversite yapısı içerisinde Batı dışı toplumları inceleyen birimlerin ya da programların kurulması sağlanmıştır. Bu şekilde tesis edilmeye başlanan altyapı, karşılaştırmalı çalışmalar ve bölge çalışmalarının yükseliş koşullarını yaratmıştır. Dışa açılmacı Soğuk Savaş liberalizmi ABD dış politikasına damgasını vurdukça güçlenmeye başlayan bölge çalışmaları, ilgilendikleri bölgeyi dil, tarih, kültür gibi özellikleriyle birlikte çok yönlü olarak ele alma iddiasında olmuşlardır. Bu çok yönlülük kaçınılmaz olarak disiplinler arası bir araştırma kültürünü beraberinde getirmiştir. Gerek devlet kaynaklarından gerekse özel fonlardan beslenen üniversite yapısı içerisinde ya da uzantılı araştırma kuruluşlarında gözde çalışma alanları haline gelen bölge çalışmaları¹⁷⁷, pek çok akademisyen için istihdam olanağı yaratmıştır. Bölge çalışmalarının yükselişi psikoloji, sosyoloji, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler gibi disiplinleri de derinden etkilemiştir.¹⁷⁸

1950'lerde popülerleşmeye başlayan ve 1960'larda altın yıllarını yaşayan bölge çalışmalarının kendisinden önceki sosyal bilim birikimiyle içerik ve daha çok yöntemsel açıdan etkileşimi de ilginç bazı sonuçlar vermiştir. Özellikle Ortadoğu ve Uzak Asya'yı daha yakından tanımaya dönük bir girişim, kaçınılmaz olarak, ilk başta bu alanda Batı'nın

¹⁷⁷ Frey, Frederick W., Peter Stephenson ve Katherine Archer Smith. *Survey Research on Comparative Social Change : A Bibliography*, Cambridge, Mass. : MIT Pres, 1969. Örneğin, bu çalışma MIT Center for International Studies , Factors in Modernization Project ekibinin yardımıyla hazırlanmış, Office of Naval Research gözetiminde sürdürülmüş, sponsorluğunu ise Savunma Bakanlığı The Advanced Research Projects Agency üstlenmiştir. Frederick Frey, Türkiye çalışmalarının da önemli isimlerinden biri olarak tanınmaktadır.

¹⁷⁸ Sosyal bilimlerin ABD yönetiminin ihtiyaçları doğrultusunda evrimini inceleyen, daha çok sosyoloji odaklı bir çalışma için bkz. Haney, David P. *The Americanization of Social Science: Intellectuals and Public Responsibility in the Postwar United States*, Philadelphia: Temple University Press, 2008.

var olan birikimiyle ve bu birikimi yaratan yaklaşımlarla karşı karşıya kalacaktır. Ancak Kıta Avrupasının oryantalist yaklaşımı ile etnografinin yetersizliği ve yarattığı kısıtlar Amerikan sosyal bilimlerini yeni arayışlara itmiştir.¹⁷⁹ Hakim olan oryantalist ve etnografik yaklaşım ele aldığı coğrafyaları Batı'ya kıyasla atipik ve aşağı kabul etmekte dolayısıyla karşılaştırılabilirliğin zeminini yok etmekteydi. ABD'de gelişen bölge çalışmalarının bu yaklaşımdan ne kadar kopmuş oldukları tartışmalıdır. Ancak sömürgeciliğin derin izlerini taşıyan, dolayısıyla Avrupa'nın üstünlük anlayışının bir yansıması olarak görülebilecek bu tür yaklaşımlar, Soğuk Savaş koşullarında, ABD'nin ihtiyaç duyduğu sosyal bilim yaklaşımıyla bazı noktalarda tam olarak örtüşmemekteydi.¹⁸⁰ Bölge çalışmaları, ele aldığı coğrafyaları ve toplumları kültürel olarak dondurmaktan mümkün olduğunca kaçınılmalı, hatta ele alınan coğrafyaların statükoyu radikal olarak sarsmayacak değişimlere açık olan yönlerine ilişkin ipuçları vermeliydi. Uluslararası alanda sömürge karşıtlığının damga vurduğu bir süreçten geçiliyor olması, özellikle bağımsızlık kazanan ülkelerde sömürgecilik sonrası “yeniden kuruluş” yönelik arayışların yoğunlaşması bu tür bir yaklaşımı kaçınılmaz kılıyordu.

Bölge çalışmaları kültürel görecelilik anlamında Weber'den; radikal dönüşümlerin önünü tıkamaya dönük sistem içi değişim anlayışıyla Parsons'tan esinlenmekteydi. Böylece dünyanın farklı yerlerinde istikrarlı bir kapitalist yapının oturmasına olanak sağlayan ya da engel olan koşullar o coğrafya ya da ülke özelinde incelenebilecek, radikal olmayan değişim yollarına ilişkin öneriler getirilebilecekti.

¹⁷⁹ Wallerstein, Emanuel. “The Unintended Consequences of Cold War Area Studies”, Noam Chomsky and Laura Nader (Ed.) *The Cold War and the University: Toward an Intellectual History of the Postwar Years* içinde (195-232), New York: New Press, 1997.

¹⁸⁰ Berger, haklı olarak, 1945 ABD'nin kendi dışındaki dünyayla kurduğu ve kalkınmacı bir model sunduğu dönemin sömürge imparatorluklarının “medeniyet taşıma” misyonlarının bir uzantısı olduğuna ilişkin vurguların Soğuk Savaş koşullarının ve ant- sömürgeci dönemin belirleyici bazı yönlerini görmezden geldiğini söylemekte; bu anlamda farklı coğrafyalara yaklaşımda tam bir süreklilik olduğu iddiasına karşı çıkmaktadır. Berger, Mark T. “Decolonization, Modernisation and Nation-Building: Political Development Theory and the Appeal of Communism in Southeast Asia, 1945-1975”, *Journal of Southeast Asian Studies*, No. 34 (3), October 2003, ss. 421-422.

Bölge çalışmalarıyla Amerikan sosyal bilim geleneğinde pek yeri olmayan tarihe de kısmen alan açılmıştır.¹⁸¹ Birçok ülke ya da bölge üzerine yapılan incelemeler tarihsel boyut kazanmaya başlamıştır. Tarihe ve kültüre kapı aralayan yeni yaklaşım, toplumların önüne bir model olarak geleneksellikten çıkarak Batı Avrupa kapitalizminde somutlanan “modern”e doğru yol almayı koymuştur. Harootunian’a göre işlevselci sosyal bilim yönteminin tarihe verdiği bu küçük imtiyaz, 1950’li ve 1960’lı yıllar boyunca yürütülen tanımlama çalışmalarına, politika yapıcılarının ihtiyaçlarına yanıt veren reçetelerin üretilmesi eklenerek telafi edilmiştir.¹⁸² Aslında tarihe ne kadar imtiyaz verildiği de tartışmalıdır. Çünkü tarihle kurulan pragmatik ilişki, modernleşmeci bir yaklaşımla “var olanın” kutsanmasına vardırılmıştır.

Bölge çalışmalarının gelişmesi karşılaştırmalı siyasete de alan açmıştır. Ülkeler bir yandan modernlik-geleneksellik ekseninde sınıflandırılırken, diğer yandan farklılıkları ve modern olandan sapmaları karşılaştırmalı analize konu olmuştur. Karşılaştırmalı yaklaşımın yükselişi, anti-sömürgeci hareketlerin başarı kazanmasıyla ortaya çıkan çok sayıda “yeni ülkenin” yükselişiyle eş zamanlıdır. Bu çerçevede atılan en önemli adım, Sosyal Bilimler Araştırma Konseyi’nin (Social Science Research Council) Karşılaştırmalı Siyaset Komitesi’ni kurması olmuştur. Karşılaştırmalı siyaset kürsülerinin yaygınlaşmasında kritik bir aşama olarak görülen komitenin kuruluş tarihi 1954’tür. Karşılaştırmalı Siyaset Komitesi, anti-sömürgeciliğin beslediği kalkınmacı dürtüye de seslenen politik kalkınma

¹⁸¹ Bölge çalışmaları bu yönetsel yaklaşımıyla yine aynı yıllarda daha çok siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler gibi disiplinlerde taraftar toplayan “oyun teorisi” gibi tekniklerle de alttan alta bir uyumsuzluk içerisindeydi. Oyun teorisinin bilimsel bir yaklaşım olduğunu ve matematiksel kesinlikler ortaya koyduğunu iddia eden akademisyenler, bölge çalışmalarının kültüre ve tarihe duyarlı yaklaşımını bilimsellikten uzaklaşmak olarak değerlendiriyorlardı. Bölge çalışmalarını savunanlar, rasyonel seçim kuramının farklı kültürlerle uygulanamadığını ve Amerikan kültürünün bir yansıması olduğu şeklinde eleştiriler getirmişlerdir. Johnson, Chalmers. “Preconception vs. Observation, or the Contributions of Rational Choice Theory and Area Studies to Contemporary Political Science”, *Political Science and Politics*, Vol.30, No.2, June 1997, s. 171. Ancak farklı gibi görünen bu iki yaklaşımı birleştiren çok sayıda ortak noktadan söz edilmelidir. Bunlardan biri, bireylerin ve bir üst düzlemde ise ulusların temel analiz birimi olarak kabul edilmiş olmasıdır. Bölge çalışmalarının *medeniyetlere* yaptığı vurgu ya da bazı çalışmalarda beliren sınıflar özellikle siyasa önerileri getirildiğinde ortadan kayboluyor, neredeyse tamamen ulus düzlemine dönülyordu. İkincisi, her iki yaklaşımın da *istikrarı* arama odaklı olmasıydı. Bir üçüncüsü ise, farklı yollardan farklı sonuçlara ulaştırma risklerine rağmen her ikisinin de birer Soğuk Savaş yaklaşımı olarak araçsallaştırılmış olmaları ve bu anlamda tamamlayıcı olmalarıydı.

¹⁸² Harootunian, Harry. *The Empire’s New Clothes Paradigm Lost and Regained*, Chicago: Prickly Paradigm Press, 2004, s. 39.

kuramına beşiklik etmiş, böylece modernleşme teorisinin temellerini atmıştır.¹⁸³ 1950’li yılların ikinci yarısında bölge çalışmalarında neredeyse tekel kuracak olan modernleşme teorisi, elit kuramının sunduğu perspektifle söz konusu kuruluş çalışmalarının sürükleyicisi olarak görülen yönetici sınıflar ve genel olarak entelektüeller üzerinde durmuştur.

Büyük kaynaklar aktararak, kapsamlı araştırma projelerine imza atmaları sağlanan bölge çalışmalarının katkısıyla, gelişme sorunu yaşayan ülkelere modernleşme teorisi çerçevesinde kapitalist bir model sunulmuştur. Böylece, sosyalizmin, kalkınma programı ve uluslararası eşitsizlikleri ortadan kaldırma kapasitesiyle kapitalizme alternatif oluşturduğu bir dönemde, “azgelişmiş ülkelerin” karşısına bir çözüm modeliyle çıkmıştır.¹⁸⁴ Bu çözüm modeli “kalkış”la başlayan ve birbirini takip eden bir evreler zinciri olarak kurgulanmıştır.¹⁸⁵ Bu zinciri takip eden ülkelerin sürekli bir gelişim göstererek kalkınma sorunlarını çözebilecekleri ve gelişmiş ülkeler mertebesine ulaşabilecekleri varsayılmıştır. Sorunu geleneksel yapılar ile modern yapılar arasındaki ikilikte gören bu yaklaşım daha sonra birçok yönüyle eleştirilmiştir. Ancak tüm sorunlu yanlarına rağmen 1950’li yıllarda ve özellikle gözde olduğu 1960’larda sadece sosyal bilimleri değil, ABD dış politikasının bazı yönlerini kavramak bakımından da önemlidir.

Modernleşme, esas olarak, farklı toplumların aynı seviyeye gelmesini mümkün gören ABD’nin daha “paylaşımçı” liberal kesimlerinin azgelişmiş ülkelere yönelik kapsayıcı yaklaşımının bir ürünüdür. Birçok modernleşme kuramcısına göre savaş sonrası dönem ABD’nin liberal sosyal değerlerini, kapitalist ekonomik örgütlenmesini ve demokratik siyasi yapısını kendi dışına takdim etme dönemidir.¹⁸⁶ Özellikle 1960’ların sonlarından itibaren ise, birçok ülkede kapitalizme muhalefet eden dinamiklerin

¹⁸³ Berger, a.g.y., s. 427.

¹⁸⁴ Modernleşme kuramının temel hareket noktası kalkınma sorunu karşısında Marksizme alternatif bir kuram geliştirmektir. Kalkınmacı kuramın öncülerinden Walt Whitman Rostow’un ünlü eserinin *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto (İktisadi Kalkınmanın Aşamaları: Komünist Olmayan bir Manifesto)* başlığını taşıması yeterince açıklayıcıdır.

¹⁸⁵ Modernleşme kuramını derinden etkilemiş olan W. W. Rostow’un kalkınma kuramı, “kalkış” (take-off) aşamasıyla başlar ve kalkınmanın son aşamasına kadar evreler halinde tanımlanır.

¹⁸⁶ Latham, Michael E. *Modernization As Ideology : American Social Science and “Nation Building” in the Kennedy Era*, Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press, 2000, s. 6.

güçlenmesiyle birlikte, orduyu modernleşmenin motoru olarak gören daha otoriter modernleşmeci yönelim¹⁸⁷ öne çıkmıştır.

Modernleşme teorisinin otoriter modernleşmecilikle daha da açık bir biçimde belirginleşen bir diğer yönü, modernleşme misyonunun taşıyıcısı olarak yönetici kesimlere ve özellikle de aydınlara özel rol biçilmiş olmasıdır. Taşıyıcı özne olarak bu kesimlere özel önem verilmiş olmasının birçok nedeni vardır. Bir kez, modernleşmecilik tepede karar verilerek hayata geçirilecek uygulamalar öngörmektedir ve bu politikaların halk katında tartışılmasına ya da halka benimsetilmesine olanak sağlayan bir katılım kanalı öngörülmemiştir. Zaten kuramın sunduğu reçeteler ülkelerin kendilerince hazırlanmamakta, dışarıdan ithal edilmektedir. Dolayısıyla, modernleşmecilik iç dinamikleri büyük oranda bypass etmeye dayanmaktadır. Dış dinamiğin değişim için belirleyici kabul edildiği koşullarda bu dinamikle doğrudan temas halinde olan kesimler imtiyaz kazanmaktadır. Seçkinler olarak tanımlanan kesimlere yapılan vurgunun bir diğer nedeni ise, daha önce bahsedildiği gibi, 1950’ler ABD’inde hakim olan “kitle korkusu”dur. Kitlelere duyulan güvensizlik, Çin’den başlamak üzere Uzakdoğu’da ve Latin Amerika’da köylülüğe ya da yoksul halka dayanan devrim ve ayaklanmaların baş göstermesiyle gittikçe derinleşmiştir. Dolayısıyla, yoksul halk yığınları daha çok hangi kontrol mekanizmalarıyla yönetilebilecekleri üzerinden analizlerin bir parçası olabilmişlerdir. Bir diğer önemli neden ise, Daniel Bell’le özdeşleşen “ideolojilerin sonu” savıdır. İdeolojiyi bilimsel olmayanla özdeş tutan bu yaklaşım, teknolojinin belirleyiciliğine işaret ettiği oranda ideolojik tutumlardan bağımsız, “evrensel” yaklaşımların çağın gereği olduğu gibi bir sonuca ulaşmaktadır. Bu akıl yürütme biçimi kozmopolit bir teknokrat sınıfa, ülkelere yön vermekte imtiyaz tanımıştır.

ABD’nin az gelişmiş olarak sınıflandırdığı ülkelerin yönetici ve aydın kesimlerine yaklaşımı, büyük oranda modernleşmecilik ekseninde şekillenirken, daha önce de

¹⁸⁷ Modernleşmeci özne olarak ordunun öne çıkması, sınıf hareketinin ve toplumsal dinamiklerin kontrolünün zorlaştığı 1960’larda 1970’larda gözlemlenmektedir. Ordunun böyle bir role uygun olduğunu kanıtlayabilmek için eğitim, Batı’yı tanıma gibi halktan farklı bazı özellikleri kanıt olarak gösterilmiştir. Bkz. Gilman, Nils. *Mandarins of the Future*, Baltimore, MD, USA: The Johns Hopkins University Press, 2004, ss. 187-190.

vurgulandığı gibi, aynı yıllarda Avrupalı aydınlara yönelik politikalar daha farklı saiklerle belirlenmiştir. ABD'nin Avrupa aydını söz konusu olduğunda gözettiği öncelikler, özgürlükleri sınırladığı iddiasını işleyerek sosyalizmin çekiciliğine balta vurmaya, kültürel alanda ABD'ye yönelik antipatiyi kırmak ve bunun için aydınlara “yüksek kaliteli” kültürel ürünler ve faaliyetlerle hitap etmektir. Aslında az gelişmiş ülkelerin aydın sınıfı da, özellikle solun güçlü olduğu ülkelerde ABD'nin benzer kültürel-ideolojik müdahaleleriyle karşı karşıya kalmıştır.¹⁸⁸ Ancak bu ülkelerin içerisinde bulunduğu ekonomik gerilik, “kalkınma” meselesini yakıcı hale getirmiş ve pek çok durumda okumuş kesimler kalkınma tartışmaları yoluyla kapsanmış veya kalkınmaya dönük hamlelerde görev üstlenmeleri sağlanmıştır.¹⁸⁹ Kaldı ki, Avrupa'daki entelektüel havayı değiştirmek dolaylı olarak diğer coğrafyalarda da –Avrupa ile düşünsel ilişkileri yoğun olan yerlerde- istenen etkiyi Avrupa üzerinden yaratma avantajına sahiptir.

ABD hegemonyasının inşa edilmesinde, sosyalizme alternatif bir model önerisinin yanı sıra, gündelik politika çerçevesinde geliştirilen söylem ve araçlar da kilit rol oynamıştır. “Kamu diplomasisi” ya da “kültürel diplomasi” olarak adlandırılan bu araç ve söylemler bütünü analiz “ABD'nin ya da ABD mahsulü fikirlerin gündelik olarak nasıl satıldığını” anlamayı sağlayacaktır.

Amerikan kamu diplomasisinin esas gelişimi, bu ülkenin kendi dışında hegemonya kurma çalışmalarını hızlandırdığı savaş sonrası dönemde gerçekleşmiştir. 1940'lı yıllarda ABD'nin dünya politikasındaki rolü üzerine yapılan tartışmalar, dışı açılımcı liberal ekolle¹⁹⁰ buna karşı çıkan muhafazakar ekolü karşı karşıya getirmiştir. Daha aktif bir

¹⁸⁸ Özellikle Ortadoğu ülkelerindeki güçlü anti-sömürgeci, anti-empyralist hava ve sosyalizme duyulan sempati, ABD'nin karşı bir ideolojik mücadele yürütmesini gerektirmiştir. Bir örnek, Orwell kitaplarının Voice of America (VOA) eliyle basılarak, Mısır'da tanıtılması önerisi getiren belgedir. Bkz. From Embassy Cairo to the Department of State, “Promotional Material from VOA”, 19 August 1950, Department of State Decimal Files, 1950-1954, RG59, Box 2559, NARA.

¹⁸⁹ Brazinsky, modernleşmenin sürece katkı koyma anlamında aydınlara sorumluluk yüklemek için nasıl kullanıldığını, ABD'nin aydınlar ile kapitalist devlet arasındaki ilişkiyi nasıl kurduklarını Güney Kore örneğinde açıklamaktadır. Bkz. Brazinsky, Gregg. *Nation Building in South Korea*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2007, ss. 163-188.

¹⁹⁰ ABD tarihine bakıldığında bu liberal akımın daha önce de etkili olduğu, hatta Wilsoncu ilkelerin yaygın olarak tartışıldığı 1920'li yıllara damgasını vurduğu görülecektir. Ancak bu yıllarda dışı açılıma daha ziyade

uluslararası politika yürütmeyi savunan liberaller ile ABD'nin kaynaklarını ve enerjisini bu tür işlere harcamaması gerektiğini söyleyen muhafazakarlar arasındaki çekişmenin sonucu, Soğuk Savaş'ın da kaderini belirlemiştir. Yapılan tartışmalarda atak bir dış politikayı “dışa açıklık” adına gözü pek biçimde savunan liberaller, ABD adına Soğuk Savaş'ta ihtiyaç duyulan tutumu temsil etmiş ve böylece Soğuk Savaş'ın uluslararası alandaki gelişimine katkı koymuş oluyordular.¹⁹¹ Bu bağlamda Truman Doktrini ABD'nin eskiye dönmeyeceğinin ilk işaretini vermiş; Marshall Planı ise bu açıklık politikasının somut bir çıktısı ve kuvvetli bir göstergesi olmuştur.

Kamu diplomasisi açısından dönüm noktası olarak kabul edilebilecek gelişme ise, 1953 yılında Eisenhower döneminde Birleşik Devletler Haberler Ajansı'nın (USIA-United States Information Agency) kurulmasıdır.¹⁹² USIA'nın denizaşırı kolları Birleşik Devletler Haberler Merkezi (USIS-United States Information Service)¹⁹³ olarak adlandırılmıştır. Bu yeni teşkilatlanma “halkla ilişkiler” alanına verilmeye başlanan önemin kanıtıdır. USIA'nın amacı ABD ulusal çıkarları doğrultusunda farklı ülke kamuoylarının bilgilendirilmesi, etkilenmesi olarak tanımlanırken; USIA aracılığıyla, ABD'nin o güne kadar dağınık biçimde yürütülen ve sivil vakıfların faaliyetlerinin öne çıktığı kültürel ilişkiler alanının merkezi olarak yapılandırılması hedeflenmiştir. USIA'nın kurulması dışa açılmacı yaklaşımının özellikle kamu diplomasisi alanında güçlü bir yapılanmaya hayat verdiğinin göstergesidir.

sivil kurumlar aracılığıyla, ABD'de büyük sermayenin kurduğu yardım vakıfları eliyle yürütülüyordu. Bu vakıflar ABD dış politikasının tamamlayıcı unsurları olarak, ABD dışında özellikle insani yardım, sağlık ve eğitim gibi konularda faaliyet göstermişlerdir. ABD'de de pek çok sosyal konuda aktif olan bu vakıfların kurulmasının arkasındaki temel mantık kapitalizmin yarattığı sosyal sorunların kontrol altında tutulmasına dayanıyordu. Bu bağlamda Rockefeller Vakfı'nın yaklaşımını analiz eden Fischer, kapitalizm koşullarında hayırseverliğin analizi için hegemonya, ideoloji ve sosyal sınıfın kilit kavramlar olduğunu söylemektedir. Bkz. Fischer, a.g.y., s. 206.

¹⁹¹ Bu tartışmayla ilgili olarak bkz. Ninkovich, Frank A. *The Diplomacy of Ideas, U.S. Foreign Policy and Cultural Relations, 1938-1950*, Cambridge: Cambridge University Press, 1981.

¹⁹² USIA halkla ilişkiler alanında faaliyet gösteren ilk ve tek kurum değildir. Ancak özellikle açık diplomasi eliyle yürütülen halkla ilişkiler çalışmasını anlamak bakımından kritik önemde bir kurumdur.

¹⁹³ USIS'ler daha önce oluşturulmuştur. Haziran 1942'de Roosevelt Savaş Enformasyon Ofisi'ni (Office of War Information) kurduğunda, USIS bu yapının denizaşırı kolu olmuştur. Bkz. *The United States Information Agency: A Commemoration*. <http://dosfan.lib.uic.edu/usia/abtusia/commins.pdf> (1 Aralık 2009).

Eisenhower yönetimi, kamu diplomasisi faaliyetleri bu şekilde merkezileştirmiş ve yürütmesini dışişleri bakanlığından alarak doğrudan devlet başkanlığına bağlanmış olmasına rağmen, devlet dışı katkılara her zaman açık bir politika izlemiştir.¹⁹⁴ Farklı ülke kamuoylarına seslenen yeni araçlar tasarlanması; sosyalizme alternatif bir model olarak modernleşmeciliğin öne çıkması sivil vakıflara da bu bağlamda yeni sorumluluklar yüklemiştir. Amerikan vakıfları 1945 sonrasında ABD'nin uluslararası hegemonyasını inşa etmesine önemli katkıda bulunmuşlardır. Özellikle Soğuk Savaş'la birlikte kendi faaliyetlerini devlet politikasının desteklenmesi ve ülke kamuoylarının biçimlendirilmesi şeklinde tanımlamaya başlamışlardır.¹⁹⁵ Bir yandan modernleşmeci bir bakışla aralarında Türkiye'nin de bulunduğu birçok ülkede eğitim başta olmak üzere, devlet fonksiyonlarının yeniden yapılması yönünde projeler geliştirmiş; öte yandan, akademiye başlamak üzere fikir üretimini yönlendiren faaliyetler yürütmüşlerdir. Kurdukları uluslararası bilgi ağlarıyla farklı alanlarda ve akademik disiplinlerde ABD yanlısı değerlerle birlikte, bunların yaygınlaştırılması üzerine kurulu yöntemlerin ve araştırma enstitülerinin büyümesini amaç edinmişlerdir.¹⁹⁶ Sivil elçiler olarak tanımlanabilecek bu vakıflar, ABD'nin "pazarlanması" ile ABD karşıtı düşünce ve duygularla mücadele edilmesi gibi görevler de üstlenmişlerdir.¹⁹⁷ Bu uluslararası bilgi ağları özellikle az gelişmiş ülkelerde düşünsel hayatı etkilerken, ABD'nin büyük önem verdiği "modernleşmeci elitlerin" seçilip yetiştirilmesinde bu ağlar üzerinden kurulan ilişkilerden yararlanmışlardır.¹⁹⁸ Zaten modernleşme okulunun farklı alt dallarının gelişimine katkıda bulunan üniversite bölümlerine ya da araştırma enstitülerine bakıldığında, pek çoğunun açık ya da örtülü

¹⁹⁴ Eisenhower döneminde propaganda faaliyetlerine hakim olan mantığı anlatan bir makale için Bkz. Parry-Giles, Shawn J. "The Eisenhower Administration's Conceptualization of the USIA: The Development of Overt and Covert Propaganda Strategies", *Presidential Studies Quarterly*, Vol. 24, No. 2, 1994, ss. 263-276.

¹⁹⁵ Hammack, David C. "Foundations in the American Polity, 1900-1950," Ellen Condliffe Lagemann (Ed.) *Philanthropic Foundations: New Scholarship, New Possibilities* içinde (43-69), Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1999, s. 44.

¹⁹⁶ Parmar, Inderjeet. "American Foundations and the Development of International Knowledge Networks", *Global Networks*, Vol. 2, No. 1, 2002, s. 13.

¹⁹⁷ Parmar, Inderjeet. "Selling Americanism, Combatting Anti-Americanism: The Historical Role of American Foundations, Anti-Americanism", *Working Papers 2004* içinde (18-26), Center for Policy Studies, Budapest: Central European University, 2004, ss. 18-26.

¹⁹⁸ Brazinsky, a.g.e., ss. 163-171.

biçimde Ford, Rockefeller ve Carnegie başta olmak üzere zengin vakıflar tarafından finanse edildiği görülmektedir.¹⁹⁹

1950’li yılların ikinci yarısına gelindiğinde ABD’deki yapının; üniversitelerden, araştırma kuruluşlarına; sivil vakıflardan devlet bürokrasisine, Soğuk Savaş koşullarına ve ABD hegemonyasını beslemeye hazır hale geldiği görülmektedir. Pek tabii ki nihayete eren bir hazırlık aşamasından bahsetmek mümkün değildir. Kurumsal dönüşüm sonraki yıllarda da devam etmiş, hatta zaman içerisinde yaklaşım farklılıkları ortaya çıkmıştır. Ancak ABD’nin yeni dünya koşullarının neler olduğu ve bunlara nasıl müdahale edileceği konusunda yönünü büyük ölçüde 1950’lerin sonunda tayin ettiği söylenebilir.

4. 2. TÜRKİYE ÇALIŞMALARI: BİR MODEL ÜLKE OLARAK TÜRKİYE

Bölge çalışmalarının yaygınlaşmaya başlamasıyla birlikte Türkiye’ye de ilgi gösterilmesinin başlıca iki nedeni vardır: Birinci neden, Truman Doktrini kapsamında verilen askeri yardım²⁰⁰ ve Marshall Planı kapsamında Türkiye’de yürütülen teknik yardım programı; ikincisi ise daha çok 1950’lerin ilk yarısında önem kazanan Ortadoğu’daki gelişmeler ve Türkiye’ye Ortadoğu’da biçilen roldür.

Ortadoğu özellikle 1950’lerin ortasında ABD’nin yoğun olarak ilgilenmeye başladığı coğrafyalardan biri olmuştur. Savaş yıllarında “düşman ülkeleri” incelemek üzere kurulan Stratejik Hizmetler Ofisi ile Savaş Enformasyon Ofisi bünyesinde; savaşın hemen ertesinde ise aralarında Library of Congress’in de bulunduğu kurumlarda Ortadoğu’ya

¹⁹⁹ Parmar, a.g.y., ss. 17-19.

²⁰⁰ Türkiye, Yunanistan ve İran gibi ülkeler Soğuk Savaş’la birlikte Amerikan kamuoyunun ilgi alanına girmişlerdir. Türkiye denildiğinde ABD akademisinde akla gelen isimlerden biri olan Lewis V. Thomas, Richard N. Frye ile birlikte Türkiye ve İran üzerine ABD’lileri aydınlatmak üzere kaleme alınmış bir kitap yayınlamışlardır. *The United States and Turkey and Iran* başlıklı kitabın Sumner Welles tarafından yazılan giriş kısmında kitabın amacı şu şekilde ifade edilmiştir: “Bu kitabı yazarak, Thomas ve Frye, Amerikan kamuoyunun, ABD’nin güvenliği için birdenbire büyük öneme sahip hale gelen bu iki eski ulusun tarihi, ekonomisi, siyasi ve stratejik sorunları ile doğalarını daha iyi bilmelerini mümkün kılan büyük bir iş yapmışlardır.” Thomas ve Frye, a.g.e., s. xii. Kitap, Soğuk Savaş, ABD’nin güvenlik ihtiyaçları ve ülke araştırmalarının nasıl iç içe geçmiş olduğunun bir örneğidir.

ilişkin bilgi birikiminin temelleri atılmıştır.²⁰¹ Akademik alanda, Sosyal Bilimler Araştırma Konseyi'nin YakınDoğu ve Ortadoğu Komitesi (Committee on the Near and Middle East) ile U.C.L.A., Princeton, Chicago ve Harvard gibi üniversitelerde kurulan Ortadoğu merkezleri kısa sürede önemli bir birikim oluşmasını sağlamışlardır.²⁰²

Türkiye çalışmaları, büyük ölçüde, Batı yanlısı istikrarlı bir siyasi sisteme sahip olan Türkiye ile çalkantılı siyasi durumuyla endişe yaratan Arap Ortadoğusu arasındaki tezat üzerine kurulmuştur. Yapılan karşılaştırmalar, Türkiye'nin ayrıksı durumunun kökenlerini inceleyerek Arap dünyasındaki anti-sömürgeci, hatta Batı karşıtı “sorunlu tavrın” nedenlerini ortaya koymak gibi, ABD dış politika ihtiyaçlarını da karşılayan bir saik üzerine oturtulmuştur. Bu yıllarda Türkiye sadece istikrarlı bir müttefik olmakla kalmayıp, Batı dışı dünyanın en başarılı modernleşme örneklerinden de biri olarak değerlendirilmektedir. Bu anlamda geleneksel ile modern ikiliği üzerine oturan çalışmalar da Türkiye örneğinden yararlanmışlardır.²⁰³ Ancak Türkiye'nin “başarısının” kaynakları üzerine üretilen yazın, diğer ülkelere önerilecek modernleşme modelinin amacı, araçları, vb. konusunda yeni tartışmalar yaratmıştır. Citino, Osmanlı tarih yazımının Soğuk Savaş modernleşmeciliğine nasıl esin kaynağı olduğunu ele aldığı makalesinde Türkiye'ye gösterilen ilgiyi şöyle açıklamaktadır:

“Osmanlı-Türk tarihi ABD'nin ‘üçüncü dünya’ politikaları için dersler içeriyordu. Bu dersler açık değildi, ancak, derslerin şifrelerini çözmeye dönük çabalar kalkınmanın doğası ve amacı hakkında temel soruların sorulmasına neden oluyordu. Ekonomik ve politik reform arasında ilişki neydi? Anti-komünist istikrar veya liberal demokrasi nihai amaç mıydı ve hangisi diğerinin önkoşuluydu?”²⁰⁴

²⁰¹ Rustow, Dankwart A. “Middle East”, Lucian W. Pye (Ed.) *Political Science and Area Studies, Rivals or Partners?* içinde (170-180), Bloomington&London: Indiana University Press, 1975, s. 174.

²⁰² Rustow, a.g.e., s. 174.

²⁰³ Bu bağlamda dönemin en bilinen kitabı Lerner tarafından yazılmıştır. Bkz. Lerner, Daniel. *The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East*, London: Free Press of Glencoe, 1958. Lerner, araştırmasının bir kısmını Türkiye'de yürütmüştür.

²⁰⁴ Citino, Nathan J. “The Ottoman Legacy in Cold War Modernization”, *International Journal of Middle East Studies*, No.40, 2008, s. 580.

Osmanlı tarihi üzerine arařtırmaların, Arap Ortadoğusunun “geri kalmıřlıđını” açıklamaya yarayacađı dūřunılmektedir. Nitekim bu bađlamda savař sonrasında yaygınlık kazanan tez, Osmanlı 1848 Toprak Kanunu’nun başarısızlıđının gūncel sorunların bařlıca nedeni olduđu řeklindedir. Toprakta özel mūlkiyetin sađlıklı bir biçimde kurulamamıř olmasının sorunların temeli olarak gōrūldūđu bu yıllarda, ABD’nin Ortadođu’ya sunduđu iktisadi geliřme modeli toprak reformunun gerçekleřtirilmesini řart kořmaktaydı. Nitekim aynı yıllar Tūrkiye’de de meclise gelen bir “toprak reformu” önerisi būyūk tartıřmalar yaratmıřtı. Bu yıllardan bařlayarak bařta ABD’de olmak ūzere Batı’da Tūrkiye’nin kırsal yapısı ūzerine ūnemli çalıřmalar yapılmıřtır.²⁰⁵

Modernleřme teorisine gōre toprak reformu ve tarımda kapitalistleřme kalkınmanın ūnemli tetikleyicilerinden biridir. Őte yandan siyasi istikrarın sađlanması açısından da kırsal dōnūřmūn būyūk ūnem tařıdıđı dūřunılmektedir. Modernleřmecilerin bir kesimi için yoksul ve topraksız kōylūlūk bir istikrarsızlık kaynađıdır. Kıra duyulan gūvensizliđi açık biçimde ifade eden Huntington, Çin Devrimi ve Latin Amerika’daki toplumsal hareketlerde kırdaki yoksulların, topraksız kōylūlerin oynadıđı rolū gōz ūnūnde bulundurarak statūkonun sađlanmasında kentlileřmenin ūnemine dikkat çekmiřtir.²⁰⁶ Kentlileřme kadar, kırdaki kapitalist iliřkilerin egemen kılınması da kōylūlūđün arkaik, feodal yapıya bař kaldırmasının ūnūne geçebilecek bir dōnūřm olarak gōrūlmūř ve desteklenmiřtir.

ABD’li tarihçiler ve sosyal bilimciler bir tarım ūlkesi gōrūnūmūndeki Tūrkiye’de kōylūlūđūn siyasi sistem ūzerinde bambařka bir etkide bulunduđunu gōzlemlemiřlerdir. Diđer pek çok ūlkeye kıyasla, Tūrkiye’de toprakta kūuk mūlkiyet yaygın olduđu gibi, mūlkiyet sahibi Tūrk kōylūsū Demokrat Parti’yi destekleyerek çok partili hayata geçiřte

²⁰⁵ 1950’lerde ve 1960’lar boyunca modernleřmeci ekole yakın ya da bu ekolū etkileyen iktisadi arařtırmalar yayınlanmıřtır. Birkaç ūnemli ūrneđi: Frey, Frederick W. ve Diđerleri, *Rural Development Research Project, 10-part multilith*, Massachusetts: M.I.T. Center for International Studies, 1967; Kerwin, Robert W. “Etatism in Turkey”. Hugh G. J. Aitken (Ed.) *The State and Economic Growth* içinde (97-114), New York, 1959; Stirling, Arthur Paul. *Turkish Village*, New York: Willey, 1966; Thornburg, Max Weston. *Turkey: An Economic Appraisal*, New York: The Twentieth Century Fund, 1949; Helling, Barbara ve George Helling. *Rural Turkey - A New Socio-Statistical Appraisal*, İstanbul: İstanbul Ūniversitesi İktisat Fakūltesi, 1958.

²⁰⁶ Huntington’un gōrūřlerini aktaran Harootunian, a.g.e., s. 43.

kritik bir rol oynamıştır. Çok partili rejime geçilmesinin memnuniyetle karşılanması, Türkiye'nin siyasi sistem seçiminde de Batı modelini örnek aldığı kanaatinden dolayıdır.²⁰⁷ Öte yandan, özellikle 1950'lerin ilk yarısında, ABD'nin Marshall Planı kapsamında verdiği yardımlar, tarımsal üretimi artırdığı oranda Türkiye'de ABD'ye dönük olumlu duyguları perçinlemiştir.

“Diktatörlükten demokrasiye” geçen Türkiye'nin, bu geçişle birlikte ekonomide “buluş çağı devletçiliğini”²⁰⁸ geride bırakan liberal politikalar izlemesi de Türkiye'nin doğru yolda ilerlediğine yönelik yorumları kuvvetlendirmiştir.

Çok partili rejime kendiliğinden geçen, iktisadi politikalarını liberalleştiren Türkiye'nin hanesine yazılan bir başka artı, ülkedeki güçlü anti-komünizm olmuştur. Anti-Sovyetizmi dışa vuran çeşitli açıklamalar, komünistlere karşı yürütülen 1951 tevkifatı, sendikalar ve sol siyasi partilere gösterilen tahammülsüzlük savaş sonrasındaki amansız anti-komünizmin birkaç örneğidir. Bu örnekler, Türkiye'nin Ortadoğu'daki Batı karşıtı, hatta Sovyetlere meyleden atmosferin dışında kaldığını göstermiştir. Bölge çalışmaları ile ilgili makalesinde Bruce Cumings, Ford Vakfı'nın ülke analizleri yazdırma girişimi kapsamında, Dankwart Rustow'a “demokrasiye doğru sarsıntısız ilerlemesi” ve “komünizmin çekiciliğine” karşı bağışıklığı nedeniyle “Yakındoğu'da özel bir örnek” olarak görülen Türkiye hakkında bir ülke çalışması yapması önerdiğini belirtmektedir.²⁰⁹ Rustow, bu öneriyle doğrudan ilişkisi bilinmese de, bir Türkiye ile Japonya karşılaştırması yazmıştır. Ayrıca *Islam and the West* (İslam ve Batı) başlıklı kitapta yer verilen “Politics and Islam in Modern Turkey” (Modern Türkiye'de Siyaset ve İslam)²¹⁰ başlıklı bölüm de Rustow'un kaleminden çıkmıştır. Rustow'un, ayrıca, *The Appeal of Communism to Islamic*

²⁰⁷ Nitekim aynı modernleşmeci çevreler 1960 darbesini Türkiye'nin modernleşme çabaları bağlamında desteklemişlerdir.

²⁰⁸ Max Thornburg'un raporundan aktaran Citino, a.g.y., s. 586.

²⁰⁹ Cumings, Bruce. “Boundary Displacement: Area Studies and International Studies during and after the Cold War”, *Bulletin of Concerned Asian Studies*, Vol. 29, No. 1, 1997.
<http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/cumings2.htm> (1 Aralık 2009).

²¹⁰ Rustow, Dankwart A. “Politics and Islam in Modern Turkey (1920-1955)” makalesinin aynı basımı, R. Frye (Ed.) *Islam and The West* içinde (69-107), Lahey: Mlouton, 1957.

Peoples (Müslüman Halklar Arasında Komünizmin Cazibesi) başlıklı bir broşür²¹¹ yazdığı ve burada Bolşeviklerle Türkiye ilişkilerini ele aldığı bilinmektedir.²¹²

Türkiye’de doğan Dankwart Rustow, 1950’lerde Osmanlı ve Türkiye araştırmaları söz konusu olduğunda akla gelen, pek çok kişi ve kurumla ilişkisi bulunan önemli bir isimdir. Onun da yer aldığı, Yakındoğu Araştırmaları Komitesi (Committee on Near East Studies)²¹³ Türkiye araştırmaları açısından öncü bazı çalışmalara imza atmıştır.²¹⁴ Osmanlı-Türkiye araştırmaları dendiğinde bu yıllarda öne çıkan bir başka kuruluş Dış İlişkiler Konseyi’dir (Council on Foreign Relations). Konsey’in ağır topu Islamic Society and the West (İslam Toplumu ve Batı) isimli kitabıyla tanınan İngiliz H.A.R. Gibb, konsey çalışmaları üzerinde belirleyici olmuş, yazdığı kitap ise pek çok sosyal bilimci için başvuru kitaplardan biri haline gelmiştir. Ortadoğu ve Türkiye denildiğinde ilk akla gelen isimlere 1962 yılında yayınlanan *The Emergence of Modern Turkey* (Modern Türkiye’nin Doğuşu) kitabıyla ve daha önce Osmanlı arşivleri ve İslam hakkındaki çalışmalarıyla bilinen Bernard Lewis’i de eklemek gerekecektir.

ABD’de modernleşmecilerin gözde alanlarından biri haline gelen Osmanlı-Türkiye araştırmalarının Soğuk Savaş bağlamında en önemli sorusu, “Türkiye’nin istisnai bir örnek mi yoksa genellenebilir bir model mi” olduğudur. CFR tarihçileri ve sosyal bilimcileri Türkiye’nin bir “model” olarak görülebileceğinde ısrarcıdılar.²¹⁵ Modernleşen Türkiye’nin ABD ve genel olarak Batı bloğuna mesafeli Ortadoğu’ya emsal teşkil

²¹¹ Bkz. Rustow, Dankwart A. *The Appeal of Communism to Islamic Peoples*, Washington, D.C.: Brookings Institution, 1965.

²¹² Türkiye, bir Ortadoğu ülkesi olarak, İslam kimliğiyle ele alınmıştır. Ayrıca 1950’ler boyunca laik Türkiye’de İslami canlanış ilgi çekmiş, konuyla ilgili olarak çok sayıda inceleme yayınlanmıştır. Bu incelemelerin bir kısmı Türkiye’de bir süre yaşayan Howard Reed’a aittir. Reed, ilahiyat fakültesi ve imam-hatip okulları ile ilgili broşürler de yazmıştır. Ayrıca, Bernard Lewis, Dankwart Rustow, Uriel Heyd, Paul Stirling gibi isimler de 1940’ların ikinci yarısından itibaren başlayan İslami yükselişe ilgili makaleler yayınlamışlardır.

²¹³ Komite, Sosyal Bilimler Araştırma Konseyi-Amerikan Öğrenilen Toplumlar Konseyi’ne (Social Science Research Council-Amerikan Council of Learned Societies) bağlıdır. Rustow ayrıca MESA kurucularındandır.

²¹⁴ John Kingsley Birge’nin Türkiye bölge çalışmalarına giriş amaçlı çalışması bu komiteye sunulmuştur. Birge bir süre Türkiye’de bulunmuş ve ders vermiştir. Kitabı ABD’deki Türkiye araştırmalarının öncü çalışmalarından biridir. Birge, John Kingsley. *A Guide to Turkish Area Study*, Washington: Committee on Near Eastern Studies, American Council of Learned Societies, 1949.

²¹⁵ Citino, a.g.y., s. 588.

edebileceği düşüncesi genel kabul görünce yeni soru, “Türkiye’nin hangi tarihsel özellikleri sayesinde var olan modernleşmecî yapısını kazandığı” biçiminde formüle edilmiştir.

Osmanlı reform hareketlerinden Kemalist devrimler arasındaki sürekliliğe vurgu yapan Rustow, “süreklilik” tezini ilk dile getirenlerden biridir. Ancak bu tez üzerinde bir uzlaşma olduğunu söylemek mümkün değildir. Yalnız Kemalizm’in kararlı bir biçimde ülkeyi modernleşme yoluna soktuğu ve Mustafa Kemal de dahil olmak üzere bu sürecin liderliğini yapan kesimlerin farklı yönleriyle incelenmesi gerektiği konusunda bir fikir birliği olduğu söylenebilir. Özellikle Mustafa Kemal’e gittikçe daha fazla ilgi gösterildiği görülmektedir. Gilman, modernleşme teorisi ile ilgili kitabının “Avrupalı geçmişten Amerikan bugününe” başlıklı bölümünde, Mustafa Kemal’den modernleşmeyi bir ulus inşası anlamında kullanan ilk kişi olarak bahsetmektedir.²¹⁶ Gilman’ın ifadesi Batı’da Mustafa Kemal’e dair genel algıyı yansıtmaktadır. Kemalizm, ABD’li modernleşmecî sosyal bilimciler açısından en sorunlu yanı olan “devletçilikten” de kurtulmaya başlayınca, Mustafa Kemal’in otoriterliği Türkiye’nin başarılı modernleşmesinin ve kuvvetli anti-komünizminin temeli olarak ilan edilmiştir.

Kemalizme ve öncü kadrolara gösterilen bu ilgi, kuramsal olarak modernleşmenin “elitlerin sürüklediği” bir süreç olduğu vurgusundan beslenmiştir. ABD’li sosyal bilimcilerin elit merkezli siyasal-sosyal analizlerinin yanı sıra, Batı’ya açıklıklarıyla dikkat çeken bu kesimler ABD dış politikası açısından önem taşımıştır; Batı bloğundan yana oldukları sürece bu kesimlerin otoriter eğilimlerini destekleme ve meşru gösterme eğilimi kuvvetlenmiştir.²¹⁷ Nitekim 1960’lı yıllarda sosyal hareketlerin baskısı altında sistem dışı dinamikleri kontrol altında tutabilecek, ABD ile dost modern kesimler olarak görülen askeri kadrolara toplumların yönetilmesinde daha geniş roller tanınmaya başlanacaktır.²¹⁸

²¹⁶ Gilman, a.g.e., ss. 30-35.

²¹⁷ Bu yaklaşımın tipik bir örneği için bkz. Lerner, Daniel ve Richard D. Robinson. “Swords and Ploughshares: The Turkish Army as a Modernizing Force”, *World Politics*, Vol. 13, No. 1, October 1960, ss. 19-44.

²¹⁸ Türkiye’de de ordunun rolü gittikçe daha fazla ilgi çeker olmuştur. Bu ilgiyi kanıtlayan bir çalışma için bkz. Rustow, Dankwart A. “The Army and the Founding of the Turkish Republic”, *World Politics*, Vol. 11, No. 4, July 1959, ss. 513-552.

Askeri kadrolar kadar sivil bürokrasiye de ilgi gösterilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu, Max Weber'in yasal-ussal ya da geleneksel otorite kavramlarından yola çıkarak bürokrasi üzerine araştırmalar yapılan örneklerden biri olmuştur.²¹⁹ Bu tür analizler, Türkiye gibi ülkeler söz konusu olduğunda, bahsedilen, elitlere biçilen “esas özne olma” rolünü hem varsaymış hem de bu tür bir bakışı kuvvetlendirmiştir.

ABD'deki sosyal bilimcilerin Türkiye'yi bu yıllarda hangi kaynaklar üzerinden anlamaya çalıştıklarına bakıldığında, Kemal Karpat ve Şerif Mardin gibi isimlerin çalışmaları öne çıkmaktadır. Bu isimler dışında çok sayıda ABD'li ve Avrupalı akademisyenin yaptığı üretimden söz etmek gerekmektedir.²²⁰ Mardin'in etkisi esas olarak 1960'lı yıllarda görülecektir ve Türkiye'deki aydın hareketi üzerine yaptığı analizler “modernleşmenin öznesi olarak elitleri” incelemek isteyenlerin önemli başvuru kaynaklarından biri olacaktır. ABD'deki Türkiye çalışmaları böylece gelişirken, 1960'lı yıllarda Türkiye'de yapılan Osmanlı ve Türkiye tarihi araştırmaları ve Türkiye'nin siyasi yapısına ilişkin analizler ABD'de geliştirilen yaklaşımlardan yoğun olarak etkilenmeye başlamıştır.

²¹⁹ Citino, a.g.y., s. 591.

²²⁰ İslam konusunda Richard N. Frye, Howard A. Reed ve Gotthard Jäschke; Türkiye tarihi hakkındaki genel kaynaklar olarak Bernard Lewis Geoffrey Lewis, Roderic H. Davison, Edouard Engelhardt, Fay Kirby, çok partili hayata geçiş konusunda Kemal Karpat, modernleşme paradigması kapsamında Daniel Lerner ve Dankwart A. Rustow ekonomi konusunda Zvi Yehuda Hershlag, yönetici sınıflar ve köylülük konusunda Frederick W. Frey, düşünce dünyası ve siyasi ideoloji Uriel Heyd ve sonraki yıllarda Şerif Mardin, Ernest Edmondson Ramsaur, Walter F. Weiker. Ward ve Rustow'un derledikleri Japonya ve Türkiye modernleşmesinin ele alındığı kitapta farklı alanlardaki eserleri kapsayan bir Türkiye bibliyografyası verilmiştir. Ayrıca, eserlerin yararlılıklarına dair notlar da düşülmüştür. Bkz. Ward, Robert E. ve Dankwart A. Rustow. *Political Modernization in Japan and Turkey*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1964, ss. 477-485.

4.3. ANTI-KOMÜNİZMİ KENDİNDEN MENKUL BİR ÜLKEDE KÜLTÜREL PROGRAM

Soğuk Savaş'ta genel akademik üretimin ve özel olarak bölge çalışmalarının, farklı coğrafyalara yönelik nüfuz arayışları ve hegemonya kurma mücadelesine bir biçimde eklemlendiği gerçeği, bu çalışmaların ürettiği tezlerle ABD'nin siyasi-ideolojik vurguları arasındaki uyumda da kendisini dışa vurmaktadır. ABD'nin Türkiye'de düşünce dünyasını doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemeye dönük gündelik ideolojik girdileri ile Osmanlı-Türkiye araştırmalarında hakim olan yaklaşım arasındaki paralellik de buna bir örnek olarak gösterilebilir. Daha açık bir deyişle, Türkiye özelinde bölge çalışmalarının ve ABD'nin yürüttüğü kamuoyu diplomasisinin temelde ortak vurgulara sahip olduğu görülmektedir. Bu vurguların ortaya konabilmesi için, öncelikle, 1940'ların sonlarından itibaren başlatılan ve Türkiye'nin NATO'ya kabul edilmesiyle yeni bir faza giren kamu diplomasisinin hangi söylem ve araçlarla yürütüldüğünü açıklamak gerekmektedir.

ABD Dışişleri Bakanlığı, savaş yıllarından itibaren Türkiye'nin de aralarında bulunduğu bölge ülkeleriyle ilişkisini gözden geçirmiş; örneğin, 1942 yılında Yakın Doğu İşleri Bölümü'nün²²¹ hazırladığı bir raporda ABD'nin bölge ülkeleriyle zayıflayan "kültürel ilişkilerine" dikkat çekilmiştir.²²² 1940'lar boyunca bu konuda hızlı adım atamayan ABD'nin önüne çıkan engellerden biri, bölge genelinde İngiltere ve Fransa'nın derin izlerine her an her yerde rastlanabilen köklü kültürel etkisidir. Dolayısıyla ABD'nin dışa açılmacı bir ilgiyle Ortadoğu'yla ilişkilerini gözden geçirdiği bir dönemde, karşılaştığı sorunlardan biri bu iki sömürgeci gücün ayağına basma tehlikesi olmuştur. ABD henüz, özellikle kültürel düzeyde, böyle bir rekabetin altından kalkabilecek donanıma, bölge içerisinde yeterli bağlara ve siyasi nüfuza sahip olmadığı farkındadır.

ABD bu karşı karşıya gelişten çekinmekle birlikte, Yakın Doğu İşleri Bölümü'nün uyarısı üzerine bir dizi yeni inisiyatifte kapı açmaktan da geri kalmamıştır. 1944 yılında

²²¹ ABD diplomatik belgelerinde bölge bu yıllarda Türkiye-Yunanistan ve İran'ın yer aldığı bölge "Near East" olarak adlandırılmaktadır. Ancak metinde belgelerden doğrudan alıntılanmadığı sürece Ortadoğu adlandırması tercih edilmiştir.

²²² Ninkovich, a.g.e., s. 51.

başkanlık fonundan sağlanan kaynakla bu bölgede kamu diplomasinin güçlendirilmesine yönelik adımlar atılmıştır. Bu kapsamda bölge ülkelerine on kişinin kültürel ataşe olarak atanması düşünülmüş ancak sonuç olarak sadece Ankara'ya Donald E. Webster atanabilmiştir.

Türkiye'ye atanan kültürel ataşe, ABD'nin daha önce dış politikayla pek bağlantılı görmediği kültür alanını –özellikle faşizmin propaganda aygıtına tanık olmuş olmanın etkisiyle olsa gerek- önemsemeye başladığının bir işaretidir. Ancak bu kanaate varılmasından çok önce, ABD'li sivil kuruluşların bu alanda faaliyetler yürütmüş olduklarını belirtmek gerekir. Bu faaliyetlerin bir kısmı Osmanlı topraklarındaki dini misyonerlik hareketlerinin bir parçasıdır ve başlangıcı oldukça geriye gitmektedir. 20. yüzyılın başında ise ABD'li gönüllüler ve vakıf çalışanları ardı arkası kesilmeyen savaşların getirdiği yıkım, açlık ve göç gibi toplumsal felaketler sırasında Anadolu'da misyonerlikle karışık yardım faaliyetleri içerisinde bulunmuşlardır. İmparatorluğun Gayrimüslim nüfusunun önemli bir bölümünün ABD'ye göç etmiş olmasında bu çalışmaların da etkili olduğu söylenmelidir. ABD'li büyük vakıflar, felaket sonrası yardımların yanı sıra hastalıkların tedavisi, hijyen koşullarının iyileştirilmesi, Amerikan eğitim kurumlarının desteklenmesi gibi alanlara da el atmışlardır. Rockefeller'in öncülük ettiği ABD'li vakıfların²²³ Anadolu'ya gösterdikleri ilgi özellikle Cumhuriyet döneminden itibaren daha “militan” bir modernleşme misyonerliğine dönüşmüştür. ABD'nin, Türkiye'de sağlık ve eğitim gibi düşünsel etkileşime de elverişli olduğu aşık iki alandaki etkinliği, devlet eliyle sistemli bir program başlatılıncaya kadar büyük ölçüde bu vakıflar eliyle sürdürülmüştür.

Sistemli bir programın henüz kurulma aşamasında olduğu savaş sonrası dönemde kamu diplomasisi açısından ilk büyük çıkış, 1946 yılında Büyükelçi Münir Ertegün'ün naşını taşıyan Missouri zırhlısının İstanbul'a demirlemesidir. Zırhlının gelişi basında büyük

²²³ Rockefeller'in Türkiye'deki faaliyetlerini betimleyen çalışmalar için bkz. Erdem, Murat ve Kenneth W. Rose. “American Philanthropy in Republican Turkey: The Rockefeller and Ford Foundations”, *The Turkish Yearbook of International Relations*, Special Issue on 200 Years of Turkish-American Relations, No. 3, (2000/2), ss. 131-157.

bir ilgiyle karşılanmış ve günlerce zırlının ziyareti hakkında fotoğraflar eşliğinde tam sayfa haberler yapılmıştır. Bundan sonra siyasi, askeri ve ekonomik alanlarda gelişimi ivme kazanan ikili ilişkileri destekleyici mahiyette, Türkiye’de ABD hakkında olumlu bir kanaat yaratmak ve ABD’nin siyasi mesajlarının anlaşılmasını ve benimsenmesini sağlamak üzere örgütlenmiş bir çalışma başlatılmıştır.²²⁴ Bu örgütlenmiş çalışmanın temel yürütücüsü olan ve ABD diplomatik misyonuna ilişik olarak çalışan USIE/USIS²²⁵ Türkiye, farklı kültürel etkinlikleriyle ülkedeki genel ideolojik atmosferi ABD için uygun hale getirmeyi amaçlamış; enformasyon faaliyetleriyle haber-bilgi kaynaklarından biri olmaya çalışmıştır.

1950’li yıllarda Türkiye’de USIE/USIS’in çalışmalarını doğrudan ya da dolaylı olarak kolaylaştıran çok sayıda kuruluşun varlığından söz edilmelidir. Bunların başında, Marshall Planı’nın yürütülmesi için kurulan Economic Cooperation Administration (ECA-Ekonomik İşbirliği Yönetimi), ki daha sonra yardımın mahiyeti değişince Mutual Security Agency (MSA-Karşılıklı Güvenlik Ajansı) adını alacaktır; askeri yardım faaliyetlerini sürdüren Joint American Military Mission for Aid to Turkey (JAMMAT – Türkiye’ye Yardım İçin Birleşik Amerikan Askeri Misyonu) ve United States Bureau of Public Roads (ABD Kamu Yolları Bürosu) sayılmalıdır. Bu kuruluşların katkısı, sadece ilgi alanlarında yürüttükleri çalışmaların devlet bürokrasisi ya da halkta yarattığı etkiyle sınırlı olmamış; faaliyet konularını ilgilendiren kültürel etkinlikler de düzenlemişlerdir.

Savaş sonrası kurulan bu kuruluşlar dışında, tarihi hüviyet taşıyan, etkili ABD kurumlarından da söz etmek gerekmektedir. Bunların başında, Amerikan Robert Koleji ve Üsküdar Amerikan Kız Koleji gibi eğitim kurumları gelmektedir.²²⁶ Özellikle Robert Kolej,

²²⁴ Aynı dönemde Türkiye de New York’ta Türkiye Haberler Bürosu’nu açmıştır. Bu büro, ABD’de Türkiye yanlısı bir hava yaratmaya çabalamıştır. Thomas, büronun ABD’liler tarafından da iyi karşılandığını söylemektedir. Bkz. Thomas ve Frye, a.g.e., s. 151.

²²⁵ USIS’ten önce 1948 ile 1952 yılları arasında faaliyet gösteren kurum, Birleşik Devletler Enformasyon ve Değişim (United States Information and Exchange) adını taşımış ve USIE olarak kısaltılmıştır.

²²⁶ Yazışmalarda oldukça cinsiyetçi değerlendirmelere de rastlanmaktadır. Bu değerlendirmelerden biri Kız Koleji’yle ilgilidir: “(...) en nüfuzlu kişiler kızlarının, körpe yaşlarında, ABD’nin etki alanına girmelerine izin vermeye isteklidir. Burada bu kızların gençlik gelişimi ve selameti bir Amerikan kurumu gözetiminde olacaktır.

köklü bir eğitim kurumu olarak mensuplarının birçoğu önemli mevkilere gelen kuşaklar yetiştirmiştir. Savaş sonrası, ABD'nin Türkiye'ye gösterdiği ilgi bu eğitim kurumlarının da daha iddialı girişimlerde bulunmasının önünü açmıştır. Bu bağlamda, yukarıda da kültürel ilişkilerin sivil öncüleri olarak nitelenen büyük vakıfların, etkinliklerini, resmi kurumlarla işbirliği içerisinde sürdürdükleri belirtilmelidir. Bu yıllarda Rockefeller ve Carnegie'a hızla büyümekte olan Ford Vakfı da katılmış ve Türkiye'ye aktarılan kaynakların yekûnu katlanmıştır.²²⁷ Son olarak dini ya da yarı-dini örgütlenmelerin de İstanbul başta olmak üzere büyük kentlerde varlıklarını sürdürdüklerini belirtmek gerekir. Özellikle YMCA (Young Men's Christian Association/Genç Hıristiyan Erkekler Birliği), İstanbul'da Dershane olarak bilinen yerinde açtığı dil ve muhasebe kurslarıyla adını duyurmuştur. YMCA, USIE ile işbirliği içerisinde çalışmış; düzenlediği partiler, balolar gazetelerde, mecliste tartışma konusu olmuştur.

Kültür ve enformasyon alanındaki resmi örgütlenme olan USIE/USIS'in, 1950'lerin hemen başında, Ankara, İstanbul ve İzmir'de ofisleri bulunmaktaydı. Bu ofisler birer üs olarak çalışıyor; yani buldukları şehirlerin etrafındaki bölgelerin sorumluluğunu da üstleniyorlardı. USIE/USIS'in yürüttüğü faaliyetlerin yelpazesine bakıldığında, eğitim ve değişim programları, haber servisi, film gösterimleri, kütüphanecilik, sergiler, dil eğitimi gibi bilgi üretimi ve kültür alanıyla ilgili pek çok başlığa yayıldığı görülmektedir. Ayrıca, USIE/USIS genel bir iletişim kanalı olarak işliyor; ABD'den Türkiye'ye, Türkiye'den ABD'ye yapılan ve ABD'nin eğitim ve kültür faaliyetleri kapsamına giren ziyaretlerin programlarını hazırlıyor, kişilerin yapacakları görüşmeler ve temaslar için bir aracı kurum olarak bağlantılar kuruyordu.

Açıktır ki, okullara gelen bu kızlar her kuşakta önde gelen adamların eşleri olacaklardır ve tabii ki geleceğin liderlerinin de anneleri." R.L.Riley, "Report of Overseas Trip", November 1957, RG 59 Department of State, Records of the Board of Foreign Scholarship, 1950-1963, Container 98, NARA.

²²⁷ Rockefeller Vakfı 1952 ile 1971 arasında Türkiye'ye toplam 16 milyon dolar aktarmıştır. Erdem ve Rose, a.g.y., s. 132. Ford Vakfı ise Türkiye'deki altmış yıllık faaliyet süresi boyunca verdiği toplam bursun neredeyse yarısını 1950'ler ve 1960'lar boyunca vermiştir. Rose, Kenneth W. "The Rockefeller Foundation's Fellowship Program in Turkey, 1925-1983", 2008, s. 13. The Rockefeller Archive Center <http://www.rockarch.org/publications/resrep/pdf/roseturkey.pdf> (21 Mayıs 2009).

Bu faaliyetler arasında, eğitim değişim programı başlangıç yıllarında USIE/USIS'in esas iş yükünü oluşturmuştur. Türkiye ve ABD arasında Fulbright anlaşmasının imzalanması ve 1951 yılında öğrenci, öğretim üyesi ve uzman değişim programlarının başlatılması USIE/USIS'in esas işlevleri arasında sayılabilir. Ayrıca bürokrasinin yüksek mevkilerinde bulunan kişilere ABD'ye gitmeleri için verilen "lider bursları", "uzman bursları" ile gazetecilere verilen burslar da önem verilen USIE/USIS çalışmaları arasında sayılmalıdır.

USIE/USIS'in kütüphanecilik faaliyetleri²²⁸ ise insanlarla bire bir iletişim kurmayı olanaklı kıldığı için önem taşımıştır. Bu kütüphaneler büyük şehirlerin merkezi semtlerinde açılmış ve özellikle okumuş kesimlerin Amerikan kültürüyle tanışacakları sosyal mekanlar olarak tasarlanmışlardır. Soğuk Savaş'ın önemli kültürel faaliyetleri arasında yer alan kütüphanecilik,²²⁹ Türkiye'de sadece Amerikan kütüphaneleri açılmasıyla sınırlı kalmamış; 1950'lerde pek çok kamu kuruluşunun ve üniversitenin kütüphanelerinin Dewey sınıflama sistemine geçmesi teşvik edilmesiyle USIE/USIS kütüphanecileri geçiş çalışmaları yürütülen kütüphanelere uzman desteği sunmuşlardır.

USIE/USIS haber servisi ise, bir haber ajansı gibi işlemiştir. Servis, özellikle Türkiye'yi ziyaret eden ABD'li devlet adamları, askeri filolar hakkında haberler yazarak ve ABD'li liderlerin Türkiye'yi doğrudan ilgilendiren demeçlerini haberleştirerek bu haberlerin ve ilgili görsel malzemenin basına iletilmesinden sorumlu olmuştur.²³⁰ Haber servisinin bir süre için üstlendiği bir başka önemli görev ise, Türkiye'deki radyo yayınları için programlar hazırlanması ve Amerikanın Sesi Radyo yayınlarının²³¹ yönetilmesidir.

²²⁸ Kütüphaneler ilk kez ABD'nin Savaş Enformasyon Ofisi'ne bağlı olarak açılmıştır. Daha sonra 1945'te kamuya açık kütüphane olarak tekrar açılmıştır. Embassy Ankara to the Department of State, "February 1950, USIE Activities in Turkey", 27 March 1950, Department of State Decimal Files, 1950-1954, RG59, Cultural Affairs Near East, Box 2491, NARA.

²²⁹ Kütüphanecilik, kitap yayıncılığı ve Soğuk Savaş'la ilgili olarak, *Library&Culture* dergisinin "Cold War Libraries" başlığıyla yayınlanan Winter 2001, No. 36 sayısında konuyla ilgili ilginç makaleler bulunabilir.

²³⁰ Bunun bir örneği Celal Bayar'ın ABD seyahati sırasında USIS tarafından hazırlanan haberlerdir. Bu haberleri bir arada görmek için bkz. Bars, a.g.y.

²³¹ Radyo yayınları kısa süre sonra ABD'den merkezi olarak yönetilmiştir.

Bunların dışında USIE/USIS, kültürel etkinlik kapsamında değerlendirilebilecek pek çok işle; fotoğraf sergilerinden, fuarlarda stand açmaya, İngilizce dil eğitimi vermekten, çocuk kitapları yayınlamaya ve Amerikan kitaplarının Türkçe çevirisine kadar pek çok faaliyetle ilgilenmiştir.²³²

USIE/USIS bu çalışmaları esnasında doğal olarak birçok kurumla işbirliği içerisinde hareket etmiştir. Kültürel faaliyetlerin yoğunlaşmasıyla birlikte, özellikle İngilizce dil eğitimi vermeyi üstlenecek ve ABD ile Türkiye toplumu arasında doğrudan temasa yönelik etkinlikleri planlayacak bir kültür merkezine ihtiyaç duyulmuştur. Böyle bir merkezin kurulması fikri, Dışişleri Bakanlığı tarafından teşvik edilmiş, Latin Amerika'daki iki uluslu merkezler (bitanional centers) model alınarak Türk-Amerikan Dostluk Derneği kurulmuştur.²³³ Uzun süre başkanlığını Halide Edip'in yürüttüğü dernek ABD'nin kültürel programının bir parçası olarak görülmüştür. Bunun dışında, Türk-Amerikan Kadınlar Kültür Derneği²³⁴ ile Türk-Amerikan Üniversite Derneği²³⁵ ile İstanbul'da Türk-Amerikan Kültür ve Dostluk Derneği, ABD'liler ve Türkler tarafından birlikte kurulmuştur. Bu öncü derneklerin peşi sıra farklı illerde benzer derneklerin kurulmasıyla, dernekleşme anlamında yaygın sayılabilecek bir ağ oluşmuştur.

Farklı örgütlenmeler ve faaliyet dallarıyla işleyen bu yapının bütünü içerisinde USIE/USIS'in ayrıcalığı, yön gösterici bir plan dahilinde hareket etmesi olmuştur. Bu planın hazırlık aşamasının ABD'de ilgili birimlerin gözetiminde merkezi olarak yürütüldüğü düşünüldüğünde USIE/USIS'in diğer örgütlenmeler ve kurumlar için yol gösterici kimliği daha net anlaşılmaktadır. USIE/USIS tarafından farklı zaman dilimlerinde

²³² İlk yapılan işlerden biri İngilizce-Türkçe Redhouse sözlüğünün yayına hazırlanmasıdır. Bu konuda Rockefeller Vakfı ile ortak çalışılmıştır. Sonuç olarak, John Kingley Birge'nin de aralarında yer aldığı bir editörler grubu tarafından sözlük yayına hazırlanmış, sözlüğün yayınlanması üzerine bir kokteyl tertip edilmiştir.

²³³ Embassy Ankara to the Department of State, "Semi Annual Report on Turkey", 9 July 1951, Department of State Decimal Files, 1950-1954, RG59, Cultural Affairs Near East, Box 2491, NARA.

²³⁴ ABD'li personelin eşlerinin aktif olarak çalışmalarını yürüttükleri bu dernek, özellikle çocuklara İngilizce öğretmeye yönelik çalışmalar yapmıştır.

²³⁵ Derneğin, en önemli faaliyetlerinden biri Yalova'da yapılan ve sosyal bilimlerin farklı disiplininden önemli akademisyenleri bir araya toplayarak, Türkiye'de sosyal bilimlerin içinde bulunduğu durumun değerlendirildiği konferanstır.

hazırlanan raporlar ya da Washington'da hazırlanan ülke planları incelendiğinde, USIE/USIS'in etkinlikleri için, öncelikle Türkiye'deki genel siyasi-ideolojik havanın tahlil edildiği ve ardından Türkiye'deki çalışma koşullarının elverişliliği ile ABD'nin ihtiyaçları arasındaki örtüşmelerin tespit edilmeye çalışıldığı görülmektedir.

1950'lerin özellikle ilk yarısında USIE/USIS'in değerlendirmeleri, Türkiye'nin ABD'lilerin son derece rahat koşullarda çalıştığı ve özellikle bürokrasinin yardımlarından yararlandığı bir ülke olduğu yönündedir. Elverişli koşulların oluşmasında Türkiye'nin bazen ABD'yi bile gölgede bıraktığı söylenen anti-komünizminin katkısı büyüktür. "Dünyadaki en Rus karşıtı ve anti-komünist ülke"²³⁶ olarak tanımlanan Türkiye'de komünizm karşıtlığının bu derece şiddetli olması ABD'lileri hem memnun etmiş hem de şaşırtmış gibidir. Gerçekten de, Türkiye'de anti-komünizmin kaynaklarından biri olan Rus karşıtlığı, ABD'lileri bile temkinli davranmaya itmiştir. Örneğin; *The Story of Two Cities* (İki Şehrin Hikayesi) filminin gösterimi ile ilgili bir yazışmada şu ifadeler yer almaktadır:

"Türkiye, tabii ki, son derece Rus karşıtıdır. Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı güttüğü derin ve daimi güvensizlik, belki de, en az siyasi ve ekonomik olduğu kadar duygusaldır. Büyükbabası Ruslar tarafından öldürülen Erzurumlu bir köylü Rus düşmanlığı, Rusya'nın diplomatik baskısını savuşturmaya çalışan bir kabine üyesi kadar bükülmezdir."²³⁷

Yazışmada, Türkiye'deki çalışma ile ilgili olarak özel bir anti-komünist propaganda yapılmasına gerek olmadığı, Türkiye'nin anti-komünist olmak için kendine özgü nedenleri olduğu ve ABD'nin bu nedenlere saygı duyması gerektiği, aksi takdirde tepki uyandırabileceği uyarısı yapılmaktadır. Öte yandan, anti-komünist propagandanın, komünizmin ne olduğuna dair herhangi bir özel ilgi göstermeyen bir ülkede gereksiz yere merak duygusunu tetikleyeceğinden de endişe edildiği anlaşılmaktadır.²³⁸

²³⁶ Kore savaşının yarattığı yeni ortama ilişkin değerlendirmede bu ifadeler kullanılmıştır. Bkz. Embassy Ankara to the Department of State, "Semi-Annual Evaluation Report on Turkey, November 30, 1950", 8 March 1951, Department of State Decimal Files, 1950-1954, RG59, Cultural Affairs Near East, Box 2491, NARA.

²³⁷ Ankara to Department of State, "Motion Pictures: Story of Two Cities", 18 January 1950, Department of State Decimal Files, RG 59, Cultural Affairs: Near East, Box 2491, NARA.

²³⁸ Bkz. Embassy Ankara to Department of State, "Motion Pictures: Story of Two Cities", 18 January 1950.

Ankara'daki diplomatik misyon ile Washington arasında benzer tespitlerin yer aldığı pek çok yazışma gidip gelmiştir. Aynı yıllarda Türkiye çalışmalarının konuları arasında da bu “sağlıklı” anti-komünizmin nedenleri üzerinde durulmuştur. Türkiye'deki bu ideolojik vaziyet, Ortadoğu ve Avrupa'dan farklı olarak, ABD'nin bu ülkede kültürel faaliyetlerinin anti-komünist dozunu düşürmesinin esas nedenidir. Basında yayınlanmak üzere üretilen “anti-komünist fıkralar”²³⁹, Sovyetleri karalayan çeviri kitaplar dışında, doğrudan Sovyetler Birliği karşıtı ya da anti-komünist sınırlı miktarda materyal üretilmiş ve dağıtılmıştır. Bu tür materyallerin, genellikle gelen talep üzerine, özellikle yerel basın kullanımına sunulduğu da verilen bilgiler arasındadır.²⁴⁰

Türkiye'deki kültürel program, Avrupa'da yürütülen programla karşılaştırıldığında, ABD'nin Türkiye'de nitelikli kültürel ürünlerle boy göstermek gereğini çok fazla hissetmemiş olduğu fark edilmektedir. Aydınlar arasında, ABD'lilerin, Avrupalılara kıyasla yüksek kültürden anlamayan, para düşkünü insanlar olarak görüldüğü belirtilerek bu kanaati kırmaya dönük bazı girişimlerde bulunulmuş olsa da, bu tür girişimler, Avrupa'da büyük kaynaklar sarf edilerek hayata geçirilen kapsamlı kültürel programla karşılaştırılamayacak kadar marjinal kalmıştır.²⁴¹

ABD'nin, Türkiye'de nitelikli kültürel ürünleriyle yeni bir imaj yaratmayı öncelik vermemiş olmasının çeşitli nedenleri vardır. Bunların başında, sol yada sosyalist sanatçı ve edebiyatçıların eserleriyle birçok Avrupa ülkesinde yarattıkları ve ABD'nin hiç hoşuna gitmeyen kültürel havanın Türkiye'yi etkisi altına almamış olması gelmektedir. Fransa'daki edebi/entelektüel çevreleri takip eden bazı aydınlar dışında Avrupa'daki tartışmalar Türkiye'ye sınırlı biçimde yansımıştır. Öte yandan savaş sonrası uygulanan ve 1950'ler

²³⁹ Bu büro anti-komünist materyalin bu bölgeye tam uygun olduğu yönündeki görüşünü tekrarlıyor: “Türkler komünizme meyil gösterdikleri için değil, haklı olduklarını öğrenmekten keyif aldıkları için.” Embassy Ankara to the Department of State, “IE: Evaluation Reports”, 20 December 1951, Department of State Decimal Files, 1950-1954, RG59, Cultural Affairs Near East, Box 2492, NARA.

²⁴⁰ Bkz. Embassy Ankara to Department of State, “USIE Activities in Turkey”, 17 September 1951, Department of State Decimal Files, RG 59, Cultural Affairs: Near East, Box 2491, NARA.

²⁴¹ Türkiye'den Washington'a iletilen talepler arasında Türkiye'yi önemli bilim insanlarının ya da sanatçıların gelmesi yer almışsa da, gelenler birkaç istisna dışında üniversitelerde seminer vermeye gelen akademisyenlerle sınırlı kalmıştır.

boyunca hafiflemeyen baskı, “kamu entelektüeli” olarak nitelenebilecek, açık siyasi muhalefet yürüten az sayıdaki aydının sesini büyük ölçüde boğmuştur. Dolayısıyla, Türkiye’de aydın hareketinin genel olarak gerilediği bir dönemde, yüksek kültür ürünleriyle aydınların gönüllerini çelmeyi gerektiren, sosyalist ideolojinin etkisi altında bir kültürel ortamdan söz etmek pek mümkün görünmemektedir.

Bu söylenenlerden ABD’nin kültürel programının aydınlara herhangi bir şekilde hitap etmediği sonucu çıkarılmamalıdır. Söylenen; yürütülen programın, Türkiye’de yönetici ya da aydın kesimlerin sosyalizmin çekiciliğine kapılma tehlikesi üzerinden şekillendirilmediğidir. Yapılan değerlendirmeler, Türkiye’deki eğitimli insanların, ideolojik bir mücadelenin kazanılması gereken kesimlerinden ziyade, modernleşmenin öncüleri olarak önemsenmekte olduklarını düşündürmektedir. USIE’nin 1950’deki ülke planlamasında birincil hedef gruplar olarak; bürokratların (özellikle genç bürokratlar), öğretmenler ve öğrencilerin (özellikle öğretim üyeleri), teknisyen ve profesyonellerin sayılmış olması bu değerlendirmenin kanıtlarından biridir.²⁴² Dikkat edilecek olursa, bu “aracı sınıf” vurgusu modernleşmeci paradigmanın öne çıkan yönlerinden biridir. Öte yandan, ABD’nin ekonomik, teknik, askeri ayakları olan yardım programının yürütülmesi için de Türkiye’ye gönderilen ekiplerle işbirliği içerisinde çalışacak kesimlere ihtiyaç duyduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Sonuç olarak, Türkiye’de kültürel programın odağına düşünür ve sanatçılar değil; bürokratlar, üniversite öğretim üyeleri, teknisyenler yerleştirilmiştir. Türkiye’deki anti-komünizmin sosyalizme meyleden kesimleri ya caydırması ya da susturması; ABD’nin Türkiye’ye gönderdiği yardımlarla birlikte ekonomide, eğitimde ve askeri alanda yeni bir dönem açması; bu şekilde devlet mekanizmasını bir dönüşüme tabi tutması, ağırlığı ikinci

²⁴² İkincil hedef gruplar arasında; köylüler, askerler ve azınlıklar sayılmıştır. Askerlerin ikincil hedef grupta olmasının nedeni ordu personeliyle her türlü ilişkinin JAMMAT üzerinden sağlanıyor olması, USIE’nin film orduya yönelik film gösterimleri dışında sınırlı temasa sahip olmasıdır. Bkz. Embassy Ankara to the Department of State, “USIE Country Paper-Turkey”, 3 August 1950, Department of State Decimal Files, 1950-1954, RG59, Cultural Affairs Near East, Box 2491, NARA. Modernleşme söyleminde bir aracı sınıf olarak görülen bu gruplardan kişilerle ilişkilerin yöntemi üzerine de görüş belirtilmiş ve bire bir görüşmelerin en etkili yöntem olduğu salık verilmiştir.

kesime kaydırmıştır. USIE/USIS bu dönüşüm sürecine aracılık etmiş, kilit konumdaki kesimlere yönelik pek çok başlıkta faaliyet yürütmüştür. Bakanlıklarda görev almak üzere bazı ABD’li uzmanların Türkiye’ye getirilmesi, bürokratlara İngilizce öğretilmesi²⁴³, “lider bursları” ile bürokrasinin kilit isimlerinin gözlem yapabilmeleri için ABD’ye gönderilmesi, kütüphanelerdeki kitap katalogunda teknik kitapların bulunmasına özel bir önem verilmesi, film gösterimlerinin çoğunlukla ABD’nin yardım faaliyeti yürüttüğü konulardan seçilmesi ve bakanlıklarda özel gösterimler organize edilmesi, vb., birçok etkinlik, USIE/USIS’in önceliğinin bu yeniden yapılanmaya katkı koymak olduğuna işaret etmektedir.²⁴⁴ Diğer bir deyişle, devlet örgütlenmesi ve devlet kadroları, yürütülen kamu diplomasisinin esas ilgi odağı olmuştur.

Başından itibaren, kültürel programın düzenlenmesinde ABD yardımlarının etkisini yaygınlaştırmak, bu yardımların propagandasını yapmak amacı gözetilmiştir. Bu çerçevede, USIE ile ECA’nın daha yakın işbirliği içerisine girmesi için çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. USIE haberleriyle, kütüphanede bulundurduğu kitaplarıyla, film gösterimleriyle tarımsal, askeri modernizasyon, karayolu yapımı gibi konuları işlemeye özen göstermiştir.

ABD’lilerin karşılaştıkları en büyük sıkıntılardan biri, 1950’ler Türkiye’sinde onlarla aynı dili konuşan, kendilerinden ne istenildiğini anlayan ve bunları gerçekleştirebilecek bilgi birikimine sahip insan gücünün yetersiz oluşudur. Bu sıkıntı, eğitimi ABD’lilerin en fazla eğildikleri konulardan biri haline getirmiştir. Eğitim başlığı; modernleşmecilerin sosyal değişimin başlıca aracı olarak eğitime yükledikleri anlam, ABD’nin yardım programlarının hayata geçirilmesinde duyduğu teknik insan kaynağının yetiştirilmesi ihtiyacı, Türkiye’de Anglo-Sakson ekolünün etkisindeki bir aydın-yönetici kuşağının ortaya çıkması isteği²⁴⁵ gibi birçok faktör nedeniyle, ABD için önemli olmuştur.

²⁴³ Georgetown üniversitesi yardımıyla sadece bürokratların dil öğrenmesine yönelik olarak çalışan bir kurs açılmıştır.

²⁴⁴ Bkz. Embassy Ankara to the Department of State, “USIE Country Paper-Turkey”, 3 August 1950, Department of State Decimal Files, 1950-1954, RG59, Cultural Affairs Near East, Box 2491, NARA.

²⁴⁵ Örneğin, Türkiye’de kuşakların Alman, Fransız ve İngiliz etkisinde yetiştiklerini, 35 yaşın altındakilerin ABD’de eğitim aldıklarını belirtilen Riley, Türkiye’nin Batı yanlılığının devamı ve ABD dış politika

USIE/USIS etkinlikleriyle hem ECA'nın teknik eğitim çalışmalarına katkıda bulunulmuş; hem de ilköğretimden üniversiteye kadar öğrencilerin, öğretmenlere ve üniversite öğretim üyelerine yönelik kültürel faaliyetlerle, ABD dünya görüşünün ve hayat tarzının bu kesimler tarafından anlaşılıp benimsenmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı ile USIE/USIS arasındaki yakın işbirliği, Gazi Öğretmen okulu başta olmak üzere öğretmen eğitiminde Türkiye'deki çeşitli kurumlarla yürütülen ortak çalışmalar, değişim bursları, okullarda yapılan film gösterimleri, eğitim kitaplarının basılması ya da kütüphanede bulundurulması vb., pek çok işbirliği başlığı eğitimin öncelik taşıdığı göstergeleridir. Eğitim, öte yandan, Türkiye'de modernleşmeci aydınların tarihsel olarak eğitimi her türlü sorunun çözümünde bir maymuncuk olarak görme eğilimleri de göz önüne alındığında, eğitim iki kesim arasında işbirliğine en elverişli alan olarak öne çıkmaktadır.

Benzer nedenlerle, aydınlar söz konusu olduğunda, “demokrasi”, “totalitarizm”, “özgürlük” gibi kavramlar üzerinden yürütülen ideolojik mücadelenin Türkiye'ye tasarlanmış olarak yansıtılması yönünde de özel bir çaba gösterilmediği söylenebilir. Sonuç olarak, 1950'lerin başından itibaren Türkiye'de üzerinde en çok kullanılan, üzerinde en çok konuşulan kavramlardan biri “demokrasi”yken USIE/USIS belgelerinde demokrasi yukarıda sayılan önceliklerin gölgesindedir. Gerçi, 1950'lerde çok partili rejime geçilmesiyle birlikte, Türkiye'nin demokratikleşmesine ABD'nin kültürel faaliyetleriyle katkıda bulunduğu iddia edilmişse de²⁴⁶ hedef gruplara yönelik özel bir demokrasi vurgusuna ihtiyaç duyulmamıştır. ABD için yardımlar yoluyla sürdürdüğü yeniden yapılanmanın yolunda gitmesi ve altını sürekli çizdiği “istikrar” her şeyin önünde gitmektedir.

hedeflerinin gerçekleştirilmesi açısından daha çok “genç Türk'ü” ABD'ye götürmeye devam etmeyi önermektedir. Riley raporunda ayrıca eğitim alanındaki işbirliğinin çeşitli örnekleri görülebilir. Bkz. R.L.Riley, “Report of Overseas Trip”, November 1957, RG 59 Department of State, Records of the Board of Foreign Scholarship, 1950-1963, Container 98, NARA.

²⁴⁶ Seçimlerden birkaç gün önce köylerde yapılan film gösterimlerinin programına *Birleşik Amerika'da Seçim Günü* isimli film de alınmış. Seçimlerin ardından yapılan değerlendirmede, bu tür film gösterimleri dolayısıyla değil etkinliklerinin genel olarak demokrasinin gelişimine katkı yaptığı iddia ediliyor. Bkz. Embassy Ankara to the Department of State, “USIE Activities in Turkey During April and May 1950”, 12 July 1950, Department of State Decimal Files, 1950-1954, RG59, Cultural Affairs Near East, Box 2491, NARA.

Bürokrasiyle ve genel olarak okumuş kesimlerle ilgilenen USIE'nin bu yıllarda geniş halk kesimlerine seslenen, çok kapsamlı olmayan bir propaganda faaliyeti olduğu da belirtilmelidir. USIE/USIS'in hedef gruplar arasında ikincil önemde gördüğü köylülere, ABD'yi ve hayat görüşünü tanıtmak için kullandığı başlıca yöntem gezici araçlarla yapılan film gösterimleridir. Köy meydanlarında gösterilen filmlerin köylülerin zihninde tam olarak ne uyandırdığı konusunda düzenleyicilerin kafalarında soru işaretleri bulunsa da, elektriği bile olmayan yerlerde yapılan gösterimlerle yaratılan hayranlık büyüktür. Gösterimi yapılan filmlerin temalarının köylülerin ilgisini çekmesine özen gösterilmiş,²⁴⁷ çoğunlukla tarımsal üretim konulu gösterimler yapılmıştır. Bu açıdan, köylülere yönelik film gösterimleri ekonomik ve teknik yardım başlıklarıyla ilişkili biçimde tasarlanmıştır. Filmlerin ABD'lilerin iş yapma alışkanlıklarını ve genel hayat tarzını da bu kesimlere tanıtmayı istenmiştir. Köylerde yapılan film gösterimlerine bir süre sonra, yine halka seslenmeyi sağlayan Amerika'nın Sesi Radyosu'nun yayınları eklenmiştir. Kapsama alanı geliştikçe kırsal nüfusa ulaşması mümkün hale gelen radyo yayınlarında da bu kesimlerin ilgisini çekecek programlara yer verilmeye çalışılmıştır.

USIE/USIS faaliyetlerinin geniş kitlelere ulaşmasında bu yıllarda gerçekleşen bazı olaylar oldukça etkili olmuştur. Kore Savaşı ve Bulgaristan'dan gelen göç dalgasıyla ilgili etkinlikler halkta ABD ve ABD'yle dostluk lehine bir havanın yaratılması için kullanılmıştır. Kore'de "kıvılcık komünizme karşı savaşan" Türk askerlerinin kahramanlıklarını²⁴⁸ Amerikanın Sesi Radyosu'ndan dinleyen, Kore filmlerini büyük bir ilgiyle izleyen halk, ABD'nin Türkiye'nin en büyük dostu olduğuna daha fazla ikna olmuştur. Bulgaristan'dan gelen zorunlu göç dalgası, ABD lehine kullanılabilmesi

²⁴⁷ "Köydeki Türk, yeni bir traktörle ya da savaşan dönen bir askerinin Amerikan silahları hakkında anlattıklarıyla merakı tetiklendikçe, Amerikan yöntemleriyle ilgili daha fazla şey öğrenmek isteyecektir. Fakat bir film ya da poster onun hayatıyla alakalı değilse ilgisini kaybetmekte ya da "böbürlenme" olarak görmektedir. Embassy Ankara to the Department of State, "USIE Report for Turkey, December 1949", 16 February 1950, Department of State Decimal Files, 1950-1954, RG59, Cultural Affairs Near East, Box 2491, NARA.

²⁴⁸ Embassy Ankara to the Department of State, "IE Evaluation Reports", 10 January 1952, Department of State Decimal Files, 1950-1954, RG59, Box 2492. Kore'de savaşan Türk askerlerinin durumu hakkında haber almak için Moskova radyosunun da takip edildiği anlaşılmaktadır. Bkz. Embassy Ankara to the Department of State, "Semi-Annual Evaluation Report on Turkey", 9 July 1951, Department of State Decimal Files, 1950-1954, RG59, Cultural Affairs Near East, Box 2491, NARA.

açısından aynı muntazam etkiyi yaratmamış olsa da, sosyalist Bulgaristan'a ve Sovyetler Birliği'ne karşı beslenen olumsuz hisleri körüklemek için kullanılmıştır.²⁴⁹ Göç edenlerle göç yolları üzerinde röportaj yapan, fotoğraflarını çekerek haberler yazan USIE, konunun sosyalist ülkelerin din-karşıtlığının bir kanıtı olarak yansıtıldığını ve yapılan insani yardımlarla birlikte ABD'ye duyulan sempatiyi arttırdığını kayda düşmüştür.²⁵⁰

Kore Savaşı'nın USIE'ye bir başka faydası, Türkiye'de basın ile ABD'nin haber servisi arasındaki ilişkinin gelişmesini sağlamış olmasıdır. Kore'den doğrudan haber alabilen haber servisi, bu haberleri ve özellikle büyük bir ilgiyle karşılanan fotoğrafları başta yerel gazeteler olmak üzere Türkiye'deki basın organlarına tedarik ederek basın için kritik önemde bir kaynak haline gelmiştir.

4.4. KORE SAVAŞI: ABD İLE “DOSTLUĞUN” YENİ EŞİĞİ

1950'de başlayan Kore Savaşı ABD'nin kamu diplomasisi anlayışında ve dolayısıyla Türkiye'deki programda bir dönüm noktası olarak nitelenebilir. Kore yarımadasının savaşa gitmekte olduğuna dair işaretlerin belirlediği yıllarda, ABD'de anti-komünist propagandanın genişletilmesi tartışmaları başlamıştır. “Fikir savaşının Marshall Planı” olarak nitelenen ve büyük kaynakların aktarıldığı yeni dönem kamu diplomasisi, dünyanın kritik olarak nitelenen bölgelerinde ideolojik mücadeleyi yoğunlaştırmayı öngörmüştür.²⁵¹ Bu yeni dönemin Türkiye'ye yansımaları gecikmemiş; Eylül 1950'de gelen yeni direktiflerle birlikte, Türkiye'de program kaynak, personel ve faaliyet olarak

²⁴⁹ Zorunlu göçün Sovyet uydularının acımasız ve din karşıtı (Müslüman karşıtı) politikalarını gösterdiğini ve USIE'nin bunu, komünizme karşı Türk-Amerikan dayanışmasının gerekliliğinin bir başka kanıtı olarak kullandığı belirtiliyor. Bkz. Embassy Ankara to the Department of State, “Semi-Annual Evaluation Report on Turkey, November 30, 1950”, 8 March 1951, Department of State Decimal Files, 1950-1954, RG59, Cultural Affairs Near East, Box 2491, NARA.

²⁵⁰ Embassy Ankara to the Department of State, “Semi-Annual Evaluation Report on Turkey”, 9 July 1951, Department of State Decimal Files, 1950-1954, RG59, Cultural Affairs Near East, Box 2491, NARA.

²⁵¹ Medhurst, Martin J. ve H.W. Brands. *Critical Reflections on the Cold War: Linking Rhetoric and History*, College Station: Texas A&M University Press, 2000, s. 106.

genişletilmiştir.²⁵² Aynı aylarda Türkiye de Kore'ye ABD ile aynı saflarda savaşmak üzere asker göndermekteydi. USIE artan olanaklarının da yardımıyla Kore Savaşı'nı çok boyutlu bir şekilde işlemeye başlamış; enformasyon mekanizmasıyla savaşa ilişkin bilgilerin alınacağı başlıca kaynak haline gelirken, Kore'de aynı cephede savaşmanın getirdiği "dostluk" havasını çeşitli kültürel etkinliklerle gündemde tutmuştur.

Kore Savaşı'nın Türkiye'deki program üzerindeki en kayda değer etkisi askeri işbirliğinin daha fazla vurgulanmaya başlanması, ABD'nin Türk ordusunu güçlendirdiği mesajının verilmesidir. Ordunun modernizasyonunu ve ABD'nin bu süreçteki katkısını ön plana çıkaran yeni yaklaşım esas zeminini Türkiye'nin NATO üyeliğinden sonra bulacaktır.²⁵³ NATO üyeliğinin gerçekleşmesi, ABD diplomatik temsilcilerini, Türkiye'nin önemsendiğine ve komünizme karşı korunacağına inandırma yükünden de kurtarmış, ilişkilerde bir bahar havası dönemi başlatmıştır.

Kültür-enformasyon alanında askeri modernizasyon temasının öne çıkması, ABD yardım programlarında NATO üyeliğiyle birlikte ağırlığın askeri modernizasyona verilmiş olmasıyla da ilişkilidir. Aslına bakılacak olursa, ilk kez Truman doktrini ile birlikte gündeme gelen yardımların askeri niteliği her zaman önemli olmuştur: "Program, Yunan ve Türk ekonomilerinin, savunmaya ekonomik altyapısı sağlanmak üzere güçlenmesi için sermaye ve tüketim malları harcamaları öngörüyordu (...)"²⁵⁴

Bu ifadeler farklı başlıklar altında verilen yardımların bile askeri alandan tamamen kopuk olmadığına işaret etmektedir. Ancak bilinçli bir biçimde, tüm yardım faaliyetlerinin, orduların ve ulusal savunmaların güçlendirilmesine katkıları ekseninde yorumlanması ve

²⁵² Washington'dan direktiflerin Eylül 1950'de geldiği, Kasım'da ise konu "psikolojik hücum" olarak belirtilerek, programın genişletilmesine yönelik planlama Washington'a iletilmiştir. Bkz. Bkz. Embassy Ankara to the Department of State, "Psychological Offensive", 20 November 1950, Department of State Decimal Files, 1950-1954, RG59, Cultural Affairs Near East, Box 2491, NARA.

²⁵³ "Ancak Türkiye'nin NATO'ya alınmasından sonra ABD'nin yaptıklarıyla, Türkiye'nin komünist saldırganlığa karşı ulusal savunmasını güçlendirmesine yardım ettiği daha fazla vurgulanmaya başlanmıştır." Bkz. Embassy Ankara to the Department of State, "Semi-Evaluation Report for USIS Turkey for the Period November 30, 1951 to May 31, 1952", 9 June 1952, Department of State Decimal Files, 1950-1954, RG59, Cultural Affairs Near East, Box 2492, NARA.

²⁵⁴ Garrett III, James Madison. *Assistance to Turkey as an Instrument of United States Foreign Policy, With Emphasis on Military Assistance: 1947-1955*, Ann Harbor, Michigan: University Microfilms, 1961, s. 7.

yansıtılması, esas olarak Kore Savaşı'ndan sonra gerçekleşmiştir.²⁵⁵ 1950'lerin ilerleyen yıllarında ise askeri modernizasyon vurgusunun dozu artırılmıştır. Böylece, bir yandan ulusal ordular ABD silahlarının alıcıları olmuş, diğer yandan ise “modernleştirilen subayların” “istikrarsızlık kaynağı kitlelerin” anlayamadığı Batı'yı en iyi anlayan zihinler olduğu düşüncesi taraftar kazanmaya başlamıştır. Modernleşme kuramcılarının, bu düşüncenin izinden giderek analizlerinde ordunun modernleştirici rolü üzerinde daha fazla durmaya başladıkları görülmüştür.

Programın vurgularındaki değişimin yanı sıra yeni dönemde hedef gruplar da yeniden belirlenmiştir. Bu kez sınıflandırma birincil ve ikincil olarak değil, karar vericiler ve kanaat önderleri ile kitle iletişim grupları şeklinde yapılmıştır. Siyasi liderler ve hükümet mensupları; editörler ve muhabirler, eğitimciler, üniversite ve lise öğrencileri ile gençlik örgütleri; avukatlar, doktorlar, işadamları, işçi liderleri, subaylar ve köy ileri gelenleri birinci grubun içerisine yerleştirilmiştir. İkinci grupta yer alanlar ise memurlar, işçiler, silahlı kuvvet mensupları, kentli ve kırdaki yaşayan yetişkinler ve ilköğretim öğrencileri şeklinde sıralanmıştır. Öncelikle daha önce kırsal nüfusa ulaşmayı sağlayan film gösterimlerinin bile hedef kitlesi olarak kentli kesimlere yönelmesi amaçlanmıştır.²⁵⁶ Programın yüzünün genel olarak kentli, okumuş kesimlere doğru çevrildiği belirtilmelidir. Öte yandan, yukarıda yapılan sıralama, bir önem sırası gözetilmekle birlikte daha çok hangi araçlarla bu kesimlere ulaşılabileceği üzerinden sınıflama yapıldığını göstermektedir. İlişki yönteminin kıstas olarak konulması, yeni iletişim kanallarının gelişmesi ve özellikle radyo yayıncılığında daha iddialı bir döneme girilmesiyle ilgilidir. Yaygın seslenme kanallarına kavuşan ABD'liler, NATO üyeliğiyle birlikte birebir ilişkilerde de daha cesur tavır almaya başlamışlardır. Öte yandan, daha önce hedef grup kapsamına alınmayan ya da ikinci sırada yer verilen kesimlerin listede yer alması askeri, ekonomik ve kültürel alandaki faaliyetlerin birbirine yakınlaşmasından, iç içe geçmesinden kaynaklanmaktadır. Zaten hedef grupların

²⁵⁵ Garrett, a.g.e., s. 5.

²⁵⁶ Film gösterimlerinde nicelikten çok niteliğe vurgu yapılmaya başlanıyor ve hedef kitlesi olarak kentli nüfus öne çıkıyor. Bkz. Embassy Ankara to the Department of State, “Semi-Evaluation Report for USIS Turkey for the Period November 30, 1951 to May 31, 1952”, 9 June 1952, Department of State Decimal Files, 1950-1954, RG59, Cultural Affairs Near East, Box 2492, NARA

değiştirilmiş olmasının nedeni olarak MSA ile USIS arasındaki entegrasyon gösterilmiştir. MSA, her türlü yardım programını “güvenlik” şemsiyesi altında koordine eden bir teşkilat olarak ECA’dan ayrılmaktadır. MSA ile USIS koordinasyonu güvenlik ile iletişim arasındaki ilişkinin de daha direkt olacağını karinesidir. Güvenlik ve iletişimin birbirini destekler hale gelmesi iletişimin propaganda ve bilgi edinme fonksiyonlarını da içeren bir “enformasyon” faaliyeti olarak görüldüğünü göstermektedir. Nitekim MSA-USIS’in ortak bir “enformasyon ülke planı” hazırlamış olmaları da bu düşüncüyü desteklemektedir.²⁵⁷

Güvenlik ve iletişimi eskisine nazaran birbirleriyle daha fazla bağlantılı gören bir yaklaşımla²⁵⁸ hazırlanan kültürel program doğal olarak “gazetecilerle” kurulan dostluk ilişkilerinin geliştirilmesine de özel bir önem vermeye başlamıştır. Kamuoyu oluşturulmasında, kendi haberlerini yaymak kadar, hatta bundan da önemli olanın bir editörü etkilemek olduğu fikri bu dönemde benimsenmiştir. Kişisel ilişkiler kadar, gazetecilerin ABD’yi ziyaret etmesini sağlayan destek programları –ki NATO da bir gazeteciler projesi yürütmektedir- etkili yöntemlerden biri olarak görülmüştür. USIS, özellikle haber servisleriyle, USIE’nin ilk yıllardaki sıkıntılarından kurtulmuş, basın tarafından benimsenmiş, danışılan, yönlendiriciliği kabul edilen bir yapıya dönüşmüştür.²⁵⁹

MSA-USIS ülke planının dikkat çekici bir diğer yönü Türkiye’nin Ortadoğulu kimliğine yapılan vurgudur. Hedef gruplara seslenirken yapılmaması gerekenler listesinde şu noktalara yer verilmiştir: Türkiye’nin bir Avrupa ülkesi rolünün Ortadoğu gücü olması karşısında aşırı vurgulanmaması; Türkiye’nin NATO üyesi olmasının ya da MSA

²⁵⁷ “USIS-MSA Information Country Plan for Turkey, Draft Revision”, 18 November 1952, Department of State Decimal Files, 1950-1954, RG59, Cultural Affairs Near East, Box 2492, NARA.

²⁵⁸ Modernleşmeci ekolün ele aldığı başlıklardan biri bu “güvenlik ve iletişim” ilişkisidir, az gelişmiş ülke kitlelerine seslenme ve onların algılama biçimleri üzerine çalışmalar yapılmıştır. Bu noktada Lerner’in araştırmasının bir kısmını Türkiye’de yürüttüğü *The Passing of the Traditional Societies* kitabı hatırlanabilir.

²⁵⁹ Pek çok yayıncının, yeni bir dergi ya da gazete çıkarmadan önce USIS’i ziyaret ettiği belirtiliyor. Askeri personel için çıkarılması planlanan aylık bir derginin editörünün geldiği ve projesini paylaştığı, teknik sorunlar ve diğer konular hakkında sohbet ettiği bu ziyaretlere örnek olarak veriliyor. Embassy Ankara to the Department of State, “Semi-Evaluation Report for USIS Turkey for the Period November 30, 1951 to May 31, 1952”, 9 June 1952, Department of State Decimal Files, 1950-1954, RG59, Cultural Affairs Near East, Box 2492, NARA.

yardımlarından yararlanmasının onu Doğulu komşularından ayrı kılmadığı; Türkiye'nin istikrarı ile Yakındoğu bölgesindeki genel istikrarı karşı karşıya koyulmaması uyarıları yapılmaktadır.²⁶⁰ Diğer bir deyişle, Türkiye'nin Ortadoğulu kimliğini gölgede bırakacak her türlü tavırdan kaçınılması belirtilmektedir. Bu uyarıların, Türkiye'nin Ortadoğu'da kurulması düşünülen anti-komünist bir birliğe katılmasına dönük planların kamu diplomasisi faaliyetleriyle de desteklenmesi gibi bir boyutu olmalıdır. Öte yandan, Türkiye'deki kültürel faaliyetlerin genel çerçevesi düşünüldüğünde; yani ABD yardımları, modernizasyon, bürokrasiye yapılan vurgu dikkate alındığında, faaliyetlerin, Türkiye'nin Yakındoğu'nun bir parçası olan az gelişmiş bir ülke olduğu ön kabulüyle tasarlandığı sonucuna varılabilir. Tersine Avrupalılığa yapılacak bir vurgu, muhtemelen başka temaları işleyen bir kültürel program gerektirecekti.

Son olarak belirtmek gerekir ki, ABD'nin önemi artan kültürel programı yerel unsurlardan destek görmüş, elverişli şartlar altında hem derinlemesine hem de coğrafi olarak genişleme olanağı yakalamıştır. 1950'ler boyunca yeni kurulan iki uluslu merkezlerle, enformasyon bürolarıyla, kütüphanelerle Anadolu'nun farklı yerlerine uzanılmıştır. Çoğunlukla hükümetin ve devlet yöneticilerinin onayını alan bu genişleme, USIS'ın Trabzon'da ve Adana'da şube açma planları gündeme geldiğinde ilk kez sert biçimde tökezlemiştir. Aslında başlangıçta plan, Diyarbakır'ı da bu iller arasına almak şeklindeyken, bir süre sonra nedeni belirsiz bir şekilde Trabzon ve Adana'yla yetinilmiştir. Ancak ABD'liler bu taleplerini Dışişleri Bakanlığı'na ilettiği andan itibaren bir ayak diremeyle karşılaşmışlardır. Dışişleri Bakanlığı'nın talebi reddetmek için, ABD'ye böyle bir hak tanınırsa, yani diplomatik temsilciliklerinden ayrı olarak propaganda yapacakları şubeler açmalarına izin verilirse, böyle bir hakkın Sovyetler Birliği'ne de tanınması gerekeceği gibi pek ikna edici olmayan bir gerekçe öne sürmüştür. Gerekçeyi inandırıcı bulmayan ABD'liler, Türkiye'nin, yıllarca bu ülkeye dayatılan "kapitülasyonların"

²⁶⁰ "USIS-MSA Information Country Plan for Turkey, Draft Revision", 18 November 1952, Department of State Decimal Files, 1950-1954, RG59, Cultural Affairs Near East, Box 2492, NARA.

üzerlerinde bıraktığı olumsuz etkiden kurtulamadıkları yorumunu yapmışlardır.²⁶¹ Gerçekten de ABD ile her konuda tam bir uyum içerisinde bulunan devlet yöneticilerinin, ABD'nin “aşırı imtiyazla” hareket etmesinden çekindikleri anlaşılmaktadır. Benzer bir tereddüt, ABD'lilerin Türkiye’de radyo istasyonu kurarak yayıncılık yapma talepleri üzerine yaşanmış ve Türkiye’de radyo yayıncılığının devlet tekelinde olduğu hatırlatılarak talep geri çevrilmiştir.

Öyle görünmektedir ki; Türkiye hem ABD'nin rahat hareketlerinden, hem de ABD'nin anti-komünist kararlılığından, Sovyetler Birliği’ne karşı politikalarından geri basacağından endişe etmiştir. Bu endişeler, kültürel programın farklı araçlarıyla, yukarıda bahsedilen önceliklere ek mesajların iletilmesini gerektirmiştir. Örneğin, ABD'nin Sovyetler Birliği karşısındaki kararlı duruşunu koruduğu ve Türkiye’yle ilgilenmekten vazgeçmediği²⁶², Türkiye ve ABD'nin ortak değerler için mücadele ettiği gibi pek çok mesajın işlenmesine ve başta hedef gruplar olmak üzere kamuoyuna iletilmesine çalışılmıştır.

Kuşkusuz bir ülkenin kültürel alandaki etkinliği, özellikle aydın ve kentli kesimlere ulaşma kanalı planlı, örgütlenmiş bir kültürel programdan ibaret değildir. 1950’ler Türkiye’si, ABD'nin burada kapsanmasa da oldukça yaygın ve çok boyutlu kültürel etkisi altındadır. Tüketim nesnelere, Türkiye’deki ABD firmalarının reklamlarına; Hollywood filmlerinden, ABD meşrubatlarına kadar çeşitlilik gösteren ürünler toplumda gittikçe daha fazla tüketilmektedir. Ancak burada, yaygın kültürel ürünlerin ürettiği ABD imgesiyle değil, daha çok belli kesimlerin zihinlerine ulaştırılan daha doğrudan fikirlerle ilgilenilmektedir. ABD'nin kültürel programı da esas olarak bir

²⁶¹ Bu meselede tarafların tutumlarını ortaya koyan iki yazışma için Bkz. Embassy Ankara to the Department of State, “USIE Activities in Turkey”, 6 April 1951, Department of State Decimal Files, 1950-1954, RG59, Cultural Affairs Near East, Box 2491, NARA; “Letter from Burton Y. Berry to George Wadsworth, Department of State Decimal Files, 1950-1954, RG59, Cultural Affairs Near East, Box 2492, NARA.

²⁶² Türkiye’de egemen sınıfların zaman zaman “ABD tarafından terk edilmek korkusu” yaşadıklarını gösteren pek çok örneğe rastlanmaktadır. Konsoloslüğün bir çekilme tatbikatı yapması ya da ABD’de seçimleri muhafazakarların kazanması bile panik yaratmıştır. Bu örnekler için bkz. Embassy Ankara to the Department of State, “Semi-Annual Evaluation Report on Turkey, November 30, 1950”, 8 March 1951, Department of State Decimal Files, 1950-1954, RG59, Cultural Affairs Near East, Box 2491, NARA.

fikirler programıdır. Bu programın esas hedefi olarak ise, yaygın bir propaganda değil, ABD'nin Batı ile yerellik arasında aracı rol oynayacağını düşündüğü bürokrat ve aydınlar olmuştur.

Türkiye'deki okumuş kesimle kurulan ilişkiler, bu kesimlere ulaşması istenen fikirler, bir yanda ABD'nin bu coğrafyadaki öncelikleriyle, diğer yanda Türkiye'deki ideolojik ortamın nesneliliğinin bulunduğu bir denklemin sonucudur. Öte yandan, ABD'nin ihtiyaçlarıyla ve Türkiye'nin siyasi-ideolojik yapısının içinde bulunduğu bölgeye göre gösterdiği farklılık, ABD'deki Türkiye ile ilgili araştırmalara da esin kaynağı olmuştur. Savaş sonrasında önem kazanmakta olan *bölge çalışmaları*nın, Türkiye hakkında ürettiği yazın hem bu denklemden feyz almış hem de ona bir çerçeve, bir öngörü sunmaya çalışmıştır.

5. ABD, TÜRKİYE'DE ÜNİVERSİTELER VE SOSYAL BİLİMLER

Türkiye'de üniversiteler tarihsel olarak siyasi düşüncenin kaynaklarından biri olmuş; gündemdeki tartışmalarının yansıdığı kurumlar olarak siyasi atmosferden etkilenmişlerdir. Bu nedenle, 1950'lerde siyasi düşüncenin Soğuk Savaş ideolojisinden ve ABD ile ilişkilerin yeni evresinden nasıl etkilendiğini ortaya koymak bakımından üniversitelere, özellikle sosyal bilimlere mercek tutmak gerekmektedir. Bu bölümde 1950'ler Türkiye'sinde üniversitelere daha büyük bir resmin içinden, dünyada akademik üretimi bir bütün olarak belirlemeye başlayan ABD kaynaklı akademik bilgi üretiminin yansımaları üzerinden bakılmaktadır.

Öte yandan, akademik üretimin bir yandan üzerine oturduğu, diğer yandan yeniden ürettiği siyaseti ve ideolojiyi analiz etmek, uluslararası alandaki ve yereldeki siyasi-ideolojik ortamı nasıl yansıttığını ortaya koymak, bize bu alanın ABD'nin liderliğiyle ve bağlantılı olarak Soğuk Savaş ideolojisiyle nasıl eklemlendiğini görme olanağı sağlayacaktır. ABD'de sosyal bilimlerinin 1950'lerde geçirdiği dönüşüme ilişkin olarak bu çalışmada yapılan açıklamalar bu kez iki ülke sosyal bilimleri arasındaki etkileşimi – çoğunlukla tek taraflı olsa da- anlamakta baz olarak alınmaktadır.

Bilindiği gibi, özellikle sosyal bilimler gerek içerik gerekse yöntem açısından II. Dünya Savaşı'nın ardından tüm dünyada önemli bir dönüşüm geçirmiş ve Amerikan sosyal bilimleri bu dönüşüme damgasını vurmuştur. Sosyal bilimlerin Türkiye'deki gelişimi de, özellikle 1950'lerde ABD kaynaklı anlayışın tek tek disiplinler ve bir bütün olarak sosyal bilimler yaklaşımlarında ağırlık kazanmasından etkilenmiştir. Zaten, Türkiye'nin Batı'yı model alan üniversite eğitiminin kaynağı olagelmış Fransa ve Almanya gibi ülkelerde de 1950'lerde ABD üniversite sisteminin ve özellikle de sosyal bilimlerinin etkisi hızla artmaktadır.

Daha önceki bölümlerde de belirtildiği üzere, bu yılların Amerikan sosyal bilim anlayışı birkaç yönelimi içerisinde barındırmıştır. Bir yandan sosyal bilimleri fen bilimleri kategorisine yerleştirmeye çalışan bu nedenle nicel araştırma tekniklerine dayanan – sosyolojide sosyometrinin gelişmesiyle tepe yapmıştır- ölçümü sosyal bilimle bir tutan bir yönelim gözlemlenmekteyken; diğer yandan zaman içinde özellikle Weber’in ve Sorokin’in sosyal bilim anlayışına etkisiyle değerleri, inançları sosyal analizin çıkış noktası ilan eden yorumlayıcı bir yönelim gelişmiştir. Soğuk Savaş boyunca ABD’de sosyal bilimlerin egemen metodolojik yaklaşımı haline gelen davranışsalcılık, önce gözlemlenebilir olandan yola çıkan nicel ölçüm teknikleriyle gelişmiş daha sonra yorumlayıcı yaklaşımın öngördüğü teknikleri de içermeye başlamıştır.

Genel olarak, Anglo-Sakson ampirizmini, değerlerden yola çıkan sezgici, metafizik yönelimle uzlaştıran ve metodolojik bir çatı sunan ise Amerikan pragmatizmi olmuştur. Dışında bıraktıkları üzerinden düşünüldüğünde, bu yıllarda Amerikan sosyal bilimlerin hüviyetini belirleyen kuram karşıtı olması –her ne kadar orta boy kuramlar kabul görmüş olsa da- tarihsel analizden sakınması ve sosyal gerçekliğin bütünlüğü fikrini reddetmiş olmasıdır. Hangi bakış açısıyla sosyal bilim araştırmaları yürütüldüğü üzerinden bir değerlendirme yapıldığında ise farklı yönelimlerin ortak noktaları olarak; analiz birimi olarak bireyi kabul etmeleri, entegrasyoncu-uzlaşmacı nitelikte olmaları ve anomali olarak görülen çatışma başlıklarını kendi içlerinde değerlendirerek bunları giderici politikalar üretmeye yönelmeleri sayılabilir. Böylece sosyal gerçekliğe birey bazında, bireylerin içinde hareket ettikleri inanç ve değer sistemleri çerçevesinde gözlemlenebilir ve ölçülebilir bir durum olarak yaklaşmıştır. Nitel araştırma tekniklerinin kullanıldığı durumlarda bile ele alınan konunun toplumsal bütünlükle ilişkisi kurulmamıştır. Daha önce de belirtildiği gibi, sosyal bilimlerin bu yönde yol almaya sevk eden nedenler arasında, New Deal’la birlikte ABD hükümeti ve çeşitli kurumları için gerekli olan sosyal gerçeklik analizlerinin yapılabilmesi için sosyal bilime aktarılan kaynaklara da vurgu yapılmalıdır.

Amerikan sosyal bilimlerinin bahsedilen yönlemsel karakteri kendi dışına doğru da yayılmıştır. Bu yayılmanın etkilerini Avrupa’daki sosyal bilim çalışmaları üzerinde

görmek mümkündür. Türkiye’de sosyal bilimciler gerek doktora eğitimleri ve kısa süreli araştırma ziyaretleri için daha fazla tercih etmeye başladıkları ABD’de, gerekse sürekli olarak takip ettikleri Avrupa’da Amerikan sosyal bilim anlayışıyla tanışmışlardır. Türkiye’de ABD kaynaklı düşünsel üretimin en fazla takip edildiği ve etkide bulunduğu alan akademi olmuştur. Üstelik sadece yöntemsel tartışmalar düzeyinde değil, ele alınan konular da Türkiye’de sosyal araştırmaların ilgilendiği meseleler arasına girmiştir.

5.1. SOSYAL BİLİMLERİN AMERİKAN ETKİSİYLE DÖNÜŞÜMÜ

5.1.1. 1950’lerde Le Play Okulu ve Amerikan Sosyolojisi Etkisi Altında Türkiye’de Sosyoloji

Türkiye’de sosyal bilim disiplinleri arasında uzmanlaşmanın henüz sonraki yıllarda aldığı forma ulaşmamış olduğu 1950’lilerde, sosyoloji disiplini, nispeten eski bir disiplin olması ve siyasi düşüncenin şekillenmesinde kilit rol oynaması dolayısıyla sosyal bilimlerin ana kolu olmayı sürdürmektedir. Ancak bu yıllarda hem geleneksel sosyolojinin Amerikan sosyolojisiyle tanışarak ele aldığı konuların farklılıklar göstermesi, hem de bununla bağlantılı olarak ampirik yöntemlerin daha fazla kullanıldığı bir yöntemsel değişim söz konusudur. Sosyolojinin yanı sıra, kökleri daha eskiye gitmekle birlikte kamu yönetimi ve psikolojinin bir disiplin bütünlüğüne bu yıllarda kavuştukları görülmektedir. Sosyolojiden koparak ayrı bir disiplin görünümü almaya başlayan siyaset biliminin yanı sıra uluslararası ilişkilerin de erken gelişimi yine bu yılların ürünüdür. Savaş sonrasında başlayarak 1950’lerin sonuna kadarki zaman dilimi içerisinde olgunlaşmaya devam eden bu disiplinlerin gelişim evrelerini 1960’larda tamamladıkları söylemek mümkündür.

Sosyal bilimleri, sosyoloji başta olmak üzere, bir bütün olarak etkileyen gelişme, bu alanda ABD’nin Kıta Avrupasına üstünlük kurmaya başlamasıyla birlikte felsefi-teorik yaklaşımların gerilemesi ve deneyselci yaklaşımların yaygınlaşması olmuştur. Türkiye sosyal bilimleri de bu yeni eğilimden muaf kalmamıştır. Bu konuda üzerinde hemfikir

olunan nokta, Türkiye’de 1940’ların ikinci yarısından itibaren “tecrübî sosyolojinin” daha fazla itibar görmeye başladığı ve ampirisizmin yöntem arayışlarını belirler hale geldiğidir. Bu konuda sosyoloji tarihi üzerine yazanlar arasında genel bir mutabakat olmakla birlikte, tespit edilen eğilimin kaynakları konusunda farklı görüşler olduğu görülmektedir. Çoğunlukla, 1940’lı yıllardan itibaren Türkiye’de Chicago Okulu kaynaklı Amerikan sosyolojisinin etkilerinin gözlemlenmeye başladığından bahsedilir ve doktora eğitimlerini ABD’de görerek Türkiye gelen Dil Tarih Coğrafya Fakültesi’nin genç öğretim üyelerinin akademik üretimlerine işaret edilir.

Gerçekten de, Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Sosyoloji Kürsüsü dünyayı daha fazla takip eden dinamik bir kadroya sahiptir ve bu kadro daha önce Türkiye’de yapılmayan bir şeyi yapmaya başlamış; saha araştırmalarına yönelmiştir. Bu konuda sürükleyici görev üstlenenler arasında özellikle yaptığı köy tetkikiyle adını duyuran Behice Boran ile Niyazi Berkes ve Mediha Berkes sayılabilir.

Dönemin önemli entelektüelleri arasında da isimleri zikredilebilecek olan Behice Boran ve Niyazi Berkes, doktora derecelerini ABD üniversitelerinden almışlardı. Böylece, o güne kadar yüksek öğrenim için daha çok Avrupa ülkelerinin tercih edildiği Türkiye’de, ABD üniversitelerinde eğitim gören sosyal bilimciler kuşağının da öncüleri arasına girmişlerdir. Nitekim bu özellikleri ve saha araştırması teknikleriyle yapılan köy tetkikleri nedeniyle bu isimler, DTCF Felsefe Bölümü’ndeki diğer genç meslektaşlarıyla birlikte Türkiye’ye Amerikan sosyolojisinin girişine önyak olan kişiler olarak tanımlanır. Ancak Gökhan Atılgan, Behice Boran monografisinde, Boran’ın sosyoloji üzerine görüşlerini derli toplu olarak ifade ettiği bir makalesine²⁶³ dayanarak bu iddianın kısa yoldan yapılmış, hatalı bir yorum olduğu yönünde bir değerlendirme yapmaktadır. Atılgan, Boran’ın toplumu değerler sistemi üzerinden analiz eden Weber-Sombart geleneğine ve bu geleneğin izleyicisi olan Türkiye’deki resmi sosyolojiye eleştiriler yöneltirken Amerikan sosyolojisine yakınsadığına ancak bu sosyoloji ekolünü de son derece önemli noktalardan

²⁶³ Atılgan’ın verdiği bilgiye göre, Boran’ın söz konusu makalesi 1947 tarihinde *American Journal of Sociology*’de yayınlanmıştır.

eleştirdiğine dikkat çekmektedir. Boran'ın Amerikan sosyolojisine yönelttiği eleştiriler; toplumsal olguları toplumsal bütünlükten kopuk bir biçimde ele alan ve toplumsal sorunlara gözünü kapatan yaklaşımı, sosyoloji tekniklerinin tek ilgi alanına dönüşmesi ve belki de en önemlisi toplumsal eleştirinin yokluğunda kendi sistemlerini veri olarak dikkatlerini bu sistemin işleyiş ayrıntıları üzerinde yoğunlaştırmaları gibi başlıklara odaklanıyordu.²⁶⁴

Gerçekten de, Boran ve meslektaşlarının Ankara'nın civar köylerinden başlamak üzere köy tetkiklerine yönelmiş olmalarının arkasındaki tek güdülenme ithal bir sosyoloji anlayışının az ya da çok etkisinde kalmaları değildir. Dikkatlerden kaçmaması gereken önemli bir nokta, köy tetkiklerini genç bilim insanları için çekici kılanın Anadolu'yu, köyleri tanıma tutkusu olduğudur.²⁶⁵ Zaten, köy araştırmaları büyük oranda “köyün kalkınması” meselesi etrafında şekillenmiştir ve Kemalist köycülük hareketinin etkisinde kalmakla birlikte “eğitime” öncelik veren yaklaşım eleştirilmiş; köylünün toprak sahibi olması, iktisadi sınıfların menfaat çarpışmalarına karşı korunması²⁶⁶ gibi bir yaklaşım üzerinden hareket edilmiştir.

Öte yandan, Türkiye'de Amerikan sosyolojisini derli toplu tanıtan ilk yazıların yazarı olan Berkes, *Ülkü* dergisinde yayımlanan “Birleşik Amerika Devletlerinde Sosyoloji” başlıklı yazılarında²⁶⁷, bu ülkenin sosyal-siyasal tarihiyle sosyoloji düşüncesinin gelişimi arasında ilişki kurarken yine toplumsal çelişkiler, sınıflar, gibi parametreleri değerlendirmelerinin temel çerçevesi olarak kullanmıştır. Bir dizi halinde yayımlanan bu yazılar ABD'deki sosyoloji anlayışına ciddi bir eleştiri getirmemekle birlikte, konusunu

²⁶⁴ Atılğan, a.g.e., ss. 145-150.

²⁶⁵ Boran'ı aynı kategoriye koymak mümkün olmasa da diğer genç sosyologlar için Kemalist köycülük anlayışının etkili olduğu söylenebilir.

²⁶⁶ *Yurt ve Dünya*'da Hilmi Ziya Ülken'in *Ülkü* dergisinde yayımlanan köyde maarif konulu yazısı eleştirilmiş ve köy kalkınması daha iktisadi bir temele oturtulmaya çalışılmıştır. Bkz. “Köy ve Maarif”, *Yurt ve Dünya*, Cilt 3, Sayı 18, Eylül 1942, ss. 215-216.

²⁶⁷ Berkes'in “Birleşik Amerika Devletlerinde Sosyoloji” başlıklı bu dizi yazıları, *Ülkü* dergisinin Nisan 1938 tarihli 62. sayısında, Mayıs 1938 tarihli 63. sayısında, Haziran 1938 tarihli 64. sayısında, Ağustos 1938 tarihli 65. sayısında, Eylül 1938 tarihli 67. sayısında, İlkteşrin 1938 tarihli 68. sayısında, Eylül 1939 tarihli 79. sayı, Şubat 1940 tarihli 85. sayısında yer almaktadır. Berkes, ayrıca, *Siyasi İlimler Mecmuası*'nda “Muhtelif Memleketlerde Sosyoloji” başlıklı dizi yazılar yazmış, bu dizi kapsamında Rus Sosyolojisi'ni de tanıtmaya çalışmıştır.

incelerken kullanmaya çalıştığı tarihsel-toplumsal çerçeveye yaklaşım ve yöntem açısından ilgi nesnesinden uzak görünmektedir.

Bu ekibin Amerikan sosyolojisinin Türkiye'ye taşınmasındaki rollerini tayin etmek bakımından Behice Boran'ın Ankara'da "suçlu çocuklar" üzerine yaptığı araştırmaya ilişkin yazısı üzerinde kısaca durulabilir.²⁶⁸ Boran'ın "Mücrim Mahalleler" başlıklı yazısı, sürdürdüğü şehir sosyoloji araştırmasının çocuklar arasında suç işleme eğilimi ile bunun mekansal şartları arasındaki ilişkiyi inceleyen ayağıyla ilgilidir. Boran, yaptıkları araştırmada cürümleri koşullayan sosyal şartlar üzerinden hareket etmektedir. Dolayısıyla, suçu bir sosyal mesele olarak ele alırken, sosyo-ekonomik koşulların öncüllüğüne işaret etmektedir. Bu incelemesi Boran'ın Marksist perspektifine ilişkin güçlü ipuçları vermektedir. Kesin olan, Boran'ın fert merkezli Chicago Okulu yaklaşımını benimsediğini söylemenin pek mümkün olmadığıdır. Ancak bilindiği gibi, şehir sosyolojisi bir tür olarak Chicago Okulu'nun sosyoloji disiplinine katkılarında biridir. Yine köy araştırmaları, suç gibi başlıklar da Amerikan sosyolojisinin ilgi alanlarıdır. Bu noktadan hareketle, Boranların ABD'de gelişmekte olan yeni sosyolojik araştırma sahalarından haberdar oldukları ve Türkiye'de de benzer sahalarda araştırma yapmaya yöneldikleri, öte yandan bu araştırmalar sırasında ABD'de yaygın olarak kullanılan tekniklerden faydalandıkları ve hatta yöntemsel olarak Amerikan sosyolojisinin etkisinde kaldıkları söylenebilir. Ancak toplumsal bütünden hareket etmeleri ve iktisadi öncüllerin belirleyiciliği konusundaki örtük kabulleri Marksizme yakınlıklarından kaynaklanmaktadır. Kaldı ki, 1930'larda popüler olan Chicago okulunun vaka analizi, 1950'lerde sadece nicel ölçüm tekniklerine dayanan araştırmaların hakimiyeti nedeniyle eski popülerliğini yitirmeye başlamıştır.

Amerikan sosyolojisiyle Boran ve arkadaşlarının yaklaşımları arasındaki farka ilişkin oldukça önemli tespitlerden birini Şerif Mardin'e de atıfla Aynur İlyasoğlu yapmaktadır. İlyasoğlu, 1940 kuşağı sosyal bilimcilerinde özellikle Boran ve Berkes'in yaklaşımlarında "entegrasyona" dayalı bir toplum modelinden "çatışmaya" dayalı bir

²⁶⁸ Boran, Behice Sadık. "Mücrim Mahalleler", *Yurt ve Dünya*, Cilt 2, Sayı 7, Temmuz 1941, ss. 32-40.

toplum modeline doğru bir kayma gözlemlendiğini söylemektedir.²⁶⁹ Bu açıklama esasında, Boran ve Berkes özelinde alt grupları, alt kimlikleri bütüne entegre etmeye odaklı Chicago okulunun liberal yaklaşımından²⁷⁰ ziyade toplumları çelişkiler üzerinden analiz eden Marksizme doğru bir yöneldiğini teyit eder teyit eder niteliktedir.

Öte yandan, ABD’de eğitim gören bu kuşağın ABD’de yalnızca egemen sosyal bilim yaklaşımından etkilendiklerini düşünmek de doğru değildir. Soğuk Savaş öncesi ABD Marksizmin sonraki dönemlerle kıyaslandığında görece olarak oldukça güçlü olduğu bir ülkedir. Nitekim, Atılgan, Boran’ın dikkatini Marksizme çekenin ABD’deki doktora eğitimi sırasında tanıştığı bir kişi olduğunu kaydetmektedir. Çelik de DTCF tasfiyesi hakkındaki çalışmasında Boran, Berkesler ve Başoğlu üzerinde dururken 1930’larda ABD’de Marksizm’in revaçta olduğuna ve bu kişilerin bu olgunun dışında kalamayacaklarına işaret etmektedir.²⁷¹ DTCF’nin bu öne çıkan isimlerinin hepsinin Marksist olduğunu ya da çalışmalarının Marksist karakter taşıdığını iddia etmek pek tabii ki mümkün değildir. Ancak, görünen, DTCF’deki sosyoloji ekolüne ilişkin değerlendirme yaparken ekolün genç temsilcilerinin Amerikan etkisini Türkiye’ye taşıdıkları biçiminde kestirme bir yoruma gidilmesinin yanlış olduğudur.

Sonuç olarak, Boran-Berkes kuşağı için yaptıkları araştırmalarla geleneksel sosyolojiden bir kopuşu temsil ettikleri, bir anlamda Türkiye’de sosyolojiyi “sosyal felsefe olmaktan çıkardıkları”²⁷² söylenebilir. Gerçekten de Türkiye’de sosyolojinin felsefi ve metodolojik tartışmalardan ibaret bir disiplin olmaktan çıkmasında bu kuşağın yaptığı

²⁶⁹ İlyasoğlu, Aynur. “Türkiye’de Sosyolojinin Gelişmesi ve Sosyoloji Araştırmaları”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 8, İstanbul: İletişim Yayınları, Yıl ?, s. 2172.

²⁷⁰ Chicago okulu, alt grupların, asimilasyonunu gerçekleştirmeye dönük “entegrasyoncu” bir yaklaşıma sahiptir. Jackson, John P. Ve Nadine M. Wiedman. *Race, Racism, and Science: Social Impact and Interaction*, New Brunswick: Rutgers University Press, 2006, s. 147. Özellikle siyahlar konusundaki yaklaşımı ırkçılık eleştirilerine yol açmıştır.

²⁷¹ Çelik, Mete. *Üniversitede Cadı Kazanı, 1948 DTCF Tasfiyesi ve Pertev Naili Boratav’ın Müdafası*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, ss. 6-7.

²⁷² Çelebi ABD’lilerin sosyolojiye katkılarında bahsederken ABD’li sosyologların felsefi temeli Avrupalılar tarafından atılan yaklaşım ve teorileri “sosyolojize ederek”, sosyolojinin “sosyal felsefe” olarak kalmasını önlediklerini söylemektedir. Çelebi, Nilgün. “ABD ve Türkiye’deki Sosyoloji Çalışmalarına Kısa Bir Bakış”, Recep Ertürk ve Hayati Tüfekçioğlu (hızl.), *500. Yılında Amerika içinde* (95-101), İstanbul: Bağlam, 1994, s. 96.

araştırmaların payı vardır. Ancak sosyologların sahaya çıkmasının olumlu katkısı kadar çubuğun tersine bükülmesinin; yani teoriden kaışın²⁷³ ve bütünsel analizden kopuk disiplinler uzmanlaşmanın neden olduğu kısırlaşmaya da dikkat çekilmelidir. Özellikle Boranların üniversiteden atılması sonrasında yapılan araştırmalar “tecrübî sosyolojinin” etkisi altında veri derlemeleri olarak kalmış ve sosyolojide genel olarak bir soyutlama fakirliği göze çarpar olmuştur.

Sosyolojideki Amerikan etkisini Chicago ekolünün etkisiyle sınırlandırmak da doğru değildir. Öncelikle, Amerikan sosyolojisinin hem sosyolojinin yeni konulara yönelmesine öncülük ederek, hem de yöntemsel olarak ampirizme dayanan deneysel sosyolojiyi ön plana çıkararak daha geniş kapsamlı bir etkide bulunduğunu belirtmek gerekir. Bu etki sosyolojinin merkezini Kıta Avrupasından ABD’ye taşıdığı gibi, Avrupa’daki sosyolojik düşünce üzerinde de dönüştürücü bir etki yaratmıştır. Bu yıllarda Ankara sosyolojisine kıyasla Kıta Avrupası geleneğine daha bağlı görünen İstanbul sosyolojisi de –daha çok Avrupa’yı izleyerek- bu sürecin sonuçlarıyla karşı karşıya kalmıştır.

Genel olarak, Ankara sosyolojisine kıyasla, İstanbul sosyoloji kürsüsünde Gökalp’in izinden giden resmi sosyolojinin ağırlıklı olduğu belirtilmektedir. Aslında –iki ekol olarak adlandırılmasa da- bu iki evre arasında akademik etkileşime yol açabilecek bazı ilişkiler geliştirilmiştir. Boranların kovulmasından hemen önce Behice Boran, İstanbul’da Hilmi Ziya Ülken tarafından ıkarılan *Sosyoloji Dergisi*’ne yazılarıyla katkıda bulunmuştur. Ancak bu kısa süreli işbirliği dışında, Ülken-Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Nureddin Şazi Kösemihal’le anılacak olan İstanbul sosyolojisi, Kıta Avrupası geleneğine göreli olarak daha sadık kalacak ve felsefe ağırlıklı sosyoloji yaklaşımı İstanbul ekolü içinde varlığını sürdürecektir.

²⁷³ Kayalı, 1960’larda sosyolojinin ampirik sosyolojiye dönüştüğünü söylemekte; sosyoloji ve tarih üzerinden yaptığı değerlendirmede Türkiye’de sosyal bilimlerin temel zaafının teorik yapıtların yokluğu olduğunu belirtmektedir. Kayalı, Kurtuluş. *Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 59.

İstanbul sosyolojisi dendiğinde felsefeyle düşünsel bağınyı korumayı sürdüren Ülken'in sosyoloji yaklaşımını diğerlerinden ayrı ele almak gerekir. Yeni eğilimlerin baş gösterdiği ve sosyolojinin okyanus ötesindeki tartışmalardan etkilendiği koşullarda daha çok Fransız kaynaklarını takip eden Ülken zaman içerisinde düşünce dünyasının kenarda kalan bir figürü olmuştur. Buna rağmen, Ülken'in yeni eğilimleri takip ettiğini ve kendi sosyoloji anlayışını da uyarlamaya çalıştığını gösteren bazı adımlar attığı da görülmektedir. Örneğin, 1949 yılında yeniden kurulan Türk Sosyoloji Cemiyeti'nin Birinci Kongresi'nde "Türkiye'de Köy Sosyolojisi" başlıklı bir tebliğ sunmuştur. Cemiyet'in tekrar kurulması ve ilk toplantısını yapması üzerine kaleme aldığı yazısında Cemiyet'in bir gayesi de "dağınık bir biçimde sürdürülen tecrübî sosyoloji çalışmalarını teşkilatlandırmak" olarak açıklamıştır.²⁷⁴ Ülken, aynı dergideki bir başka yazısında Türkiye'deki yakın dönem sosyoloji eğilimlerini sınıflandırmış ve kendisini daha çok felsefeye dayanan ve pratik sosyoloji araştırmalarına olanak tanıyan deneysel sosyolojiye yakın konumlandırmıştır.²⁷⁵

Bu üç isim arasında deneysel sosyoloji yaklaşımına en fazla meyleden kişi Kösemihal'dir. Kösemihal'in bu ilgisini, doğrudan ABD ekolünden esinlenmesinden ziyade, Türkiye'de Anglo-Sakson düşüncesinin kaynaklarından biri olagelmiş Science Sociale okuluna ve temsilcisi Le Play'e duyduğu yakınlığa bağlamak daha doğru olacaktır. 1950 yılında Paul Descamps'ın Tecrübî Sosyoloji kitabından yaptığı çeviri yayımlanmış; katıldığı 16. Milletlerarası Sosyoloji Kongresi'nde "Le Play ve Okulu" başlıklı bir tebliğ sunmuş; *Sosyoloji Dergisi*'ne yazdığı yazılarla Moreno'nun sosyolojiyi ölçüme indirgeyen ve ABD'de hızla tutulan "sosyometri" yaklaşımını tanıtmış²⁷⁶; yine aynı dergide Türkiye'de deneysel sosyolojinin gelişimi üzerine yazıları yayımlanmıştır.²⁷⁷ Ülken'in

²⁷⁴ Ülken, Hilmi Ziya. "Türk Sosyoloji Cemiyeti", *Sosyoloji Dergisi*, Cilt 6, Sayı 6, 1950, s. 137.

²⁷⁵ Ülken, Hilmi Ziya, "Sociology in Turkey", *Sosyoloji Dergisi*, Cilt 6, Sayı 6, 1950, ss. 140-149.

²⁷⁶ Kösemihal, yıllar sonra sunduğu bir kongre tebliğinde, 1958-1959'da Amerika'da bulunduğu sırada Moreno'ya "Sociometry and Cybernetics" başlıklı bir incelemesini gönderdiğini, bunun üzerine Moreno'dan davet aldığını ve gidip bir ay konuğu olduğunu anlatmıştır. Bkz. Kösemihal, Nurettin Şazi, "Sosyoloji ve Sosyal Psikolojide Araştırma Tebliği Üzerine", *Türkiye'de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi: Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü ve Türk Sosyal Bilimler Derneği Seminerinde Sunulan Bildiriler, 23-25 Şubat 1970 içinde* (49-54), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1971, s. 52.

²⁷⁷ Bkz. Kösemihal, Nureddin Şazi. "Memleketimizde Tecrübî Sosyolojinin Doğuşu ve Gelişmesi", *Sosyoloji Dergisi*, Cilt 6, Sayı 6, 1950, ss. 116-133.

felsefe temelli sosyolojiden kopamadığı, Fındıkoğlu'nun Le Play'den etkilenmekle birlikte²⁷⁸ Alman ekolünün etkisinde daha fazla kaldığı düşünülürse, Kösemihal İstanbul sosyolojisinin ampirizme kaymasına en fazla etki eden kişi olmuştur.

Kösemihal için geçerli olan bir bütün olarak İstanbul'daki sosyoloji çalışmaları için de geçerlidir; ampirizm, İstanbul'daki akademik üretimde 1950'ler boyunca yeniden gündeme getirilen Le Play ekolünün²⁷⁹ monografik veri toplama tekniği dolayısıyla hakim olmaya başlamıştır. 1940'ların ikinci yarısından itibaren *Sosyoloji Dergisi*'nde Prens Sabahattin ve Le Play adlarına daha sık rastlanmaya başlanmıştır. Öyle ki 1957 yılında Türk Sosyoloji Cemiyeti Le Play Sosyolojisinin 100. Yılı adıyla bir toplantı düzenlemiştir. 1950'lerde Tahsin Demiray ve Selahaddin Demirkan önemli Le Playciler olarak öne çıkmış olsalar da, ekol neredeyse herkesi etkilemiştir. Böylece "1940'larda başlayan Amerikan sosyolojisinin etkisi, bu dönemde kısmen Science Sociale ekolüyle birleşerek sürmüştür"²⁸⁰

1950'lerle birlikte Türkiye siyasetindeki gelişmelere paralel olarak geleneksel Durkheimci düşüncenin gerileyişi ile birlikte, sosyoloji anlayışıyla Le Playciliğin Türkiye'deki ilk savunucularından biri olan Prens Sabahattin yeniden gündeme getirilmiştir. Le Playciliğin sosyolojide bu kadar belirleyici olabilmesinin nedenini biraz da bu siyasi gelişmelerin etkisinde ve siyasi çatışmanın bir yansıması olarak görülebilecek Durkheim-Sabahattin ikiliğinde aramak gerekir. Sinan Yıldırım'ın da belirttiği gibi, içeride "sosyal barış" vurgusu yapan, reformcu Le Play-Sabahattin ekolü, dışarıda reform

²⁷⁸ Kansu, Fındıkoğlu üzerine yazdığı makalede Fındıkoğlu'nun sağ muhafazakarlığının kaynağı olarak Fransız devrimine ve Aydınlanma Düşüncesi'ne karşı çıkan Le Playcilikle, Sombart gibi faşizme kapı aralayan Alman düşünürlerinin etkisini incelemektedir. Bkz. Kansu, Aykut. "Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, 'Sosyal Mesele' ve 'İçtimai Siyaset'", Ahmet Çiğdem (Ed.) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 5: Muhafazakârlık* içinde (118-131), İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

²⁷⁹ 1957 yılında Türk Sosyoloji Cemiyeti Le Play Sosyolojisinin 100. Yılı adıyla bir toplantı düzenledi. Sunulan tebliğler yayımlandı. 1958 yılında Science Social ekolüne mensup Selahaddin Demirkan *Tecrübi Sosyolojiye Giriş* adlı kitabını yayınladı. Bu bilgileri aktaran Kaçmazoğlu'dur. Bkz. Kaçmazoğlu, Bayram. *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar: Öncüleri ve Temelleri Çerçevesinde Yaklaşımlar*, İstanbul: Birey Yayıncılık, 1999.

²⁸⁰ Kaçmazoğlu, a.g.e., s. 155.

yoluyla kalkınma öngören ABD menşeli modernleşme teorisine denk düşmüştür.²⁸¹ Üstelik Le Play-Sabahattin ekolü yöntemselsel olarak da Amerikan sosyolojisiyle uyumludur.

Sosyoloji Dergisi ciltlerine bakıldığında 1940'ların sonlarından itibaren çok daha yoğun bir biçimde monografik araştırmalar yapıldığı görülmektedir. DTCF monografilerinden sonra 1950'lerde İstanbul sosyoloji de, tamamen aynı saiklerle olmasa da²⁸², özellikle köylerde saha çalışmalarına yönelmiştir. Böylece köy sosyoloji de hızla gelişerek bir uzmanlaşma dalı haline gelmeye başlamıştır.²⁸³ Türkiye'de köy araştırmaları – köycülük etkisinde- daha eskiye de gitse, savaş sonrasında Türkiye'de köyler ve köylülerin yaşam biçimleri hakkında veri toplamayı amaçlayan monografilere ilginin artmasıyla, ABD'nin Türkiye'ye kırsal kalkınma reçetesi vermesiyle birlikte gözlerin köylülüğe dönmesi arasında doğrudan bir ilişki vardır.

Bu dönemde özellikle Marshall yardımlarının etkisiyle hız kazanan toplumsal değişmeyi anlamaya çalışan araştırmalar yapılmıştır.²⁸⁴ Örneğin; 1949 yılından sonra Türkiye'de ABD danışmanlığında ve kaynaklarıyla hız kazanan karayolu yapımının karayollarının birbirine ve çeşitli merkezlere bağladığı yerleşimler üzerindeki etkisi bu araştırmalarla ortaya konmaya çalışılmıştır. Ayrıca, Marshall yardımlarıyla gelen

²⁸¹ Yıldırım, Sinan. "From 'Imaginary' to 'Real': A Social History of Peasantry In Turkey (1945-1960)", *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü, 2009, ss. 49-50. Yıldırım, Cavit Orhan Tütengil'in Max Thornburg'un Türkçe'de *Türkiye Nasıl Yükselir?* diye basılan kitabıyla Prens Sabahattin'in Türkiye Nasıl Kurtarılabılır? kitapları arasındaki benzerliklere dikkat çektiğini belirtmektedir. A.g.e., s. 50.

²⁸² Örneğin Mümtaz Turhan, Ankara ekolünün maddi değişimin önceliği tezine karşı araştırmalarında kültür değişimlerinin, toplumsal değişimin en önemli faktörü olduğunu göstermeye çalışmaktadır.

²⁸³ Fındıkoğlu, Erzurum Üniversitesi'nde üç yıl asistanlık yapan Orhan Türkdoğan'ın kendisine yazdığı mektuptan aktarıyor: "...üç yıl önce Erzurum'da kurulan ve şimdilik iki Fakülteli olan Üniversitenin öğretim programı, Amerikan Le Playciliğinden mülhem bir yenilik taşıyor: Köy sosyolojisinin ve köy monograficiliğinin ziraat ekonomisi tedrisatı içinde ehemmiyetli bir yer işgal etmesi. Eserimiz için kaleme alınmış bir raporda su husus belirtiliyor: '...Köy sosyolojisi, Üniversitenin Ziraat Fakültesi programında mevcuttur ve Türkiye'de öyle zannediyorum ki ilk defa olarak Üniversitemizde okutulmaktadır. Çünkü, bizim Üniversite, Nebraska Üniversitesini model olarak almıştır.'" Fındıkoğlu'nun *Le Play Mektebi ve Prens Sabahattin* kitabından aktaran Yıldırım, a.g.e., ss. 59-60.

²⁸⁴ Türkdoğan, 1950-1960 arasında teknik değişimlerin köyün kapalı yapısını değiştirmesinin önemli bir aşama olduğunu söyler. Ancak "köy sosyolojisi" adı altında bağımsız bir disiplin kolu haline gelmesi 1960 sonrasındır. Ayrıca, köy sosyolojisinin gelişiminin II. Dünya Savaşı sonrasında gerçekleştiğini ve bu konuda da yine Amerikan sosyolojisinin öncülük ettiğini söylemektedir. Türkdoğan, Orhan. *Köy Sosyolojisinin Temel Sorunları*, İstanbul: Dede Korkut Yayınları, 1977, ss. 17-24.

traktörlerin kırsal alanda yol açtıkları dönüşüm de sosyologların ilgisini çekmeye başlamıştır.²⁸⁵ Bu yeni ilgi alanlarının ortaya çıkışı, “dönüşüm” ya da “değişim” gibi sosyal olguların konu edinilmeye başlandığına işaret etmektedir.

Bu yıllarda sosyologların ilgisini çeken bir diğer başlık sosyal sınıfların durumudur. Ziyaeddin Fındıkoğlu'nun bu alandaki çalışmaları 1950 öncesine dayanmaktadır. Sosyalizm, komünizm gibi konularda da yazan Fındıkoğlu, “doğrudan işçi haklarını değil, ‘devlet’ ve ‘işveren’ çıkarlarına hizmet edecek bir sendikacılık anlayışı ortaya koymakta”dır.²⁸⁶ 1950’lerde Cahit Tanyol’un da konuya ilgi gösterdiği görülmektedir.²⁸⁷

Amerikan sosyolojisinin Türkiye’de sosyoloji disiplinine etkisini incelerken gözden kaçırılmaması gereken bir nokta, Amerikan yaklaşımının, Türkiye’nin o güne kadar esinlendiği Avrupa sosyolojisi üzerinde de dönüştürücü etkileri olduğudur. Avrupa’da belirginleşmeye başlayan deneysel sosyoloji ilgisi, Avrupa’yı takip eden İstanbul ekibinin de gözünden kaçmamıştır. İstanbul’un yeni kuşak sosyologlarından Tanyol bu yönelimi şu şekilde ifade etmiştir:

“Avrupa’da bu sosyoloji mensupları, ister istemez, tecrübî sosyolojiye kaymak mecburiyetini hissetmişlerdir. Ve hele bugün Amerika’da bu sosyoloji biricik metod olarak kabul edilmektedir. Biz ise mekteplerimizde ‘bina’, ‘emsile’ okutur gibi, Durkheim’i tekrarlayıp duruyoruz.”²⁸⁸

1950’lerin ikinci yarısında yükselen Amerikan sosyolojisinin Kıta Avrupası geleneğinden beslenmekle birlikte onu geri plana düşürdüğü gözlemlenmektedir. Uluslararası kongreler böylesi bir gözlem için iyi bir vesile olarak değerlendirilebilir. Örneğin; Türkiye’den bir grubun da katıldığı ve Nermin Abadan’ın Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi için bir nevi raporlaştırdığı 1959’daki 4. Milletlerarası Sosyoloji Kongresi

²⁸⁵ Örnek olarak bkz. Tanyol, Cahit. “Traktör Giren 50 Köyde Nüfus Hareketlerinin ve İçtimaî Değişmelerinin Kontrolü”, *Sosyoloji Dergisi*, Cilt 13-14, Sayı 13-14, 1958-1959, ss. 198-218.

²⁸⁶ Kaçmazoğlu, a.g.e., ss. 141-142.

²⁸⁷ Kaçmazoğlu, a.g.e., ss. 143-144.

²⁸⁸ Tanyol, Cahit. “İçtimaî monografi hazırlıkları ve Prens Sabahattin”, *Sosyoloji Dergisi*, Cilt 4-5, Sayı 4-5, 1949, s. 152.

sosyolojideki ABD hegemonyasının hangi düzeye ulaştığına ilişkin önemli ipuçları vermektedir. Abadan'ın verdiği özetle, genel oturumlarda Merton, Lazarfeld gibi döneminin ünlü ABD'li sosyal bilimcilerinin konuştukları; Amerikan sosyolojisinin ampirik çalışmalara verdiği önemle Avrupalıların daha çok “umumî” konular etrafında dönen yaklaşımları üzerine bir tartışma yürütüldüğü; oturumların bazılarının “tatbikî sosyoloji” dalları etrafında tertiplendiği; sosyolojide yöntem başlığında tecrübî metodlar, gözleme dayanan metodlar, anket metodu, küçük grup tahlili gibi başlıkların ilk sıralarda yer aldığı; ayrıca siyasi seçkinler kavramı üzerine ayrı bir seminer düzenlendiği aktarılmaktadır.²⁸⁹ Abadan'ın yazısında görece olarak geniş yer ayırdığı siyasi seçkinler kavramı etrafında yapılan tartışmalar, Soğuk Savaş'ın fikir alanındaki önemli tartışma başlıklarından birinin kongreye nasıl yansıdığını göstermesi bakımından ilginçtir. Abadan, bazı sosyal bilimcilerin kavramın kullanılmasını sosyal bir realiteye işaret ettiğini söyleyerek savduklarını, bir diğer grubun ise “metafizik bir kavram olması” nedeniyle eleştirel yaklaşıtlarını anlatmaktadır.²⁹⁰ Türkiye’de ise kavram ve dayandığı toplum tasavvuru çok fazla tartışılmadan yaygın olarak kullanılmıştır. Nitekim dönemin sosyoloji düşüncesine etki eden kişiler arasında elit teorisinin babası sayılan Vilfredo Pareto'nun ismini saymak yerinde olacaktır. Türkiye'nin durumu bir tarafa bırakılırsa, Abadan'ın aktarımları uluslararası sosyoloji kongresine 1959 yılında Amerikan sosyolojisinin ortaya attığı yeni konular ve yöntemsel yaklaşıtların damgasını vurduğunu söylemek mümkündür.

5.1.2. 1950’lerde Psikoloji: ABD ile Bir “Yeniden Kuruluş”

1950’li yıllarda sosyoloji dışındaki diğer sosyal bilim dallarında da “Amerikanlaşma” eğilimi göze çarpmaktadır. Sosyolojiyle birlikte uzun bir süre felsefenin bir alt dalı olarak kalan psikoloji disiplininin söz konusu dönemdeki evrimi bu eğilimin bir

²⁸⁹ Abadan, Nermin. “IV cü Milletlerarası Sosyoloji Kongresi”, *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt XV, No.1, Mart 1960, ss. 284-295.

²⁹⁰ Abadan, a.g.y., ss. 286-289.

örneğidir. Denebilir ki, 1950’ler psikolojinin disiplin olarak “yeniden kuruluş” yıllarıdır ve bu süreçte disiplini şekillendiren kaynakların başında Amerikan psikolojisi gelmektedir.²⁹¹

“Yeniden kuruluş” sürecini anlayabilmek için 1950’ler öncesi birikime kısaca göz atmak gerekmektedir. Cumhuriyet döneminde Türkiye’de psikoloji disiplininin gelişimi incelendiğinde, psikolojinin ayrı bir kürsü olarak kurumsallaştığı başlangıç yıllarına Alman ekolünün hakim olduğu görülür. Nazi Almanyası’ndan kaçarak Türkiye’ye gelen Prof. W. Peters, hem psikoloji disiplininin kurumsallaşmasını sağlamış hem de ilk psikoloji laboratuvarını kurmuştur. Bu yıllarda psikoloji, pedagojiyle bağlantılı bir alt dal olarak gelişmiştir. Ancak Peters’la gelen Alman ekolü Türkiye’de kök salamamış, 1950’lerin ortasından itibaren²⁹² danışmanlık ve zeka testlerine dayanan Amerikan pragmatik psikolojisi Türkiye’de etkili olmaya başlamıştır.²⁹³ Gündüz Vassaf, İstanbul Üniversitesi psikoloji kitaplığının kart katalogu incelendiğinde de 1920-1950 arasında kitapların yüzde 80’i Almanya veya Fransa’dan gelirken, daha sonraki yıllarda neredeyse sadece ABD’den kitap geldiğini söyleyerek bu etkinin göstergelerinden birine dikkat çekmektedir.²⁹⁴

Bu etkiyi felsefi-teorik düzeyde tanımlamak gerekirse, Türkiye’de felsefenin bir alt dalı olarak görülen ve bu nedenle gelişimini Fen-Edebiyat Fakülteleri içerisinde gerçekleştiren psikoloji –uzmanlaşmanın sınırlı olduğu- 20. yüzyılın ilk yarısında insanı bir bütün olarak ele almaktadır. Türkiye’ye Fulbright desteğiyle gelmiş ve daha sonra Türkiye’de psikolojinin gelişimi üzerinde genel bir değerlendirme kaleme almış olan McKinney, öğrenciler arasında pozitivist ve beyin modellerine çok az ilgi olduğunu,

²⁹¹ Vassaf, Türkiye’de psikolojinin gelişiminin körü körüne bir Batı’ya bağımlı bir gelişme olduğunu, bunun birçok Üçüncü Dünya ülkesinde sosyal bilimlerin gelişmesi açısından da geçerli olduğunu belirtmektedir. Bkz. Vassaf, Gündüz. “Bir Bağımsızlık Kavgası: ‘Dünden Yarına Türkiye’de Psikoloji’”, *Bilim ve Sanat*, Sayı 22, Ekim 1982, ss. 30-31.

²⁹² Kağıtçıbaşı Amerikan etkisinin 1960’larda başladığını söylemektedir. Kağıtçıbaşı, Çiğdem. “Psychology in Turkey”, *International Journal of Psychology*, Vol.29, No.6, 1994, s. 731. Ancak 1950’ler boyunca Türkiye’ye gelen çok sayıda ABD’li öğretim üyesi ve uzman bu başlangıç tarihini daha önceye çekebileceğimizi göstermektedir.

²⁹³ Vassaf, Gündüz. “Turkey”, s. 384. Virginia S. Sexton ve John D. Hogan (Ed.) *International Psychology: Views From Around the World* içinde (383-389), Lincoln: University of Nebraska Press, 1992, s. 384.

²⁹⁴ Vassaf, a.g.e., s. 385.

bütün insan yaklaşımıyla getirilen açıklamaların beğenildiğini belirtirken²⁹⁵ Türkiye'deki psikoloji yaklaşımının Amerikan psikolojisiyle farkını da dile getirmiştir. Öte yandan, daha önce de bahsedildiği gibi, ABD'de özellikle savaş sonrası gelişme imkanları bulan psikoloji, testler ve ölçüm teknikleri üzerine kurulu yapısıyla “insanı ölçmeye” çalışan bir disiplin görünümündedir. Psikolojinin bir “teknoloji” olarak kullanılabileceğini gösteren çalışmaların sayısının savaşın ardından patlak vermesi, aktarılan fonların büyüklüğü açısından ABD'de psikolojiyi ayrıcalıklı sosyal bilimler arasına sokmuştur.²⁹⁶ Hatırlanacağı üzere, bu tür çalışmaların ilk ve en önemli örneklerinden birinin *The American Soldier* (Amerikan Askeri) adını taşıyan çalışma olduğu belirtilmiştir.

Türkiye'de o güne kadar hakim olan psikolojik yaklaşımlardan göz ardı edilemeyecek nitelikte farklılıklar taşıyan Amerikan psikolojisinin etkisi, psikolojinin gelişiminde önemli bir kırılma yaratmıştır. Vassaf, bu kırılmanın Türkiye'ye özgü olmadığını ve birçok Üçüncü Dünya ülkesinde yaşandığını hatırlattığı makalesinde, böylece psikolojinin gelişiminin “bilim ve toplum” arasındaki etkileşimin neticesi olmaktan çıktığına ve bir “ithalat-ihracat” ilişkisine dönüştüğüne işaret etmektedir. Bu çok önemli tespit, 1950'lerde psikoloji disiplini açısından oldukça radikal ve sorunlu bir dönüşüm yaşandığını da ifade etmektedir. Amerikan psikolojisinin Türkiye'ye gelişiyle birlikte sadece bazı tekniklerin ithal edilmesi söz konusu değildir; aynı zamanda “ideal toplum”, “ideal aile”, “ideal birey” gibi sosyal ve siyasi semboller de ithal edilmiştir.²⁹⁷ Kuşkusuz, sosyal bilim çalışmaları arasındaki evrensel etkileşimin sınırları içerisinde değerlendirilebilecek bir ilişkinin ötesine geçen bir tür “ithalat-ihracat” modelinin etkide bulunduğu her sosyal bilim disiplininde aynı sakıncalara işaret edilebilir.

²⁹⁵ McKinney, Fred. “Psychology in Turkey: Speculation Concerning Psychology's Growth and Area Cultures”, *American Psychologist*, No.15, 1960, s. 720.

²⁹⁶ McKinney, aynı çalışmasında yeni kurulmuş olan ve İngilizce eğitim veren Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nde psikolojinin batılılaşma programında bir teknoloji olarak ele alınacağına ilişkin verilerden bahsetmektedir. Bkz. McKinney, a.g.y., s. 720.

²⁹⁷ Bu eleştiriye yer verilen makalede Kuzey Amerika kaynaklı psikolojinin Üçüncü Dünya'ya sızmasının Batı paradigmalarının “az gelişmiş” ülkelere yayılmasına yol açtığına da dikkat çekilmektedir. Bkz. Batur, Sertan ve Ersin Aslıtürk. “On critical psychology in Turkey”, *Annual Review of Critical Psychology*, No.5, 2006, ss. 21-41.

Amerikan psikolojisinin Türkiye'ye girişinin yukarıda tartışılan çerçevede bir tür "ithalat" şeklinde olduğu göz önüne alındığında, Türkiye'de psikolojinin ABD kaynaklı psikolojik yaklaşımlardan etkilenmesinden ziyade, Amerikan psikolojisinin konuları, ders kitapları, öğretim üyeleri ve uzmanları aracılığıyla Türkiye'de psikoloji disiplini yeniden kurucu bir rol üstlenmesinden bahsetmek daha doğru olacaktır. Bu iddiayı destekleyen pek çok veriden biri uzun yıllar Türkiye'de psikoloji eğitiminde ABD ders kitaplarının çevirileriyle yetinilmesidir. 1950'lere gelene kadar sosyolojiye kıyasla psikoloji alanındaki Türkiyeli birikimin zayıf olması da bu tür radikal bir etkinin oluşabilmesine zemin sunmuştur.²⁹⁸ Daha önce de belirtildiği gibi, bu döneme kadar psikoloji pratik alanda daha çok pedagojiyle birlikte ele alınmış²⁹⁹ ve de soyut-düşünsel düzeyde felsefenin bir alt dalı olarak kalmıştır.

Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında DTCF'de yürütülen cadı avı nedeniyle sosyal psikolojinin önemli isimlerinden Muzaffer Şerif'in Türkiye'den ayrılmak zorunda kalması var olan birikimi de büyük ölçüde erozyona uğratmıştır. 1950'lerde psikolojide öne çıkan isimlere bakıldığında Mümtaz Turhan dışında etkili bir isme rastlanmamaktadır. Kaldı ki, Columbia Üniversitesi'nden doktora derecesi almış olan Muzaffer Şerif de, ABD kaynaklarından yaptığı çevirilerle ve standartlaştırdığı psikolojik testlerle Amerikan psikolojisinin Türkiye'ye girişinde rol oynamış kişilerden biriydi.³⁰⁰ Şerif'in Türkiye'deki önemli çalışmaları deneysel psikolojiden ziyade sosyal psikoloji alanında olmuştur. Her ne kadar Amerikan psikolojisinin tanıtılmasında öncü rolü oynamış olsa da, sosyal psikolojiye yönelmesi götüğü toplumsal kaygılar ve toplumu anlama çabasıyla yakından ilgilidir. Muzaffer Şerif yürüttüğü sosyal psikoloji araştırmaları ile kırdaki teknolojinin girişiyle hız kazanan "sosyal değişmeyi" açıklamaya çalışmıştır. Bu nedenle Şerif'in mirasını devralan

²⁹⁸ Bu birikimin erken dönemine bakıldığında psikolojiye ilgi duyulmasını sağlayan çevirilerden ve M. Şekip Tunç, Muzaffer Şerif ve Mümtaz Turhan gibi isimlerin katkılarından bahsedilebilir.

²⁹⁹ Osmanlı'da psikolojinin dinsel ve mistik kökenleri olduğunu söyleyen Boratav, 20. yüzyıl başından itibaren psikolojinin eğitimle ilişkili olarak ele alındığını belirtmektedir. Bkz. Boratav, Hale Borak. "Psychology at the Crossroads: The View from Turkey", Michael J. Stevens ve Danny Wedding (Ed.) *Handbook of International Sociology* içinde (311-330), New York: Brunner-Routledge, 2004, s. 312

³⁰⁰ Kağıtçıbaşı, a.g.y. s. 731.

az sayıdaki sosyal bilimci, sosyal psikoloji ve sosyoloji alanlarında yaptıkları çalışmalarla bu mirası sürdürmüşlerdir.³⁰¹

1951’de İstanbul Üniversitesi’nde “tecrübî psikoloji kürsüsünde” profesörlüğe yükseltilen Mümtaz Turhan ise, 1930’larda Alman psikolojisinin etkisinde bir sosyal bilimciyken, özellikle Cambridge’de Bartlett’le yaptığı çalışmalardan sonra sosyal değişimin psikolojik faktörleriyle ilgilenmeye başlamıştır. Turhan bu çerçevede batılılaşma konusuna eğilmiş, Kemalist olmayan bir batılılaşmanın yolları üzerine kafa yormuştur. Muhafazakar düşüncenin önemli isimlerinden biri olarak kabul edildiği ve pek çok kişiyi etkilediği bilinen Turhan’ın psikoloji disiplininin gelişiminde sıçraticı bir etkisi olduğunu söylemek mümkün değildir.

Daha önce de belirtildiği gibi, ABD’de psikoloji savaş sonrası yıllarda bireylerde ya da o bireylerin görev aldığı kurumlardaki zaafaların teşhis edilmesi ve Soğuk Savaş’la birlikte önem kazanan kamuoyu araştırmalarına katkısı nedeniyle “pratik yararlılık” gösteren bir bilim olarak algılanmaya başlamıştır. Psikoloji, iletişim teknikleriyle birlikte, Soğuk Savaş’ta propagandanın kazandığı önem çerçevesinde devletin ve devletin güvenlik teşkilatının daha yoğun ilgisine mahzar olmuştur. Türkiye gibi ülkelere ihraç edilmesinde gösterilen heveskarlığın nedenleri arasında, bu tür ülkelerde devlet yapısının/sistemin işleyişini düzeltici katkıları olacağı düşüncesinin ve propaganda çalışmalarındaki öneminin rol oynadığını düşünmek yanlış olmayacaktır. Ayrıca, neredeyse salt ölçüm tekniklere indirgenen Amerikan psikolojisinin kültürler arası farklılıklardan etkilenmeyen bir evrensel geçerliliği olduğu da düşünülmüş olmalıdır.

Neticede Türkiye üniversitelerine psikoloji alanında görev yapmak üzere gelen ABD’li bilim insanı sayısı –bu yıllarda psikoloji dalında yetişmiş insan sayısının da sınırlılığı nedeniyle- diğer disiplinler için konuk edilenlerden daha fazla olmuştur. Nail Şahin, Türkiye’de psikolojinin tarihi üzerine yazdığı makalesinde, psikolojinin Batı’daki seyrini yaptığı önemli çevirilerle Türkiye’ye nakleden Muzaffer Şerif’in Türkiye’yi terk

³⁰¹ Mübeccel Kıray ve Fatma Başaran, Şerif’in izinden giden iki önemli sosyal bilimci olmuştur.

ettiği 1944 sonrasında İstanbul ve Ankara’da Batı ile temasların misafir öğretim üyeleri aracılığıyla yürütüldüğünü söylemektedir.³⁰² Ancak gelen kişilerin sayısı, bu yıllarda psikolojinin Amerikan psikolojisiyle ilişkisi, misafir öğretim üyelerinin rolünün Batı düşüncesi ile temasa aracılık etmekle sınırlandırılmayacak önemde olduğunu ortaya koymaktadır.

Gelen isimlere bakıldığında deneysel psikolojinin önemli ismi Walter Miles’in Yale’den emekli olduktan hemen sonra İstanbul’a geldiği ve burada bir süre kalarak psikoloji alanındaki ilk ve önemli çalışmalardan birine imza attığı görülür.³⁰³ Yine Fulbright desteğiyle İstanbul’a gelenler³⁰⁴ arasında Gertrude Hildreth, Edwin Hollander, Nicholas Pronko bulunmaktadır. Kendisi de Fulbright’tan yararlanarak Türkiye’ye gelen McKinney, yazdığı makalede Hildreth’in ismine yer vermemiş, ancak bir başka kişinin Homer Reed’in 1950’lerin sonlarında geldiğini belirtmiştir.³⁰⁵ Psikoloji alanında Türkiye’de DTCF’de çalışmış ABD’li bilim insanları arasında Carroll C. Pratt öne çıkan bir isim olmuştur. Daha sonra gelen ABD’liler arasında Spaulding Rogers³⁰⁶, Mark K. Allen ile yukarıda bahsedilen Fred Mc Kinney gibi isimlere rastlanmaktadır.³⁰⁷ Ayrıca, Thomas Reese ve John Volkmann’ın da Ankara Üniversitesi’nde görev yaptıkları anlaşılmaktadır. Allen, Reese ve Volkmann Fulbright desteğiyle, Rogers ise Smith-Mundt desteğiyle Türkiye’ye gelmiştir. Victor Noll Ortadoğu Teknik Üniversitesi’nde; John Rockwell ise Amerikan Kız Koleji’nde görev yapmışlardır.³⁰⁸ Bunların dışında Cumhuriyet erken döneminde psikolojinin pedagojiyle ilişkili olarak ele alınmasıyla paralel olarak yabancı öğretim üyeleri ve araştırmacıların istihdam edildiği kurumlardan biri Gazi Eğitim

³⁰² Şahin, Nail. “Psikoloji”, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Bilim ve “Sosyal Bilimler”* içinde (203-226), Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 1997, s. 205.

³⁰³ *Deneysel Psikoloji İstanbul Çalışmaları* başlığıyla basılan bu yayın dışında, doktora tezi de yönetmiştir. Bkz. Hilgard, Ernest R. “Walter Richard Miles: 1885-1978”, *American Journal of Psychology*, Vol.93, No.3, September 1980, ss. 565-568.

³⁰⁴ Fulbright desteğiyle Türkiye’ye gelmiş yabancı öğretim üyelerinin listelerine Türkiye Fulbright Eğitim Komisyonu’nun liste kitapçığından ulaşılmıştır.

³⁰⁵ Bkz. McKinney, a.g.y., s. 717.

³⁰⁶ Rogers, Smith-Mundt desteğiyle gelmiştir. Bkz. McKinney, a.g.y., s. 718.

³⁰⁷ Azmi Süslü, DTCF tarihi konusundaki çalışmasında fakülteden ayrılmış veya emekli olmuş yabancı öğretim elemanlarının bir listesini vermiştir. Bkz. Süslü, Azmi. *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nin 50 Yıllık Tarihi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1986, ss. 490-493.

³⁰⁸ Fulbright listesinde bulunan bu iki isimden McKinney bahsetmemektedir.

Enstitüsü olmuştur. McKinney, ABD’den Delton C. Beier’in Gazi’de bir yıl geçirdiğini ve bir zeka testi geliştirdiğini yazmaktadır.³⁰⁹ Milli Eğitim Bakanlığı’nın da “uygulamalı psikoloji” alanında çok sayıda ABD’li uzman istihdam ettiği belirtilmektedir.³¹⁰ Fulbright listelerinde disiplinler bazında destek olarak Türkiye’ye gelmeleri sağlanan öğretim üyelerinin sayılarına bakıldığında 1950’li yıllar boyunca psikolojinin açık ara önde olduğu görülmektedir.

1950’ler boyunca Türkiye’deki farklı kurumlarda görev yapan bu isimlerle birlikte deneysel psikolojinin bir sıçrama yaptığı; aralarında Milli Eğitim Bakanlığı’nın da bulunduğu kamu kurumlarında uygulamalı psikoloji alanında ABD’li psikologların istihdam edildiği görülmektedir. Fulbright desteklerinin de bu alanda yoğunlaşmış olması, Türkiye’de psikolojiye önem verildiğinin bir göstergesidir. Üstelik, savaş sonrasında ABD ordusunun psikolojiye gösterdiği ilginin istisnai bir durum olmadığı, Mümtaz Turhan’ın şu sözlerinden de anlaşılmaktadır:

“Hakikatte geçenlerde Türkiye’de psikolojinin vaziyetini incelemek üzere bizimle görüşmeye gelen Amerikanın Nato ilmî irtibat bürosu şefi, İsrailde 200 den fazla birinci sınıf psikologun bulunduğunu ve bunların cemiyetin her sahasında fevkalade faal olduklarını...”³¹¹

Bu tanıklık NATO’nun da bu konuyla ilgilenmiş olduğuna ilişkin ilginç bir ipucu vermektedir.

Sonuç olarak, özellikle kurumların iyileştirilmesine yönelik çalışmalarda pek çok sorunun bireyden yola çıkarak düzeltebileceği fikri, Soğuk Savaş’ta “halkla ilişkiler”, “kamuoyu” gibi başlıkların önem kazanması ABD’de ve ABD hegemonyasının inşa edildiği Türkiye gibi ülkelerde psikolojinin yükselişine de olanak sağlamıştır. Öte yandan, eğitim politikaları ve uygulamalarıyla ilgili alanlarda istihdam edilmek üzere psikoloji uzmanı kişilerin Türkiye’ye gönderilmesi reformcu modernleşmeci yaklaşımların, sosyal

³⁰⁹ McKinney, a.g.y., s. 719.

³¹⁰ McKinney, MEB’in bu yıllarda çalıştırdığı çok sayıda isme ilişkin bilgi vermektedir. Bkz. McKinney, a.g.y., s. 720.

³¹¹ Turhan, bu bilgiyi 1958 yılında ilk cildi yayınlanmış olan *Garblulaşmanın Neresindeyiz* başlıklı kitabında vermiştir. Bkz. Turhan, Mümtaz. *Garblulaşmanın Neresindeyiz?* İstanbul: Yağmur Yayınları, 1967, s. 78.

ilerlemenin ve karşılaşılan toplumsal sorunların düzelticisi olarak “eğitime” verdikleri anahtar rolden de kaynaklanmaktadır.

5.1.3. 1950’lerde Kamu Yönetiminden İşletme Yönetimine

ABD kaynaklı sosyal bilim anlayışının siyaset bilimi ve kamu yönetimi disiplinleri üzerindeki etkisi en az sosyoloji ve psikolojideki kadar köklü olmuştur. Esasen 1950’lerin başında birer disiplin olarak siyaset biliminden ve kamu yönetiminden bahsetmek mümkün değildir. Hatta kamu yönetimi, siyaset bilimi, idare hukuku gibi dalları birbirinden ayırmak oldukça güçtür. Güçlük, “devlet” ve “idare” olgusunun bu üç disiplinin de konusu olmasından ve 1950’lere kadar bu dalların birer disiplin olarak uzmanlaşmış olmamalarından kaynaklanmaktadır.

Kamu yönetimi disiplini sadece akademik üretimi değil, incelemeleriyle devletin ve bürokrasinin örgütlenme mantığını etkileme kapasitesi bakımından diğer disiplinlerden farklı bir yere sahiptir. Aynı zamanda uygulamalarda üretilen bilgi de disiplin üzerinde etkili olmuştur.

Türkiye’de kamu yönetimi disiplinin kökenleri üzerine üretilen yazın, disiplinin Osmanlı’dan itibaren Kıta Avrupası belirlenimli bir anlayışın etkisinde olduğunu ve hukuksal yaklaşımla incelendiğini belirtmekte, 1950’li yıllarda Amerikan yönetim anlayışının girişiyle geleneğin kesintiye uğradığını vurgulamaktadır.³¹² Örneğin, Koray Karasu, tek tek örgütlere değil sisteme ve devlet idaresine vurgu yapan Fransız kamu yönetimi anlayışının “kamusallığı” öne çıkardığını, ancak kamu yönetimi disiplinini belirleyen Amerikan kamu yönetimi yaklaşımının disiplini işletme yönetimi ile aynılaştırdığını ve böylece “kamusallığın” yitirildiğini belirtilmektedir.³¹³ Amerikan kamu yönetiminin kamu idaresini özel idare gibi ele aldığı ve işletmeyle yakınlaştırdığı düşüncesi,

³¹² Güler, Birgül Ayman. “Nesnesini Arayan Disiplin: Kamu Yönetimi,” *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 27, Sayı 4, Aralık 1994, ss. 5-7. Ayrıca; Emre, Cahit. “Yönetim Bilimi”, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Bilim “Sosyal Bilimler”-II* içinde (35-54), Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 1998, s. 39.

³¹³ Karasu, Koray. “Kamu Yönetimi Disiplininin Kökenlerine İlişkin Bir Not”, *Hacettepe Üniversitesi 2. Kamu Yönetimi Forumu* içinde (225-242), Ankara: Hacettepe Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, Eylül 2004, Ankara ss. 225-242.

disiplin içerisinde genel kabul gören bir tespittir. Kuşkusuz, bu tespitle işaret edilen sonuç, yıllar içerisinde gerçekleşen bir yaklaşım değişiminin ürünü olmuştur.

Amerikan kamu yönetimi anlayışının esasları ve Kıta Avrupasının geleneksel yaklaşımıyla arasındaki farklar kısaca açıklanacak olursa; öncelikle, Karasu'nun eleştirisinde değindiği, Kıta Avrupası'nın “bütünsellik” ve “devlet idaresi” vurgularına karşılık ABD'de disipline, işletme yönetiminin kıstaslarının ve parçalı bir bakışın hakim olması üzerinde durulmalıdır.

ABD'de savaş sonrası hızlanan disiplinler arası uzmanlaşmayla birlikte, devletin bir bütün olarak incelenmesinden daha da uzaklaşmıştır. Bu ülkenin siyasi geleneğinde önemli bir yeri olan ve sistemin devamının teminatlarından sayılan “checks and balances” ilkesine de uygun olarak teşrî ve idarî işlevleri ayrı ayrı ele alma eğilimi kamu yönetimi anlayışını belirlemiştir. Özellikle refah devleti uygulamalarıyla birlikte devletin sosyal sorumluluğunun ve dolayısıyla iş yükünün arttığı 20. yüzyılda artık “kanun yapıcı devlet” modeliyle yetinilemeyeceğine ilişkin fikirler, yasama ve idare fonksiyonlarının ayrılmasının nesnel temelleri olduğu görüşünü destekleyici mahiyette kullanılmıştır. Nermin Abadan, kamu yönetimindeki gelişmeleri ele aldığı 1956 tarihli makalesinde benzer bir yorum yapmaktadır. “Modern devletlerin büyük çoğunluğunda âmme faaliyetlerin ağırlık merkezi kemiyet ve keyfiyet bakımından teşri uzvundan idare mekanizmasına kaymış bulunmaktadır” diyen Abadan³¹⁴, bürokrasinin üstlendiği görevlerin artışına dikkat çekmektedir. Devletin sosyal sorumluluklarının genişlemesiyle yükünün de arttığı doğru olmakla birlikte, kanun yapıcılığı bürokrasiden ayrı tutmak gerektiğini öne süren bu düşünme biçimi bürokrasiyi de kapsayan idare mekanizmasını siyaset dışına taşıma eğilimi göstermektedir ki, bu işlevsel bakımdan haklı gibi görünmekle birlikte sorunlu bir yaklaşımdır. Bir başka deyişle, siyasetin konusu olmayan bir idare mekanizması, idareyi siyasetten uzaklaştırmaktadır. Üstelik, tamamen nesnel, siyaset üstü ve toplumsal sistemin dayandığı mantığı yansıtmayan bir idare mekanizmasından söz

³¹⁴ Abadan, Nermin. “Âmme İdaresinde Son Gelişmeler”, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 11, Sayı 3, Eylül 1956, s. 404.

etmek oldukça tartışmalıdır. Bu yaklaşım kamu yönetimi disiplini etkilediği gibi, siyaset bilimi disiplini de devleti incelemekten uzaklaştırmıştır.³¹⁵

Amerikan kamu yönetimi disiplininin bir başka özelliği Güler'in vurguladığı gibi “devlet” kavramının yerine “örgüt” kavramını koymasındır. Devlet kavramını parçalayarak, idareyi soyutlayan bu yaklaşım disiplini örgüt kuramının etki alanına almıştır.³¹⁶ Böylece idare mekanizması diğer örgütlerle aynı düzlemle ele alınmış, kamu ya da özel ayrımı ortadan kaldırılmıştır. İşletme mantığının kamu idaresine uygulanabilmesine kapı aralayan Amerikan kamu yönetimi disiplini, “verimliliğe” özel bir vurgu yapmakta ve pratik etkinlik ölçütleriyle idare mekanizmasını değerlendirmektedir. Bu yönüyle, bir sosyal bilim disiplini olmaktan ziyade bir işletmeyi iyi çalışır hale getirmeyi amaçlayan teknikler bütünüdür. Amerikan kamu yönetiminin 1950’lerle birlikte Türkiye’de de disiplinin konusu haline gelen örgüt ve metod, personel idaresi, planlama, bütçe tekniği, beşeri münasebetler ve halkla münasebetlerin araştırılması gibi alt konuları bu uygulama odaklı ve felsefi-kuramsal bakıştan uzak anlayışı ortaya koymaktadır.

Amerikan kamu yönetimi disiplininin bahsedilmesi gereken bir diğer önemli özelliği, Soğuk Savaş’ın yükselmesiyle daha da önemli hale gelecek “mukayeseli amme idaresi” ya da diğer bir deyişle karşılaştırmalı kamu yönetiminin, savaş sonrasında gittikçe daha fazla ilgi çekmeye başlamasıdır.³¹⁷ ABD’nin bu yıllarda pek çok ülkenin siyasi yapısına müdahale etmeye başlaması, bu ülkelerde devlet mekanizmasının nasıl işlediğini açıklayan çözümlenmeleri ve politika önerilerini gerekli kılmıştır. Karşılaştırmalı kamu yönetiminin önem kazanması bu ihtiyaçla doğrudan ilişkilidir. Özellikle ABD’nin teknik yardım yaptığı ülkelerde idare mekanizmasında reform çalışmalarının gündeme getirilmesi, öncelikle idare mekanizmasının işleyişini ve ABD modelinden farklılıklarını ortaya koymayı gerektirmiştir. Daha ziyade formel-kurumsal bir yaklaşımla gelişen karşılaştırmalı kamu yönetimi, karşılaştırmalı siyasetin gelişimi yolunda da önemli bir adımdır.

³¹⁵ Bu noktaya işaret eden bir makalesi için bkz. Güler, a.g.y., ss. 6-7.

³¹⁶ Güler, a.g.y., s. 7.

³¹⁷ Abadan Amerikan Siyasi İlimler Derneği’nin hazırladığı bir raporda son yıllarda üzerinde en fazla durulan sahalardan, milletlerarası münasebetler, mukayeseli devlet ve amme idaresi olarak sayıldığını aktarmaktadır. Bkz. Abadan, a.g.y., s. 407.

Türkiye’de kamu yönetimi disiplinin başlangıç yıllarına dönüldüğünde, disiplinin tarihinde iki gelişmenin önemli dönüm noktaları olarak tayin edilebileceği görülür: Birincisi, 1952 yılında Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü’nün (TODAİE) kurulmasıdır. İkincisi ise, New York Üniversitesi (NYU) ile yapılan bir anlaşmayla, NYU ve SBF arasında ABD’li öğretim üyelerinin Türkiye’ye gelmesine ve SBF’den öğretim üyelerinin ABD’ye gitmesine olanak sağlanmış olmasıdır. Bu iki önemli gelişme disiplin üzerinde Amerikan kaynaklı yaklaşımın etkin hale gelmesinin kanalları olarak işlev görmüştür.

Kamu yönetiminin “çağdaştırılması” kapsamında aynı süreçte gerçekleştirilen bir başka girişim SBF’den bir grup öğretim üyesinin Güney Kaliforniya Üniversitesi’nin Kamu Yönetimi Okulu’na gönderilmesidir. ABD’nin MSA (Mutual Security Agency) tarafından fonlanan bu girişim sonucunda beş öğretim üyesi on sekiz aylık bir eğitim almışlardır.³¹⁸ Bu ziyaretler ABD’deki kamu yönetimi ve siyaset bilimi anlayışının temellerinin kavranması bakımından etkide bulunmuş olmalıdır.

Özellikle Amme İdaresi Enstitüsü’nün kuruluşu kamu yönetimi alanındaki yeniliklerin ilk kapsamlı adımı olmuştur. Enstitünün kurulması fikrini filizleyen Dünya Bankası’nın 1951 tarihli “The Economy of Turkey-An Analysis and Recommendations for a Development Program” (Türkiye Ekonomisi – Kalkınma Programı için Bir Analiz ve Öneriler) başlıklı raporudur. Raporu hazırlayan kurulun başındaki ABD’li James M. Barker’a atfen rapor, Barker Raporu olarak adlandırılmaktadır. Raporda kamu yönetiminin iyileştirilmesi tavsiyesinde bulunulmuş; bu kapsamda kamu görevlilerinin yetiştirilmesi üzerinde durulmuş ve üniversitelerde yabancı uzmanların görüşlerini alarak öğrencilerin yanı sıra uygulamacıların da gereksinimlerini karşılamak üzere kamu yönetimi ile işletmecilik kürsü ya da bölümlerinin kurulması önerilmiştir.³¹⁹ Teknik yardım programları

³¹⁸ Gidenler Prof. Bedri Gürsoy ile asistanlar Cumhuriyet Ferman, Behiç Hazar, Erol Bilik ve Cemal Mihçioğlu’dur. Daha sonra giden grupta yer alan isimler ise şunlar olmuştur: Arif Payaslıoğlu, Fahir Armaoğlu, İlhan Unat, Suat Bilge. Ayrıca İstanbul Üniversitesi Hukuk ve İktisat Fakültelerinden de gidenler olmuş. Bu bilgiyi veren Mihçioğlu, Cemal. *Türkiye’de Çağdaş Kamu Yönetimi Öğretiminin Başlangıç Yılları*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1988, ss. 6-7.

³¹⁹ Rapordan aktaran Mihçioğlu, a.g.e., s. 2.

kapsamında yardımların etkin olarak kullanılmasını sağlayacak bir kamu idaresi reformu, az gelişmiş ülkelere yönelik kalkınmacı yaklaşımların benimsenmesiyle daha zaruri görülmeye başlanmıştır. Kamu yönetiminin iyileştirilmesi fikriyle Latin Amerika başta olmak üzere dünyanın farklı coğrafyalarında benzer bölgesel enstitüler kurulmuştur. Örneğin; memurları daha rasyonel esaslara göre yetiştirmek gayesiyle kurulan Brezilya'daki enstitü Latin Amerika'nın farklı ülkelerinden öğrenci kabul etmiştir.³²⁰ Türkiye'deki enstitünün kuruluşu Brezilya'dakinden sonradır ve tıpkı Brezilya'daki örneği gibi bölgesel bir eğitim kurumu olarak tasarlanmıştır.

Amme idaresi enstitülerinin kuruluşunu yürüten Birleşmiş Milletler Teknik Yardım Teşkilatı'dır. Teşkilata, ABD Milletlerarası İşbirliği İdaresi de yardım etmektedir. TODAİE'nin kuruluşunu sağlayan anlaşma ise 1952 tarihli Teknik Yardım Anlaşması'nın ek anlaşmasıdır. Anlaşmaya göre enstitünün başında biri Birleşmiş Milletler tarafından, diğeri ise Türkiye tarafından atanan iki eşyönetmen bulunacaktır. TODAİE'nin kuruluşunu takiben çok sayıda yabancı öğretim üyesi ve uzman Türkiye'ye gelmiştir. Bu kişiler sadece TODAİE'de değil, enstitünün bağlı bulunduğu SBF'de de görev üstlenmişlerdir.

Amme İdaresi Enstitüsü'nün eş yönetmenliğine Gunnar Heckscher'den sonra, ABD'de kamu yönetimi disiplinin önemli isimlerinden biri olarak görülen Marshall Dimock geçmiştir. Dimock'un bu görevi üstlenmesi Amme İdaresi Enstitüsü'ne verilen önemin bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Esasen, enstitüye başta biçilen bölgesel misyon düşünüldüğünde Dimock gibi bir ismin görevlendirilmesi daha fazla anlam kazanmaktadır. Amme İdaresi Enstitüsü bürokrat yetiştiren bir okul olarak tasarlanmıştır. Üstelik bu okulun sadece Türkiye'den değil başta Ortadoğu olmak üzere komşu coğrafyalardan gelecek parlak bürokrat adaylarının yetiştirileceği bir kurum olması düşünülmüştür. Nitekim, Mihçioğlu 1953-1957 arasında dört öğretim yılında toplam 47 yabancı uyruklu öğrencinin enstitüye kayıt olduğunu belirtmektedir.³²¹ Bu öğrencilerden kaçının Türkiye'ye gelip eğitim aldığı belirsizdir ancak başlangıçta planlanandan çok daha

³²⁰ Abadan, 1956, s. 420.

³²¹ Mihçioğlu, a.g.e., s. 26.

az olduğu anlaşılmaktadır. Zaten bir süre sonra Birleşmiş Milletler bursları kesilerek enstitünün bölgesel niteliği ortadan kaldırılmıştır. Başlangıçtaki bölgesel misyondan neden vazgeçildiğine Mihçioğlu'nun getirdiği açıklama bölgede aynı nitelikte enstitülerin açılmasıdır.³²² 1954 yılında Kahire'de kurulan enstitü Mihçioğlu'nun getirdiği açıklamayı desteklemektedir. Ancak henüz Türkiye'deki enstitü tam olarak faaliyete geçmeden Kahire'de kısa bir süre sonra bir benzerinin kurulmuş olması kendi başına ilginçtir. Nermin Abadan'ın da belirttiği gibi Arap dünyasında Osmanlı geçmişi nedeniyle Türkiye'ye tepki duyuluyor olması Türkiye'nin bu tür bölgesel roller üstlenmesine engel olmuş olabilir.³²³ Üstelik bu yıllarda kuvvetli olan anti-sömürgeci rüzgarın, milliyetçiliğe ve Arap sosyalizmi gibi deneyimlere altyapı hazırladığı düşünülürse Türkiye ve Arap dünyasının yollarının ayrılmakta olduğu görülecektir.

Sonraki yıllarda Amme İdaresi Enstitüsü'nde yabancı eşyönetmenler bir istisnaıyla -1955-1956 döneminde görev yapan İngiliz George Evans-Vaughan dışında- ABD'li kişiler olmuştur. Bu kişiler sırasıyla, Marshall Dimock, Lynton K. Caldwell, Laurence L. Barber'dir.³²⁴ Öğretim üyeleri ve uzmanlar arasında da ABD'lilerin sayısı artmıştır.³²⁵ Bu öğretim üyelerinin bir kısmı SBF'de ders vererek, oradaki kamu yönetimi eğitimi anlayışı üzerinde de etkili olmuşlardır.

Amme İdaresi Enstitüsü gelen uzmanların kökenlerinden ziyade kamu yönetimi eğitimi tasarlama biçimiyle Amerikan anlayışının Türkiye'ye taşınmasına –özellikle SBF'deki kamu yönetimi eğitimi etkileyerek- aracılık etmiştir.³²⁶ Nermin Abadan,

³²² Mihçioğlu, a.g.e., s. 26 ve ayrıca Mihçioğlu'nun önsöz yazdığı bir kitapçıkta da benzer bir açıklamasına yer verilmiştir. Bkz. Institute of Public Administration for Turkey and the Middle East, *Institute of Public Administration for Turkey and the Middle East*, Ankara: Güzel İstanbul Press, 1966, s. 2.

³²³ Nermin Abadan -SBF Emekli Öğretim Üyesi- "1950'lerde Türkiye'de Sosyal Bilimler ve ABD" konulu görüşme, İstanbul: 12 Kasım 2009.

³²⁴ Bu bilgiler için bkz. Mihçioğlu, a.g.e., ss. 138-139.

³²⁵ Heckscher başkanlığında hiç ABD'li görev almazken, Dimock'la birlikte iki ABD'li; Lashley G. Harvey ve Joseph Kingsbury görev yapmıştır. Sonraki yıllarda görev alan ABD'liler ise Robert V. Presthus, Guthrie S. Birkhead'dir. Bkz. Mihçioğlu, a.g.e., ss. 138-139.

³²⁶ TODAİE'de 1953 yılında başlanan kamu yönetimi eğitimi idarenin pratik sorunlarını ele alan, çoğunlukla yabancı öğretim üyelerinin verdiği derslere dayanmıştır. Amme İdaresi Prensipleri dersini İsveçli Gunnar Heckscher, Personel Yönetimi dersini Kanadalı Leslie J. Rodger, Örgüt-Yöntem dersini Kanadalı Carl J. Lochnan, Devlet Muhasebesi dersini ise Hollandalı Jan H. Textor veriyordu. Görüldüğü üzere Avrupa'dan ve

TODAİE'nin başlangıçta bir tür sentez hüviyetine sahip olduğunu; Fransa'da yüksek bürokrat yetiştiren École National D'Administration (Ulusal İdarecilik Okulu) isimli okulun gördüğü işlevle, içerik olarak Amerikan kamu yönetiminin bir bileşimi biçiminde tasarlandığını söylemektedir.³²⁷ Gerçekten de, bu yıllarda ABD'de üniversitelere bağlı az sayıda kamu yönetimi okulu bulunmakla birlikte, Amme İdaresi Enstitüsü benzeri bir yapıya rastlanmamaktadır. Üstelik yukarıda da belirtildiği gibi enstitü başlangıçta bir bölgesel eğitim kurumu olarak tasarlanmıştır. Ancak kısa bir süre içerisinde bu bölgesel rolden vazgeçildiği gibi, eğitim alan Türkiyeli öğrencilerin seviyesi de beklendiği gibi yüksek olmamış³²⁸, dolayısıyla Amme İdaresi Enstitüsü kuruluş aşamasındaki planların dışında bir kurumsallaşma izlemiştir. Ancak Amerikan kamu yönetimi disiplininin Türkiye'ye girişinde önemli bir aracı olma rolü yıllar içinde devam etmiştir.

Amme İdaresi Enstitüsü'nün kurulmasından sonra sadece eğitim faaliyetleri değil düzenlenen toplantılar ve seminerlerle, yapılan çevirilerle³²⁹ disiplin yeni bir yola sokulmuştur. Enstitü'nün girişimiyle 1953 yılında Uluslararası Yönetim Bilimleri Kurultayı İstanbul'da toplanmıştır. Kurultaya ABD'lilerin yanı sıra, Fransız Ulusal Yönetim Okulu'nun yönetmeni olan M. Henri Bourdeau de Fontenay da katılmıştır. Mihçioğlu'nun verdiği bilgiye göre, toplantının oturumlarından birinde, bir ülkenin dış ekonomik yardımla teknik yardımı kendi ekonomik gelişme programıyla eşgüdümlemek için kurabileceği örgüt ve alabileceği önlemlerin neler olabileceği üzerinde durulmuştur.³³⁰ Bu konu, TODAİE'nin amacını ve Türkiye'de kamu yönetimi alanında yapılması istenen reformun mahiyetini ortaya koyması bakımından anlamlıdır. Toplantının dikkat çekici yönlerinden bir diğeri, Mihçioğlu'nun şu önemli notunda gizlidir:

Kuzey Amerika'dan gelen öğretim üyeleri tarafından verilen dersler ABD'de izlenen kamu yönetimi eğitimi programına uygun olarak tasarlanmıştır.

³²⁷ Abadan -SBF Emekli Öğretim Üyesi- "1950'lerde Türkiye'de Sosyal Bilimler ve ABD" konulu görüşme, İstanbul: 12 Kasım 2009.

³²⁸ Abadan, işe yaramadığı düşünülen bürokratların eğitim için gönderildiğini söylemektedir. Bkz. Abadan -SBF Emekli Öğretim Üyesi- "1950'lerde Türkiye'de Sosyal Bilimler ve ABD" konulu görüşme, İstanbul: 12 Kasım 2009.

³²⁹ Örneğin, Dimock'un bu yıllarda çevrilen kitapları, uzun yıllar Türkiye'de kamu yönetimi eğitiminde temel ders kitapları arasında yer almıştır.

³³⁰ Mihçioğlu, a.g.e., s. 23.

“Fransız görüşüyle Amerikan görüşünün üstü örtülü bir biçimde de olsa karşı karşıya geldiği bu toplantıda daha çok Fransa’nın ekinsel etkisi altında bulunan eski kuşak Türk öğretim üyeleri –bu arada özellikle Süheyp Derbil- Fransız ekini ile kurumlarına olan hayranlıklarını açıkça dile getirmekten çekinmemişlerdi.”³³¹

Kıta Avrupası yaklaşımını benimsemiş ve öğretmekte olan eski kuşakla, eğitimlerini çoğunlukla ABD’de yapmış ya da araştırma için ABD’ye giderek buradaki kamu yönetimi anlayışından etkilenmiş ve Türkiye’de disiplini bu yeni yola sokmaya çalışan genç kuşak arasındaki üstü örtük mücadele uzun süre devam etmiş olmalıdır.

TODAİE’nin öncülük ettiği faaliyetler arasında, eğitim verilen kamu görevlileri dışında, üst düzey bürokratlara hitap eden toplantılar da yer almaktadır. Örneğin, 16 Nisan 1954 tarihinde bir “Beşeri Münasebetler” toplantısı yapılmış, farklı kurumlardan üst düzey bürokratların katıldığı toplantıda SBF’den Dekan Abadan, FOA’dan (Foreign Operations Administration)³³² Dayton’un yanı sıra TODAİE’den Dimock konuşmuştur. Yine üst düzey yöneticiler için birkaç yıl sonra 28-29 Mart 1957’de benzer bir eğitsel toplantı düzenlenmiştir.

Amerikan etkisi ders programlarında veya derslerin içeriklerinde gerçekleşen değişiklikler üzerinden da yakalanabilmektedir. Türkiye’de hukuk ağırlıklı kamu yönetimi yaklaşımı dışına çıkılarak okutulan ilk ders Amme İdaresi Enstitüsü henüz eğitime başlamadan SBF’de eşyönetmen Gunnar Heckscher tarafından verilmiştir. Bu derste hukuksal yaklaşımın dışına çıkılarak, ABD’de olduğu gibi idarenin hukuk dışı yönleri üzerinde durulması kamu yönetimi öğretimi açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Dersi veren Heckscher tarafından yazılan bir raporda derslerin dar anlamda kamu yönetimi ile kısıtlı tutulmayıp, siyaset bilimi ve sosyolojiyi de kapsayan bir bakışla ele alınmasının

³³¹ Mihçioğlu, a.g.e., s. 24.

³³² 1951’de Marshall Planı’nın sona ermesinden sonra ABD yardım teşkilatlanmasında değişikliğe gidilmiş Economic Cooperation Administration (ECA) yerine Mutual Security Agency (MSA) kurulmuştur. Daha sonra 1953’te Foreign Operations Administration (FOA) kurulmuştur. FOA’nın görevleri International Cooperation Administration (ICA) adını taşıyan teşkilata devredilmiştir. Daha sonra 1961 yılında Rostow’un geliştirdiği kalkınma modelinin başlangıç (take-off) aşamasındaki kalkınma planlaması faaliyetlerini de üstlenebileceği düşünülen United States Agency for International Development (USAID) adlı teşkilat kurulmuştur.

gerekliliği üzerinde durulmuştur. Böylece hukuksal yaklaşımın bir ölçüde yumuşatılmış olacağı belirtilmiştir.³³³

SBF'nin New York Üniversitesi'yle yaptığı anlaşma kamu yönetimi disiplininde Amerikan yaklaşımının etkili olmasına katkıda bulunan bir diğer önemli gelişmedir. Bu anlaşma kapsamında ABD'li öğretim üyeleri Türkiye'ye gelmiş, Türkiye'den ise ABD'ye gidenler olmuştur. SBF'ye bu anlaşmayla gelen öğretim üyeleri New York grubu olarak bilinmektedir. Mihçioğlu ABD'nin Türkiye'de kamu yönetimi disiplinine gösterdiği bu ilgiyi şöyle anlatmaktadır:

“(…) Siyasal Bilgiler Fakültesine karşı Amerika Birleşik Devletleri İkinci Büyük Savaş sonrasında bu yana yakın bir ilgi duymuştur. Birleşik Amerika SBF ile ilk ilişkisini TODAİE'ye bir yandan ilerde o alanda öğretim görevi üstlenecek genç eğitimcilerin oradaki üniversitelerde yetiştirilmesi, öte yandan Enstitü'ye Birleşmiş Milletler Örgütü aracılığıyla uzman ya da öğretim üyesi gönderme yoluyla kurmuş, ancak daha sonra bu Fakültenin doğrudan doğruya kendi öğretim izlencelerine kamu yönetimi alanında katkıda bulunmak üzere yeni bir girişim başlatmıştır. 1 Eylül 1954 günü yürürlüğe giren 77-212 sayılı teknik yardım sözleşmesiyle uygulanmaya başlayan bu girişim NYU (New York University) Projesi olarak adlandırılan işbirliği düzenlemesidir.”³³⁴

1950'li yıllar boyunca sürdürülen 1959 yılında ise sönümlenerek son bulan projenin FOA tarafından desteklenmesi, bu işbirliğinin salt üniversiteler arası bir değişim programı olarak düşünülmediğini, aynı zamanda hükümetler arası bir işbirliği projesi olarak tasarlandığını göstermektedir.³³⁵

³³³ Rapordan aktaran Mihçioğlu, a.g.e., ss. 29-30.

³³⁴ Mihçioğlu, a.g.e., s. 32.

³³⁵ Yapılan anlaşmanın ilginç yanlarından biri NYU'dan SBF'ye “aynı yardım” sözü de verilmiş olmasıdır. Dekan Arık yaptığı konuşmada, anlaşma kapsamında fakülteye bol miktarda teksir malzemesi, kitap ve tedris malzemesi verileceğini müjdelemektedir (!). “Bu sayede, şiddetle hüküm süren teksir malzemesi darlığına, hatta yokluğuna rağmen, bu yıl da, geçen yıllarda olduğu gibi, sizlere iyi ders notları dağıtmayı umuyoruz,” demektedir, bkz. Arık, Kemal Fikret. “Prof. Dr. Ernest Jack'e Fahrî Siyasal Bilgiler Doktoru unvanı verilmesi münasebetiyle Fakülte Dekanı Prof. Dr. Kemâl Fikret Arık'ın yaptığı konuşma”, *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 13, Sayı 1, Mart 1958, s. 1. Ancak bu yardımın NYU tarafından mı, yoksa işbirliği projesinin finansmanına katkı koyan FOA tarafından mı yapıldığı açık değildir.

Eğitim faaliyetleri dışında New York grubuyla³³⁶ birlikte önemli çalışmalar yapılmıştır.³³⁷ Bunlardan biri Türk kamu yönetimi kaynakçasının oluşturulmasıdır. Kaynakçanın hazırlanması çalışmalarında biri, New York grubundan Albert L. Sturm, diğeri ise SBF'den Cemal Mihçioğlu olmak üzere iki kişi eşyönetmen olarak yer almış ve kaynakça 1959 yılında Türk Âmme İdaresi Bibliografyası 1928-1957 adıyla basılmıştır. Bir diğerk ortak çalışma, Türkiye'de il yönetimi üzerine yapılan bir araştırmadır. Araştırmanın sonuçları da Kaza ve Vilayet İdaresi Üzerinde bir Araştırma başlığıyla ortak yayın olarak yayınlanmıştır. Dikkat çekici bir başka ortak faaliyet, eğitsel nitelikli “kaymakamlar toplantıları”dır. İlki 1957 yılının Nisan ayında İzmir'de düzenlenen bu toplantıya gidilirken ICA'nın sağladığı arabalar kullanılmıştır. Daha sonra Antalya ve Samsun'da gerçekleştirilen bu toplantılarda New York grubundan öğretim üyeleri de kaymakamlara yönelik konuşmalar yapmışlardır. İlginç girişimlerden biri, yine SBF-NYU işbirliğiyle kamu ve özel kesimin ihtiyacını karşılamak üzere Türkiye'de bir Sekreterlik Okulu'nun kurulmasıdır. ABD'li Anthony Lanza'nın başkanlığında yürütölen çalışmalarda bir de Türkçe'ye uygun “klavye” geliştirilmesine çalışılmıştır. Ankara'da kurulan ilk Sekreterlik Merkezi NYU, SBF, TODAİE'nin yanı sıra AID ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın işbirliğinin bir ürünü olmuştur. New York grubuyla “Türkiye'nin hükümet ve yönetim düzeni” konulu bir yayın üzerine çalışılmış ancak bu proje tamamlanamamıştır. Öte yandan kamu yönetimi öğretimi için Seçme Yazılar derlemesi yapılması düşünülmüş, pek çok yazı seçilmiş ve çevrilmiştir. Kitabın önsözünde derlemeden, Batı'daki idari tecrübeyi öğrenme isteği

³³⁶ Bu işbirliği kapsamında Türkiye'ye gelen öğretim üyelerinin kimler olduğu ve bu kişilerin akademik nitelikleri hakkında geriye çok fazla bilgi kalmamıştır. Çeşitli kaynaklardan derlenen bilgiler, gelen isimler arasında şu isimlerin bulunduğunu ortaya koymaktadır: Ernest Kurnow, Albert L. Sturm, G. H. Flanz, Albert Gorvine, John D. Millet, Donald C. Stone, Leonard D. White, farklı dönemlerde grubun başkanlığını da yapmış olan Joseph McLean ile Adolfson ile William Larsen, Smith, yine grubun başkanlığını yapmış olan King Stanford, Hyman, Heilman, Vasserman, Elwyn Mauck, Anthony Lanza, Edward Tutak, Jr. Bu isimlerden bazılarının ilk adı ilgili kaynakta geçmemektedir. Bazılarının eserleri Türkçe'ye çevrilmiş ve SBF tarafından basılmıştır. Ayrıca, bu isimlerden Smith SBF'de Mukayeseli Devlet İdaresi, Wasselman İstatistik, Heilman ise Muhasebe dersini vermiştir. Ders veren bu isimlerden bahseden kaynaklar için bkz. Feyzioğlu, Turhan. “Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun 1956-57 Ders Yılı Açılış Nutku”, *Forum*, Cilt 6, Sayı 66, 15 Aralık 1956, ss. 11-13. İsimlerden bahseden diğerk kaynaklar için Bkz. Mihçioğlu, a.g.e., ss. 32-63 ve Arık, a.g.y., ss. 1-9. Arık'ın verdiği bilgiler arasında Smith'in New York Grubu'ndan olmakla birlikte, görev süresinin uzatılmasının Rockefeller tarafından sağlanan bir yardımla mümkün olduğu da belirtilmektedir. Arık, a.g.y., s. 7.

³³⁷ Mihçioğlu, kitabında birlikte çalıştığı New York grubuyla yapılan ortak işlerin neler olduğunu anlatmaktadır. Bkz. Mihçioğlu, a.g.e., ss.34-52.

uyandırması beklendiği belirtilmiştir; ancak örneğin ‘Sovyet tipi’ örgütlenme modeli kapsam dışı bırakılmıştır.³³⁸ Yine ortak bir proje olarak bir kamu yönetimi ders kitabı yazımına girilmiş ancak bu çalışma yarım kalmıştır. Görüldüğü gibi, New York grubuyla yapılan ortak işler, SBF’de kamu yönetimi eğitiminin yeniden düzenlenmesiyle sınırlı tutulmamış, Türkiye’nin kamu örgütlenmesi konusunda da çalışmalar yürütülmüştür.

New York grubunun esas işlevi ise, gerek yaptıkları yayınlarla gerekse ders programlarının ve müfredatların düzenlenmesiyle SBF’deki kamu yönetimi eğitimini yeniden yapılandırmak olmuştur. Bu çalışmaların bir ürünü olarak SBF’de “amme idaresi” dersi dışında “idari ameliyeler tahlili”, “personel idaresi” gibi derslerin verilmesine başlanmıştır.

Öte yandan, New York grubuyla SBF’li öğretim üyeleri arasında bazı anlaşmazlıklar çıkmış, muhtemelen bu anlaşmazlıklar doğrudan olmasa bile dolaylı olarak ileride işbirliğinin sonlandırılmasına yol açmıştır. Anlaşmazlık konularından biri New York grubu öğretim üyelerinin ders vermek konusunda sergiledikleri isteksizliktir. ABD’lilerin kendi görevlerini fakülte için öğretim üyeleri yetiştirmek olarak gördüklerini aktaran Mihçioğlu, “Biraz da yabancı bir dille yapılan iletişimin kaçınılmaz bir sonucu olarak Türk öğretim üyeleri bunu ‘öğretim üyelerini yetiştirmek’ biçiminde algılıyor, arkalarından sert tepkiler gösteriyor, ‘hangi yetkiyle?’ diye soruyorlardı”³³⁹ diyerek sürtüşmenin nedenini açıklamaktadır. Nermin Abadan da anılarında New York grubunun gelişiyi birlikte bir husumet baş gösterdiğini söylemekle birlikte, bunun daha çok ABD’li öğretim üyelerine çevirmenlik yapan asistanların ek ücret almasının yarattığı bir çekemezlilik olduğunu öne sürmektedir.³⁴⁰ Ancak o dönem öğretim üyesi olan Mihçioğlu’nun, gelenlerin nitelik bakımından üstün olmadıklarını, başka bir kültürel ortamda görev yapmanın gerektirdiği geniş bakış açısına sahip olmayan ‘taşralı’ kişiler olduğunu söylemesi ve bunu o dönem bir

³³⁸ Derlemede yer verilen isimler ve konuların bir listesini veren Güler, Sovyet modelinin dışlandığına dikkat çekmektedir. Bkz. Güler, Birgül Ayman. “1950’li Yıllarda Kamu Disiplini: Disiplinin Kuruluşu Nasıl Gerçekleştirilmişti?”, *Memleket Siyaset Yönetim*, Cilt 3, Sayı 7, 2008, ss. 16-17.

³³⁹ Mihçioğlu, a.g.e., s. 53.

³⁴⁰ Abadan, Nermin. *Kum Saatini İzlerken*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, s. 183.

araştırma kapsamında kendisine soru soran Amerikalılara da söylediğini anlatması³⁴¹ öğretim üyeleri arasında bir çekemezlik olduğuna işaret etmektedir. Mihçioğlu, bu öğretim üyelerinden bazılarının dışarıdan para edecek malları Türkiye'ye sokarak sattıklarını söylemesi de ilginçtir.³⁴² Bu husumet hakkında anlatılanlar, özellikle 1960'larda güç kazanmaya başlayacak ABD karşıtı duyguları tetikleyen ABD'lilerin "burnu büyüklük yaptıkları", "taşralı oldukları" ya da "para hırsıyla hareket ettikleri" gibi kanıların öğretim üyeleri arasında da yaygınlaşmaya başladığının bir kanıtı olması bakımından ilginçtir.

1950'li yıllar boyunca Amerikan kamu yönetimi anlayışına yaklaşan SBF'deki eğitim 1957'de fiilen eğitim vermeye başlayan kamu yönetimi kürsüsünün kurulmasıyla önemli bir aşamaya gelmiştir. Yabancı öğretim üyelerinin ders vermesi uygulaması ise 1959-1960 yılında sona erdirilmiştir.

1950'li yıllarda İstanbul Üniversitesi'nde bir siyasal bilgiler fakültesi henüz kurulmamış olduğu için kamu yönetimine ilişkin söylenebilecekler daha kısıtlıdır. Bu yıllarda İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi ve İktisat Fakültesi'ndeki bazı gelişmeler üzerinde durarak ABD'nin disiplinin gelişimi üzerindeki etkisine ilişkin birkaç tespit yapılabilir.

Vakur Versan, Columbia Üniversitesi School of Law (Hukuk Okulu) ile yapılan değişim anlaşmasıyla çok sayıda nitelikli öğretim üyesinin Türkiye'ye geldiğini, yine çok sayıda Türkiyeli akademisyenin ABD'ye gittiklerini söylemektedir. Bu programın masraflarını Ford Vakfı üstlenmiştir. Columbia'dan gelen öğretim üyeleri hukuk, kamu yönetimi gibi alanlardan gelirken, Versan, gelen ABD'lilere ve onların disiplin anlayışlarına karşı üniversite içerisinde bir direnç oluştuğunu şöyle anlatmaktadır:

"Bunları yaparken Türkiye'deki muhafazakar hocaların mukavemetine rağmen bunu yaptık. Şimdi değişti. O zaman 'Amerikalılardan öğrenecek ne var' derlerdi. Mesela Amerikalılar o kadar yerleştirmek istediler ki, bu Business Administration. Kamu yönetimi dersleri koymak isterdik. Kamu yönetimi nedir?"

³⁴¹ Mihçioğlu, a.g.e., s. 53.

³⁴² Mihçioğlu, a.g.e., s. 54.

Zaten hukuk dersleri okunacak derlerdi. Anayasa ve idare hukuku okunduğu için başka bir şeye gerek yok derlerdi.”³⁴³

Versan, değişim programının yürütülememesinin ve sonuç olarak Ford Vakfı'nın programı finanse etmekten vazgeçmesinin nedeninin de bu mukavemet olduğunu belirtmektedir.³⁴⁴

İktisat Fakültesi'nde ise bu mukavemet daha zayıftır. Versan'ın 1956 yılında çıkan Amerika Birleşik Devletlerinde Kamu Yönetiminin Doğuşu ve Gelişmesi adlı kitabı bu fakültede ders kitabı olarak okutulmuştur.³⁴⁵ İktisat Fakültesi'nde işletme de İşletme İktisadı Kürsüsü'nün 1930'lu yıllarda kurulmuş olması dolayısıyla hızlı gelişmiştir. Ancak ilk yıllarda kürsünün ders programı ve ders müfredatı işletmenin, muhasebe ve bilanço analizlerine yoğunlaştığını, henüz özel işletme odaklı Amerikan anlayışından uzak olduğunu göstermektedir. Bu alanda Amerikan etkisine ileride kısaca değinilecektir.

5.1.4. Siyaset Bilimi Disiplininin Kuruluşuna Doğru

Bir disiplin olarak siyaset biliminin doğuşu, ABD'de 20. yüzyılın başına kadar götürülebilecek olsa da, esas gelişim dönemi savaş sonrası yıllarıdır. Bu dönemde disiplinin Avrupa akademisinde de yer ettiği görülmektedir. Siyasetin bir “bilim dalı” olabileceği kanısı ise yine ABD menşelidir ve sosyal bilimlerin fen bilimleri metodolojisiyle ele alınabileceği iddiasından kaynaklanmaktadır. Ancak ABD'de sosyal bilimlerin alanındaki “bilimsellik” iddiasının, “bilimin” dar anlamda pratik bilgi edinme ve edindirme yolu olarak kavranmasına dayandığı belirtilmelidir. Siyasi olanın bir teknik olarak bilimin konusu olabileceği anlayışı, siyasetin içinden çıktığı toplumsal yapıdan özerk olarak incelenebilecek, kendi kitlesi ve örgütlenmesi olan bir alan olarak düşünülmesinin de uzantısıdır. Avrupa'ya bakıldığında ise, disiplinin savaş öncesinde Avrupa üniversite sistemi içerisinde kendisine yer bulamamış olmasının, hukuk ve felsefeden ayrı

³⁴³ Vakur Versan – İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi- “1950’lerde Türkiye’de Sosyal Bilimler ve ABD” konulu görüşme, İstanbul: Şubat 2010.

³⁴⁴ Vakur Versan – İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi- “1950’lerde Türkiye’de Sosyal Bilimler ve ABD” konulu görüşme, İstanbul: Şubat 2010.

³⁴⁵ Vakur Versan – İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi- “1950’lerde Türkiye’de Sosyal Bilimler ve ABD” konulu görüşme, İstanbul: Şubat 2010.

düşünülemeyeceğine ilişkin genel kabulden kaynaklandığı görülmektedir. Uzun süre bu görüş hakimiyetini korumuş; mukavemet sosyal bilimlerin ABD tesiri altına girdiği savaş sonrası yıllarda kırılmıştır.

Yukarıda bahsedilen ve ABD ekolü olarak açıklanan kamu yönetimi-hukuk ayrımı siyaset bilimi disiplini de doğrudan ilgilendirmektedir. İdare aygıtının siyaset dışına taşınarak incelenmesi, siyasetin de kamu hukukundan ve bir bütün olarak devlet mekanizmasından arındırılarak daha çok bir örgütlenmiş çıkarlar alanı olarak incelenmesine kapı aralamıştır. Siyasete katılımda baskı gruplarına yapılan vurgunun çıkış noktası da burasıdır. Kamusal ile siyasi yapı birbirinden analitik olarak koparıldığı gibi, bu aygıtın ve yapının içine gömülü oldukları toplumsal ilişkilerden bağımsız olarak incelenmesi söz konusudur. Amerikan siyaset bilimi yaklaşımının Türkiye'ye taşıyan isimlerden biri olan Şerif Mardin konuyla ilgili olarak şöyle bir itirafta bulunmaktadır:

“Örneğin Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde asistanlığında siyaset biliminin hukukla ilgisinden yola çıkan Fransız kaynaklı bir siyaset bilimi yöntemi üzerinde durulurdu. Bizim kuşağımız bu öğretiyi yerinden oynattı. ‘Amerikan’ siyaset bilimini getirdi. Hukuk-siyaset geleneğinin gelişmesine engel olduk denebilir. Halbuki hukuk-siyaset ilişkisi kendi başına Türkiye için önemli bir konudur, zamanla derinleştirilebilirdi.”³⁴⁶

ABD siyaset bilimine 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren hakim olmaya başlayan pragmatizm ile birlikte, disiplinin erken dönem öncüleri siyasi kurumları “birer birer lâboratuarlara çağırıp, onları ilmî testlere tabi tuttular.”³⁴⁷ Kitaplardan çıkıp sokağa açılma iddiasındaki ABD siyaset bilimi, disiplinin karakterini şekillendirecek teorizleşme eğilimiyle birlikte gelişti. Disiplin teori yönünden total olarak yoluna devam ederken, özellikle liberalizmin bireysel çıkarı temel alan analizinden yola çıkarak üretilen “baskı grupları” tanımıyla siyasi yapı arasındaki ilişkilere odaklanan bir seyir izledi. “Herkesin kendi çıkarları peşinde koştuğu ve çıkarları için örgütlendiği” bir siyasi alan varsayımı üzerinden hareket eden siyaset bilimciler, özellikle savaş sonrasında bu çıkar peşinde koşan

³⁴⁶ Çiğdem, Ahmet, Fethi Açık, Necmi Erdoğan ve Tanıl Bora. “Şerif Mardin’le Merkez-Çevre Analizi Üzerine”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 105, 2006, s. 10.

³⁴⁷ Abadan, Nermin. “Siyasi İlimlerde Gelişim Eğilimleri”, *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 17, Sayı 3, 1962, s. 179.

öznelerin davranışlarının ölçülmesine odaklandılar. Davranışçı okulun hakimiyetini kurmasıyla birlikte görünene yetinen, nedensellik ilişkisi kurmaktan kaçınan, hipotezlerin kurulan bir model çerçevesinde test edilmesiyle yetinen ampirizm disiplin üzerinde hakimiyetini kurmuş oldu. Bu süreçte disiplin, halkoyu araştırmaları, oy verme davranışları gibi alanlara eğilmeye başladı. Bu alanlarda yapılan araştırmalar, disiplinin mantığını tüketim araştırmaları yapan araştırma şirketleri mantığına yaklaştırmış olması bakımından dikkate değerdir.

Amerikan siyaset biliminin Türkiye’de ne derece etkili olduğuna bakıldığında, 1950’ler için ayrıntılı değerlendirme yapmaya olanak verecek bir disiplin gelişiminden bahsetmenin mümkün olmadığı belirtilmelidir. Ancak sonraki yıllara yön verecek bazı eğilimlerin temellerinin bu dönemde atıldığı söylenebilir. Genel bir değerlendirme yapıldığında, kamu yönetimi, siyaset bilimi ile milletlerarası münasebetler gibi alanların ayrışmasında, bu alanları birbirinden ayırarak ele alan Amerikan yaklaşımının etkili olduğu belirtilmelidir. Nitekim özellikle, ABD üniversitelerindeki gibi bölümlaşmeye gidilmesi bu ayrışmayı hızlandıran bir faktör olacaktır.

Amerikan siyaset bilimi yaklaşımının Türkiye’de tanınmasına önemli katkısı olan Nermin Abadan’ın bu çerçevedeki makaleleri; ABD’de ve Avrupa’da siyaset biliminin gelişimini anlatan bir makalesi dışında, halkoyu, çıkar grupları, siyasi partiler gibi konulardaki literatürü ve tartışmaları aktaran makalelerdir.³⁴⁸ Bu makalelerde, Amerika’daki çıkar odaklı siyasi davranış anlayışının çok fazla eleştirilmeden açıklandığı görülmektedir. Ancak genel olarak literatürü özetleyen bu tür makaleler dışında, Amerikan siyaset bilimi anlayışına dayanan araştırmaların sayısı son derece sınırlıdır.

³⁴⁸ Bu makaleler şunlardır: Abadan, Nermin. “Siyasi İlimlerde Gelişim Eğilimleri”, *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 17, Sayı 3, 1962, ss. 175-220; Abadan, Nermin. “Devlet İdaresinde Menfaat Gruplarının Rolü”, *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 14, Sayı 1, Mart 1959, ss. 232-248; Abadan Nermin. “Siyasi Partilerde Oligarşik Temayüller”, *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 14, Sayı 2-3, Temmuz 1959, ss. 110-117.

Kamuoyu araştırmalarının başka isimlerin de ilgisini çektiği görölmektedir. Bu isimlerden biri devletler hukuku doçenti olan Seha Meray'dır. Meray, 1951-1952 ders yılında üstlendiği sosyoloji dersinin içeriğini şu şekilde değiştirdiğini anlatmaktadır:

“Bu müddet zarfında, bilhassa büyük anglo-sakson üniversitelerinin programlarını da gözönünde tutarak daha ziyade Sosyal Araştırma Metodları ve bazı sosyal müesseseler ve meseleler üzerinde durdum; böylece Fakültemizin mahiyetine uygun bir disiplinin ilk mütevazi taşlarını koymağa çalıştım. Derslerimde, bizzat memleketimiz bakımından yeni, ve demokratik gelişmemiz bakımından çok önemli saydığım “Halk Efkârı” ve “Halk Efkârının Yoklanması” konuları üzerinde ısrarla durmayı yerinde gördüm.”³⁴⁹

Meray'ın yaptığı bu açıklama halkoyu araştırmalarına gösterilmeye başlanan ilgiye işaret ettiği gibi, bu ilginin kaynağının “anglo-sakson üniversitelerinin programları” olduğunu da ortaya koymaktadır. Bireylerin siyasi olguları ya da olayları nasıl algıladıklarını ya da siyasetin konusu olan bir meseleye gösterdikleri tepki davranışını ölçmeyi hedefleyen bu tür araştırmalar, özellikle 1960'lı yıllardan itibaren Türkiye'de siyaset bilimi alanındaki akademik üretimin ana kollarından biri haline gelecektir.

Amerikan siyaset biliminin etkilerini ortaya koyan son derece somut gelişmelere rağmen, Türkiye'deki tarihi daha köklü olan diğer disiplinlere göre biraz daha geç gelişmiştir. Siyasal davranış kürsüsünün kurulması 1960'lı yıllara kalmıştır. Bunun bir nedeni siyasi ilimlerin bir bütün olarak diğer disiplinleri belirlediğinin düşünülmesidir. Nitekim disiplinlerin siyasal bilgiler fakültesi çatısı altında gelişmesi, siyaset bilimini bu disiplinlerden biri olarak kurumsallaştırmayı da geciktirmiştir.

Aynı yıllarda siyasal bilgiler fakültesi bulunmayan İstanbul Üniversitesi'nde siyaset biliminin ilk tohumları Hukuk Fakültesi'nde atılmıştır. Çalışmalarıyla disiplinin kuruluşuna öncülük eden isimlerden biri Tarık Zafer Tunaya'dır. Tunaya siyaset biliminin gelişimine katkısını Rockefeller Vakfı'na yazdığı ve siyaset bilimi incelemelerini Avrupa'da bazı enstitü ve üniversiteleri ziyaret ederek yürütmek için destek talep ettiği

³⁴⁹ Meray, Seha L. “Halk Efkârı ve Yoklanması”, *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 9, Sayı 3, Eylül 1954, s. 256.

mektubunda Kenneth W. Thomson'a anlatmaktadır. Tunaya'nın açıklamaları Amerikan siyaset biliminin disiplinin ilk gelişimine nasıl itki verdiğine iyi bir örnektir:

“İkimizin de üzerinde hemfikir olduğu değerlendirmeler Siyaset Bilimi alanında yapılacak çok iş olduğunu gösteriyor. Kişisel olarak kendimi bu alanda öncü isimlerden biri olarak görüyorum. Ülkemde Siyaset Bilimi'ni İstanbul Üniversitesi Gazetecilik Enstitüsü'nde üç yıldır öğretiyorum ve mensubu olduğum Hukuk Fakültesi'ndeki Anayasa Hukuku derslerimde de bu konuya yer veriyorum. Şu anda elyazmaları üzerinde çalıştığım 'Siyaset Bilimi'nin Unsurları ve Anayasa Hukuku'³⁵⁰ Türkiye'de bu alanda belki de, ilk ya da ilklerden biri olacak.

Bu ülkede, Ortadoğu Bölümleri aracılığıyla ya da doğrudan ABD'li bazı meslektaşlarla ve onların çalışmalarıyla haşır neşirim. Davranışçı bilimlerde ne kadar geliştiklerini görüyorum. Bu ilişkiler benim için oldukça ilginç ve yararlı; Harvard, Princeton, Columbia ve Doğu'nun diğer üniversitelerindeki bu bağlantılarımı olabildiğince sürdürmek istiyorum.”³⁵¹

Tunaya, mektubunda siyaset bilimi alanıyla alakalı– biri 'ABD'de ve Avrupa'da siyaset bilimi ve anayasa hukuku eğitimi konusunda', diğeri ise 'siyaset bilimi nedir' sorusunu ele alan- iki makalesinden de bahsetmiş ve bunların ABD'de ve ziyaret etmek istediği Avrupa'da yapacağı gözlemlere dayanacağını belirtmiştir. Avrupa'daki ziyaret programına siyaset bilimi ve anayasa hukuku eğitimi veren yerleri dahil eden Tunaya, özellikle anayasa hukuku eğitiminde savaş sonrasında bu alanlarda ne tür değişiklikler gerçekleştiğini ve değişikliklerin siyaset bilimiyle ilişkisini incelemek niyetinde olduğunu da kaydetmiştir.³⁵²

Ankara'ya taşındığında Siyasal Bilgiler Okulu ismini alan Mülkiye'nin Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne dönüştürüldüğü 1955 yılında şubeleşme; diplomasi ve dış münasebetler şubesi, maliye ve iktisat şubesi ile idari şube şeklinde düzenlenmiştir.³⁵³

³⁵⁰ Mektubunda İngilizce başlığını *Elements of Political Science and Constitutional Law* olarak verdiği çalışması, *Siyasî Müesseseler ve Anayasa Hukuku* ismiyle basılan kitabı olabilir.

³⁵¹ Bakınız, The Rockefeller Foundation Archives, RG 1.2, 805R series, File 84, Box 8, Turkey İstanbul University, Tarik Tunaya.

³⁵² Bakınız, The Rockefeller Foundation Archives, RG 1.2, 805R series, File 84, Box 8, Turkey İstanbul University, Tarik Tunaya.

³⁵³ Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi. *Siyasal Bilgiler Fakültesi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1968, s. 11.

Görüldüğü gibi, şu anda farklı disiplinler olarak ayrılmış bulunan bu şubeler o yıllarda siyasal bilgilerin alt dalları olarak düşünülmektedir. Aslında bu şubeleşme de önceki yıllarla kıyaslandığında yeni oluşmakta olan uzmanlık dallarına ilişkin bazı bilgiler vermektedir. Örneğin; diplomasi ve dış münasebetler şubesi, 1955 yılından önce siyasi şubedeki bazı derslerle karşılanmaktayken bir uzmanlaşma yoluna girmiş görünmektedir. Bu şube sonraki yıllarda kurulacak olan uluslararası ilişkiler disiplininin gelişiminde bir aşamayı teşkil etmektedir. Tabii, bu gelişim durup dururken olmamış; özellikle Soğuk Savaş'ın başlamasıyla birlikte ABD'nin kendisi dışındaki dünyaya ilişkin bilgiye ve uluslararası ortamı yönetmek için stratejilere ihtiyaç duymasıyla tetiklenmiştir. Türkiye'de akademi bu yönüyle ABD'den etkilenmiş ve uluslararası ilişkiler disiplini ABD'deki yükselişle zamanlama açısından neredeyse paralel bir uzmanlaşma sürecine girmiştir. Bu disiplinin gelişim öyküsü önemli olmakla birlikte en azından 1950'lerde düşünce dünyası üzerindeki etkisi bakımından ihmal edilebilir olduğu söylenebilir.

5.2. YÜKSEKÖĞRENİMDE AMERİKAN ETKİSİNİN KURUMSAL AYAKLARI

ABD'de sosyal bilimler alanında hakim olan yaklaşımların Türkiye'ye ulaşmasında akademik esinlenme ilişkisi kadar, bazı uzun erimli programların ya da kurumsal ilişkilerin etkisinden söz edilmelidir. Kuşkusuz, bu tür mekanizmaların en önemlisi Fulbright programıdır. Fulbright programı savaş ertesinde, ABD'ye borçlu durumda olan ancak savaşın getirdiği yıkım nedeniyle geri ödemedede zorlanan ülkelerin borçlarının eğitim programlarında kullanılması fikrinden doğmuştur. Buna göre borç meblağı borçlu ülkelerin bankalarında ABD fonu olarak kalacak ve sadece eğitim amaçlı olarak kullanılabilirdi. Fulbright değişim programına, ABD'nin savaş sonrasında nüfuz alanının genişletme isteği nedeniyle büyük önem verilmiş ve program coğrafi olarak hızla yayılmaya başlamıştır.

Türkiye ABD ile Fulbright anlaşması yapan 13. ülke olmuş ve program 1951 yılında fiilen işlemeye başlamıştır.

Bu yıllarda Fulbright programı öğrenci değişiminin yanı sıra öğretim görevlilerinin ve araştırmacıların da kullanımına açıktır. Böylece pek çok öğrenci eğitim için ABD'ye gönderildiği gibi, 1950'li yıllarda farklı disiplinlerden Türkiyeli akademisyen ABD'ye gitmiş, gelen ABD'li akademisyenler ise Türkiye'de üniversitelerde genellikle bir yıllık sürelerle çalışmışlardır. Programın yürütülebilmesi için Türkiyeli ve ABD'li üyelerden oluşan "ABD Türkiye Eğitim Komisyonu" (U.S. Educational Commission in Turkey) kurulmuştur. Daha sonra bu ismin yaptığı tek taraflı çağrışımı ortadan kaldırmak üzere komisyonun ismi "Türkiye ile ABD Arasında Eğitim ve Kültür Değişimi Komisyonu" (Commission for Educational and Cultural Exchange between Turkey and the U.S.A.) olarak değiştirilmiştir.

Programın işleyişinde 1954-1957 yılları arasında ayrılan fonların tükenmesi üzerine bir kesinti olmuştur. Bu kesinti karşısında ABD'liler ilginç yakınmalarla karşılaşmışlardır. Örneğin, ABD Türkiye'ye askeri ve teknik alanda büyük kaynaklar ayırırken Fulbright programını yürütecek kaynağın sağlanamaması kuşkuyla karşılanmıştır. Konuyla ilgili olarak ABD belgelerinde yer alan bazı değerlendirmeler, Türkiyeli bazı bürokratların bu kesintinin ABD'nin eğitim-kültür gibi konularla ilgili olmaması savını doğrular nitelikte olduğunu söyleyerek ABD'lileri ikna etmeye çalıştıklarını göstermektedir.³⁵⁴ ABD'li yetkililer ise Dışişleri Bakanlığı'na gönderdikleri raporda programın yararını şöyle açıklamaktadır:

"Eğer genç Türkleri Amerika'ya getirmeye devam edersek ve bu grubun şu anda sahip olduğu yönelim böyle sürerse, kuşku yok ki bu insanlar Batılı bir oryantasyona sahip olurlar ki bu da Bakanlığın ABD dış politika amaçlarını gerçekleştirmesine çok yardımcı olur."³⁵⁵

³⁵⁴ R.L.Riley, "Report of Overseas Trip", November 1957, RG 59 Department of State, Records of the Board of Foreign Scholarship, 1950-1963, Container 98, NARA.

³⁵⁵ R.L.Riley, "Report of Overseas Trip", November 1957, RG 59 Department of State, Records of the Board of Foreign Scholarship, 1950-1963, Container 98, NARA.

1958 yılında tekrar işlemeye başlayan programın ABD’li yetkilerin murat ettikleri kuşakların yetişmesini ne kadar sağladığı belirsiz olmakla birlikte, üniversite söz konusu olduğunda, Türkiye’den gidenlerin ve ABD’den gelenlerin özellikle sosyal bilimler üzerinde derin izler bıraktıkları söylenebilir.

Fulbright programı gibi Dışişleri Bakanlığı’nın doğrudan yürüttüğü eğitim faaliyetleri dışında, birer sivil kuruluş hüviyetine sahip olan ABD’li vakıfların da Türkiye’de genel olarak eğitim ve yükseköğretim alanlarında etkin oldukları görülmektedir. 1950’ler için bunlar arasında Rockefeller ve Ford Vakıfları’nın faaliyetleri göze çarpmaktadır. Bu vakıflar bir yandan seyahat desteği, araştırma desteği gibi fonksiyonları olan öğretim üyesi değişim programları yürütmüşler; bir yandan da çeşitli toplantıların organize edilmesini, üniversite bünyesinde çeşitli projelerin yürütülmesini sağlamışlardır. Bu açıdan, ABD Dışişleri Bakanlığı’nı tamamlayıcı bir işlevle hareket etmişler ve bazı önemli boşlukların dolmasını sağlamışlardır.

Vakıfların Türkiye’de yükseköğretim alanındaki etkinlikleri içinde en dikkat çekicilerinden biri, üzerinde daha sonra çok fazla durulmayan ancak oldukça önemli olan Yalova Konferansı’dır. Türkiye’de sosyal bilimlerin gelişimine ilişkin kapsamlı bir tartışma yapılması amacıyla, Rockefeller Vakfı’nın finansmanı ile Temmuz 1953’te gerçekleştirilen konferans, konuyla ilgili yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla büyük oranda Amerikan Haberler Merkezi Halkla İlişkiler Görevlisi Robert Kerwin’in çabalarıyla gerçekleşmiştir.³⁵⁶ Ancak konferansı örgütleyicisi olarak başkanlığını Ömer Celal Sarç’ın yaptığı Türk-Amerikan Üniversiteliler Derneği ön plana çıkmıştır. Konferansın önemi, Türkiye’de ilk kez gayri resmi bir toplantıda sosyal bilimlerin farklı alanlarından isimlerin bir araya gelerek kendi alanlarında ihtiyaç duyulan araştırma başlıklarını tartışmış olmalarıdır.

Konferans alanında önemli isimleri bir araya toplamış olmasıyla da dikkat çekicidir. Katılımcıları arasında Ekrem Akurgal, Ömer Lütfi Barkan, Hikmet Bayur, Z.

³⁵⁶ Bakınız, RFA, RG 1.2, 805R series, Box 9, File 96, Turkey Turkish American University Association, Turkish Research 1953.

Fahri Fındıkoğlu, Afet İnan, Mehmet Kaplan, Enver Ziya Karal, Fadıl Hakkı Sur, Mümtaz Turhan, Sabri Ülgener, Hilmi Ziya Ülken, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Aydın Yalçın, Ahmet Emin Yalman'ın bulunduğu konferansta İstanbul ekibinin ağırlığı hissedilmektedir. Bu isimler dışında gözlemci olarak Princeton'dan Lewis Thomas, College de France'dan ise Albert Gabriel katılmıştır.

Ömer Celal Sarç yaptığı açılış konuşmasında, konferans fikrinin Türkiye'ye sık gelen bir Rockefeller Vakfı mensubunun derneklerine yaptığı ziyaretler sırasında ortaya çıktığını; söz konusu kişinin, Rockefeller Vakfı'nın başka ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de araştırma projelerini desteklemekle ilgilendiğini ancak bu tür araştırmaların çok fazla olmadığını kendilerine ifade ettiğini aktarmaktadır. Sarç'ın açıklamaları konferans önerisinin Rockefeller'den geldiğini göstermektedir.³⁵⁷

Konferansla amaçlanan Türkiye'de sosyal bilim araştırmalarının içinde bulunduğu durumun kapsamlı bir değerlendirmesinden ziyade, somut araştırma konularının belirlenmesidir. Böylece, konferansta her alanda bir öncelikli araştırma konuları listesi hazırlanması ve daha sonra belirlenen konuların ilgili kişilerin öncülüğünde araştırılması hedeflenmiştir. Yapılan tartışmalardan anlaşıldığı kadarıyla, ABD'de sosyal bilimlerin durumunu model olarak Türkiye'ye bakan vakıf ve ABD temsilciliği, ampirik veriler üreten araştırma sayısının artmasını murat etmektedirler.

Konferansın amacına ne derece ulaşmış olduğuna ilişkin bir yorum yapmak oldukça güç. Önerilen başlıklarda sonraki yıllarda araştırmalar yapılmıştır, ancak bunların ne oranda böyle bir konferansın çıktıısı olarak değerlendirilebileceği sorusuna net bir yanıt vermek mümkün görünmemektedir. Dönemin akademik yayınlarında konferansın kendisinin ve sonuçlarının tartışılıp tartıřılmadıđına³⁵⁸ bakılarak bir değerlendirme yapıldığında, konferansın yansımalarının son derece sınırlı olduğu söylenebilir.³⁵⁹

³⁵⁷ Turkish-American University Association, *Report on the Conference on Problems of Research in Turkey, Yalova, Turkey, July 6, 7, and 8, 1953*, İstanbul: 1953, s. 5.

³⁵⁸ Konferansın sonuçlarının tartışıldığını söylemek mümkün değildir. Ancak teklifler ve kararlar *Siyasî İlimler Dergisi*'nin iki sayısında yayımlanmıştır. Bkz. "Yalova Toplantısı Kararları: Türkiye'de Ne Gibi

Aynı yıllarda, ABD’li vakıfların sosyal bilimlerle ilişkili bir başka önemli girişimi İstanbul Üniversitesi İşletme İktisadı Enstitüsü’nün (Institute of Business Administration) kuruluşuna yaptıkları katkıdır. Katkı Ford Vakfı’ndan gelmiştir. İşletme ABD’nin özel sektörün örgüt ve çalışma mantığını üniversitelere taşıdığı alanlardan biri olmuştur. İşletme, o güne kadar Türkiye’de üniversite eğitiminde ayrı bir disiplin olarak yer etmemiş, sadece İşletme İktisadı kürsüsü olarak var olmuş ancak bu kürsüdeki yaklaşım Amerikan işletme anlayışından uzun süre uzak kalmıştır. Dolayısıyla enstitünün Amerikan anlayışının Türkiye üniversitelerine yerleşmesi bakımından rolü müstesna olmuştur. Enstitü İktisat Fakültesi bünyesinde 1954 yılında kurulmuş, kurulması girişimine Vehbi Koç ve Nejat Eczacıbaşı da katılarak üniversite-özel sektör işbirliği sağlanmış ve model olarak Harvard Business School (İşletme Okulu) alınmıştır. Kurulmasına öncülük eden diğer bir isim Amerikan Haberler Merkezi görevlisi Robert Kerwin’dır. Kerwin kendisinin de yakından ilgilendiği Türk-Amerikan Kültür ve Dostluk Derneği’ni de enstitünün kuruluş çalışmalarına destek için yönlendirmiştir. Kerwin, bu girişimin “Amerikan çalışmaları ve Amerikan faaliyetlerinin üretilmesinde” önemli olduğunu düşünmektedir³⁶⁰. Amaç iş dünyası için yönetici yetiştirmektir. Türkiye için yeni olan eğitim programının hazırlanmasında Harvard’dan gelen öğretim üyeleri görev almış, Türkiye’den Harvard Business School’a gönderilen akademisyenler ise döndüklerinde ders vermeyi üstlenmişlerdir.

Rockefeller ve Ford’un, sosyal bilimlerle doğrudan ya da dolaylı biçimde ilişkili diğer faaliyet alanları kütüphanecilik ve yükseköğretim sisteminde daha önce yer verilmeyen Amerikan çalışmaları olmuştur.

Mevzular Üzerinde İlmî Araştırmalar Yapılmalıdır?-I Teklifler”, *Siyasî İlimler Mecmuası*, Cilt 23, Sayı 268, Temmuz 1953, ss. 179-191; “Yalova Toplantısı Kararları: Türkiye’de Ne Gibi Mevzular Üzerinde İlmî Araştırmalar Yapılmalıdır?-II Kararlar”, *Siyasî İlimler Mecmuası*, Cilt 23, Sayı 269, Ağustos 1953, ss. 235-236.

³⁵⁹ Nermin Abadan da, Vakur Versan da böyle bir konferansın düzenlenmiş olduğundan haberdar olmadıklarını söylemişlerdir.

³⁶⁰ R.L.Riley, “Report of Overseas Trip”, November 1957, RG 59 Department of State, Records of the Board of Foreign Scholarship, 1950-1963, Container 98, NARA.

Türkiye’de 1950’li yıllara gelene kadar kütüphanecilik, büyük oranda Alman anlayışıyla yürütülmekteydi. ABD’liler Türkiye’de kültür ve eğitim faaliyetleriyle ilgilenmeye başladıktan kısa bir süre sonra kütüphanecilik mantığının değişmesi, kütüphanecilik eğitimi verilmesi amacıyla çok sayıda girişimde bulunmuş; ABD’li kütüphanecilerin Türkiye’ye gelmesi, Türkiye’den bu alanda uzmanlaşması düşünülen kişilerin ABD’ye gönderilmesi, kütüphanecilik eğitiminin örgütlenmesi gibi farklı başlıklarda çalışmışlardır. İstanbul ve Ankara’da halkla ilişkiler faaliyetleri yürüten USIE/USIS’e bağlı kütüphanelerin bu açıdan örnek teşkil etmesini önemsemişlerdir. Kütüphanecilik konusundaki en iddialı girişimlerinden biri yine Ford Vakfı’nın verdiği destekle Ankara Üniversitesi bünyesinde bir kütüphanecilik bölümünün açılmasıdır. Ford Vakfı’nın mali giderlerini büyük oranda karşıladığı bu bölümün örgütlenmesi için gösterilen çaba bilgi alanının her yönüyle kontrolüne verilen önemin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Osman Ersoy, daha sonra DTCF bünyesinde Kütüphanecilik Bölümü’ne dönüşecek girişimin aşamalarını anlatırken, “Kütüphanecilik bölümü, ilkin bir enstitü olarak, Ford Vakfı, Amerikan Kütüphaneler Derneği ve Ankara Üniversitesi’nin işbirliği ile Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nde kuruldu. Üniversite, bu enstitünün çalışmalarını olumlu bulduğundan 1960 yılından başlayarak kürsü haline getirilmesini uygun buldu”³⁶¹ demektedir. Ersoy bu bilgiye ek olarak Kütüphanecilik Bölümü’nde 1964 yılına kadar Ford Vakfı ve daha sonra Fulbright’in katkısıyla gelen uzmanların görev aldığını da belirtmektedir.³⁶² Gerçekten de 1950’li yıllarda DTCF’ye dışarıdan gelen öğretim üyeleri arasında psikolojiyle birlikte en fazla uzman çeken bölüm kütüphaneciliktir.³⁶³ Muhtemelen bu isimlerin dışında da –belki daha kısa süreler için- gelenler olmuştur. Ancak 1960’ların

³⁶¹ Ersoy, Osman. “Ankara Üniversitesi DTCF Kütüphanecilik Bölümü’nün Onbeş Yılı, s. 1. http://www.kutuphaneci.org.tr/web/node.php?action=6&type=6&target=contentShow&id=1709&node_id=348, (25 Kasım 2009).

³⁶² Ersoy, a.g.k., s. 1.

³⁶³ Lewis Steig, Morris McClellan, A. Etheleny Markly, Carl M. Write 1950’ler boyunca kütüphanecilik alanında DTCF’de istihdam edilen ABD’li öğretim üyeleri olmuşlardır. İsim listesi için bkz. Süslü, a.g.y. ss. 491-492.

ortasından itibaren artık ABD'lilerin istihdam edilmedikleri, onların yerini yetiştirdikleri Türkiyeli öğretim üyelerinin aldığı görülmektedir.

Psikoloji ve kütüphaneciliğin yanı sıra çok sayıda ABD'li öğretim üyesi ve uzmanın Türkiye'ye gelerek kurulmasına ön ayak oldukları bir diğer bölüm Amerikan Kültürü ve Edebiyatı olmuştur. 1950'lerden önce üniversitelerde yer almayan bu bölümün kurulması için özellikle Rockefeller Vakfı büyük çaba göstermiş, önemli miktarda kaynak ayırmıştır. Kaynağın önemli bir bölümü Türkiye'ye gelen ABD'li öğretim üyelerine³⁶⁴ tahsis edilmiş olmalıdır. Amaçları arasında "Türkiye'de Amerikan kültürüyle alakalı programların gelişmesine yardım etmek" olan Fulbright programı da Amerikan dili ve Amerikan çalışmalarının gelişimine katkı yapmıştır.³⁶⁵ 1960'lı yılların ortalarından itibaren ise ABD'li öğretim üyelerinin yerini Türkiyeli öğretim üyeleri almıştır.

Kürsünün kuruluş yıllarını anlatan Neclâ Aytür, DTCF'de ilk Amerikan edebiyatı dersinin 1953-54 yılında İngiliz Dili ve Edebiyatı'nda Sidney Burks tarafından verildiğini, Burks'un USIS'te kültürel atışe ya da kurs müdürü olarak çalıştığını belirtmektedir.³⁶⁶ İlk dersin bir USIS görevlisi tarafından verilmiş olması, kürsünün kuruluşunun iki ülke arasındaki kültürel ilişkilerin doğal seyri içerisinde kendiliğinden gerçekleşmediğine işaret etmektedir. Zaten DTCF'de o yıllarda açılmış bulunan dil ve edebiyat kürsüleri bir ülkeye yoğunlaşmak yerine bir dile ve o dil etrafında gelişen edebiyata odaklanmaktadır. Dolayısıyla, DTCF mantığı açısından bakıldığında Amerikan edebiyatı çalışmaları, İngiliz Dili ve Edebiyatı Kürsüsü'nün bir alt dalı olarak kalabilecekken, ABD'nin Türkiye'yle kurduğu özel ilişki nedeniyle ve bizzat ABD'lilerin teşvikiyle bir kürsüye dönüştürülmüştür.

³⁶⁴ ABD'li Robert Hamilton Ball 1954 yılında DTCF'ye gelmiştir. Onu Mack Buckley Swearingen izlemiştir. Ancak Swearingen'in kürsüsü Amerikan Dili ve Edebiyatı değil, Amerikan Tarihi olarak görünmektedir. Bunların dışında Ray B. West ve Warren Stanley bu alanda çalışmak üzere DTCF'ye gelen isimlerdir. Bu alanda da 1960'lı yılların ortalarından itibaren ABD'li öğretim üyelerinin yerini Türkiyeli öğretim üyeleri almıştır. İsim listesi için bkz. Süslü, a.g.y. ss. 491-492.

³⁶⁵ Pakin, Ayşe. "American Studies in Turkey During the 'Cultural' Cold War", *Turkish Studies*, Vol.9, No.3, September 2008, s. 512.

³⁶⁶ Kırtunç, Ayşe. "Interview With Neclâ Aytür", *Journal of American Studies of Turkey*, Vol 3, 1996, s. 59.

Aytür, Robert Hamilton Ball'un Ankara Üniversitesi'nde Amerikan Edebiyatı Kürsüsü'nün kuruluşunda esas inisiyatif almış kişi olduğu söylemektedir. Kürsünün başkanı ise İrfan Şahinbaş olmuştur.³⁶⁷ Rockefeller Vakfı, DTCF'nin İngiliz dili ve edebiyatı alanında iki önemli ismi, İrfan Şahinbaş'ın ABD'deki çalışmalarını desteklerken, Smith-Mundt desteği alan Hamit Dereli'ye ise 1955 yılında ABD'de farklı merkezleri ziyaret edebilmesi için burs vermiştir.

Rockefeller Türkiye'de "Amerikan çalışmalarının" gelişmesi amacıyla İstanbul Üniversitesi'nde de bir kürsünün kurulması yönünde çaba göstermiştir. Vakıf, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden Vahit Turhan'ın Amerikan edebiyatı incelemeleri için ABD'de bir yıl boyunca çalışma yürütmesini desteklemiş, ayrıca Robert G. Kelly'nin bu alanda görev yapmak üzere Türkiye'ye gelmesini sağlamıştır. Ancak vakıf yazışmalarında, Türkiye'ye gelen ABD'li öğretim üyelerinden ziyade Türkiye'den kürsünün kuruluşunu ve gelişimini sağlamak üzere inisiyatif alabilecek bir kişinin yetişmesine odaklanmak gerektiği belirtilmektedir.³⁶⁸ Dolayısıyla, ABD'lilerin Türkiye'ye getirilmesi geçici bir çözüm olarak düşünülmüştür.

Vakıfların Türkiye'de hayata geçirmeye çalıştıkları fikirlerin, ABD üniversite yapısı ve sosyal bilim anlayışı çerçevesinde üretildiğinin en iyi kanıtlarından biri,

³⁶⁷ Yine Aytür'ün verdiği bilgilere göre Fulbright desteğiyle Türkiye'ye gelen Ball'u, Ray B. West, Alexander C. Kern, Kemp Malone, Warren S. Walker ve E. M. Socola izlemiştir. Kırtunç, a.g.y., s. 59.

Ancak Fulbright'ın aynı döneme ilişkin isim listesi farklıdır. Buna göre kürsüleşme aşamasından önce 1951 ve 1952'de, muhtemelen İngiliz dili ve edebiyatı kürsülerinde Amerikan edebiyatı konusunda ders vermek üzere gelen öğretim görevlileri olmuştur. Ankara'ya gelen William Jansen ile aynı yıllarda Herbert Muller, George Whicher ise İstanbul Üniversitesi'ne gelmişlerdir. (İsimler, Türkiye Fulbright Eğitim Komisyonu'nun isim listesi kitapçığından alınmıştır.)

Aytür'ün ismini verdiği kişilerden bazıları ise muhtemelen Rockefeller tarafından desteklenmiştir. Aynı konuya ilişkin Rockefeller belgelerinde Ankara Üniversitesi'nde görev üstlenmek üzere ABD'li Amerikan edebiyatı ve Amerikan tarihi öğretim üyelerinin 1955 yılından itibaren desteklendikleri belirtilmektedir. Verilen isimler arasında Ball'un yanı sıra, Amerikan tarihi alanında Mack B. Swearingen ile edebiyat alanında Ray B. West ve Alexander C. Kern sayılmaktadır. Bkz. RFA, RG 1.2. 805R series, Box 10, Files 102-107, University of Ankara, American Studies, 1949-1956.

Ayrıca, belgelerde ön ismi yer almayan Redford'dan bahsedilmekte ve iki yıl boyunca "Dramatic Criticism and Playwriting" dersini vermek üzere geldiği belirtilmektedir. Bkz. RFA, RG 1.2. 805R series, Box 10, File 111, University of Ankara, American Studies 1959-1960.

³⁶⁸ Bkz. RFA, RG 1.2, 805R series, Box 8, File 76, İstanbul University, American Studies 1954-1956 ve RFA, RG 1.2, 805R series, Box 8, File 77, İstanbul University, American Studies, Vahit Turhan, 1953-1955, 1958-1961.

Türkiye’de Sovyet Çalışmaları için bir merkez kurulması yönündeki tasarıdır. Merkezin, Ankara Üniversitesi Dış Münasebetler Enstitüsü ile koordinasyon halinde kurulabileceği düşüncesiyle bu konuda birçok kişiyle görüş alışverişinde bulunulmuştur. Hatta merkezin müdürü olarak Fahir Armaoğlu’nun uygun isim olabileceği düşünülmüştür. Ancak Kadri Yörükoğlu, Türkiye’de böyle bir merkezin hükümetin izni olmadan kurulamayacağını belirtmiştir. Tasarı için hükümetten izin alındığı söylene de, Türkiye’de anti-komünizmin ve anti-Sovyetizmin kaskatı doğasının böyle bir akademik merkezin çalışmasına müsaade etmeyeceği hissedilmiş olmalı ki bu iddialı proje rafa kaldırılmıştır. Tasarı hakkında Rockefeller belgelerinde belirtilen görüşler, ABD’lilerin, ABD üniversitelerinde ve üniversite dışı kuruluşlarda Soğuk Savaş’la birlikte sayıları hızla artan bölge çalışmaları modelinden hareket ettiklerini göstermektedir.³⁶⁹ Ancak, böyle bir merkezin devletin tam kontrolü altında çalışabileceği gerçeği bir yana, Türkiye’deki birikim ve sosyal bilimler araştırmalarının içinde bulunduğu durum bu projenin gerçekliği konusunda soru işaretleri uyandırmış olmalıdır.

Bir başka ilginç ve en azından kısa vadede sonuçsuz kalmış fikir, Türkiye’den ve Arap dünyasından akademisyenlerin bir araya getirilmesidir. Rockefeller, akademisyenlerin bu tür bir temas kurmaya ilgi gösterdiklerini iddia etmektedir. Bu çerçevede, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi’nden Osman Okyar ile Hukuk Fakültesi’nden Hıfzı Timur’un Ortadoğu’daki Yakındoğu araştırmalarını incelemek ve gerekli temasları kurmak üzere çıktıkları bir gezi vakıftan destek görmüştür.³⁷⁰ Okyar daha sonra bu gezinin kendisinde bıraktığı izlenimleri *Forum* dergisinde anlatmıştır.³⁷¹ Bu yazıda yeni bir işbirliği girişiminden bahsedilmemekte, farklı ülkelerde ziyaret edilen üniversitelere dair gözlemlerin aktarılmasıyla yetinilmektedir. Türkiyeli akademisyenler ile diğer Ortadoğu ülkelerinden akademisyenler arasında daha sıkı bir temas kurulması fikri somut bir çıktı üretememiştir. Ancak bu fikrin ABD ve İngiltere tarafından Türkiye’ye Ortadoğu’da bölgesel roller yüklenildiği bir dönemde ortaya atılmış olması dikkat çekicidir.

³⁶⁹ Bkz. RFA, RG 1.2. 805S series, Box 14, File 145, University of Ankara, Soviet Studies, 1959-1965.

³⁷⁰ Bkz. RFA, RG 1.2. 805R series, Box 8, File 80, İstanbul University, Near Eastern Studies-Visits, 1955-56.

³⁷¹ Bkz. Okyar, Osman. “Ortadoğu Üniversiteleri”, *Forum*, Cilt 5, Sayı 51, 1 Mayıs 1956, ss. 13-14.

5.3. ABD MODELİ VE YENİ ÜNİVERSİTELER

Yükseköğretimde 1950'lerde tohumları atılan ancak 1960'larda daha da yaygınlaşacak ve derinleşecek Amerikan etkisinin, en güçlü kanallarından biri Ortadoğu Teknik Üniversitesi olacaktır. Üniversite, yalnızca Türkiye'ye değil, Ortadoğu ülkelerine de hitap etmesi düşünülen iddialı bir proje olarak tasarlanmıştır. O yılların mevcut büyük üniversitelerinden farklı olarak ODTÜ'nün kalkınma için ihtiyaç duyulan teknik elemanları yetiştirmesi hedeflenmiştir. ODTÜ'ye kuruluş yıllarında biçilen bölgesel rol zamanla gündemden düşmüş olsa da, TODAİE ile neredeyse aynı dönemde yine bu enstitü gibi bölgesel bir misyonla kurulması üzerinde durulması gereken bir noktadır. Bürokrat yetiştirmesi hedeflenen TODAİE'nin yanında teknik eleman yetiştirmesi hedeflenen ODTÜ, ABD'nin Türkiye'ye kısa bir dönem için ve dar bir çerçevede de olsa bölgesel bir görev biçmiş olması bakımından önemli girişimlerdir.

Kısmen bu bölgesel misyonu yürütebilmesi, kısmen de tamamen Amerikan modeliyle çalışan bir yükseköğrenim kurumu biçiminde tasarlandığı için ODTÜ'de eğitim dili İngilizce olmuştur. İngilizce'nin eğitim dili olması başından itibaren yükseköğretim camiasında yadırganmıştır. ODTÜ'nün Amerikan modeline uygun bir biçimde yapılandırıldığı bir diğer göstergesi Türkiye üniversitelerindeki fakülte-kürsü sistemi yerine bölüm sistemine geçilmiş olmasıdır. Bölüm sisteminin yarattığı temel farklılıklardan biri bölümlerin daha fazla uzmanlaşmış ve birbirinden ayrılmış disiplinler öngörüyor olmasıdır.

Ankara'da bir teknik üniversite kurma fikrinin nasıl doğduğuna ilişkin verilen bilgiler bazı çelişkili yanlar barındırmaktadır. *Forum* dergisine ODTÜ³⁷²'nin kuruluşuyla ilgili bir yazı yazan William Bluett, bu fikrin ilk defa Pennsylvania Güzel Sanatlar Okulu Müdürü G. Holmes Perkins'ten çıktığını, Perkins'in Türkiye'ye gelerek bir mimarlık ve şehircilik okulu açılması için temaslarda bulunduğunu ancak tasarının kısa sürede bir

³⁷² Üniversitenin adı dergide OTÜ olarak kısaltılmıştır. Aslında ODTÜ öğretime başladığında yasası henüz çıkmadığı için bir üniversite değil bir enstitüdür. Daha sonra 1959'daki yasayla birlikte yasal olarak üniversite olmuştur.

üniversite kurulması fikrine dönüştüğünü anlatmaktadır. Bu aşamada İngiltere'nin de devreye girdiğini söyleyen Bluett, Bağdat Paktı ülkelerine “teknik yardım olarak ayrılmış bulunan fonun bir kısmını kullanmak için daha hayırlı bir iş bulunamazdı” diyerek İngiltere'nin katkısını vurgulamaktadır.³⁷³ Oysa ki, 1950'lerde BM'de çalıştığını ve üniversitenin kuruluş çalışmalarına bizzat tanık olduğunu söyleyen Kemal Karpat ise ilk adımın 1953-1954 senelerinde Türk hükümetinden geldiğini, hükümetin BM'ye müracaat ederek bir mimari ve planlama okulunun açılmasını istediğini söylemektedir. Karpat, “pratik zihniyetle yetişmiş, sür'atle iş görebilecek, hem plânlaştırma, hem idare ve hem de teknik bilgileri şahsında toplayacak kimseler yetiştirecekti” diyerek okulun kuruluş gayesini anlatmaktadır. Bu istek üzerine BM'nin Türkiye'ye şehircilik ve ucuz ev inşaatı sahasında ün salmış Charles Abrams'ı uzman olarak gönderdiğini söyleyen Karpat, Abrams'ın yaptığı araştırma neticesinde okulun kuruluş hazırlıklarını yürütmek üzere bir heyetin görevlendirildiğini aktarmaktadır. Heyet başkanı Pennsylvania Üniversitesi Mimari Okulu Dekanı Holmes Perkins ile diğer üyeler Fransız mimar Leon Loschetter ve Almanyalı Wilhelm V. Von Moltke Türkiye'yi ziyaret etmiş ve yapılan hazırlıklar neticesinde okul açılmıştır.³⁷⁴

ODTÜ'nun kuruluşuna dair başka bir öykü ise 1960 yılındaki mezuniyet töreni vesilesiyle üniversite hakkında bir yazının yayınlandığı *Time* dergisinde anlatılmaktadır. *Time*'a göre beş yıl önce yani 1955 yılında Charles Abrams ile o dönemde Türkiye'nin Karayolları Genel Müdürü Vecdi Diker Türkiye'de eğitimin durumu üzerine dertleşirken, bir teknik üniversitenin gerektiği konusunda hemfikir olurlar. Diker kendi hükümetini ikna ederken, Abrams ise bu fikri BM'ye satar. BM büyük bir finansal kaynakla üniversitenin kurulmasına destek çıkınca eğitim 1956 yılında mimarlık alanında başlar.³⁷⁵ Üniversitenin kuruluşunda Vecdi Diker'in çok önemli bir rol üstlendiği kesin olmakla birlikte, diğer kaynaklarda böyle bir okul kurulması fikrinin 1955'ten önce dile getirildiğine işaret

³⁷³ Bluett, William. “İngiltere ve Ortadoğu Teknik Üniversitesi”, *Forum*, Cilt 11, Sayı 130, 15 Ağustos 1959, s. 8.

³⁷⁴ Karpat, Kemal. “Orta Doğu Teknik Üniversite ve Zaruri Bir Müdafaa”, *Forum*, Cilt 12, Sayı 136, 15 Kasım 1959, ss. 7-10.

³⁷⁵ *Education: Technology for Turkey*. 1960. <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,871659-1,00.html#ixzz0YHSeMoLw> (27 Kasım 2009).

ediliyor olması, Diker ve Abrams'ın girişimlerinin daha çok var olan bir fikrin eyleme dönüşmesine yol açtığına işaret etmektedir.

Bazı kaynaklara göre ise Ankara'da bu niteliklere sahip bir üniversitenin kuruluşuna ABD'liler başta soğuk bakmışlardır.³⁷⁶ Ancak karşı çıkanların kimler oldukları, ne gerekçeyle karşı çıktıkları açık değildir. Örneğin, Zafer Pamir, Türkiye'deki Amerikan sefirinin ve askeri misyon başkanının bu tasarının aleyhinde yer aldıklarını söylemektedir. Ancak daha sonra onların da bu fikre ısındıkları hatta rektörlük yapacak ABD'liler hakkında görüş belirttikleri anlaşılmaktadır.³⁷⁷ Zaten ODTÜ'nün Amerikan etkisinin yükseköğretimdeki en önemli kanallarından biri haline gelmesi, kuruluşunu ABD'lilerin gerçekleştirmesinden ziyade, öncelikle modelin bu ülkeden alınmış olmasıyla alakalıdır. ABD'lilerin de daha sonra bu plana ısındıkları ve destek verdikleri üniversitenin gelişim yıllarında atılan adımlardan anlaşılmaktadır.

Öte yandan, Bluett'in İngiltere'nin Bağdat Paktı üyesi bir ülkeye yardım ettiğini vurgulamak niyetiyle anlattığı kuruluş öyküsüne karşılık, Karpat Türk hükümetinin inisiyatifi ve BM'nin rolünü vurgulamaktadır. Esasında Karpat'ın bu vurguları yapması, bu yazının, Mümtaz Soysal'ın ODTÜ'nün ABD nüfuzunun yayılması açısından oynadığı rolü eleştirmesine yanıt olarak yazılmış olmasıyla da ilgisi vardır.

Soysal, aynı dergide yayınlanan yazısında üniversitenin kuruluşunun, Batı bloğunun bölge politikasıyla ve Türkiye'nin bu politika ekseninde yeni işler üstlenmesiyle ilişkisini kurmaktadır:

“Muhakkak olan bir şey varsa, o da Üniversitenin kurulması yolundaki teşebbüslerin, 1) İngiltere'nin Ortadoğu'da kaybetmekte olduğu nüfuzu yeniden kazanmak veya, en azından, kayıplarını bir noktada durdurmak istemesiyle; 2) Amerika'nın her ne pahasına olursa olsun Ortadoğuda Batı taraftarı bloklar kurmak veya, hiç olmazsa, bu bölgeyi komünist sızmalarına karşı dayanıklı duruma getirmek için attığı adamlarla ve 3) Türkiye'nin bölgedeki eski

³⁷⁶ Çalışkan ABD'nin üniversite fikrine karşı çıktığını ve hatta yardım etmeyeceğini iletildiğini yazmaktadır. Bkz. Çalışkan, Nurettin. *ODTÜ Tarihçe 1956-1980*, Ankara: Arayış Yayınları, 2002, s. 7.

³⁷⁷ Zafer Pamir'in bu açıklaması için bkz. Tuncer, Berrin Balay (Yapımcı). Özdem, Önder M. ve Berrin Balay Tuncer (Yönetmen), *ODTÜ Tarihi Bölüm 1: Bozkırı Yeşertenler 1956-1963* [Film], Türkiye: Gisam, 2006.

‘karışmazlık’ siyasetinden ayrılıp ‘pakt kuruculuk’ peşinde koşmasıyla aynı zamana rastlamasıdır.”³⁷⁸

Soysal, eleştirisini, bu tür siyasi hesaplarla hareket edildiğini ve eğitim usullerinin en uygunlarının neler olduğu ya da yetişecek insanların ne işe yarayacağı gibi esas meseleleri ikinci planda kaldığını söyleyerek sürdürmektedir. Ayrıca, gerektiğinde, Türkçe eğitimden kaçılmamasını da eklemektedir.³⁷⁹

Bu eleştirilere iki yazıyla yanıt verme ihtiyacını duyan Karpat ise, yukarıda yer verilen kuruluş öyküsünü anlatmakta ve eleştirilerin haksız olduğunu, okulun Türk hükümetinin kontrolünde olduğunu şöyle açıklamaktadır:

“Bugün Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Türk kanunlarına uygun olarak çalışmakta ve dışarıdan gelen yardımın en büyük kısmı Birleşmiş Milletler tarafından verilmektedir. Amerika bu üniversiteye ancak bir Fulbright hocasının bir iki saatini ayırmış ve CENTO (Bağdat Pakı) birkaç Orta-Doğulu talebeye burs vermiştir. İngiltere’nin yardımı bir fizik ve bir de idarî ilimler profesörüne münhasır kalmıştır. Hollanda ise bir istatistikçinin maaşını vermektedir. Geri kalan hocaların maaşını B. Milletler veya Türk hükümeti tarafından ödenmektedir. Üniversitenin idaresi yalnız Türk vatandaşlarından meydana gelen bir müteveli heyetine ve bir Türk rektöre bırakılmıştır. Üniversitenin malî ve idarî işleri Maarif ve Maliye Vekâletleri tarafından denetlenmektedir. Türk olmayan unsurlar müşavir rektör ve milletlerarası müşavirler hey’etidir. Bu hey’etin toplanması ve tavsiyelerinin kabul ve reddi, Türk Hükümetiyle müteveli hey’etine bırakılmıştır. Her bakımdan Türk hükümlerine sokulmuş olan ve dışarıdan herhangi bir müdahaleye imkân bırakmadan idare edilen OTU’nin büyük devletlerin siyasetlerine alet olacağını iddia etmek gülünçtür. Dört-beş sene müddetle, doğrudan doğruya Siyasal Bilgiler Fakültesi bünyesinde, Amerikan dış yardımı ile vazife görmüş New York Üniversitesi grubunun çalışmaları minnetle anılırken, OTU’nde yabancıların bulunmasını bir nüfuz siyaseti şeklinde göstermeğe kalkışmak, pek garip kaçan bir tenakuzdur doğrusu.”³⁸⁰

Karpat’tan yapılan bu uzun alıntının özellikle son bölümü ilginçtir. Karpat, yıllardır SBF’de New York grubu profesörleriyle birlikte çalıştığını bildiği Soysal’a bu işbirliğini hatırlatmaktadır. ODTÜ etrafında dönen bu tartışma, bazen İngilizce eğitim

³⁷⁸ Soysal, Mümtaz. “Bir Eğitim Teşebbüsü: O.T.Ü.”, *Forum*, Cilt 11, Sayı 130, 15 Ağustos 1959, s. 9.

³⁷⁹ Soysal, a.g.y., ss. 9, 11.

³⁸⁰ Karpat, a.g.y., s. 8.

tartışmasına da dönüşmüştür. Konu, Türkiye’de yükseköğretimde ABD ile yapılan işbirliğinin ilk kez açıkça eleştirilmesi bakımından dikkat çekicidir.

Karpat-Soysal tartışmasına geri dönülecek olursa, Karpat’ın belirttiği gibi Türkler ve ABD’lilerin müşterek çalıştığı bir kurum olan ODTÜ Türkiye kanunlarına tabi olan bir üniversitedir; ancak eğitimin örgütlenmesinden, öğrenciler ile öğretim üyeleri arasındaki ilişkiye kadar her yönüyle ABD sistemi örnek alınmış, dolayısıyla ilk kez bir devlet üniversitesinde tam anlamıyla ABD üniversite mantığı hakim kılınmıştır. Kurumda çalışan ve sistemin işleyişini sağlayan Türkiyeli öğretim üyelerinin neredeyse tamamı ABD’de eğitim almıştır. Dahası, daha önce de belirtildiği gibi, bu model ODTÜ ile sınırlı kalmamış, ileriki yıllarda Türkiye’de yükseköğretime şekillendiren faktörlerden biri olmuştur.

Dahası, Karpat konuyla ilgili ilk yazısında ODTÜ’nün yükseköğretim felsefesinin temellerini anlatırken Amerikan sosyal bilimlerinde hakim olan paradigmayı çerçeve olarak kabul etmektedir:

“Eğitim felsefesi bakımından, bu müessese, bir türlü kurtulamadığımız iskolastik zihniyet yerine, tecrübeye ve müşahedeye dayanan ampirik bir eğitim getirmektedir. İlmi, insanların maddî ve mânevî ihtiyaçlarını gidermek yolunda kullanmak azmindedir. Onu, hayata bağlayarak, realiteye uydurarak, tabiatın ve insanın ayrılmaz parçası haline sokmak ister. (...) Pratik ve ferdiyetçi olarak meydana çıkan bu felsefe, aslında, toplum gayelerinin hızla elde edilmesine yardım etmektedir.”³⁸¹

Karpat ile Sosyal arasında *Forum* sayfalarında yürüttükleri tartışma, ODTÜ’nün kuruluşuyla birlikte ortaya çıkan rahatsızlığın sadece bir örneğidir. Daha fazlasının konuşulduğu, ODTÜ öğretim üyesi Fikret Görün’ün, kimi meslektaşlarının o dönemde kendilerine ODTÜ öğretim üyelerinin maaşlarını dolarla mı aldıkları şeklinde sorular yönelttiklerini aktarmasından anlaşılmaktadır.³⁸² Üniversite camiasındaki bu olumsuz bakışın bir tür çekememezliğin dışavurumu olarak yorumlanması da mümkündür. Ancak

³⁸¹ Karpat, Kemal. “Orta Doğu Teknik Üniversite ve Zaruri Bir Müdafaa”, *Forum*, Cilt 12, Sayı 135, 1 Kasım 1959, s.9.

³⁸² Görün’ün bu sözleri ODTÜ tarihini anlatan belgeselden alınmıştır. Bkz. Tuncer, Berrin Balay (Yapımcı). Özdem, Önder M. ve Berrin Balay Tuncer (Yönetmen), *ODTÜ Tarihi Bölüm 1: Bozkırı Yeşertenler 1956-1963* [Film], Türkiye: Gisam, 2006.

kuşkusuz bunun ötesinde bir rahatsızlık hissedilmiştir. Üstelik rahatsızlık belirtileri sadece ODTÜ dışından gelmemektedir. ODTÜ'nün ilk Genel Sekreteri Sefai İnal, ODTÜ içinde ABD'lilerle "egemenlik" sorunu yaşadığını anlatmaktadır:

"Kapıya yöneldiğiniz zaman hafta sonunda bir şey görüyorsunuz: Türk ve Amerikan bayrağı. Hatta çıktığınız zaman dekan odalarına Amerikan cumhurbaşkanının resimleri. Evet, sen Amerikalısın, kabul. Ama sen benim üniversitemde, sen kendi milletinin şeyini, cumhurbaşkanını oraya asamazsın çünkü burası ne bir Amerikan Üniversitesi, ne bir Amerikan toprağı."³⁸³

Bu tartışmaların ortasında kuruluş çalışmaları devam eden ODTÜ'nün Woolrich-Burdell dönemi olarak tanımlanan 1959-1961 yılları, akademisyenlerin çoğunlukla ABD'li olduğu dönem olmuştur. Daha sonra eğitimlerini ABD'de almış Türkiyeli akademisyenler ABD'lilerin yerlerini almaya başlamışlardır.³⁸⁴ Ancak başlangıçta takip edilen bölge ülkelerinin ihtiyaç duyduğu teknik elemanların yetiştirilmesini sağlama amacı zamanla gündemden düşmüştür. Ama en azından ilk birkaç yıl bu gayeyle hareket edilmiş ve bazı yabancı öğrenciler okula kabul edilmiştir. 1960 mezuniyetini haber yapan Time o yıl hiçbir yabancı öğrencinin mezun olmadığını ancak 515 öğrencinin yüzde 12'sinin yabancı olduğunu ve bu oranın yüzde 20'ye çıkarılacağını belirtmektedir.³⁸⁵ Sonraki yıllarda gelen yabancı öğrencilerin oranı "bölgesel" üniversite kimliğini koruyacak oranda olmamıştır. Sadece başlangıç yıllarıyla sınırlı kalmış da olsa, Türkiye'deki bir eğitim kurumuna bölgesel rol biçilmiş olması, bu kurum için BM kaynaklarının seferber edilmesi Türkiye'nin Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında en azından eğitim konusunda bir üs olarak düşünüldüğüne işaret etmektedir. ODTÜ'nün ABD'li rektörü Woolrich'in görevi sona erdiğinde, rektör adayı olarak ABD Başkanı Eisenhower'ın oğlunun adının geçmesi

³⁸³ İnal'ın bu sözleri de aynı belgeselden alınmıştır.

³⁸⁴ ODTÜ'nün rektörlüğünü de yapan Ural Akbulut ilk yıllarda görev yapan akademisyenlerle ilgili olarak, "ODTÜ'nün ilk hocalarınının çoğu geçici hocalardı. Örneğin, Amerika'da master yapmış, doktorasının bitirmiş Türkiye'de başka bir kurumda çalışan ve özellikle de yedek subaylığını yapan pekçok insan vardı. Bir de Amerikan barış gönüllüleri vardı, genç Amerikalılar" demektedir. Bkz. Tuncer, Berrin Balay (Yapımcı). Özdem, Önder M. ve Berrin Balay Tuncer (Yönetmen), *ODTÜ Tarihi Bölüm 1: Bozkırı Yeşertenler 1956-1963* [Film], Türkiye: Gisam, 2006.

³⁸⁵ *Education: Technology for Turkey*. 1960. <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,871659-1,00.html#ixzz0YHXKFZOW> (27 Kasım 2009).

kuruma verilen önemin bir göstergesi olması bakımından dikkate değerdir.³⁸⁶ Ancak Woolrich yerine koltuğu oturan Edwin S. Burdell olmuştur.

ABD'lilerin damgasını vurduğu ODTÜ'nün kuruluş yılları Türkiye'nin de dönüşüm yıllarıdır. Özellikle 1960'larla birlikte, sanayileşmenin hızlanması ve tarımda geçinmenin güçleşmesiyle birlikte yoğunlaşan köyden kente göçün bir sonucu olarak mesken ve kent sorunları baş göstermiştir. ODTÜ fikrinin doğuşuna kaynaklık eden şehircilik, mimari, planlama alanındaki arayışlar, zamanlama olarak Türkiye toplumunun artan ihtiyaçlarına denk düşmüştür. Ancak görünen o ki, ilk başta zikredilen bu arayışlar, zamanla ikinci planda kalmıştır. Tekeli, Abrams'ın formüle ettiği hedefler ile gerçekleşen durum arasında farklılıklar olduğunu söylerken bu gerçeğe işaret etmektedir. Planlama bölümlerinin üniversitenin en son gelişen bölümleri olduğuna işaret eden Tekeli, şehir planlamanın 1961, bölge planlamanın ise 1966 yıllarında kurulduğunu hatırlatmaktadır.³⁸⁷ Özellikle DP'nin hangi düzeyde olursa olsun, planlama fikrine beslediği önyargı düşünüldüğünde çıkış ve varış noktaları arasındaki bu sapma şaşırtıcı değildir. Önceliklerin neden ve ne yönde değiştiği üzerinde dururken, örneğin üniversitenin kurulmasında en fazla rol oynayan kişilerden biri olan Vecdi Diker'in karayollarının kurucu genel müdürü olması değerlendirmeye alınmalıdır. ABD'nin teknik yardım anlaşmalarının koşulları arasında yer alan ve verilen teşviklerle hız kazanan karayolu yapımı teknik eleman ihtiyacının en fazla hissedildiği alanlardan biri olmuştur.

Robert Kolej'in üniversite dönüştürülmek istenmesi ile birlikte özellikle yükseköğrenim camiasında yeni bir tartışma başlamıştır. 1950'li yılların ortalarında Robert Kolej'i'nin üniversiteye dönüştürülmesi karşılığında ABD'nin Türkiye'ye bir atom reaktörü vermeyi önerdiği basına yansdı. Önerinin DP hükümetinden mi, yoksa ABD'den mi

³⁸⁶ Zafer Pamir, Amerikan sefirinin ve askeri misyon başkanının ODTÜ'nün kuruluşuna sıcak bakmamakla birlikte, zamanı geldiğinde ABD'li rektör olarak Eisenhower'ın oğlunu aday gösterdiklerini anlatmaktadır. Bkz. Tuncer, Berrin Balay (Yapımcı). Özdem, Önder M. ve Berrin Balay Tuncer (Yönetmen), *ODTÜ Tarihi Bölüm 1: Bozkırı Yeşertenler 1956-1963* [Film], Türkiye: Gisam, 2006. Ancak, Çalışkan, mütevelli heyeti başkanlığı teklif edildiğini ancak Eisenhower'ın kendisini bu görev için gerekli vasıflara sahip görmediği için teklifi reddettiğini belirtmektedir. Bkz. Çalışkan, a.g.e., s. 9.

³⁸⁷ Tekeli'den alıntılan Çalışkan, a.g.e., s. 9.

geldiği konusunda farklı açıklamalar olsa da, Robert Koleji'nin reaktörü devralacak kurum olarak üniversite hüviyetine kavuşması tasarlanmaktaydı. Bu talebe DP sıcak bakarken, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, *Forum* ve *Akis* dergilerinin de katıldığı bir tartışma başladı.³⁸⁸ Tartışmada *Akis*, “kültür emperyalizmi” sorununu gündeme getirirken, özellikle İÜ Hukuk Fakültesi öğretim üyeleri Lozan'da yabancılara ait eğitim kurumları konusundaki düzenlemelerin çiğnenmesine karşı çıkıyorlardı. Tartışma da özellikle *Akis*'in Robert'in üniversite statüsüne karşı çıkarken, bilimin ve sanatın siyasal ve coğrafi bir hududu olmadığını; ancak, bilim yapılan kurumun, örgütün ulusal olması gerektiğini; sömürge olmamış, hür, bağımsız, bütün uluslarda bunun böyle olduğunu söylemiş olması³⁸⁹ dikkat çekicidir. ABD ile gelişen ilişkilerin bir boyutuyla dahi olsa “emperyalizm” kavramıyla ele alınması, ileride yaşanacak tökezlemenin erken sinyallerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Amerikan üniversitesi fikrine karşı çıkan Medeni Hukuk Ordinaryus Profesörü Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, kolejin üniversite yerine yüksek teknik okula dönüştürülmesi fikrini ortaya atınca bir tür ara yol bulunmuş oldu.³⁹⁰ DP hükümetinin de bu ara yolu benimsemesiyle birlikte kurumun dönüşümü başladı.

Bu çerçevede, Duncan Smith Ballantine Robert Koleji'nin başına geçtikten hemen sonra Robert'in orta kısmını kapatarak, okulu bir yükseköğrenim kurumuna dönüştürme planı uygulamaya konulmuştur.³⁹¹ 1957 yılında “yüksek tahsil” kurumu statüsü kazanması için gereken izin verilince, Robert, hem lisans hem de yüksek lisans derecesi verebilen bir eğitim kurumu haline gelmiştir. Kolej, bundan böyle mühendislik, işletme ile bilim ve

³⁸⁸ Bu tartışmayı Zafer Toprak özetlemektedir. Toprak *Akis*'in ve *Forum*'un görüşlerini ayrıntılarıyla aktarmaktadır. Bkz. Toprak, Zafer. “Türkiye’de Amerikan Üniversitesi Sorunu: Demokrat Parti, Lozan ve Robert Koleji”, *Toplumsal Tarih*, Aralık 2003, Sayı 120, ss. 92-97.

³⁸⁹ Toprak, a.g.y., s. 93.

³⁹⁰ Toprak, a.g.y., s. 95.

³⁹¹ Toprak, esasında Robert Koleji’de zaten yükseköğretim olduğunu, Mühendislik Mektebi’nin 1912’den beri faaliyette olduğunu, 1927’de kolej hükmi şahsiyet kazanınca, Mühendis Mektebi’nin resmen tanıdığını, kolej mezunlarının Amerikan üniversitelerinde yükseköğretim kurumu mezunu olarak değerlendirildiklerini belirtmektedir. Kurumun başkanı Dr. Black ile yardımcısının Mühendislik Mektebi’nin yüksek lisans bölümünü açmak istediklerini de kaydetmektedir. Bkz. Toprak, a.g.y. s. 95.

yabancı diller okullarında öğrenci yetiştirmeye başlamıştır.³⁹² Kolejin bu statüsü 1971 yılında, yüksek tahsil birimlerinin devlete devredilmesiyle son bulacaktır. Ancak statüsü Lozan’la düzenlenen yabancı eğitim kurumuna bu iznin verilmiş olması başından itibaren bir rahatsızlık yaratır. Konuyla ilgili olarak *Forum*’da çıkan bir yazıda verilen izin olumsuz karşılanmamakla birlikte, iznin Bakanlar Kurulu Kararnamesiyle verilmiş olması, kararnamenin Resmi Gazete’de yayınlanmaması “şüphe uyandırmıştır” denilmiştir. Lozan’da yapılan bir düzenlemenin, kararnameyle değiştirilmesi ve bunun gizli kapaklı yapılması *Forum*’un başlıca itiraz noktasıdır. Hatta, “durum böyle iken –hem de kaçamaklı ve gizli yollardan- yalnız Amerikan sistemine açmak, Türkiye’nin ve bizzat Amerika’nın herhâlde menfaatine olmayacaktır. Bugün Türk toplumunun ihtiyacı, muhtelif batılı kültürler arasında, ideal bir ‘batı sentezi’ne varabilmektir”³⁹³ denilerek biçimsel eleştirinin de ötesinde bir rahatsızlık belirtilmiştir.

Bu tartışmalar üzerine *Forum*’a tartışmalara yanıt niteliğinde bir yazı yazan Ballantine kurumunu şöyle savunmaktadır:

“Aynı zamanda, Türkiye kendi benliği, gayeleri ve kültürel an’aneleri olan bir memlekettir. Bu millî gayelerle tam mânasiyle bağdaşmayan yabancı bir müessesenin bu memlekette yeri yoktur. (...) Türk öğrencilerimizi Amerikanlaştırmak, veya onları millî duygulardan uzaklaştırmak gayemiz değildir. Bunun hiç bir zaman böyle olmadığına ve olmayacağına kanıyız.”³⁹⁴

Yükseköğretim kurumu haline gelen Robert’in bir mütevelli heyet yönetimine girmesi –ki burada Ballantine başka bir stratejik adım atarak mütevelli heyetine Türkiyeli üyeler de almıştır- ve İngilizce yükseköğretim verilmesi de yeni statüye yöneltilen eleştiriler arasındadır.

Bu yıllarda Robert’te Ballantine yönetiminin imzasını taşıyan bir başka ilginç proje, yüksek öğretim müfredatına Batı ve Doğu medeniyetinin, özellikle entelektüel tarih bağlamında, birlikte incelendiği Türkçe ve İngilizce olmak üzere iki dilli bir dersin

³⁹² Fincancı, May N. *The Story of Robert College Old and New 1863-1982*, İstanbul: Redhouse Press, 1983, ss. 31-34.

³⁹³ Forum. “Tek Taraflı Kültür”, Cilt 10, Sayı 118, 15 Şubat 1959, s. 6.

³⁹⁴ Ballantine, Duncan S. “İstanbul-Amerikan Üniversitesi”, *Forum*, Cilt 10, Sayı 109, Ekim 1958, s. 18.

konulmuş olmasıdır. Bu “çift dilde hümaniter bilimler” dersi için 1955-1956’da başlatılan hazırlık çalışmaları, oldukça teferruatlı bir biçimde sürdürülmüş, Bernard Lewis gibi ünlü isimlerin katkıları alınmıştır. Ayrıca, ABD ve İngiltere’deki kolejlerle, üniversitelerle ve UNESCO ile ders içeriği, okumalar gibi konularda görüş alışverişinde bulunulmuştur. İstanbul Üniversitesi de Robert’le bu konuda işbirliği içerisinde olmuştur.³⁹⁵ Bu dersin amacı “iki gelenekte de kendini ev sahibi olarak hisseden liderler yetiştirmektir.”³⁹⁶ Rockefeller Vakfı, dersin planlanması için gerçekleştirilen hazırlık çalışmalarına mali destek vermiş, desteğini dersin başlamasından sonra da sürdürmüştür. Robert’te başlatılan “hümanite” dersi, daha sonra pek çok üniversitenin müfredatı içerisine girmiştir.

Robert Koleji’nin 1950’lerde yeni bir statüyle yoluna devam etmek istemesi, yeni ve daha iddialı projelerle ortaya çıkması, kuşkusuz Türkiye-ABD ilişkilerinin yeni bir döneme girmiş olmasıyla doğrudan ilişkilidir. Garwood yeni dönemin ruhunu şu şekilde ifade etmektedir:

“1863 yılından Cumhuriyet’in kuruluşuna kadar kapitülasyonların talihsiz tadını taşımış veya Amerikan eğitimiyle Türkiye’deki yasal kısıtlamaların sıkıntılı bir uzlaşması olmuş olan bağımsız, Protestan, ‘Amerikan’ enstitüsü yerine, bugün tasarlanan iki ülke arasında, Soğuk Savaş’ın en rahatlatıcı faktörlerinden biri olarak görülebilecek, oldukça verimli ve uyumlu ilişkiyi yansıtan, gerçek bir Türk-Amerikan işbirliği çabasıdır.”³⁹⁷

³⁹⁵ İstanbul Üniversitesi’nden Fahir İz ve üniversitenin eski doçenti Ercüment Kuran’ın isimleri geçiyor. Bkz. RFA, RG 1.2. 805R series, Box 9, Files 89-91, Robert College, Humanities, 1956-1965.

³⁹⁶ Garwood, David. A. *An Experiment in Bilingual, Bicultural Education*, Washington: (Yayınevi Yok) 1962, s. 2. Bu dersin amacını İki-kültürde Hümaniter Bilimler Programı Direktörü Geoffrey L. Lewis, öğrencilere seslenirken şöyle açıklamaktadır: “Bu derste sizi doğru değer yargılarında bulunacak şekilde eğitmek ve geçmiş ile bugünkü modern dünya hakkında ortalama Batılıyla aynı seviyede genel bilgiyle donatmak istiyoruz.” Lewis, Geoffrey L. *The Bilingual, Bicultural Humanities Program at Robert College: An Address to Students September 1959*, İstanbul: Robert College Research Center, 1960, s. 4.

³⁹⁷ Garwood, a.g.e., ss. 1-2.

5.3.1. ABD Modeli Bölge Üniversiteleri

Sosyal bilimler üzerindeki etkisi sınırlı olmakla birlikte Erzurum Atatürk Üniversitesi'nin 1957 yılında kurulmasından³⁹⁸ kısa bir süre sonra dile getirilen bazı görüşler ABD'nin yükseköğretim alanındaki teşebbüslerinin yarattığı rahatsızlıklara bir örnek olarak verilebilir. Atatürk Üniversitesi, DP yönetiminin isteği üzerine ABD eliyle kurulan yükseköğretim kurumlarından biri olmuştur. Okyar, Erzurum Üniversitesi'nin ABD'deki gibi bölgesel kalkınmada ve tarımsal büyümede aktif rol oynayan üniversite modelinden hareketle kurulduğunu belirtmektedir.³⁹⁹ Bu çerçevede, yapılan bir anlaşmayla, üniversite kuruluş aşamasından itibaren Nebraska Üniversitesi ile eşleştirilmiştir. Bu eşleştirme ile birlikte Nebraska Üniversitesi, Erzurum Atatürk Üniversitesi'ni kurma çalışmalarını yürütmüştür.⁴⁰⁰

Kuruluşundan kısa bir süre sonra üniversitede yaşanan bazı olumsuzluklarla ilgili haberler basında yer almaya başlamıştır. Bu tür olumsuz gelişmelerden biri, öğrenciler üzerinde baskı kurulması ve dernek açma gibi hakların tanınmaması gibi şikayetleridir. Bu baskıcı uygulamalardan Milli Eğitim Bakanlığı'nın tutumu kadar, Nebraskalı uzmanların üniversite anlayışı da sorumlu tutulmuştur:

“Doğu Üniversitesini kuranlar Nebraskalı uzmanlar önemli bir noktayı unutmaktadırlar. Üniversite, nihayet muayyen bâzı bilim dallarında öğrenme ve öğretme müessesesi olduğu kadar, bir insan -hem de medenî bir insan- olarak yetiştirme ve yetiştirme müessesesidir.”⁴⁰¹

³⁹⁸ Emre Dölen, Doğu'da bir üniversite kurulması fikrinin Atatürk'e ait olduğunu, üniversitenin kurulmasına karar verildikten sonra 1953'te Amerikan İktisadi Kalkınma Teşkilatı'ndan yardım istendiğini, Celal Bayar'ın Amerika gezisi sırasında bu konuda gerekli anlaşmanın yapıldığını belirtmektedir. Dölen, Emre. *Türkiye Üniversite Tarihi 5: Özerk Üniversite Dönemi (1946-1981)*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, ss. 83-84.

³⁹⁹ Okyar, Osman. *Universities in Turkey*, Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1962, s. 216.

⁴⁰⁰ Dölen, kuruluş çalışmalarının yürütülmesi için Nebraska Üniversitesi ile Türk-Amerikan Ortak Komisyonu kurulduğunu, üniversitenin Land-Grant yani geniş alan tipi bir üniversite olmasının tasarlandığını belirtmektedir. Dölen, a.g.e., ss. 84-85. Dölen ayrıca, Atatürk Üniversitesi'nin Türkiye'ye ilk kez Amerikan üniversite sistemini getirdiğini, ancak buradaki yapının tam bir Amerikan üniversite sistemi olmadığına da dikkat çekmektedir. Dölen, a.g.e., s. 87.

⁴⁰¹ Forum, “Kışla mı Üniversite mi? Atatürk Üniversitesi Hakkında”, Cilt 10, Sayı 117, 1 Şubat 1959, s. 5.

Üniversitedeki baskıcı uygulamaların yanı sıra, üniversite öğretim üyelerinin Kemalizm karşılığına ilişkin haberler de kısa bir süre sonra patlak vermiştir. Bu haberlere göre, bazı öğretim üyeleri Atatürk Üniversitesi adını kullanmamakta, Atatürk Üniversitesi adından imtina ettikleri için Doğu Üniversitesi ya da Erzurum Üniversitesi adını kullanmaktadırlar.⁴⁰² Bütün bu olumsuzluklar, üniversitenin kurucuları olan ABD'lilere yüklenmemiş olsa da, ABD'liler eliyle kurulan eğitim kurumlarının yükseköğrenimin modernleşmesini otomatikman beraberinde getirmediği görülmüştür.

Yine bu yıllarda Amerikan etkisiyle bölge üniversiteleri kurulması düşüncesi egemen olmuş, kurulması tasarlanan üniversitelere “Ege” ve “Karadeniz” gibi isimler verilmiştir. Bu kurumlardan Ege Üniversitesi 1956 yılında eğitime başlarken, Karadeniz Teknik Üniversitesi'nin kuruluşu gecikmiş, 8 yıl sonra 1963'te üniversite kurulup eğitime başlayabilmiştir.⁴⁰³ Bölge üniversitelerinin tıp, ziraat ve mühendislik gibi kalkınma için gerekli görülen alanlarda eğitime başlamış olduğu görülmektedir. 1960'larda ise büyük miktarda ABD fonlarıyla kurulan Hacettepe Üniversitesi yükseköğretimdeki Amerikan etkisinin bir diğer ürünü olacaktır.

Sonuç olarak II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından ABD'nin ya da ABD'li yardım vakıflarının bürokrat-aydın sınıfa verilen önem çerçevesinde üniversitelere yaptıkları çok yönlü katkının üniversite yapısı ve sosyal bilimler üzerinde ne derece dönüştürücü olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu etki 1950'leri takip eden yıllarda da sürmüş, üniversiteler Amerikan etkisinin düşünce dünyasındaki belli başlı taşıyıcıları arasında yer almışlardır. Öte yandan burada savaş sonrası üniversitelerdeki dönüşüme ilişkin çizilmeye çalışılan resim, II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'ye gelerek üniversitelerde istihdam edilen Alman öğretim üyelerinin oluşturduğu geleneğin de, onların Türkiye'den ayrılmasıyla yerlerine gelen ABD'liler ve Amerikan sosyal bilimlerinin etkisi aracılığıyla büyük ölçüde ortadan kaldırıldığını göstermektedir.

⁴⁰² *Forum*'da, bu haberin yayınlanmasından sonra Türkocaklarının iddia sahiplerini komünistlikle suçladığı da belirtilmektedir. Bkz. *Forum*, “Atatürk Üniversitesi ve Devrimler”, Cilt 12, Sayı 139, 1 Ocak 1960, s. 3.

⁴⁰³ Dölen, a.g.e., s. 75.

6. ANTI-KOMÜNİZMİN ŞEMSIYESİ ALTINDA: “MODERNLEŞMECİ AYDINLARIN AMERİKASI”

Batı düşüncesinden yoğun olarak etkilenen Türkiye aydını, 1940’lı yılların ikinci yarısından itibaren kendisini Batı’da ve Türkiye’de yeni bir dünya gücünün, ABD’nin ideolojik hegemonyası altında şekillenen bir siyasi, ekonomik, kültürel ortamda bulmuştur. Türkiye’de aydınların Anglo-Sakson düşünce geleneğiyle tanışıklığı yeni değildir; ancak II. Dünya Savaşı’ndan sonra ABD ile birlikte esen rüzgar salt bu gelenekten ibaret olmamıştır; Soğuk Savaş anti-komünizmi ile Anglo-Sakson liberalizminin senteziyle ortaya çıkan yeni ideolojik atmosfer kendisini hissettirmeye başlamıştır. Öte yandan sömürge yönetimlerinden kurtulan ülkelerin etkisiyle kalkınma tartışmalarının popülerleşmekte olduğu görülmektedir. ABD, Batı dışında kendi ülkelerinin sorunlarına çözüm üretmek isteyen aydınlara sosyalizme alternatif yollar sunmaya çalışmakta, bu bağlamda yapılan tartışmalar da Türkiye düşünce dünyasında yerel koşullardan kaynaklanan belli kırılmalarla yer bulmaktadır.

Bu bölümün konusu olan aydın kesimi, genel olarak Türkiye’nin Batıcı, laik, kapitalist bir ülke olarak yapısına “kökten bir itirazı olmayan” kesimdir. Bu anlamda Kemalist çevrelerle birlikte, Kemalist olarak adlandırılmayacak olsalar da egemen yapıya sağdan ya da soldan kısmi eleştiriler getiren ancak merkezdeki paradigmayı kabul eden kesimler de bu bölümün konusunu oluşturmaktadır. Bu bölümde, tarihsel olarak “bağımsızlık” söylemini göreceli olarak daha fazla dillendirenleri de kapsayan bir kesimin, ABD’nin Türkiye’deki çok yönlü etkisine neden büyük oranda olumlu baktıkları; hangi başlıklarda ABD menşeli fikirlere ya da genel Soğuk Savaş ideolojisine yaklaştıkları ortaya konmaya çalışılmaktadır.

Düşünce dünyasına yoğunlaşan bir çalışma için farklı eğilimleri içinde barındıran bu kesimi, çıkardıkları dergiler üzerinden takip etmek, çalışmanın temel sorularının

yanıtlanabilmesi bakımından en uygun yöntem gibi görünmektedir. Bu noktada, yaşanan en ciddi sıkıntı 1950'ler boyunca çıkan fikir dergilerinin ele aldıkları konuları işlerken sergiledikleri yüzeysellik ve istikrarsızlıkların derin bir analiz yapmayı güçleştirmesidir.

İnceleme için döneme damgasını vuran ya da ABD ile ilgili tartışmalar bağlamında önem kazanan yayınlardan Hüseyin Cahit Yalçın'ın *Fikir Hareketleri*, Ali Fuat Başgil ve Ahmet Emin Yalman'ın bir süre birlikte götördükleri *Hür Fikirler* ve Aydın Yalçın'ın *Forum* dergileri incelenmiştir. Aslında, *Fikir Hareketleri* 1930'ların dergisidir. Ancak bu yıllarda Avrupa'da tartışılan, daha sonra 1950'lerde ABD'de yeniden üretilen fikirleri gündeme getirdiği için bu analize dahil edilmiştir. Böylece 1930'lardan başlayarak, *Hür Fikirler* ve *Forum* da eklenince, 1960'lara kadar bir süreklilik içinde düşünce dünyasının en azından bir bölümü için ABD'nin algılanışı ya da Amerikan etkisini ortaya koymak mümkün olmaktadır.

Bu yayınlar arasında *Forum* ise gerek içeriğinin zenginliği ve derinliğiyle, gerekse bu çalışmanın yanıt aradığı sorulara en doyurucu yanıtları vermesi sebebiyle ayrı bir yere sahiptir. *Forum*'un bir diğer önemli özelliği -ki bu yönü onu diğer iki dergiden ayırmaktadır- daha önceki bölümlerde vurgulanan pek çok başlıktaki tartışmaların aydınlar tarafından nasıl değerlendirildiğini anlamayı sağlayan başlıca kaynak oluşudur. Diğer bir deyişle, *Forum*, ABD'nin Türkiye'de özel olarak önemsedığı yönetici-aydın kesimlere seslenen, ABD ile bu kesimler arasındaki fikir akışına bir anlamda aracılık eden, gelişme-kalkınma sorunlarını tartışan, ABD ile yoğun ilişki içerisindeki üniversitenin içinden çıkan bir yayındır. Bu sayılan nitelikleri, bu bölümdeki analiz için *Forum*'u özellikle önemli kılmaktadır. *Forum* çevresi, başlı başına, modernleşmeci aydınların ABD karşısındaki pozisyonlarını, Amerikan etkisine açık ve tepkili yönlerini ortaya koyabilmek için bütünsel bir analiz yapmaya olanak sağlamaktadır. *Forum* çevresi diğer dergilerde görülen daha çok ideolojik zeminde sürdürülen demokrasi ve özgürlük tartışmasının da ötesine geçerek, liberal kapitalizme içkin bir gelişme ve sosyal politika anlayışını tartıştığı için de önemlidir. Bu anlamda daha önceki bölümlerde, ABD'nin Türkiye'de özellikle modernleşmeci aydınlar ve bürokratlarla ilgilendiği tezi göz önüne de bulundurulduğunda, *Forum*'un bu

çizgisinin önemi daha iyi kavranabilir. Öte yandan bu çevrenin önemli isimlerinin ve hatta okuyucularının 1960'ların önemli devlet adamları, politikacıları ve bürokratları olduğu düşünülürse *Forum*'un bu analizin esas dayanağı olmasının nedeni daha iyi anlaşılacaktır. *Forum*'da yazarların hepsinin aynı ideolojik duruşu sergiledikleri veya 1950'lerde sergiledikleri duruşu 1960'larda, 1970'lerde de aynı şekilde koruduklarını söylemek mümkün değildir. Yazarlarının farklı 1950'lerde daha çok nüanslar düzeyinde anlaşılan farklı eğilimleri, Türkiye'deki siyasi fikir çatışmalarının keskinleştiği sonraki dönemlerde ayrı yollara dönmüştür. Ancak yine de *Forum*'la birlikte Türkiye'nin bir kuşak olarak nitelenebilecek ilk Batıcı-liberal aydın çevresinin Türkiye siyasi düşüncesinde varlığını hissettirdiği, burada analiz edilen görüşlerin büyük ölçüde bu kuşağı temsil ettiği belirtilmelidir.

6.1. SOĞUK SAVAŞ İDEOLOJİSİNİN AYAK SESLERİ VE FİKİR HAREKETLERİ: TOTALİTARİZM, DEMOKRASİ, LIBERALİZM

Avrupa'da iki savaş arasındaki dönemin siyasi gelişmelerinin tetiklediği, liberal kapitalizmin bir geleceği olup olmadığı ekseninde yürütülen tartışma, 1950'lerde bu kez Soğuk Savaş ideolojisi bağlamında yeniden ele alınmıştır. Avrupa'da kabaca formüle edilecek olursa bir yanda yükselen faşizmin liberal kapitalizmin geçirdiği bunalımın doğal bir uzantısı olduğu savunulurken, diğer yandan kütle hareketleriyle tahrip olan siyasal liberalizmin yeniden sağlığına kavuşturulmasından başka çare olmadığı iddiası yer almıştır. Soğuk Savaş tartışmalarıyla birlikte, Avrupa tarihinin bu kesiti ve yapılan tartışmalar yeniden yorumlanmıştır. Faşizmin yükselişini ideolojilerin harekete geçirdiği kitlelere, kapsamlı toplumsal dönüşüm projelerine bağlayan tezler, “totalitarizm” kavramıyla ifade edilmiştir. Bilindiği gibi bu kavram etrafında geliştirilen teorik analiz “faşizmle ve komünizmin aynılığı” iddiasının temel dayanaklarından biridir.

Türkiye'de iki savaş arası dönemin tartışmalarını aynı yıllarda Batılı aydınları izleyerek aktaran Hüseyin Cahit Yalçın'ın çıkardığı *Fikir Hareketleri* dergisi olmuştur.

Henüz Soğuk Savaş'ın ufukta görünmediği yıllarda; liberalizmin krizini dert edinen, totalitarizmin tehlikelerine işaret eden bir yayın olarak *Fikir Hareketleri*, Türkiye düşünce tarihinde özgün bir yer edinmiştir.

Hüseyin Cahit Yalçın, Türkiye siyaset ve düşünce hayatının farklı evrelerinde önemli roller üstlenmiş bir kişidir. İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanmaktan, CHP'nin sözcülüğünü yapmaya kadar farklı konumlarda yer alabilmesi onu Türkiye tarihinin ilginç kişiliklerinden biri kılmaktadır. En önemli kişisel özelliklerinden biri, *Fikir Hareketleri*'nden yola çıkarak söylersek, çalışkanlığıdır. Burada 1950'lere köprü kuran bir dergi olarak ele alınan *Fikir Hareketleri*'ni çıkarma işini uzun yıllar tek başına üstlenmiştir. Hüseyin Cahit'in bir diğer özelliği Türkiyeli aydınların çok öykünseler de aynı oranda iyi bilmedikleri Batı düşüncesini sürekli olarak takip etmesidir. *Fikir Hareketleri* Batılı önemli aydınları, bu aydınların o yıllarda yürüttükleri tartışmaları sayfalarına taşıyan bir dergi olarak Hüseyin Cahit'in Batı'daki güncel tartışmalara duyduğu alakayı da göstermektedir. *Fikir Hareketleri*'nde Gaetano Mosca, Georges Sorel, Andre Gidé, Emile Labarthe, Alfred Cobban, Francesco Nitti, Eduard Benes gibi önemli aydın ve devlet adamlarının yazıları yer almıştır. Derginin kimliğini de büyük ölçüde Batı ile Türkiye arasında bir tür düşünsel "aktarım" faaliyeti belirlemiştir. Haftalık bir yayın olan *Fikir Hareketleri* büyük oranda bir çeviri dergisi görünümündedir. 1933 ile 1940 yılları arasında toplam 364 sayı çıkan dergi, Türkiye yayıncılık hareketi açısından bakıldığında uzun soluklu olarak nitelenebilir. Türkiye'deki aydınların, Batı'daki tartışmaları takip edebilmeleri açısından önemli bir yayın olmuştur ancak çeviriler ve Hüseyin Cahit'in telif yazıları dışında kendi başına bir tartışma platformu haline geldiğini söylemek zordur.

Fikir Hareketleri'nin düşünce dünyasına etkisini incelemekten önce Hüseyin Cahit'in yaşamına getirdiği değişiklikten kısaca bahsetmek yerinde olur. 1925 öncesi Tanin'de dönemin önemli muhalif isimlerinden biri olarak öne çıkan Hüseyin Cahit, İstiklal Mahkemesi yargılamalarının ardından Ankara'nın kucak açmadığı kişilerden biridir ve bu süreç zarfında yaşamını güç koşullarda sürdürmüştür. *Fikir Hareketleri*'nin onun için bir ekmek kapısı olduğu yönündeki sözlerine, derginin düşünsel önemini kimi zaman

gölgeleyen bir önem atfedildiği söylene de⁴⁰⁴ bu derginin çıkmasıyla birlikte Hüseyin Cahit'in bir siyasi figür olarak dirildiği de bir gerçektir. Gerek kendisinin ifade ettiği gibi maddi anlamda, ama daha önemlisi yönetimin gözünde kaybettiği meşruiyetini yeniden kazanması⁴⁰⁵ anlamında tekrar yükselmeye başlar. Nitekim derginin çıktığı yıllarda ciddi bir siyasi baskıyla karşılaşmayan Hüseyin Cahit, 1939 yılında elde ettiği mebusluk sandalyesiyle küskünlük döneminin zorluklarının üstesinden gelmiştir.

Fikir Hareketleri'nde Hüseyin Cahit'in hangi görüşleri ifade ettiğine bakıldığında; derginin neredeyse tek tema üzerine kurulu bir yayın çizgisi izlediği fark edilmektedir: demokrasi ve diktatörlük tartışması. İngiliz demokrasisine beslediği sempatiyle bilinen Hüseyin Cahit, özetle, bir bunalım döneminden geçmekte olduğunu söylediği liberal demokrasinin geçerliliğini savunmuş, genellikle siyasal liberalizm anlamında kullandığı demokrasinin diğer ideolojilere üstünlüğünü ele almış ya da bu fikri savunan çevirilere yer vermiştir. Liberalizmin bunalımı tartışması gerçekten de 1930'lar Avrupasının en can alıcı meselelerinden biridir, çünkü bir yandan yayılan bir yandan ise tekelleşerek birbiriyle çarpışmaya başlayan kapitalizm, hem toplumları derin buhranlara sürüklemekte hem de yükselen toplumsal tepkiyi baskılamak için gittikçe daha sert önlemlere başvuruyordu. Liberalizmin sıkışmışlığının faşizme kapı aralaması, hem sosyalist hareketleri güçlendirmekte hem de “liberalizmin ikiyüzlülüğüne” ilişkin analizleri yaygınlaştırmaktaydı.

Fikir Hareketleri'ndeki demokrasi tartışmasının ideolojiler dünyasıyla doğrudan ilgili bir boyutu olduğu gibi; Halk Partisi iktidarının siyasi, iktisadi, ideolojik egemenliğini sertleştirdiği 1930'lar Türkiyesinde içerideki siyasal gündeme dair bir yönü de vardır. Ancak dergide iç politikaya pek değinilmemiş, değinildiğinde ise Halk Partisi'nin bu yöneliminin demokrasiye uygun olduğu öne sürülmüştür. İç politikaya az yer verilmesi,

⁴⁰⁴ Yüksel, Nahit. “Fikir Hareketleri Dergisi”, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi SBE, 2004, s. 349.

⁴⁰⁵ Koçak, Cemil. “Hüseyin Cahit Yalçın ve Fikir Hareketleri”, *Tarih ve Toplum*, Cilt 12, Sayı 68, Ağustos 1989, s. 88.

Hüseyin Cahit'in siyasal meşruiyetini yeniden kazanmaya gayret ettiği bir dönemde risk almamaya çalışmasıyla açıklanabilir.

Dünyadaki ve Türkiye'deki gelişmeler bağlamında bakıldığında ise, *Fikir Hareketleri*'nde yer bulan faşizm ve ırkçılık eleştirisinin önemli olduğu belirtilmelidir. Hüseyin Cahit'in dergide öne çıkardığı az sayıdaki iç politika başlığından biri Türkiye'de sesi gittikçe gür çıkan ırkçı-Turancı akımın yanlışları ve yarattığı tehlikedir. Milliyetçilik, ırkçılık, faşizm konularında çeviriler yayımladığı gibi kendisi de yazılar yazmıştır. Hüseyin Cahit'e göre Avrupa'da da güç kazanan ırkçılık ve iktidara gelmekte olan faşizm liberal demokrasinin başlıca düşmanlarından biridir.

Hüseyin Cahit'in Avrupa'da kan kaybeden liberal demokrasiyi olumlayan tavrının arkasında, farklı diktatörlük biçimlerine, özellikle faşist iktidarlara duyduğu antipatinin yanı sıra, İngiltere ve Fransa'ya duyduğu sempatinin yattığını söylemek yanlış olmayacaktır. ABD ise henüz demokrasi ve hürriyet cephesinin yıldızı olarak Soğuk Savaş'la birlikte kazanacağı parlaklığı sergilemekten oldukça uzaktır. Hüseyin Cahit'in Batı Avrupa'ya duyduğu yakınlık, savaşın başlamasıyla birlikte Türkiye'deki yaygınlaşan Alman hayranlığına karşın İngiltere ile ilişkilerin geliştirilmesi yönünde bir karşı propaganda başlatmasıyla somut desteğe dönüşecektir. Savaş boyunca, savaşın inişli çıkışlı seyrine rağmen Hüseyin Cahit'in bu tutumunda büyük bir değişiklik gözlemlenmeyecektir.⁴⁰⁶ Kuşkusuz, Hüseyin Cahit'in açıkça ve ısrarla İngiltere ile yakınlaşmayı savunabilmesi kendisinin kişisel görüşleri kadar, İngiltere ve Almanya arasında bir denge oyunu oynayan İnönü iktidarının ihtiyaçlarıyla da mümkün olabilmiştir.⁴⁰⁷ İnönü iktidarının “denge politikası” basında Alman yanlıları kadar İngiliz dostlarının da sesinin çıkmasını cesaretlendirmiştir.

⁴⁰⁶ Yüksel, a.g.e., ss. 133-153.

⁴⁰⁷ İnönü iktidarının İngiltere-Almanya mücadelesine eşit uzaklıkta durma politikasına paralel olarak basın bir kesimini İngiliz yanlılığı, diğer kesimini ise Alman yanlısı yayımlar yapma konusunda özellikle cesaretlendirdiği söylenmektedir. Bkz. Güvenir, O. Murat. 2. *Dünya Savaşında Türk Basını*, İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1991, ss. 177-181.

Hüseyin Cahit, eskiden beri yılmaz bir batıcı olarak bilinmektedir. Bu yıllarda Batı konusundaki fikirlerini en açık biçimde *Kadro* dergisiyle yaptığı polemiklerde ortaya koymuştur. *Fikir Hareketleri*'nin polemik yürüttüğü az sayıdaki yayından⁴⁰⁸ biri olan *Kadro*'yla Türk devriminin niteliği, Avrupa hayranlığı gibi başlıklarda farklı görüşler öne sürüldüğü görülmektedir. Hüseyin Cahit ile Şevket Süreyya'nın yürüttüğü tartışmada ayrım noktası, Batı'nın nasıl değerlendirildiği ve Türkiye'nin Batı karşısındaki konumunun ne olması gerektiğidir. *Kadro*, "Türk devriminin nev'i şahsına münhasır bir niteliği olduğunu" söylemekte ve ulusal kurtuluş hareketlerine esin kaynağı olabileceğini iddia etmekteyken, Hüseyin Cahit Türk devriminin kendisine has tarihsel koşulları olmakla birlikte yine de Batılı anlamda bir demokrasi devrimi olduğunu öne sürmektedir.⁴⁰⁹ Bu savların dünyaya ve Türkiye'ye ilişkin farklı dünya görüşlerinden kaynaklandığı ortadadır.

Dünyaya hem sosyalizme hem de Batı kapitalizmine mesafeli, ulusal kurtuluşçu bir paradigmadan bakan *Kadro*, Hüseyin Cahit'i Avrupa hayranlığı ile suçlamıştır. Hüseyin Cahit ise verdiği yanıtta kendisinin Avrupa hayranı olduğunu ancak zevk ile sefa Avrupası'na ya da siyaset Avrupası'na hayranlık duymadığını; bilim, uygarlık ve düşünce Avrupası'na hayran olduğunu söylemektedir.⁴¹⁰ Hüseyin Cahit yaptığı bu ayrımla nasyonalist, emperyalist ve istismarcı Avrupa'nın varlığından haberdar olduğunu göstermek istemiştir.⁴¹¹ Ancak *Fikir Hareketleri*'nde Avrupa'ya bu sayılan olumsuz özellikleri nedeniyle ciddi bir eleştiri yöneltildiğini söylemek mümkün değildir. Tersine, Batı, sorunlarına rağmen hep öykünülmesi gereken bir medeniyet beşiği olarak var olmuştur.

Bu tartışmanın dikkat çekici yönlerinden bir diğeri, Hüseyin Cahit'in, Şevket Süreyya'yı ve Kadrocuları da Avrupa hayranı olmakla, üstelik tedavülden kalktığını öne

⁴⁰⁸ Polemik yürüttüğü diğer dergilere bakıldığında Ahmet Hamdi Başar'ın çıkardığı *Kooperatif* dergisidir ve İzmir'de çıkan *Kültür* dergisi dikkat çekmektedir.

⁴⁰⁹ Yüksel, Nahit, a.g.e., ss. 214-216.

⁴¹⁰ Hüseyin Cahit, "Matbuat Hayatı: Avrupa'ya Hayranlık", *Fikir Hareketleri*, Cilt 2, Sayı 27, 26 Nisan 1934, s. 11.

⁴¹¹ Hüseyin Cahit, a.g.y., s. 11.

sürdüğü Marksizm'e ve tarihi maddeciliğe dayanmakla suçlamasıdır.⁴¹² Koçak, Hüseyin Cahit'in *Kadro*'yu bu şekilde suçlayabilmesini, başta tam olarak bilmese de *Kadro*'nun resmi görüş olmadığını fark etmesine bağlamaktadır.⁴¹³ Böylece Hüseyin Cahit, zaten iktidardan uzak düştüğünü sezdiği muarızına, Türkiye'de bir geleneğe dönüşen ve ileriki yıllarda daha da sık başvurulacak "komünist yaftalamasıyla" bir kez daha vurmaya çalışmıştır. *Kadro*'nun yaklaşımının iktidarcı benimsenmemesi muhtemelen Hüseyin Cahit'e polemiklerini sertleştirme cesareti vermiş olmalıdır.

Kadro ile tartışan Hüseyin Cahit bu tavrıyla, anti-Marksist batıcılığın örneklerinden birini vermiştir. *Kadro* ile tartışmasında "nasyonalist, emperyalist ve istismarcı Avrupa"nın varlığından haberdar olduğunu söylemesi, batıcılık yaparken ortaya attığı fikirlerin bir "bağımsızlık" nüansı içermemesinden kaynaklanan bir savunma gibidir. Dolayısıyla sınıfsız olduğunu savunduğu toplumun esas çatıştığı gücün dışarıda olduğunu savunan *Kadro* dergisinin gözden düştüğü bir dönemde, bu sınıfsız toplumun Batılı dostlarıyla yükselebileceğini iddia eden bir başka yönelime alan açıldığı görülmektedir.

Fikir Hareketleri koleksiyonuna bakıldığında, 1950'lerde daha da fazla gündeme gelen ve Soğuk Savaş ideolojisiyle yoğrulan iki tezin baskınlığı dikkat çekmektedir. Bunlardan biri faşizm ile komünizmin benzerliği tezidir; ikincisi ise, demokrasi tanımının Batı Avrupa'daki siyasi liberalizmle özdeşleştirilmesidir. Yukarıda da belirtildiği gibi, *Fikir Hareketleri* dergisinin neredeyse tüm yayın hayatı boyunca demokrasi ve diktatörlük ikiliği içeriği belirlemiştir. Tabii, bunda, Hüseyin Cahit'in dünyaya bu ikilik penceresinden bakması kadar, çevirilerle Türkiye'ye aktardığı Avrupa'daki tartışmaların bu eksende yürütülüyor olmasının payı büyüktür. Soğuk Savaş'ta bu eksenin yeniden üretilmesiyle "Hür Dünya" ve "Demir Perde" ayrımına ulaşılabacaktır.

Fikir Hareketleri yaptığı çevirilerle, Türkiye aydınınının faşizm ve komünizmin benzerliği iddialarını, Batılı yazarlardan okumasını sağlamıştır. Böylece 1930'larda Avrupa'da bu benzerlik iddiasını ifade etmek için kullanılmaya başlanan ancak esas gücünü

⁴¹² Hüseyin Cahit, a.g.y., s. 12.

⁴¹³ Koçak, a.g.y., s. 94.

Soğuk Savaş sırasında ABD'deki düşünsel üretim içinde kazanan “totalitarizm” kavramıyla kastedilenler Türkiye'ye taşınmıştır. Ancak *Fikir Hareketleri*'nin yayımladığı çeviri eserlerde kavramın kendisine çok az rastlanır. Kavram çok fazla kullanılmamış olsa da, bu kavramın vurguladığı benzerlik *Fikir Hareketleri*'nde uzun uzun işlenmiştir.⁴¹⁴ Türkiye'de Batı'daki kadar siyasi ve sosyal analizleri belirlemese de, ilerleyen yıllarda gündelik siyasi dilde totalitarizm kavramı bonkörce kullanılır olmuştur.⁴¹⁵ Zaten *Fikir Hareketleri*'ne biçilen esas görev demokrasiyi faşizme ve komünizme karşı müdafaa etmektir. *Fikir Hareketleri* bir yandan faşizmi ve komünizmi “diktatörlükler” olarak ortaklaştırmakta, öte yandan Marksizm ve komünizm konusundaki çok sayıda makaleye⁴¹⁶ sayfalarında yer vermektedir. Marksizmin geçersizliğini ve onunla tam olarak örtüşmeyen bir uygulama olarak resmedilen komünizmin kötülüklerini gözler önüne sermeyi amaçlayan Hüseyin Cahit'in bu çabası, bazen niyet etmediği sonuçlar da doğurmuştur.

Fikir Hareketleri'nde geniş yer verilen Marksizm ve komünizm eleştirilerinin tersi bir amaca hizmet ettiğine ilişkin bir kanıt, sol eğilimli bir büyükelçi olan Mahmut Dikerdem'den gelmektedir. Dikerdem anılarında Türkiye'de o yıllarda Marksist klasikleri bulmanın çok güç olduğunu belirttiikten sonra Hüseyin Cahit'in “Marksizmi eleştiren Batılı yazarlardan yaptığı derlemeler aslında Marksist düşüncüyü tanıtmaya yaramıştır” demektedir.⁴¹⁷ Gerçi Hüseyin Cahit de amacının bu düşünceleri farklı boyutlarıyla okuyucuya ulaştırmak olduğunu ve böylece kulaktan duyma bilgiler yerine nesnel ölçütlerle bu konulara yaklaşılabileceğini öne sürmüş, hatta Georges Sorel'den yaptığı

⁴¹⁴ Bu açıdan özellikle Chamberlin'in yazıları dikkat çekicidir. Bunlardan bazıları: Chamberlin W. Henry, “Yeni İstibdad Tekniği”, *Fikir Hareketleri*, Cilt 9, Sayı 222, 22 Kânunisani 1938, ss. 211-213; Chamberlin, “Modern Diktatörlüklerin Bariz Vasıfları”, *Fikir Hareketleri*, Cilt 9, Sayı 224, 5 Şubat 1938, ss. 243-244; Chamberlin, W. Henry. “Diktatörlüklerin Farkları ve Müşabehetleri”, *Fikir Hareketleri*, Cilt 9, Sayı 226, 19 Şubat 1938, ss. 275-277.

⁴¹⁵ Bir analiz olarak yaygınlaşmamış olması, Türkiye'de ciddi bir faşizm karşıtlığının söz konusu olmamasına bağlanabilir. Avrupa ve ABD'da kuvvetli olan anti-faşist duygular, bu benzerlik vurgusuyla komünizmin karalanması için kullanılmıştır. Türkiye'de ise komünizmi bu yolla kötülemenin özel bir önemi olduğunu söylemek mümkün değildir.

⁴¹⁶ Yüksel, *Fikir Hareketleri*'nin diktatörlük çözümlenmeleri içinde ve hatta tüm çözümlenmeleri içinde en geniş yer tutanın komünizm çözümlenmeleri olduğunu söyledikten sonra komünizmi konu edinen makalelerin toplam makalelerin yüzde 13'ünü oluşturduğunu kanıt olarak vermektedir. Bkz. Yüksel, a.g.e., 287.

⁴¹⁷ Dikerdem söz konusu ifadelerine *Hariciye Çarkı* isimli kitabının dipnotunda yer vermiştir. Bkz. Dikerdem, Mahmut. *Hariciye Çarkı*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1989, s. 45.

çevirileri kanıt olarak göstermiştir. Ancak *Fikir Hareketleri*'nde komünizm konusunda çıkan yazılar incelendiğinde gerçekten de demagojik bir dile rastlanmamakla birlikte, komünizmin alabildiğine eleştirildiği ve kötülendiği görülmektedir. Tabii ki, eleştirilerden “amele diktatörlüğü” diye anılan Sovyetler Birliği de nasibini almıştır. Hüseyin Cahit, böylece, Alman yanlısı anti-Sovyetizmin güç kazandığı yıllarda, İngiliz yanlısı bir anti-komünizmin ve anti-Sovyetizm temsilciliğini yapmıştır.

Fikir Hareketleri'nde Soğuk Savaş döneminin ideolojik temalarından bir diğerinin üretildiği demokrasi başlığına geçmeden önce, dergide demokrasi bahsindeki birçok yazıda ABD'den bahsedildiği, az sayıdaki yazının ise doğrudan ABD hakkında olduğu not düşülmelidir.

Bu yıllarda ABD, Avrupa'daki düşünürler açısından henüz büyük önem atfedilen bir ülke olmaktan uzaktır. Daha ziyade Avrupa'dan farklı siyasi, kültürel, iktisadi koşulları nedeniyle anlaşılmaya çalışılan bir ülke gibidir. *Fikir Hareketleri*'nde yayımlanan yazılarda da bu anlama çabası hissedilmektedir.

ABD hakkında yazılanlara bakıldığında ABD'de kapitalizmin aldığı şeklin Marksizmi çürüttüğüne ilişkin iddialar dikkat çekmektedir. Bunun en önemli kanıtı olarak ise işçi ücretlerinin bu ülkede Avrupa'nın genelinden daha yüksek olması ve mülkiyetin işçiler de dahil olmak üzere tüm kesimlere dağılmış olması gösterilmektedir.⁴¹⁸ Doğrudan ABD'yi anlatan bir diğer yazı Albert Einstein'ın ABD gözlemlerini anlattığı bir yazısıdır.⁴¹⁹ O yıllarda Einstein'ın bir bilim insanı olarak ulaştığı ün düşünüldüğünde, bu yazının okuyucuların ilgi gösterdikleri yazılardan biri olma ihtimali yüksektir. ABD hakkında yazılan yazılardan biri ise Francesco Nitti'ye aittir ve bu yazıda ABD'ye sert

⁴¹⁸ Bir örnek olarak şu sözler verilebilir: “Marx, komünist beyannamesini yazdığı tarihte Prusyanın milî serveti ne kadardı? Şüphesiz ki, arazinin, binaların, sinai teşebbüslerinin, bankaların hep bir arada arz ettikleri servet bugün Amerika amelelerinin bankada sakladıkları paraların ve sigortalarının teşkil ettiği servetten çok azdır.” Nitti, Francesco. “Komünistliğin Hatalarından”, *Fikir Hareketleri*, Cilt 1, Sayı 8, 14 Kânunuevvel 1933, s. 8.

⁴¹⁹ Einstein'ın ABD hakkında olumlu intibalarını konu ettiği bu yazısının sadece sonunda Avrupa ile karşılaştırıldığında bu ülkede plastik sanatlara ve müziğe halk ilgisinin daha az olduğu ifade edilmektedir. Bkz. Einstein, Albert. “Bugünkü Amerika İntibaları”, *Fikir Hareketleri*, Cilt 3, Sayı 59, 6 Kânunuevvel 1934, ss. 104-105.

eleştiriler yöneltilmektedir. “1933 senesinde Robinson’un Amerika’ya seyahati”⁴²⁰ başlıklı yazısında Nitti, Robinson’a hayali bir ABD ziyareti yaptırmakta, bu seyahatte Robinson’un karşılaşacağı zorlukları ve yaşayacağı hayal kırıklıklarını anlatmaktadır. Zorluklardan biri Cuma’yı kendisiyle birlikte götürecektir olan Robinson’un ABD’nin zencileri, sarıları ve hatta Avrupalıları bu ülkeye girmekten meneden kanunları olacaktır. Nitti, ayrıca, eski dönemlerin tersine Robinson’un Birinci Dünya Savaşı’na giren ABD’nin ne kadar emperyalist ve militarist olduğunu müşahade ederek hayrete düşeceğini söylemektedir. Çeviri yazılarda ABD hakkında birbirinden farklı yaklaşımlar sergilenmekteyse de, genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, bu farklı yaklaşımların ABD’nin dünya siyasetine henüz ağırlığını koymadığı bir dönemde sergilendiği unutulmamalıdır. ABD’nin komünizmin karşısındaki kale olarak algılanmaya başlamasıyla birlikte en azından Türkiye’de ABD hakkında olumsuz yorumlar sadece “kültürel eleştirilerden” ibaret kalacaktır. Diğer yandan, *Fikir Hareketleri*’nde yazıları yayınlanan Avrupalı yazarların ABD’ye her daim soğuk, eleştirel bir gözle baktıkları da hatırdan tutulmalıdır.

ABD hakkında Hüseyin Cahit’in kendisinin uzun uzadıya yorumlarda bulunduğunu söylemek mümkün değildir. Az sayıdaki yorumundan biri ise, ABD’ye bakışından ziyade, demokrasi anlayışını açık etmesi bakımından çarpıcıdır. Hüseyin Cahit’in bu yorumu, demokrasinin istisnai durumlarda başvurmak zorunda kalabileceği olağanüstü tedbirlerle, kendisinin deyimiyle “hukuki diktatörlüklerle” ilgilidir. Bu istisnai durumlardan biri, dünyanın ABD gibi büyük ekonomilerini çökerten ekonomik buhrandır. 1930’lu yıllar boyunca demokrasiye yönelik kuşkuların yoğunlaştığını söyleyen Hüseyin Cahit, parlamenter demokrasiyle yönetilen ülkelerde, buhran karşısında kapitalizmin bekası için alınan tedbirleri demokrasiyle bağdaşmasa dahi kabul edilebilir bulunduğunu belirtmektedir:

⁴²⁰ Nitti, Francesco, “1933 Senesinde Robinson’un Amerikaya Seyahati”, *Fikir Hareketleri*, Cilt 3, Sayı 55, 8 Teşrinisani 1934, ss. 39-40.

“Bir kere, Amerika iktisadî diktatörlük sistemile idare olunmağa başladı diye onu demokrasiden ayrılmış zannetmek pek acele bir hüküm vermek ve demokrasinin çerçevesini çok dar telâkki eylemek olur.”⁴²¹

Dolayısıyla, Hüseyin Cahit’e göre sistemin devamlılığını sağlamak için kimi zaman demokrasi dışına çıkmak demokrasiye aykırı bir durum oluşturmamaktadır. Nitekim ABD Başkanına olağanüstü yetkiler verilse de, Hüseyin Cahit’e göre bu demokrasiden ayrılmak değildir, tersine “demokrasi rejiminin silâhlarından birini kullanmaktır.”⁴²² Aslında ABD’deki uygulamalar hakkında yapılan bu değerlendirme, Hüseyin Cahit’in pragmatik ve sistemin bekası açısından her türlü istisnai duruma kapıyı açık bırakan bir demokrasi anlayışı benimsemiş olduğunu göstermektedir. Tabii böyle bir anlayışın benimsenmesi Türkiye’nin iç gündemiyle de alakalıdır.⁴²³

Hüseyin Cahit’in *Fikir Hareketleri*’nde, “demokrasinin siyasal liberalizmle aynı şey” olduğu savından hareketle demokrasiyi Batı Avrupa siyasi sistemiyle özdeşleştirmesi de vurgulanması gereken bir noktadır. Uzun boylu tanımlanmamış olsa da; sosyal boyutu olmayan, demokrasiyi salt bazı siyasi kriterler üzerinden değerlendiren bu tür bir yaklaşımlar, ilerleyen yılların ideolojik mücadelesi içerisinde daha fazla öne çıkacaktır. Bilindiği gibi Soğuk Savaş döneminde iki blok arasındaki ideolojik mücadelede Batı’ya ve özellikle de ABD’ye meşruiyet sağlayan önemli iddialardan biri bu bloğun demokrasiyi ve hürriyeti temsil ettiği savıydı.

Aynı bağlamda, *Fikir Hareketleri*’nin sosyalist ülkeler ve demokrasi ilişkisini nasıl ele aldığına bakıldığında birbiriyle çelişen yorumlara rastlanır. Marksizmin komünizmle

⁴²¹ Yalçın, Hüseyin Cahit. “Demokrasi ve Diktatörlükler”, *Fikir Hareketleri*, Cilt 1, Sayı 10, 28 Kanunuevvel 1933, ss. 1-2.

⁴²² Yalçın, a.g.y., s. 2.

⁴²³ Ahmed Hamdi Bey’e verdiği yanıtta, “iktisadî hürriyetin bir demokrasiden katiyen ayrılmaz bir esas addedilemeyeceği derhal anlaşılır” demektedir. Bugün en demokrat hükümetlerin bile iktisadi hürriyetten uzaklaştıklarını söylemekte, bunları demokrasi memleketleri saymayacak mıyız, diye sormaktadır. Hüseyin Cahit’in Türkiye’deki uygulamaları da göz önünde bulundurarak, Batı’daki devlet müdahaleciliğinin bu ülkelerin demokratik hüviyetini silmeyeceğini söylerken, daha ziyade müdahaleciliğin çağrıştırdığı sosyalist bir modele karşı çıktığı anlaşılmaktadır. Bkz. Yalçın, Hüseyin Cahit. “İnkılâba ve Hürriyete Dair”, *Fikir Hareketleri*, Cilt 2, Sayı 11, 4 Kanunusani 1934, s. 4.

aynı şey olmadığı⁴²⁴ ya da komünizmin özünde demokrasiye aykırı olmadığı ancak Rusya'daki uygulamanın bir diktatörlük olduğu gibi savlar ileri sürülse de,⁴²⁵ bu görüşler tutarlı bir biçimde savunulmamakta, yazıları çevrilen Avrupalı düşünürlerin görüş farklılıkları olarak dergide yer almaktadır. Hüseyin Cahit'in kendisi ise komünizmin özü itibarıyla demokrasiye düşman olduğunu söylemektedir. Marksizm, komünizm ya da Rusya'daki uygulama arasında farklılıklar gözetilen ve daha çok devrimci dönüşüme karşı çıkan Avrupa solunun gündeme getirdiği ayrımların Hüseyin Cahit'i pek ilgilendirmediği, komünizm demokrasi ilişkisi konusundaki kestirmeci yaklaşımından anlaşılmaktadır. Bu katı anti-komünist çizginin esnetilmesine yönelik girişim ileride değinileceği gibi *Forum* dergisi çevresinden gelecektir.

Öte yandan, yukarıda belirtildiği gibi, Hüseyin Cahit'in demokrasinin bekası için gerekirse anti-demokratik uygulamalara başvurulabileceğini söyleyerek "istisnaya" alan açması, bu uğurda baskıcı politikaların meşru olduğu fikrine de kapı aralamaktadır. Böyle bir yaklaşım ileride ABD'de komünizme karşı girişilen seferberliğin ezici karakterini hoş görebileceği gibi, ABD'den de önce Türkiye'de bu tutumu teşvik etmiştir. Soğuk Savaş'ın gölgesi, *Fikir Hareketleri*'nin sayfalarına çok erken bir tarihte, henüz Soğuk Savaş formüle edilmeden, düşmüştür.

Nitekim Hüseyin Cahit dünya savaşının hemen ardından Soğuk Savaş'ın Türkiye'de fiiliyata geçmesini hızlandıran, hatta bunun için taşı atan ilk kişi olmuştur. Dünyada henüz Soğuk Savaş'ın belirgin bir biçimde kendisini hissettirmediği günlerde, içeride keskinleşen anti-komünizmin şiddete dökülmesinde Hüseyin Cahit'in katkısı büyüktür. Hüseyin Cahit bu katkıyı, Tan matbaasının basılmasına kadar giden süreçte Sabiha Sertel'le Tanin sayfalarında giriştiği mücadeleyle yapmıştır.

Hüseyin Cahit, Halk Partisi eliyle faşizm uygulandığını yazan Sertel'e verdiği yanıtta kendisinin eskiden beri liberal olduğunu, ancak Türkiye'de faşizmin etkinliğini

424 Örneğin, bkz. Nitti, Francesco. "Bolşeviklik ve Çarlık", *Fikir Hareketleri*, Cilt 2, Sayı 44, 23 Ağustos 1934, s. 273.

425 Örneğin, bkz. Nitti, Francesco. "Dünya Hürriyete Doğru mu Yürüyor", *Fikir Hareketleri*, Cilt8, Sayı 203, 11 Eylül 1937, ss. 321-323.

sürdürdüğünü öne süren Sertel'in ağzının esas faşist ağzı olduğunu yazabilmiştir.⁴²⁶ Hüseyin Cahit'e göre kendisinin ve Sertel'in savunduğu demokrasi anlayışı sonuçta Batılı anlamdaki demokrasidir. Aralarındaki fark, Sertel'in solcu ve devrimci bir ileri rejimi savunmasına karşılık, kendisinin Roosevelt'in dört özgürlüğünün⁴²⁷ tam ve kesin olarak sağlanmasından yana olmasıdır.⁴²⁸

Hüseyin Cahit, Marksist olduğuna hükmettiği Sabiha Sertel'in savunduğu demokrasi anlayışının da Batılı anlamda demokrasi olduğunu söylemekle birlikte, buna tahammül etmeye de yatkın görünmemektedir. Marksist demokrasi anlayışından bahsetmesi, Avrupa'da yürütüldüğünü bildiği, yukarıda kısmen değinilen, komünizm ile demokrasi ilişkisi tartışmalarından haberdar olmasından kaynaklanmış olmalıdır. Tartışmalardan haberdar da olsa, en azından Türkiye'de "Marksist demokrasi" gibi bir şeye tahammül edemediği, daha sonra *Tan* matbaasının basılması sürecini anlatan yazılarını bastığı bir broşürde yer alan şu sözlerinden anlaşılmaktadır: "Komünistlerin ağzında demokrasi ve demokrat kelimelerinin mânası sadece Bolşeviklik ve Bolşeviklikdir."⁴²⁹

Bu açıdan Sabiha Sertel'le yaptığı demokrasi tartışması ve *Tan* gazetesi ile Görüşler dergisine karşı takındığı tavır "Soğuk Savaş demokrasisinin" baskıcı karakterinin Türkiye'deki ilk örnekleri arasında değerlendirilebilir.

Hüseyin Cahit bununla da kalmamış, kısa süre sonra uluslararası Soğuk Savaş'ın savunucularından biri olarak düşünce dünyasında isminden söz ettiren figürlerden biri olmuştur. İktidarın basındaki önemli temsilcilerinden biri olarak görüldüğü 1940'lı yıllara ait gazete yazılarında, Türkiye'nin ABD ile dostluğunu konu edinen makaleler yazmaya başlamıştır.⁴³⁰ Faşizm yenildikten sonra yeni düşmanın kızıl faşizm olduğunu öne süren

⁴²⁶ Yalçın, Hüseyin Cahit. "Türkiyede Faşistlik Davası Üzerine-I", *Tanin*, 21.10.1945'ten aktaran Azman, Ayşe. "Türk Basınında Siyasi Bir Gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın", *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul Üniversitesi SBE, 1994. s. 148.

⁴²⁷ Roosevelt'in 6 Ocak 1941'deki Kongre konuşmasında değindiği bu dört özgürlük; ifade özgürlüğü, inanç özgürlüğü, yoksulluktan kurtulma özgürlüğü, korkusuz yaşama özgürlüğüdür.

⁴²⁸ Yalçın, Hüseyin Cahit. "Hükümetde İnkılapçılık", *Tanin*, 23.11.1945'ten aktaran Azman, a.g.e., 149.

⁴²⁹ Yalçın, Hüseyin Cahit. *Komünist Tahrirleri Karşısında*, Ankara: ?, 1947, s. 14.

⁴³⁰ Yalçın, Hüseyin Cahit. "San Francisco Dönüşü", *Tanin*, 16.6.1945'ten aktaran Azman, a.g.e., 143.

Hüseyin Cahit'in *Fikir Hareketleri*'nde ortaya koyduğu çizgiden saptığını söylemek mümkün değildir. Hüseyin Cahit yeni düşmanı kızıl faşizm olarak ilan etmekle birlikte hiçbir gücün Türkiye'yi Batılı müttefikleri İngiltere ve ABD'nin demokrasi ideallerinden ayıramayacağını öne sürmüştür.⁴³¹ Bu yıllarda açıkça dile getirmeye başladığı ABD dostluğunu ifade ederken işi bazen ifrata götürmüş; örneğin atom bombasının caydırıcı bir güç olarak kullanılmasına bilim adamlarının karşı çıkmasına anlam veremediğini söyleyebilmiştir.⁴³² Bu ifadeler, *Fikir Hareketleri*'nde demagojiden uzak duran Hüseyin Cahit'in Soğuk Savaş'ın sağduyudan uzaklaştıran etkisinden payına düşenleri göstermektedir.

Hüseyin Cahit'in *Fikir Hareketleri* dergisi üzerine yazılan az sayıdaki incelemeden birinin sahibi olan Cemil Koçak, Hüseyin Cahit'in liberal-demokratlığını överken⁴³³, Yalçın'ın asıl amacının ideolojilerin tanıtılması vesilesiyle İtalyan ve Alman Faşizminin, kısaca diktatörlüklerin zayıflıklarını gösterip, liberal parlamenter sistemlerin tüm sorunlarına karşın diktatörlüklerden ve kişisel yönetimlerden üstünlüğünü savunmak olduğunu söylemektedir.⁴³⁴ Gerçekten de Hüseyin Cahit demokrasi kavramıyla bir tuttuğu siyasal liberalizmin savunusunu yapmaktadır. Ancak Sabiha Sertel'i suçlarken dile getirdiği demokrasi anlayışı ile anti-komünizmin birbirine bu kadar yakın durması, Hüseyin Cahit'e ilişkin değerlendirmelerde göz önünde bulundurulması gereken bir noktadır.

Aslında Hüseyin Cahit'in yaklaşımı, Soğuk Savaş öncesinde Türkiye'de Sovyet düşmanlığı ve anti-komünizmin yalnızca savaş yıllarında sesleri gür çıkan Alman yanlılarıyla sınırlı olmadığını gösterdiği gibi, Anglo-Sakson demokrasisine hayran bir anti-komünizmin tahammülsüzlüğünü örneklemesi bakımından da önemlidir.

⁴³¹ Yalçın, Hüseyin Cahit. "Üçüncü Cihan Harbi Karşısında Türkiye", *Tanin*, 27.6.1945'ten aktaran Azman, a.g.e., s. 144.

⁴³² Yalçın, Hüseyin Cahit. "Atom Bombası Münasebetiyle Bir Düşünce", *Tanin*, 9.10.1945'ten aktaran Azman, a.g.e., s. 147.

⁴³³ Koçak, a.g.y., s. 86.

⁴³⁴ Koçak, a.g.y., s. 92. *Fikir Hareketleri* üzerine doktora tezi yazmış olan Nahit Yalçın, Hüseyin Cahit'in liberal demokrasi savunusu yaptığını ancak özellikle halkçılık ilkesiyle örtüşen sınıfsız toplum iddiasıyla dönemin otoriter yönetimini onayladığını belirtmektedir. Bkz. Yalçın, a.g.e., s. 365.

Son olarak, belirtmek gerekir ki, *Fikir Hareketleri*'nde İngiltere modeline yakınsayan, Batı Avrupa odaklı demokrasi anlayışına sahip olan Hüseyin Cahit, iç siyasete döndüğünde demokrasi adına cumhuriyetçi bir “halk egemenliği” fikri üzerinde durmuştur.⁴³⁵ Az sayıdaki iç politika yazısında rastlanan bu tanımlama da derinleştirilmez. Ancak Hüseyin Cahit'in içeriye ve dışarıya baktığında ve savunduğu demokrasiyi basit bir söylemin ötesine geçerek açması gerektiğinde kurgusu oturmamaktadır. Bu açıdan bakıldığında, liberalizm ve demokrasi bahsini “cumhuriyetçi” paradigmadan uzaklaştırarak “özgürlükçü” bir Anglo-Sakson modeline yaklaştıran *Hür Fikirler* dergisi olmuştur.

6.2. ANGLO-AMERİKAN MODELİ DEMOKRASİ VE ÖZGÜRLÜK: HÜR FİKİRLER

Soğuk Savaş ideolojisi bağlamında ABD'nin üzerinde hegemonya kurmaya çalıştığı başlıklardan biri “hürriyetler” meselesidir. Kendisini “Hür Dünya” olarak tanımlayan bir cephenin, iki kutup arasındaki taraflaşmanın “hürriyetler/baskı” ikiliği üzerinde yükseldiğini iddia etmesiyle, özgürlük konusu ideolojik mücadelenin merkezine yerleşmiştir. *Hür Fikirler* öncelikle ismiyle bu mücadeleyi referans olarak aldığını göstermiştir. Ele aldığı konular ve bu konulara yaklaşımı itibarıyla de Türkiye'de uluslararası alanda süregiden Soğuk Savaş tartışmalarına taraf olmuştur.

Savaş sonrası Türkiye'si'nin düşünce ve siyaset alanında öne çıkan iki ismini; Ali Fuat Başgil ve Ahmet Emin Yalman'ı buluşturan *Hür Fikirler*, ana hatlarıyla, Türkiye'deki fikir ve uygulamaları, Anglo-Sakson dünyasıyla özdeşleştirdiği ideal liberal bir modele başvurarak değerlendiren bir yayın çizgisi benimsemiştir. Derginin ve dergi etrafındaki örgütlenmenin iki önemli ismi; Başgil ve Yalman'ı bir araya getirmesi başlı başına ilgi çekicidir. Daha sonra aralarındaki fikir ayrılığı su yüzüne çıkacak olsa da, Başgil ve Yalman'ı başlangıç aşamasında ortaklaştıran şey Türkiye için Anglo-Sakson tarzı bir

⁴³⁵ Yalçın, Hüseyin Cahit. “Bizde demokrasi düşmanlığı”, *Fikir Hareketleri*, Cilt 1, Sayı 9, 21 Kanunuevvel 1933, ss. 1-2.

özgürlük ve demokrasi rejimini model olarak uygun bulmalarıdır. Diğer taraftan iki ismin, çok partili siyasi yapı içerisinde ve DP'nin ağırlığını koyduğu siyasi yelpazede kendilerine tam anlamıyla yer bulamamış olmak gibi diğer bir ortak noktaları vardır.

Özellikle Ahmet Emin Yalman, hayatı boyunca sadık bir ABD dostu olmuş, Türkiye'de Amerikan modeli bir siyasi-sosyal yapının oluşmasını canı gönülden destekleyenlerden biri olarak siyasi tarihte yerini almıştır. Yalman, gazetecilik eğitimi aldığı ABD'de uzun yıllar kalmış, Türkiye'ye dönerek gazetecilik yapmaya başladıktan sonra ABD'de edindiği ilişki ağı,⁴³⁶ çok iyi İngilizce bilmesi gibi avantajlar sayesinde ABD'lilerle sıcak ilişkiler kurmuştur. Yalman'ın kurduğu sıcak ilişkiler, kitaplarına ve yazılarına, ABD'deki hayatın farklı veçhelerini, tanıdığı ABD'lileri, Amerikan devlet adamlarını ağıdalı bir hayranlıkla anlatan tarzıyla yansımıştır. Yalman'ın Türkiye'ye örnek gösterdiği ABD'deki siyasi ve sosyal hayata ilişkin pek çok izleniminin yanında din konusundaki gözlemleri ve tutumu daha sonra *Hür Fikirler*'i yakından ilgilendirmiştir. ABD izlenimleri onun sekülerizme bağlılığını kamçılamış görünmektedir.⁴³⁷ Özellikle kiliselerin etkinlikleri, dini misyonerlik faaliyetlerine ilişkin kişisel tecrübeleri Yalman'ı caydırmak bir yana, Türkiye'deki laiklik uygulamalarının önemini gözünde artırmış gibidir. Halbuki, birlikte yola çıktıkları Ali Fuat Başgil, ABD'yi ve genel olarak Anglo-Sakson özgürlük modelini en çok dini özgürlükler bahsinde benimsiyor gibi görünmektedir. Bu fikir farklılığı bir süre sonra dergiyi de etkileyen bir ayrılığa dönüşecektir.

Hür Fikirler dergisinin Başgil ve Yalman dışındaki yazarları arasında Osman Fethi Okyar, Sulhi Dönmezer, Burhan Apaydın, Mehmet Ali Sebük, Kemal Cündübeyoğlu, Nezahet Necmettin Ege gibi isimlere rastlanmaktadır. *Hür Fikirler* 1947 tarihinde kurulan Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti'nin yayın organı olarak çıkmaya başlamıştır. Nizamnamesinde belirtilmemekle birlikte, Dünya Liberaller Birliği'ne bağlı olan⁴³⁸ Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti, kuruluş tarihinden ve adından da anlaşılabilceği üzere, Soğuk

⁴³⁶ Yalman, *Turkey in My Time* adlı otobiyografik kitabında, üniversite eğitimi yıllarında bu ilişki ağına nasıl sahip olduğunu anlatır. Bkz. Yalman, a.g.e., ss. 26-35.

⁴³⁷ Yalman, a.g.e., s. 30.

⁴³⁸ Yalman'ın ifadesi bu yöndedir. Ayrıca, cemiyet, Dünya Liberaller Birliği'nin 1949 yılında Paris'te düzenlenen kongresine de katılmıştır.

Savaş ideolojik mücadelesinde “hür fikirler”in ve -bu şekilde dile getirilmemiş olsa da- ABD önderliğindeki “hür dünyanın” bir taraftarıdır. Kastedilen derneğin ve derginin kurulmasına yol açan etkenlerin doğrudan dünya koşullarından kaynaklandığı değildir. Yapılan yayın ve diğer faaliyetler incelendiğinde, *Hür Fikirler*’e öncülük edenlerin gayesi – özellikle Başgil için bu söylenebilir- her şeyden önce, çok partili yaşama geçişle birlikte İnönü idaresine karşı yapılan eleştirileri sivriltilmek olarak görünmektedir. Ancak dönemin uygulamalarını ve bunları meşrulaştıran fikirleri eleştirirken dayandıkları model, dönemin iç ve dış koşulları gereği egemen çevrelerde fazileti konusunda fikir birliği sergilenen “liberalizm”dir.⁴³⁹ Liberalizm savunusu içeride ve dışarıda bu modelden sapmalara ya da modele yönelik tehditlere karşı tavır almayı beraberinde getirmiştir. *Hür Fikirler*’de Türkiye’nin iç gündemine ilişkin tartışmalar ön planda olmakla birlikte, özellikle Ahmet Emin Yalman’ın Soğuk Savaş koşullarını, iki kutup arasındaki mücadeleyi yakından takip eden ve tavrını belirtmekten çekinmeyen bir Soğuk Savaş kalemi olması dolayısıyla uluslararası alandaki tartışmalar da dergide göreceli olarak geniş yer tutmuştur. Yalman, dergiyi uluslararası alanda sürmekte olan mücadele konusunda uyanık tutan kişi olarak öne çıkmaktadır.

Nitekim, *Hür Fikirler* dergisinin Kasım 1948 tarihini taşıyan ilk sayısında yayımlanan Hür Fikirleri Yayma Cemiyetinin Beyannamesi’nde ideolojiler arasındaki bu mücadelede cemiyetin kendisine biçtiği rol şu şekilde açıklanmaktadır:

“Böyle bir cemiyet kurmağa lüzum gördük ve bugünün gerek memleket şartları ve gerek dünya vukuatı karşısında buna şiddetle ihtiyaç duyduk. Zira, bugün artık akli eren herkesçe bilinmiş olsa gerektir ki, senelerdenberi milletleri felâketten felâkete sürükleyen, ve milletler içinde milyonlarca insan ferdini, klik menfaati üzerine oturmuş bir takım oligarşik kuvvetlerin esaretine mahkûm eden âmillerin başında yer yer türeyen hak ve hürriyet düşmanı ideolojiler gelmiştir. (...)

Hülâsa, devrin totaliter rejim istidatları ve propaganda hücumları karşısında iyi niyetli insanların birleşmesi ve hak hürriyet müdafaası uğrunda

⁴³⁹ *Hür Fikirler*’de dikkat çeken genel bir demokrasi söylemi yerine özellikle bireysel özgürlüklerle tanımlanan bir liberalizm söyleminin öne çıkarıldığıdır. Dolayısıyla, *Hür Fikirler*, liberal demokrasiyi savunusundan ziyade liberalizm savunusuna odaklanmaktadır.

tek bir fikir cephesi teşkil etmesi bugün artık medenî ve insanî bir vazife olmuştur.”⁴⁴⁰

Yalman’ın *Hür Fikirler*’i dışarıya açan yazılarına karşılık Başgil, yazılarıyla komünizme karşı uluslararası mücadeleyi Türkiye’deki gelişmeleri eleştirmeye yarayacak bir zemin olarak kullanmıştır. Dergide Başgil’in ağırlığı oldukça belirgindir. Denebilir ki, *Hür Fikirler* etrafında toplananlar, dışarıda komünizme karşı hür dünyanın girişmekte olduğu mücadelede kendilerini taraf olarak görmekle beraber, esas ilgilerini bu mücadelenin iç gündemde kendi konumlarını destekleyici işlevine yoğunlaşmışlardır. En azından, Ali Fuat Başgil’in tutumu daha çok bu yöndedir.

Nitekim, Başgil’in Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti Neşriyatı arasında çıkan Demokrasi ve Hürriyet başlıklı eserinde yeryüzündeki bütün hükümetleri oligarşiler ve halkın yani ekseriyetin hükümeti olarak ikiye ayırması ve birincileri istibdat rejimleri olarak tanımlaması evrensel bir sınıflama gibi görünse de, büyük oranda Türkiye’deki rejime yönelik eleştirileri için kullandığı bir çerçevedir.⁴⁴¹ Başgil’in dergideki yazılarında da bu tür eleştiriler ön plandadır. Yalman’ın ise savaş sonrasında DP’yi kuranlarla ilişkileri gibi fiili siyasi girişime dönüşen tek parti yönetimine muhalif tavrı, *Hür Fikirler* yazılarında geri plandadır.⁴⁴² Üstelik, Başgil ile Yalman arasındaki tek fark bu da değildir. Özellikle laiklik ve DP iktidarıyla birlikte hız kazanan dinselleşme konusunda Başgil ve Yalman birbirinden oldukça farklı düşünceler dile getirmişlerdir. Bu farklılıklar Hür Fikirleri

⁴⁴⁰ “Hür Fikirleri Yayma Cemiyetinin Beyannamesi”, *Hür Fikirler*, Cilt 1, Sayı 1, Kasım 1948, ss. 46, 48.

⁴⁴¹ Bu sözleriyle siyasi bakımdan “halkçı” bir karakter taşıyan Başgil’in görüşleri, bahis demokrasinin eşitlik prensibine gelince son derece “seçkincidir.” Ehliyet ve liyakatte eşit olmayan insanların eşit tutulamayacağını söyleyen Başgil, “Bilen ile bilmeyen, tembel ile çalışkan, sadakatle ihanet, faziletle redaet, ehliyetle belâhat, hürriyetle esaret... Hiç müsavî olur mu?” demektedir. Bkz. Başgil, Ali Fuat, *Demokrasi ve Hürriyet*, İstanbul: Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti Neşriyatı No.8, Telif Eserler No.5, 1949, s. 42. Başgil, İngiltere’de kralın “millî ve emperyal birliğin”i simgeleyen bir unsur olarak varlığını demokrasiye aykırı bulmaz, hatta olumlar. Demokrasinin simgelerle de desteklenen manevi yönünü böylece vurgulayan Başgil, demokrasiyi ekseriyetle tanımlamaktan da geri durmayacaktır. Bu çelişkili gibi görünen görüşler, Başgil’in cumhuriyetle halkın isteklerini karşı karşıya koyan, ancak halka eşitlikçi bir biçimde kesinlikle yaklaşmayan son derece muhafazakar bir tutumun göstergesidirler. Bkz. Başgil, a.g.e., ss. 17-18.

⁴⁴² Yalman ile Başgil’in tek parti yönetimine muhalif kalmakla birlikte, muhalefet ettikleri konuların aynı olduğu söylenemez. Yalman, başta laiklikle ilgili reformlar olmak üzere Cumhuriyet devrimlerini desteklemeyi sürdürmüştür. Oysa, Başgil’in zamanla daha da belirginleşen itirazları laiklik uygulamalarına yoğunlaşacaktır.

Yayma Cemiyeti'nin faaliyetlerini de sekteye uğratmış,⁴⁴³ cemiyet içindeki ayrılıklar siyasi sahada bu başlıklara ilişkin tansiyon yükseldikçe ayrılmaya doğru gitmiştir.

Derginin içeriğine bakıldığında “özgürlükler” başlığının öne çıktığı; düşünce, ifade, yayın, inanç özgürlüğü konularında hemen hemen her sayıda çeşitli yazılar yayımlandığı görülmektedir. Bu özgürlüklerin önemine ve kullanılması önündeki engellere ilişkin değerlendirmelerde ise, Batı'nın özgürlük anlayışı ve oradaki uygulamalar temel referans noktası olarak alınmaktadır. Çarpıcı olan nokta, genel seslenme dilinde devleti muhatap alarak siyasi yapının işleyişinde yeniliklere gidilmesinin talep edilmesi ve bu yönde öneriler getirilmesidir. *Hür Fikirler*'de rejimin aksayan tarafları eleştirilirken anayasa reformu, çift meclis, yüksek mahkeme, vb. çözüm önerileri üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda bir karşılaştırma yapıldığında *Hür Fikirler*'in, *Fikir Hareketleri*'nden farklı olarak entelektüellere seslenen tarzın dışına çıktığı gözlemlenmektedir. Bu açıdan, *Hür Fikirler*'in, Türkiye düşünce tarihinin belirleyici özelliklerinden biri olarak görülebilecek, entelektüellerin değişimi “siyasi iktidar”dan bekleme/talep etme alışkanlığına bir örnek olduğu söylenebilir. Kuşkusuz, dönüşümü yürüteceği düşünülen otoriteye seslenme alışkanlığının *Hür Fikirler*'de de nüksetmesi, büyük ölçüde Ali Fuat Başgil gibi bir hukukçunun sorunları hukuksal düzeyde ele alma ve çözüm önerilerini hukuki düzenlemelerle ilişkilendirme eğiliminden kaynaklanmaktadır. Zaten bahsedilen öneriler, siyasi yapının kurumsallığını ve işleyişini değiştirmeye yönelik hukuksal düzenlemeler yapmayı gerektirmektedir.

Hür Fikirler dergisinin özgürlükleri Batı Avrupa odaklı bir özgürlük rejimi bağlamında düşündüğü yukarıda belirtilmişti. Bu açıdan, dergi, özel olarak bir batılılaşma tartışması yapmamakta, Batı'yı model almanın gerekliliğine ilişkin güçlü bir tereddüte de derginin satırlarında rastlanmamaktadır. *Hür Fikirler*'in, Türkiye'nin Batı'yı model almasını “batılılaşmayı” bir mesele olarak tartışmaya açmayacak derecede doğallaştırması, öncelikle Soğuk Savaş'ta ortaya çıkan kutuplaşmada Batı kapitalizminden yana bir yayın

⁴⁴³ Sadoğlu, Hüseyin. “Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti”, Murat Yılmaz (Ed.) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 7: Liberalizm* içinde (307-315), İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s. 308.

olarak çıkmasına bağlanmalıdır. Hür dünya taraftarlığı, bekleneceği üzere, böyle bir tartışmaya zemin bırakmamaktadır. Bununla birlikte, liberalizm savunusunu ve özgürlüklerin genişletilmesini esas gündemi olarak kabul eden bir yayının, kimi yazarları zaman içinde daha açık bir biçimde muhafazakar-İslamcı kesimlere yakınlaşmış da olsa Batı'yı olumsuzlamaması dikkat çekicidir.

Bu bağlam içinde düşünüldüğünde, *Hür Fikirler*'in belki de en dikkat çekici özelliği muhafazakar kimliği öne çıkan modernleşmeci kesimin Batı'ya bakışına ilişkin ipuçları vermesidir. Kuşkusuz, derginin, bu kesimleri temsil ettiğini söylemek mümkün değildir. Öte yandan, bu çizgiyi temsil etmeye en yakın isim olarak görülebilecek Ali Fuat Başgil, Türkiye düşünce dünyasındaki konumuyla serbest bir entelektüel figür olmaktan ziyade, siyasi yelpazede merkez sağa denk düşen görüşleriyle devlete ya da devlet adamlığına yakın bir profil çizmiştir. Ancak Başgil'in Batı'nın model olarak alınmasını destekleyen fikirleri, "inanç ve vicdan özgürlüğü" konusundaki hassasiyeti ile yakından ilgilidir. Özgürlüklerin genel olarak geliştirilmesi, Başgil için en fazla din bahsinde daha fazla serbestiyet anlamına gelmiştir. Dinsel özgürlüklerin genişletilmesi söz konusu olduğunda özellikle Anglo-Sakson dünyasındaki uygulamalar Başgil gibi kişiler için feyz verici olmuş gibi görünmektedir. Böylece, *Hür Fikirler* laikliğe ilişkin eleştiriler, özgürlükler, Soğuk Savaş anti-komünizmi ve liberalizmin birbiriyle tutarlı ve derinlemesine analiz edilen bir ilişki içerisinde olmasa da, kabataslak bir biçimde yan yana konuştuğu bir dergi olarak düşünce tarihinde yerini almıştır. Bu sayılanlar, aynı zamanda, Türkiye sağının ideolojik tutumunun çeşitli öğelerini oluşturmaktadır. *Hür Fikirler* böyle bir ideolojik netleşmeyi sağlayacak kadar gelişkin ve etkili bir yayın olmamakla birlikte söz konusu ideolojiye ilişkin fikir vermesi bakımından önem taşımaktadır.

Hür Fikirler'in *Fikir Hareketleri* kıyaslandığında çeviri eserlere daha az yer verdiği görülmektedir. Çeviriler arasında farklı sayılarda yazıları yayımlanan ABD'li gazeteci Walter Lippmann, döneminin ünlü anti-komünist kalemlerinden biridir. Ayrıca, dünya federalizmi fikrinin en ünlü savunucularından biri olan Emery Reves'in Barış'ın Anatomisi adlı kitabının "Sosyalizmin İflası" başlıklı bölümü de tefrika halinde

yayınlanmıştır. Bu kitapla ilgili olarak verilen bilgiler arasında kitabın ABD üniversitelerinde elden ele dolaştığı, kiliselerde vaaz mevzuu haline getirildiği notu da düşülmüştür.⁴⁴⁴ Yine Lucien Morice'in Dünya İmparatorluğu'na Doğru başlıklı kitabından bölümler tefrika edilmiştir. Uluslararası ilişkileri liberal- entegrasyoncu bir perspektifle yaklaşan bu isimlerin açtığı “dünya hükümeti”, “dünya federalizmi” gibi tartışmaların sosyalizmin ve kapitalizmin iflas ettiğine delalet getirerek bir ortak örgütlenmeye gitme fikrini biraz da ütöpik bir biçimde savunmaları, Türkiye’de kısmen ilgi çektiği görülmektedir. Ancak her iki sistemin iflasına ilişkin bu iddia sonucunda ortaya sürülen çözüm, en azından Türkiye’de meseleye ilgi duyanlar açısından bambaşka bir arayışa yol açmamıştır.⁴⁴⁵

Hür Fikirler'de doğrudan ABD hakkında yazılmış yazılara ya da ABD'ye ilişkin değinilere *Fikir Hareketleri*'nden daha fazla rastlanmaktadır. Bu yazılar, ABD'de bulunmuş ve bu ülkeyi daha yakından tanımış isimlerin kalemlerinden çıkmış, ABD hakkında kamuoyunda oluştuğu farz edilen bazı önyargıları kırma amacını taşımıştır. Bu yazılardan en ilgi çekici olanı Sulhi Dönmezer'in ABD'de bizzat yaptığı gözlemlerden yola çıkarak kaleme aldığı ve özellikle eğitim sisteminin işleyişini anlattığı makalesidir.⁴⁴⁶ Dönmezer, bu yazısında, Amerikan filmlerini izleyerek Amerikan terbiye sistemi ve üniversite öğrencileri hakkında fikir sahibi olanların, bunları milli geleneklerle bağdaşmaz bulduklarını ancak tüm bunların yanlış kanaatlere dayandığını iddia etmektedir. Bu kanaatin doğru olmadığını anlatmak için yaptığı, kızların yaşlı kadınların kontrolündeki evlerde barındıkları, kızlı erkekli partilerde alkol alınamayacağı şeklindeki açıklamaları, Türkiye’de ABD'nin ahlaki düşkünlük yaşadığına ilişkin görüşleri çürütmek için ortaya

⁴⁴⁴ Bkz. Reves, Emery. “Sosyalizmin İflâsı”, *Hür Fikirler*, Cilt 1, Sayı 11, Eylül 1949, s. 573.

⁴⁴⁵ Armaoğlu'nun bu konuda bir tartışma yürüttüğü yazısındaki şu satırlar açıklayıcıdır:

“Gerek komünizm ve gerekse kapitalizm, bu bakımdan, biri ifrata, diğeri de tefrite varmıştır. Her ikisi de meseleyi tek bir zaviyeden ve fakat birbirine zıt zaviyelerden ele almışlardır. Birisinde ferî gaye unutulmuş, diğesinde de içtimaî gaye ihmal edilmiştir. Şu halde, netice olarak söylersek, bugün tercih zorunda kaldığımız iki sistemden liberalizmi benimsememiz zarurîdir. Tabîî hak ve hürriyetlerimize sahip olma zarureti bizi buna mecbur tutmaktadır. Lâkin bu sistemi kabul ederken de lüzumlu rötuşları yapmak mecburiyetindeyiz.”

Armaoğlu, Fahir Hâdi. “Bugünkü Dünyamız”, *Hür Fikirler*, Cilt 1, Sayı 4, Şubat 1949, s. 184.

⁴⁴⁶ Dönmezer, Sulhi. “Hürriyete İnanmak ve İman Etmek”, *Hür Fikirler*, Cilt 1, Sayı 2, Aralık 1948, ss. 66-70.

atılmış olması ilginçtir. Bu ahlaki meseleler özellikle dindar kesimin ABD'ye yönelik eleştirilerinde sıkça ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla muhafazakar kesimlerin Amerikan toplumunu “ıffetli bir toplum” olarak resmetmeleri, ABD'nin bu kesimler nezdindeki imajı açısından önemlidir.

Doğrudan ABD'yle ilgili yazılanlara bakıldığında, diğer dergilerde de görülen popüler bir tema *Hür Fikirler*'de de kendisine yer bulmuştur. Bu tema, Avrupa kapitalizminin tersine ABD işçisinin ABD kapitalizminin işleyişi nedeniyle avantajlı ve bu nedenle sistemle barışık olduğu iddiasıdır.⁴⁴⁷ Bu iddia, sosyalizmin yükselmesinin geniş kitlelerin kapitalizme karşı memnuniyetsizliklerinden kaynaklandığını belirten, kapitalizmdeki eşitsizliklerin ABD'de dengelenebildiğini ve bu nedenle sosyalist tezlerin çürütüldüğünü savunmak için ortaya atılmıştır. Ancak bu konuda etraflıca bir analiz yapılmadığı, bu iddianın yüzeysel bir biçimde aktarılmasıyla yetinildiği görülmektedir.

Hür Fikirler'in Türkiye aydını üzerinde derin etkiler yaratmış bir dergi olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak aralarında muhafazakar modernleşmecilerin de yer aldığı bir çevrenin Soğuk Savaş tartışmalarına ve ABD'ye yaklaşımlarını anlamak için önemli ipuçları veren bir dergidir. Öncelikle, Soğuk Savaş söylemlerinin ve Anglo-Sakson modelinin Türkiye'de belli bir kesim tarafından benimsenmiş olduğunu açık bir şekilde göstermektedir. Bu bağlamın içeride yürütülmekte olan tartışmalarda savunulan görüşleri desteklemeyi kolaylaştırdığı görülmekte; diğer bir deyişle, Türkiye'de bazı aydınların Anglo-Sakson modelinden ve Soğuk Savaş tartışmalarından güç alarak görüşlerini dile getirmeye başladıkları anlaşılmaktadır.

⁴⁴⁷ “Amerikadaki kapitalist sistem neden amerikan vatandaşları tarafından beğenilmekteyken, İngiltere ve Avrupa sosyalizme kapılıyor. Bunun sebebi Amerikalı ve Avrupalı iş adamı arasındaki farkta mevcuttur. (...) Ne yazık ki Türkiye efkârı umumiyesi kapitalizm ve sosyalizm mevzularını sadece Avrupadaki cereyanlarla ve Avrupalı muharrirlerin yazılarıyla tanımaktadır. Amerikan kapitalizmi maalesef henüz meçhul bir âlemdir. Amerikada ne ezeli ve ebedî bir zengin sermayedar sınıfı... Ne de ezeli ve ebedî bir âciz işçi sınıfı yoktur (...) İkincisi içtimaî muhitte kayıtsız, şartsız serbest bir iktisat sisteminin hükümleridir. (...) Bütün kalbimle temenni ederim ki aziz vatandaşlarım, Avrupa kapitalizminin zararlarını düşünürken Amerikan kapitalizminin Amerikan vatandaşlarına ne imkânlar hazırladığını da tetkik etmek külfetine katlansınlar.” Ege, Nezahet Nurettin. “Eski Dünyada Kapitalizm İflâs etmemiştir. Fakat, Kapitalistler, Kapitalizmi İflâsa Sürüklemişlerdir”, *Hür Fikirler*, Cilt 1, Sayı 11, Eylül 1949, ss. 579-586.

Hür Fikirler'in, Hüseyin Cahit'in *Fikir Hareketleri* ile kıyaslanması, Türkiye aydınının Kıta Avrupası odaklı fikir tartışmalarından çıkarak, ABD'nin dünya gücü olarak yükselmesi ve Soğuk Savaş nedeniyle Atlantik ötesi tartışmalarla daha fazla ilgilenmeye başladığını göstermesidir. Anglo-Amerikan siyasi, iktisadi, toplumsal yapısına gösterilmeye başlanan ilgi, Türkiye'nin dönüşümü için liberal bir modelin yeniden gündeme gelmesine neden olmuştur.

6.3. FORUM: ABD DOSTLUĞU VE ANTI-KOMÜNİST SOSYAL DEMOKRASİ

1950'li yıllar aydınları arasında Kemalist projeyi benimseyen, özellikle laiklik konusunda tavizsiz bir tutum takındıkları gözlenen kesim, Batı tipi modernleşme yanlılığı ve komünizm karşıtlığı üzerinden kendisinden önceki kuşakla bir düşünsel süreklilik içerisindedir. Hatta denilebilir ki, düşünsel üretimlerini Soğuk Savaş koşullarında sürdüren bu kesimin anti-komünizmi çok daha vurgulu olmuş, Batı'yla kurdukları fikir alışverişinin de ana belirleyeni haline gelmiştir. Nitekim *Forum* dergisinde bir araya gelen aydınlar özelinde görüldüğü gibi, bu kesim, Türkiye'nin Soğuk Savaş öncesine giden “yerli” anti-komünizmi sayesinde, Soğuk Savaş anti-komünizminin uluslararası alanda liderliğini yapan ABD ile “ortak düşmana” karşı gelişen dostluğu tereddütsüz şekilde desteklemiştir. Kuşkusuz anti-komünizm ABD ile buluşturan tek etken değildir, ancak bu dönem için en belirleyici faktör olduğu söylenebilir.

Cumhuriyet Türkiyesinde yetişen 1950'lerin bu genç aydınları Batı'ya dönük modernleşmenin sürmesini arzulamışlardır. II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa, yaşadığı yıkımdan ABD'nin uzattığı eli tutarak kurtulmaya çalışırken, Batı tipi bir kapitalist modernleşme için model; bu yıllarda siyasi, ekonomik, askeri gücüyle bir başarı abidesine dönüşen ABD'dir. Bu nedenle, ABD'nin yardımları, danışmanları, teorileriyle bu modeli ihraç etme yönündeki girişimleri Türkiye'de ciddi bir engelle karşılaşmamış; tersine özellikle aydınlar ve bürokratlar arasında oldukça hevesli bir alıcı kitleye hitap etmiştir.

1950'lerin Türkiye ve dünya koşullarında anti-komünizmin ve Batı tipi bir kapitalist modernleşme projesinin etkisi altında kalan bu aydınların, ABD'ye sempatiyle bakmalarının bu kuşağın kendi özelliklerinden kaynaklanan nedenleri de vardır. Öncelikle entelektüel beslenme kaynağı olarak ve aldıkları eğitim nedeniyle Alman ve Fransız etkisinde kalarak yetişen kuşaktan farklı olarak çoğunlukla İngiltere ve ABD'de eğitim alan, İngilizce bilen bir kuşağın mensubudurlar. Bu kesim, Türkiye'nin Anglo-Amerikan etkisiyle yetişen ilk aydın kuşağı olarak nitelenebilir. Bu kuşağın öne çıkması ve edebiyat-sanat gibi Kıta Avrupası etkisinin sürdüğü alanlar dışında –ki orada Fransız etkisinin bir süre daha zayıflamayacağı görülmektedir- siyasi düşünce alanına damga vurması 1950'lerin genel fikir atmosferini belirlemiştir. Anglo-Amerikan etkisindeki aydın çevrelerinin, işaret edilmesi gereken bir diğer önemli özelliği büyük çoğunluğunun Amerikan sosyal bilimlerinin etkisi altında kalan üniversiteyle ilişkili olmalarıdır. Örneğin, *Forum*'un aslında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'den çıktığını söylemek yanlış olmaz.

Bu aydınlar 1950'ler aydın kuşağının tamamını temsil etmeseler de; öne çıkan, tartışmaları belirleyen, düşünce dünyasına kendi renklerini çalan kişiler olduklarını söylemek gerekir. Aslında Türkiye'de sürdürülen siyasi tartışmaların içeriği de böyle bir kuşağın öne çıkması için elverişli olmuştur. Öncelikle çok partili yaşama geçişle birlikte Türkiye'de “demokrasi” meselesi daha önce hiç olmadığı kadar yoğun bir biçimde tartışılmaya başlanmıştır. Dönemin temel sorusu “demokrasinin nasıl inşa edileceği” olunca, bu tartışmayı Anglo-Amerikan siyasal liberalizmini referans alarak ve “demokrasi-özgürlükler” ekseninde sürdüren kuşağın temsilcileri kolaylıkla öne çıkmıştır.

Görüldüğü gibi, burada *Forum* dergisi özelinde ele alınacak aydın kesimini ABD ile buluşturan zemin oldukça bereketlidir. Bu zemini *Forum*'un içeriğine yoğunlaşarak daha ayrıntılı bir biçimde analiz etmeden önce, *Forum* dergisinin neden önemli olduğunu da kısaca belirtmek gerekmektedir. 1950'lere damgasını vuran *Forum* aydınları, kısa süre içerisinde “Türkiye'nin nereye gittiğini” ve “nereye gitmesi gerektiğini” sorgulayan, bu konuda fikir üreten “sorumlu” aydınlardan oluşan bir çevreye dönüşmüştür. Türkiye'nin

siyasi, ekonomik, toplumsal yapısına; uygulanan politikalara, dünyadaki gelişmelerin Türkiye'ye etkisine ilişkin analizleri önemli bir aydın-bürokrat kesim tarafından takip edilmiştir.

Forum'u önemli kılan bir başka neden, 1950'li yıllar siyasi düşüncesine Kemalist kesimlerin en yetkin katkısının bu dergi çevresinden gelmiş olmasıdır. *Forum* döneminin nitelikli bir fikir dergisi olarak; demokrasi tartışmalarını, ABD ile kurulan çok yönlü ortaklığın etkilerini, Soğuk Savaş'ın düşünce dünyasındaki yansımalarını ve Türkiye aydınınının uluslararası alandaki gelişmeleri nasıl karşıladığını incelemek isteyenler için eşsiz bir kaynaktır. *Forum*'da sergilenen entelektüel birikim, dünya ve memleket meselelerine derinlemesine bakabilme yetisi gösteren kalemlerin varlığı, siyaset dışında ekonomi, kültür-sanat gibi başlıklara da yer verilmesi dergiyi çok yönlü olarak incelenebilecek bir yayın haline getirmektedir.

Aydın Yalçın önderliğinde çıkan *Forum* dergisinin sahibi olarak derginin yazarı da olan Nilüfer Yalçın ile daha sonra aynı sorumluluğu üstlenmiş olan Metin And görünmektedir. Türkiye'de aydın yetiştiren birkaç dergi çevresinden biri olan *Forum*'un uzun soluklu yazarları arasında Türkiye siyasi düşünce tarihinin önemli isimleri olarak tarihe geçecek çok sayıda kişi bulunmaktadır. Turhan Feyzioğlu, Turan Güneş, Bahri Savcı, Mümtaz Soysal, Şerif Mardin, Bülent Ecevit, Bilge Karasu, Osman Okyar, Cahit Talas bu isimlerin ilk akla gelenleridir. *Forum* ciltleri incelendiğinde, burada sayılanlar dışında da önemli isimlerin katkıda bulunduğu görülecektir.

Batı'daki fikir dergilerinden esinlenerek çıkarılan ve on beş günlük bir yayın periyoduna sahip olan *Forum*'un kapağında, derginin gündemdeki bir konuya ilişkin genel görüşünü yansıtan imzasız bir başyazı yayınlanmaktadır. Dergide çok sayıda imzalı yazının yanı sıra, sürekli bölümler arasında Batı'da çıkan gazete ve dergi yazılarından seçilenlerin yayınlandığı "Ne diyorlar?" bölümü ile okuyucuların da katkısıyla oldukça nitelikli tartışmaların yürütülmesini sağlayan "Okurların Forumu" bölümü dikkat çekicidir.

Bu çalışmada yayın hayatına 1960 sonrasında da devam eden *Forum*'un 27 Mayıs 1960'a kadar olan sayıları ele alınmaktadır. Bu dönem boyunca çıkan *Forum* dergilerinin 1950'ler aydınlarını anlamak bakımından son derece yetkin bir kaynak olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla, her ne kadar *Fikir Hareketleri* ve *Hür Fikirler*, modernleşmeci kesimlerin Batı'ya, ABD'ye, Soğuk Savaş'a ilişkin görüşlerini ortaya koymak açısından 1950'ler düşünce dünyasına belli kapılar açsalar da, bu kesimlerin görüşlerini analiz etmek için *Forum* dergisi temel olarak alınmıştır.

6.3.1. Soğuk Savaş Koşullarında Kemalizm ile Liberalizm Sentezi

Bilindiği gibi II. Dünya Savaşı sonrası radikalliği bizzat CHP iktidarı tarafından törpülenmeye başlanan modernleşme projesinin atılım döneminin sonudur. Cumhuriyet'in "radikal devrimler" dönemi kapansa da Batı modeli kapitalist modernleşme arzusu sürdürülmüştür. Savaş sonrası dönemde bu modernleşme arzusunun bir ayağı, siyasal hayatın Batı tipi bir parlamenter demokrasiye dönüştürülmesi, diğer ayağı ise kapitalizmin uluslararası alanda dışa açılmacı yönelimiyle birlikte Türkiye kapitalizminin dış dünyaya entegrasyonudur. Birinci ayak, çok partili sisteme geçilmesi ve demokrasi tartışmalarıyla somutlanırken; ikinci ayak ABD'nin Marshall planıyla Türkiye'ye uluslararası işbölümü içerisinde hammadde üreticisi olarak konumlandırması ve bu çerçevede başlatılan tarımsal modernizasyon ile somutlanmıştır.

Forum çevresi çıkış noktası olarak bu iki yönlü gelişim sürecinin sorunlarını ele almış ve Soğuk Savaş koşullarında Batı modelinin ısrarla takip edilmesi gerektiğini savunmuştur. *Forum* sürecin ve bu süreçte uygulanan yöntemlerin liberal ideolojinin belirleniminde şekillenmesini de desteklemiştir. Böylece önemli bir aydın kesiminin de desteğiyle, Türkiye tarihinde ilk kez liberalizm, siyasi ve iktisadi dönüşümün sürükleyici ideolojisi olarak kabul görmüştür.

Siyasi alana bakıldığında, *Forum*, Türkiye'nin geleceğini Batı tipi bir liberal demokrasinin her yönüyle tesis edilmesinde ve Anglo-Amerikan dünyasına ait değerlerin Türkiye'de de güçlenmesinde görmüştür. Bu nedenle, Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde

batılılaşma taraftarı olanları “kısmi batılaşmacı”, “topyekün batılaşmacı” tasnifi içerisinde sınıflandıran Tunaya, *Forum*’u ikinci kategoriye yerleştirmiştir. Ancak Tunaya’nın, *Forum*’u tanımlarken, tarihsel süreç içerisinde Batı’nın ve batılılaşmanın, dünya ve Türkiye koşulları nedeniyle anlam değiştirdiğini dikkate almayan bir tasnif kullandığını belirtmek gerekmektedir. Zira 1950’ler Türkiye’si, 19. yüzyılın geleneksel yapıdan arınmaya çalışan Osmanlısı ya da radikal reformlarla Osmanlı’dan olduğu kadar Doğulu yüzünden de kopmaya çalışan 1930’lar Türkiye’si değildir. 1950’ler dünyada Soğuk Savaş rüzgarlarının olabildiğine şiddetli estiği, “Batının” büyük ölçüde anti-komünist kapitalist blokla özdeşleştirildiği bir dönemdir. Dolayısıyla, 1950’lerde “topyekün batılılaşma” dendiğinde bunu sadece radikal modernleşme olarak anlamak mümkün değildir. Dünyanın ve Türkiye’nin içinden geçmekte olduğu dönemin koşulları göz önüne alındığında, bu yıllarda bir ülke için Batı’ya eklenmek Soğuk Savaş’ın sistemler arası çatışma ortamında ABD önderliğindeki kutupta yerini almak anlamına gelmektedir. Kuşkusuz, böyle bir angajman yüzyılı aşkın süredir ülkenin “modernleştirilmesi” anlamına gelen batılılaşma hareketinden farklı bir noktada durmaktadır.

Forum çevresine gelince, başta Aydın Yalçın olmak üzere bu çevrede yer alan isimlerin Batı dünyasının tam bir parçası olmanın Soğuk Savaş’ın bir tarafı olmakla özdeşleştiğinin farkında oldukları aşikardır. Türkiye’nin ABD liderliğindeki anti-komünist Batı’nın bir parçası olduğu düşüncesi *Forum*’da açık bir biçimde savunulmuştur. *Forum*, bu anlamda, anti-komünist bir batıcılığın ve Anglo-Amerikan tipi liberalizmin birbirini beslediği bilinçli ve oldukça nitelikli bir örnek olmuştur.

İdealleştirilmiş bir Anglo-Amerikan liberalizmi kurgusunu çeşitli veçheleriyle okuyucusuna aktarmaya çalışan *Forum* dergisi, bu ideale ulaşma yolunda Kemalizmi liberalizmle sentezlemeye çalışmıştır.⁴⁴⁸ *Forum*’a göre bir yandan laiklik başta olmak üzere Atatürkçülüğü savunmak ve uygulamak, öte yandan liberal bir siyasi yapı tesis etmek

⁴⁴⁸ *Forum*’un liberal demokrasi taraftarı olduğunu, iç siyasette ise Kemalist ilke ve inkılapları desteklediğini söyleyen Beriş de derginin çizgisini benzer bir sentez biçiminde açıklamaktadır. Bkz. Beriş, Hamit Emrah. “Kemalist-Liberal Sentez Çabası: Forum Dergisi”, Murat Yılmaz (Ed.) *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 7: Liberalizm* içinde (530-540), İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 530-540.

mümkündür. *Forum*, bu sentezleme çabasını formüle etmeye çalışırken, Atatürk'ün Gökalp'ten değil Prens Sabahattin'den etkilendiğini bile öne sürebilmiştir. Atatürk inkılaplarının fert karşısında inhisarcı bir devlet teşkilatı kurulmasına yorulamayacağını söyleyen *Forum*'a göre, Atatürk “geleneğe aleyhtarı bir liberaldir”⁴⁴⁹ ve Prens Sabahattin'in içtimai doktrini hürriyetçi bir düzen taraftarlığı şeklinde tefsir edilecek olursa, Atatürk, totaliter bir içtimai düzen taraftarı olan Gökalp'in değil Prens Sabahattin'in tesiri altında kalmıştır.⁴⁵⁰ Bu formülasyon, daha çok içeride yürütülen tartışmalara yanıt olarak; Atatürkçülüğün özgürlükçü bir düzenle çelişmediği, Atatürk devrimlerinin ve demokrasinin aynı anda savunulabileceğini iddia etmek için geliştirilmiştir. Bu formülasyonda “Atatürk'ün totaliter bir içtimai doktrin taraftarı olmadığı” vurgusuyla hissedilen, “Kemalizmin Soğuk Savaş anti-komünizmiyle çelişmediği” mesajı da yatmaktadır.

Forum, zaman içinde geniş bir okumuş kesim tarafından takip edilen, eleştirileri siyaset sahasında ses getiren bir yayına dönüştükçe “manifesto” niteliği taşıyan başyazılarla durduğu noktayı açıklama gereği duymuştur. 1956'da yani derginin üçüncü yılında yayınlanan “Biz Ne İstiyoruz?” başlıklı başyazı *Forum* çizgisinin yukarıda bahsedilen niteliğini şüpheye yer bırakmayacak şekilde ifade etmiştir. Bu yazıdan da anlaşılacağı üzere *Forum*, liberalizmle uzlaştırılmış bir Kemalizmin, sosyalizm tehlikesinin yolunu tıkayacağını öne sürmektedir. Toplumdaki çelişkilerin varlığını inkar etmeyen bu Kemalizm yorumu, “ahensizliklerin” çatışmasını değil, uzlaşmayla üstesinden gelinmesini sağlayacak reformist bir liberal yol önermektedir:

“Sosyalizm karşısında tavır almak gerekirse, temsil ettiğimiz cereyana sosyalist vasfı takılabileceğini sanmıyoruz. Hele bu doktrinin Marksist ve ihtilâlcî kolayla tam bir anlaşmazlık içindeyiz. Cemiyet içindeki, ahensizliklerin, ihtilâl yoluyla, şiddet metodlarıyla, proleter diktatörlüğü kurarak, ortadan kaldırılabilmesine inanmıyoruz. Çok daha radikal içtimai reformların muslihane yollarla tahakkuk ettirilebildiğinden ilham alarak, ferdi

⁴⁴⁹ “Üçüncü Yıla Girerken Geriye ve İleriye Bakış”, *Forum*, Cilt 5, Sayı 49, 1 Nisan 1956, s. 2.

⁴⁵⁰ “Devrimler ve Demokrasi Meselemiz”, *Forum*, Cilt 5, Sayı 59, 1 Eylül 1956, s. 2. Ayrıca, bkz. Mihçioğlu, Cemal. “Amerika’da Fikir Hürriyeti, Üniversite ve Siyaset”, *Forum*, Cilt 5, Sayı 49, 1 Nisan 1956, ss. 7-8.

hürriyetleri ortadan kaldırmadan, ikna metoduyla, gönül rızasıyla ve tedricî bir şekilde içtimaî değişikliğe gidilmesine taraftarız.”⁴⁵¹

Forum dergisine ilişkin değerlendirmesinde derginin “kemalizmin tam uygulanmasının sosyalizme kapıyı sıkıca kapatacağını” savunduğunu söyleyen Yalçın Küçük, bu yaklaşımın *Forum*’u, “kemalizmin tam uygulanmasıyla sosyalizme bir kapı açmak istiyor” dediği 1960’ların ünlü Yön dergisiyle karşı karşıya getirdiğini belirtmektedir.⁴⁵² Aslında *Forum*, bu yönüyle, Kemalizmin Türkiye’de komünizmi geçersizleştirdiğini savunan 1930’ların *Kadro* dergisine yakın bir çizgidedir. Ancak *Forum*, *Kadro*’nun tersine Türkiye’nin özgünlüğünü vurgulamak niyetinde değildir; Batı tipi bir liberalizme uyumlu Kemalizm arayışındadır. Bu telifin Türkiye’de komünizmin alternatifi olduğunu savunmaktadır:

“Atatürk inkılâbının hem sür’atli değişme, hem de ferdî hürriyeti ortadan kaldırmadan ikna metodu kullanarak devrimleri kökleştirme imkânlarını bahşetmesiyle, Türkiyede komünizme karşı gayet kuvvetli bir alternatif formül bulunduğuna kaniyiz. İnkılabımızın gerek sosyal gerekse siyasî ve iktisadî sahada meydana getirmeye çalıştığı sür’atli değişme hamlesi devam ettirilebilirse, içtimaî cerayan olarak Türkiyede komünizm için hiçbir istikbal olamayacağına kaniyiz. Asya ve Afrikanın diğer az gelişmiş memleketlerinde komünizm, temelli, sür’atli ve şümüllü bir gelişme ve değişme cereyanının en göze batar temsilcisi olduğu için, bu doktrin o memleketlerde oldukça kuvvet kazanabilmiştir.”⁴⁵³

Bu alıntıda dikkat çeken bir diğer nokta, Soğuk Savaş’ta “Üçüncü Dünya” olarak adlandırılan kategoride yer alan Asya ve Afrika ülkelerine ilişkin değerlendirmedir. *Forum*’un bu yorumu derginin Türkiye ile Üçüncü Dünya ilişkisine dair yaklaşımının örneklerinden biridir. *Forum*, burada da görüldüğu gibi, azgelişmiş ülkelerde komünist hareketlerin güç kazanmasını, Atatürkçülük benzeri bir alternatif olmadığı için komünizmin hızlı gelişme ve değişmeyi temsil eden bir siyasi güce dönüşmesine bağlamaktadır. Bu yaklaşım, özellikle Kemalist aydınların, neredeyse bütün Üçüncü Dünya aydınlarının hararetle sürdürdüğu “bağımsızlık”, “kalkınma”, “azgelişmişlik” tartışmalarına ne kadar

⁴⁵¹ “Biz Ne İstiyoruz?”, *Forum*, Cilt 5, Sayı 60, 15 Eylül 1956, s. 2.

⁴⁵² Küçük, Yalçın. *Aydın Üzerine Tezler-5 (1830-1980)*, Ankara: Tekin Yayınevi, 1988, s. 594.

⁴⁵³ “Biz Ne İstiyoruz?”, *Forum*, Cilt 5, Sayı 60, 15 Eylül 1956, s. 2.

mesafeli durduklarının da bir göstergesidir. Aşağıda daha fazla açılacak olan bu nokta, *Forum* aydınının ülkesini ve dünyayı yorumlarken *Kadro*'nun Kemalizme biçtiği “bağımsızlık peşinde koşan mazlum milletlere” yol gösterme misyonundan ne kadar uzak durduğunu da ortaya koymaktadır.

6. 3. 2. Soğuk Savaş Koşullarında Demokrasi: Nasıl Bir Şey?

Forum bir yandan anti-komünizmden öte yandan Kemalist devrimlerden ödün vermeden Türkiye’de demokratik bir siyasi yapının gelişmesini arzulamış; siyasal liberalizme dayanan parlamenter demokrasinin tam anlamıyla işlemesi için öneriler getirmiş, aksi yönde olduğunu düşündüğü uygulamaları eleştirmiştir. Özellikle DP yönetiminin baskıcı karakterinin ortaya çıkmasıyla birlikte *Forum*’da salt siyasi çoğulculuğun demokrasi için yeterli olmadığını, düşünce ve ifade özgürlüğü başta olmak üzere, hukuki güvenceleri olan bir demokrasi anlayışının yerleşmesi gerektiğini savunan çok sayıda yazı yayımlanmıştır. Bu eleştirileri *Forum* çevresini DP ile karşı karşıya getirirken dergide ABD başta olmak üzere Batı demokrasilerindeki uygulamalar DP’ye karşı yürütülen muhalefette temel dayanak olarak kullanılmıştır.

Bu süreçte, DP’nin tepki yaratan demeç ve uygulamaları gündeme geldikçe, ABD’de aynı başlıklarda ne kadar özgürlükçü bir yaklaşım sergilendiğine ilişkin örnekler başvurulduğu görülmektedir. Hükümetin, üniversite öğretim üyelerinden kendisine muarız olarak gördüğü isimleri bakanlık emrine alması, üniversite öğretim üyelerinin bazı açıklama ve eylemlerinin siyaset yaptıklarının delili sayılarak cezaların gündeme gelmesi üzerine *Forum*’da, ABD ve İngiltere gibi ülkelerde üniversitede siyaset yapmanın destek gördüğü, Türkiye’de yapılanların benzerlerinin ancak Rusya ve Nazi Almanyasında yaşandığı iddia edilmiştir.⁴⁵⁴ Halbuki, *Forum*’un DP’ye yönelik eleştiri yazılarını ABD’de üniversitelerin özgürlüğüne ilişkin örneklerle donattığı yıllarda, bu ülkede onlarca öğretim üyesi sendika üyesi oldukları ya da komünistlerle bağlantılı olduğu bilinen örgütlerin etkinliklerine katıldıkları için kovuşturmalara uğramaktaydılar. ABD’deki siyasal ve

⁴⁵⁴ “Üniversite Açılırken”, *Forum*, Cilt 2, Sayı 15, 1 Kasım 1954, ss.2-3.

entelektüel tartışmalara sayfalarında yer veren *Forum*'un; önemli bir bölümü ABD'de ve İngiltere'de eğitim alan, dolayısıyla Anglo-Amerikan dünyasına hiç de yabancı olmayan *Forum* yazarlarının bu gelişmelerden haberdar olmadığı düşünülemez. ABD'de yaşananlar Soğuk Savaş demokrasisinin ve getirdiği ifade özgürlüğünün sınırlarının ne kadar dar tanımlandığını gösterse de, *Forum*'da yazarlar ya tüm bu yaşananları görmezden gelmiş ya da Aydın Yalçın örneğinde olduğu gibi “bardağın dolu tarafına bakmayı” yeğleyerek ABD'yi aklamışlardır:

“Her sınıfta insanla yaptığımız temaslarda, gerek dünya içindeki içtimaî ve iktisadî müsavatsızlık, Amerika içinde muhtelif zümre ve sınıflar içindeki eşitsizlik, McCarthy hadisesiyle tezahür eden hürriyet hazımsızlığı ve toleransızlık, siyasî ve malî yolsuzluklar, iktisadî ve içtimaî sahadaki emniyetsizlik v.s. gibi zaafların hiçbir surette gizlenmediğini gördük. Gizlenmiyen ve açıkça tartışması yapılan bir kusurun daima düzeltilmesi yolu açıktır.”⁴⁵⁵

ABD'de toplumda bir korku dalgası yaratan anti-komünist kampanya, aydınlar başta olmak üzere, Soğuk Savaş'a onay vermeyen kesimleri sustururken, Yalçın'ın ABD'nin açık eleştiri yaptığı için hatalarını düzelttiğini iddia etmesi ilginçtir. ABD'nin “açık toplum” olduğu, dolayısıyla eleştiriye tahammül edebildiği iddiası Soğuk Savaş ideolojisinin başlıca temalarından biridir ve *Forum* yazarlarının ABD demokrasi pratiğine baktıklarında imrendikleri özelliklerden biri olmuştur. DP'ye ABD'nin Soğuk Savaş demokrasisini örnek olarak gösteren Forumcular, kötü örnekleri ise Sovyetler Birliği'nden seçerek hükümeti eleştirmişlerdir.⁴⁵⁶

Forumcuların anti-komünizmin her tür özgürlüğü boğduğu bir dönemde, DP'ye ABD'deki özgürlük rejimini örnek vermelerinden daha ilginç bir durum, ABD'nin din ve laiklik bahsinde Türkiye'ye örnek gösterilebilmiş olmasıdır. İsmi sonraki yıllarda İslam

⁴⁵⁵ Yalçın, Aydın. “Amerika ve Hür Dünya Liderliği”, *Forum*, Cilt 2, Sayı 15, 1 Kasım 1954, s. 8.

⁴⁵⁶ Dönemin önemli tartışmalarından biri olan “hakim teminatı” konusunda bir okuyucunun mektubuna yanıt veren Feyzioğlu'nun “Yukarıdaki fikir doğru olsa idi, Demir Perde gerisindeki birçok memleketlerde bazı ana hürriyetlerin İngilterede olduğundan daha iyi korunması icab ederdi. Çünkü totaliter memleketlerin çoğunda, lâfzen ‘hürriyetleri koruyan kanun’lar vardır. Fakat mahkemeler bir partinin âletidir” yönündeki sözü bu yaklaşımın bir örneğidir. “Okurların Forumu: Turhan Feyzioğlu'nun Notu”, *Forum*, Cilt 2, Sayı 25, 1 Nisan 1955, s. 15.

dini üzerine yazdığı kitaplarla gündeme gelecek olan İlhan Arsel, derginin iki sayısında yayımlanan “ABD Demokrasisinde Din ve Devlet Ayrılığı” başlıklı yazılarında⁴⁵⁷, ABD yüksek mahkemesinin verdiği kararlarla iki kuvveti birbirinden ayırdığını ve devlet okullarında zorunlu din dersine karşı çıktığını okurlarına anlatmaktadır. Bu iki yazı dışında laikliğe aykırılık ya da devlet-din ilişkilerinde, Anglo-Amerikan modelinden çok fazla bahsedilmiş olsa da, ABD siyasi ve toplumsal yapısında dinin yeri düşünüldüğünde Kemalistlerin rahatlıkla kendilerine karşı kullanılacak böyle bir örneği vermiş olabilmeleri başlı başına ilginçtir. Muhtemelen Türkiye'nin en yakın müttefiki ABD'de bile “laikliğe” verilen önem vurgulanarak hükümetin bu konuda hassas olması istenmiştir. Halbuki, muhafazakar ve İslamcı kesim için Anglo-Amerikan modelinin cazibesi, maneviyatın önemsendiğine ve radikal bir laisizm yorumundan uzak durulduğuna ilişkin görüşlerden kaynaklanmaktadır. Görülen odur ki, Türkiye'de farklı kesimlerin kendi ABD'lerini tanımlama çabaları, kimi başlıklarda bu tür çelişkili tavırların sergilenmesine yol açmıştır.

6.3.3. Planlama, Kalkınma ve Amerikan Modeli

Türkiye'nin savaş sonrası içine girdiği dönüşüm sürecinin siyasi boyutuyla olduğu kadar iktisadi boyutuyla da yakından ilgilenen *Forum*, iki önemli iktisatçısı Aydın Yalçın ve Osman Okyar'ın yazılarıyla hükümetin iktisat politikasını değerlendirmiş, yeni politika önerileri yapmıştır.

Bu yıllarda savaştan yıkımla çıkmayan tek Batılı güç olarak kapitalist bloğun liderliğini üstlenen ABD'nin önünde iki iktisadi mesele bulunmaktadır. Bunlardan biri Avrupa'nın yeniden kalkınması, ikincisi ise sömürge yönetiminden kurtulan ülkelerin “kalkınma” sorunlarıydı. Savaşla birlikte 1930'ların korumacı politikaları da son bulurken, 1950'ler serbest ticaretin teşvik edildiği, uluslararası alanda ülkeler arası entegrasyonu sağlamaya dönük adımların atıldığı yıllar olmuştur. Öte yandan, yeniden yapılanma ve

⁴⁵⁷ Arsel, İlhan. “Amerikan Demokrasisinde Din ve Devlet Ayrılığı”, *Forum*, Cilt 5, Sayı 50, 15 Nisan 1956, ss. 15-16; Arsel, İlhan. “Amerikan Demokrasisinde Din ve Devlet Ayrılığı”, *Forum*, Cilt 5, Sayı 51, 1 Mayıs 1956, ss. 11-12.

kalkınma çabalarının devletin düzenleyici rolüne olan ihtiyacı artırdığı da teslim edilmiştir. ABD bu çerçevede mali ve teknik yardım yoluyla ülke ekonomilerine yön verirken, ülkelerin uluslararası işbölümündeki konumlarını da yeniden değerlendirmiştir. İşte bu çerçevede Türkiye'ye Avrupa kapitalizmini besleyecek bir tarım ülkesi olarak tarımsal modernizasyona yönelmesi telkin edilirken, Marshall Planı bu süreçte gereken yardımın sağlanması için kullanılmıştır.

Forumcular Türkiye'ye önerilen bu iktisat politikalarına ciddi bir itirazda bulunmamış, 1950'lerin sonunda dünya kapitalizminin işleyişinde yeni bir paradigma değişikliği gündeme gelene kadar da, alternatif bir iktisadi kalkınma önerisi de getirmemiştir. Türkiye'ye biçilen rolü ve bu rolün yerine getirilmesi için yapılan önerileri veri kabul eden *Forum* yazarlarının eleştirileri, Türkiye bir ekonomik darboğaza girdikçe bu rolün gerekliliklerini yerine getiremediğini öne sürdükleri DP hükümetine yönelmiştir.

Forum dergisinde iktisadi başlıklarda yazan yazarların neredeyse hepsi, piyasa koşullarında bir tür koordinasyon mekanizması ya da projeler bütünü şeklinde işleyecek bir planlama fikrini savunmuşlardır. İlk bakışta devletin piyasaya müdahalesini öngördüğü için liberal iktisat modeline aykırı görünebilecek planlamacılık, esasında piyasayı belli bir doğrultuya sokma ve etkin kılma anlamında kapitalist piyasacı anlayışa uygun bir araç olarak kullanılabilir. Nitekim sadece planlamacılık değil devletin piyasaya farklı araçlar ve hedefler doğrultusunda müdahalesi de, Batı Avrupa'da ve ABD'de kapitalizmin rayında işleyebilmesinin önkoşulu olarak kabul görmüştür.⁴⁵⁸ Üstelik ABD'de Roosevelt'le başlayan New Deal politikalarının devamından yana güçlü bir eğilim hemen savaş sonrasında iktisat tartışmalarına ağırlığını koymuştur. İşte bu koşullarda, Türkiye'de "planlama" dendiğinde komünizm alerjisinin uyanması, *Forum* yazarları tarafından eleştirilmiş, kapitalist planlama ile sosyalist planlama arasındaki farklar üzerinde

⁴⁵⁸ DP hükümetinden planlama yapmasını isteyen Forumcular, planlamanın "komünist işi olduğu" iddialarının doğru olmadığını belirtmişlerdir: "Bu mahiyette bir plân bütün demokratik ve liberal memleketlerde, artık harcı alem haline gelmiştir. Bu memleketlerde devlet idaresi ve iktisadî icraatta erişilen bu merhalenin en mühim sebebi ilmi araştırmaların neticelerine hürmetin artık normal itiyadlar haline gelmiş olmasıdır." Yalçın, Aydın. "Millî İktisadî Bütçe Anlayışı ve İktisadî Meselelerimiz", *Forum*, Cilt 2, Sayı 22, 15 Şubat 1955, s. 12.

durulmuştur. Aslında, planlama, Dünya Bankası'nın savaş sonrası yeniden yapılanma faaliyetleri çerçevesinde benimsediği ve ülkeleri kapitalizmin uluslararası işbölümüne uygun iktisadi bir yapı oluşturmaya sevk eden araçlardan biridir. Aynı şekilde, ABD'nin Marshall planı çerçevesinde sağladığı teknik yardım, tarım başta olmak üzere farklı sektörlerde kalkınma programları uygulanmasına dayanmıştır. *Forum*, DP'nin devlet müdahalesi ve planlama karşısında gösterdiği direnci aşmak için bu araçların herhangi bir ideolojik referansı olmadığını vurguladığı gibi, kapitalizmin birer tekniği olarak ideolojiler üstü olduklarını iddia etmiştir:

“Şu halde iktisadî kalkınma hamlemizde dar doktrinciliğe yer olmamalıdır. Liberalizm mi, yoksa sosyalizm ve devletçilik münakaşası, Türkiyenin halihazırdaki meselelerinin hallinde derhal taraf tutulması gereken bir mesele değildir. Yukarki hadiselerden ve gelişmelerden çıkardığımız netice, devletin de hususî teşebbüsün de Türk ekonomisinde mühim yeri olduğu merkezindedir.”⁴⁵⁹

Forumcular planlama söz konusu olduğunda saflarından komünizmi telin çağrılarını yükselen DP'yi, Soğuk Savaş'ın iktisadi alandaki zorunluluklarını ve liberal demokrasilerin “demokratik planlamacı” yaklaşımlarını anlamamakla suçlamışlardır. Hatta, 1950'lerin sonlarına doğru Sovyet modeli merkezi planlamanın çekiciliğinin artması ve Sovyetler Birliği'nin az gelişmiş ülkelerin kalkınmasına yönelik katkılarıyla prestij kazanması üzerine Forumcular, Türkiye'deki planlama ve kalkınma faaliyetlerinin başarıya ulaşmasının komünizme karşı uluslararası mücadele için de önemli olduğunu vurgulamaya başlamışlardır.⁴⁶⁰ Kaldı ki, büyük iktisadi zorluklar yaşayan Türkiye'de de planlamanın çekiciliğinin artması, liberal plan modelinin ortada olmadığı koşullarda, sosyalist ülkelerin uygulamalarına yönelik ilgiyi de arttıracaktır:

“Piyasa sistemi içerisinde plânlamanın uygulanabileceğini gösteremeyen bir idare ve plânlamaya inandırılmayan bir toplum, er ya da geç

⁴⁵⁹ Yalçın, Aydın. “İktisadî Gelişmemizin Özellikleri”, *Forum*, Cilt 2, Sayı 23, 1 Mart 1955, s. 9.

⁴⁶⁰ Bu açıdan, Mümtaz Soysal'ın şu satırları açıklayıcıdır: “Türkiye'nin iki blok arasındaki çekişmede ‘ideolojik bakımdan stratejik’ rol oynadığını unutmamalıdır. Gelişen memleketlerin gitgide daha çok Sovyet örneğindeki çekiciliğe doğru yöneldikleri bir devirde, Türkiye Batı dünyasının Doğu'daki ‘ideolojik satış vitrini’ olarak çok önemli bir rol oynayabilir.” Soysal, Mümtaz. “ABD'nin Dış Siyasetindeki Yeni Gelişmeler ve Türkiye”, *Forum*, Cilt 12, Sayı 138, 15 Aralık 1959, ss. 6-9.

“komünist” ülkelerdeki plânlı kalkınma modellerine ilgi duymaya başlayacaktır. *Forum*, anti-komünizmin DP’nin yaptığı gibi polisiye önlemlerle değil, çok partili dönemle birlikte benimsenen demokrasi ideolojisinin plânlama ideolojisiyle takviye edilmesine bağlı olarak başarı gösterebileceğini savunmaktadır.”⁴⁶¹

Bu süreçteki bir başka önemli kırılma noktası da, bürokrasi içerisinde plânlamacılığın, bir başka deyişle ileriki yılların “plâncı bürokrasisi”nin gelişimidir. 1958 krizinde DP’nin talep ettiği kredi karşılığında OEEC’nin bir plânlama teşkilatı kurulmasını şart koştuğu ve Koordinasyon Bakanlığı’nın kurulduğu biliniyor. Dönemin önemli iktisatçılarından ve az gelişmiş ülkelere ‘hayırına’ hizmet vermesiyle Menderes’in şüphesini çeken Prof. Tinbergen ve yardımcısı Dr. Koopman, Bakanlık bünyesinde kerhen görevlendirilir. Onlarla birlikte çalışan, Devlet Su İşleri ve Elektrik İşleri Etüd İdaresi gibi dairelerden gelen mühendis kökenli bürokratlar, plânlama tekniğinin ilk resmi taşıyıcıları olurlar. Üstlendikleri resmi görevle, özel sektör temsilcileriyle yeni kalkınma modeli konusunda görüş alışverişinde buldukları gibi, Mülkiye’de plânlama ideolojisinin gayrı-resmi savunuculuğunu yapan akademisyenleri de DP’ye belli etmeden çalışmalarına katarlar. Böylece seçkinler arasında bir plâncı ittifak meydana getirilir. (Kansu, 2005: 47)

Bu tartışmalar sürerken Türkiye hızla bir darboğaza doğru sürüklenmeye başlamış; 1958 kriziyle birlikte borçlarını ödemekte büyük zorluklar çektiği gibi, hükümetin dışarıdan borç bulmak için sergilediği umutsuz çabalar içerideki kaygıları artırmıştır. Yaşanan kriz ve ağır borç yükünün nedenleri üzerinde duran *Forum* yazarları, sorunun temel nedeni olarak hükümetin yanlış uygulamalarını göstermişlerdir. *Forum*’a göre, hükümetin hesapsızca yaptığı harcamalar, enflasyonist politikaları ve liberal dünyanın önerilerine kulaklarını tıkayarak planlama yapmaması yaşanan sıkıntıların temel nedenleridir. Halbuki 1950’lerin sonuna gelindiğinde Türkiye sadece krizle boğuşan bir ülke değildir; bir yandan borçlarını çeviremeyecek ölçüde borçlandırılmış, öte yandan tarımsal kalkınma reçetesinin ülkenin kalkınmasını sağlamadığı ortaya çıkmıştır. Çok geçmeden yedek parçaları nedeniyle astarı

⁴⁶¹ Somel, Ali. “Türkiye’de 1960’lardan 1970’lere Planlama Efsanesi”, Ömer Laçiner (Ed.) *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 9: Dönemler ve Zihniyetler* içinde (319-333) İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, ss. 322-323.

yüzünden pahalıya gelen ABD menşeli traktör ve diğer ekipmanlar da atıl hale gelmiştir. *Forum*'un 1950'lerin sonunda ABD yardımına ve dış piyasalara daha bağımlı bir Türkiye manzarası karşısında –doktriner olmayan-“bağımlılık” eleştirisi yapmaktan bile kaçınmış olması dikkat çekicidir. Bu açıdan ABD'nin hükümetin kredi talebini karşılamamasını ve gelişen tepkileri değerlendiren aşağıdaki satırlar istisnai bir örnek olarak ele alınmak durumundadır. Zaten bu satırlarda bir yandan bir dış güce bağımlı olmak ve yabancı sermaye konusunda uyarılar yapılırken, diğer yandan savaş sonrasında uygulanan ve dünya kapitalizmine entegrasyonun önünü tamamen açan liberal politikalar savunulmaktadır:

“İşte bu sayede Türkiye millî emniyetini sağlamak ve iktisadi gelişmesini sür'atlendirmek için, tarihinin hiçbir devrinde sahip olmadığı müstesna imkânlarla kavuştu. Bu devre birçok bakımlardan 1930 ların şartlarından ve zihniyetinden çok farklıydı. 1930 larda kıskançlıkla sarıldığımız millî hâkimiyet ve milliyetçilik telâkkilerimiz, o devrenin milletlerarası münasebetlerde hâkim olan ferdiyetçi ve infıratçı temayüllerine tamamen uyuyordu. (...) İktisadi ve askerî bakımdan bir tek devlete bağlı bulunmanın, siyasi, içtimai ve psikolojik bakımdan birçok mahzurlar doğurabileceğini, yakın tarihimiz ve dünya tarihi birçok misallerle bize hatırlatmalıdır. (...) Sonra yabancı sermaye hususunda da birçok avantajlarına rağmen yine de dikkatli ve ihtiyatlı olmak mecburiyetindeyiz”⁴⁶²

Koşullar, Türkiye için bir “bağımlılık” tehlikesi görmeyen *Forum*'u bu tür uyarılar yapmaya mecbur bırakmıştır. Ancak bıçak kemiğe dayandığında ve muvazene tamamen yitirildiğinde, yani bir zorunluluk durumunda yapılan bu uyarılar bir tarafa bırakılacak olursa, *Forum* siyasi alanda olduğu gibi iktisadi alanda da Batı kapitalizmine tam boy entegrasyondan yana olmuş; bu nedenle Üçüncü Dünya aydınlarının sürdürdüğü ve 1960'lı yıllardan itibaren kuramsal ayağı da güçlenecek olan bir tür bağımlılık eleştirisi yapmaktan uzak durmuştur. *Forum*'un en belirleyici özelliklerinden biri – örneğin *Kadro* dergisinde görülen- “milli kalkınma” düsturuna sahip çıkmamış olmasıdır. Öte yandan, Kemalist

⁴⁶² “Dış Yardım İhtiyacımız”, *Forum*, Cilt 3, Sayı 28, 15 Mayıs 1955, s. 3.

aydınların bir bölümünü bir araya getiren *Forum*, 1930'lardaki devletçi sanayileşme hamlesinden yola çıkarak türetilen "sanayileşme efsanesine" rağmen, sanayileşmeci bir kalkınma vurgusuna da sahip olmamıştır. Türkiye'nin geleceğini ağır sanayi yerine ABD'nin önerdiği tarımsal kalkınmada gören Forumcular, tarımsal modernizasyonun ülkenin kalkınmasını sağlamadığı ortaya çıktığında bile, geçmişte bu yolun benimsenmesine dönük ciddi bir eleştiride bulunmamışlardır.

6.3.4. Soğuk Savaş Sosyal Demokrasisi

Forum'un, ferdiyetçiliği sosyal dengeyi sağlamak üzere piyasaya sınırlı devlet müdahalesiyle ve bazı sosyal hakların geliştirilmesiyle telif eden liberalizm yorumu, Batı Avrupa'da savaş sonrasına damgasını vuran refah devletçi sosyal demokrat çizgiye oldukça yakındır. Özellikle İngiliz İşçi Partisi'nin güç kazanmasından sonra Avrupa'da etkisini daha güçlü bir biçimde hissettiren bu çizgi aynı zamanda keskin bir anti-komünizmle harmanlanmıştır. Savaş sonrasında Avrupa'nın pek çok ülkesinde güçlenen komünist hareketlere karşı sistem içerisinden çıkarılabilen en güçlü alternatif olan refah devletçi sosyal demokrasinin ilkeleri, *Forum* çevresinin siyasi, iktisadi ve ideolojik duruşunun köşe taşlarıyla büyük oranda örtüşmektedir.

Forum'un bir yandan sendikal hakları savunan ve DP hükümetini sendikal örgütlenmeyi kısıtlamakla, grev hakkını tanımamakla eleştiren söylemiyle; diğer yandan, totalitarizmi mahkum ederek sosyalist bloğa yüklenen, Türkiye'nin Atlantik Paktı'na sadece düşman karşısında duyulan korku nedeniyle değil, "Batı Medeniyetinin müşterek kıymet ve ideallerine" samimi bağlılığı nedeniyle üye olmak istediği söylemi arasında bir uyum vardır. Siyasal alanda demokrat, ideolojik alanda anti-komünist olup, gelişmekte olan bir toplumda sosyal hareketliliğin baş gösterme ihtimalini de görerek sosyal hak taleplerini bu kimliğe eklemleyen *Forum* çizgisi, bir tür Soğuk Savaş 'solculuğu' ya da "sosyal demokrasisi" olarak nitelenebilir.

Sendikal örgütlenme ve grev başta olmak üzere sosyal hakların genişletilmesi gereğini dile getiren yazılar, bu yıllarda Avrupa'da devlet öncülüğünde sosyal sınıflar

arasında bir işbirliği yaratmayı öngören korporatist uygulamaların mantığını hatırlatmaktadır. Nitekim *Forum*'da yayınlanan ve büyük bir kısmı Cahit Talas'ın kaleminden çıkan yazılarda sosyal hakların genişletilmesi talep edilirken, öne sürülen savlar sendikaların yararlı olduğu⁴⁶³, doktriner eğilimleri olmayan sendikacılığın sistemin işleyişine katkı yaptığı, sınıflar arası çatışmayı önleyerek “sosyal barışa” hizmet ettikleri şeklindedir:

“Fihakika Türkiye sendikalizmi bugün muhtelif doktrinlerin tesirinden tamamiyle masundur, ve işçilerle cemiyetin diğer kategorileri arasında şiddetli mücadelelere müncer olabilecek ve işçilerin zaman ve enerjilerini israfa götorebilecek doktrin ve derin fikir ayrılıkları mevcut değildir. Türkiye sendikalizmi için ekonomik sistemlerin münakaşası bahis mevzuu olmamakta, hususî teşebbüs üzerine müstenit bir iktisadî sistem içinde işçinin de hayat seviyesini devamlı bir şekilde islâh edebileceği kabul edilmekte ve emek gibi sermayenin de muayyen haklara sahip olduğuna inanılmaktadır.”⁴⁶⁴

Talas, bu alıntıda da görüldüğü üzere, sendikal hakları genişletmeyen, işçilere grev hakkı tanımayan DP hükümetine sendikaların radikal sistem değişikliği talebi olmadığı sürece makbul olduklarını kanıtlama gayretindedir. Ancak bu eleştiriler ya da Türkiye'nin Batılı müttefiklerinin bu alanda güttükleri politikaların örnek gösterilmesi hükümetin tutumunu çok fazla değiştirmemiştir.

Talas'ın yaklaşımını Aydın Yalçın'ın “sınıf” ve “sınıf çatışması” kavramları etrafında yürüttüğü tartışmayla tamamlamaktadır. Bu konudaki görüşleriyle *Forum* çevresinin 1930'ler Kemalizminin sınıf meselesindeki genel kavrayışından ve bu kavrayışı devralan DP politikalarından ne derece uzaklaştığını ortaya koyan Yalçın, liberal aydınların Batı'da sınıf mücadelesi tartışmalarını bu kavrayışın yerine ikame ettiğini de göstermektedir. Yalçın, “İçtimaî Sınıflar Meselesi” başlıklı makalesinde sınıfların varlığını da, sınıf çatışmasının varlığını da reddetmez; hatta “sınıflara birer âmme organı mahiyeti

⁴⁶³ “Geri ve dündan kalmış bir zihniyetin tesirlerini bertaraf ederek sosyal barış ve adaletin tahakkukunda ve işçi ve işveren münasebetlerinin tanziminde sendikaları tahammül edilen değil fakat icra organlarının işbirliği yapacakları başıca müessese olarak kabul edelim. Sendikaların işbirliği sağlanmaksızın bugün sanayide o kadar düşük olan işçi veriminin artırmanın imkânsız olduğunu tekrara lüzum var mı?” “Sendikalara Tahammülsüzlük mü?”, *Forum*, Cilt 2, Sayı 23, 1 Mart 1955, s. 7

⁴⁶⁴ Talas, Cahit. “Sendikalarımızın Gelişmesindeki Duraklama”, *Forum*, Cilt 2, Sayı 18, 15 Aralık 1954, s. 11.

vererek onları Devlet bünyesi içine ithal etmek istemiştir” dediği faşizmi eleştirir.⁴⁶⁵ Yalçın’a göre liberal demokrasilerde esas olan; sınıf değiştirmenin mümkün olması, yani Marksistlerin sınıfsal kastlaşma iddiasının boş çıkması; sınıf çelişkisinin keskinleşeceği öngörüsünde bulunan Marksist görüşe rağmen Batı’da orta sınıfların kabarması ve devletin iddia edildiği gibi bir sınıfın, bir zümrenin organı olmamasıdır.⁴⁶⁶

Sadece sosyal haklar ve sınıf çatışması başlıklarında değil, genel olarak “sol”un ülke siyasetindeki yerini ele alan *Forum*, komünizme karşı hareket ettiğini söyleyerek bütün muhalefet odaklarını ve aykırı sesleri boğan DP’ye anti-komünist mücadelenin daha incelikli yöntemlerle de sürdürülebileceğini anlatmaya çalışmıştır. Solculuk türleri arasında bir ayrıma gidilmesi gerektiğini söyleyen *Forum*’da, anti-Sovyetik bir sosyalist ya da sosyal demokrat hareketin gelişmesine izin verilmesi gerektiği şu şekilde savunmuştur:

“Halbuki Anglosakson memleketleriyle Şimal memleketlerinde, sosyalizm demokratik gelenek ve müesseseleri kuvvetle benimsemiş olan bir cereyan olmasıyla, komünizmden keskin hatlarla ayrılmış bulunmaktadır. Hattâ bu memleketlerde komünizmin mücadele ettiği en baş düşman, kapitalizmi temsil eden partilerden ziyade, sosyalist ve işçi partileridir. (...)

Türkiye’de ‘solculuk’ cereyanı, komünist diktatörlüğüne taraftar Rus Bolşevizmine itaatkâr olanların teşkil ettiği zümre ile hürriyetçi ve demokratik müesseselere sadık sosyalist fikirli solcular arasında belirli bir ayrıma yapamadığı için büyük bir zihnî kargaşalık ve huzursuzluk kaynağı olmuştur.”⁴⁶⁷

Bu alıntıda görüldüğü gibi, her türlü solculuğun aynı kefeye konularak bastırılmasını eleştiren *Forum*’un kendi yürüttüğü muhalefetin önünün açılmasını istediği anlaşılmaktadır.

Sovyetik ve Sovyetik olmayan sol arasında bir ayrım gözetilmesi gerektiğini savunan *Forum*, anti-komünist Avrupa sosyal demokrasisinin ve ABD demokratlarının anti-komünist mücadeleye katkılarını da göz önünde bulundurarak, siyasi iktidarı bir

⁴⁶⁵ Yalçın, Aydın. “İçtimaî Sınıflar Meselesi”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Yıl 8, Sayı 1, 1946-1947, s. 7.

⁴⁶⁶ A.g.y. ss. 3-45.

⁴⁶⁷ “Solculuk Korkusu”, *Forum*, Cilt 2, Sayı 25, 1 Nisan 1955, ss. 4-5.

başlıkta daha Soğuk Savaş gereksinimlerine ayak uyduramamakla suçlamaktadır. Anti-komünist solun faydalarına işaret ederek Türkiye’deki esnek olmayan politikayı en açık biçimde eleştiren kişi ise, ABD’deki gazetecilik eğitimini tamamlayarak Türkiye’ye dönen Bülent Ecevit olmuştur:

“(…) İkinci Dünya Harbi sonlarına kadar aşırı solcu kalmış, hatta memleketlerinin menfaatlerini hiçe sayarcasına Sovyet Rusya’ya yakınlık göstermiş birçok İngiliz ve Amerikan aydınının, İkinci Dünya Harbi sona erip te Sovyet Rusya en hayalci gözlere bile gerçek benliğiyle görününce, o güne kadar tuttukları yolu bırakıvermiş, ve Komünizmin de, Sovyet Rusya’nın da baş düşmanı hâline gelmiş olmalarıdır. O kadar ki bugün İngiliz ve Amerikan Hükümetlerinin propaganda servisleri, komünist aleyhdarı propagandalarında, en çok, harp sonlarına kadar komünist oldukları bilinen bu aydınlardan, bu şair ve yazarlardan faydalanmaktadır.

(...)

Fakat bizde yaşıyan polis devleti düzeni, aydınlar için böyle bir dönüşü çok güçleştirmekte, denilebilir ki imkânsız bile kılmaktadır. Bir aydın, gençliğinde bir defa ırmağın sol kıyısına geçti mi, hemen arkasındaki bütün köprüler yıkılıvermekte, alnına dövülen ‘solcu’ damgası ömrü boyunca silinmemektedir.”⁴⁶⁸

Aynı sayıda, ABD’li eski komünist, yeni anti-komünist Sydney Hook’un “Moskova Tasfiyelerinin İcyüzü” başlıklı bir yazısının yayınlanmış olması da dikkat çekicidir. Ecevit’in görüşlerini, Hook’un pozisyonundan daha iyi açıklayacak çok az örnek vardır.

⁴⁶⁸ Ecevit, Bülent. “Güvenlik, Hürriyet ve Kültür”, *Forum*, Cilt 5, Sayı 50, 15 Nisan 1950, s. 7.

Ecevit’in solcuların dönmesine müsaade edilmesi şeklinde tercüme edilebilecek bu dikkat çekici sözlerine Diyarbakır’dan Ahmed Arif’in bir okuyucu mektubuyla yanıt vermesiyle ilginç bir boyuta taşınmıştır. Arif, Ecevit’in kastettiğini düşündüğü birkaç kişinin adını saydıktan sonra şöyle demektedir: “Bunlar ve benzerleri hakkındaki bilgimiz de tek yönlü ve kahramanlarının çıkarına ortaya sürülen yayıntılar. Eh. F.B.İ. olsun, İntelligence Service olsun kolay ekmek vermezler elbette adama. Bizim Ceza Kanunumuzda da ilginç, ek maddeler var. Bilir sanırım sayın Bülent Ecevit.” Arif, aynı yazısında bazı kişilerinin çıkarları yüzünden “döndüklerini” hatırlatmaktadır. Bkz. Okurların Forumu köşesinde; Arif, Ahmed. “Bülent Ecevit ve Solcular”, *Forum*, Cilt 5, Sayı 51, 1 Mayıs 1956, ss. 20-21. Ecevit ise verdiği yanıtta, “İngiltere ve Amerika’yı, en müfrit görüşlerin bile insanı ekmeğinden etmediği iki memleket olarak” tanıdığını söylemekte ve Arif’e karşı çıkmaktadır. “Okurların Forumu” köşesinde kaleme aldığı makale için bkz. Ecevit, Bülent. “Güvenlik, Hürriyet ve Kültür”, *Forum*, Cilt 5, Sayı 52, 15 Mayıs 1956, s. 15.

Aslında, Avrupa’da ve ABD’de sistemin sola kapı aralaması ya da komünist hareketten kopmakla birlikte kendilerini sol kulvarda durduklarını iddia eden isimlere görüşlerini serbestçe ifade hakkı tanınması söz konusu ülkelerde sol hareketin toplumsal meşruiyeti, Sovyetler Birliği’ne bakışın ne derece pozitif olduğu ve toplumun sosyal haklar konusundaki talepkarlığı ile yakından ilgilidir. Bu kriterler üzerinden Türkiye’ye bakıldığında özellikle II. Dünya Savaşı’nın sona ermesinin hemen ardından yoğunlaşan baskıyla birlikte, sistem içi solun etkisiz hale getirmesi gerekebilecek sistem dışı bir sol hareketin yükselmesi büyük ölçüde önlenmiştir. Ancak *Forum*’un çağrısı bir yandan sendikal alanda her şeye rağmen devam eden kıpırdanmadan diğer yandan özellikle 1950’lerin ikinci yarısında siyasi ve iktisadi bir krize doğru sürüklenen Türkiye’de farklı arayışlar olabileceğine ilişkin öngörülerden kaynaklanıyor olmalıdır.

Forum, Soğuk Savaş’ta ABD ve Avrupa’da zihinlere egemen olmak amacıyla yürütülen entelektüel savaşın öne çıkan isimlerini, bu isimlerin eserlerini ve yapılan tartışmaları yorumlayan yazılara da yer vermiştir. Bunlar arasında özellikle Şerif Mardin’in yazıları ilgi çekicidir. Mardin, yazılarında, Soğuk Savaş ideolojisine renk veren tartışmaları aktarmakta ve kendi yaklaşımını ortaya koymaktadır. Örneğin, Ortega’nın, 1950’lerde de çok tartışılan ve aydınların kitle hareketlerine kuşkuyla baktığı bir dönemde bu kuşkunun teorik dayanaklarından birini oluşturan tezlerini okuyucusuna aktaran isim Mardin’dir. Mardin, Ortega’ya yönelik eleştirilerden de bahsettiği yazısında, bu görüşlerin anti-demokratik bir zihniyetin tezahürü olmadığını, demokrasinin bu soruna çözüm üretilebileceğini öne sürmüştür. Mardin, kitlelerin şüursuzluğu tezleri karşısında kendi çözümünü ferdiyetçiliğin yeniden kurulmasını sağlamak olarak formüle etmiştir.⁴⁶⁹ Daha önce de bahsedildiği gibi, ABD’de “ideolojilerin sonu” savına ve yeni demokrasi tasarımlarına kaynaklık eden bu önemli tartışma, dönemin fikir dergilerinde Mardin’in yazısı dışında nitelikli bir biçimde ele alınmamıştır. Mardin’in görüşlerini aktardığı isimler arasında yer alan ve *Forum* dışındaki dergilerde de yazıları yayımlanan Walter Lippmann’ın görüşleri üzerinden de aynı tartışmayı sürdürmüştür. Lippmann’ın *Âmme Felsefesi*

⁴⁶⁹ Mardin, Şerif. “Kütle ve Demokrasi Eğitimi”, *Forum*, Cilt 2, Sayı 20, 15 Ocak 1955, ss. 7-8.

kitabındaki Jakoben düşüncenin yani doğrudan kitle isteğinin ulviliğinin hakim olduğunu söylerken, yine kitle ile demokrasi ilişkisine eğilmekte ve kitle adamına şahsiyet temininin gerekliliğinden bahsetmektedir.⁴⁷⁰

Öte yandan Mardin, bir kısım ABD’li ve Avrupalı aydının izinden giderek Sovyet taraftarlığı nedeniyle hedef haline getirilen Sartre’ı eleştirmekten geri durmamıştır. Mardin, Sartre gibi entelektüelleri şahsiyetlerinden feda etmekle, Moskova’nın icraatlarına göz yumarak insanlığını unutmakla suçlamış, Sartre karşıtı kampanyaya Türkiye’den katılmıştır.⁴⁷¹ Böylece ABD’de ve Avrupa’da süren entelektüel Soğuk Savaş’ın belli başlı başlıklarını ele alan isim olmuştur.

Mardin’in doğrudan Sovyetler Birliği’ni konu alan ve eleştiren yazılar yazdığı da görülmektedir. Hruşçov’un de-Stalinizasyon politikalarının miladı kabul edilen ünlü 20. Kongre konuşmasını ele aldığı yazısı buna örnektir. Ancak *Forum*’un her türlü gelişme karşısında Sovyetlerin “değişmezliğini” ısrarla savunmasına Mardin de bu yazısıyla katılmış, ünlü konuşmanın Sovyet dış politikasında bir değişiklik yaratmayacağını öne sürmüştür.⁴⁷² Bu tavır Soğuk Savaş boyunca Sovyetlerin kimi adımlarını bir politika değişikliği, bir yumuşama olarak yorumlayabilen ABD’li ve Avrupalı siyasetçi ve aydınlara karşı çıkan Türkiye aydınındaki katı anti-Sovyetizmin örneklerinden sadece biridir.

Üstelik, Mardin’in yine Soğuk Savaş’ın başlıca şahsiyetlerinden biri olarak kabul edilen Arthur Koestler’in bir kitabı üzerine yazdığı yazıda, Sovyetlere yönelik ithamlarını sıralarken sergilediği şu yaklaşım, anti-Sovyetik olduğu kadar oryantalist bir bakışın ağırlığını taşımaktadır:

⁴⁷⁰ Mardin, Şerif. “Devrimizde âmme felsefesi”, *Forum*, Cilt 3, Sayı 26, 15 Eylül 1955, ss. 12-13.

⁴⁷¹ Bu konudaki iki yazısı için bkz. Mardin, Şerif. “‘Les Mandarins’ ve Fransız Aydını”, *Forum*, Cilt 2, Sayı 23, 1 Mart 1955, ss.19-20 ve Mardin, Şerif. “Yine Sartre Hakkında”, *Forum*, Cilt 2, Sayı 34, 15 Ağustos 1955, s. 22.

⁴⁷² Forum dergisi ısrarla ve ABD’nin çevreleme politikası olarak bilinen politika değişikliğine rağmen, Sovyetlerin dış politikasında herhangi bir değişiklik olmadığını işliyor. Mardin’in ilgili yazısı için bkz. Mardin, Şerif. “Sovyet Siyasî Düşüncesinde Bir Yenilik var mı?”, *Forum*, Cilt 4, Sayı 48, 15 Mart 1956, ss. 9-10.

“Bu misallerin en tüyler ürpertici tarafı Avrupanın bu güzide idealistlerinin Stalinin Asya’ı tehcir makinesine kurban edilmiş olmalarıdır. Sanki ortazamanlardan kalma bir şark otokratı Avrupa rasyonalizm ve h manizmasının en seçkin temsilcilerini, kan akıtılması üzerine müesses kendi sisteminin ağları içine çekmeye yarayan bir b y  icad etmiş...”⁴⁷³

Forum’da Soğuk Savaş ortamında boy veren entelektüel eğilimleri izleyen ve okuyucularıyla paylaşan bir diğer isim Aydın Yalçın’dır. İktisat dalında  ğretim  yesi olan Yalçın, Mardin’den farklı olarak tartışmaları daha çok bu disiplin çerçevesinde takip etmiştir. Yalçın, ABD’li kalkınma teorisyenlerinin belirledikleri kalkınma literatüründen yararlandığı gibi –Rustow ve Myrdal gibi isimlere birçok kez referans vermektedir- iktisadi liberalizme olan inancını şiddetli bir anti-komünizmle besleyen Hayek gibi isimlere de kendi görüşlerini destekleyici manada başvurmaktadır. Yalçın, her tür planlama girişimini totalitarizme davet çıkarmak olarak itham eden Hayek’in görüşlerini, daha ziyade rasyonalizm-ferdiyetçilik başlığında gündeme getirmektedir. Yalçın, Hayek’in ferdiyetçilik anlayışını, Descartes’tan esinlenen her şeye muktedir –toplumsal hayatı planlamaya da-akılcılığın mantiki sonucu olan rasyonalist-atomist Kıta Avrupası ferdiyetiliğine karşı; din, ahl k ve gelenek bağlarıyla, müşterek kıymetler,  det ve  rflle birbirine bağlı Anglo-Sakson ferdiyetiliğinin taraftarı olarak görür ve kabullenir.⁴⁷⁴ atışmacılıktan ziyade uzlaşmacı ferdiyetiliğin erdeminden dem vuran Yalçın’ın toplumları uzlaşmaz sınıf çelişkileri üzerinden bölen Marksizme duyduğu mesafenin, tersinden liberalizme duyduğu yakınlığın felsefi arka planı böylece belirginleşmektedir. Öte yandan, Yalçın, liberalizme uzlaşmacı hüviyetini kazandırdığını söylediği müşterek kıymetlerin işlevine yaptığı vurguyla Hayek  rneğinde olduğu gibi Soğuk Savaş liberalizminin muhafazakar kanadına yakın durmaktadır.

Forum, burada sadece birkaç  rneği verilen kültürel Soğuk Savaş tartışmalarını ve bunlara ilişkin yorumları en nitelikli haliyle takip etmek isteyenler için o yıllarda Türkiye’de neredeyse tek kaynaktır. Bu başlık üzerinden *Forum* evresinin takındığı tutum

⁴⁷³ Mardin, şerif. “Koestler Diyor ki...” *Forum*, Cilt 6, Sayı 66, 15 Aralık 1956, s. 22.

⁴⁷⁴ Yalçın bu görüşlerini Tektaş Ağaoğlu tarafından gönderilen bir okur mektubuna verdiği yanıtta dile getirmektedir. Bkz. “Okurların Forumu”, *Forum*, Cilt 3, Sayı 32, 15 Temmuz 1955, s. 17.

değerlendirildiğinde, kültürel Soğuk Savaş'ın bir parçası olan tartışmalara eleştirel bir gözle bakıldığını söylemek pek mümkün değildir. Bu örneklerden yola çıkarak Forumcuların görüşlerinin, entelektüel alanda anti-komünizmin ve anti-Sovyetizmin uç versiyonlarına yakınsadığı söylenebilir.

6.3.5. Ortadoğu'ya Bakış: Anti-Sömürgeciliğin Evcilleştirilmesi Mümkün mü?

Uluslararası alanda iki kutup arasında süren siyasi mücadeleyi yakından takip eden *Forum*, bu konuda da uç bir “Soğuk Savaşçılık” örneği sergilemiştir. Özellikle Avrupa’da süregiden Soğuk Savaş çatışmaları yorumlanırken, Sovyetler Birliği’nin istisnasız her adımının arkasında kötü niyet aranmış, sosyalist bloğa karşı en “şahin” politikalar desteklenmiştir.

Forum, özellikle 1950’lerin ikinci yarısından itibaren Türkiye dış politikasının eğilimlerine uygun olarak savaş sonrası anti-sömürgeci mücadelenin ve Soğuk Savaş boyunca üçüncü yol deneyimlerinin yataklarından biri olan Ortadoğu’daki gelişmelere eğilmiştir. Ancak Arap dünyasındaki sömürge sonrası aydın hareketlerinin “kalkınma”, “bağımsızlık” ekseninde sürdürdükleri tartışmalar *Forum*’da yer almamıştır. Forumcular, Ortadoğu’ya hem reel politik bir gözlükle bakmış, hem de Soğuk Savaş’ın Hür Dünya parametrelerini veri almışlardır. Bu bağlamda, Soğuk Savaş ittifak politikalarının bir ürünü olan Bağdat Paktı’na atfedilen önem⁴⁷⁵ ve İsrail’le ilişkilerin iyi tutulması gereğine yapılan vurgu dikkat çekicidir.

Forumcular, Arap dünyasındaki yaygın Batı karşıtı tutumla empati kurmak bir yana, Batı’ya Ortadoğu’daki nüfuzunu yitirmemesi için tavsiyede bulunacak kadar Soğuk Savaş’ta kendilerini taraf olarak görmüşlerdir. *Forum*, örneğin, Ortadoğu’da Sovyet etkisini

⁴⁷⁵ Forum Bağdat Paktı girişimini desteklediği gibi, Suriye ve Mısır’ın pakta gösterdikleri tepkiyi Türkiye’nin rolü karşısında gösterilen bir tür “kıskançlık” olarak yorumlamıştır: “Türkiyenin, zaten Yakın Doğunun önderi iken, bu kadar bariz bir şekilde önderliğini ilân eden bir hareketin, bu memleketlerde önder rolündekileri korkutacağı beklenebilirdi.” Bkz. “Türk-İrak Paktının akisleri”, *Forum*, Cilt 3, Sayı 25, 1 Nisan 1955, s. 7.

artıran gelişmeler üzerine, bu coğrafyadaki sömürge karşıtı hissiyatın Batı tarafından anlaşılmasının zorunlu olduğunu savunmuş; Türkiye'nin bu hislerin doğru bir tercümesini yaparak Batılı dostlarını “müstemlekecilik siyasetinden ve bunun kalıntılarından vazgeçmeleri”⁴⁷⁶ için uyarması gerektiğine işaret etmiştir. Nitekim hükümetin Batı'yı yanlıştan alıkoyacak uyarılar yapmak yerine, tersi bir yol izleyerek Türkiye'nin Arap kamuoyunda antipatik görünmesine yol açacak bir politika izlemesi eleştirilmiştir.

Dönemin önemli gelişmelerinden biri olan Arap birliğinin kurulması girişimlerini değerlendiren *Forum*'un, örneğin birlik girişiminin liderliğini yapan Mısır'daki Nasır yönetimi konusundaki değerlendirmeleri ABD politikalarıyla girdikleri rezonansı anlamak açısından son derece çarpıcıdır. *Forum*, Arap birliğinin gerçekleşmesinin Türkiye'nin ve Batı'nın menfaatine olmasa da, birleşme aleyhine vaziyet almanın doğru olmadığını söyleyerek, bu savını şöyle savunmuştur:

“Ancak bu demek değildir ki Başkan Nâsır bir kere açıkça milletlerarası komünizmin aleyhine vaziyet aldıktan sonra, ona Batı tarafından yardım edilmemelidir! Aksine, Batı, Kasım ile mücadelesinde tarafsız kalmakla beraber, Nasıra ekonomik yardımı geniş ölçüde arttırmalıdır. Zira, Nasırı tecrit edip düşürmek politikası çok tehlikelidir. Çünkü, Arap Maşrikında Nasırcılığın yerini alabilecek millî mahiyette hiçbir halk cereyanı mevcut değildir. Nâsır düştüğü takdirde, tamamen gözden düşmüş olan Muhafazakârların değil; fakat, ya Komünistler ve ondan daha az ihtimal olmakla beraber, (Nâsırın aksine) Batının sadece sömürgeciliğinin değil, fakat, bütün medeniyetinin düşmanı olan Müslüman Kardeşler iktidarı alacaklardır.”⁴⁷⁷

Batı adına düşünülerek ortaya atılan bu öneri, ABD'nin Arap dünyasında Batı'ya düşman olmayan milliyetçiliği solun güçlenmesine alternatif olarak destekleme politikasıyla örtüşmesi bakımından da önemlidir.

Türkiye'nin önemli aydınlarını etrafında toplayan bir çevreye dönüşen *Forum*, bu yıllarda az gelişmiş ülke aydınlarıyla neredeyse hiçbir düşünsel ortaklık içine girmemiştir. Tersine, pek çok ülkede esen Batı karşıtı rüzgardan Türkiyeli aydını ayıran Batı yandaşlığı

⁴⁷⁶ “Ortadoğu Durumu”, *Forum*, Cilt 5, Sayı 51, 1 Mayıs 1956, s. 6.

⁴⁷⁷ “Arap Dünyası”, *Forum*, Cilt 11, Sayı 121, 1 Nisan 1959, s. 8.

bir övünç vesilesi olarak algılanmıştır. Aydın Yalçın'a göre, Doğu milletleri kendilerine yapılan yardım tekliflerine rağmen ABD başta olmak üzere Batı alemine husumet duymaya devam ederken, Türkiye, Soğuk Savaş'ta aynı tarafta yer almak gibi reel politik bir konuyla açıklanamayacak, "Batı ile paylaşılan müşterek kıymetlerden" kaynaklanan bir bütünleşme içerisindedir.

"İşte bu sebeptir ki, Türk devrimciliği, bazı Asya ve Ortadoğu memleketlerinde olduğu gibi, gerilik ve irtica ile karışmış müfrit bir milliyetçilik hâline gelmemiştir; aynı zamanda devrimciliğin savunduğu batılılaşma ve sür'atli içtimaî değişme, bazı memleketlerde olduğu gibi aşırı ve tahripkâr bir solcu ihtilâl hâline inkılâp etmemiştir."⁴⁷⁸

Türkiye'nin Kemalizm sayesinde Batı'ya dost olarak kaldığını ve Kemalizmin "komünizmin panzehiri" olduğu yönündeki bu sözler, Kemalist aydınların zihinlerini, yanı başlarındaki sosyalist ülkelerde yaşananlara, Üçüncü Dünya ülkelerini etkileyen Bağlantısızlar gibi iki blok arasındaki dengelere oynayarak, bu dengelerden yarar sağlamayı amaçlayan hareketlere ne derece kapatmış olduklarının bir göstergesidir. Bu sözler aynı zamanda kendisini "Birinci Dünyanın" bir parçası olarak gören ve kendi kategorisindeki ülkelere tepeden bakan yaklaşımın da bir örneğidir. Nitekim, Ortadoğu aydınının neyi, neden tartıştığına büyük bir kayıtsızlıkla yaklaşan Türkiye aydını, tıpkı muhafazakar kesimler gibi Arap dünyasına İmparatorluğun merkezi unsuru olmanın verdiği küçümseme refleksiyle yaklaşmaktadır. *Forum*'daki bu eğilimi tespit eden Necat Erder'in uyarısını da bu bağlamda değerlendirmek gerekir:

"Türk aydını, kendisinde kuvvetle yerleşmiş olan arapları küçümseme kompleksini yenerek, bu milletlerin meselelerine karşı anlayış gösterir ve münevverlerinin fikirleri ve gayretleriyle ilgilenirse bunun çok müsbet yankıları olacağı muhakkaktır"⁴⁷⁹

Dış politikada *Forum*'un özel önem verdiği konulardan biri, ileride Türkiye'deki Amerikan karşıtlığının nedenlerinden birine dönüşecek Kıbrıs meselesidir. *Forum*, Kıbrıs

⁴⁷⁸ Yalçın, bu "övgüyü" Türkiye üzerine ABD'nin ünlü düşünce kuruluşlarından Council on Foreign Relations'ta, Columbia Üniversitesi'nde ve Kanada'da yaptığı konuşmalarda dile getirmiştir. Bkz. Yalçın, Aydın. "Türkiye'de Demokrasi", *Forum*, Cilt 10, Sayı 119, 1 Mart 1959, s. 13.

⁴⁷⁹ Erder, Necat. "Aydınlar ve Dış Politika", *Forum*, Cilt 4, Sayı 44, 15 Ocak 1956, s. 8.

başlığında gelişmeleri izleyen ve değerlendiren bir aydın dergisi olmanın ötesine geçerek hükümete politika önerilerinde bulunan bir odak gibi davranmıştır. Hükümetin statüko korunamayacaksa Ada'nın Türkiye'ye bırakılması tezini eleştiren *Forum*, Ada'nın taksimi ve nüfus mübadelesine gidilmesiyle eş zamanlı olarak Türk ve Yunan askeri kuvvetlerinin Ada'ya konuşlandırılmasını önermiştir. *Forum*'un Kıbrıs'ta oluşturulacak askeri yapının İngiliz kuvvetlerini de kapsayacak bir kumanda ile NATO bağlanmasını ve hatta Bağdat Paktı antlaşmasıyla ilişkilendirilmesini önermiş olması da oldukça çarpıcıdır.⁴⁸⁰ Önerileri çarpıcı kılan, hem önerilen politikaların izleyen yıllarda büyük ölçüde uygulanmış olması, hem de *Forum*'un İngiltere'nin karşısında bağımsızlık mücadelesi veren Bağlantısızlar hareketinin bir üyesi olan Kıbrıs'ı NATO'ya bağlamayı gündeme getirmiş olabilesidir. *Forum*'un Kıbrıs yazılarında dikkat çeken bir husus, başta İngiltere olmak üzere Batılı müttefiklerin Türkiye'nin tezlerini desteklememelerinin vurgulanmamış olmasıdır.⁴⁸¹ Bu yazılar daha çok hükümete doğru politika konusunda yol göstermeyi amaçlayarak yazılmış, tenkitler hükümet politikalarına odaklanmış ve masada savunulabilecek alternatif politikalar dile getirilmiştir.

6.3.6. Amerikan Karşıtlığının Nüveleri

Forum yayın hayatının başından itibaren Türkiye'de artan Amerikan etkisini, herhangi bir kuşkuyla yer bırakmayacak bir açıklıkla savunmuş, bu ilişkide yaşanan tökezlemeleri bile hükümetin bir yanlışı olarak görmüştür. *Forum* Amerikan etkisini tereddütsüz desteklemiş olsa da, zaman içerisinde, aydınlar arasında ABD'ye karşı bir antipatinin doğmakta olduğuna ilişkin emareler belirmeye başlamış ve bu emareler derginin

⁴⁸⁰ Bu önerileri sıralayan bir yazı için bkz. "Kıbrıs Meselesi ve Türk-Yunan Münasebetleri", *Forum*, Cilt 4, Sayı 46, 15 Şubat 1956, ss. 7-10.

⁴⁸¹ Oysa, örneğin, Peyami Safa'nın çıkardığı 1950'lerin önemli fikir dergilerinden *Türk Düşüncesi*'nde Türkiye'nin Batılı müttefikleriyle kurduğu ilişkiler onaylanırken, Kıbrıs meselesinin gündeme oturmasından itibaren müttefikleri sert bir dille eleştiren yazılar çıkmıştır: "Okuyucularımız unutmamışlardır: Ben bu sütunda birkaç defa, Kıbrısımızın tamamına kavuşmamız için, gerekirse NATO'dan çekilebileceğimizi vefasız müttefiklerimize bildirmemiz lâzım geldiğini yazmıştım.

Avrupa ve Amerika yalnız bu dilden anlarlar. Açık göz Yunanistan bu tepeden inme tesir fırsatını kaçırmadı. Bizse İngiltere'ye bel bağladık ve ona güvenimizi resmen tekrarlayıp durduk." Bu satırlar Safa'nın Milliyet gazetesindeki yazılarından derlenmiştir. Bkz. Safa, Peyami. "Kıbrıs, Yine Kıbrıs, Daima Kıbrıs", *Türk Düşüncesi*, Cilt 8/9, Sayı 15/16-48/49, Şubat-Mart 1958, s.8.

sayfalarında de yer almıştır. Her zaman çok açık bir biçimde dile getirilmemiş olan bu antipatinin izleri birkaç başlıkta yakalanabilmektedir. Bunlardan biri, ABD'nin yaptığı ekonomik yardımların azalmasının ve aynı süreçte Türkiye ekonomisinin hızla bozulmasının neden olduğu tepkilerdir. Ancak *Forum* ABD'den borç alınmaması üzerine gösterilen tepkileri eleştirmiş, bunun Türkiye'nin Soğuk Savaş'ta üstlendiği rolün sorgulanmasına yol açmasına karşı çıkmıştır:

“Amerikadan kredi talebimizin reddedilmesi üzerine, millî sorumluluk ve vekar hissiyle telifi kabil olmayacak bir tarzda ‘öyleyse biz de bir daha Koreye asker yollamayız’ sözüyle ifadesini bulan zihniyeti tasfiye etmemiz lâzımdır. Soğuk harbin devamından maddî menfaat bekleme mânasını ifade eden bu zihniyet, ne bizim büyük ve asıl bir millet olma vekârımız, ne de uzun vadeli menfaatlarımızla başdaştırılmaz.”⁴⁸²

Forum, yaşanan sıkıntılardan ABD'yi değil, hükümeti sorumlu tuttuğunu açıkça belirtmiş; ABD'ye gösterilen tepkilere set koymak üzere, Türkiye'nin kendi müsrifliği ve keyfi ekonomi politikası dolayısıyla girdiği darboğazdan ABD'yi sorumlu tutmasının doğru olmadığı uyarısında bulunmuştur.⁴⁸³

Tepkilerin bir başka kaynağı, Türkiye'nin ABD'ye tanıdığı geniş imtiyazlar ve buna karşılık Türkiye'deki ABD'li personelin bazı olumsuz davranışlarıdır.⁴⁸⁴ Okuyucu mektuplarından anlaşılmaktadır ki; sayıları hızla artan ABD personelinin taşkınlıkları,

⁴⁸² “Cenevre Konferansının Düşündürdükleri”, *Forum*, Cilt 3, Sayı 33, 1 Ağustos 1955, s. 2.

⁴⁸³ Örneğin; Aydemir Balkan'ın *Forum*'u Sovyetlerle her türlü yakınlaşmaya karşı şüpheli davranmakla eleştiren bir yazısına verilen yanıtta böyle bir vurgu yapılmıştır. Bkz. “Forum'un Açıklamaları”, *Forum*, Cilt 5, Sayı 50, 15 Nisan 1956, ss. 13-14.

⁴⁸⁴ Bu imtiyazların ve bağımsızlık fikrine ters düştüğüne ilişkin bazı kaygıların belirmekte olduğu *Forum*'un sayfalarından da izlenebilmektedir: “Amerikalı asker aileleri Ankaraya gelmeğe başladıklarından beri iç çamaşırlarının bile mezada çıktığını kendilerine nasıl unutturabiliriz? Beş altı yıl önce yani memleketimizde her şeyin bulunduğu zamanlarda Ankaralı, İstanbullu ve İzmirli hanımlarımızın, hattâ münevver geçinen muhitlerin daha Amerikalıların eski külotlarını, gömleklerini nasıl kapıştıklarını biz unutsak bile bu rezaleti yabancıların aklından nasıl silebiliriz?... İstanbul'un en güzel, memleketimizin en tarihî köşelerine “Miami” ve “Florida” isimli kahveler, oteller doldurmadık mı?... (...) Bütün bunları gören yabancılardan kendimiz için nasıl saygı bekleyebiliriz?... (...)

Amerikalı uzmanları, uzmanları değil alelâde subayları kendimize Tabu yaptık. Onların kanaatlerini savunmayan Türklere “bozguncu” dedik, “hain” dedik.

Memleketimizde bugün Amerikan askerî personelinin tâbi olduğu kaza hükümlerini yeniden gözden geçirmenin zamanı gelmiştir.”, Aydemir Balkan'dan galen bu okur mektubu için bkz. Balkan, Aydemir, “Amerikalılar mı Kabahatli, Biz mi?”, *Forum*, 1 Kasım 1958, cilt 10, sayı 111, ss. 14-15.

bulaştıkları yasa dışı işler ve işledikleri suçlardan dolayı Türkiye’de sorumlu tutulmamaları toplumda ABD’ye karşı bir tepkinin de tohumlarını atmaktadır.

Öte yandan *Forum*’da, özellikle muhafazakar kesimlerin gündeme getirdiği kültürel etki, uzun boylu eleştiri konusu yapılmamıştır. Kültürel etki konusunda nadiren rastlanan rahatsızlık ifadelerinden biri sinema konusundadır ve Hollywood filmlerinin sinema salonlarını işgal etmesi üzerine “ulusal sinemanın” geliştirilmesi konusunda yapılabilecekler ele alınmıştır.⁴⁸⁵ Bu başlık özellikle 1960’lı ve 1970’li yıllarda “kültürel emperyalizm” tartışmalarının başlıca konularından biri olacaktır.

Sonuç olarak, ABD’nin Türkiye’deki kültürel programının önceki bölümlerde yer verilen analizinde, modernleşme teorisinin bir aracı sınıf olarak tarif ettiği bürokrat ve Batıcı aydınların ABD’ye yakınlık duyması istenen esas kesim olduğu belirtilmişti. Bu çerçeveden bakıldığında özellikle üniversiteler ve öğretim üyelerinin ABD hakkında olumlu hisler beslemelerinin önemsendiği; modernleşmeciliğin toplumsal değişimde eğitime yaptığı vurgu nedeniyle eğitime ve yükseköğretime mali yardım ve uzman desteğiyle doğrudan etkide bulunduğu da kaydedilmişti. 1950’li yıllarda Türkiye üniversitelerinin Amerikan etkisinin en yoğun olarak gözlemlendiği kurumlar olduğu göz önüne alındığında, üniversite çevreleriyle iç içe geçmiş Kemalist-modernleşmeci kesimlerin Amerikan düşüncesinin Türkiye’ye taşınmasında önemli roller üstlenmiş olmalarının nedenleri daha iyi anlaşılabilir.

Soğuk Savaş politikalarına desteğiyle öne çıkan dönemin önemli yayınlarından *Forum*’un Türkiye siyasi düşüncesinde genellikle geri planda kalan sosyo-ekonomik dönüşüme, iktisat politikalarına özel olarak eğilmesi önemlidir. Bu çevre 1950’lerde uygulanan politikaları analiz ederken, ABD’nin Türkiye’nin önüne koyduğu kalkınma reçetesini ve bu kapsamda üretilen raporları, yayınları temel referans olarak kabul etmiştir. Kuşkusuz bunun bir nedeni aksi yönde basınç yapacak, anti-kapitalist bir ABD eleştirisini

⁴⁸⁵ AND, “Sinema Meselelerimiz”, *Forum*, Cilt 2, Sayı 24, 15 Mart 1955, ss. 18-19.

dile getirebilecek sol düşüncenin Türkiye McCarthyiliğinin kurbanı olarak sesinin kısılmış olmasıdır.

7. MANEVİYATÇILIĞIN SOĞUK SAVAŞ BULUŞMASI

Osmanlı son dönemindeki etkinliğinden sonra, Cumhuriyet’le birlikte siyasal etkisi sınırlanan İslamcı düşünce, 1950’lerde din siyasetinde yumuşamağa gidilmesiyle birlikte bir yeniden canlanma yaşamıştır. Radikal reformculuğun durakladığı, anti-komünizminin tırmandığı ve sosyalist bloğa karşı ABD ile müttefiklik ilişkisinin kurulduğu bir dönemde gerçekleşen bu ikinci doğum, dönemin Türkiye ve dünya koşullarının izlerini taşımıştır. Türkiye’nin siyasal, ideolojik ve ekonomik bakımdan dünya konjonktürünün yeni eğilimlerine son derece açık olduğu bu dönemde, İslamcılık da münhasır dünyasına kapanmamış, özellikle dile getirdiği dinsel/siyasal talepleri destekleyeceğini düşündüğü noktalarda dünyada ve Türkiye’de yapılan tartışmalardan güç almaya çalışmıştır.

Soğuk Savaş ortamında İslamcılığın ABD’nin belirlemeye başladığı Batı dünyası karşısında kendisini konumlandırırken biri geçmişten diğeri ise güncellikten gelen iki kaynaktan beslendiği görülmektedir. Kaynakların ilki İslamcılığın İmparatorluğu kurtarma ve yeniden yapılandırma siyaseti olarak şekillendiği II. Meşrutiyet dönemi ve sonrası mirasıdır. Diğeri ise II. Dünya Savaşı’nın hemen ardından Türkiye’nin siyasi ve ideolojik haritasında kendisine yer açmaya çalışan İslamcılığın Türkiye siyasetindeki ve dış siyasi gündemdeki tartışmalara, gelişmelere verdiği yanıtlardır. İslamcıların genel olarak Batı, özel olarak ise ABD ile kurdukları ilişki ancak bu iki kaynağın birlikte düşünülmesi ve değerlendirilmesiyle anlaşılabilir. Bu ilişkiye zemin sunan bir gelişme ise Soğuk Savaş’ta komünizme karşı mücadele içerisinde dinin önem kazanması, dinler arası bir ortak cephe fikrini filizlendiren bazı girişimlerin gündeme gelmesi ve ABD’de Soğuk Savaş muhafazakarlığının güçlenmesidir.

Bu bölümde ABD ile II. Dünya Savaşı sonrasında gelişen ilişkilerin düşünce dünyasına yansımaları İslamcı ideoloji merkeze alınarak incelenmektedir. İslamcılığın batılılaşma karşısındaki tarihsel duruşundan da kaynaklanmak üzere, ABD ile ilişkilere “potansiyel muhalefet” oluşturabilecek bir ideoloji olduğu varsayımından hareketle

İslamcılık merkezli bir analiz tercih edilmiştir. Öte yandan İslamcı ideoloji, seküler Türk milliyetçiliğini dönüştürdüğü, “milletin” dinsel içerikli olarak yeniden tanımlanmasını sağladığı oranda Türkiye sağının ABD karşısındaki duruşunu önemli ölçüde belirlemiştir. Bu bağlamda, buradaki analizin Soğuk Savaş Türk milliyetçiliğine de doğrudan etkileri olduğu varsayılmaktadır. İslamcılığın merkeze alınmasının bir diğer nedeni ise, Soğuk Savaş ideolojisinin ABD başta olmak üzere Batı’da dinsel muhafazakarlığın güçlendirmesiyle birlikte Batı’daki bu akımla “komünizme karşı maneviyatçılık” ekseninde bir ortaklaşma yaşamış olmasıdır.

7.1. OSMANLI’DA İSLAMCILIK VE BATI

19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğunun yıkımına tanık olan aydın kuşağı, farklı siyasi çözüm arayışları içerisine girmiş, bu arayışlardan geriye Cumhuriyet dönemine de devrolacak siyasi ve ideolojik tartışmalar bırakmıştır. İslamcılık çözüm arayışlarının merkezileştiği birkaç siyasi-ideolojik hattın biridir. II. Meşrutiyet döneminde tam anlamıyla bir tutarlılık ve bütünlük kazanmasa da İslamcılık çıkışı itibarıyla Batı’nın dünyada ve Osmanlı üzerinde kurduğu tahakküme bir tepkidir. Kuşkusuz, İmparatorluğun hızla güç kaybetmesi karşısında bir arayış olarak ortaya çıkan İslamcılığın doğuşunu tetikleyen tek neden Batı’nın siyasi, ekonomik nüfuzu ya da askeri üstünlüğü değildir; içeride yürütülen modernleşme çabalarının dinin siyasal ve toplumsal etki alanını daraltması da İslamcı tepkinin doğmasına neden olmuştur. Modernleşmenin bir batılılaşma hareketi olarak yürütüldüğü düşünüldüğünde, bu cephede de İslamcılık batı düşüncesiyle yüzleşmek durumunda kalmıştır. Bu dönemin İslamcılık-Batı ilişkisi, İslamcı ideolojinin Cumhuriyet döneminde Batı’ya ve Soğuk Savaş’ta ABD’ye karşı tutumunu belirleyen parametrelerden biri olarak önem taşımaktadır.

Çalışmanın başında da belirtildiği gibi, Osmanlı döneminde İmparatorluğun nasıl kurtulacağı üzerine kafa yoran kesimlerde Batı karşısında takınılan tutum ikili bir karakter sergilemiştir. Batı, bir yandan, Osmanlı’yı yıkıma götüren esas güç olarak görülmüş, diğer

yandan ise Batılı güçler arasındaki çelişkilere oynamak ve Batılı güçlere yaslanmak başlıca ayakta kalma stratejisi olarak benimsenmiştir. İslamcılık, Batı karşıtı söylemine rağmen, siyasi gerçekçiliğin zorunlu kıldığı bu ikili stratejiden kendisini azade kılamamıştır. Bu durum, İslamcıların söz konusu dönemde yürüttükleri tartışmalarda da, İslamcılığın bir tür “devlet ideolojisine dönüştüğü” II. Abdülhamit yıllarında da görülmektedir.

Askeri alanda başlayan giderek diğer alanları da dönüştürmeye başlayan modernleşme süreci İslamcıları zor bir ikileme karşı karşıya bırakmıştır. Modernleşmeci reformlar eliyle Batı düşüncesinin İmparatorluğa hızla nüfuz etmesi karşısında olağan koşullarda gösterilmesi beklenen reddiyeci tutumdan, bu reformların devleti kurtardığı ölçüde dini de kurtaracağı varsayımıyla büyük oranda uzak durulmuştur. Kara'nın dediği gibi, bu mantık “devletin çöküşü ile dinin/İslâm'ın çöküşünün aynileştirilmesi”nin bir sonucudur.⁴⁸⁶ Modernleşme girişimlerinin pek çoğunun dinin etki alanını da sınırlandırması ve açıkça dinsel öğretilere karşı olması, İmparatorluğun kurtuluşu adına sürece onay vermek isteyen İslamcıları bir tür “modernleşmeyi dinle uzlaştırma” çabasının içine sokmuştur. İlk gösterilen reflekslerden biri, Batı'nın kat ettiği kabul edilen ilerlemenin esasının İslam dinine ait ilkeler olduğu iddiasının ortaya atılmış olmasıdır.⁴⁸⁷ İslam dünyasının bu ilkeleri terk ettiği için Avrupa'nın sahiplendiği iddiası İslamcıların iki psikolojik eğilim göstermesine neden olmuştur. Biri, İslam dünyasının tüm bu iyi şeyleri neden terk ettiğine yönelik bir sorgulamadır ki, böylece tarihin yanlış yaşandığı kanaati yaygınlık kazanmış ve temel metinlere, “asr-ı saadet”e dönerek “bugünü” yeniden inşa etmek gerektiği savunulmuştur.⁴⁸⁸ Bir diğeri ise, modernleşme sürecinde Batı'dan alınan her şeyin zaten İslam'da olduğu dolayısıyla “şeriata” aykırı olmadığını söyleyerek reformları din adına “meşrulaştırma” girişimidir.⁴⁸⁹

⁴⁸⁶ Kara, İsmail. “İslâm Düşüncesinde Paradigma Değişimi”, Mehmet Ö. Alkan (ed.) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 1: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi* içinde (234-264) İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 237.

⁴⁸⁷ Kara, İslamcıların Avrupalıların İslam'ın “mâni-i terakki” olduğu hükmünün baskısından kurtulmaya çalıştıklarını söylemektedir. Kara, İsmail. *İslâmcıların Siyasi Görüşleri*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1994, s. 24.

⁴⁸⁸ Bu konuda bkz. Kara, 2004, ss. 238-239; Kara, 1994, ss. 39-45.

⁴⁸⁹ Kara'nın yukarıda bahsedilen makalesi esas olarak başta Meşrutiyet fikri olmak üzere, modernleşmeci girişimlerin İslamcılar tarafından meşrulaştırılma biçimlerini anlatmaktadır. Bkz. Kara, 2004.

II. Meşrutiyet İslamcılarının yaşadıkları tedirginlikler, karşılaştıkları sorunlar, yaptıkları sorgulamalar hep Batı karşısında hissedilen aczin nedenlerini bulmayı esas almıştır. Bu anlamda dönemin siyasi düşünce akımlarından biri olan İslamcılığın da ontolojik olarak kendisini Batı'ya göre konumlandığı söylenebilir.⁴⁹⁰

Dolayısıyla, yapılan reformlar devletin idari mekanizmasından başlamak üzere sekülerleşme sürecini hızlandığında; Batı'nın üstünlüğünün dinden arındırılmış, bilimsel-akılcı düşüncede yattığı fikri aydınlar arasında ve reformcu yönetim kademelerinde kabul görmeye başladığında iki tepki birden gösterilmiştir. Bir yanda reformculuğu reddedemeyen, ama onu “dinsel bir çerçevede” yeniden üretmeye çalışan İslamcılık akımı, diğer yanda ise Berkes'in deyimiyile çağdaşlaşmaya eşlik eden bir dinselleşme süreci baş göstermiştir.⁴⁹¹ Bu dinselleşme süreci dinin egemen olduğu alanları boşaltmamaya dönük bir tutunma ve yeniliğe karşı bir ayak direme hareketi olarak, özellikle Meşrutiyet'in yarattığı heyecanın, İmparatorluğun parçalanma sürecinin devam etmesi sonucunda hayal kırıklığına dönüşmesiyle güç kazanmıştır.⁴⁹²

Sekülerleşme süreci, diğer Batılı olmayan toplumlarda olduğu gibi aynı zamanda bir batılılaşma tarihi olmuştur.⁴⁹³ İslamcılığın Batı'nın üstünlüğünü reddetmeyerek, batılılaşmanın getirdiği sekülerleşmeye set çekme çabası kendisini maddi/manevi medeniyet ayrımında da göstermektedir. Bu ayrım Batı'nın tekniğinin alınabileceği ancak Osmanlı'nın Batı'dan farklı bir manevi dünyaya ait olduğu dolayısıyla teknik dışındaki

⁴⁹⁰ “Ancak, II. Meşrutiyetin islamcılık akımı da klâsik islam düşüncesini canlandırmak amacını gütmemiş, bilâkis islamla çelişmeye düşmeden, Osmanlı devletinin temel sorunlarına çözüm yolları aramıştır. Bu anlamda islamcılık adımı da II. Meşrutiyetin yarattığı fikir akımları gibi ‘garbça’dır.” Tarık Zafer Tunaya, *Hürriyetin İlanı*, s. 73, aktaran: Timur, 1968, s. 85.

⁴⁹¹ Berkes, Niyazi., *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006, ss. 18-20.

Berkes, kitabının hemen başında “Dinselleşme, çağdaşlaşmaya karşı kaplumbağanın kabuğuna çekilmesi gibi bir korunma çabasıdır. Bu yapıtta göreceğimiz gibi her çağdaşlaşma döneminin arkasından bir dinselleşme humması başlar” demektedir. Bkz. Berkes, a.g.e., s. 20.

⁴⁹² İslamcı düşüncenin bazı önemli isimleri Meşrutiyet fikrine başından itibaren sıcak bakmamışlardır. Bu isimlerden Sait Halim Paşa, Kanun-i Esasi'nin “içtimai hal ve mevkiimize uygun olmadığını” savunmuştur. Sait Halim Paşa'nın görüşleri için bkz. Said Halim Paşa. *Buhranlarımız*, Tercüman 1001 Temel Eser, 1970, ss. 45-71.

⁴⁹³ Mert, Nuray. *Laiklik Tartışmasına Kavramsal Bir Bakış*, İstanbul: Bağlam, 1994, s. 55.

alanlardan iktibas olunamayacağı iddiası etrafında şekillenmiş ve düşünce tarihine damgasını vurmuştur.

Bu nedenle Batı'nın özellikle düşünsel ve kültürel etkisi bazı İslamcı kesimlerin tepkisiyle karşılaşmış, bu etkiye aracılık edenler başta aydınlar olmak üzere "taklitçilikle" suçlanmıştır. Batı dünyası ile "biz" arasındaki uzlaşmaz karşıtlık fikrini ortaya atan, yenilikçilerin Batı medeniyetini tanımadan taklit ettiğini iddia eden kesimlerin⁴⁹⁴ bu tepkileri, özellikle İstanbul'un günlük hayatında gözlemlenmeye başlanan tüketimci batıcılıkla körüklenmiştir. Batılılaşmaya karşı gösterilen kültürel tepki her zaman şiddetli olmuş, Cumhuriyet döneminde İslamcılık yeniden düşünce dünyasında yerini aldığı da "taklitçilik" suçlamasıyla kültürel eleştiri sürdürülmüştür.

Modernleşme girişimlerine rağmen, Osmanlı'nın Hıristiyan unsurlarının İmparatorluktan kopuşunun önlenememesi ve İmparatorluğun uzak Asya'daki topraklarında sömürgeciliğe karşı mücadelenin yükselmesiyle birlikte 19. yüzyılın sonunda bir tepki olarak "ittihad-ı İslam" gündeme gelmiştir. İttihat fikriyle İmparatorluğun bileşeni olan Müslüman halkların bir ümmet halinde birleşmesi, Panislamizm ile de Osmanlı padişahının halifeliği etrafında dünya Müslümanlarının toplanması savunulmuştur. Özellikle sömürgelerdeki Müslümanların davası söz konusu olduğunda Müslümanların birleşmesi fikri sömürgeci Batı karşısında bir tepki görünümündedir.⁴⁹⁵

Halbuki İslamcılığın ilk kez resmi düzeyde kabul gördüğü, İmparatorluk içinde "ittihad" düşüncesinin, geniş bir coğrafyada ise Panislamizm politikasının öne çıktığı II. Abdülhamid dönemi boyunca, Batı'nın İmparatorluk üzerindeki etkisi ortadan kalkmamıştır. Öncelikle II. Abdülhamit'in modernleşme çabalarını tamamen rafa

⁴⁹⁴ Aydınların Batı'yı bilmeden taklide yeltendikleri fikrini öne süren Said Halim Paşa'nın şu sözleri bu kesimin görüşlerini özetlemektedir: "Batılıları taklit etmeye çalışıyorlar. Ama onlara tamamen zıt bir şekilde düşünüp hareket ettikleri, bu basit mukayese ile görülüyor.", Said Halim Paşa, a.g.e., s. 99.

⁴⁹⁵ Panislamizmi, Panslavizm ve Pangermenizm gibi politikalar çevresinde değerlendirmek gerektiğini söyleyen Deringil'in şu sözleri bir tanım olarak kabul edilebilir: "Osmanlı Pan-İslâmizmi; savunmaya yönelik, meşru varlığını giderek tehlikede gören bir devletin politikasıdır. Ancak, bu hareketlerin tümü, saldırı veya savunmaya yönelik olsun, belirli bir milletin kendi imajını şu veya bu şekilde dünyaya aksettirme çabasıdır." Deringil, Selim. *Simgeden Millete: II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s. 30.

kaldırmadığı, özellikle padişahın kontrol yetisinin de artması bağlamında merkezi otoriteyi kuvvetlendirecek modernleşme adımları attığı belirtilmelidir. İkinci olarak, iktisadi alanda İmparatorluğun Batı'ya olan bağımlılığın 19. yüzyılın ortasında kazandığı ivme II. Abdülhamid döneminde de durmamış, İmparatorluğun dışa bağımlılığı derinleşmiştir. İmparatorluğun borçlarını tahsil etmek üzere 1882 yılında Düyun-u Umumiye İdaresi kurulmuş ve idare, devlet gelirlerine el koymuştur. Dolayısıyla 19. yüzyılın sonunda Osmanlı devletinin ekonomik egemenliği neredeyse tamamen Batılı güçlerin eline terk edilmiştir. Üçüncü bir nokta ise, İngiltere'nin özellikle Rusya'ya karşı İmparatorluğun bütünlüğünü koruma politikasını terk etmeye başlamasıyla birlikte, İmparatorluğun ayakta kalabilmek için bir Avrupa gücü olarak yükselişini sürdüren Almanya'nın desteğini sağlama yoluna başvurmasıdır. Ünlü Bağdat demiryolu projesi İmparatorluk ile bu Batılı güçler arasındaki denge oyununun somut örneği olmuştur.

II. Abdülhamit politikaları, Batılı güçlerin ellerindeki kartları Osmanlı'nın ayakta kalmasına oynamadığı bir dönemde Batı'ya sırt çevirmek olarak algılanmış olmakla birlikte, aslında Avrupa ülkeleriyle yeni ilişkiler kurulmuştur. Kapılar Batılı güçlerin emperyalist müdahalelerine açık kalmış; ancak Abdülhamit rejimi polis ve hafiye örgütleri ile dine dayanarak Batı uygarlığının yapacağı etkilere karşı Türk toplumunu soyutlama (tecrit etme) derdine düşmüştü.⁴⁹⁶ Siyasal tartışmaların susturulması, Batı ile temasın şüpheli davranış olarak görülmesi, Batı'dan gelen fikirlerin içeriye sızmasını yine de engelleyememiştir.

Panislamizmin gerçek bir siyasi hareket olup olmadığı konusunda da farklı görüşler öne sürülmüştür. Panislamizmin daha çok Avrupalı sömürge güçlerinin II. Abdülhamit yönetimi karşısında besledikleri kuşkunun ürünü olduğu öne sürülmektedir.⁴⁹⁷

⁴⁹⁶ Berkes, 1975, s. 183.

⁴⁹⁷ Koloğlu, Orhan. "II. Abdülhamit'in Siyasal Düşüncesi", Mehmet Ö. Alkan (Ed.) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 1: Cumhuriyet'e devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi* içinde (273-276), İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 276. Ancak Zürcher, büyük güçlerin birçok siyasetçisinin bu politikanın bir blöf olduğuna inandıklarını ancak emin olamadıklarını, Hindistan'daki sömürge yöneticilerinin bu tehdidi çok ciddiye aldıklarını belirtmektedir. Zürcher, a.g.e., s. 124. Deringil ise, II. Abdülhamit'i Müslümanları kurtarmaya soyunan ulu bir varlık gibi gösterenler karşısında tepki olarak Panislamizmin Batılıların yarattığı bir öcü olarak görme eğiliminin geliştiğini söylemekte; "Ancak abartılmış bir görüşü

Öte yandan “Batı bloğu karşısında İslam bloğu” iddiasıyla ortaya çıkılması fikir düzeyde mümkün olabilse de, somut siyasi düzlemde iki dünya hiçbir zaman bu şekilde birbirinden ayırlamamıştır. Osmanlı’da Panislamizmin resmi siyaset haline geldiği yıllarda dahi İngiltere’nin İslam dünyasında belirleyici güç olmayı sürdürdüğü kabul edilmiş, II. Abdülhamit sömürge yönetimlerini kuşkulandırmaktan kaçınmıştır.⁴⁹⁸ Burada esas siyaset değişikliği, sömürgeci bir güç olmayan Almanya’nın Osmanlı üzerinden İslam dünyasıyla ilişki kurma niyetine kapıların açılmış olmasıdır.

Panislamizmin Avrupa’daki diğer “Pan” siyasetlerine de bir tepki olduğu, özellikle Türk dünyasına duyulan ilginin bir uzantısı olarak Rusya’nın Panslavizm politikasına karşı siyasi bir alternatif olarak kabul görmüş olması önemlidir. Mardin, Panislamizmi tahlil ederken, “Ruslarca teşvik edilen Panslavizme Osmanlıların verdiği yanıtı oluşturuyordu” demektedir.⁴⁹⁹ Özellikle Balkanlarda isyanların başladığı 1875 yılından Osmanlı-Rus savaşının başladığı 1877 yılına kadar İmparatorluk içinde bu yönde bir kampanya başlatılmış, bürokratlar arasında bu politikayı Rusya’ya karşı kullanma fikri yaygınlaşmıştır.⁵⁰⁰

İslamcılığın, Batılı güçlerden birine yaslanma siyasetini bir zaruret olarak kabul ederken, -aynı zamanda İmparatorluk içinde Ortodoksların himayecisi olma iddiasındaki-Rusya ile böyle bir çekişme içine girmiş olması İslamcılarının hafızalarında Rusya’yı ezeli düşman olarak kodlamalarına yol açmıştır. İslamcılarının Rusya’ya karşı duydukları bu güvensizlik ve düşmanlık, Cumhuriyet döneminde, özellikle de Soğuk Savaş yıllarında güçlenen anti-Sovyetizmin tarihsel nedenlerinden biri olarak nitelenebilir.

eleştirmek aynı oranda abartılı bir karşı görüşü gündeme getirmemelidir. Pan-İslâmizmin Osmanlı İmparatorluğu’na yürütülen gerçek bir politika olduğu açıktır” demektedir. Deringil, a.g.e., s. 48.

⁴⁹⁸ “Abdülhamit ise, basınında din konularının yayını engelleyici gibi ‘esir Müslümanlar’ için kampanya yaptırmadığı da biliniyor. Hatta Rus-Mısır-Hint Müslümanlarının düzenledikleri bir dayanışma konferansının ülkesinde yapılmasını engellememiştir. Bütün yaptığı, keskin gözlemciliği ile fark ettiği bu korkuyu eylemlere başvurmadan körüklemekten ibaret kalmış, Paşa unvanı ve nişan dağıtımını bu için kullanmakla yetinmiştir.” Koloğlu, a.g.e., s. 276.

⁴⁹⁹ Mardin, 2002, s. 188.

⁵⁰⁰ Çetinsaya, Gökhan. “İslâmi Vatanselikten İslâm Siyasetine”, Mehmet Ö. Alkan (ed.) *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 1: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi* içinde (265-272), İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 270.

Müslümanların yaşadığı coğrafyaların Avrupalı güçler tarafından sömürgeleştirildiği 19. yüzyılda, ilkesel bir Batı karşıtlığından söz etmek mümkün değildir; pazarlık ve dengeleme oyunları ilkelerin önüne geçmiştir. Dolayısıyla, “İslamcılığın Müslüman devletleri bağımsızlığa kavuşturmak amacıyla geliştirilmiş bir siyasal kurtuluş ideolojisi, bir siyasi proje olduğu”⁵⁰¹ fikri, Batı’ya verilen yanıtın “anti-sömürgeci”, “bağımsızlıkçı” bir içerik taşıdığını da ifade eder ki Türkiye’de İslamcılığın en azından ana gövdesinin böyle bir tutumdan uzak durduğu söylenmelidir.⁵⁰² Batı ile yaşanan çekişme, modernleşme konusu bir tarafa bırakılacak olursa, dini rekabet biçiminde olmuştur. İmparatorluğun özellikle Balkanlarda yaşadığı toprak kayıplarına neden olan milliyetçi ayaklanmalara Avrupalı güçlerin destek vermesi de bir Hıristiyan dayanışması olarak yorumlanmış ve Tunaya’nın deyimiyle İslamcı cephe, Hıristiyan Avrupaya karşı daha kesin olarak vaziyet alınması lüzumuna inanmıştır.⁵⁰³ İmparatorluğun dağılma sürecinin sonlarına doğru Hıristiyan Batı’nın Osmanlı’yı parçalamaya çalıştığı fikri İslamcılarının dinsel ve kültürel çatışmadan kaynaklanan tepkilerini radikal hale getirmiştir.

Bu çerçeveden bakıldığında, Batılı güçlere karşı sömürgecilik siyasetinden kaynaklanan ve sosyal boyutu da olan bir eleştiri Osmanlı İslamcılığında sadece retorik düzeyde ve zayıf kalmıştır. Batılı güçlere Hıristiyan oldukları, içerideki Gayrimüslim tebaayı “kışkırttıkları” ve Osmanlı’yı yıpratcak kadar güçlü oldukları için öfke duyulmuştur.

İsmail Kara’nın dikkat çektiği bir nokta bu bağlamda önem taşımaktadır. Kara, modernleşme döneminde İslamcılarının kuvvet kavramını çok sık kullandıklarına dikkat

⁵⁰¹ Kurtoğlu, Zerrin. “Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi ve Siyaset, Pozitivist Yönetim İdeolojisinin İslâm’ın Siyasallaşmasına Katkısı”, Yasin Aktay (Ed.) *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 6: İslamcılık* içinde (201-216), İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s. 201.

⁵⁰² Türköne, Osmanlı’da İslam’a sömürge yönetimi altında yaşayan İslamcılar’dan farklı bir misyon biçildiğini söylemektedir:

“Diğer taraftan Osmanlı aydınları İslâma, sömürge idaresi altında yaşayan İslâmcıların yüklediği ilave bir görevi yüklememişlerdir. Bu, İslâmın, anti-sömürgeci, bağımsızlık kazanmayı amaçlayan bir ‘cihad’ doktrini olarak görülmesidir. İslâm, Osmanlı aydınlarının düşüncelerinde böylesine bir pekiştirici eleman olarak –I. Dünya Savaşı istisna edilirse- pek fazla görülmez.” Türköne, Mümtaz’er. *Siyasi İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991, s. 278.

⁵⁰³ Tunaya, Tarık Zafer. *İslâmcılık Cereyanı*, İstanbul: Baha Matbaası, 1962, ss. 68-69.

çekmekte ve “Burada İslâm dünyasının ‘kuvvet’ kavramı etrafında yeni bir güç ve iktidar arayışına şahit olmaktadır.”⁵⁰⁴ İslamcıların dünyaya İmparatorluk merkezinden bakmalarından kaynaklandığı öne sürülebilecek bu “kuvvet” vurgusuna paralel olarak Kara, bazı isimlerin “İslâm sömürge modeli” arayışlarına girdiklerini de vurgulamaktadır.⁵⁰⁵ İslamcıların ilkesel bir “anti-sömürgecilikten” ziyade, İmparatorluğun güç kazanması ve tahakküm kurmasıyla ilgilendiklerinin bir göstergesi de Kara’nın işaret ettiği bu noktadır.

Hatta İslamcılar söz konusu olduğunda böyle bir eleştiri için kilit önemdeki “müsavat” kavramının, kavramın yaygın bir biçimde kullanılmaya başlanmasından itibaren olumsuz çağrışım yapması ilginçtir. Kara, İslamcılığın bir siyasi ideoloji olarak çıkış noktasını Tanzimat’la birlikte gündeme gelen ve azınlıkların haklarını iyileştiren müsavat politikalarına bağlamaktadır. İyileştirmelerin Gayrimüslimleri imtiyazlı kıldığı ve millet-i hakime olan Müslümanlarla kıyaslandığında avantajlı hale getirdiği düşüncesi Tanzimat ve Tanzimat’la gelen müsavat politikalarına karşı etkisi uzun yıllar devam edecek bir hoşnutsuzluk doğurmuştur. Bu hoşnutsuzluk sadece aydınlar tarafından işlenmekle kalmamış, askerlik hizmetini üstlenen Müslüman halkta da “müsavatçılığa” karşı bir soğukluk yaratmıştır. Müsavat kavramının entelektüel ve popüler düzeyde bu tartışmayla gündeme gelmesi, kavramın İslamcı düşüncede çok fazla muteber olmamasının nedenlerinden biri olsa gerektir. Bu tartışmanın Cumhuriyet dönemi İslamcılığının niteliğine dair de anlamlı bazı sonuçları olacaktır.

İslamcı düşüncenin devlet merkezli düşünüşü ve “ehliyet” fikriyle sergilenen seçkinciliği, eşitlik fikrine genel olarak soğuk bakılmasını da beraberinde getirmiştir. İslamcı düşüncenin önemli isimlerinden Said Halim Paşa’nın şu sözleri bir istisna olmaktan ziyade, Osmanlı İslamcılığının eşitlik karşısındaki genel felsefesini yansıtmaktadır:

“(…) toplumu ızdıraba düşüren illet, fertler arasındaki eşitsizlik olacağı gibi, eşitlik de olabilir. (...) Bir cemiyette hukukta eşitlik olmakla beraber şahsî üstünlükler

⁵⁰⁴ Kara, 1994, s. 26.

⁵⁰⁵ A.g.e., ss. 26-27.

ortadan kalkar ve vazifelerin ifası hususunda herkes acze düşerse, böyle bir eşitsizlik de içtimaî bir felâket olur.”⁵⁰⁶

Sonuç olarak, denilebilir ki; Osmanlı’da İslamcılığın Batı dünyası ve Batı düşüncesi karşısındaki tutumu, İslamcılığın Türkiye seyrinde derin izler bırakmıştır. Toplumun ve devletin farklı kademelerinde ortaya çıkan Batı karşıtı tepkiye rağmen, İslamcı ideolojide Batı’yı tüm yönleriyle reddetmek ya da Batı’ya karşı bir “bağımsızlık” mücadelesi vermek yerine, İmparatorluk unsurlarını bir araya getiren bir özgüven ve dayanışma ruhu yaratılması ön plandadır. Hatta, bir zamanlar Batı ile İmparatorluğun rekabet ettiği eski günlere geri dönme, güçlü ülkeler ligindeki eski yerini tekrar kazanma fikri hülyaları süslemiştir.⁵⁰⁷ Bu bağlamda İslamcılar için belki de esas sorun, Osmanlı’nın geniş bir coğrafyada egemenliğini sürdürdüğü eski gücüne sahip olmamasıdır.

7.2. SOĞUK SAVAŞ’IN BELİRLENİMİNDE CUMHURİYET DÖNEMİ İSLAMCILIĞI

II. Dünya Savaşı’nı takip eden yıllarda Cumhuriyet’in kurulmasıyla birlikte sessizliğe zorlanmış olan İslamcı hareket yeni bir canlanma dönemine girmiştir. Bu canlanma kendisini en çok yayıncılık alanında, özellikle süreli yayınların sayısındaki ve etkisindeki artışta hissettirir. Böylece Türkiye’nin yeniden yapılanan siyaset sahnesinde, İslamcılık da kendisine yeni ifade kanalları yaratmaya başlamıştır.

İslamcılığın “ikinci doğumu” Türkiye’nin çok partili yaşama geçtiği koşullarda ve dünyanın iki kutup arasında bölündüğü bir ortamda gerçekleşmiştir. Bu ortamda Soğuk

⁵⁰⁶ Said Halim Paşa, a.g.e., s. 129.

⁵⁰⁷ Metin Çulhaoğlu, çok yerinde bir tespitle, Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye’si’nin siyasi söyleminde hakim olan bu türden bir “düşmanını örnek alma” yaklaşımının “sosyal Darwinizm” ideolojisinin sonucu olduğunu belirtir. Çulhaoğlu, “İdeolojik ve siyasal yönelimlerin arkaplanını oluşturan Darwinist anlayışa göre, Türkiye bu acımasız ve karmakarışık dünyada ayakta kalabilmek için diğer güçlülerin arasında yer almak zorundadır. Böyle bir dünyada güçsüz kalanların tarih sahnesinden silinmeleri de doğaldır. Yaşamı sürdürmenin tek aracı olarak güç, her zaman yüceltilmektedir.” Çulhaoğlu, Metin. *İdeolojiler Alanı ve Türkiye Örneği*, İstanbul: Öteki Yayınevi, Özgür Üniversite Kitaplığı-17, 1999, s. 61.

Savaş, ideolojiler alanını keskin biçimde belirleyen bir üst bağlam olarak Türkiye içinde farklı düşünce evrenlerinde yansımaları bulmuş, İslamcı ideolojiyi de etkilemiştir. En başta İslamcılığın Batı, batıcılık ve batı düşüncesi konusundaki tavrını bu yeni bağlam içerisinde yeniden üretmesi gerekmiştir.

İslamcı ideolojinin Osmanlı'dan devraldığı miras, Batı'ya bakışta reel politikayı, güç dengelerini gözeterek "gerçekçi" bir yönetime dayanma zorunluluğunu öne çıkarıyordu. Siyasal gerçekçilik ya da pragmatizm Osmanlı son döneminde Batılı güçler ile batı düşüncesi arasında bir ayrıma gitmeyi gerektirmiştir. Soğuk Savaş'la birlikte bu ayrımın da gözden geçirildiği ve yeni koşullara uyarlandığı görülecektir.

Bu analiz için büyük oranda dönemin öne çıkan İslamcı yayınlarından yararlanılmıştır. Bunlar arasında; 1943 yılında yayınlanmaya başlayan Necip Fazıl Kısakürek'in *Büyük Doğu* dergisi; II. Meşrutiyet döneminin önemli İslamcı dergilerinden *Sırat-ı Müstakim*'in devamı olarak 1948'de yeni harflerle çıkan Eşref Edib'in *Sebilürreşad* dergisi; diğerlerine göre daha kısa ömürlü olan Taceddin Öney'in *İslâm Dünyası* dergisi ile M. Raif Ogan'ın *İslâm Dünyası* dergisi, Ömer Rıza Doğrul'un *Selâmet*'i ve Kemalettin Şenocak tarafından çıkarılan (ilk sayılarında yazı işleri müdürü olarak Salih Özcan geçmektedir) *İslâm* dergisi başlıcalarıdır. Bunlara ek olarak İslamcıları etkileyen isimlerden biri olan Peyami Safa'nın *Türk Düşüncesi* dergisinden yararlanılmıştır. Sayılan isimlerin ve yayınlanan dergilerin konu etrafında tutarlı ve sürekli fikirlerle ortaya çıktıklarını söylemek mümkün değildir. Dahası, İslamcı kesimde birçok konuda olduğu gibi burada ele alınan başlıklarda da görüş ayrılıkları vardır. Ancak bu çalışmada, çelişkiler ve ayrılıkları önemsizleştiren baskın tema ve yaklaşımlar vurgulanmaya, bunlar üzerinden bazı genellemelere gidilmeye çalışılmaktadır.

7.2.1. Anti-Komünizm Ekseninde Bir Yeniden Bölünme: Maneviyat ve Maddiyat Dünyası

Siyasal ideolojiler içe kapalı, sadece kendi önermelerinden, kabullerinden beslenen sistemler değildirler. Maddi koşullardaki değişim, siyasi sahadaki yeni saflaşmalar, verili

güç dengelerindeki oynamalar⁵⁰⁸ ideolojileri de yeniden şekillendirir. 1950’ler İslamcılar için böyle bir şekillenmenin yaşandığı bir dönem olmuştur. Soğuk Savaş’ın kendisini hissettirmesiyle birlikte, hem uluslararası alanda yeni güç dengeleri kurulmuş, hem de bu dengelerin Türkiye’deki belirleyiciliği artmıştır.

Soğuk Savaş’ta Türkiye’de ideolojiler alanının en güçlü temalarından biri kökleri Soğuk Savaş öncesine giden anti-komünizm’dir. Dünyada esen yeni anti-komünizm rüzgârının yarattığı başlıca etki; her düzeyde özneleri, fikirleri, eylemleri saflara bölmektedir. Bu saflaşmayla birlikte ideoloji düzleminde de yeni ittifaklar, yeni cephele belirmeye başlamıştır. Özel olarak İslamcılar açısından bakıldığında, anti-komünizm rüzgârının, komünizmin karşısına farklı dinlerden ya da inançlardan oluşan bir maneviyat cephesini yerleştirdiği; yani bir tür “maneviyatçı ittifak” kurulmasının önünü açtığı fikrinin kabul görmeye başladığı söylenebilir. Sadece İslamcılar için değil dünyaya maneviyat penceresinden bakanların büyük bölümü için ayırım ölçütlerinden biri manevi değerlerdir; dünyadaki saflaşma dinsizlik cephesiyle dindarlar arasında, materyalist/maddiyatçı kesimlerle maneviyatçılar arasındadır.

Bu ölçütle Türkiye’den dünyaya bakan İslamcı ideoloji için ortada yeni bir dünya haritası durmaktadır ve Osmanlı’dan devralınan düşünsel haritayla karşılaştırıldığında özellikle Batı dünyası konusunda önemli farklılıklar olduğu görülmektedir. Savaşın son bulmasından itibaren, ABD Batı dünyasının en önemli bileşeni olarak algılanır olmuştur. Nitekim, dönemin İslamcı yayımlarına bakıldığında ABD ile ilgili haberlerin, yorumların sayısının azımsanamayacak oranda olduğu görülür. Haritanın kuzeyinde yer alan Sovyetler Birliği ise ABD’nin anti-tezi gibidir ve kuzeydeki komşuya beslenen duygularla ABD’ye bakış arasında güçlü bir alâka vardır.

“Hasta adamı” paylaşmaya çalışan Batılı güçlerin yerini, “yeni dost Amerika’ya” duyulan güvenin almaya başlamasıyla, Batılı güçlere karşı beslenen –hiçbir zaman tam

⁵⁰⁸ “(...) İdeoloji kendi başına ne kadar önemli olursa olsun, verili ideolojik ortamdaki tercih ve yönelimlere en son damgayı, içinde bulunulan konjonktür ve bu konjonktürdeki siyasal güç dengeleri vuracaktır”, a.g.e., s. 23.

olarak silinmeyen- kuşkular siyasetin adeta “bilinçaltına” doğru itilmiştir. Bu kuşkuların zaman zaman bilince çıkarıldığı ya da öfkeyle dışa vurulduğu olmuştur.⁵⁰⁹ Ancak artık kuşkuların üzerinde yoğunlaştığı esas güç Sovyetler Birliği’dir. Batı’da güçlü dost ABD’nin karşısında hemen kuzeyde kadim bir düşman, bu kez Hıristiyan azınlıkların himayecisi olarak değil, “Allahsız komünizm”in anayurdu olarak Rusya yer alıyordu.

Bu haritada ABD’yi de içine alan Batı dünyası komünizme karşı dinin, manevi değerlerin savunucusu algılanmaya başlanmış, Batı’yla bu ortak kaygı üzerinden bir araya gelinebileceği fikri kabul görmüştür. Bu anlayışın yaygınlık kazanmasının nedenlerinden biri Anglo-Sakson geleneğinin siyasal alanda dine, radikal laiklik politikalarını benimseyen Fransa gibi ülkelerden daha toleranslı yaklaşmasıdır. Öte yandan ABD’de Soğuk Savaş anti-komünizminin önemli vechelerinden biri dinsel muhafazakarlaşmadır. Dolayısıyla, ABD pek çok açıdan olduğu gibi “maneviyat” açısından da örnek alınması gereken bir ülke olarak kabul görmüş, takdir edilmiştir. ABD’de toplumun dine verdiği öneme, kiliselere gösterilen ilgiye, devletin dine referans veren politikalarına ilişkin örnekler İslamcı yayınlarda kendilerine yer bulmuştur.⁵¹⁰ “Dini değerleriyle barışık” ABD’nin Batılı bir güç olarak hegemonyasını hissettirmesiyle birlikte, Batı ile maneviyat arasına konan keskin ayrımın silikleşmesi söz konusudur.

Aydınlanmanın beşiği Kıta Avrupası ise II. Dünya Savaşı’nın yarattığı büyük yıkım içinde adeta zavallılaşmış bir düşkün olarak tarif edilmiştir. İslamcı yayınlarda, ABD’nin yardımına muhtaç hale gelen Avrupa’nın uğradığı yıkıcı yenilginin nedenleri de sorgulanmış; Avrupa’nın “radikal devrimlerle” muvazeneyi kaybetmiş olduğu iddiası yıkımın nedeni olarak vurgulanmıştır. Esasen, bu yaklaşım, Aydınlanma düşüncesine içkin olan büyük kopuşların, şiddetli sarsıntıların, radikal değişimlerin İslamcılar tarafından ne

⁵⁰⁹ Bu yılların yayınlarında, özellikle sömürgeci ülkelerin Müslümanların yaşadığı ülkelerdeki baskı ve şiddet politikalarına ilişkin örneklerin Batı’ya duyulan nefreti yeniden dışa vurduğu görülmektedir.

⁵¹⁰ ABD paraları üzerinde “Allaha iman ediyoruz” yazdığı, İncil’e basılarak yemin edildiği sık verilen örnekler arasındadır. ABD devlet başkanlarının dine önem veren açıklamalarına yer verilmesi dikkat çekicidir. Bkz. “Eisenhower Diyor ki... Birleşik Amerika Hükümeti sağlam bir dini esasa istinad etmelidir.”, *İslâm*, Cilt 2, Sayı 14, Şubat 1958, s.13.

kadar negatif algılandığını ortaya koymaktadır.⁵¹¹ Zaten tarihsel olarak eskiyle bağı koparmayan, tedrici değişim öngören; eskiyle yeninin monarşi ile parlamenterizmin sentezini olanaklı kılan uzlaşmacılığıyla Anglo-Sakson düşüncesine yakınlık hissedilmesi de bu nedenledir. İslamcı yayınlarda yer verilen birinciyle bağlantılı ikinci bir açıklama ise Avrupa’da maneviyatın öneminin küçümsenmesinin yaşanan yıkımın temel nedeni olduğudur.⁵¹² Kıta Avrupasındaki çöküşe dair bu analizlerde bir yandan Avrupa düşüncesinin mahkum edildiği, diğer yandan ise Avrupa’ya karşı bir özgüven tazelenmesine gidildiği hissedilmektedir.

Bu yaklaşımın sergilendiği yazılara büyük yer ayrılan *Türk Düşüncesi* dergisinde, Avrupa’nın da yanlıştan dönmeye başladığı iddia edilmiştir. 1950’lerde muhafazakar kimliği iyice belirginleşen Peyami Safa’nın çıkardığı *Türk Düşüncesi*, kanıt olarak Bergson’un, metafiziğe kaybettiği haysiyeti yeniden kazandırması üzerinde durmuş⁵¹³, iki savaş arası dönemde etkili olan varoluşçu felsefe ve bilim felsefesi konusundaki yeni tartışmaları gündeme getirmiştir. Varoluşçuluk özne merkezliliğiyle, bilim felsefesi tartışmaları ise özellikle fizikte Max Planck ve Albert Einstein tarafından geliştirilen kuramların Newton fiziğini sarsmış olması nedeniyle *Türk Düşüncesi* tarafından ilgiyle

⁵¹¹ Devrim alerjisi, İslamcı muhafazakarlığın başlıca niteliklerinden biridir. Toplumda var olan sınıfsal dengeyi alt üst edecek her türlü girişim, düşünce dünyasını ve insanın hayata bakışını tümünden sarsacak her türlü köklü dönüşüm İslamcılar tarafından tedirginlikle ve hatta olumsuz bir tepkiyle karşılanmıştır. Bu tür bir muhafazakarlığın en açıklayıcı örneklerinden birini 1949 yılında yayımlanan *Huzur* romanında Ahmet Hamdi Tanpınar vermektedir:

“Bak, kaç gündür İstanbul’da Üsküdar’da geziyoruz; sen Süleymaniye’de doğmuşsun, ben Aksaray’la Şehzade arasında küçük bir mahallede doğdum. Hepsinin insanlarını, içinde yaşadıkları şartları biliyoruz. Hepsi bir medeniyet çöküntüsünün yetimleridir. Bu insanlara yeni hayat şekilleri hazırlamadan evvel, onlara hayata tahammül etmek kudretini veren eskilerini bozmak neye yarar. Büyük ihtilaller bunu çok tecrübe etti. Netice olarak insanı çıplak bırakmaktan başka bir şeye yaramadı.” Tanpınar, Ahmed Hamdi. *Huzur*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2008, s. 190.

⁵¹² Bir örnek için bkz. “Dünya ve Biz”, *Büyük Doğu*, Sayı 4, 28 Mayıs 1954, s. 3.

⁵¹³ Ülken, Türkiye’deki Bergsonculuğu İmparatorluğun yıkılma dönemine kadar geriye götürür.

İmparatorluğun enkazı karşısında, maddi yetersizlerin de beslediği bir “manevi kuvvet”, “yarı mistik ruh hamlesi” olarak tanımlar. Bergsonculuğu pozitivist ve mekanik evrime karşı ilk olarak sistemli bir biçimde gündeme getirenin Dergâh dergisi çevresi olduğunu ancak bu çevreden sadece Mustafa Şekip Tunç’un Bergson’un tesirlerini sürdürdüğünü söyler. Bkz. Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, 2005, ss. 375-377.

karşılanmıştır.⁵¹⁴ Bu gelişmeler ışığında 19. yüzyıl Avrupasının bilime mutlak güven duyan, pozitivizmi toplumsal açıklamaların kılavuzu kabul eden yaklaşımının sarsıldığını söyleyen *Türk Düşüncesi*'ne göre Batı artık bilinen Batı değildir. Batı, müfrit bir maddiyatçılık neticesinde içine düştüğü bunalımdan kurtulmaya çalışmaktadır ve bu nedenle, Batılılaşarak kendisini kurtarmaya çalışan Türkiye, “doktoru can çekişen bir hastaya” benzemektedir.⁵¹⁵

Türk Düşüncesi'nin maddiyatçılık olarak nitelendirdiği ise Aydınlanma düşüncesiyle birlikte Marksizm'dir. Marksizm, Batı'yı bunalıma düşüren nedenlerden biri olarak görülmüştür. İlginç noktalardan biri, *Türk Düşüncesi*'nde tıpkı *Forum*'da olduğu gibi Jean Paul Sartre'ın, bire bir hedef alınarak eleştirilmesidir. Safa'nın “Allahsız existentialiste” olarak nitelendirdiği Sartre, gerek varoluşçuluğu Marksizmle uzlaştırma yönündeki çabaları, gerekse Sovyetler Birliği'nden yana tavrı nedeniyle hedefteki isim olmuştur.⁵¹⁶

Avrupa üzerine yazılanlar değerlendirildiğinde, Hüseyin Cahit Yalçın'ın *Fikir Hareketleri*'nde “liberalizmin bunalımı” temasıyla işlediği iki savaş arası siyasi kriz, *Türk Düşüncesi*'nde de “Batı'nın buhranı” olarak yer bulmuştur. Başka bir deyişle, değerlendirmelerini siyasal liberalizmin durumu üzerinden yapan Hüseyin Cahit, Batı'ya tökezleyen bir Batı demokrasisi görmüştür. Oysa, mistisizmi ve dinsel inancı merkeze alan Safa, Batı'yı –medeniyet kavramını dinsel içerikli tanımlayarak- bir “medeniyet bunalımı” içinde tarif etmiştir.

⁵¹⁴ Şu satırlar *Türk Düşüncesi*'nin bu felsefi yaklaşımlara ilgisinin temel nedenini açıklamaktadır: “Yalnız başarıya hak tanıyan pragmatizm, bilgi vasıtası olarak aklın kifayetsizliğine ve akıl dışı idraklerin lüzumuna inanan Bergsonizm, her insanın kendi görüşüne ve tercihine göre kendi kendini gerçekleştireceğini tekrarlayan egzistansiyalizm... gibi bu asrın felsefeleri, cihana şâmil (evrensel) bir aklın bütün hakikatleri kavradığı inancından uzaklaşmışlardır ve bu görüşü geçen asrın akılcı felsefelerine geri yollamışlardır.” Safa, Peyami. “Batı'yı niçin yanlış anlıyoruz?”, *Türk Düşüncesi*, Cilt 10, Sayı 55-4, 1 Nisan 1959, s. 1.

⁵¹⁵ Safa, Peyami. “İnsanın yeni mânası”, *Türk Düşüncesi*, Cilt 1, Sayı 3, 1 Şubat 1954, s. 161.

⁵¹⁶ Sartre'a yönelik eleştiriler özellikle 1956 Macaristan olayları ile şiddetlenmiştir. Bu yazılara bir örnek: Karadeniz, Zeria (Der.) “Jean-Paul Sartre ve Komünizmin Son Nefesleri”, *Türk Düşüncesi*, Cilt 6, Sayı 2-35, 1 Ocak 1957, ss. 27-29.

Soğuk Savaş koşullarında Hıristiyan ya da Müslüman tüm maneviyatçıları ortak hareket etmeye sevk edebileceği, fikrini savunan Safa, “‘Demir perde’ deniliyor. Batı medeniyeti her sahada bir buhran yaşıyor. Buhranın kültürdeki işaretleri manevi kalkınma için teşkilatlar kurulmasıdır”⁵¹⁷ sözleriyle “ortak hareket etmenin” işaretini vermiştir.

İslamcı yayınlarda tasvir edildiği haliyle, radikal ideolojilerle sarsılan, dini düşünceye yüzünü dönerek ayağa kalkmaya çalışan Avrupa, artık maneviyat savaşının alanı haline gelmiştir. İslamcılar açısından Doğu’nun maneviyatla, Batı’nın maddiyatla özdeşleştirildiği dünya algılamasından yavaş yavaş çıkılmakta olduğu anlaşılmaktadır.

Komünizmin birinci tehlike olarak kodlanmasıyla birlikte Batı düşüncesinde komünizme yakınsayan ya da onun önünü açan “sekülerleşme” fikri Batı’nın kendisi için de bir tehlike olarak varsayılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla İslamcıların Osmanlı dönemi İslamcılığından devraldıkları Batılı güçler/Batı düşüncesi ayrımının yerini, anti-komünizmin üst belirlediği bir zeminde maneviyata meydan okuyan Batı düşüncesi ile maneviyatçı Batı düşüncesi ayrımı almış gibidir.⁵¹⁸ Bu “maneviyatçı Batı düşüncesi” hem Avrupa’daki mistik eğilimlerden, hem Anglo-Amerikan Batı’nın gündelik yaşamda veya siyasi alanda dinle barışıklığından hem de Soğuk Savaş’ta dinin oynamaya başladığı rolden kaynaklanmaktadır. Öte yandan, İslamcıların dünyayı komünistler ve maneviyatçılar ayrımı üzerinden tahlil etmeye başlamaları tarihsel olarak Batılı güçler ve pozitivist, materyalist,

⁵¹⁷ Safa, Peyami. “Biraz Daha Aydınlik”, *Türk Düşüncesi*, Cilt 1, Sayı 4, 1 Mart 1954, s. 241.

⁵¹⁸ *Sebilürreşad* dergisi Arnold Toynbee’nin Ankara’da “medeniyetlerin yayılmasında dinin rolü” konulu “mühim bir konferans” verdiğini yazıyor. Bkz. “İnsanların birbirini yemekten ancak din kurtarabilir, Tekniğin terakkisi dini ihtiyacı arttırmıştır”, *Sebilürreşad*, Cilt 1, Kasım 1948, sayı 20, ss. 314-315. Ayrıca Toynbee’nin *Look* dergisine yazdığı ve *Bütün Dünya* dergisi tarafından çevrilen bir yazısından parçalar yayımlanıyor, bkz. Toynbee, Arnold., “Allah fikrinin ihmali: Beşeriyeti en büyük felakete maruz bırakır”, *Sebilürreşad*, Cilt 2, Sayı 26, Ocak 1949, s. 8.

“Dini bir canlanma olmadığı takdirde Batının istikbali pek vaidkar değildir. Batılıların yaşama tarzının ferd mukaddesatına inanıştan ibaret olduğuna kaniim. (...) Eğer Batı ideallerinin ihyasını istiyorsak esaslı temeller üzerinde durmamız şarttır. İnanışlarımızın başka temeller üzerinde durabileceğine de, inanmamaktayım.”, “İktibaslar: Prof. Arnold Toynbee diyor ki...”, *İslâm*, Cilt 1, Sayı 2, Mayıs 1956, s. 13. Ancak Batı’yı daha yakından takip edenler Arnold Toynbee’nin Bernard Lewis ile birlikte İslam karşıtı bir tutum içerisinde olduklarını belirtiyorlar. Almanya’da çıkan *Dergi*’de yayımlanan bir yazıda şöyle deniyor: “Komünist ideoloji ile İslamiyet arasında benzerlikler aramaya çalışan Toynbee ve Lewis gibi bazı garplıların ve Yahudilerin gülünç iddialarının çürüklüğü de bu yazı ile meydana çıkarılmaktadır.”, Kırimal, Edige, “Kırımında Sovyetlerin Din Siyaseti”, *İslâm*, Cilt 1, Sayı 2, Mayıs 1956, s. 20. Toynbee hakkında bu farklı yaklaşımlar İslamcıların kendi görüşlerine kanıt oluşturmak için ne kadar pragmatik davranabildiklerini de gösteriyor.

sekülerleşmeci olarak gördükleri Batı düşüncesi arasında yaptıkları ayrımı daha da derinleştirmiştir.⁵¹⁹ Kendi açılardan birinciyle ittifak yapmayı meşrulaştırmıştır.

Kimi zaman açık kimi zaman örtük biçimde işlenen ancak bir tema olarak varlığını sürekli hissettiren “komünizme karşı manevi birleşme” dünyada ve Türkiye’de “mukaddes değerlerin çiğnenmesine karşı” farklı dinler ve inançlar arasında düşünsel bir ortaklaşmaya gidilmesi fikrini beslemiştir. Bu yönde somut bazı adımlar da atılmış⁵²⁰ ancak ortaklaşmanın somutluğundan çok düşünce dünyasında neden olduğu dönüşüm önem taşımıştır.

7.2.2. “İmanlı Batı” Olarak ABD

İslamcı ideolojinin Avrupa kurgusu, anti-komünizmin dünyadaki gelişmeleri değerlendirirken temel çerçeve haline gelmesiyle dönüşüm geçirse de, Kıta Avrupası İslamcılar için olumlu bir örnek olmaktan ziyade düştüğü buhrandan maneviyata sarılarak çıkmaya çalışan bir düşkün gibidir. Batı denince takdirle karşılanan esas güç ABD’dir. ABD hem komünizme karşı mücadelesi nedeniyle hem de manevi değerleri yok saymadan da ileri teknoloji sahibi olunabileceğini gösterdiği için İslamcılar tarafından olumlu karşılanmıştır. Bu ikinci nokta modernleşme sürecinde maddi/manevi medeniyet ayrımı yapanlar tarafından uzun süre Japonya’ya duyulan hayranlığın da nedeni olmuştur. İslamcılar, ABD örneğiyle, batılılaşma tartışmasının içinden çıkılamayan bilim, fen ile din, kültür ikiliğini büyük oranda çözüme kavuşturduklarına inanmışlardır.⁵²¹

⁵¹⁹ Peyami Safa’nın şu ifadeleri, İslamcılar ve muhafazakarlar için ittifakın neden daha mümkün hale geldiğini açıklar niteliktedir: “Başta İngiltere, Batı medeniyetinde ilerlemiş memleketlerden birçoğu lâik değildir.” Safa, Peyami. “İnkilâp Anlayışımızdaki Hatalar”, *Türk Düşüncesi*, Cilt 10, Sayı 57-6, Haziran-Temmuz 1959, s. 2.

⁵²⁰ Anadolu Ajansı’dan alınan Kahire mahreçli “Komünizme Karşı İslam-Hristiyan paktı” başlıklı haber somut bir örnektir. Haberde, “Komünizme Karşı İslam-Hristiyan Paketi”, *Sebilürreşad*, Cilt 3, Sayı 72, Şubat 1950, s. 351. Bu bağlamda, Hamdullah Suphi Tanrıöver tarafından ABD’de düzenlenen din kongresinde yapılan konuşma büyük bir memnuniyetle karşılanmış ve konuşma metni İslamcı dergilerde yayımlanmıştır. Bkz. “Dünya Din Kongresi”, *Sebilürreşad*, Cilt 1, Haziran 1948, Sayı 6, s. 96. Ayrıca, bkz. Şenkon, Hakkı. “Kızıl Tehlikeye Karşı Din ve Ahlâk Cephesi”, *Sebilürreşad*, Cilt 2, Mart 1949, Sayı 34, s. 139.

⁵²¹ “Bu mercilere müracaat edince hayrete layık bir nokta ile karşılaşacağız ki o da şudur. Bu husustaki umumi kanaate rağmen ilim adamları, hiç değilse Anglosakson ilim adamları maddi değildir.”, Vrooman,

Böyle olmakla birlikte, İslamcılarının her daim ABD'ye aynı pozitif bakışla yaklaşıklarını söylemek mümkün değildir. Özellikle Necip Fazıl'ın çıkardığı *Büyük Doğu* dergisi, doğrudan ABD'yi hedef almasa bile, Türkiye'nin ABD'yle yakınlaşmasını bir dönem eleştirmiştir. Aslında *Büyük Doğu* gibi İslamcı dergilerin ABD ile gelişen çok yönlü ilişkilere ve Amerikan düşünce dünyasındaki tartışmalara geniş yer ayırdıklarını söylemek mümkün değildir. ABD hakkında ne düşündüklerini anlamak için bazı başlıklarda büründükleri “sessizlikten” yola çıkmak, bazı başlıklarda ise muhalefet ederken esasında kimi hedef aldıklarını sorgulayarak çıkarımda bulunmak gerekmektedir.

Nitekim, *Büyük Doğu*'ya bu gözle bakıldığında, ABD ile yoğunlaşan münasebetlere ilişkin eleştirilerin, dergiyi çıkaran Necip Fazıl'ın iç siyasette hangi tarafta durduğuyla yakından ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle CHP iktidarının sürdüğu 1950 yılına kadar ABD ile ilişkiler üzerinden CHP'nin eleştirilmesine çalışılmış,⁵²² Necip Fazıl'ın Millet Partisi'ne yakın olduğu dönemde DP'ye karşı muhalefet etmiştir. Öte yandan, İslamcı figürler arasında Necip Fazıl, mistisizmi, komünizme ve kapitalizme karşı alternatif olarak İslam'ı öne çıkarması⁵²³ dolayısıyla özgün bir yaklaşıma sahiptir. Ancak Necip Fazıl'ın reel politikadan kopuk gibi görünen tavrına rağmen, onun yönetimindeki *Büyük Doğu*'nun “komünizme karşı” ABD'den yana durma eğiliminin dışında kaldığı söylenemez.

Lee. “İlim Adamları Dindar Olabilir mi?”, *İslâm Dünyası (Taceddin Öney)*, Cilt 1, Sayı 13, 27 Haziran 1947, s. 5.

⁵²² “Halbuki bütün harimimiz onların eline geçmiş; vehale son (Amerikanizm) gayretiyle kendimize ait hiçbir noktamız kalmamıştır. Bir milletin politikasını tutmak başka, şahsiyetini ona kurban etmek başkadır”, Müftüoğlu, Mustafa. “Şahsiyetçilik Dâvamız: Ecnebî Mütehasıs”, *Büyük Doğu*, Sayı 9, 2 Aralık 1949, s. 11. Bu örnekte de hedefin NATO'dan çok CHP olduğu anlaşılmaktadır: “Atlantik Pakta alınmayışımızın mânası hazindir! Gerisi; ziyaretler, teminler, ittifaklar, medihler vesaire, yalnız teselli... Hazin mâna şudur: Eğer Atlantik Pakta alınacak olursak, bize bir tecavüz vukuunda, bu Pakta dâhil milletlerin, taahhütleri icabı derhal harekete geçmeleri, safımızda yer almaları ve bütün kuvvetleriyle bizi ve kendi dünyalarını kurtarmaya savaşmaları lâzımdır. (...) İşte, son 15 seneden beri dış politikamızda ihyakâr ve kurtarıcı roller oynamış olmakla iftihar edip iç cinayetlerini örtmek istiyen CHPnin bize hediyesi, son vaziyet!.. Siyasetimizi bu çıkmaza kadar getirip sokmuşlar; ve yalnız şahsiyetsizlikleri ve Avrupaya kul köle olmaktan başka hiçbir hünere kıymet vermemeleri yüzünden bu vatani, içtinapsız bir düşmanla, içtinabı pekâlâ kabil, dost çehreli dost olmiyanlar arasında sıkıştırıp bırakmışlardır.” Binatlı, Numan A. “Pakt”, *Büyük Doğu*, Yıl 6, Sayı 27, 22 Eylül 1950, s. 9.

⁵²³ Duran, Burhanettin. “Cumhuriyet Dönemi İslâmcılığı: İdeolojik Konuamları, Dönüşümü ve Evreleri”, Yasin Aktay (Ed.) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 6: İslamcılık* içinde (129-156), İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, ss. 130, 150.

Büyük Doğu'da ABD'ye yönelik eleştirilerin bir diğer kaynağı ise bu dönemde diğer İslamcı dergilerde de dışa vurulan Yahudi düşmanlığıdır. Ortadoğu'da İsrail-Filistin geriliminin başlaması bu düşmanlığı körükleyen nedenlerden biri olarak sayılabilir ancak esas neden Cumhuriyetin kurucu kadrolarına yönelik "masonluk" suçlaması gibi görünmektedir. ABD, Yahudiliğin ya da Yahudilikle bağlantılı olduğu söylenen masonluğun kollanmasıyla ilişkilendirildiği oranda eleştirilerden payını almıştır.⁵²⁴ Dinsel rekabet duygularını alevleyen olaylardan biri ise Protestanların Türkiye'de yürüttükleri misyonerlik faaliyetleri olmuştur. Bu konuyu ele alan yazılarda Türk halkının Hıristiyanlaştırılmasına dönük bir kampanya yürütüldüğü öne sürülmüş ve Batı'ya ilişkin "bilinçaltındaki" duygular yeniden açığa çıkarılarak Batılıların Müslümanlığa düşman oldukları iddia edilmiştir.⁵²⁵ Dinlerin karşı karşıya geldiği bu tür durumlar öfkenin de arttığı örnekler olmuştur.

Aslında, İslamcılar, gelişen ilişkileri nasıl karşıladıklarının ilk işaretini ABD savaş gemisi Missouri'nin ünlü İstanbul ziyaretine ilişkin yorumlarıyla vermişlerdir. Türkiye'nin Soğuk Savaş'ta ABD cephesinde yer alacağını dünyaya ilan edilmesine dönük bir gösteriye dönüşen ziyaret, dönemin gazetelerinde geniş yer bulmuştur. İslamcı dergilerde ise ziyaretin siyasi mesajının uzun boylu bir analizine girilmediği görülmektedir; bir

⁵²⁴ Bu tür örneklerden bazıları şunlardır: "İşte bu Hayim Naum, (Hahambaşı Hayim Naum, Türkiye'yi anlatmak üzere Amerika'ya gidiyor-benim notum) Yahudilik genelkurmayınca idare edilen kapitalizma ve emperyalizma dünyasında Türkler lehinde vaazlar (!) vermeğe koyularak, işe, Türkiye'yi müstakil hale getirdikten sonra içinden yıktırmak maksadiyle ilk defa Amerikada başlamıştır." Dedektif X Bir, "İşte!", *Büyük Doğu*, Yıl 5, Sayı 2, 21 Ekim 1949, s. 16.

Ahmet Emin Yalman'a yönelik şu çarpıcı ifadeleri kullanılmıştır: "Ona sormak isterdik: Milleti parçalayarak peşkeş çekmek istediğimizden bahsettiği düşman kimdir; bunun hayalen, yalan olarak bile ismini verebilir mi?... Halbuki biz onun, bu milleti parçalayarak peşkeş çekmek istediği iki düşmanın ismini hakikî olarak verebiliriz. Birbirine bütün ziddiyetleri içinde Amerika ve Sovyet Rusya. Hazin ve muztarip Mütareke yıllarında resmen ve alenen Amerikan (manda)sını isteyen bu, (Sabatay Sevi) nin son veledi, bugün (manda) yı mânevî sahada tahakkuk etmiş görüp saadet duyanlardan; (...)" "Tahrir", *Büyük Doğu*, Yıl ?, Sayı 27, 5 Ocak 1951, s. 8.

⁵²⁵ Bkz. "Türkleri Hıristiyanlaştırma Hareketleri", *Sebilürreşad*, Cilt 1, Sayı 16, Ekim 1948, s. 247. Aynı yazıda Amerikan Bord Neşriyat dairesi tarafından basılan "Rahmet Damlaları" isimli kitabın misyonerlik faaliyeti kapsamında basılan kitaplardan biri olduğu anlatılıyor. Bir başka yazı ise Ahmet Emin Yalman'ın bahsettiği, Rockefeller adına İslam alemindeki dini cereyanları tetkik eden, bu vesileyle Türkiye'ye de gelen ve adının Mr. Smith olduğu söylenen bir kişiden misyoner olarak bahsediliyor. Bkz. Doğrul, Ömer Rıza. "Misyonerliğin Yeni Şekli: Ahmet Emin Yalman Aldatan Maskeli Bir Misyoner", *Sebilürreşad*, Cilt1, Sayı 18, Ekim 1948, s. 277-278.

anlamda bu ziyaret İslamcılardan sessiz bir onay almıştır. Bu kesimler, ziyaret öncesinde ve sonrasında yaşananlara da çok fazla ilgi göstermemişlerdir. Halbuki ziyaret boyunca konuşulanlar, yazılanlar İslamcıların eleştirebilecekleri yüklüce bir malzeme oluşturmuştur. Örneğin; Missouri'nin ziyareti öncesinde İstanbul'a ayak basacak Amerikan denizcileri için İstanbul genelevlerinin kullanıma kapatılarak, boyandığı ve temizlendiği bilinmektedir. Ancak buna rağmen ziyaretin gerçekleştiği Mart 1946'da ya da daha sonra bu ziyaretin siyasi mesajına karşı çıkılmadığı gibi, devletin hazırlıkları da sınırlı bir biçimde eleştirilmiştir.

Aksine, ABD filosunun daha sonra da gerçekleşen ziyaretleri İslamcı yayınlarda ABD'nin dine verdiği önemin gösterilmesine vesile olmuştur. Bu gemi ziyaretlerine değinen az sayıda yazı arasında, gemi personelinin dini ibadetlerini aksatmamaları için düzenlenen dua odalarından hayranlıkla bahseden bir yazı dikkat çekicidir.⁵²⁶ Bu uygulama ABD'nin dine verdiği önemin bir göstergesi olarak yorumlanmış, Türkiye'deki hükümete ibadete verilen önem bakımından açıkça söylenese de örnek teşkil etmesi istenmiştir.

Bu başlıkta çıkan olumsuz birkaç yazı, *Büyük Doğu* ve *Sebilürreşad* dergilerinde yer almıştır. *Büyük Doğu*'daki kısa değinide, ABD denizcileriyle gönül eğlendirmeye meraklı ahlaki düşkünlük içindeki Türk kızları eleştirilmiştir.⁵²⁷ *Sebilürreşad*, bu kızların YMCA isimli Amerikan örgütünün düzenlediği bir baloya katılarak burada ABD'li erkeklerle dans etmelerine ve içki içmelerine büyük tepki göstermiştir.⁵²⁸ Bu mesele basının el atması, konunun TBMM'ye taşınmasıyla büyük bir olaya dönüştürülmüştür.⁵²⁹

⁵²⁶ İzmir'e gelen Amerikan donanması gemilerinde de en itinalı yerlerin ibadet için ayrıldığı söylenmektedir. Bkz. "Türkleri Hıristiyanlaştırma Hareketleri", *Sebilürreşad*, Cilt 1, Ekim 1948, sayı 16, s. 250.

⁵²⁷ Bkz. Binatlı, Numan A. "Atom", *Büyük Doğu*, Sayı 1, 14 Ekim 1949, s. 9.

⁵²⁸ "Amerikan Bahriye neferleriyle Türk kızlarını kucaklaştıran Genç Hristiyan Cemiyetinin münasebetsizlikleri", için bkz. "Talebe Yurdu mu? Yoksa Bar mı?", *Sebilürreşad*, Cilt 2, sayı 41, Nisan 1949, ss. 255-256.

⁵²⁹ "1949 yılında İstanbul'a gelen Altıncı Filo'nun erleri için kız öğrencilerin devam ettiği bir lisan ve sanat dershanesinde özel bir çay düzenlenmiştir. 'Amerikan denizcilerine verilen çay meselesi' olarak basına da yansıyan bu olay için TBMM'de Afyon Milletvekili Hasan Dinçer, sözlü soru önergesi vermiştir. Dinçer, Amerikan gemisinin er ve erbaşlarını eğlendirmek üzere çay düzenlenmesine ilişkin bazı öğrencilerin ilgili makamlara şikayet ettiklerini belirterek, 'En temiz hava içinde cereyan etse bile an'anelerimiz de milli eğitim sistemimiz de buna müsaade ve müsamaha edemez' demektedir. Milli Eğitim Bakanı Banguoğlu ise bu

Ancak gerek Missouri denizcisiyle flört eden genç kız örneğinde, gerekse ABD’li erkeklerle dans eden kızlar örneğinde hedef alınan ABD’lilerden ziyade iffetsizlikle suçlanan Türk kızları olmuştur.⁵³⁰

Bu örneklerden de görüldüğü üzere ABD ile İslamcılar arasındaki gerilim ahlak ve dinsel rekabet eksenlidir. Zaten taklitçi Batıcılığın Müslüman Türk halkının kültürünü dejenere ettiği serzeniş İslamcılığın Batıcılık eleştirisinin her daim vazgeçilmez ögesi olmuştur. Ancak İslamcı yayınlardaki bu dejenerasyon eleştirisi, özellikle 1950’li yıllar boyunca derinleşen, kültürel alanının “Amerikanlaşması” olarak tanımlanan sürece bütünsel bir karşı duruştan ziyade, bazı olaylara verilen anlık ahlak bazlı tepkilerden ibaret kalmıştır. Kültürel sahada örneğin Hollywood filmlerinin sinema salonlarını doldurmasıyla, “küçük Amerika” olma söylemiyle somutlanan bu süreç İslamcılar tarafından tutarlı ve kapsayıcı bir biçimde ele alınmamıştır.⁵³¹ Dolayısıyla, ABD’nin Türkiye toplumsal ve siyasal yapısında gün geçtikçe daha görünür hale gelen etkisine dair İslamcı yayınların yegane eleştirisi, kadınların ahlakının bozulmasıyla ve misyonerlik faaliyetlerinin hız kazanmasıyla sınırlı kalmış; bu etkinin yaygınlığı büyük bir rahatsızlık yaratmamıştır.

İslamcı dergilerin ve düşünürlerin, ilişkilerin hızla ivme kazanmasına yol açan Truman Doktrini ve Marshall yardımı,⁵³² ABD’li uzmanların Türkiye raporları ve ABD

toplantının Türk kızlarına hazırlanmış bir tuzak gibi gösterilmek istendiğini, oysa gündüz düzenlenen toplantıda içki içilmediğini, dans edildiğini söyleyerek savunma yapmaktadır.” Acar, a.g.e., s. 42.

⁵³⁰ “Taşdığı siyah gözlüklerin arkasında fıldır fıldır yırtık gözleriyle genç Amerikalının karşısında kırıtan, kırılıp dökülen, gayet bayağı ve sulu tavırlarla İngilizcesine göstermek istiyen, üzerinde hiçbir kadınlık vakar ve iffeti taşımayan bu kıza karşı Amerikalının bakışlarında sadece hayret, nefret ve dehşet vardı.”

“Amerikalılar”, *Büyük Doğu*, Yıl 2, Cilt 3, Sayı 62, 9 Mayıs 1947, s. 8.

⁵³¹ Tanıl Bora, konuyla ilgili olarak, “Türk milliyetçi-muhafazakarlığının ortalaması da, kültürel anti-Amerikanizm ile politik ABD-yanlılığının birleşimidir. ‘Amerika’ kısmici-seçmeli Batılılaşma tasavvurlarına bilhassa uygun bir Batı’dır” demektedir.” Bora, Tanıl., “Türkiye’de Siyasal İdeolojilerde ABD/Amerika İmgesi: Amerika: ‘En’ Batı ve ‘Başka’ Batı”, Uğur Kocabaşoğlu (Ed.) *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 3: Modernleşme ve Batıcılık* içinde (147-169), İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s.159. Böyle bir kısmici-seçmecî tavır bütünsel bir eleştiri üretilmemesini açıklamaktadır.

⁵³² İslami eğilimli *Yeni Sabah* gazetesinde şöyle denmektedir: “Rusya ve peyklere Amerikan hükümetinin yardım ve irtikrazının Amerikan ticari emperyalizmini gizleyecek bir vasıta olduğuna inandıklarını itiraf ediyorlar. Bu korkularının asılsız bir hayalden ibaret olduğu aşikârdır.”, bkz. “Marshall Plânı Etrafında”, *Yeni Sabah*, 9 Nisan 1948, s. 6.

Marshall yardımları genel olarak olumlu karşılanmakla birlikte, Türkiye’ye verilecek payın düşünüldüğünden daha az olduğunun anlaşılması ya da yardımların azalması hayal kırıklığı yaratmıştır. Ancak bu durumda bile

yardım örgütlerinin Türkiye'deki çalışmaları, vb. önemli başlıklarda neredeyse tam bir sessizlik içinde kalmaları dikkat çekicidir. Bu konulara değinilen az sayıda yazıda ise gelişen ilişkilere bakışın olumsuz olmadığı anlaşılmaktadır.

Soğuk Savaş'ın cepheleştirici ideolojisi, İslamcılarını başta Anglo-Amerikan dünyası olmak üzere maneviyatçı Batı'ya yakınlaştıran temel faktör olmuştur. Dönemin güncel gelişmelerinin tetiklediği bazı eleştiriler veya yaşanan hayal kırıklıkları bir tarafa bırakılacak olursa, bu cephe Soğuk Savaş'ta uzun süre bozulmadan korunabilmiştir. Komünizme karşı bu ortak mücadele kapsamında Türkiye'de İslamcılar dışındaki dini gruplarla işbirliği⁵³³ gündeme getirilmediği sürece bu ortak cephede yer alındığı algısı, Türkiye-ABD arasındaki çok boyutlu yakınlaşmanın da onay görmesini sağlamıştır.

Bu işbirliğinin Türkiye içindeki bir başka unsuru, "mukaddesatçılar" cephesinin Türkiye ayağını geliştiren bu dönemde anti-komünizm çatısı altında İslamcılıkla buluşan milliyetçiliktir. Soğuk Savaş öncesi seküler karakteri baskın olan Türk milliyetçiliği bir dizi nedenle İslamcı ideolojiyle yeni bir senteze girmiştir.⁵³⁴ Bu sentezin ortaya çıkmasının Soğuk Savaş'la doğrudan bağlantılı iki nedeni vardır. Biri Osmanlı İmparatorluğu

asıl eleştiri okları içeride hükümeti hedef almıştır: "Sonra?.. Evet, sonrası var... Sebep sadece Amerikalılar tarafından atlatılmış olmaktan ibaret değildir. Bizim de kendisiyle ülfet ve münasebetimizde, onu, böyle bir yardımdan vaz geçirmecek acaba ne gibi menfi tesirler olmuştur?", "Sebep", *Büyük Doğu*, Yıl 3, Cilt 4, Sayı 79, 6 Şubat 1948, s. 8.

"Şimdi de Amerikan yardımı ve (Marşal) plânının sağlayacağı imkânlar vesilesiyle yeni kalkınma plânlarından bahsediliyor. Şüphesiz ki, bu güzel bir fırsattır. Ancak kat'i bir ihtiyaç halini alan kalkınma hamlelerimizi kimler idare edecek?", Seno Cafer, "Türk Millî Kalkınmasını Kimler İdare Edecek?", *Büyük Doğu*, Yıl 3, Cilt 4, Sayı 82, 27 Şubat 1948, s. 9.

⁵³³ Ancak söz konusu olan Türkiye'deki Hıristiyan unsurların bu mücadelede ABD ile birlikte hareket etmeleri olunca İslamcılarının tepkisi gecikmemiştir. ABD başkanı tarafından tahsis edilen bir uçakla gelip taç giyen Fener Patriği'ne ilişkin haberde şöyle denmektedir: "Patrikle beraber İstanbul'a gelen en yakın dostu, bir film şirketi müdürü ve hissedarı Spiro, Amerika gazetelerine verdiği beyanatta patriğin maneve sahada totaliterliğe karşı amansız bir mücadele açacağını, Türklerle Hıristiyan alemi arasında daha yakın münasebetler kurulmasını sağlayacağını, patriğin 150 milyon tebaası bulunduğunu söyledi.", "Türkiye'de Patrikhane Saltanatı", *Sebilürreşad*, Cilt 3, Sayı 29, Ocak 1949, s. 62. Patriğin ABD devlet başkanının uçağıyla gelmesi, aynı haberde belirtildiğine göre patrikhane inşaatı için ABD'deki Rumların yarım milyon dolar bağış yapmış olmaları, patrikhanenin Soğuk Savaş'taki rolünün ABD tarafından önemsendiğinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir, bkz. a.g.y, s.63.

⁵³⁴ Copeaux, Etienne. Türk Tarih Tezi konusundaki tartışmalardan yola çıkarak yaptığı değerlendirmede bu sentezin oluşmasını hümanist-Batıcı teze bir tepki olarak ele almıştır. Bkz. Copeaux, Etienne. *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 59, Mart 2000, ss. 55-57.

döneminden itibaren iki kesimin de projelerine konu olan Türkî-Müslüman toplulukların, “komünist mezalim” altında kalmalarının yarattığı ortak duygulardır. İkincisi ise, İslamcıların ve milliyetçilerin birbirlerinin varlığını ve güçlenmesini komünizme karşı mukavemetin artması anlamında önemsemiş olmalarıdır.

7.2.3. “Maddiyatçılar” Cephesi ya da Müfrit Kemalizm Olarak Komünizm

İslamcıların anti-komünist bir güç olarak gördükleri Batı’yı bir ittifak unsuru olarak kabul etmelerinde, Ruslara karşı besledikleri tarihsel düşmanlığın itici etkisi göz ardı edilemez. Bu düşmanlık Soğuk Savaş kutuplaşmasıyla da örtüşünce 1950’ler Rus düşmanlığının zirve yaptığı bir tarih kesiti haline gelmiştir.

Bir kuşağı derinden etkileyen Necip Fazıl’ın şu sözleri, İslamcıların tarihsel Rus düşmanlığının ABD ile nasıl bir yakınlaşma vesilesi oluşturduğunu ifade etmiş gibidir:

“Türk’ün gözünde başka milletler Moskofa yaklaştıkları nisbette düşman ve ondan uzaklaştıkları mikyasta dosttur. Demek ki, Türk’e göre mücerret düşmanlı, mücerret özünü, renk ve çizgilerini Moskofluktan alıyor.”⁵³⁵

Dolayısıyla, İslamcıların Sovyetler Birliği karşıtlığının nedenleri arasında dönemin anti-komünist ideolojisi kadar dünyaya hâlâ Osmanlı İmparatorluğu’nun gözüyle bakmalarının payı olduğunu söylemek yanlış olmaz. Rusya’ya duyulan tarihsel öfke, Çarlığı deviren Sovyet iktidarına karşı da beslenmiş, hatta Sovyetler Birliği’nin Rus İmparatorluğu’nun yayılmacı emellerini bu kez komünizm perdesi altında sürdürdüğü iddia edilmiştir.⁵³⁶ Rus İmparatorluğu’nun ruhunun ayakta olduğu tezi, Batı’da da zaman zaman dillendirilmiştir.

İslamcı dergilerde Sovyet karşıtlığını sergileyen somut örnekler incelendiğinde, bu ülke topraklarında yaşayan Türk ve Müslüman grupların maruz kaldığı baskıya ilişkin

⁵³⁵ Kısakürek, Necip Fazıl. *Moskof*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 1979, s. 6.

⁵³⁶ Sovyetler Birliği’nin dünya politikasındaki yerine ilişkin yazıları *Büyük Doğu*’da daha çok Ömer Rıza Doğrul’un kaleme aldığı görülmektedir. Bkz. Doğrul, Ömer Rıza. “Orta Şark’ta İngiltere-Sovyet Rusya Savaşı”, *Büyük Doğu*, Yıl 1, Cilt 2, Sayı 39, 26 Temmuz 1946, s. 9; Doğrul, Ömer Rıza. “Rusya’nın Yeni İstila Devri”, *Büyük Doğu*, Yıl 2, Cilt 3, Sayı 65, 30 Mayıs 1947, s. 9.

iddiaların sürekli temalardan biri olduğu görülmektedir. Bu grupların akıbetleri konusunda dile getirilen kaygılar ve Sovyetlere yöneltilen suçlamalar, söz konusu halklara duyulan kardeşlik hissinden çok bir İmparatorluk dönemi refleksini andırmaktadır. Öte yandan, II. Dünya Savaşı sırasında Nazi Almanyası'nın Sovyet topraklarında Türklerin yaşadıkları bölgelere uzanmakta kendilerine destek çıkacağını düşünen ve yükselen ırkçılıkla birlikte Türkî gruplarla daha yakından ilgilenen Türkçülerin bu konuyu işledikleri bilinmektedir. Bu açıdan İslamcıların söz konusu anti-Sovyetik Müslüman Türkler bahsiyle, 1930'lardan itibaren bu konuya dikkat çeken Türkçülük akımıyla da kısmi bir kesişme içine girdiği söylenebilir.

Bu konuda, İslamcı dergilerde, sosyalist ülkelerde Müslüman nüfusun katledildiğine ilişkin, nasıl elde edildiği belirtilmeyen rakamlar verilmiş ve bu insanların dinsizlik propagandasına maruz bırakıldıkları, ibadetlerini yerine getirmelerine izin verilmediği yazılmıştır.

İslamcıların bu tür iddiaları –adı verilen az sayıda kaynaktan anlaşıldığı kadarıyla– daha çok Batılı yayınlara ya da Avrupa'da bizzat ABD'nin desteği ile çıkarılan anti-komünist yayınlara dayanmıştır.⁵³⁷ Türkiye'deki İslamcıların yararlandığı bu tür yayınlara bir örnek Münih'te kurulan “Bolşevizmden Kurtarma Amerikan Komitesi”nin desteklediği “Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü” tarafından yayımlanan Dergi isimli yayındır. *İslâm* dergisi bu yayını okuyucularına tanıtmış ve aynı enstitü tarafından *Caucasian Review* (Kafkas İncelemeleri) isimli bir derginin de yayımlandığını okuyucularının ilgisine sunmuştur.⁵³⁸ Daha sonra bu derginin başyazarı olan Edige Kırımal adında bir kişinin

⁵³⁷ Londra'dan Vatan gazetesine özel olarak yazıldığı söylenerek sunulan bir bazı: “Yirminci Asrın En Büyük Faciası Rusyada Müslümanlık İmha Ediliyor”, *Sebilürreşad*, Cilt 3, Eylül 1949, sayı 59, s. 136; Arnavut mültecilerin çıkardıkları bir dergi, “L'Albanie Libre gazetesini birkaç seneden beri komünist rejimi aleyhinde neşriyatını devam ettirmektedir”, diye tanıtılmaktadır. Bkz. “Amerikada Müslüman Arnavudlar Kongresi”, *Sebilürreşad*, Sayı 54, Cilt 3, Sayı 64, Kasım 1949, s. 219; Ömer Rıza Doğrul'un Amerikan “Yaşamak=Living” dergisinden yaptığı çeviri Avrupa ve Amerika matbuatı içinde dini inancı kuvvetlendirecek yazılar nakledilmiyor denilerek yayımlanmıştır, bkz. “Ahirete İnanıyorum”, *Sebilürreşad*, Cilt 1, Sayı 16, Ekim 1948, ss. 245-246.

⁵³⁸ *İslâm* dergisinin birinci sayısında söz konusu yayın ile ilgili kısa bir tanıtım yer alıyor, bkz. Başlıksız, *İslâm*, Cilt 1, Sayı 1, Nisan 1956, s. 18. Daha sonra ise okuyuculardan gelen talep üzerine ek bilgi de veriliyor, bkz. Başlıksız, *İslâm*, Cilt 1, Sayı 2, Mayıs 1956, ss. 19-20.

Kırım'da Sovyetlerin baskı siyasetini anlattığı bir yazısı da *İslâm* dergisinde yayımlanmıştır.⁵³⁹

İslamcı yayınlarda Türk-Müslüman halklar meselesi dışında, Sovyet karşıtlığının örneklerle somutlandığı başlıklar yok denecek kadar azdır. İdeolojik plana bakıldığında ise daha renkli bir malzeme ile karşılaşılmaktadır. Bu alanda, yukarıda bahsedilen devrim karşıtlığının yanı sıra, “dinsizlik” olarak görülen (sosyalist) sekülerleşmenin İslamcıların Sovyet düşmanlığının iki önemli kaynağı olduğu anlaşılmaktadır.

Esasen devrimci dönüşüm karşısında duyulan korku, sekülerleşmenin İslamcılarda yarattığı tepkinin yanında bir yan tema gibi kalmaktadır; zaten Sovyetlere yönelik suçlamaların merkezine de “dinsizlik” iddiası yerleştirilmiştir. Sovyetler Birliği'ndeki sosyalist kuruluşun “komünizm” olarak kodlanması, komünizmin ise “dinsizlik” olduğunun, hatta “dinsizlikten” ibaret olduğunun öne sürülmesi İslamcıların bu başlıktaki eleştirilerinin sığınağına işaret etmektedir.⁵⁴⁰ Zaten İslamcı yayınlarda Sovyetler Birliği ve sosyalizme ilişkin derinliği olan, ciddi bir bilgi birikimine dayanan tahlillere neredeyse hiç rastlanmamaktadır. Bu sığınağın aşıldığı az sayıda yazının yazarlarından biri Peyami Safa'dır. Dönemin önemli muhafazakar muharrirlerinden Safa'nın fikirleri, İslamcıları da önemli ölçüde etkilemiştir. Zaten Peyami Safa imzasına, daha önce bahsedilen *Türk Düşüncesi* dışında, dönemin Türkçü dergileri kadar İslamcı dergilerde de rastlanmaktadır. Sosyalizme ilişkin biraz daha etraflı bir eleştirinin örneklerinden biri Safa'nın *Büyük Doğu*'da yayımlanan “Kızıl Çocuğa Mektuplar” başlıklı dizi yazısıdır. Bu yazılar sosyalist düşüncenin en azından temel önermelerine ilişkin bilgisi, bu önermeleri karalamak yerine temelinde yatan eşitlikçi kaygıya hak veren yaklaşımı ve bu önermelerin çürütmek için getirilen kanıtlar bakımından istisnai bir yere sahiptir.⁵⁴¹ İslamcı yayınlarda, yine aynı

⁵³⁹ Kırimal, Edige, a.g.y., ss. 19-20.

⁵⁴⁰ Marksizm konusundaki bilgisizliğin bir örneği olarak *Sebilürreşad*'da yayımlanan bir yazıda Marx'ın bir sözü Lenin'e yakıştırılmıştır: “Lenin: din halkın afyonudur, demiştir”, Bkz. “Bolşevikler Dinle Mücadelede Başa Çıkamadılar”, *Sebilürreşad*, Cilt 3, Sayı 66, Aralık 1949, s. 251.

⁵⁴¹ Peyami Safa'nın Marksizme yanıt vermeyi denediği ilk yazısı 8 Mart 1946 tarihli *Büyük Doğu*'nun 19. sayısında, ikinci mektup 5 Nisan 1949 tarihli 23. sayıda, son mektup ise 12 Nisan 1946 tarihli 24. sayıda yayımlanmıştır. Safa, yazısında hitap ettiği çocuğa şöyle seslenir: “Söyle bana! Konuşalım. Ne istiyorsun? İhtimâf adalet. Ben de bunu istiyorum. Ve ilim halinde yazılı hedefler: İnsanın insanı sömürmemesini,

başlıkta, bir bilgi birikimine dayanma özgünlüğü taşıyan diğer bir yazı dizisinin yazarı ise Habil Âdem Pelister'dir. Türkiye ile Rusya ilişkisini ve ABD'nin bu ilişkiye dair politikasını yine Sovyetler Birliği'ni eleştirerek fakat tarihsel verilere dayanarak açıklayan bu dizi yazılar da *Büyük Doğu*'da yayımlanmıştır.⁵⁴²

Yukarıda bahsedilen özgün yazılar bir yana bırakıldığında, İslamcı yayınlarda “dinsizlik” meselesinin anti-Sovyetizmin temel gerekçesi olarak öne sürüldüğü vakıadır. Ancak, gözden kaçırılmaması gereken nokta, “dinsizlik” üzerinde uzun uzadıya durulmasının İslamcıların içeride Kemalist laiklik uygulamalarına karşı yürüttükleri muhalefetle yakından ilgili olduğudur. İslamcı dergilerde yazılanlar dikkatle incelendiğinde, “komünizm kaynaklı dinsizlik tehlikesine” işaret edilirken hedef alınanın tek başına Sovyetler Birliği olmadığı, Kemalist laiklik uygulamaları ve onların mesulü olarak görülen CHP olduğu da anlaşılmaktadır. İslamcıların gözünde komünizm adeta Kemalizmin bir uç versiyonu⁵⁴³, onun büründüğü daha korkunç bir çehredir. Laiklik uygulamalarının eleştirilmesi için komünizm yaftalaması bir karalama yöntemi olarak kullanılmıştır. Türkiye’de din düşmanlığı yapılarak komünizmin önünün açıldığı öne sürülerek yine laiklik ile komünizm arasında doğrudan ilişki olduğu iddia edilmiştir.⁵⁴⁴

Türk Düşüncesi'nin Peyami Safa'nın anti-komünizminin bilendiği 1950'lerin sonlarına doğru çıkan sayılarında bu iddia geniş yer bulmuştur. Dergi, komünistlerin

imtiyazlı burjuva sınıfının, emrinde çalıştırdığı yığınım alın terini gözyaşına çeviren alçakça istismar sisteminin yıkılmasını istiyorsun. Ben de bunu istiyorum. (...)" Safa, Peyami. “Kızıl Çocuğa Mektup”, *Büyük Doğu*, Sayı 19, 8 Mart 1946, s. 3. Marksizmin temel savlarını, küfre boğmadan, çürütmeye çalışan bu yazılar Türkçü, İslamcı dergilerde yer alan istisnai örneklerdir.

⁵⁴² Pelister'in “Türk-Rus Meselesi ve Amerika'nın Kendi Emniyet Siyaseti” başlıklı yazı dizisi *Büyük Doğu* dergisinde 9 Ocak 1948 tarihli 75. sayısı ile 5 Mart 1948 sayılı 83. sayısı arasında yayımlanan 9 yazıdan oluşmaktadır. Pelister bu yazılarda hem Sovyet dış siyasetini ayrıntılı bir biçimde tahlil etmiş, hem de sosyalizm idealini olumsuzlamakla birlikte Sovyetlerdeki uygulamaları “bozulma” olarak niteleyerek bir ayrıma gitmiştir.

⁵⁴³ İslamcı dergilerde bu anlayışa bir örnek için bkz. Doğrul, Ömer Rıza., “20 Kusun Sene Süren Komünizm Umdeleri Milletın Manevi Bünyesini Yıktı; Ne Din Bıraktı, Ne Ahlak”, *Sebilürreşad*, Cilt 1, Sayı 17, Ekim 1948, ss. 264-265.

⁵⁴⁴ Şu satırlar da laiklik savunucularını hedef almaktadır: “Bilerek, bilmeyerek din aleyhinde bulunanlar, komünizmin gizli propagandacılarıdır. Bu hakikati, bütün Avrupa ve Amerika mütefekkirleri anlamış ve şimdiye kadar din aleyhinde yapılan hareketlerin komünizme yol açtığını ve bu gün din aleyhtarlığının komünizmi desteklemekten başka fayda temin etmediği neticesine varmışlardır.”, Yörükân, Yusuf Ziya. “Din Aleyhtarlığı Komünizm Yoludur”, *Sebilürreşad*, Cilt 1, Sayı 6, Haziran 1948, s. 89.

Atatürkçülük maskesi altına gizlendiklerini,⁵⁴⁵ Türkiye’de devrimcilik adı altında kızıl propaganda yapıldığını,⁵⁴⁶ hatta Hür Dünyanın karşısındaki Sovyetler Birliği’nde inkılâbın üstünlüğü ve dokunulmazlığı sisteminin hakim olduğunu, bu sistemin en mühim unsurunun putçuluk olduğu ileri sürmüş ve böylece dolaylı olarak Kemalizmi eleştirmiştir.

Bu yıllarda, komünizm tehlikesinin yanında masonluk faaliyetleri sürekli gündemde tutulmuş, İslamcı dergilerde masonlukla ilgili yazılar geniş yer bulmuş, masonluk-komünizm ve Kemalizm arasında ilişki kurulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, özellikle komünistlerle masonların Türkiye’de Müslümanların dinine karşı düşmanca politikalar uygulayan perde arkasındaki odaklar olduğu ilan edilmiştir.⁵⁴⁷ Aslında bu iddiaların da hedefinde Kemalizm bulunmaktadır. Dönemin en etkili İslamcı yayınlarından biri olan *Sebilürreşad*’ın çıkış yazısında derginin çıkış amacının bu odaklarla mücadele etrafında tanımlayan şu satırlar açıklayıcıdır:

“İntikam ateşiyle ruhları yanan, gözleri kıpkızıl bir hale gelen farmasonluk, azgınlığını o dereceye getirdi ki, din kitaplarından ayetleri kaldırdı, camilerde hıfzı Kur’anla meşgul olanları cürmümeşhutla suçlandırdı. Laiklik nikabına bürünerek komünizmin temellerini kurmağa çalıştı.”⁵⁴⁸

⁵⁴⁵ *Forum* dergisinin okur mektuplarında da bu sayıya yönelik bir eleştiri yayınlanmıştır: “Aynı sayıda başka bir yazı, komünist öğretmeni bize tanımlıyor; ‘Komünist öğretmenin ilk işi sırtını Atatürk ve devrimlerine dayamak suretiyle bütün bir mâziye hücum etmektir. Hurafe ve batıl itikatlere hücum kisvesi altında dine; irtica veya şovenliğe hücum kisvesi altında Türkçülüğe ve milliyetçiliğe şiddetle saldırıyor. ‘Sevsinler bu denli komünizmle savaşmayı!. Çok güzel bir metot doğrusu. Geçmiş yerip, Atatürk’ü övmeye mi kalkıyorsun; Derviş Vahdeti’leri, Kubilây olaylarını mı ortaya atıyorsun; irticâyâ dil mi uzatıyorsun, o halde sen; hem Türk düşmanı, hem din düşmanı ve hem de bal gibi komünistsin.” Akın, Turgut. “‘Heykelsiz Kaide’ Üstüne”, *Forum*, Cilt 11, Sayı 126, 15 Haziran 1959, ss. 14-15.

⁵⁴⁶ Safa, Peyami. “İnkılâp Anlayışımızdaki Hatalar”, *Türk Düşüncesi*, Cilt 10, Sayı 57-6, Haziran-Temmuz 1959, s.1.

⁵⁴⁷ Abdürrahim Zapsu’nun şu ifadeleri örnek olarak verilebilir: “Şu kadar ki, yekpare küfrün kutuplarını en sıhhatli hudut ifadesile çerçevelemek lâzımdır. Bunlardan birisi Bolşeviklik ise, öbürü de masonluktur. (...) Siz bizi yekpare küfre karşı hristiyanlarla işbirliğine davet ederken, biz de sizi, küfrün bütün Garp tesir muhitlerine sinmiş ikinci kutbuna karşı mücadeleye çağırıyoruz!” s. 9, Zapsu, Abdürrahim. “Papa Cenaplarına”, *Büyük Doğu*, Yıl 5, Sayı 10, 16 Aralık 1949, s. 9.

⁵⁴⁸ “Allahın inayetiyle Sebillürreşad’a Başlıyoruz”, *Sebillürreşad*, Cilt 1, Sayı 1, Mayıs 1948, s. 2.

Zaten İslamcı yayınlar arasında bu başlığı en fazla öne çıkaran ve sürekli olarak işleyen *Sebilürreşad* olmuştur.⁵⁴⁹ 1948'deki çıkışından itibaren dini eğitim kurumları, okullarda din dersi, ezanın Türkçe okunması, harf inkılabı gibi gündemlerde sürekli olarak Kemalizme muhalefet eden *Sebilürreşad*'ın laiklik karşıtı muhalefetini, DP iktidarıyla birlikte sertleştirdiği, uluslararası alanda yaşanan gelişmeleri ise bu muhalefete bir fon olarak kullandığı görülmektedir. Diğer bir deyişle dünya ölçeğindeki komünist tehdide ilişkin yazılanlardan, içeride tutulan yolun vahametini vurgulamak yönünde yararlanılmıştır. Öte yandan, ABD'deki dini uygulamaları işleyen haberlerde de sürekli olarak, Türkiye'deki uygulamalara dair bir mesaj iletme niyeti ön plandadır.⁵⁵⁰ Dolayısıyla *Sebilürreşad* dünyada olup bitene daha fazla yer veren *İslâm* dergisi ya da bir fikir hareketi haline gelmeyi amaçlayan *Büyük Doğu* gibi yayınlara kıyasla komünizmin sekülerleşme sürecinin yarattığı bir canavar, bir ucube olduğu tezini en çok işleyen yayın olmuştur.

İşin ilginç yanı, Türkiye'de siyasetin merkezine yerleşen anti-komünizmin Kemalist kesimler ve CHP tarafından da paylaşılmasıdır. Anti-komünizm dönemin İslamcılarını ile devletin merkezi arasında bir köprü kurduğu ölçüde, İslamcılar devlete dini baskılamak yerine komünizme karşı en önemli panzehir olarak ondan yararlanmak yönünde zımni bir çağrı yapmışlardır. Öte yandan, devleti ve genel kamuoyunu ikna etmek isteyen İslamcılar, ABD başta olmak üzere “mukaddesatçı” cephedeki uygulamaları, Türkiye'de dinin etki ettiği alanın sınırlarını genişletmek amacıyla örnek olarak vermişlerdir. Laikliğin komünizmin bir veçhesi olduğu yönündeki iddia ise bir yönüyle, Kemalist laikliğin Hür Dünya değerleriyle de çatışmalı bir biçimde resmedilmesinin yolu olmuştur. Hatta İslamcı

⁵⁴⁹ Bazı örnekler için bkz. “Din Düşmanı Komünizmle Mücadele İçin Ma’nevi Enerji Lazım”, *Sebilürreşad*, Cilt 1, Sayı 2, Mayıs 1948, s. 29; “Ahkam-ı Şer’iye Okunmayan Bir İlahiyat Fakültesi Ancak Moskovaya Yaraşır” *Sebilürreşad*, Cilt 1, Haziran 1948, sayı 4, ss. 62-64.

⁵⁵⁰ Örneğin, TBMM’de Diyanet bütçesi tartışmaları sırasında verilen bazı bilgiler *Sebilürreşad*’da aktarılmıştır: “Ahmet Gürkan (tokat): Amerika’da 1935’te 199.000 olan kilise adedi 1945’e kadar olan hesabı veriyorum 258.000’e çıkmıştır”, bkz. “Diyanet Bütçe Müzakereleri”, *Sebilürreşad*, Cilt 4, Sayı 100, Nisan 1951, s. 395. Ayrıca, şu sözler örnek olarak verilebilir: “Birleşik Amerika’nın ‘New England’ denilen bölgesinde 17 inci yüzyılda kuvvetle cinlere, cadılara inanılıyordu. Fakat kimse cine, cadıya inananların dilediği gibi konuşmasına mâni olmadı. Netice bugünkü Amerikanın satvetidir.” Tümtürk, İsmet ve Bekir Berk. “Put”, *Türk Düşüncesi*, Cilt 10, Sayı 57-6, Haziran-Temmuz 1959, s. 42.

pragmatizmin ürünü bir ara yol olarak, ABD örneğinden hareketle, dinin dışlanması gerekmediği, laiklikle dinseliliğin uzlaştırılabileceği iddia edilmiştir.⁵⁵¹

7.2.4. Kapitalist Demokrasi ve İslamcılar

İslamcılığın ABD ile etkileşiminde anti-komünizm çatısının toparlayıcılığı önemli olmakla birlikte, demokrasi kavramının bir fikir köprüsü olarak işlevi de gözardı edilemez. Demokrasi kavramı etrafında yapılan tartışma, hem Soğuk Savaş'ın dünya çapındaki ideolojik çekişmesinin konusu olmuş, hem de Türkiye içinde siyasi yapıdaki dönüşümün temel kriteri olarak döneme damgasını vurmuştur. İslamcı ideolojinin söz konusu dönemde demokrasi kavramını sıkça kullanması bu nedenle iki yönlüdür; yani dünyada süregiden ideolojiler savaşında İslamcılığa bir konum kazandırırken, içeride de Kemalist merkeze karşı başlıca muhalefet kanalını oluşturmuştur. Bu yüzden dönemin İslamcı yayınlarında demokrasi, hürriyet, fert kavramlarına sık rastlanmakta, bu kavramların İslamcıların dünya görüşleri çerçevesinde tanımlanmasına çalışıldığı görülmektedir. Sistemli, bütünsel bir tanımlama çabasından bahsetmek mümkün olmasa da, söz konusu kavramların tanımlama ve kullanılma biçimi İslamcı ideolojinin bu kavramlara yüklediği anlamları analiz edebilmek açısından önemli veriler sunmaktadır.

Öncelikle “demokrasi ve özgürlük tartışmasının” İslamcılar için tamamen yeni olmadığını, bir geçmişi olduğunu belirtmek gerekir. Osmanlı İslamcılığına dönüldüğünde halkın iktidarın kaynağı olarak rolüne işaret eden “meşrutiyet” kavramının “demokrasi” tartışmasına bir arka plan oluşturduğundan söz edilebilir. Bu dönemde meşrutiyet savunusu, öncelikle Batı'nın yakaladığı üstünlüğün siyasi alandaki özgürlüklerle ve iktidarın paylaşılması ilkesiyle bağlantılı olduğu fikrinden türetilmiştir. Yani Batı'ya yetişme ve böylece İmparatorluğu ayakta tutma gayreti içerisinde savunulmuştur.

⁵⁵¹ Ogan, laik olunarak da dine önem verilebileceğini ABD üzerinden kanıtlamaya çalışıyor: “Amerika birleşik Cumhuriyetleri Başkanı Mister Truman’ın; Hazreti İsa’nın doğum gecesini (Noel) açmak ve tes’id etmek üzere radyolarla dünyaya neşreylediği hitabesi ise, Allaha inananların, Allaha inanmayanlara gerçek ve müsbet bir tokadıdır. Amerika, lâik, hem de tam mânasiyle lâik ve insan haklarına riayette en üstündür.” Ogan, M. Raif. “Hikmet Bayur’un Şahsi Kanaatleri Millet Partisi’ne Mal Edilmemelidir”, *Büyük Doğu*, Sayı 42, 5 Ocak 1951, s.7

Cumhuriyet döneminde ise, demokrasi kavramına başvuran İslamcılar, kavramı, kamusal bir ortak çıkar kavrayışından ziyade daha “liberal” bir içerikle; otoriteye karşı dinsel serbestiyet talebini öne çıkararak kullanmışlardır. Bu yıllarda ilginç bir nokta ise metinlerde yer verilen fert vurgusudur.⁵⁵² Ancak İslamcıların Kemalist merkeze karşı dillendirdikleri, manevi değerlerine, geleneklerine bağlı “milletin egemenliği” düşüncesinin, akıl yöntemiyle kendi çıkarlarını gerçekleştiren “birey” fikriyle ve bireysel hürriyetler yaklaşımıyla örtüşmediği belirtilmelidir.

Bu uyuşmazlığın nedenlerinden biri, sağ siyasetin bütünü tarafından benimsenen ve kullanılan “millet” tanımlamasının içerdiği devletin bekasını gözeten milliyetçi bütünlük vurgusudur. Dönemin İslamcılığının, milliyetçilikle ortak noktası, millet⁵⁵³ olarak tarif edilen mütedeyyin, geleneklerine bağlı, “sınıfsız toplumun”⁵⁵⁴ devletin varlığına hizmet etmesidir. İkinci neden ise, anti-komünizmin her türlü muhalefeti boğan baskıcı karakteridir ki, İslamcılar komünizm söz konusu olduğunda hürriyetlerin rafa kalkmasını hararetle savunmuşlardır.⁵⁵⁵ Üçüncüsü ise İslamcı düşüncenin topluma baktığında cemaatleri gören, bireyleri bu cemaatler içindeki rolleriyle tanımlayan ve cemaatin

⁵⁵² İslamcı yayınlarda bu bakışın pek çok örneği ile karşılaşılabilir. Örneğin, *İslâm* dergisinin ilk sayısında, derginin yayın amacını ve çizgisine de sergileyen bir yazıda şöyle bir deklarasyon yapılmıştır: “Devletlerin, milletleri ve hepsinin üstünde bütün beşeriyetin kurtuluşu ‘fert’lerin kurtuluşuna bağlıdır. Mes’ut bir istikbal, hakikî bir sulh ancak fertlerin manevî hayatlarında yapılacak bir değişiklik ile mümkün olabilecektir.”, “Muasır Dünya ve İslâmiyet”, *İslâm*, Cilt 1, Sayı 1, Nisan 1956, ss. 3-4.

⁵⁵³ Nuray Mert, bu yıllarda İslamcılığın milli kimlik oluşturma sürecinde yer aldığını söylemektedir: “Ellili yıllarda gelişmeye başlayan ve İslâmcılıkla birlikte tüm diğer sağ söylem ve politikaların düşünsel temelini oluşturan, muhafazakâr düşünce ve siyasal söylem, öncelikle dinî sembollerle yer veren alternatif bir millî kimlik ve milliyetçilik üretirken, seküler ulus kimlik oluşturmada konusundaki önünü açmıştır. Bu bir yandan ulus devlete sadakati dinî unsurlarla pekiştirirken, diğer yandan ulusal kimliği dindarlaştırmıştır.” Mert, Nuray. “Türkiye İslâmcılığına Tarihsel Bir Bakış”, Yasin Aktay (Ed.) *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce Cilt 6: İslamcılık* içinde (411-419), İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s. 414.

⁵⁵⁴ Bu yaklaşıma bir örnek: “Halbuki İslamda bu kabil Paşazade, Emirzade, veyahut Beyzade gibi sınıfı mümtaz yoktur. İslamiyet böyle bir sınıf tanımaz. Garp telekkisi gibi bir sınıf yoktur. Daima halka doğru inmeği, hakka gitmeği emreder. Halka inen zaten hakka doğru gitmeği kabul etmiş demektir. Hakka halk kapısından girilir. Halkı iltizam, hakka iltizamdır. Çünkü: Hak, halk kitlesine nazırdır. Haksız ‘Halk’ olmaz. Halka riayet, hakka riayettir”, “İslam Ahlakı Notları: 3”, *İslâm Dünyası (Taceddin Öney)*, Cilt 1, Sayı 3, 18 Nisan 1947, s. 2.

⁵⁵⁵ *Büyük Doğu*’da küçük bir köşede Muhiber imzasıyla yayınlanan bir yazıda Marko Paşa, Gün, Ses, Yığın gibi dergiler çıkarıldığı bildirilmiş, bunlara karşı harekete geçilmesi çağrısı yapılmıştır: “Biz kendimize düşen vazifeyi yerine getirmeğe çalışırken, bu mevzuda, devletin, milletin, hükümetin, gençliğin ve halkın vazifelerini görmek istiyoruz.” Muhiber, “Komünistler”, *Büyük Doğu*, Yıl 2, Cilt 3, Sayı 58, 13 Aralık 1946, s. 9.

uyumuna aykırı bireyselliğe olumlu bakmayan yönüdür. Şerif Mardin İslam'da kişiye yapılan vurgunun, bireye Batılı anlamda bir değer biçilmesinden kaynaklanmadığını, kişisel yükümlülük bağlarıyla vücut bulan bir cemaat anlayışına dayandığını söylemektedir. Mardin'e göre Batılı anlamda toplum bir mekanizma iken, İslam'da kişisel yükümlülük bağlarıyla vücut bulan bir cemaat vardır.⁵⁵⁶ İslamcı gelenek bireylerin özgürlük sahasını cemaatin ortak yararı ile sınırlandırmakta, cemaatin varlığı için gereksinen kuralların, dayanışma kültürünün bireye yüklediği rolü ön plana çıkarmaktadır.

Bireyin cemaat ilişkilerini sorgulamasını ve onların dışında bir yaşama alanı yaratmasını kısıtlayan bu İslamcı gelenek, her türlü gelenek bağından özgürleşen bireyin reddidir ama bireyciliğin tamamen reddi değildir. Mustafa Erdoğan, konuyla ilgili olarak, Kuran'ın sorumlu bireyi muhatap aldığını söylemekte ve "İslam'da topluma ve toplumsal varlığa önem verildiği doğru olmakla birlikte, bu onun kişiden çok toplumu gözettiği veya amaçladığı anlamına gelmez"⁵⁵⁷ demektedir. Toplumu cemaat anlamında kullanmayacaksak, İslamcı gelenekte "toplumsal ortak iyi" kavramı, diğer bir deyişle kamusal çıkar kavramı bireysel iyinin ve çıkarın gerisindedir. Kamusal yönü zayıf bu bireycilik anlayışı, sosyal gereksinimlerin karşılanmasında, dayanışmacı kültür ve İslam'ın öngördüğü yardımlaşma biçimleri dışında, herhangi bir otoriteyi sorumlu görmez.

Eşitlik fikrine duydukları soğuklukla birlikte düşünüldüğünde, bireye dair bu teorik-felsefi tutum,⁵⁵⁸ İslamcılarını siyasi-sosyal düzeyde kamu otoritesine sorumluluk yükleyen sosyal-adaletçi bir konumdan uzak tutmuştur. Bunun en açık göstergesi Kemalist merkeze karşı yürütülen muhalefetin bir sosyal eleştiriden neredeyse bütünüyle yoksun olmasıdır. CHP iktidarının uygulamalarını demokrasi ve hürriyetler üzerinden sürekli yeren

⁵⁵⁶ Mardin, Şerif, a.g.e., s. 27-28.

⁵⁵⁷ Erdoğan, Mustafa. "Liberalizm ve İslâm", Murat Yılmaz (Ed.) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 7: Liberalizm* içinde (444-451), İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, ss. 447- 448.

⁵⁵⁸ İslam'ın bir din olarak liberalizmin önemli bir ayağını oluşturan "doğal insan hakları" kuramına yaklaşımı, bu hakların Tanrı tarafından verildiği şeklindedir. O halde insan doğası açısından bakıldığında doğal haklar olarak adlandırılması mümkün olmakla birlikte bu haklar aynı zamanda öncelikle tanrısal bir boyutu ve niteliği olan şeylerdir. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi "Biz aşağıda imzası bulunan insanlar aşağıda sözünü edeceğim temel insan haklarının insana Tanrı tarafından verilen vazgeçilmez, devredilmez haklar olduklarını kabul ediyoruz" sözleriyle başlar. Arslan, Ahmet. "İslâm ve Liberal Demokrasi", Murat Yılmaz (Ed.) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 7: Liberalizm* içinde (432-443), İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s. 433.

İslamcı yayınların, II. Dünya savaşının hemen ardından halkta büyük bir hoşnutsuzluk yaratan ekonomik buhranlara, derin yoksulluğa, artan eşitsizliklere birkaç istisna dışında neredeyse hiç değinmemiş olmaları dikkat çekicidir.⁵⁵⁹ Savaş yıllarında ve sonrasında pahalılık, yokluk ve salgın hastalıklarla boğuşan büyük kitlelerin yanı başında istifçilik, karaborsacılıkla zenginleşen bir kesim türemiştir. Ancak gittikçe derinleşen toplumsal eşitsizliklere İslamcı muhalefetin sessiz kaldığı görülmektedir. Bu açıdan *Sebilürreşad*'da din davasının yanında bu sorunların ikincil olduğunu ifade eden Eşref Edib'in kaleminden çıkan şu satırları çarpıcıdır:

“Memleketin muhtelif yerlerinden gelen birçok Demokrat Milletvekilleriyle görüşüm. İçim ferahladı.

(...)

Bir Demokrat Milletvekili birkaç kişi huzurunda dedi ki:

-Köylüler bize ne dedi bilir misiniz. Biz açız, sefaletteyiz, çoluğumuz çocuğumuz gıdasızlıktan bitkin bir haldedir. Fakat bunlardan ziyade bizim gücümüze giden, bizi müteessir eden şey, camilerimizden, minarelerimizden ‘Allahuekber’i kaldırmaları, ‘Lailahe illallah’ yerine ‘Yoktur tapacak’ı koymalarıdır.”⁵⁶⁰

Sebilürreşad dışındaki dergilerde de sosyal eşitsizlikler ve yoksulluk sorununun ele alındığına pek rastlanmaz. Yoksulluk eleştirisi yerine kazancın nasıl artırılacağı üzerinde durulmuştur. Örneğin, Ömer Rıza Doğrul tarafından çıkarılan ve sayfalarında gündelik hayatı ilgilendiren dini bilgiler veren *Selâmet* dergisi yoksulluğa değinmediği gibi, kazançla ilgili dini öğütler vermeyi yeğlemektedir. “Erken uyanmak ve rızık peşinde koşmak hakkında” ve “Ticaret ahlakına ve prensiplerine dair” başlıklı yazılar buna

⁵⁵⁹ Bu dönem DP'ye destek veren ve dolayısıyla CHP'ye muhalefet etmeye başlayan Cumhuriyet gazetesinin eleştirilerinin ağırlıklı bir bölümünü savaş sırasında ve şavaşı takip eden dönemde yaşanan yoksulluk, artan hayat pahalılığı, yeniden patlama yapan verem gibi hastalıklar; diğer tarafta vurgunculuk, karaborsacılıkla toplumun küçük bir kesiminin hızla zenginleşmesi teşkil etmektedir. Ayrıca, Karaömerlioğlu, Asım. “Türkiye’de Çok-Partili Demokrasiye Dönüşün Toplumsal Dinamikleri”, *Toplum ve Bilim*, 2006, Sayı 106, ss. 179-189.

⁵⁶⁰ Eşref Edib, “Yeni Gelen Milletvekilleriyle Mülakat”, *Sebilürreşad*, Cilt 4, Sayı 79, Mayıs 1950, s. 51.

örnektir.⁵⁶¹ Yoksulluk, eşitsizlik gibi konular etrafında yapılan tartışmaların komünizm propagandası olarak damgalandığı bir dönemde, İslamcılar da bu yaklaşımı benimsemiş, yayınlarında sosyal eşitsizliklerin toplumsal durumun doğal hali olduğunu savunan ifadelere yer vermişlerdir.⁵⁶²

Bu yıllarda İslamcı muhalefetin genel olarak toplumsal eşitsizliğe, özel olarak ise CHP iktidarında bir sermaye birikim kaynağı olarak savaş vurgunculuğuna pek değinmemiş olması, bu çalışma bağlamında iki önemli noktaya işaret etmektedir. Birincisi, Türkiye’de İslamcı hareketin anti-kapitalist duyarlılığının sınırlılığıyla ilgilidir. Böyle bir duyarlılığın var olması ABD’yle ya da kapitalist Batı’yla tam bir karşıtlık olmasa bile belli bir uyumsuzluk yaratabilirdi. İkincisi nokta ise, savaş sonrasında başlayarak 1950’ler boyunca ABD telkiniyle uygulanan liberal iktisat politikalarına itiraz edilmemesidir. Bu, İslamcı düşüncenin iktisadi konulara çok az ilgi göstermiş olmasıyla da alakalıdır, ancak ilginin sınırlılığı genel olarak sosyo-ekonomik eşitsizliklerin sorun edilmemiş olmasıyla bağlantılıdır. Bu bağlamda, Çağlar Keyder’in, 1950’ler Türkiye’sindeki muhalefet platformunun iki temel direğinden birinin devlet müdahalesi karşısında pazarı savunan iktisadî özgürlük, diğerinin siyasî baskı ve merkezin ideolojik tecavüzü karşısında mahallî gelenekleri savunan din özgürlüğü olduğunu söylemesi,⁵⁶³ bir bağlantıya da işaret etmesi anlamına gelmiştir. Bu iki muhalefet kanalının aynı platformu paylaşması, “devlet müdahalesi” karşıtlığında buluşması önemlidir.

⁵⁶¹ “Erken Uyanmak ve Rızık Peşinde Koşmak Hakkında”, *Selâmet*, Sayı 29, 5 Aralık 1947, ss. 9, 16 ; “Ticaret Ahlakına ve Prensiplerine Dair”, *Selâmet*, Sayı 32, 26 Aralık 1947, ss. 9, 16.

⁵⁶² Örneğin *Büyük Doğu* dergisinde Mehmet Vehbi Çelik tarafından yazılan bir yazıda şöyle denilmektedir: “İnsanlardan bazısının zengin ve bazısının fakir, bazısının akıllı ve bazısının ahmak, bazısının şerefli ve bazısının düşkün yaratılmasındaki hikmet, herkesin bulunduğu hale rıza gösterip göstermeyeceğini tesbit etmek; ve zenginin fakire, akıllının ahmağa, şerefli’nin de düşküne nasıl muamele edeceğini tesbit etmek; ve zenginin fakire, akıllının ahmağa, şerefli’nin de düşküne nasıl muamele edeceğini belirtmektir. (...) insanların hepsi zengin olsa iş görecektir kimse kalmaz. Hepsi fakir olsa görecektir iş bulunmaz.” Çelik, Mehmet Vehbi. “İnsan”, *Büyük Doğu*, Yıl 6, Sayı 17, 3 Şubat 1950, s. 6.

Yine *Büyük Doğu* dergisinde işçilere grev hakkı verilmesine karşı çıkmaktadır, bkz. “Grev” *Büyük Doğu*, Yıl 6, Sayı 18, 10 Şubat 1950, s. 8. Öte yandan yine *Büyük Doğu* dergisinde ekonomik sorunlara deyinen yazılarda bunalımların kaynağı olarak devletçilik siyaseti gösterilmektedir. Bir örnek için bkz. Duru, Kazım Nami. “Her şeyden Evvel Ekmek!..”, *Büyük Doğu*, Yıl 1, Cilt 2, Sayı 40, 2 Temmuz 1946, s. 3.

⁵⁶³ Keyder, Çağlar. *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, s. 164.

Devlet müdahalesini savunması ve sosyalizm ile İslamiyet arasında bir köprü kurmaya çalışması nedeniyle Nureddin Topçu, bu genel yaklaşımın dışına çıkan, özgün fikirleriyle sivrilen bir isim olmuştur. 1939 yılından itibaren çıkarmaya başladığı *Hareket* dergisinde devlet müdahaleciliğini savunan ve sonraki yıllarda “İslam sosyalizmi” kavramını kullanan Topçu 1950’ler düşünce dünyasını etkileyen kişilerden biridir. Ancak Topçu’nun İslamiyet’le sosyalizmi bağdaştırma çabasının belirginlik kazanması için 1960’lara kadar beklemek gerekir. 1950’lerde nüvelerine rastlanan bu özgünlük, hakim İslamcı düşünceden sapma gibi görülse de, aslında Topçu’nun anti-komünizmi, onu hakim İslamcı eğilimle buluşturmaktadır. Bir siyasi ideolojiden ziyade mistik bir din anlayışına yaklaşan Topçu düşüncesi hem anti-materyalizmi nedeniyle felsefi düzeyde⁵⁶⁴, hem de milliyetçiliğinden kaynaklı olarak siyasi düzeyde anti-komünisttir. Topçu düşüncesini faşizme yaklaştıran devlet vurgusu da onu toplumcu yaklaşımlardan uzak tutmuştur: “Topluluk ancak devlet olduğu zaman, yani kendinde bir kuvvet, hâkimiyet halinde belirmediği zaman manevî bir varlık değerini kazanır.”⁵⁶⁵

Zaten Topçu’nun sosyalizm vurgusu, her ne kadar kapitalizmin ve Marksizmin Anadolu halkı için anlamı olmadığını söylese de,⁵⁶⁶ sermayenin devlet elinde toplulaşmasından yana ağır sanayileşme yerine, küçük üreticinin temel birim olarak kabulüyle işleyen bir kapitalizm savunusudur.⁵⁶⁷

Topçu’nun görüşleri bir tarafa bırakılacak olursa, İslamcılarının “demokrasi” kavramı etrafında yaptıkları tartışmalar, sosyal dokusu olmayan biçimsel ve çoğunlukçu bir demokrasi modeli kurgulandığını göstermektedir:

⁵⁶⁴ Bkz. Doğan, Mehmet D. “Nurettin Topçu”, Yasin Aktay (Ed.) *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 6: İslâmcılık* içinde (438-450), İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s. 441.

⁵⁶⁵ Topçu, Nurettin. “Devlette İrade”, *Hareket*, Sayı 21, Kasım 1948.

⁵⁶⁶ Bkz. Elibol, Sadettin., “Muhafif Bir Düşünce Okulu: Hareket Dergisi”, Ahmet Çiğdem (Ed.) *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 5: Muhafazakârlık* içinde (267-273), İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 271.

⁵⁶⁷ “Aslında bu program, her şeyden önce kültürel dayalı (değişmez) millî şahsiyet ile (değişen) iktisat arasında uyumu öngörür. Daha doğrusu, ilkinin ikinciyi belirlemesini temel alır. Bu nedenle de ruhçu bir nitelik taşır. Bu bağlamda; gerekli kişisel mülkiyeti tanıır, onun büyük kısmını devlete toplar, üretim ve tüketimi denetler, ticaret hayatını düzenler, sınırsız kazanç hırsını kışkırtan büyük sanayiye izin vermez, küçük sanayiye özendirir, (...)” A.g.e., s. 272.

“Demokrasi, halk hakimiyetidir. Bu da ekseriyetin iradesidir. Binaenaleyh her siyasi ve içtimai müessese bu ekseriyetin mahsulü ve onun küçük mikyasta bir haritası olmak gerektir. Aksi takdirde demokrasi ancak bin ankadır. Halk, en aşağı yüzde doksan beş dindardır. Müslümandır. Serbest ve sırf bir mihver etrafında yapılacak umumi bir yoklama, bu söz götürmez hakikati derhal meydana çıkaracaktır.”⁵⁶⁸

Bu demokrasi anlayışında, siyasi yapının vücut bulduğu toplumsal dokunun barındırdığı eşitsiz güç ilişkilerine, bu ilişkilerin sosyal ve siyasi anlamda imtiyazlı küçük bir azınlıkla imtiyazsız büyük çoğunluk arasındaki dengesizlikten beslenmesine karşı bir sosyal düzenleme mantığı yoktur. İslamcılar “sınıf çatışmasını” reddettikleri gibi, toplumsal eşitsizlik sorununun çözümü için dini muvazene ile hukuksal eşitlik ilkesini savunmuşlardır.⁵⁶⁹ Dolayısıyla demokrasi bu sorunla doğrudan bağlantılı şekilde düşünülmemiş; çoğunluğun iradesinin siyasi yapıya yansımaları biçiminde dar bir tanımdan hareket edilmiştir. Bu noktada, görülmektedir ki, başlıca hedef demokrasi kavramının Kemalizme karşı yürütülen muhalefette araçsallaştırılmasıdır. Bu hedef, çoğunlukçuluk vurgusu dışında ABD’deki biçimsel demokrasi mantığıyla da paralellikler göstermektedir.

Öte yandan, Soğuk Savaş’ta Batı’nın ortaya koyduğu ikilik fikri, yani “totaliterliğe karşı demokrasi” ikiliğinin de İslamcılar tarafından benimsendiğini gösteren örneklerle rastlanmaktadır.⁵⁷⁰ Böylece demokrasi, hürriyetler tartışması üzerinden Kemalizme karşı muhalefetini sürdüren İslamcı kesim Soğuk Savaş kutuplaşmasında da taraf olduğunu göstermiş; Soğuk Savaş ideolojisinin ortaya attığı “totaliterlik-demokrasi” ikiliğinden içeride Kemalizmi “totaliter” olmakla suçlayarak yararlanma yoluna gitmiştir.

⁵⁶⁸ “Sözün özü”, *Sebilürreşad*, Cilt 1, Sayı 5, Haziran 1948, s. 67.

⁵⁶⁹ Emek ve demokrasinin bir arada tartışıldığı istisnai yazılardan birinde liberal eşitlik anlayışının temeli olan “kanun önünde eşitlik” ilkesi temel alınarak eşitlik sorununa yaklaşılmaktadır : “Demokrasi bir görüşle adalet ve hak; emekle karşı karşıyadır. Dünya demokrasisi de bu davayı önder tutmak yolundadır. İslamiyet, say ve sermaye arasında çarpışmayı değil, muvazeneyi aramaktadır. Herkes say derecesinde hak alır. Fakirle varlıklı, kanunu cephelerde müsavidir. Allahın yanında da tekvacılar üstündür. Ne servet, fakire tecavüze, ve ne de varlıklı fakiri köle etmeğe hakkı vardır.” Balcıoğlu, Tahir Harimî, “Dünyada Tek Bir Tehlike: Allahsız Yaşamağa İnanmak-2”, *Sebilürreşad*, Cilt 1, Sayı 13, Eylül 1948, s. 203.

⁵⁷⁰ Bu ikilik İslamcı yayınlarda da aynı şekilde kullanılmaktadır. Örneğin; “Bittabî, sulh olduğu zaman da milletlerin siyaseti, ya demokrasya ve hürriyetçilik prensiplerine göre bir istikamet alacak, yahut, bunun aksi, mutlakiyetçi, (totaliter) bir esasta tekarrür edecektir.” Seno, Cafer. “Sadece Hürriyet”, *Büyük Doğu*, Yıl 1, Cilt 2, Sayı 32, 7 Haziran 1946, s. 3.

Türkiye’de İslamcı düşüncenin dağarcığında söylemsel düzeyde de olsa “eşitlik”, “sosyal adalet” gibi kavramlara yer verilmemiş olmasının ya da anti-kapitalist duyarlılığın izlerine rastlanmıyor olmasının; din felsefesinden kaynaklanan yönleri olduğu gibi Soğuk Savaş atmosferinde bu tür taleplerin komünizm olarak yaftalanmasından da kaynaklandığı söylenebilir. Bu açıdan Türkiye’deki İslamcı düşüncenin özellikle Ortadoğu’daki İslamcı hareketten ayrı düştüğü belirtilmelidir. Bu dönemde Ortadoğu’da İslamcı düşünürlerin, anti-kapitalist vurgularının kuvvetli olduğu, sosyalist hareketin eleştirel dilini benimseyen bir söylem geliştirdikleri görülmektedir. Bu düşünürlerden biri Seyyid Kutub’dur. Kutub örneğinde olduğu gibi İslamcıların Soğuk Savaş yıllarındaki muhalif söylemleri, kapitalizme şiddetli eleştiriler yönelmektedir. Kutub’un düşüncelerini “sosyalist bağlamda” inceleyen Yasin Aktay, bu söylemin solun dilini kullanmasının iki önemli nedenine işaret etmektedir. Bunlardan biri sömürgeci Batı’ya karşı verilen kurtuluş mücadelesinde İslamcı hareketin oynadığı roldür. İkincisi ise, İslamcılığın yoksul kitlelere seslenen sol rekabet içerisinde olmasıdır.⁵⁷¹ Aktay, Kutub’un bu rekabetten dolayı solun dilini kullanmış olsa da, sosyalizme prim vermediğini, onun toplumsal etkisini daraltmaya çalıştığını vurgulamaktadır.⁵⁷² Öte yandan İslamcı düşüncenin Marksizmi de Batı’dan gelen yabancı bir ideoloji olarak gördüğünü ve dışladığını belirtmektedir.⁵⁷³

Bu çerçevede, özellikle Arap İslamcılığı ile Türkiye örneği karşılaştırıldığında, Türkiye’nin sömürgeleştirilmemiş olması ve halk tabanına seslenirken en azından 1950’li yıllarda İslamcılıkla rekabet içinde bir sol hareketin varlığından söz edilememesi, İslamcılığı solun dilini değil ama “Hür dünyanın” dilini benimsemeye sevk etmiş olmalıdır.

7.2.5. Bir Çelişki: İslam Birliği “Hür Dünya” ile Uzlaşır mı?

Savaşın tahrip ettiği Avrupa kıtasından yükselen karamsarlık, İslamcılar arasında akılcı/ilerlemeci Avrupa düşüncesinin tarihsel mahkumiyetinin; maneviyatçı, ruhçu

⁵⁷¹ Aktay, Yasin. “Soğuk Savaş Dönemi Arap İslamcılığında Sol ve Sosyalist Bağlam”, *İslâmiyat*, Cilt 5, Sayı 2, 2002, ss. 50-51.

⁵⁷² A.g.y., ss. 51-52.

⁵⁷³ A.g.y., s. 51, Aktay, ayrıca, Samir Amin’in de Kutub’un sırf Avrupalı olduğu için sosyalizmi dışlamasını eleştirdiğini belirtmektedir. A.g.y., s. 59.

düşüncenin tarihsel haklılığının kanıtlanmasına yorulmuştur. Bu tür yorumlar İslam dünyasının geleceğinin parlak olduğuna ilişkin bir iyimserliğin de filizlenmesini sağlamıştır. Bu iyimserlik Müslüman ülkelerde yürütülen anti-sömürgeci mücadelelerinin başarıya ulaşmasıyla ve sömürge yönetimi altında kalan yerlerde ise bağımsızlık mücadelelerinin hız kazanmasıyla perçinlenmiştir. Bu koşullar altında İslamcı dergilerde “İslam Birliği” fikrinin hararetle gündeme getirildiği görülür. İslam Birliği, Müslüman ülkelerin iki kutuplu dünyaya bir üçüncü kutup olmasa da, üçüncü bir ağırlık noktası olarak yerleşebileceği düşüncesiyle daha da çekici hale gelmiştir.

Doğal olarak, bu tartışmalar dünyadaki Müslümanların birliği anlamında ümmeti yeniden gündeme getirmiştir. Ancak ümmet kavramının bu dönem hangi oranda İslam Birliğini ifade eden bir siyasi proje, hangi oranda ortak inançta birleşen topluluğu ifade eden bir dini kategori olarak kullanıldığı söylem düzeyinde belirsizdir. Ancak güncel siyasi gelişmeler üzerine yapılan yorumlar belirsizliği ortadan kaldırmıştır.

1950’li yılların sonuna doğru İslamcı yayınların neredeyse hepsinde farklı yoğunlukta da olsa İslam Birliği tartışması yürütülmüştür. Konuyu öne çıkaran yayınlardan biri *İslâm* dergisidir. Ancak *İslâm* dergisi dışında da bu fikri besleyen bazı yayınlara rastlanır. Örneğin Ömer Rıza Doğrul⁵⁷⁴ tarafından çıkarılan *Selâmet* dergisi, dış dünyadaki Müslüman yazarlardan yaptığı çevirilerle, İslam dünyasındaki düşünce hareketleri konusundaki analizleriyle, İslam Birliği’ni siyasi olarak da propaganda eden yazılarıyla⁵⁷⁵ konunun derinleşmesine katkıda bulunmuştur.⁵⁷⁶ Ayrıca biri Taceddin Öney, diğeri ise M. Raif Ogan tarafından çıkarılan *İslâm Dünyası* isimli iki dergi dönemin bu bağlamda öne çıkan yayınları olmuştur. Özellikle Ogan tarafından çıkarılan *İslâm Dünyası*’nda Müslüman

⁵⁷⁴ Ömer Rıza Doğrul, yaptığı çok sayıda tercümeyle Avrupa ve ABD matbuatının dini düşünce konusundaki yazılarını Türkiye’ye taşımıştır. Ancak M. Raif Ogan tarafından çıkarılan *İslam Dünyası* dergisinde Doğrul’un mason olduğu iddia edilmiştir. Bkz. “Mason Aleminin Büyük Kaybı”, *İslâm Dünyası* (M. Raif Ogan), Sayı 8, 16 Mayıs 1952, ss. 12-13.

⁵⁷⁵ Bu tür yazılara bir örnek: “İslâm Milletlerinin Birliğini Belirten Muhteşem Bir Manzara”, *Selâmet*, Sayı 29, 5 Aralık 1947, ss. 2-16.

⁵⁷⁶ Subaşı, Necdet. “1960 Öncesi İslâmî Neşriyat: Sindirilme, Tahayyül ve Tefekkür”, Yasin Aktay (Ed.) *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 6: İslamcılık içinde* (217-235) İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s. 227.

ülkelerden verilen haberlerle İslamcılar arasında bir iç iletişim yaratılmasına çalışılmıştır. M. Raif Ogan, diğer İslamcı dergilere de uluslararası siyaset ve Müslüman ülkelerin bu siyaset içerisindeki yerini konu alan yazılar yazarak “İslam Birliği” fikrini canlı tutmuştur. Ancak bu kısa ömürlü dergilerin etkisi de sınırlı kalmış, hiçbiri *İslâm* dergisinin bu başlıktaki iddialı çıkışı ve uzun süren yayın hayatı sonucu yarattığı etkiye ulaşamamıştır.⁵⁷⁷ 1956 yayımlanmasına başlanan *İslâm* dergisi özellikle ilk sayılarında, Müslüman dünyasından haberler aktaran sayfalar hazırlamış, Müslüman ülkelerin bağımsız birer birim olarak dünya tarih sahnesine yeniden çıkışını işleyen yazılara yer vermiştir. *İslâm* dergisinin birinci sayısındaki şu ifadeler derginin bu konuya verdiği önemi ve gelişmelerden duyulan heyecanı yansıtmaktadır:

“Müslümanlık dünyası ilk izlerini XIX uncu asrın ortalarında görülen bir uyanış hamlesi içindedir. Daha 40 yıl evvel Osmanlı İmparatorluğunun inkirazı ile dünyada bir tane bile müstakil ve medeni İslam devleti kalmamıştı. Halbuki bugün 15 kadar Müslüman devleti vardır ve bu sayı nihaî değildir.”⁵⁷⁸

İslâm dergisi, sadece Müslüman ülkelerdeki gelişmeleri takip etmekle kalmamış, Batılı ülkelerde yaşayan Müslümanların faaliyetlerine de sayfalarında yer vermiştir.⁵⁷⁹ Bu aktarımlar arasında özellikle Almanya’daki İslam cemaati ve İslam’ın bu ülkede yayılmasıyla ilgili haberler ağırlık taşımıştır.⁵⁸⁰ *İslâm* dergisi bu alanda tek değildir. Diğer yayınlarda da özellikle İngiltere ve ABD’de yaşayan Müslümanlar, bunların örgütlenmeleri, yayınları ile ilgili haberlere sık rastlanmaktadır.⁵⁸¹ Ancak İslam’ın Batı’da canlanmasına örnek gösterilen bu gelişmelerin, Ortadoğu başta olmak üzere dünyanın Müslüman coğrafyalarına yönelik bir Soğuk Savaş politikası olup olmadığı

⁵⁷⁷ Necdet Subaşı, *İslâm* dergisinin Türkiye’deki İslami eğilimlere etkisini şu şekilde açıklamaktadır: “İlk kez bu dergi aracılığıyla Türkiye Müslümanlığının entelektüel sınırları genişlemeye başlamış, dünyadaki İslâmî oluşumlarla zaman zaman kontak kurmaya kadar varan bir iletişim ağı oluşturulmuştur.” Subaşı, a.g.e., s. 227.

⁵⁷⁸ “Muasır Dünya ve İslâmiyet”, *İslâm*, Cilt 1, Sayı 1, Nisan 1956, ss. 3-4.

⁵⁷⁹ Derginin çıkışından itibaren kapakta dergi isminin ve adresinin önce İngilizce ve Fransızca, daha sonra bu dillere ek olarak Almanca da yazılmış olması dikkat çekicidir.

⁵⁸⁰ Schmiede, Hulûsi Ahmed., “Almanya’da İslamiyet”, *İslâm*, Cilt 1, Sayı 1, Nisan 1956, s. 19; Schipkowski, Ali Ömer ve Hulûsi Ahmed Schmiede. “Almanya’da İslâmiyet: Dün, Bugün, Yarın...”, *İslâm*, Cilt 1, Sayı 4, Temmuz 1956, ss. 18-20.

⁵⁸¹ Londra’da yayın yapan *Islamic Review* isimli dergiden yapılan bir çeviri: Wattersbery, Abdullah W. “Din”, *İslâm*, Cilt 1, Sayı 1, Nisan 1956, ss. 21-22.

sorgulanmamıştır.⁵⁸² Örneğin, yukarıda bahsedilen Batı Almanya’da yayınlanan anti-komünist *Caucasian Review* dergisi, şüphe duymak için yeterli bir örnektir. İslamcılar bu tür sorular sormazken, tersinden Sovyetlerin din siyaseti veya Müslüman topluluklarla kurduğu iyi ilişkiler; dinin kullanılması, komünizmin Müslümanları etkileme çabası olarak suçlanmıştır.⁵⁸³

İslâm dergisinin İslam Birliğini büyük bir heyecanla destekleyen çizgisinin yıllar içinde gittikçe sönümlendiği görülür. Derginin Türkiye içinde din başlığında yürütülen tartışmalara verdiği ağırlık artmaya; İslam dünyasından haberler aktaran ve böylece birlik fikrini besleyen köşeleri düzensizleşmeye ve seyrekleşmeye başlar. İslam Birliği fikrinin bu şekilde geriye doğru çekilmesinin bir nedeni, Ortadoğu’da “Arap sosyalizmi”, “üçüncü yolculuk” gibi iki kutup arasındaki dengelere oynayan, kimi dönemlerde Sovyetler Birliği’ne yakınlaşan eğilimlerin güçlenmesi olabilir. Bu koşullarda birlik fikrini aynı heyecanla işlemeyi sürdürmek zorlaşmış olmalıdır. Öte yandan, Soğuk Savaş’ın hızlanmasıyla Müslümanların yaşadıkları ülkelerde ortaya çıkan farklı eğilimler, gerilimleri artırıp milli refleksleri de kuvvetlendirmiştir. Türkiye’nin de birçok Ortadoğu ülkesiyle bu gerilimler nedeniyle ilişkilerinin bozulduğu bilinmektedir.

Bu süreç boyunca İslamcı dergilerin ilgi göstermeyi sürdürdükleri ülke Pakistan olmuştur. Aslında, Pakistan’ın kuruluşundan hemen önce Hindistan’daki anti-sömürgeci muhalefetin ve özellikle Gandhi’nin kişiliğinin sayfalara taşındığı görülmektedir. Bu tür yazılarda sömürge karşıtı mücadeleden ziyade, Gandhi’nin milli değerlere, kendi kültürüne verdiği önem vurgulanmıştır. Ancak 1947 yılında Hindistan topraklarının bir kısmında kurulan Pakistan, İslamcılar için daimi bir ilgi odağı olmuştur. Bu sürekli ilginin bir nedeni,

⁵⁸² Polonya’dan kaçan bir Müslüman İmam Emir El Mumini isimli kişinin İngiltere’deki Polonyalı Müslümanların başına geçtiği ve Polonya’daki komünist mezalimini anlattığını Londra’dan Nafen ajansından aktaran haber, bu tür bir Soğuk Savaş politikasına örnek olabilir. Bkz. “Müslümanlığa Karşı Komünist Düşmanlığı”, *Sebilürreşad*, Cilt 2, Sayı 31, Şubat 1949, s. 96.

⁵⁸³ “Fakat her tarafta Sovyetlere karşı takip edilen yatıştırma siyaseti medeniyet âleminin bu hallere göz yummasına sebep olmuştur. Birçok feci hakikat gizli kalmıştır. Bu sayededir ki Sovyet Rusya, riyalı Müslüman dostu nikabı takmağa ve şurada burada birçoklarını iğfal etmeğe imkan bulmaktadır.” “Yirminci Asrın En Büyük Faciası: Rusyada Müslümanlık İmha Ediliyor”, *Sebilürreşad*, Cilt 3, Sayı 59, Eylül 1949, s. 136.

Türkiye ile Pakistan'ın Batı ittifakına yakın iki ülke olarak ABD ve İngiltere aracılığıyla geliştirdikleri “tarihsel dostluğun” oynadığı yakınlaştırıcı roldür.⁵⁸⁴ Nitekim iki ülkenin bir süre sonra Bağdat Paketi'nde buluşması da bu kesimde memnuniyet yaratmıştır.

İslam Birliği fikrinin, dünyanın farklı ülkelerindeki İslami düşünce akımları ya da İslamcı düşünürlerin görüşleriyle etkileşime ne derece kapı aralığını söylemek zordur. Ancak dönemin İslamcı yayınlarından anlaşıldığı kadarıyla, böyle bir etkileşim son derece sınırlı kalmıştır. İslam dünyasından görüşlerine sürekli yer verilen isim Pakistan'ın sembol ismi şair Muhammed İkbal'dir. İkbal'in dünya İslam birliğini savunmakla birlikte 1930 yılında Hindistan'da yaşayan Müslümanlar için ayrı bir ülke istemesi İslamcı yayınlarda büyük bir hayranlıkla anlatılmıştır.⁵⁸⁵ İkbal'in beğenilen fikirleri, 1950'lerin İslamcı hareketinin İslam dünyasına bakışına İslam Birliği tasavvuruna ilişkin de ipuçları vermektedir. İkbal, İslam birliğini bir ideal olarak istemiş ancak bu ideale varıncaya kadar her Müslüman milletin kendi ülkesine sahip olmasını ve milli benliğini yaşatmasını savunmuştur.⁵⁸⁶ İkbal'in fikirleri ve onların Türkiye'deki yorumlanış biçimi, İslamcılığın ümmetçi ütopyasına, millet bazlı bir siyasi gerçekçiliğin eşlik ettiğini göstermektedir.⁵⁸⁷

Öte yandan, özellikle Arap Ortadoğusu söz konusu olduğunda İslamcıların, Arap topraklarının Osmanlı İmparatorluğu'nun hakimiyeti altında bulunduğu geçmiş günlerin

⁵⁸⁴ Landau, “Pakistan kurulduktan kısa bir süre sonra Pan-İslâmî politikalarda liderlik görevi gördü” demektedir. Landau, Jacob M. *Pan-İslâm Politikaları –İdeoloji ve Örgütlenme-*, İstanbul: Anka Yayınları, 2001, s. 303. Bu da Pakistan'a gösterilen ilgilinin bir nedeni olmalıdır. Bir Müslüman ülkesi olarak Pakistan'ın Hindistan'dan ayrılarak bağımsızlık kazanması ve İslam dünyasında oynadığı rol İslamcılar arasında heyecan yaratmış olmalıdır.

⁵⁸⁵ Aybek, Hasan Zafer. “Pakistan'ın Millî Şairi: Dr. Muhammed İkbal”, *Sebilürreşad*, Sayı 226, Ağustos 1956, ss. 11-13.

⁵⁸⁶ Milletın ulusal bir bütünlüğü tanımlanmasına itiraz eden az sayıdaki örnekten birinde şöyle denmektedir : “Öyleyse bir Türk, bir Arap, bir Fars, bir Hint milleti yok, tek ve yekpare bir İslâm milleti vardır. Bunlardan her biri de şu veya bu kavmin fertleridir.” Vâiz, “Din, Millet, Şeriat”, *Büyük Doğu*, Yıl 5, Sayı 3, 28 Ekim 1949, s. 7. *Büyük Doğu*'nun bu ifadelerle yer verilen sayısında ünlü Türkçü Nihal Atsız'ın toplatılmış eserinden (Dalkavuklar Gecesi) parçalar yayımlanmaya başlanması ilginç bir tezat teşkil etmiştir. Bkz. “Atsızın Toplatılmış Eserinden: Yamzu Kraliçe Olmak İstiyor! (8 inci Fasıl)”, *Büyük Doğu*, Yıl 5, Sayı 3, 28 Ekim 1949, ss. 10-13.

⁵⁸⁷ Şu sözler bu söylenenleri doğrulamaktadır: “Yirminci asrın zaruretleri; dinî birlik ideali, yerine millî varlıkları yarattığı muhakkaktır. Fakat, ayrı ayrı millî varlıklar, bu mefkûre ister din, ister milliyet olsun, topluluk kuvvetini yaratan bir bağlılığın yerini alıncı; artık mazinin satvet ve saltanatına da veda etmek iktiza eyliyor.”, Ogan, M. Raif. “Trablusgarp Vilayetimizi Satan Yahudi Masonlar”, *Sebilürreşad*, Cilt 2, Sayı 35, Mart 1949, s. 153.

ruh halinden çıkamamış oldukları, Arapların Osmanlı Türklerine tabi oldukları düşüncesinin bu çevrede egemen olmayı sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Bu Osmanlıcı refleksin yanı sıra, İslamcı dergilerde Türklerin İslamiyet'e hizmetleri üzerinden dışa vurulan böbürlenmecî tavır, düşünsel etkileşimi de sınırlandırmıştır. Dönemin İslamcı dergilerinde, Osmanlı İmparatorluğundan gelişen Arap milliyetçiliği nedeniyle kopan Araplara karşı beslenen düşmanlığın dışa vurulduğu örneklere de rastlanmaktadır. Türkiye'deki İslamcıların Arapları suçladığı konulardan biri Filistin'dir. Filistin'de yaşananlara tüm Müslümanlar gibi tepki duyulmuş ve Müslümanların el ele vererek bu sorunu halledebilecekleri öne sürülmüştür. Ancak satır aralarında Filistin topraklarının II. Abdülhamid tarafından İmparatorluğun en zor anında dahi savunulduğu, daha sonra Siyonizmin bu toprakları ele geçirmesinde Arapların zafiyetlerinin rol oynadığı iddia edilmiş ve Araplar suçlanmıştır.⁵⁸⁸ Arapların İmparatorluktan kopmasının sindirilemediğini gösteren bu suçlayıcı tavır, Soğuk Savaş'ta Arap ülkelerinde boy veren anti-sömürgeci, milliyetçi Arap sosyalizmi fikrine duyulan soğuklukla perçinlenmiştir. Irak'ta 1958'de gerçekleşen darbe, Mısır'da Nasır yönetiminin zaman zaman Sovyetlere yaklaşan siyaseti⁵⁸⁹ bu olumsuz bakışın ayyuka çıktığı gelişmeler olmuştur.

Ortadoğu'daki güncel gelişmeleri tartışılan yazılar dikkatli bir gözle okunduğunda, İslam birliği fikrinin, İngiltere'nin öncülüğünde ve ABD'nin de desteğiyle bir anti-komünist birlik olarak tasarlanan Bağdat Paktı ile örtüşmeye başladığı fark edilmektedir. Paktın kuruluşundan itibaren, özellikle Pakistan'ın da pakt üyesi olması dolayısıyla, DP yönetimindeki Türkiye'nin Müslüman ülkeleri bir araya getirmekteki başarısından övgüyle söz edilmiştir.⁵⁹⁰ İslam Birliği fikrini samimi olarak savunan herkesin bu fikri siyasi sahada

⁵⁸⁸ Filistin'de yaşananların Türkler eski günlerinde olsaydılar yaşanmayacağını söyleyerek Osmanlıcı bir tavır takınılmıştır: "Türkler tarihin bütün devirlerinde olduğu gibi önderlik, mütavassıtlık ve delilik vazifelerini yaparak, cesur ve dindar kuvvetini ekleyerek İslamiyeti Beni İsrail istila ve tecavüzünden kurtarabilirdi.", Atilhan, Cevat Rifat. "Yahudi Siyaseti: Türkleri İslamdan Uzaklaştırmak!", *Sebilürreşad*, Cilt 3, Sayı 51, Temmuz 1949, s. 11.

⁵⁸⁹ Bkz. Sultan, Arif. "Müslüman Arap dünyasında Sovyet propagandasının dış şekilleri", *Sebilürreşad*, Ocak 1957, Cilt 10, Sayı 237, ss. 190-192. ve yazının devamı için Bkz. Süleyman, Arif. "Müslüman Arap Dünyasında Sovyet Propagandasının Dış Şekilleri", *Sebilürreşad*, Cilt 10, Sayı 239, Şubat 1957, ss. 222-224.

⁵⁹⁰ Bağdat Paktı çerçevesinde Pakistan'la anlaşılması, Irak'tan da anlaşma yönünde olumlu sinyaller gelmesi memnuniyetle karşılanmıştır.

Bağdat Paktı ile hayata geçmiş kabul ettiğini söylemek doğru olmaz, ancak Bağdat Paktı'na bu misyonu yüklemek bir genel eğilim olarak belirginleşmiştir. Bu anlamda ümmetçiliğin düşünsel zeminin, anti-komünist ve ABD yanlısı Ortadoğu politikasına verilen destekle iyiden iyiye eridiği söylenmelidir.

Öte yandan İslam Birliği fikrinin, Müslümanların yaşadığı coğrafyalarda Soğuk Savaş ekseninde bir yarılma yaşanmasıyla birlikte, Bağdat Paktı savunuculuğuna dönüşmesinden çok önce, Batı'ya karşı olmadığı, en azından ABD'yle yakınlaşmayı dışlamadığını ortaya koyan analizler yapılmıştır. Muharrem Feyzi Togay'ın *Büyük Doğu*'da yayımlanan bir yazısındaki şu satırlar, İslam Birliği ile ABD dostluğunun çok önceden bağdaştırıldığına örnek teşkil etmektedir:

“Tek vücut halini alan bu İslâm dünyası ile Türkiye arasında ötedenberi anenevî, maddî ve manevî birçok bağlar vardır. Çünkü asırlarca tek bir İslâm müessesesinin mürakabesi altında yaşamışlardır.

Şu halde bütün bu yukarıdaki fikirlerimizi hulâsa edersek diyebiliriz ki artık tamamiyle mahvolmuş Avrupa devletlerinden –İngiltere dahil- hiçbir medet umulamıyacağına göre Türkiye, birçok asırlar rehberliğini yaptığı ve halen İstiklâlini elde ederek ufukta muazzam siyasî bir kuvvet halinde doğmakta olan İslâm âlemiyle bir an evvel işbirliği etmelidir.

Böylece meydana gelecek olan kuvvetli siyasî birliğe genç ve kuvvetli Amerikan cumhuriyetinin de geniş ölçüde müzaheret edeceğine şüphe edilemez.”⁵⁹¹

Müslüman dünyaya Soğuk Savaş gözlükleriyle bakan İslamcıları siyasi olarak en fazla sıkıştırması beklenen başlık Cezayir'deki ulusal kurtuluş mücadelesidir. Bilindiği gibi 1950'li yılların başından itibaren güç kazanan bu mücadele, Fransa tarafından büyük bir şiddetle bastırılmaya çalışılmıştır. Yaşanan olaylara yönelik ilgi büyüktür; Cezayir'de

“Bu çok mühim, çok muazzam olan iş nasıl temin edilebilecekti? Bunu ancak asırlarca İslâm dünyasına önderlik eden ve demokrasi cephesinde yer alan Türkiye yapabildi. (...) Çünkü komünizm yanardağına karşı şarktan, garptan tehaffüz tedbirleri alınırken, açıkta kalan cenup cephesi büyük tehlike arz ediyordu.” Edib, Eşref. “Orta Şark İslâm Camiası: Dünya Müvazenesinde Üçüncü Kuvvet”, *Sebilürreşad*, Cilt 8, Sayı 190, Şubat 1955, s. 227.

⁵⁹¹ Togay, Muharrem Feyzi. “Kızıl Tehlikeye Karşı Müttefikimiz”, *Büyük Doğu*, Yıl 2, Cilt 3, Sayı 64, 23 Mayıs 1947, s. 9.

Fransızlar tarafından yapılan katliamlar ve Cezayir halkının direnişi İslamcı yayınların sayfalarında da geniş yer bulmuştur. Ancak, direnişin anti-sömürgeci karakterinden çok İslamcı-milliyetçi bir içerikle tasvir edildiği belirtilmelidir.

Ötesinde, konu, Batı'yı bir bütün olarak karşıya alan bir içerikle değil, Batı'yı sorunu çözmeye çağırın bir tavırla ele alınmıştır. İslamcıların bu mücadeleye duydukları sempati ve verdikleri desteğin, Soğuk Savaş politikalarıyla sınırlandırıldığını görmek ilginçtir. Örneğin, Fransa'nın izlediği baskıcı politikaya duyulan öfke Batılı ülkelerin tamamını hedef almamış; ABD'nin Fransa'yı defalarca uyardığı,⁵⁹² bu politikadan Batılı demokrasilerin zarar görerek çıkacakları vurgulanmıştır. İslamcılar DP yönetiminin Birleşmiş Milletler'de Cezayir'in bağımsızlığına ilişkin oylamalarda Fransa'dan yana oy kullanmasını da, Soğuk Savaş ortamında haklı bulan ifadelerle karşılamışlardır:

“Türkiye’yi Cezayir’e bağlayan din, tarih, his gibi bağlar mevcuttur ve aynı zamanda Türkiye, beynelmilel komünizm tehlikesi karşısında, NATO çerçevesinde Fransa ile yan yana yer almış, onunla demokratik milletler arasında kader birliği yapmış bulunmaktadır. Bugünkü Cezayir harbinin sürüp gitmesi, bir hal çaresi bulunmaması komünist propagandasına bir yeni mevzu daha kazandırmakta ve demokrasi cephesine bir hücum vesilesi teşkil etmektedir.”⁵⁹³

Somut olaylar karşındaki tutumdan da anlaşılmaktadır ki, bir yandan İslam birliği idealinin Bağdat Paktı'nda somutlaştırılmasına kadar varan Soğuk Savaş zihniyeti, diğer yandan dünyaya milliyetçi ve emperyal bir çerçeveden bakma eğilimi İslamcıları ele alınan dönem içerisinde özellikle uluslararası ilişkiler alanında sürekli olarak ABD'ye yakınlaştırmıştır. Bu bağlamda aşağıdaki yorum dönemin İslamcılığının bu yönünü özetler niteliktedir:

“O dönemlerde bu çevrelere bakıldığı zaman egemen olan zihniyetin, ümmetçi dozu ciddi şekilde seyreltilmiş, yer yer aşırı ırkçı denilebilecek kadar

⁵⁹² İzzet Mühürdaroğlu, Fransa'nın Batılı güçler tarafından eleştirilmesini önemli buluyor: “En mühimi, Fransanın müttefikleri de onu haksız buluyor ve Birleşmiş Milletlerde zorakî şekilde sırf Sovyet Blokunu karşı tesanüdü muhafaza kaygusile Fransa lehine rey veriyordu.”, Mühürdaroğlu, İzzet. “Cezayir Dâvası”, *İslâm*, Cilt 1, Sayı 4, Temmuz 1956, s. 24.

⁵⁹³ Yalçıntaş, Nevzat, “Cezayir Meselesi”, *İslâm*, Cilt 1, Sayı 12, Ağustos 1957, ss. 11-14.

milliyetçi, en azından Türkiye Türkleri merkezli, uluslararası sistemi analizden uzak, görünüşte batılılaşmayı aşığılayan ama uluslararası politikada Amerikancı sayılabilecek bir yaklaşıma sahip olduğunu söylemek çok da yanlış olmayacaktır.⁵⁹⁴

Bu başlıkta bir noktayı vurgulamak gerekir. Siyasal gelişmelerin İslamcılarını büyük oranda sürüklediğı söylenebilirse de, İslamcılarının uluslararası siyaset sahnesinde gösterdikleri bu kararlı ABD yanlısı duruşun sadece dönemin reel politikasına teslim olmaktan ya da İslamcılarının milliyetçiliğinden kaynaklandığını iddia etmek eksik olacaktır. İmparatorluk yıllarında şekillenen İslamcı ideolojinin anti-sömürgeci bir kurtuluşçuluğaa son derece uzak duran zihniyeti, kendisini güçsüzlerin dünyasına değil güçlüler alemine yakın hisseden yaklaşımı Soğuk Savaş'la birlikte uca taşınmıştır. Dolayısıyla, bu tutum ideolojik bir miras tarafından da beslenmiş, ancak Soğuk Savaş'ın anti-komünist ideolojisinin etkisiyle keskinleşmiştir.

Bu bölümün konusun oluşturan İslamcı kesimin ABD'ye bakışının her dönem ve herkesi kapsayan bir tutarlılıkta dile getirildiğini iddia etmek hatalı olacaktır. Zaten pragmatizmle malul Türkiye siyasi düşüncesinin bu genel karakteristiğini yansıtan İslamcı düşünceden tam bir tutarlılık, gelişmelerden azade bir süreklilik beklemek doğru bir yaklaşım olmaz. Öte yandan Kemalist modernleşmecilerle karşılaştırıldığında İslamcılar Batı düşüncesine daha az ilgi göstermekte, büyük ölçüde içeride bu kesimle yürüttükleri mücadeleyi merkeze alarak dünyaya bakmaktadırlar. Tüm bunlara rağmen Rus karşıtlığı, anti-komünizm, Avrupa düşüncesi içerisinde Anglo-Sakson düşüncesine duydukları yakınlık ABD'yi desteklemelerinin temel nedenleri olarak sayılmalıdır.

⁵⁹⁴ Çalış, Şaban, H. "İslamcılarının Dünyası, Uluslararası İlişkilerin Dinî-Politiğı", Yasın Aktay (Ed.) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 6: İslamcılık* içinde (887-902) İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s. 893.

8. SONUÇ

II. Dünya Savaşı sonrasına gelene kadar Türkiye düşünce dünyasında Batı, Avrupa'dır; hatta esas olarak İngiltere, Fransa ve Almanya'dır. 19. yüzyılda ulaşımda ve iletişimde meydana gelen devrimsel ilerlemelere rağmen sömürge imparatorlukları dışında kalan devletler için coğrafi mesafelerin ülkeler arası ilişkiler üzerindeki kısıtlayıcılığı devam etmekteydi. Dolayısıyla ABD Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafyayı siyasi ve iktisadi nüfuz alanı kabul edene kadar ABD ile temas, sınırlı ticari ilişkiler ve coğrafi mesafeleri önemsizleştiren dünya savaşları dışında; göçlerden, kişisel maceralardan ve tanrının buyruğunu yaymak uğruna mesafeleri kat etmeyi bir ibadet olarak gören dinsel misyonerlik faaliyetlerinden ibaret kaldı. 20. yüzyıl başında ABD, kendi hinterlandı olarak gördüğü Güney Amerika ve Pasifik'ten çıkarak Wilson İlkeleri'yle geriye düşmeye başlayan Avrupalı güçlerin nüfuz alanına sarkmaya cesaret ettiğiinde, yükselen bir güç olarak Osmanlı'dan geriye kalanları kurtarmaya çalışan yönetici-aydın kesimlerin dikkatini çekti. Bu dönem gündeme gelen Amerikan mandası tartışmalarında da, coğrafi mesafenin bu kez ters yönde etkili olduğu görülür. ABD Anadolu'ya uzak olduğu için manda ilan olunsu bile ülkenin doğrudan müdahaleler olmadan kendi yolunda gidebileceği fikri, Amerikan vesayeti lehine ileri sürülen gerekçelerden biri olmuştur.

Manda tartışmaları dışında 20. yüzyılın ortasına kadar Kuzey Amerika'yla son derece düşük yoğunlukta seyreden ilişkiler, düşünsel etkileşimin de sınırlı kalmasına yol açmıştır. Bu süreç zarfında ABD ile düşünsel iletişimin taşıyıcısı olan kesim, Osmanlı'dan kalan Robert Kolej'de ve Anadolu'daki misyoner kolejlerinde yetişmiş olan az sayıdaki eğitilmiş kişidir. Bunlara bir de ABD'li yardım organizasyonlarının gönüllülerini ve misyonerleri eklenebilir.

II. Dünya Savaşı sona erip de ABD ile ilişkiler büyük bir ivmeyle yoğunlaşana kadar Osmanlı aydınları gibi Cumhuriyet'in ilk kuşakları da ağırlıklı olarak Fransızca, Almanca konuşan; Fransa'ya Almanya'ya giden, oralarda sürdürülen siyaset, felsefe,

sosyoloji, edebiyat-sanat tartışmalarını takip eden kişilerden oluşmuştur. Bu kuşakların Avrupa düşüncesiyle ilişkisi, batılılaşma sürecinde yoğunlaşmış ve modernleşmeci reformculuğun temel dinamiklerinden biri olmuştur. Fransız, Alman düşüncesinin yanı sıra ABD ile kurulacak ilişkiye de düşünsel altyapı sunan Anglo-Sakson düşünce geleneğine de yabancı kalınmadığı bilinmektedir. Ancak İmparatorluğun yıkılmakta olduğu ve kalan toprakları üzerinde eskiyle bağlarını koparmaya çabalayan bir ulus-devlet inşasına girişildiği bir altüst oluş sürecinde; tedrici, eskiyle uzlaşmayı gözeten bir değişim felsefesini esas alan Anglo-Sakson düşüncesinin albenisi ister istemez sınırlı kalmıştır. 1950’li yıllara kadar anayasacılık hareketi ve laiklik uygulamaları Fransız, ulusçuluk ideolojisi ise Alman etkisinin düşünce dünyasında ağırlık sahibi olmasına neden olmuştur.

Bu tarihsel uzamda II. Dünya Savaşı sonrasına gelindiğinde, dünyanın kaderi üzerinde söz söyleme hakkına sahip olan –İngiltere ve Sovyetler Birliği ile üç büyükten biri olarak masaya oturan- ABD’ye Türkiye de kendi kaderini bağlayacak adımlar atmış; böylece Türkiye siyasi düşüncesi yeni bir Batılı gücün artan nüfuzuyla yüz yüze kalmıştır. Bu tarihten sonra Fransa’ya veya Almanya’ya gidilmekten vazgeçilmemiş; Fransızca, Almanca bilmek gözden düşmemiştir belki, ama artık ABD’nin daha fazla merak edildiği, ABD kaynaklı fikir akımları ve yaklaşımların Avrupa’da olduğu gibi Türkiye’de de rağbet gördüğü bir dönem açılmıştır. Bundan böyle daha fazla kişi İngilizce öğrenme gereği hissetmeye başlamış; Batı eğitimi, Batı görgüsü almak isteyenler mesafeye rağmen ABD’yi eskisine göre daha fazla tercih eder olmuştur.

ABD ile gerçekleşen bu buluşma, Batılı güçlerle ilişkinin batı düşüncesiyle paralellik içinde geliştiği bu tarihsel seyrin hem bir devamıdır, hem de bu tarihsel seyirden bir kopuş anlamına gelir. Daha açık bir deyişle, ABD ile ilişkiler 18. yüzyılın sonundan itibaren Batı ile kurulmaya başlanan ilişkinin bir uzantısı olarak ele alınabilir. Yüzünü Batı’ya dönen, ayakta kalmak için bir Batılı güce yaslanma gereksinimi duyan yönetici ve aydınların Batı’yla ilişkilere dair deneyimleri, birikimleri 20. yüzyılın ortasında ABD ile kurulan ilişkilere de bir miras devretmiştir. Batı ile kurulan ilişkiler bir boyutuyla güçlüye yaslanarak günü kurtarmaya çalışan siyasal pragmatizmi, diğer boyutuyla batı düşüncesi

ışığında modernleşerek yenilenmeyi içermiştir. Halbuki 1945'ten itibaren ABD'yle kurulan ilişki bu bağlamda bir batılılaşma, reformcu bir modernleşme sürecinin devamı olarak nitelenemez. ABD ile kurulan ilişkide güçlüye yaslanma alışkanlığının ağırlığı olduğu teslim edilse de, bu ilişki yeni bir çerçevede Soğuk Savaş üst bağlamı içerisinde ele alınmalıdır. Soğuk Savaş, ABD ile Türkiye'yi buluşturduğu gibi, ABD'nin sosyalist bloğa karşı yürüttüğü mücadeleye destek veren ve devlet merkezine karşı muhalefet etse de Türkiye'nin ABD yanlısı resmi politikasını onaylayan birbirinden farklı siyasi-ideolojik konumlanışları bir ortak şemsiye altına toplamıştır.

Bu nedendir ki, farklı fikir çevrelerini kesen ABD etkisinin sebeplerine bakıldığında en başta Soğuk Savaş'ın ortak düşmana karşı birleştirici atmosferini anımsatmak gerekir. Soğuk Savaş Türkiye'de genellikle dış politika yazınında gündeme gelen bir konu olduğu için siyasi ve ideolojik sonuçları gözden kaçmıştır. Halbuki ana ideolojik belirleyeni anti-komünizm olan ancak farklı ideolojik konumlanışların anti-komünizmle kendilerine özgü bir senteze girdikleri Soğuk Savaş'ın esas etkisini, düşünce dünyası üzerinde ve özel olarak da aydınların ya da bir aydın kuşağının hayat görüşlerini sarmalaması, dönüştürmesi bağlamında değerlendirmek gerekir.⁵⁹⁵ Bu çalışmada Soğuk Savaş'ın bu boyutu Türkiye özelinde Amerikan etkisinin anlaşılmasını sağlayacak oranda analiz edilmiştir. Buradan çıkan sonuç Türkiye'de düşünce dünyasının farklı bölmelerinin yürüttükleri tartışmalarda kendilerini büyük ölçüde Soğuk Savaş belirlenimi altında ve komünizme karşıtlıklarıyla konumlandıklarıdır. Diğer bir deyişle, anti-komünizm pek çoğunun asgari müşterekidir. Ancak her bir düşünsel konum Soğuk Savaş ideolojisiyle kendi öncelikleriyle belirlenmiş özgün bir bağ kurmuştur.

Üstelik Soğuk Savaş Türkiye'ye dışarıdan ihraç edilmemiştir. Rus düşmanlığının silinmeyen izleri, sınıf çelişkilerini reddeden siyaset geleneği ile pekişen anti-komünizmin kökleri Soğuk Savaş öncesine gitmektedir. Bu nedenle Soğuk Savaş döneminde Batı

⁵⁹⁵ Yüksel Taşkın "milliyetçi muhafazakâr entelijansiya" üzerine yazdığı kitapta analizini Soğuk Savaş bağlamına yerleştirmeye çalışmıştır. Ancak bu kitapta da ağırlık Soğuk Savaş ideolojisinin etkisinden ziyade, milliyetçi muhafazakarlığın metinsel okumasında, devletle ve diğer ideolojilerle yakınlaşma-uzaklaşma noktalarına verilmiştir. Bkz. Taşkın, Yüksel. *Anti-Komünizmden Küreselleşme Karşıtlığına: Milliyetçi Muhafazakâr Entelijansiya*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

bloğunda anti-komünizm rüzgarı estiğinde, Türkiye'nin bu ruh haline girmesi hiç de zor olmamıştır. Solun bastırılmasına, her türlü muhalif düşüncenin susturulmasına, özellikle de ABD ile kurulan dostluğa yönelik eleştirilerin “komünistlik” olarak suçlanmasına yol açan anti-komünizm, Türkiye’de Soğuk Savaş’la birlikte, daha önce bazen eyleme de dökülen ancak daha çok bir gıda gibi siyaseti ve ideolojiyi besleyen hüviyetinden taşarak, bir bastırma ve aykırı sesleri susturma hareketi haline gelmiştir.

Cumhuriyetin erken dönemlerine bakıldığında bağımsızlık iddiasıyla Batı’dan gelen şeylere, özellikle batı sermayesine mesafeli durulduğu iddia edilse de, Batılı güçlerin faaliyetlerine kapının tamamen kapatılmadığı, özellikle Almanya ile ilişkilerin başta ekonomik alanda sürdürüldüğü görülür. Ancak 1950’li yıllara damgasını vuran Türkiye-ABD dostluğu bu ilişki biçimini çok aşan bir bağlanmaya dönüşmüştür. Bu bağlanmanın formülasyonunu en iyi ifade eden; siyasi, iktisadi ve askeri ilişkiler ile kısmen kültürel ilişkiler bağlamında bahsedilen ancak etkisi derinlemesine analiz edilmeyen “Küçük Amerika” olma idealidir. ABD ile ilişkiler söz konusu olduğunda “Küçük Amerika” olma ifadesine sıklıkla gönderme yapılsa da, Amerikan etkisinin izleri özellikle Türkiye düşünce tarihinde ve batı düşüncesinin diğer kaynaklarıyla karşılaştırmalı biçimde incelenerek yerli yerine oturtulmamıştır. Bağlantılı ancak Amerikan etkisini tam olarak karşılamayan bir başlık olarak Anglo-Sakson düşüncesinin düşünce tarihindeki izleri ise varlığından ziyade yokluğu üzerinden sürülmüştür.⁵⁹⁶ Amerikan etkisi denildiğinde bir “dışsal” ilişki biçimi kastedilmiş, bu nedenle de Amerikan etkisinin kültür, hatta daha çok popüler kültür bağlamında incelenmesi dışında özellikle siyasi düşünce ve ideolojiler alanındaki yansımalarına bakılmamıştır.⁵⁹⁷ Bu nedenle ABD ile girilen ilişkinin analizi, dış politika, strateji ve güvenlik tartışmaları içerisine sıkışmıştır.

⁵⁹⁶ Bu “yokluk analizinin” bir örneği olarak bkz. Özipek, Bekir Berat. Anglo-Sakson ve Fransız Siyasî Modelleri Arasında Osmanlı ve Cumhuriyet Modernleşmesi” Ömer Laçiner (Ed.) *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Cilt 9: Dönemler ve Zihniyetler* içinde (927-945), İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

⁵⁹⁷ Kültür eksenli çalışmalara örnek: Erdem, Murat. “Türk-Amerikan Kültürel İlişkileri (1960-1980)”, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005; Bozkurt, İbrahim. “Türk Kamuoyunda Amerika İmgesi (1945-1980)”, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2008. Dönemin basınının söylemsel analizine örnek: Acar, Ayla. “Soğuk Savaş Yıllarında Amerikan Kültürünün Türkiye’ye Girişinde Basının Rolü (1945-1960)”,

Bu çalışmada Türkiye siyasi düşüncesinin ana akımlarının ABD'yle kurulan dostluğa, “Küçük Amerika” olma idealine aktif ya da pasif-onaylayıcı desteğinin arkasında yatan nedenler anlaşılmaya çalışılırken, kısmen de olsa bu yansımanın neden ve nasıl gerçekleştiği sorularına da yanıt verilmektedir. Bu yolla bahsedilen sıkışmanın dışına çıkılarak Amerikan etkisinin Türkiye siyasi düşüncesiyle bağlantı noktalarını aydınlatmak ve ABD kaynaklı fikirlerin Türkiye’de nasıl karşılandığının anlaşılmasına katkı yapmak amaçlanmıştır.

Bu yaklaşım sadece bakış açısını genişlettiği için değil, realiteyi de daha doğru biçimde teşhis etmeyi sağladığı için tercih edilmiştir. Gerçekten de bu çalışmanın farklı bölümlerinde yer verilen örnekler; ilişkinin sadece siyasi, ekonomik, askeri boyutlarla sınırlı kalmadığını bürokrasinin örgütlenmesinden, eğitime ve kültüre kadar her alana nüfuz ettiğini göstermektedir. Bunlar arasında ABD diplomatik misyonunun basınla kurduğu ilişki; ABD’nin bürokrasi, sendikacılık, sosyal bilimler üzerindeki etkisi; İngilizce dil eğitimi ile kütüphanelerin ve kütüphanecilik bölümlerinin kurulmasındaki rolü gibi birbiriyle bağlantılı ya da bağlantısız pek çok başlık sayılabilir. Yabancı bir ülkenin bir çok genel başlığın yanı sıra minör alanlara bile uzanabilmiş olması, pek çok örnekte o alanın kurulmasını veya yeniden yapılanmasını sağlayabilmesi “özel bir ilişkinin” söz konusu olduğu varsayımını doğrulamaktadır.

ABD’nin Türkiye üzerindeki nüfuzunun hızla artması karşısında egemenlerin ve dünyaya güçlülerin saflarından bakan aydınların gösterdiği rahatlık, Batı’ya duyulan tepkiye rağmen özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında izlenen çizgiye ilişkin yaygın kanının aksine sürekli ve reddiyeci bir Batı karşıtlığının söz konusu olmadığına da göstergesidir. Öte yandan Türkiye siyasi düşüncesinde Avrupalı güçlerin sömürge siyasetleri, Avrupa kapitalizminin yarattığı eşitsizlikler de uzun boylu eleştirilmemiştir. Sosyal, sınıfsal analizlerin pragmatik, güç odaklı yaklaşımların gölgesinde kaldığı siyasi düşünce geleneği,

Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008; Çağlar Derya. Hayali Komünizm Soğuk Savaş’ın Türkiye Söylemleri, İstanbul: Berfin Yayınları, 2008.

Batı karşısında gösterilen hamasi çıkışlar dışında kurulan ilişkiye dair kapsamlı bir sorgulama içermemiştir.

Türkiye siyasi düşüncesinin bu nitelikleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Soğuk Savaş boyunca Türkiye'deki farklı kesimlerin, Türkiye ile gelişmişlik düzeyi açısından benzer özellikler gösteren Soğuk Savaş Üçüncü Dünyasındaki aydınlarla, düşünce akımlarıyla neden etkileşim içerisine girmemiş oldukları sorusuna kısmen de olsa yanıt verilebilir. Bu ülkelerdeki kuvvetli anti-sömürgeci ideolojinin önemli öğeleri arasında yer alan “bağımlılık”, “kalkınma” gibi temalar Türkiye’de 1960’lara kadar yaygın olarak tartışılmamıştır. Batı dışındaki dünyaya hiçbir zaman sömürgeleştirilmemiş, tersine varlığını coğrafi yayılmaya bağlayan bir İmparatorluğun merkezi unsuru gözlükleriyle bakmayı sürdüren Türkiyeli düşünürler Üçüncü Dünya’nın tartışmalarına ilgi göstermemişlerdir. Nitekim bu başlıkların Türkiye’de gündeme gelmesi ancak Batı’da tartışılmaya başlandığı 1960’lı yıllardan itibaren olmuştur.

ABD etkisinin bu derece rahat benimsenmiş olmasının bir diğer nedeni ABD’nin Türkiye’deki imajı ve müttefiklik ilişkisinin gelişmesinden itibaren bu imajı iyileştirmek için yaptığı programlı çalışmalarıdır. ABD’nin Soğuk Savaş hegemonyasını inşa etmesiyle birlikte daha fazla önem vermeye başladığı “kültürel diplomasi” çalışmaları kapsamında Türkiye’de de kendisini tanıtmaya, ABD imajını iyileştirmeye çalıştığı görülür. Bu araştırmada ABD’nin Türkiye’de yürüttüğü kültürel diplomasının solun güçlü olduğu Avrupa ülkelerindeki kadar kapsamlı olmadığı, Türkiye’de özel bir anti-komünist kampanyaya ihtiyaç duyulmadığı belirtilmiştir. Bu nedenle kültürel diplomasi çerçevesinde hayata geçirilen programa Amerikan etkisinin benimsenmesinde üstlendiğinden daha fazla işlev yüklemek doğru olmayacaktır. Zaten bu dönemde ABD üniversitelerinde gelişen bölge çalışmaları kapsamındaki Osmanlı ve Türkiye çalışmalarında, Batı’ya karşı tepkinin güçlü olmadığı bir ülke olarak Türkiye’nin Batı’yı örnek alan modernleşme çabası ile diğer ülkelere model olarak sunulması tartışılmaktaydı. Türkiye’deki kültürel program ise, kalkınma arayışındaki azgelişmiş ülkelere modernleşme paradigması bağlamında önerilen kapitalist modelin yürütücüsü olacağı varsayılan aydın-bürokrat kesimlerle ilişki kurmayı,

onları ABD'ye yakınlaştırmayı öncelik olarak belirlemiştir. Geniş kitlelere seslenmek, ABD lehine kamuoyu yaratmak bu programın ikinci derecede önemli hedefi olmuştur.

ABD'nin Türkiye'de hemen her alanda söz söyleyen bir ülke haline gelmesinin yanı sıra, Truman Doktrini ve Marshall Planı ile Türkiye'nin dış yardıma bağımlı bir iktisadi model uygulaması, bir tarım ülkesi hüviyeti kazanması ve 1950'lerin ikinci yarısında ekonomik darboğaza girmesi bile ABD reçetelerinin köklü biçimde eleştirilmesine yol açmamıştır. Bunda yukarıda bahsedilen bağımlılık ve eşitsizlik eleştirilerinin sınırlılığı kadar; sistemin bütününe ilişkin eleştiriler yapabilecek olan sol düşüncenin bastırılmasının da payı vardır.

Amerikan etkisinin siyasal düşünceye sirayet ettiği kanallar incelendiğinde, üniversitelerin ve özellikle sosyal bilimler disiplinlerinin rolü üzerinde ayrıca durmak gerekir. Akademide 1950'lerde yoğunlaşan Amerikan etkisinin nedenlerinden biri, bu ülkedeki akademik üretimin hem ABD'nin hegemonik bir güce dönüşümüne yardımcı işlev üstlenmesi hem de bu hegemonyanın bir parçası olarak etkisini dışa doğru yaymasıdır. Türkiye'de sosyal bilim dallarında akademik üretim, bilindiği gibi, özellikle 1933 üniversite reformu ve Nazi Almanyasından kaçan nitelikli öğretim üyelerinin Türkiye üniversitelerinde istihdamıyla birlikte büyük oranda Alman sosyal bilim yaklaşımıyla şekillenmiştir. Avrupa akademisinde Soğuk Savaş'la birlikte Anglo-Sakson pragmatizmi ve ampirisizmi, felsefe-hukuk ağırlıklı Avrupa sosyal bilimlerini geriletmeye başlayınca, bu durum Türkiye üniversitelerini de etkilemiştir. Aynı süreçte üniversitelerde II. Dünya Savaşı'nın ardından Alman öğretim üyelerinin yerini almaya başlayan ABD'li öğretim üyeleri ve doktora çalışmalarını ABD'de tamamlayan genç akademisyen kuşağı ile birlikte sosyoloji, psikoloji, kamu yönetimi ve siyaset bilimi gibi alanlarda Amerikan sosyal bilimlerinin etkisi Kıta Avrupası etkisini geriletmeye başlamıştır. Burada en az disiplinlerin geçirdiği dönüşüm kadar önemli olan nokta, Türkiye'de siyasi düşüncenin kaynaklarından biri olagelmiş ve potansiyel aydın yatağı diye nitelendirilebilecek üniversitenin, 1950'li yıllarda Türkiye'de ve dünyada Marksizmin de akademiden dışlandığı koşullarda, sorgulamasız bir biçimde Amerikan sosyal bilim anlayışını kabul etmiş olmasıdır. Hatta bu

tarihten itibaren kurulan üniversitelerin kurumsal örgütlenmesinde bile ABD'deki üniversite modelinin bire bir Türkiye'ye aktarıldığı görülmektedir.

1950'lerden başlayarak Türkiye'de üniversitelerin ve özellikle de sosyal bilimlerin Amerikan etkisinde kalması, hem akademik üretimin niteliği hem de üniversite kökenli aydınların hayat görüşleri üzerinde küçümsenemeyecek bir etkide bulunmuştur. Bilim insanlarının ABD'nin ilişki kurmayı önemseydiği kesimler arasında yer aldığı göz önüne alındığında bu etkiyi anlamak biraz daha önem kazanmaktadır. Öte yandan Türkiye'de sosyal bilimlerin evrimini ve içerisinde bulunduğu güncel durumu anlamaya çalışırken bugün de ihmal edilen bu konunun daha fazla araştırılmasına ihtiyaç vardır.

1950'li yıllarda Kemalist-modernleşmeci kesimlerin ABD ile ilişkilere tereddütsüz destek vermesinin nedenlerinden biri akademiyle aralarındaki doğrudan bağlıdır. Bu çalışmada görüşleri incelenen ve pek çok açıdan ABD yanlısı, anti-komünist aydın duruşunun belli başlı özelliklerin sergileyen *Forum* dergisinin Siyasal Bilgiler Fakültesi içerisinde bir grup akademisyen tarafından çıkarılmış olması bu bağla ilişkilidir. Ancak Kemalist-modernleşmeci grubun ABD ile dostluktan yana tavır takınmasının, ABD kaynaklı fikirleri ve Soğuk Savaş ideolojisini benimsemeye yatkınlığının tek nedeni akademiyle içli dışlı olması değildir. Öncelikle sol eleştirinin susturulduğu bir dönemde bu kesimler üzerinde aksi yönde düşünsel bir basıncın olmadığı hatırlanmalıdır. Öte yandan bu kesim Kemalizmin Cumhuriyetin erken dönemlerinde sınıflara ve sınıf çatışmasına duyduğu alerjii de, tarihsel anti-komünizmini de üzerinde taşımaktadır. Geçmişten gelen miras, Soğuk Savaş'ta Avrupa'da sosyalizmin ve komünist hareketlere karşı en etkili güç olduğu düşünülen sosyal demokrasi çizgisiyle harmanlanınca bu kuşağın genel karakteristikleri ortaya çıkmış olur. Nitekim Kemalizmin sınıf çelişkilerini inkar eden dayanışmacı yorumuna karşılık, bu aydın kesiminin sınıf çatışmalarını reddetmeyen ancak Batı'da olduğu gibi sosyal politika araçlarının geliştirilmesiyle ve bu alanda liberal uzlaşmacı bir siyaset izlenmesiyle çatışmaların önemsizleştirilebileceğini öne süren bir yaklaşım geliştirdiği görülür.

Bu çalışmada vurgulanan ancak üzerinde daha ayrıntılı bir çalışma yapılması gereken bir diğer nokta, 1960'lara gelene kadar Kemalist-modernleşmeci kesimlerin kendilerine atfedilen "sanayileşmeci kalkınmacılığı" temel ideolojik referanslarından biri haline getirmemiş olduklarının görülmesidir. Nitekim ABD, savaş sonrasında Türkiye'nin uluslararası iktisadi işbölümü içerisinde tarım ürünleri üreten bir ülke olması gerektiğini telkin etmiş, modernleşme kuramı tarıma dayalı bir kalkınmanın mümkün olduğu tezini işlemiştir ancak bu aydın kesimi Türkiye'nin önüne konan bu reçeteyi ciddi biçimde sorgulamamıştır. Hatta ekonominin darboğaza girdiği 1950'li yılların ikinci yarısında dahi ekonominin beklenen kalkınma performansını sergileyememiş olması önerilen reçetenin yanlışlığına değil, uygulamadaki hatalara bağlanmıştır.

Cumhuriyet'in ilk döneminde mecburi sessizlik dönemi yaşadıktan sonra çok partili sisteme geçilmesiyle Kemalist-modernleşmeci kesimlere yönelik muhalefetini yüksek sesle dile getirmeye başlayan İslamcılığın ABD ile yaşanan bütünleşme konusundaki görüşleri de tıpkı Kemalistler gibi olumludur. II. Meşrutiyet yıllarından itibaren İslamcı ideoloji, teknik alanda modernleşmeyi reddetmemiş ancak modernleşme sürecinde dinin siyasal ve toplumsal etki alanının daralmasına karşı direnerek bir iç çelişki yaratmıştır. İslamcılar yeni dönemde ABD örneğiyle bu çelişkiye çözüm bulduklarını düşünmüşlerdir. Genel olarak Anglo-Sakson düşüncesinin muhafazakar eğilimlerini sergileyen ABD, modernleşen ancak köklü dönüşümlere soğuk ve radikal laiklik uygulamalarına başvurmeyen bir Batılı güç olarak İslamcıların gündemine olumlu bir Batı örneği olarak girmiştir. Maneviyatla Batı'nın bir sentez oluşturabileceği görüşünün ABD örneğinde kanıtlandığını düşünen İslamcılar, bunu ABD ile yakınlığa aynı derecede önem veren devlet merkezine ve Kemalist aydınlara karşı gündeme getirmişlerdir. Üstelik Soğuk Savaş'ta ABD, İslamcıların tarihsel düşmanları Rusların "dinsizlik" akımı karşısında durmakta ve "Rus komünizmine" karşı mücadelenin bayrağını taşımaktadır. İslamcılar, dinin ve maneviyatın "Sovyet komünizminin" yegane panzehiri olduğunu işleyerek hem ABD ile ortak maneviyat cephesinde buluşmuş; hem de devlet merkezini komünizme karşı dine, manevi değerlere ihtiyaç olduğuna ikna etmeye çalışmışlardır. Öte yandan "Batı cephesiyle" maneviyatçılık eksenindeki bu buluşma İslamcıları, İslam birliğini en fazla

vurguladıkları dönemlerden birinde bile, Müslümanların yaşadıkları toprakları sömürgeleştiren güçlere karşı belli bir müsamaha geliştirmeye itmiştir.

Bu çalışmada ortaya konan görüşler çok genel olarak ifade edilirse; sol düşüncenin sesinin kısıldığı bir ortamda farklı siyasi düşünce çevrelerinin ABD ile buluşmayı, bu buluşmaya zemin sunan tarihsel mirasın özellikleri ve Soğuk Savaş fikir atmosferi nedeniyle olumlu karşıladıklarını göstermektedir. Ancak bir bu kadar önemli olan diğer bir nokta, farklı düşünce kulvarlarının çatışma içerisinde buldukları alternatif projelere karşı ellerini güçlendirmesi nedeniyle ABD ile buluşmaya sıcak yaklaşımlarıdır. Kemalist-modernleşmeci kesim 1950'li yıllarda DP'ye karşı muhalefetinin yanı sıra, çeşitli konulardaki görüşlerini haklı çıkarmak için ABD'deki uygulamaları veya genel anlayışı örnek olarak göstermiştir. İslamcılar ise Kemalist laiklik uygulamalarına karşı muhalefet ederken, Kemalizmle komünizmi özdeşleştirmeye çalışmış, Türkiye'deki politikaları eleştirmek için ABD'de dine müsamaha gösterilmesi, komünizme karşı dine başvurulması üzerinde durmuşlardır.

1950'ler ABD ile dostluğun siyasal düşüncede yekpare bir destek bulması nedeniyle istisnai bir dönem olarak kabul edilebilir. Nitekim 1960'larda dünyadaki rüzgarların da etkisiyle Türkiye'deki Amerikan varlığına tepki gösteren siyasal hareketler ortaya çıktığı gibi, ideolojik düzlemde anti-Amerikancı eğilim güç kazanmıştır. Aslında dikkatli bir biçimde incelendiğinde bu tepkinin kaynaklarının henüz boy vermemiş olsa da 1950'li yıllarda filizlenmeye başladığı fark edilir. Örneğin kültürel alana bakıldığında ABD yaşam tarzına, mallarına, kültürel tüketim ürünlerine duyulan hayranlığın yanı sıra, bu hayranlığın ifrata vardırılmasına karşı bir tepki geliştiği anlaşılmaktadır. Bilindiği gibi bu yıllarda Türkiye'ye gelerek farklı alanlarda çalışan ABD'lilerin sayısı oldukça kabarıktır. Üstelik bu kişilere özellikle kentlerde gündelik hayat içerisinde rastlamak, davranışlarını gözlemlemek hiç de zor değildir. Bu çalışma kapsamında incelenen dergilerde satır aralarında rastlanan ve bu çalışmada bahsedilen bazı örnekler günlük hayat içerisindeki bu karşılaşmaların bile bazen tepki doğurduğunu göstermektedir. Özellikle ABD personelinin suç işlemesine karşılık hukuki yaptırımla karşılaşmamaları tepkilerin artmasına neden

olmuştur. ABD'ye gösterilen tepkinin bu dönemki siyasi nedenlerine bakıldığında ise Kıbrıs meselesinin bir başlık olarak öne çıkmaya başladı görülür. Türkiye'nin Kıbrıs tezlerinin Batı tarafından onay görmediğinin düşünülmesi, Kıbrıs'ın bir "milli dava" olarak algılanmaya başladığı 1955 sonrasında ABD'ye koşulsuz destek verenlerde hiç beklemedikleri bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Ancak hayal kırıklığının en büyüğünün, Türkiye ekonomisinin darboğaza girmesi nedeniyle Başbakan Adnan Menderes'in yardım için kapısını çaldığı ABD'nin ve diğer Batılı ülkelerin kapısından eli boş dönmesiyle birlikte yaşandığı anlaşılmaktadır. 1950'lerin ortasında başlayan ve 1960'a kadar süren bu sıkıntılı dönemde yaşananlar DP'yi desteklesin ya da desteklemesin pek çok kişi tarafından "onur kırıcı" bulunmuştur. Kuşkusuz daha ayrıntılı bir incelemeyle ABD'ye tepkileri körükleyen başlıkları çoğaltmak ve derinleştirmek mümkündür. Böylece Türkiye'de sürekli olarak sözü edilen ancak tarihsel ve toplumsal dinamikleri hakkında etraflı bir analiz yapılmayan "anti-Amerikancılığın" kökenlerine ilişkin derinlemesine bir kavrayış gelişebilir.

Türkiye'de Soğuk Savaş ideolojisinin düşünce dünyası üzerindeki etkisine ilişkin kapsamlı bir araştırmanın yapılmamış olması, bu çalışmanın motivasyon kaynaklarından biriydi. Sonuç olarak konu itibarıyla bu çalışma söz konusu boşluğu tam olarak doldurma iddiasında değildir. Belli aydın kümeleri, akımlar veya dönemler üzerinden Soğuk Savaş ideolojisinin ne derece derinlere indiği, Türkiye'ye özgü sorunlar ve tartışmalarla nasıl eklemlendiği gibi başlıklarda kapsamlı araştırmalara duyulan ihtiyaç bakidir. Soğuk Savaş'ın resmi olarak sona ermesi Soğuk Savaş ideolojisinin geriye sarılarak etkisini yitirdiği anlamına gelmemektedir. Türkiye siyasi düşüncesi yaklaşık yarım yüzyıl hüküm süren bir Soğuk Savaş atmosferinde kalmıştır ve bu atmosferin etkilerini üzerinde taşımaya devam etmektedir. Öte yandan Türkiye'de belli başlı kurumların, bu atmosferde Soğuk Savaş ihtiyaçlarıyla güdülenmiş ABD'nin doğrudan müdahalesi ya da etkisiyle şekillendiği bilinmektedir. Bu çalışmada siyasal düşünce ile bağlantısı nedeniyle savaş sonrasında 1960 yılına kadar üniversite ve özellikle sosyal bilim disiplinleri konu edilmiştir. Ancak gerek bu başlıkta, gerekse örneğin ordu gibi Türkiye siyasetinde önemli roller üstlenen kurumlarda, ABD etkisiyle gerçekleşen değişimin düşünsel-ideolojik boyutuyla analiz

edilmemiş olması bir eksiklikler. Soğuk Savaş ideolojisi bağlamında Türkiye'nin kritik kurumlarının geçirdiği dönüşüm, üzerinde daha fazla araştırma yapılması gereken konulardan biridir.

KAYNAKÇA

Birinci El Kaynaklar

Arşivler

Rockefeller Foundation Grant Files on Turkey, The Rockefeller Foundation Archives, Sleepy Hollow, New York, Record Groups 1.1 and 1.2 Project Series: 805 (Turkey)

The National Archives and Records Administration, Department of State Decimal Files, 1950-1955, RG 59, Cultural Affairs Near East.

The National Archives and Records Administration, Department of State, RG 59, Records of the Board of Foreign Scholarship, 1950-1963.

Sürekli Yayınlar

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi

Büyük Doğu

Fikir Hareketleri

Forum

Hareket

Hür Fikirler

İslâm

İslâm Dünyası (Taceddin Öney)

İslâm Dünyası (M. Raif Ogan)

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası

Markopaşa (Merhumpaşa)

Sebilürreşad

Selâmet

İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi

Siyasî İlimler Dergisi

Türk Düşüncesi

Yurt ve Dünya

Zincirli Hürriyet

Kişisel Görüşme

Nermin Abadan -SBF Emekli Öğretim Üyesi- “1950’lerde Türkiye’de Sosyal Bilimler ve ABD” konulu görüşme, İstanbul: 12 Kasım 2009.

Vakur Versan – İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi- “1950’lerde Türkiye’de Sosyal Bilimler ve ABD” konulu görüşme, İstanbul: Şubat 2010.

İkinci El Kaynaklar

Kitaplar

Abadan, Nermin. *Kum Saatini İzlerken*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.

Ahmad, Feroz. *The Turkish Experiment in Democracy, 1950-1975*, Boulder, Colorado: Westview Press, 1977.

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi. *Siyasal Bilgiler Fakültesi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1968.

Aron, Raymond. *The Opium of The Intellectuals*, New York: The Norton Library, 1962.

Armaoğlu, Fahir. *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

Arslan, Ahmet. “İslâm ve Liberal Demokrasi”, Murat Yılmaz (Ed.) *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 7: Liberalizm* içinde (432-443), İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

Ataöv, Türkkaya. *Amerikan Belgeleriyle Amerikan Emperyalizminin Doğuşu*, Ankara: Sevinç Matbaası, 1968.

Atılğan, Gökhan. *Behice Boran: Öğretim Üyesi, Siyasetçi, Kuramcı*, İstanbul: Yordam Kitap, 2007.

Avcıoğlu, Doğan. *Türkiye’nin Düzeni*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1968.

Aydemir, Şevket Süreyya. *Suyu Arayan Adam*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1979.

Bars, Hayri. “Türkiye III. Reisicumhuru Sayın Celâl Bayar’ın Birleşik Amerika Devletlerini Ziyaretleri”, 407 Sayılı Donanma Dergisi Eki, İstanbul: Deniz Basımevi, 1954.

Başgil, Ali Fuat. *Demokrasi ve Hürriyet*, İstanbul: Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti Neşriyatı No.8, Telif Eserler No.5, 1949.

Bell, Daniel (Ed.) *The Radical Right, The New American Right Expanded and Updated*, Garden City, N.Y.: Anchor Books, 1963.

- Bell, Daniel. "The Dispossessed", Daniel Bell (Ed.) *The Radical Right, The New American Right Expanded and Updated* içinde (1-45), Garden City, N.Y.: Anchor Books, 1963.
- Bennett, David Harry. *The Party of Fear: From Nativist Movements to the New Right in American History*, University of North Carolina Press, 1988.
- Bennister, Robert. *Sociology and Scientism: The American Quest for Objectivity, 1880-1940*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1987.
- Beriş, Hamit Emrah. "Kemalist-Liberal Sentez Çabası: Forum Dergisi", Murat Yılmaz (Ed.) *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Cilt 7: Liberalizm* içinde (530-540), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berend, Ivan T. *An Economic History of Twentieth-Century Europe: Economic Regimes from Laissez-Faire to Globalization*, New York: Cambridge University Press, 2006.
- Berghahn, R. Volker. *America and the Intellectual Cold Wars in Europe: Shepard Stone Between Philanthropy, Academy, and Diplomacy*, Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2001.
- Berkes, Niyazi., *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- Berkes, Niyazi. *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1975.
- Birge, John Kingsley. *A Guide to Turkish Area Study*, Washington: Committee on Near Eastern Studies, American Council of Learned Societies, 1949.
- Bora, Tanıl., "Türkiye'de Siyasal İdeolojilerde ABD/Amerika İmgesi: Amerika: 'En' Batı ve 'Başka' Batı", Uğur Kocabaşoğlu (Ed.) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 3: Modernleşme ve Batıcılık* içinde (147-169), İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Boratav, Hale Borak. "Psychology at the Crossroads: The View from Turkey", Michael J. Stevens ve Danny Wedding (Ed.) *Handbook of International Sociology* içinde (311-330), New York: Brunner-Routledge, 2004.
- Boratav, Korkut. *Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1987.
- Brazinsky, Gregg, *Nation Building in South Korea*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2007.
- Cantek, Levent. *Cumhuriyetin Büluğ Çağı: Gündelik Yaşama Dair Tartışmalar (1945-1950)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

- Coleman, Peter. *The Liberal Conspiracy: The Congress for Cultural Freedom and the Struggle for the Mind of Postwar Europe*, New York: Free Press, 1989.
- Copeaux, Etienne. *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 59, Mart 2000.
- Crossman, Richard H. (Ed.) *The God That Failed*, New York: Columbia University Press, 2001.
- Çağlar Derya. *Hayali Komünizm Soğuk Savaş'ın Türkiye Söylemleri*, İstanbul: Berfin Yayınları, 2008.
- Çalış, Şaban, H. "İslâmcıların Dünyası, Uluslararası İlişkilerin Dinî-Politiği", Yasin Aktay (Ed.) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 6: İslamcılık içinde* (887-902) İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Çalışkan, Nurettin. *ODTÜ Tarihçe 1956-1980*, Ankara: Arayış Yayınları, 2002.
- Çavdar, Tevfik. *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950-1995*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2000.
- Çelebi, Nilgün. "ABD ve Türkiye'deki Sosyoloji Çalışmalarına Kısa Bir Bakış", Recep Ertürk ve Hayati Tüfekçioğlu (hızl.), *500. Yılında Amerika içinde* (95-101), İstanbul: Bağlam, 1994.
- Çelik, Mete. *Üniversitede Cadı Kazanı, 1948 DTCF Tasfiyesi ve Pertev Naili Boratav'ın Müdafası*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.
- Çetinsaya, Gökhan. "İslâmi Vatansızlıktan İslâm Siyasetine", Mehmet Ö. Alkan (ed.) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 1: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi içinde* (265-272), İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Çulhaoğlu, Metin. *İdeolojiler Alanı ve Türkiye Örneği*, İstanbul: Öteki Yayınevi, Özgür Üniversite Kitaplığı-17, 1999.
- Deringil, Selim. *Simgeden Millete: II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.
- Dikerdem, Mahmut. *Hariciye Çarkı*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1989.
- Doğan, Mehmet D. "Nurettin Topçu", Yasin Aktay (Ed.) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 6: İslamcılık içinde* (438-450), İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

- Dölen, Emre. *Türkiye Üniversite Tarihi 5: Özerk Üniversite Dönemi (1946-1981)*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Duran, Burhanettin. “Cumhuriyet Dönemi İslâmcılığı: İdeolojik Konumları, Dönüşümü ve Evreleri”, Yasin Aktay (Ed.) *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 6: İslamcılık* içinde (129-156), İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Duru, Orhan. *Amerikan Gizli Belgelerinde Türkiye’nin Kurtuluş Yılları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2001.
- Elibol, Sadettin., “Muhafazakâr Bir Düşünce Okulu: Hareket Dergisi”, Ahmet Çiğdem (Ed.) *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 5: Muhafazakârlık* içinde (267-273), İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Emre, Cahit. “Yönetim Bilimi”, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Bilim “Sosyal Bilimler”-II* içinde (35-54), Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 1998.
- Erdoğan, Mustafa. “Liberalizm ve İslâm”, Murat Yılmaz (Ed.) *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 7: Liberalizm* içinde (444-451), İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Erhan, Çağrı. “ABD ve NATO’yla İlişkiler”, Baskın Oran (Ed.) *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt 1 içinde (522-575), İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Erhan, Çağrı. *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, Ankara: İmge Kitabevi, 2001.
- Eroğul, Cem. *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2003.
- Fendoğlu, Hasan Tahsin. *Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerika İlişkileri, 1786-1929*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2002.
- Fincancı, May N. *The Story of Robert College Old and New 1863-1982*, İstanbul: Redhouse Press, 1983.
- Frey, Frederick W., Peter Stephenson ve Katherine Archer Smith. *Survey Research on Comparative Social Change : A Bibliography*, Cambridge, Mass. : MIT Pres, 1969.
- Garrett III, James Madison. *Assistance to Turkey as an Instrument of United States Foreign Policy, With Emphasis on Military Assistance: 1947-1955*, Ann Harbor, Michigan: University Microfilms, 1961.
- Garwood, David. A. *An Experiment in Bilingual, Bicultural Education*, Washington: (Yayınevi Yok), 1962.

- Gilman, Nils. *Mandarins of the Future*, Baltimore, MD, USA: The Johns Hopkins University Press, 2004.
- Girginov, Girgin ve Vladimir Mshvenieradze. *Günümüzde Anti-Sovyetizm, Anti-Komünizm*, İstanbul: Bilim Yayınları, 1978.
- Gleason, Abbott. *Totalitarianism: The Inner History of the Cold War*, New York: Oxford University Press, 1995.
- Gordon, Lealand James. *American Relations with Turkey, 1830-1930: An Economic Interpretation*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press; London: H. Milford, Oxford University Press, 1932.
- Guilbaut, Serge. *How New York Stole the Idea of Modern Art*, Chicago, London: University of Chicago Press, 1983.
- Güvenir, O. Murat. 2. *Dünya Savaşında Türk Basını*, İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1991.
- Halide Edib, *Türkiye'de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri*, İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları Basımevi, 1955.
- Hammack, David C. "Foundations in the American Polity, 1900-1950," Ellen Condliffe Lagemann (Ed.) *Philanthropic Foundations: New Scholarship, New Possibilities* içinde (43-69), Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1999.
- Haney, David P. *The Americanization of Social Science: Intellectuals and Public Responsibility in the Postwar United States*, Philadelphia: Temple University Press, 2008.
- Harootunian, Harry. *The Empire's New Clothes Paradigm Lost and Regained*, Chicago: Prickly Paradigm Press, 2004.
- Hayek, Friedrich August. *The Road to Serfdom*, Chicago: Chicago University Press, 1994.
- Held, David. *Models of Democracy*, Cambridge: Polity Press, 1996.
- Hohendahl, Peter Uwe. *Reappraisals: Shifting Alignments in Postwar Critical Theory*, Ithaca and London: Cornell University Press, 1991.
- Institute of Public Administration for Turkey and the Middle East, *Institute of Public Administration for Turkey and the Middle East*, Ankara: Güzel İstanbul Press, 1966.

- İlyasoğlu, Aynur. “Türkiye’de Sosyolojinin Gelişmesi ve Sosyoloji Araştırmaları”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 8, İstanbul: İletişim Yayınları, (Tarih Yok), ss. 2164-2174.
- Jackson, John P. ve Nadine M Wiedman. *Race, Racism, and Science: Social Impact and Interaction*, New Brunswick: Rutgers University Press, 2006.
- Jay, Martin. *Permament Exiles: Essasy on the Intellectual Migration from Germany to America*, New York: Columbia University Press, 1985.
- Jay, Martin. *The Dialectical Imagination : A History of the Frankfurt School and the Institute of Social Research, 1923-1950*, London : Heinemann, 1976.
- Kaçmazoğlu, Bayram. *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar: Öncüleri ve Temelleri Çerçevesinde Yaklaşımlar*, İstanbul: Birey Yayıncılık, 1999.
- Kansu, Aykut. “Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, ‘Sosyal Mesele’ ve ‘İçtimai Siyaset’”, Ahmet Çiğdem (Ed.) *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 5: Muhafazakârlık* içinde (118-131), İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Kara, İsmail. “İslâm Düşüncesinde Paradigma Değişimi”, Mehmet Ö. Alkan (ed.) *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 1: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi* içinde (234-264) İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Kara, İsmail. *İslâmcıların Siyasi Görüşleri*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.
- Karasu, Koray. “Kamu Yönetimi Disiplininin Kökenlerine İlişkin Bir Not”, *Hacettepe Üniversitesi 2. Kamu Yönetimi Forumu* içinde (225-242), Ankara: Hacettepe Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, Eylül 2004.
- Katznelson, Ira. “The Subtle Politics of Developing Emergency: Political Science as Liberal Guardianship”, Noam Chomsky ve Laura Nader (Ed.) *The Cold War and The University: Toward Intellectual History of Cold War Years* içinde (233-258), New York: The New Press, 1997.
- Kayalı, Kurtuluş. *Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Keyder, Çağlar. “İktisadi Gelişmenin Evreleri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınları, (Tarih Yok), ss. 1065-1073.
- Keyder, Çağlar. *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.
- Kısakürek, Necip Fazıl. *Moskof*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 1979.

- Kirby, Dianne. "Harry Truman's Religious Legacy: The Holly Alliance, Containment and the Cold War", Dianne Kirby (Ed.) *Religion and the Cold War* içinde (77-102) Gordonsville, VA, USA: Palgrave Macmillan, 2003.
- Kirby, Dianne. "Religion and the Cold War-An Introduction", Dianne Kirby (Ed.) *Religion and the Cold War* içinde (1-22) Gordonsville, VA, USA: Palgrave Macmillan, 2003.
- Klehr, Harvey. *The Heyday of American Communism, The Depression Decade*, New York: Basic Books, Inc., Publishers, 1984.
- Kocabaşoğlu, Uygur. *Anadolu'daki Amerika*, Ankara: İmge Kitabevi, 2000.
- Koloğlu, Orhan. "II. Abdülhamit'in Siyasal Düşüncesi", Mehmet Ö. Alkan (Ed.) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 1: Cumhuriyet'e devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi* içinde (273-276), İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Köker, Levent. *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.
- Kösemihal, Nurettin Şazi, "Sosyoloji ve Sosyal Psikolojide Araştırma Tebliği Üzerine", *Türkiye'de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi: Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü ve Türk Sosyal Bilimler Derneği Seminerinde Sunulan Bildiriler, 23-25 Şubat 1970* içinde (49-54), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1971.
- Kurtoğlu, Zerrin. "Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi ve Siyaset, Pozitivist Yönetim İdeolojisinin İslâm'ın Siyasallaşmasına Katkısı", Yasin Aktay (Ed.) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 6: İslamcılık* içinde (201-216), İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Küçük, Yalçın. *Aydın Üzerine Tezler-5 (1830-1980)*, Ankara: Tekin Yayınevi, 1988.
- Küçük, Yalçın. "Cumhuriyet Döneminde Aydınlar ve Dergileri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları, (Tarih Yok), ss. 138-143.
- Landau, Jacob M. *Pan-İslâm Politikaları - İdeoloji ve Örgütlenme-*, İstanbul: Anka Yayınları, 2001.
- Latham, Michael E. *Modernization As Ideology : American Social Science and "Nation Building" in the Kennedy Era*, Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press, 2000.
- Lerner, Daniel. *The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East*, London: Free Press of Glencoe, 1958.

- Lewis, Geoffrey L. *The Bilingual, Bicultural Humanities Program at Robert College: An Address to Students September 1959*, İstanbul: Robert College Research Center, 1960.
- Lipset, Seymour Martin. "The Sources of Radical Right", Daniel Bell (Ed.) *The Radical Right, The New American Right Expanded and Updated* içinde (307-371), Garden City, N.Y.: Anchor Books, 1963.
- Mardin, Şerif. "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İktisadî Düşüncenin Gelişmesi (1838-1918)", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 3, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, ss. 618-634.
- Mardin, Şerif. "Tanzimat'tan Sonra Aşırı Batılılaşma", *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- Mardin, Şerif. "Batıcılık", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları, (Tarih Yok), ss. 245-250.
- McGhee, George. *ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu...* Ankara. Bilgi Yayınları, 1992.
- Medhurst, Martin J. ve H.W. Brands. *Critical Reflections on the Cold War: Linking Rhetoric and History*, College Station: Texas A&M University Press, 2000.
- Mert, Nuray. *Laiklik Tartışmasına Kavramsal Bir Bakış*, İstanbul: Bağlam, 1994.
- Mert, Nuray. "Türkiye İslâmcılığına Tarihsel Bir Bakış", Yasin Aktay (Ed.) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 6: İslamcılık* içinde (411-419), İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Mihçioğlu, Cemal. *Türkiye'de Çağdaş Kamu Yönetimi Öğretiminin Başlangıç Yılları*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1988.
- Ninkovich, Frank A. *The Diplomacy of Ideas, U.S. Foreign Policy and Cultural Relations, 1938-1950*, Cambridge: Cambridge University Press, 1981.
- Okyar, Osman. *Universities in Turkey*, Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1962.
- Oran, Baskın. "Amerika İmajı", Baskın Oran (Ed.) *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* Cilt 1 içinde (493), İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Oran, Baskın (Ed.). *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Orwell, George. *Orwell and Politics*, New York: Penguin Classics, 2001.

- Özdoğan, Günay Göksu. “*Turan*”dan “*Bozkurt*”a: *Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Özipek, Bekir Berat. “Anglo-Sakson ve Fransız Siyasî Modelleri Arasında Osmanlı ve Cumhuriyet Modernleşmesi”, Ömer Laçiner (Ed.) *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Cilt 9: Dönemler ve Zihniyetler* içinde (927-945), İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Öztürk, Kenan. *Amerikan Sendikacılığı ve Türkiye, İlk İlişkiler: AFL-CIO'nun Avrupa Temsilcisi Irving Brown ile Söyleşi*, İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2004.
- Packenham, Robert A. *Liberal America and the Third World: Political Development Ideas in Foreign Aid and Social Science*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1973.
- Parmar, Inderjeet. “Selling Americanism, Combatting Anti-Americanism: The Historical Role of American Foundations, Anti-Americanism”, *Working Papers 2004* içinde (18-26), Center for Policy Studies, Budapest: Central European University, 2004.
- Pells, Richard H. *The Liberal Mind in a Conservative Age : American Intellectuals in the 1940s and 1950s*, New York: Harper & Row, 1985.
- Parla, Taha. *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Reisch, George. *How the Cold War Transformed Philosophy of Science, To the Icy Slopes of Logic*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Reisman, David ve Nathan Glazer. “The Intellectuals and the Discontented Classes”, Daniel Bell (Ed.) *The Radical Right, The New American Right Expanded and Updated* içinde (105-159), Garden City, N.Y.: Anchor Books, 1963.
- Robin, Ran Theodore. *The Making of the Cold War Enemy: Culture and Politics in the Military-Intellectual Complex*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2001.
- Rustow, Dankwart A. “Middle East”, Lucian W. Pye (Ed.) *Political Science and Area Studies, Rivals or Partners?* içinde (170-180), Bloomington&London: Indiana University Press, 1975.
- Rustow, Dankwart A. “Politics and Islam in Modern Turkey (1920-1955)” makalesinin aynı basımı, R. Frye (Ed.) *Islam and The West* içinde (69-107), Lahey: Mlouton, 1957.
- Rustow, Dankwart A. *The Appeal of Communism to Islamic Peoples*, Washington, D.C.: Brookings Institution, 1965.

- Sadoğlu, Hüseyin. “Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti”, Murat Yılmaz (Ed.) *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 7: Liberalizm içinde* (307-315), İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Said Halim Paşa. *Buhranlarımız*, Tercüman 1001 Temel Eser, 1970.
- Saunders, Frances Stonor. *The Cultural Cold War: The CIA and the World of Arts and Letters*. New York: New York Press, 2000.
- Schrecker, Ellen. *No Ivory Tower: McCarthyism and the Universities*, New York: Oxford University Press, 1986.
- Schumpeter, Joseph. *Capitalism, Socialism and Democracy*, New York: Harper, 1950.
- Sertel, Sabiha. *Roman Gibi*, İstanbul: Ant Yayınları, 1969.
- Sertel, Sabiha ve Zekeriya Sertel. *Davamız ve Müdafaamız: Makaleler, İddianameler, Müdafaalar, Mahkeme Kararları, Yargıtay Kararları*. İstanbul: F-K Basımevi, 1946.
- Sever, Ayşegül. *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu 1945-1958*, İstanbul: Boyut Kitapları, 1997.
- Somel, Ali. “Türkiye’de 1960’lardan 1970’lere Planlama Efsanesi”, Ömer Laçiner (Ed.) *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 9: Dönemler ve Zihniyetler içinde* (319-333) İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Subaşı, Necdet. “1960 Öncesi İslâmî Neşriyat: Sindirilme, Tahayyül ve Tefekkür”, Yasin Aktay (Ed.) *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 6: İslamcılık içinde* (217-235) İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Süslü, Azmi. *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nin 50 Yıllık Tarihi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1986.
- Şahin, Nail. “Psikoloji”, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Bilim ve “Sosyal Bilimler” içinde* (203-226), Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 1997, s. 203-226.
- Tanpınar, Ahmed Hamdi. *Huzur*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2008.
- Taşkın, Yüksel. *Anti-Komünizmden Küreselleşme Karşıtlığına: Milliyetçi Muhafazakâr Entelijansiya*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.
- Tekeli, İlhan ve Selim İlkin. “Türkiye’de Ulaştırmanın Gelişimi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 10, (Yıl Yok), İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 2758-2768.

- Thomas, Lewis V. ve Richard N. Frye. *The United States and Turkey and Iran*, New York: Archon Books, 1971.
- Timur, Taner. *Türk Devrimi: Tarihi Anlamı ve Felsefi Temelleri*, Ankara: Sevinç Matbaası, 1968.
- Timur, Taner. *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- Tirali, Naim. *Yirmi Beş Kuruşa Amerika*, İstanbul: Yazko, 1983.
- Toprak, Zafer. *Türkiye'de 'Milli İktisat' (1908-1918)*, Ankara: Yurt Yayınları, 1982.
- Tunaya, Tarık Zafer. *İslâmcılık Cereyanı*, İstanbul: Baha Matbaası, 1962, ss. 68-69.
- Tunçay, Mete. *Türkiye'de Sol Akımlar*, Cilt 1, İstanbul: BDS Yayınları, 1991.
- Turhan, Mümtaz. *Garblulaşmanın Neresindeyiz?* İstanbul: Yağmur Yayınları, 1967.
- Turkish-American University Association, *Report on the Conference on Problems of Research in Turkey, Yalova, Turkey, July 6, 7, and 8, 1953*, İstanbul, 1953.
- Türkdoğan, Orhan. *Köy Sosyolojisinin Temel Sorunları*, İstanbul: Dede Korkut Yayınları, 1977.
- Türköne, Mümtaz'er. *Siyasî İdeoloji olarak İslâmcılığın Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yayınları, 2005.
- Ülman, Haluk. *Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri*, Ankara: Sevinç Matbaası, 1961.
- Vassaf, Gündüz. "Turkey", Virginia S. Sexton ve John D. Hogan (Ed.) *International Psychology: Views From Around the World* içinde (383-389), Lincoln: University of Nebraska Press, 1992.
- Wallerstein, Emanuel. "The Unintended Consequences of Cold War Area Studies", Noam Chomsky ve Laura Nader (Ed.) *The Cold War and the University: Toward an Intellectual History of the Postwar Years* içinde (195-232), New York: New Press, 1997.
- Ward, Robert E. ve Dankwart A. Rustow. *Political Modernization in Japan and Turkey*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1964.
- Yalman, Ahmed Emin. *Turkey in My Time*, Norman: University of Oklahoma Press, 1956.

Yerasimos, Stefanos. *Türk-Sovyet İlişkileri: Ekim Devriminden "Millî Mücadele"ye*, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1979.

Zinn, Howard. *A People's History of the United States*, New York: Harper Collins Publishers, 2003.

Zürcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

Makaleler

Aktay, Yasin. "Soğuk Savaş Dönemi Arap İslamcılığında Sol ve Sosyalist Bağlam", *İslâmiyat*, Cilt 5, Sayı 2, 2002, ss. 43-68.

Alkan, Mehmet Ö. "Kore'de Birleşen, Kıbrıs'ta Ayrılan Yollar: Türkiye'de Amerikan İmajının Değişimi (1945-1980)", *Toplumsal Tarih*, Sayı 118, Ekim 2003, ss. 54-57.

Batur, Sertan ve Ersin Aslıtürk. "On critical psychology in Turkey", *Annual Review of Critical Psychology*, No.5, 2006, ss. 21-41.

Berger, Mark T. "Decolonization, Modernisation and Nation-Building: Political Development Theory and the Appeal of Communism in Southeast Asia, 1945-1975", *Journal of Southeast Asian Studies*, No. 34 (3), October 2003, ss. 421-448.

Citino, Nathan J. "The Ottoman Legacy in Cold War Modernization", *International Journal of Middle East Studies*, No.40, 2008, ss. 579-597.

Cummings, Bruce. "Boundary Displacement: Area Studies and International Studies during and after the Cold War", *Bulletin of Concerned Asian Studies*, Vol. 29, No. 1, 1997. <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/cummings2.htm> (1 Aralık 2009)

Çiğdem, Ahmet, Fethi Açık, Necmi Erdoğan ve Tanıl Bora. "Şerif Mardin'le Merkez-Çevre Analizi Üzerine", *Toplum ve Bilim*, Sayı 105, 2006, ss. 7-10.

Erdem, Murat ve Kenneth W. Rose. "American Philanthropy in Republican Turkey: The Rockefeller and Ford Foundations", *The Turkish Yearbook of International Relations*, Special Issue on 200 Years of Turkish-American Relations, No. 3, (2000/2), ss. 131-157.

Fisher, Donald. "The Role of Philanthropic Foundations in the Reproduction and Production of Hegemony: Rockefeller Foundations and the Social Sciences", *Sociology*, Vol. 17, No. 2, 1983, ss. 206-233.

- Güler, Birgül Ayman. "1950'li Yıllarda Kamu Disiplini: Disiplinin Kuruluşu Nasıl Gerçekleştirilmişti?", *Memleket Siyaset Yönetim*, Cilt 3, Sayı 7, 2008, ss. 6-28.
- Güler, Birgül Ayman. "Nesnesini Arayan Disiplin: Kamu Yönetimi," *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 27, Sayı 4, Aralık 1994, ss. 3-19.
- Hilgard, Ernest R. "Walter Richard Miles: 1885-1978", *American Journal of Psychology*, September 1980, Vol.93, No.3, ss. 565-568.
- Johnson, Chalmers. "Preconception vs. Observation, or the Contributions of Rational Choice Theory and Area Studies to Contemporary Political Science", *Political Science and Politics*, Vol.30, No.2, June 1997, ss. 170-174.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem. "Psychology in Turkey", *International Journal of Psychology*, Vol. 29, No. 6, 1994, ss. 729-738.
- Kara, Nihal. "Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş Kararının Nedenleri", *Yapıt*, Sayı 8 (İnönü Özel Sayısı), Aralık-Ocak 1984-1985, ss. 64-75.
- Karaömerlioğlu, Asım. "Türkiye'de Çok-Partili Demokrasiye Dönüşün Toplumsal Dinamikleri", *Toplum ve Bilim*, 2006, Sayı 106, ss. 174-191.
- Kırtunç, Ayşe. "Interview With Neclâ Aytür", *Journal of American Studies of Turkey*, No.3, 1996, ss. 59-68.
- Koçak, Cemil. "Hüseyin Cahit Yalçın ve Fikir Hareketleri", *Tarih ve Toplum*, Cilt 12, Sayı 68, Ağustos 1989, ss. 86-94.
- Lerner, Daniel ve Richard D. Robinson. "Swords and Ploughshares: The Turkish Army as a Modernizing Force", *World Politics*, Vol. 13, No. 1, October 1960, ss. 19-44.
- McKinney, Fred. "Psychology in Turkey: Speculation Concerning Psychology's Growth and Area Cultures", *American Psychologist*, No. 15, 1960, ss. 717-721.
- Özdalga, Elisabeth. "The Hidden Arab: A Critical Reading of the Notion of 'Turkish Islam'", *Middle Eastern Studies*, Vol. 42, No.4, July 2006, ss. 551-570.
- Pakin, Ayşe. "American Studies in Turkey During the 'Cultural' Cold War", *Turkish Studies*, Vol.9, No.3, September 2008, ss. 507-524.
- Parmar, Inderjeet. "American Foundations and the Development of International Knowledge Networks", *Global Networks*, Vol. 2, No. 1, 2002, ss. 13-18.

- Parry-Giles, Shawn J. "The Eisenhower Administration's Conceptualization of the USIA: The development of Overt and Covert Propaganda Strategies", *Presidential Studies Quarterly*, Vol. 24, No. 2. 1994, ss. 263-276.
- Rustow, Dankwart A. "The Army and the Founding of the Turkish Republic", *World Politics*, Vol. 11, No. 4, July 1959, ss. 513-552.
- Toprak, Zafer. "Türkiye'de Amerikan Üniversitesi Sorunu: Demokrat Parti, Lozan ve Robert Koleji", *Toplumsal Tarih*, Aralık 2003, Sayı 120, ss. 92-97.
- Vassaf Gündüz. "Bir Bağımsızlık Kavgası: 'Dünden Yarına Türkiye'de Psikoloji'", *Bilim ve Sanat*, Sayı 22, Ekim 1982, ss.30-31.
- Wolf-Gaza, Ernest. "John Dewey in Turkey: An Educational Mission", *Journal of American Studies of Turkey*, No.3, 1996, ss. 15-42.

Elektronik Kaynaklar

- Dalton, Russell J. "Social Modernization and the End of Ideology Debate: Patterns of Ideological Polarization", April, 2005, ss. 2-3.
<http://www.socsci.uci.edu/~rdalton/archive/jjps06.pdf> (20 Nisan 2010)
- Ersoy, Osman. "Ankara Üniversitesi DTCF Kütüphanecilik Bölümü'nün Onbeş Yılı", http://www.kutuphaneci.org.tr/web/node.php?action=6&type=6&target=contentShow&id=1709&node_id=348, (25 Kasım 2009).
- Rose, Kenneth. "The Rockefeller Foundation's Fellowship Program in Turkey, 1925-1983". The Rockefeller Archive Center.
<http://www.rockarch.org/publications/resrep/pdf/roseturkey.pdf> (21 Mayıs 2009).
- Education: Technology for Turkey*. 1960.
<http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,871659-1,00.html#ixzz0YHSeMoLw> (27 Kasım 2009).
- The United States Information Agency: A Commemoration*.
<http://dosfan.lib.uic.edu/usia/abtusia/commins.pdf> (1 Aralık 2009).

Tezler

- Acar, Ayla. “Soğuk Savaş Yıllarında Amerikan Kültürünün Türkiye’ye Girişinde Basın (1945-1960)”, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, 2008.
- Azman, Ayşe. “Türk Basınında Siyasi Bir Gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın”, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul Üniversitesi SBE, 1994.
- Bozkurt, İbrahim. “Türk Kamuoyunda Amerika İmgesi (1945-1980)”, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2008.
- Erdem, Murat. “Türk-Amerikan Kültürel İlişkileri (1960-1980)”, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. İzmir: Ege Üniversitesi SBE, 2005.
- Kurt, Mustafa. “1950 Sonrası Türk Edebiyatında Varoluşçu Felsefeden Etkilenen Yazarların Romanlarında Yapı, Tema ve Anlatma”, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Gazi Üniversitesi SBE, 2007.
- Yıldırım, Sinan. “From ‘Imaginary’ to ‘Real’: A Social History of Peasantry to In Turkey (1945-1960)”, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü, 2009.
- Yüksel, Nahit. “Fikir Hareketleri Dergisi”, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Ankara Üniversitesi SBE, 2004.

Film

- Tuncer, Berrin Balay (Yapımcı). Özdem, Önder M. ve Berrin Balay Tuncer (Yönetmen), *ODTÜ Tarihi Bölüm 1: Bozkırı Yeşertenler 1956-1963* [Film], Türkiye: Gisam, 2006.